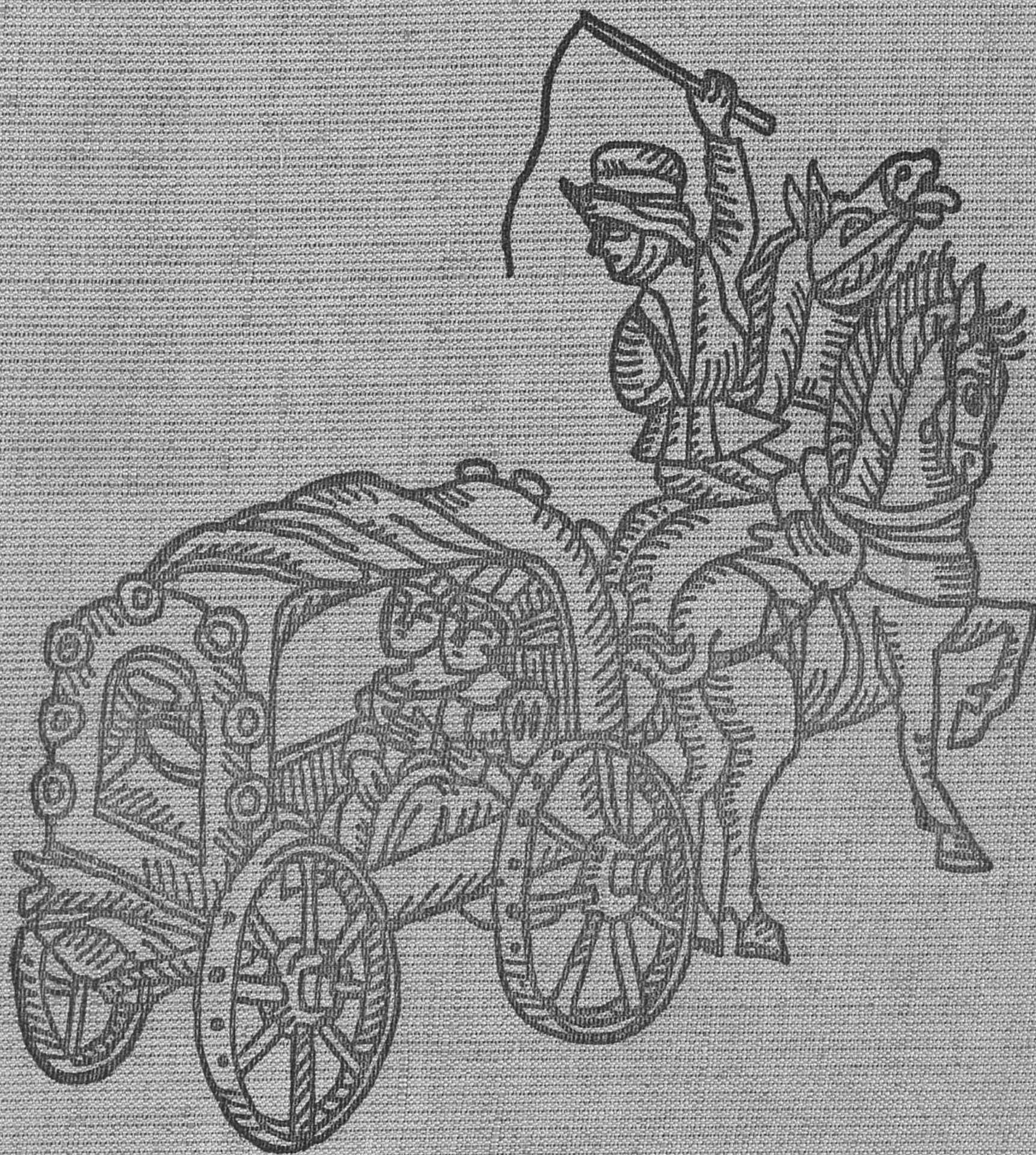

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE
ȚĂRILE ROMÂNE

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA" AL ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

La elaborarea întregii serii a lucrat un colectiv de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Republicii Socialiste România format din: Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu şi Ion Totoiu.

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

VOL. I.

*

Volum îngrijit de:
MARIA HOLBAN

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ, BUCUREȘTI, 1968.

Coperta şi supracoperta:
VAL MUNTEANU

CUVÎNT ÎNAINTE

*

Apariţia primului volum din vasta colecţie de mărturii străine asupra trecutului nostru medieval marchează o dată fericită pentru cercetările istorice, luate în sensul cel mai larg al cuvîntului. Alături de publicarea integrală a documentelor interne ale Moldovei şi Ţării Româneşti pînă la 1700 şi ale Transilvaniei, mult mai bogată în depozite arhivistice, pînă la 1437 — reluată acum, în condiţii ştiinţifice superioare, în *Documenta Romaniae Historica* şi continuată, pentru veacul al XVIII-lea, prin publicaţii documentare pe probleme —, alături de ediţiile critice de izvoare narative, care vin treptat să înlocuiască vechile ediţii, de extrasele din cronicile otomane, de culegerea şi publicarea sistematică, pe regiuni, a inscripţiilor, din care a apărut masivul volum consacrat oraşului Bucureşti, noua colecţie se integrează în efortul susţinut şi organizat al medieviştilor români, de a da studiilor lor o bază documentară cît mai largă şi mai sigură. Ea este menită să pună la îndemîna cercetătorilor o categorie preţioasă de izvoare, care, prin caracterele sale proprii, le

întregește în mod obișnuit pe celelalte, iar uneori, date fiind circumstanțele de fapt ale conservării surselor istorice la noi în țară, e silită chiar să suplinească, în măsura posibilităților, lipsa acestora.

Relațiile lăsate de străinii care au trecut în cursul vremurilor prin țările noastre și pe care-i numim în mod obișnuit călători, deși condiția lor și interesele care-i aduc pe la noi sînt foarte variate, cuprind o mare bogăție de știri privitoare la feluritele aspecte ale existenței de altădată a poporului român. Ele se opresc adesea asupra bogățiilor țării și felului în care erau puse în valoare, asupra înfățișării orașelor și populației, asupra modurilor de viață ale diferitelor clase sociale și relațiilor dintre ele, asupra organizării de stat și obligațiilor impuse de Imperiul otoman, asupra fenomenelor de cultură și de artă.

Această valoare de izvor a descrierilor lăsate de martorii oculari care s-au perindat prin țările noastre le-a impus de timpuriu atenției istoricilor. Încă de la începuturile istoriografiei noastre moderne, unul dintre întemeietorii ei, Nicolae Bălcescu, nu uita să menționeze, în importantul său „Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor", publicat în fruntea „Magazinului istoric pentru Dacia", scrierile „făcute de deosebiți călători în locurile noastre și tipărite în mai multe limbi". Curînd după aceea începu și reproducerea în periodicele istorice ale vremii sau în publicații de izvoare a unor relații de călătorie, astfel cum întîlnim în înseși paginile „Magazinului" lui Bălcescu și Laurian, în *Tesauru de monumente istorice pentru Romani*, editat de Al. Papiu-Ilarian, în „Archivu pentru filologie și istorie" al lui T. Cipariu, în „Uricariul" lui Th. Codrescu sau în „Archiva istorică a României", tipărită de B. P. Hasdeu.

Dar efortul cel mai susținut în această direcție a fost desfășurat de Nicolae Iorga, care încă înainte de sfîrșitul secolului trecut da în *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre* (Buletinul societății geografice, 1898) prima culegere mai largă de astfel de texte.

În tot restul vieții sale, Iorga s-a oprit în mod stăruitor asupra informațiilor date de călători, a semnalat noi descrieri, le-a analizat în publicațiile sale. Interesul său pentru valoarea deosebită a informației oferite de aceste izvoare l-a îndemnat și la încercarea originală de a expune întregul nostru trecut luînd ca punct de plecare și fir conducător descrierile și însemnările lăsate de străinii care ne-au cunoscut în cursul vremurilor. Este vorba de *Istoria românilor prin călători*, care în cea de-a doua sa ediție, din anii 1928—1929, căpăta forma a patru cuprinzătoare volume.

Exemplul lui Iorga a constituit un stimul și pentru alți cercetători, care au publicat sau analizat diferite tipuri de relații provenind de la martori oculari străini. În acest chip, printr-un efort de lungă durată, realizat cu o largă participare, numărul izvoarelor din această categorie ajunse la cunoștința istoricilor noștri a devenit foarte întins. Utilizarea lor prezenta însă mari greutăți. Cea dintîi provenea din răspîndirea acestui vast material informativ în foarte numeroase publicații: reviste, culegeri de documente, broșuri, cărți. Chiar unele din

tipăriturile românești mai vechi sînt astăzi greu accesibile. Dar multe texte nu au fost tipărite sau retipărite — după caz — la noi, ci se află numai în publicații străine, uneori și mai puțin accesibile. De aceea cunoștința unora dintre ele a rămas doar fragmentară, prin intermediul unor analize, trimiteri sau simple semnalări. La aceasta se adăuga editarea defectuoasă a unor texte, care creștea dificultatea folosirii lor. În sfîrșit, trebuie ținut seama și de faptul că relațiile martorilor oculari, mai numeroase, fără îndoială, în marile limbi de circulație universală, sînt scrise adeseori în limbi a căror cunoaștere e mai puțin răspîndită: suedeză, olandeză, polonă, turcă etc. Dealtminteri, chiar și atunci cînd limba folosită de autor e una de mare circulație, caracterul ei arhaic sau lipsa de cultură a celui ce scrie poate să-i îngreuieze înțelegerea pentru cine nu are o pregătire deosebită în acest domeniu. În grade diferite, toate aceste motive concurau pentru a face necesară strîngerea la un loc a masei documentare lăsate de martorii străini ai trecutului nostru, într-o ediție ușor de folosit și realizată cu toate garanțiile rigorii științifice.

Inițiativa alcătuirii unui corpus al călătorilor străini a fost luată în 1954 de regretatul Barbu Cîmpina, pe atunci șeful secției de istorie medie a Institutului de istorie „N. Iorga", lucrările pregătitoare desfășurîndu-se în primii ani în cadrul acestei secții, iar din 1958 înainte, în cadrul secției de istorie universală din același institut. Colectivul de lucru, care a variat în cursul anilor ca număr de membri, a avut de rezolvat numeroase probleme, uneori extrem de dificile. Ancheta însăși pentru întocmirea unor liste cît mai complete de călători era ea singură departe de a fi ușoară. Membrii colectivului au avut însă ambiția de a adăuga textelor cunoscute altele nesemnalate încă la noi sau aflate în manuscris, au căutat edițiile cele mai bune, au recurs la microfilme după manuscrise din biblioteci străine. Folosind realizările predecesorilor — așa cum se arată în fiecare caz — ei au făcut totodată o muncă de investigație sau de completare a informației, alături de aceea a stabilirii celui mai bun text.

Realizarea unor traduceri cît mai fidele a fost cea de-a doua grijă a lor, împlinită cu scrupulozitate și prin repetate confruntări. Dar, notațiile de multe ori grăbite ale unor oameni care nu cunoșteau limba noastră, transpunerea în limbi străine a unor numiri românești au dus la deformări sub care adesea e greu de regăsit numirea de loc sau de persoană la care se face referirea. Un întreg aparat de identificări, de restituiri sau de explicații a fost stabilit, venindu-se astfel, într-un mod foarte eficace, în ajutorul celui ce va folosi textul, sau chiar într-al simplului cititor.

Așa cum Maria Holban arată pe larg în interesanta sa introducere, — relațiile călătorilor, bogate în ansamblul lor în informații prețioase, sînt totuși departe de a prezenta aceeași valoare de la una la alta, ba mai mult, aceeași relație cuprinde știri de valoare inegală. Cernerea aceasta critică este mult ușurată de notițele care preced fiecare text și care ajută la cunoașterea personalității autorului, a condițiilor lui de informare, a valorii mărturiei sale. Fără a dispensa pe

istoricul ce le va folosi în viitor de propria sa analiză critică a textelor, o bună parte din operațiile ce-i reveneau o va găsi gata făcută de editori. Cîteodată chiar, aceștia merg pînă la adevărate studii comparative ale izvoarelor, luminîndu-le geneza, stabilind filiații de texte, eliminînd mărturiile lipsite de valoare. Această prețioasă contribuție, care crește interesul științific al colecției ce se prezintă astfel cititorului, își are ea însăși temeiul în munca de organizare a unui corpus, care singură a sugerat o anumită problematică de critica textelor.

Se poate deci spune că în acest fel colecția și-a început acțiunea binefăcătoare chiar din momentul pregătirii ei, pentru că a dat ocazia editorilor să ajungă la concluzii care sînt, în sine, un bun cîștigat pentru știință. Ea va continua să aducă servicii în această direcție, stimulînd cercetarea, căci singura posibilitate de a avea sub ochi seria informației, așa cum a putut fi ea reconstituită de editori, va ridica numeroase chestiuni, va deschide perspective de investigație, va oferi teme de studiu care pînă azi nu au fost sau au fost puțin abordate.

Dar, mai înainte de orice, colecția călătorilor va constitui un mijloc de completare a informației pentru cele mai multe probleme ale istoriei noastre medievale. Alături de specialiștii din diferitele ramuri ale cercetării istorice, ea va fi din plin folosită și de alte categorii de cercetători, cum sînt etnografii, folcloriștii, istoricii de artă. Dealtminteri, acest lucru s-a petrecut încă din timpul efectuării lucrărilor, pe măsură ce textele adunate și pregătite pentru tipar se înmulțeau. Larga înțelegere a editorilor și a conducerii Institutului de istorie „N. Iorga" a permis ca numeroși cercetători din acest institut, ca și din institutele de istoria artei, de etnografie și folclor sau de la catedrele universitare, să folosească lucrarea în manuscris. Dar cel mai prețios sprijin ea l-a oferit în elaborarea volumelor de istorie medievală din tratatul de *Istoria României* (vol. II, Buc., 1962; vol. III, Buc., 1964), unde puține sînt capitolele care să nu fi beneficiat de științele cuprinse în paginile colecției de călători.

Acum, cînd întreaga muncă a fost dusă la capăt și ea începe să devină, prin tipărire, un bun public cu adevărat, se poate pune întrebarea dacă ediția de față va scuti pe specialiști de a mai recurge la textele originale. Desigur că, cu toată rigoarea cu care au fost executate traducerile, acolo unde natura textului o va impune, adică de cîte ori va fi vorba de pasaje interpretabile în mai multe sensuri — de pildă, făcînd aluzie la unele instituții — controlul pe original se va impune. Dar reeditarea textelor în original ar fi însemnat dublarea efortului editorial, și așa deosebit de mare, dacă ținem seama de faptul că întreaga colecție se va ridica la nu mai puțin de 10 volume, la care se vor putea adăuga altele, pentru veacul al XIX-lea, întrucît efortul editorilor se oprește în pragul acestui veac. Ei au avut dealtminteri grijă de a marca locurile dificile, dînd chiar extrase în note, de a înregistra formele corupte, de a reproduce în anexe textele aflate pînă în prezent în manuscris sau în ediții rare.

Acestea, în ce-i privește pe specialiști. Dar marea culegere de relații de călătorie, a cărei publicare a întreprins-o Editura Științifică, nu se adresează numai

acestora. Marele nostru public cititor, avid de lecturi, dovedește un interes tot mai viu pentru orice ține de trecutul patriei. Dincolo de reconstituirile istoricilor, care trebuie să-i rămînă călăuză permanentă, el caută contactul direct cu viața de altădată, prin tot ce arheologia readuce la suprafață sau prin monumentele și obiectele rămase de la înaintași, prin tradițiile folclorice care se păstrează încă vii, prin izvoarele scrise care evocă vremurile de altădată. Cronicile noastre medievale, cunoscute îndeobște odinioară prin micile extrase din cărțile de lectură, sînt astăzi răspîndite în numeroase ediții și în multe mii de exemplare. Alături de acestea, și fără a avea, ca ele, farmecul limbii vechi și, de multe ori, darul însuflețirii faptelor și personajelor, se așază evocările și constatările așternute de străini, mai reci firește, de multe ori ostile — de o altfel de ostilitate decît cea a cronicarului față de contemporanii săi —, dar prin aceasta nu mai puțin interesante. Căci ele completează imaginea cu viziunea omului dinafară, care se oprește, tocmai pentru că e venit dinafară, asupra altor aspecte ale realității decît cronicarul, chiar abstracție făcînd de natura diferită a tipurilor de scrieri. Or, tocmai ce localnicului îi apărea ca îndeobște cunoscut și de aceea nu-i mai reținea interesul sau ceea ce, datorită mentalității lui, nu intra în sfera acestui interes, dar care pe noi, cei de azi, ne interesează în cel mai înalt grad, este adesea consemnat de străinul pe care-l izbea o realitate neobișnuită pentru el.

Ca urme vii ale trecutului nostru — fie ele și trecute printr-o conștiință străină —, relațiile lăsate de călători vor interesa fără îndoială pe cititori, care, cu prețiosul ajutor al editorilor, vor fi în stare să deslușească adevărul de fantezie în rîndurile ce le vor citi, trăgînd din ele, în cele din urmă, hrană intelectuală și sufletească.

Iar pentru acei dintre cititori care au harul învierii trecutului în forme artistice, colecția călătorilor va fi, ca și pentru specialiștii cercetării științifice, un indispensabil instrument de lucru.

Se cuvine, de aceea, toată recunoștința noastră colectivului de cercetători care și-a pus cu pasiune și abnegație erudiția în slujba tuturor celor ce vor folosi, într-un fel sau în altul, aceste izvoare. În fruntea lor se cade să cităm pe medievista de ascuțit spirit critic și vastă cultură care este Maria Holban. Alături de ea trebuie amintiți cu toată prețuirea mai întîi M. M. Alexandrescu-Dersca și Ion Totoiu, prezenți încă de la începutul lucrărilor, prima pe tot parcursul lor, pînă azi, cel de-al doilea plecat dintre noi în 1962. Mai noi veniți în colectiv, dar cu o activitate întinsă și valoroasă, sînt Marina Vlasiu, P. Cernovodeanu, L. Demény. Și-au adus de asemenea aportul lor V. Mihordea, Oct. Iliescu, M. Mustafa, O. Cicanci, R. Constantinescu, T. Sotirescu, A. Armbruster. Pentru unele traduceri s-a apelat la Eug. Chișcă-Tistu, S. Muratcea, Th. Holban, H. Dj. Siruni. Regretatul profesor P. P. Panaitescu și Tr. Ionescu-Nișcov au efectuat verificări pe original ale unor versiuni românești. Profesorii P. P. Panaitescu, Val. Al. Georgescu și Ș. Papacostea au contribuit cu prețioase observații la îmbunătățirea lucrării. Ce datorează colecția tuturor acestor specialiști, mai tineri sau cu

mai multă experiență, cu o contribuție mai întinsă sau mai restrînsă, nu poate fi drămuit. Ceea ce vreau doar să subliniez aici, fără a încerca ierarhii greu de stabilit, este calitatea de ansamblu a echipei, care a asigurat calitatea remarcabilă a lucrării.

Editura Științifică, al cărei rol în stimularea cercetării în domeniul istoriei și în formarea culturii istorice a publicului cititor devine tot mai activ, a luat asupră-și sarcina grea a publicării acestei întinse colecții și nu a precupețit nimic pentru ca prezentarea ei grafică să corespundă valorii sale științifice. De aceea îi revine dreptul de a fi asociată în recunoștința noastră.

Noiembrie 1967 M. BERZA

INTRODUCERE GENERALĂ

*

Relațiile de călători străini și mărturiile directe privind împrejurările, locurile și oamenii din părțile noastre constituie un izvor prețios de informație care completează și luminează izvoarele propriu-zis documentare.

Natura textelor

De la început trebuie precizat că acest gen de relații constituie tot un document, care însă nu poate intra în concurență cu documentul de cancelarie, relațiile aparținînd unui alt domeniu și răspunzînd la altă optică. Între ele și document este aceeași deosebire ca între un peisaj și o hartă geografică. Relația propriu-zisă este o creație oarecum subiectivă, nesupusă nici unui tipic de formă sau de cuprins, neîntărită de nici o garanție oficială de autenticitate și avînd

de cele mai multe ori un caracter întîmplător și fragmentar. Gradul ei de credibilitate variază de la autor la autor și chiar de la informație la informație. Autenticitatea, sinceritatea mărturiei, exactitatea informației, originalitatea redării trebuie controlate neîncetat. Acest control se realizează în bună măsură pentru materialitatea faptelor prin confruntarea între ele a diferitelor mărturii contemporane. Cît privește interpretarea dată de călători faptelor constatate, ea e influențată mai totdeauna de conștiința lor de clasă, precum și de susceptibilități naționale și religioase. Să ne gîndim, de pildă, la optica specială a cruciaților lui Wavrin din 1445 sau a celor 100 de toscani din campania de la Dunăre din 1595. În genere relațiile aduc o viziune exterioară, imediată și vie a imaginilor sau faptelor întîlnite, dînd și unele elemente de comparație lămuritoare pentru cei ce nu cunosc realitățile descrise. Acestea se impun de la sine potrivit cercului de interes al autorului. În culegerea de față sînt cuprinse și dări de seamă mai puțin libere ce au să răspundă la un chestionar dat, după anumite norme obiective. Acestea se apropie mai mult de documentele oficiale amintite.

Relațiile de călători și cele asimilate lor nu dublează documentele oficiale contemporane și nu li se pot substitui lor. Dar ele le întregesc, dînd scheletului rigid al documentului învelișul viu și concret al unei viziuni imediate.

Limitele în timp și spațiu

Culegerea de față, urmînd oarecum pilda colecției de Documente privind istoria României publicate în ultimele două decenii, cuprinde în cîmpul său vizual toate mărturiile asupra stărilor și evenimentelor de pe întregul teritoriu al țării noastre, atît cele privind direct pe români cît și cele privind naționalitățile conlocuitoare, fără a omite și desfășurarea unor acțiuni purtate de străini pe pămîntul țării noastre, ca de pildă expediția cruciaților pe Dunăre în 1445, dramatica aventură a lui Aloisio Gritti terminată la Mediaș în 1534, acțiunile polonilor în Moldova în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea și campaniile rușilor și austriecilor în secolul al XVIII-lea.

Limitele sale în spațiu se confundă cu hotarele țării noastre. Cele în timp sînt cuprinse înăuntrul perioadei care se desfășoară de la întemeierea ca state a Țării Românești și a Moldovei pînă în anul 1800. Ele încep cu o dată întîmplătoare, adică a primei relații cunoscute datorită vestitului Ibn Battuta care e situată în anul 1330 sau 1331. Pentru motive de oportunitate prezentarea noastră se oprește la anul 1800, întrucît mulțimea sporită a relațiilor și caracterul tot mai retoric al materialului ar risca să schimbe cu totul natura culegerii întocmite.

Deosebiri față de lucrările anterioare

Este o deosebire esențială între concepția colecției de față și lucrările mai vechi ce au existat pînă acum în acest domeniu și care au fost folosite din plin de altminteri la elaborarea acestei lucrări. Mai întîi o deosebire de natură, și de cîmp vizual. Nici *Istoria românilor prin călători* a lui Nicolae Iorga, nici *Bibliografia călătorilor străini prin ținuturile românești* a lui Sadi Ionescu nu sînt colecții de texte. Apoi ele nu îmbrățișează totalitatea țării noastre, căci lasă la o parte Transilvania. Nu vom stărui nici asupra deosebirii constituite de limitele în timp, întrucît *Bibliografia călătorilor străini* a rămas neterminată, oprindu-se înainte de încheierea secolului al XVII-lea, iar *Istoria românilor prin călători* înaintează adînc în secolul al XIX-lea.

Dar mai constatăm o deosebire evidentă, atît în țelul urmărit, cît și în tratare. Lucrarea lui Sadi Ionescu nu urmărește atît relațiile călătorilor cît și trecerea lor prin țară, cuprinzînd în repertoriul său și călători care nu au lăsat nici un fel de relație, și care nu-și găsesc locul în culegerea de față, iar *Istoria românilor prin călători* este de fapt o confruntare de date prețioase luate din relațiile călătorilor cu o reconstituire mult mai completă făcută pe baza altor izvoare. Acolo relațiile nu apar direct, ci sub formă de spicuiri sau rezumate a căror fărîmițare și izolare de context pulverizează izvorul într-o serie de afirmații nelegate organic între ele. Lipsește contactul direct cu izvorul și cu personalitatea autorului, ce poate adesea lumina substratul ascuns al unor informații.

. Însăși existența acestor repertorii de indicații și interesul trezit de ele impuneau întocmirea unei culegeri exhaustive de texte înfățișate în forma lor proprie, cît mai aproape de original, fără vreo intervenție sau vreun adaos.

În culegerea de față izvorul este redat direct în traducerea cea mai credincioasă, iar autorul este înfățișat concret cu ultimele precizări bio- și bibliografice menite să-i dea relieful necesar. O critică strînsă determină gradul de exactitate obiectivă și subiectivă a relației, stabilind adică gradul de cunoaștere al autorului precum și gradul său de sinceritate, accentuîndu-le în notele din josul paginilor ce alcătuiesc un fel de comentariu permanent al izvorului înfățișat, fără a mai vorbi de o serie de restituiri de text și de identificări de locuri și de persoane sau de împrejurări istorice mai puțin cunoscute.

Lărgirea noțiunii de călător

Cît privește noțiunea de călător, ea se lărgește pentru a cuprinde pe toți cei ce au stat cîtva timp sau au trecut cu vreun prilej oarecare prin țările române și au lăsat o mărturie despre cele văzute acolo. Într-o primă perioadă care merge de la 1330 pînă la 1600 aflăm fără deosebire pelerini, simpli călători, cavaleri cruciați sau luptători de ai sultanului, creștini evadați din robia

turcilor, soli în trecere, sau cu o misiune specială la noi, episcopi catolici cu reşedinţa la Baia sau la Bacău, inchizitori iezuiţi totodată diplomaţi şi misionari, aventurieri, lefegii unguri răzvrătiţi la Suceava, erudiţi pe urmele vestigiilor romane din Transilvania, sau specialişti raportînd despre exploatarea minelor, precum şi a bogăţiilor naturale, apoi negustori şi martori ocazionali, ca acel emisar al grupului protestant de la Urach trimis în Moldova la Despot cu mostre de tipărituri cirilice.

Iar în perioadele următoare se mai adaugă feţe bisericeşti, secretari de ai domnului, ofiţeri suedezi de ai lui Carol al XII-lea, ingineri militari imperiali raportînd despre resursele economice şi militare ale Olteniei, sau ofiţeri de pontonieri descriind şi desenînd malurile Dunării, medici urmărind descrierea ciumei din Moldova sau din Transilvania sau descriind starea sănătăţii din Moldova la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, mineralogişti curioşi de bogăţiile minerale din Oltenia sau Transilvania, savanţi de valoare mondială ca Bosković, reformatori teoreticieni ca Jeremy Bentham trecînd din întîmplare pe aci, trimişi ai unor meşteşugari germani veniţi să trateze condiţiile stabilirii lor în Ţara Românească, originali din aristocraţie, mînaţi la drum din vanitate sau plăcere, un împărat coregent — Iosif al II-lea — venit într-o călătorie de studii prin Banat şi Transilvania, actori sau directori de trupe germane, făcînd periodic drumul de la „Presburg“ (Bratislava) la Sibiu, călătorind pe capra diligenţei şi judecînd realităţile întîlnite de la această altitudine, în sfîrşit reprezentanţi ai Europei cosmopolite dinaintea revoluţiei franceze, în frunte cu prinţul de Ligne, veniţi să participe la campania lui Potemkin contra turcilor, înainte de a ajunge nişte exilaţi sau emigraţi, dintre care unul, Langeron, a rămas legat de operaţiile militare de aci — diversitatea lor nu poate fi cuprinsă în sfera noţiunii de călător în sensul propriu al cuvîntului.

La această lărgire a noţiunii corespunde una asemănătoare privind mărturiile care nu se limitează doar la relaţii propriu zise. Uneori ele fac parte dintr-o biografie sau o elegie şi sînt totuşi mărturii directe ale unor participanţi la evenimentele amintite, alteori sînt scoase dintr-o corespondenţă, de pildă cea a iezuiţilor, sau a emisarilor principilor Transilvaniei etc. Avem şi rapoarte răspunzînd la un chestionar dat, apoi tot felul de memorii, jurnale de campanie, dări de seamă destinate a lămuri diferite hărţi sau schiţe, mai apare uneori şi un fel de amestec de consideraţii generale, de anecdote şi de vorbărie, care îneacă sub un flux inutil cursul real al izvorului ce trebuie scos din contextul său întîmplător spre a putea fi folosit.

Elemente de unitate

Cu timpul diversitatea haotică a martorilor şi a mărturiilor cedează locul unor grupări mai omogene. Apar acum adevărate serii de relaţii constituind izvoare continue. Astfel, încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea avem unele

serii neîntrerupte de izvoare, de pildă relațiile misionarilor catolici și dările de seamă ale membrilor soliilor polone ce străbat Moldova în drumul lor spre Poartă, fiecare din ele cu specificul său de informare, cu viziunea sa proprie și cu stilul său.

Pe lîngă aceste serii avem și grupe de relații legate de o aceeași personalitate, un același eveniment sau o aceeași problemă, cum ar fi de pildă în perioada 1331—1600 relațiile legate de Ștefan cel Mare, cele privind tragica aventură a lui Aloisio Gritti sau încercarea vremelnică a lui Despot, în sfîrșit acțiunea fulgerătoare a lui Mihai Viteazul. Tot astfel diferite relații, ca cele despre exploatările miniere din Transilvania, deși aparțin unor momente deosebite, se întregesc reciproc. La fel pot fi grupate împreună descrierile Transilvaniei datorate lui Reicherstorffer și Verancsics, la care trebuie adăugată și cea închegată de Possevino după Reicherstorffer. Grupările acestea mai sporesc încă în perioadele următoare. Astfel, în secolul al XVII-lea avem expedițiile polone în Moldova — în care intră și relația lui Joppecourt despre încercarea lui Constantin Movilă de a-și asigura domnia Moldovei cu ajutor polon împotriva pretendentului susținut de turci — sau negocierile diplomatice cu Transilvania lui G. Rákóczy către sfîrșitul războiului de treizeci de ani, precum și legăturile principelui Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească în care intră și episodul răscoalei seimenilor. Trei izvoare capitale pentru mijlocul secolului al XVII-lea, anume relația lui Bandini despre Moldova, descrierea călătoriei lui Macarie datorată lui Paul din Alep și în sfîrșit descrierea lui Evlia Celebi au fost grupate deoparte din cauza masivității lor și constituie împreună un volum separat ce va trebui integrat cu gîndul în seria de față.

În secolul al XVIII-lea avem iarăși într-o primă perioadă (1700—1774), alături de cele două serii ale misionarilor catolici și ale solilor poloni, niște grupuri de relații în legătură cu războiul suedezo-rus, în care intră jurnalul de campanie și relația despre Moldova a ofițerului suedez Erasm Weismantel, de un interes comparabil cu cel al descrierii contemporane a Țării Românești datorate lui del Chiaro. Urmează apoi grupul de știri în legătură cu campania de la Prut, apoi cel privind Oltenia sub austrieci, în sfîrșit cel în legătură cu acțiunea tătarilor la Dunăre și în Moldova înainte de a se ajunge la descrierea grozavei ciume care a bîntuit în Moldova în cursul campaniei rusești din anii 1770—1771. Regăsim și în această perioadă grupul de relații despre exploatările miniere din Transilvania, la care contribuie ba un specialist ca Samuel Köleseri, ba un diletant ca Fridwaldszky și în sfîrșit un mineralog de reputație mondială ca Ig. von Born, care pe lîngă observațiile sale mineralogice notează și amănunte impresionante despre traiul greu al populației necăjite. Perioada se încheie cu jurnalul călătoriei lui Iosif al II-lea în Banat și Transilvania într-un moment cînd se puneau probleme majore, atît cu privire la noua orientare în materie administrativă, cît și la o nouă fază a politicii de colonizare intensă a Banatului.

Relațiile din ultima perioadă a secolului al XVIII-lea se caracterizează printr-o atenție mai mare acordată comerțului și crearea unor noi drumuri comerciale. În sensul acesta avem schițele și rapoartele întocmite de un grup de cartografi militari imperiali trimiși să studieze cursul Dunării în vederea unor eventuale lucrări privind navigația și mai ales organizarea unui export sistematic de mărfuri pe acest fluviu. Paralel cu această inițiativă avem traducerea în fapt a dezideratului imperial prin încercarea unui negustor din Frankfurt, Jenne (Lebprecht), de a perfecționa modul de transport al mărfurilor pe Dunăre. Unei preocupări similare i se datorește mai tîrziu și ordinul trimis viceconsulului francez la Iași, Parant, de a întocmi un memoriu asupra posibilităților comerciale ale țărilor românești, ordin greu de executat prin mijloace proprii, folosind o experiență ce nu poate niciodată fi improvizată, după cum s-a silit el zadarnic să arate șefilor săi, dar la care în cele din urmă s-a supus folosind însă pur și simplu lucrarea lui Peyssonnel despre comerțul din Marea Neagră. Dar desigur cea mai temeinică relație despre resursele economice ale Țării Românești este cea a lui Raicevich, copios plagiată ulterior de nenumărați autori de descrieri și rapoarte.

Un loc aparte trebuie făcut reprezentanților Europei cosmopolite a vechiului regim (Prințul de Ligne, contesa Golovina sau Langeron, R. de Damas, Lady Craven). Dintre aceștia locul cel mai însemnat îi revine lui Langeron care a luat parte la operații militare în țările noastre și în cursul secolului al XVIII-lea și în campaniile din anii 1806—1812 și a lăsat o relație în care pot fi separate straturile succesive ale diverselor sale reveniri asupra textului inițial, în același timp cu adaosurile determinate de includerea unor noi perioade de timp.

În sfîrșit, preocupările pentru exploatările miniere au continuat și în această perioadă și s-au concretizat în paginile lui Griselini, Sestini și Spalanzani.

Această arătare în fugă a unor posibilități de grupare, oarecum exterioară, a materiei nu a avut în vedere decît indicarea în linii mari a unor analogii sau puncte comune, pentru o privire mai sintetică asupra marii varietăți înfățișate în această culegere, varietate care se manifestă și înăuntrul relațiilor ce nu se mărginesc în genere la un caracter uniform descriptiv-geografic, sau pur și simplu narativ-istoric. Adesea amîndouă se împletesc între ele. Pînă și rapoartele despre bogățiile miniere ale Transilvaniei cuprind date de caracter istoric. Și tot astfel în relațiile unor participanți la diferite campanii pe pămîntul țării noastre intră o bună parte de redare descriptivă a realităților locale în mijlocul cărora se desfășoară expedițiile respective.

Care e criteriul de determinare a includerii textelor în colecția de față?

Dacă nu e imperios necesar, precum s-a văzut, ca autorii să fie niște călători în sensul strict al cuvîntului, există totuși o condiție indispensabilă, anume

ca ei să nu fie localnici. (S-a făcut o excepţie cu Georg Reicherstorffer şi Nicolaus Olahus, descrierile lor se referă şi la locul lor de baştină, Transilvania). Este bineînţeles că interpretarea acestei condiţii trebuie să ţină seama de realităţile din trecut, cînd Ţara Românească, Moldova şi Transilvania alcătuiau unităţi politice diferite şi cînd un locuitor din Ţara Românească sau din Transilvania de pildă nu putea fi socotit localnic în Moldova, şi viceversa. Alături de această condiţie avem o alta tot atît de categorică, anume ca autorii să fi fost efectiv prin aceste locuri. Toţi autorii cuprinşi în culegerea de faţă le îndeplinesc pe amîndouă. Totuşi pentru doi din ei, anume G. Reicherstorffer şi Anton Verancsics, va fi nevoie de o discuţie mai amănunţită, în prefaţa la vol. I.

Care e criteriul de grupare a relaţiilor în volum?

În economia lucrării de faţă cronologia este unicul fir care leagă împreună aceste mărturii uneori disparate, atît ca spirit, cît şi ca orizont. Însă nu se poate nega că acest fir e adesea iluzoriu întrucît nu se poate ajunge întotdeauna la o precizie absolută asupra datelor diferitelor lucrări. Unele lucrări nu pot fi datate, deoarece au fost scrise în decursul unui timp mai lung, constituind oarecum straturi succesive, din care doar critica internă mai poate situa în timp unele din ele, întrucît nefiind publicate le lipseşte măcar şi această precizare a momentului apariţiei. Dar situarea cronologică a textelor mai ridică şi problema momentului ce trebuie ales pentru determinarea lor în timp, cel al apariţiei, sau cel al compunerii, sau cumva al contactului cu realităţile descrise? Şi cînd acelaşi autor a fost în mai multe rînduri prin părţile noastre, se poate pune întrebarea, care din călătoriile sale va fi cea care îi determină locul în seria relaţiilor. Aşadar criteriul cronologic nu poate avea aci decît o aplicare relativă. Va fi totuşi folosit dintr-o nevoie de simplificare şi de sistematizare, dar ţinînd seama că factorul cronologic nu reprezintă decît o metodă de clasare a materialului şi nicidecum o lege rigidă care să excludă şi alte posibilităţi de grupare logică atunci cînd ele se vor impune de la sine. O primă abatere necesară de la succesiunea strict cronologică e datorată grupării pe autori, luînd ca regulă de plecare data primei lor relaţii care atrage după sine includerea la un loc şi a celorlalte relaţii ulterioare ale aceluiaşi autor şi deci înfăţişarea lor înaintea altor relaţii datorate altor autori, şi care le sînt anterioare de fapt. Întocmirea unui repertoriu cronologic la sfîrşitul volumelor poate corecta în oarecare măsură această nepotrivire.

Dar factorul cronologic nu are numai un rol ordonator în prezentarea mărturiilor într-o succesiune satisfăcătoare, ci urmărirea precizărilor cronologice poate lumina problema atît de complexă a împrumuturilor şi a influenţelor, precum pe de altă parte constatarea unor asemenea împrumuturi poate da elemente preţioase pentru o mai dreaptă datare.

Împrumuturi și influențe

Într-o culegere ca aceasta în care valoarea relațiilor decurge în primul rînd din caracterul lor de mărturie sinceră și directă, *determinarea împrumuturilor și a influențelor* este extrem de importantă. Cu prilejul alcătuirii volumului I al colecției de față au putut fi descoperite, în jurul *Chorographiei* lui Reicherstorffer, o serie de asemenea împrumuturi mergînd pînă la cel mai evident plagiat. Porțiuni masive dintr-un indice alfabetic al unei poeme tipărite în 1519 (*Stauromachia* lui Taurinus) au fost încorporate în textul descrierii lui Reicherstorffer tipărită în 1550. Totodată au fost incluse în el o seamă de adaosuri și îndreptări la text ale lui Honter prin intermediul lui Sebastian Münster. În sfîrșit, textul astfel înjghebat a influențat mult atît descrierile unor călători (Gromo, Lescalopier etc.), cît și cele ale unor geografi italieni de la sfîrșitul secolului al XVI-lea care la rîndul lor au inspirat pe alți autori de relații. Dar folosirea cea mai conștiincioasă — dacă putem întrebuința acest termen cînd e vorba de un plagiat — a *Chorographiei Transilvaniei* o aflăm în lucrarea cunoscutului iezuit Antonio Possevino comentariul despre *Transilvania* — în care toată partea descriptivă, împreună și cu arătarea împărțirilor administrative, e pur și simplu tradusă din limba latină în limba italiană cu prea puține adaosuri personale fără ca să bănuiască abilul iezuit că o parte din textul său aparținea de fapt ctitorului protestantismului la sași — Iohan Honter. Este evident că un asemenea text înjghebat la iuțeală în 1583 nu oglindește realitățile acestui moment, ci cele de prin 1519 și poate 1550, și că valoarea sa documentară e mult scăzută prin aceasta. Tot astfel mărturia unui Botero, socotit pînă acum printre călătorii efectivi prin părțile noastre, își pierde orice valoare de document direct după descoperirea împrumuturilor sale din descrierea altui geograf mai vechi, anume d'Anania. O cercetare mai atentă a putut dovedi de altminteri că Botero nici nu a fost prin părțile noastre și că părerea contrară rezultă dintr-o tălmăcire greșită a cuvintelor sale.

Și în textele misionarilor din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea apar reminiscențe din geografii italieni, cu preferință din trinitatea d'Anania — Botero — Magini, înfățișată în anexa volumului respectiv. Ba chiar, emisarul papii Alexandru Comuleo sau Comulović, avînd a întocmi un raport asupra bogățiilor Moldovei și Țării Românești, trimite din Iași o descriere copiată după descrierea lui Botero.

Exemplele de mai sus ilustrează un procedeu pe care îl vom regăsi și mai apoi în relațiile din veacurile următoare. De aceea ni s-a părut justificată includerea în anexă a unora din aceste texte de informație generală de o circulație mai largă care au influențat pe o seamă de autori de relații din culegerea de față.

În secolul al XVII-lea, de pildă iezuitul Fridwaldszky îl plagiază pe Köleseri întocmai așa cum procedase cu un veac mai înainte iezuitul Possevino cu

Reicherstorffer. Ba mai mult chiar. La Roma, probabil, unde se aflau depuse rapoartele lui Bandini şi Baksić la Congregaţia „de Propaganda Fide", se fabrică două pseudorelaţii privitoare la Moldova şi Ţara Românească, din frînturi şi rezumate stîngaci întocmite, şi uneori greşit înţelese, după acestea. Sistemul ajunge însă la perfecţiune în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Avem un întreg lanţ de împrumuturi nemărturisite avînd ca izvor principal lucrarea lui del Chiaro pentru Ţara Românească şi opera lui Dimitrie Cantemir pentru descrierea Moldovei. Se poate urmări trecerea unor împrumuturi de la del Chiaro la Griselini şi de la acesta la Raicevich şi Sulzer, ca să nu ne oprim decît la autorii care au influenţat o serie întreagă de scrieri. Şi la rîndul lor Raicevich şi Sulzer vor găsi numeroşi imitatori nemărturisiţi. Dar întîlnim cazuri de folosire de-a dreptul necinstită a unui izvor. De pildă, într-o relaţie a unei călătorii prin *Transilvania* propriu-zisă a lui Caroni se înglobează porţiuni întregi din descrierea *Banatului* a lui Griselini. Uneori constatăm că autorul a două relaţii de călătorie în Transilvania, publicate la cîţiva ani una de alta, adoptă două atitudini cu totul diferite faţă de români (urmîndu-l în prima din ele pe del Chiaro, şi în a doua pe Sulzer, a cărui pornire pătimaşă se vădeşte la fiece pas). De altminteri, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea descrierea unei ţări, ba chiar şi simpla povestire a unei călătorii printre străini, slujeşte adesea de pretext pentru tot felul de consideraţii „filozofice" sau politice.

Cazul lui Cantemir e încă şi mai curios. Se ştie că *Descriptio Moldaviae* a fost cunoscută mai întîi într-o versiune germană a lui Büsching şi Redslob publicată într-un periodic din anii 1769—1770 şi apoi în volum la Frankfurt în 1771, iar *Istoria Imperiului otoman* într-o traducere engleză datorită lui Tyndal. Versiunea franceză care a urmat a fost lucrată mai mult după cea engleză decît după textul original. Primul caz de folosire abuzivă a textului lui Cantemir îl aflăm la Carra, autorul aşa-zisei *Istorii a Moldovei şi Ţării Româneşti*, care s-a bucurat de o trecere nemeritată, mulţumită faptului că era singura (pseudo) istorie a ţărilor noastre ce putea fi consultată în limba franceză într-un moment cînd realităţile de aici ajunseseră să intereseze politica generală europeană. În acelaşi timp ea era un rezervor de anecdote şi de glume uşoare pentru amatorii de descrieri „spirituale" sau pitoreşti. De fapt istoria lui Carra se compune din două părţi: una mai redusă intitulată „Disertaţie geografică, istorică şi politică asupra Moldovei şi Ţării Româneşti", inspirată în linii mari din *Descrierea Moldovei*, şi care a fost trimisă de autor Ministerului Afacerilor Străine de la Paris ca o dare de seamă a stării actuale a Moldovei, iar tot restul este alcătuit din nişte capitole disparate, constînd pur şi simplu din *notele versiunii franceze a Istoriei Imperiului otoman* cusute împreună în ordinea lor din ediţia acelei versiuni date de Joncquieres, apoi din notiţa biografică datorată editorului versiunii engleze, Tyndal, şi din două împrumuturi din textul însuşi al *Istoriei Imperiului otoman* (în versiunea franceză amintită). Se vede bine care putea fi valoarea unor compilaţii atît de ciudate. De fapt relaţia propriu-zisă a lui Carra

trebuie extrasă din „Disertaţie", subliniindu-se împrumuturile făcute din *Descrierea Moldovei* a lui Cantemir. Acest lucru s-a putut face mulţumită aflării în arhiva Ministerului Afacerilor Străine de la Paris a textului inedit al „Disertaţiei" în forma sa dintîi, care apare acum pentru prima oară, cu prilejul redării sale în versiunea românească în cuprinsul colecţiei de faţă.

Dacă vom trece la folosirea propriu-zisă a *Descrierii Moldovei* a lui Cantemir va trebui să cităm autori ca A. Wolf, Sulzer (pentru secţiunea asupra Moldovei) şi Hacquet, pentru a nu-i aminti decît pe cei mai însemnaţi. Putem preciza că Sulzer adoptă o atitudine hipercritică faţă de Cantemir pe care îl urmează de aproape dar combătîndu-l, sprijinindu-se pe textul lui Carra (!) pentru Moldova şi Bawr pentru Ţara Românească, în timp ce Wolf şi Hacquet folosesc deopotrivă şi pe Cantemir, şi pe Sulzer, fără a-i socoti în dezacord.

Depistarea şi discutarea împrumuturilor nu constituie un simplu joc de erudiţie, ci împlinirea uneia din condiţiile prealabile determinării gradului de autenticitate şi de sinceritate a unui text. De aceea nu importă faptul că opera lui Cantemir nu intră direct în colecţia noastră. Influenţa ei va trebui totuşi semnalată de cîte ori o vom afla prezentă în anumite relaţii din culegerea noastră. Aceeaşi observaţie e valabilă şi pentru Sulzer, a cărui operă nu este cuprinsă în această culegere din cauza masivităţii şi prolixităţii sale.

Precum s-a văzut, confruntarea unor relaţii contemporane îngăduie verificarea lor reciprocă, după cum şi comparaţia cu anumite scrieri anterioare poate dezvălui uneori şi legături de filiaţie. Dar chiar şi o simplă comparaţie a două redactări ale aceluiaşi text aruncă o lumină nouă asupra spiritului în care a fost conceput, precum şi asupra procesului său de elaborare: astfel, de pildă, s-au putut trage concluzii interesante din cele două texte ale lui Reicherstorffer, precum şi din cele ale lui Gromo (din secolul al XVI-lea) sau din cele două redactări ale relaţiei lui Carra (din secolul al XVIII-lea).

Dar uneori chiar stabilirea împrumuturilor ne poate lămuri asupra naturii reale a unor relaţii înfăţişate voit într-o lumină neadevărată. De pildă, avem unele relaţii cuprinse în aşa-zise scrisori, cum sînt acelea publicate de Lady Craven simultan în Anglia şi Franţa. Dar cum epistola privitoare la trecerea ei prin Ţara Românească, scrisă aparent chiar asupra momentului, vădeşte la cercetare o serie de împrumuturi din *Observaţiile* lui Raicevich, este limpede că avem de-a face nu cu o efuziune imediată cum vrea autoarea să lase impresia, ci cu o compoziţie făcută pe îndelete după un interval oarecare folosit pentru a adăuga la impresiile, uneori destul de frivole, consideraţii mai înalte şi judecăţi mai temeinice.

Tot astfel trebuie bine subliniat că textele însoţind ilustraţiile privitoare la ţara noastră în *Albumul de călătorii* al lui Sir Robert Ainslie sînt împrumutate unor autori, ca Thornton, Lady Craven etc., şi că stampele acelui album reprezintă uneori nişte *compoziţii imaginate anume pentru a ilustra textul*, constituind un fel de comentariu artistic al acestuia şi nu o reprezentare imediată

şi directă a realităţii surprinse de penelul pictorului. De pildă, stampa reprezentînd ţiganii spălînd aur la marginea unui rîu — unde se observă o compoziţie oarecum anecdotică — sau decorul constituit prin adunarea la un loc a multor cruci de forme deosebite, grupate împreună într-o altă stampă, aşa cum nu s-au putut afla ele în realitate. Este probabil că în acest sens anecdotic au şi fost comandate scenele pictorului care era în serviciul ambasadorului şi căruia i se lăsa un simplu rol de executant. Într-un contrast evident cu acest gen de ilustraţii la text este stampa reprezentînd audienţa ambasadorului englez la curtea domnească din Bucureşti în care precizia unei redări reale a reuşit să alunge anecdota.

Am văzut că redarea nemijlocită a realităţii nu rezistă întotdeauna tendinţei de a folosi descrieri anterioare. Uneori însă nu mai observăm împrumuturi propriu-zise, ci *influenţe* ce pot merge de la însuşirea unor elemente de suprafaţă la adoptarea unor atitudini de fond sau a unui ton, el însuşi traducînd o anumită atitudine. Constatăm că ce a rămas din aşa-zisa *Istorie a Moldovei şi a Ţării Româneşti* a lui Carra, şi care a influenţat ani de-a rîndul o serie de călători care se apucau să descrie societatea din Iaşi sau Bucureşti, a fost tonul de ironie voită şi căutarea unor efecte caricaturale care apar *tale quale* la scriitorii mediocri, ca de pildă Salaberry, sau temperate la oameni de duh ca prinţul de Ligne, care el însuşi a fost mult imitat. Şi la generalul Langeron regăsim acelaşi fond, pe care se mai suprapun impreşii şi reminiscenţe lăsate de cercurile fanariote pe care le-a putut cunoaşte direct. Uneori se mai încrucişează — ca la Salaberry de pildă, într-una din relaţiile sale — tonul împrumutat de la Carra cu substanţa *Observaţiilor* lui Raicevich însuşite mecanic în chipul cel mai plat şi sîrguincios.

Ficţiunea

Dar în redarea realităţii, pe lîngă împrumuturi şi influenţe se mai interpune uneori şi ficţiunea propriu-zisă. Astfel, ne împiedicăm de povestirea unor călătorii şi aventuri fictive, primite de bune pînă acuma. Vom da aici numai două exemple de asemenea relaţii închipuite: 1) pseudorelaţia vestitului căpitan John Smith, unul din primii colonişti ai Virginiei, pretins participant la luptele lui Radu Şerban cu tătarii, pe care le descrie cu mare lux de amănunte şi cu o cascadă întreagă de nume fictive atît ale creştinilor, cît şi ale tătarilor încleştaţi în luptă şi 2) călătoria închipuită pe de-a întregul pe care ar fi făcut-o în Moldova în timpul expediţiei sultanului Mahomed al IV-lea (1672) italianul Cornelio Magni, comeseanul şi parazitul ambasadorului francez, marchizul de Nointel, figură destul de dubioasă dar scriitor de un talent incontestabil. La oarecare distanţă de aceste pseudorelaţii trebuie rezervat un loc aparte aşa-zisei *Jalbe* a moscovitului Peresvetov, propovădui-

torul autocratismului împotriva puterii marilor boieri moscoviți, care pune în gura lui Petru Rareș îndemnuri și aforisme pe care le-a mai expus și în alte două lucrări anterioare, una despre sultanul Mahomed cuceritorul Constantinopolului, cealaltă despre ultimul împărat bizantin Constantin Dragases, aleși ca exemple reprezentative de stăpînitori destoinici sau bicisnici. Domnul moldovean e înfățișat ca mentorul străşniciei autocrate și zugrăvit în culori ciudate. El apare ca un astrolog și „filozof" învățat și doctor înțelept care „citește în cărțile sale înțelepte după semne cerești" destinul împărătesc al tînărului Ivan al IV-lea căruia îi trimite sfaturi de urgie necruțătoare. El se roagă lui Dumnezeu pentru aceasta „cu lacrimi mari" . . . etc. Dar în această scriere din 1549 nu poate fi găsit nici un amănunt real în legătură cu Moldova sau cu Petru Rareș. Se uită chiar să se pomenească de moartea sa în 1546. De asemenea, nu aflăm nici o mențiune a înrudirii apropiate dintre Doamna Elena și mama lui Ivan al IV-lea. Analiza făcută cu prilejul ultimei prezentări a acestui autor la Moscova în 1956 *(Opere)* și 1958 (A. M. Zimin *Peresvetov și contemporanii săi*) conchide că el *atribuie „înțeleptului voievod" Petru Rareș propriile sale idei* și că totodată „șederea lui Peresvetov la curtea Moldovei în 1537—1538 ridică serioase nedumeriri". S-ar fi propus în schimb anii 1534—1535, fără însă a se pune în discuție afirmația că a fost în slujba lui Petru Rareș, a lui Zápolya, și a lui Ferdinand de Habsburg. Este evident că includerea unui text de un caracter atît de particular, care este în opoziție diametrală cu toate celelalte relații din volumul de față, ar fi fost de natură să creeze confuzie în mintea cititorilor. Așadar *Jalba* lui Peresvetov a fost cuprinsă în anexă ca o mărturie prețioasă privitoare nu la împrejurările reale ale lui Petru Rareș, ci la legenda sa.

Dar mai există și alte elemente care pot să ne dea o imagine denaturată a realității, nu în chip voit, ci datorită unui factor legat de timp — anume schimbarea în urma unor împrejurări particulare a valorii unor termeni medievali folosiți cu altă semnificație decît cea obișnuită. De exemplu, în frazeologia textelor medievale din Transilvania „națiunea" reprezintă o ficțiune juridică, așa de altminteri cum „libertățile" trebuie traduse pur și simplu prin privilegii. Despre interpretarea și transpunerea unor asemenea termeni va fi vorba mai jos cînd vom încerca să definim felul cum se oglindește realitatea românească în relațiile călătorilor.

Stabilirea textelor și aparatul critic

Împotriva tuturor acestor abateri, suprapuneri sau denaturări, intervine analiza critică a textelor, care se afirmă încă de la selecția lor în vederea includerii în volum determinînd și modul lor de includere, căci atunci cînd narațiunea sau descrierea din text se încarcă cu digresiuni de tot felul, constînd

din considerații religioase sau morale fără o legătură necesară cu subiectul sau din repetarea unor informații istorice culese dintr-o lucrare oarecare, sau cuprinde înșirarea unor inventare întregi de obiecte de cult aflate în bisericile catolice din Țara Românească, sau Moldova, sau alunecă la simple invective sau la reminiscențe personale fără interes pentru momentul sau locul descris, sau cînd purcede la pure invenții, nu mai poate fi vorba de o redare *tale quale* a acestui balast supărător, ci se impun reduceri care sînt întotdeauna indicate fie printr-o notă la subsol, fie printr-un șir de puncte sau prin etc. Textul însuși este supus unei analize critice pentru a-i stabili gradul de autenticitate, de sinceritate, de veracitate. La aceasta se adaugă și aprecierea posibilităților de informare ale autorului respectiv și o lămurire a elementelor întîlnite: numiri de persoane sau de locuri, ce trebuie identificate, date ce trebuie controlate și tălmăcite, împrejurări istorice ce trebuie reconstituite. Acest comentariu critic însoțește textul de-a lungul desfășurării sale sub formă de note în josul paginii, de apreciere critică în notița biobibliografică ce precede textele aceluiași autor și, în anumite împrejurări, de notiță critică aparte, dată în urma textului, cum s-a procedat la elucidarea problemei atît de delicate a determinării rolului lui Honter, de pildă, în elaborarea textului final al *Chorographiei Transilvaniei* a lui Reicherstorffer.

Cum frecvența și întinderea notelor din josul paginilor depind de natura textului comentat, se întîmplă ca unele texte să fie mai bogate în explicații ca altele. La aceasta contribuie și faptul că uneori s-au redat — pe lîngă alte lămuriri cerute de subiect — și o parte din notele la textul original datorate editorilor textului.

Ce cuprind notele?

În primul rînd o serie de emendări, identificări și lămuriri. În culegerea de față identificările toponomastice pentru locurile și persoanele de pe teritoriul țării noastre s-au făcut după regula folosită la publicarea volumelor de traduceri ale documentelor din Transilvania. Formele întîlnite în textul original au fost redate întocmai în notă, numirile corespunzătoare românești luîndu-le locul în versiunea românească. Cînd identificarea nu e posibilă, sau nu e sigură, atunci se păstrează în mod excepțional în textul românesc forma din original, propunîndu-se în notă identificarea ipotetică. Cînd îndoiala este redusă la minim atunci se procedează ca pentru identificările dintîi, însoțind însă numele din textul versiunii românești de un semn de întrebare, și dînd în notă temeiurile pentru identificarea încercată. Pentru numirile geografice aparținînd altor țări s-au făcut note numai atunci cînd recunoașterea lor putea fi mai anevoioasă. Transpunerile datelor mai puțin accesibile cititorului din cauza folosirii unor sărbători de sfinți sau sărbători mobile etc. s-au făcut în

același mod, trecînd data tălmăcită în textul versiunii românești. S-au dat lămuriri în legătură cu unele împrejurări istorice amintite în text. Atunci cînd textul original era defectuos și greu de înțeles și oferea mai multe posibilități de interpretare, fraza îndoielnică s-a redat în notă împreună cu elementele discuției pentru elucidarea ei. O altă categorie de note privește critica însăși a textului, din punctul de vedere al sincerității și al consecvenței sale logice. În sfîrșit, mai sînt și unele note de trimitere pentru elucidări sau completări de la o relație la alta, de la un autor la altul. Culegerea comportă și un indice înlesnind orientarea cercetătorului în bogatul material al colecției.

În redarea textului însuși s-a căutat întotdeauna să se folosească ediția cea mai bună, confruntată și cu celelalte pentru eventuale discuții sau precizări (de pildă, la relația lui Schiltberger sau la cea a lui de Lannoy etc.). Cînd între diferitele ediții apar deosebiri esențiale, acestea sînt semnalate și comentate în note. Textul unora din relații a putut fi controlat și întregit după microfilme aduse din străinătate, de exemplu textul *Jurnalului* lui Bongars a fost completat după ms. de la Berna cu porțiunea omisă de la publicarea sa de către editorii sași care au dat în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde" (1874) numai partea privind Transilvania propriu-zisă, omițînd descrierea cetății Satu Mare. Altele — ca de pildă descrierea Olteniei din secolul al XVIII-lea datorată lui Schwanz von Springfels — s-au putut colaționa și emenda după manuscrisul original de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. Textul relației lui Lubieniecki din vol. I, cunoscută după versiunea latină publicată în *Diplomatarium Italicum*, a fost controlat și adoptat după microfilmul originalului polon aflat în Arhivele polone. Cel al lui Korobeinikov, după microfilme trimise din Moscova.

Folosirea unor lucrări anterioare

Au fost folosite și anumite culegeri de texte publicate la noi și care au intrat în mod necesar în seria de față, ca de pildă aceea a lui P. P. Panaitescu — *Călători poloni în țările române* (București, 1930) — în care sînt înfățișate relațiile solilor poloni, și în traducere și în original, ceea ce a îngăduit confruntarea versiunii române cu originalele polone. Asemenea traduceri au fost folosite, uneori cu unele modificări cerute de modul de prezentare a culegerii noastre de călători, indicate întotdeauna în notă. La fel s-a procedat și cu lucrarea lui I. Corfus — *Mihai Viteazu și polonii* (București, 1937). Bogata culegere a lui Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia* (București, 1947), a pus la îndemînă un material abundent sub formă de extrase traduse și de indicații bibliografice extrem de folositoare pentru urmărirea textelor originale și confruntarea lor cu versiunea românească folosită în felul arătat mai sus. Atunci cînd nu ne-a stat la îndemînă textul original rusesc, am folosit de-a dreptul ver-

siunea românească din această lucrare, arătînd acest lucru în notă. Despre *Istoria românilor prin călători* a lui Nicolae Iorga și *Bibliografia călătorilor străini* a lui Sadi Ionescu a fost vorba și la începutul acestei introduceri. Ele au constituit oarecum punctul de pornire la întocmirea culegerii de față.

Ce aduce nou această culegere?

Mai întîi o strîngere laolaltă a diferitelor relații a căror prezență simultană le dă o densitate și un sens nou, precum și un răsunet mai prelung. Mențiunile izolate care s-ar putea pierde fără urmă își adaugă aportul lor: o trăsătură uneori fugară care vine să întregească imaginea ce se reconstituie din confruntări și suprapuneri de mărturii concomitente, din evocări și comparații de scene sau imagini distanțate în timp. Ca o memorie colectivă a trecutului devenit prezent se desfășoară fresca animată a înregistrărilor adesea întîmplătoare și fragmentare ce capătă acum o semnificație clară. Prezentarea critică și exhaustivă a materialului existent permite o cercetare comparativă ce scoate în evidență informațiile și influențele reciproce neobservate pînă acum, în sfîrșit o simplificare și o valorificare a unui material zăcînd adesea uitat într-una din marile colecții de documente sau reviste și aproape nefolosit.

În volumul I avem două exemple de asemenea simplificări privind două personaje fictive, născute unul dintr-o simplă eroare de citire a unei abrevieri paleografice, celălalt dintr-o interpretare literală a unei expresii figurate.

Cel dintîi apare într-un document din primii ani ai secolului al XVI-lea, cu prilejul trimiterii unui emisar din partea lui Ștefan cel Mare la Veneția pentru cumpărarea unor medicamente. Numele său este redat ca Demetrie Purcivi. Așa apare în transcrierea publicată de Esarcu după textul inedit atunci al *Diariilor* lui Marino Sanudo și cuprinsă apoi în *Documentele Hurmuzaki*. Și tot astfel îl găsim și în textul tipărit al *Diariilor* în volumul 4 al ediției de la Veneția publicat în 1881. De aci se propagă la diverși autori.

În *Bibliografia călătorilor străini*, a lui Sadi Ionescu, e înfățișat ca venețian în slujba lui Ștefan cel Mare. Mai apoi ajunge la alți autori să fie un slujitor al lui Ștefan cel Mare și să fie chiar identificat cu Aprodul Purice căruia i se atribuie cu acest prilej și numele de Dumitru, devenind deci Dumitru Purice. În realitate numele de Purcivi, cu variantele Purcivii, Purcivici la Al. Dobosi, Cl. Isopescu, R. Ortiz, I. Ursu etc., nu e decît o citire greșită a formei abreviate a cuvîntului *presencium* din expresia *presencium lator . . . sau exhibitor*, adică: aducătorul acestor rînduri, în forma prescurtată paleografic pnciu descifrată cu bunăvoință ca fiind un nume Purcivi. Așa cum se poate vedea chiar în volumul de față era vorba de unul din meșterii probabil greci porniți din Veneția spre Moscova cu solii marelui cneaz, care la înapoiere au fost siliți

să rămînă mai bine de un an în Moldova din cauza închiderii drumului prin teritoriul regelui Poloniei și ducelui Lituaniei care se afla în război cu Ivan al III-lea. Întoarcerea lor s-a făcut foarte anevoie tocmai prin Crimeea, unde unii din meșteri au fost reținuți de Marele Han cu toate stăruințele moscoviților.

Celălalt călător cu o existență precară este așa-numitul Lenormantius care adresează în 1597 „fratelui său mult iubit . . . Gulielmus Lenormantius Trunianus" o colecție de inscripții latine din Transilvania, precum și o transcriere a cronicii murale a Bisericii Negre din Brașov, însoțite de o scrisoare în care amintește de aventurile lor comune în Transilvania răscolită de fuga și apoi de capturarea lui Petru Cercel. Pomenind cu laudă pe erudiții sași cunoscuți atunci, el arată o curiozitate vie atît pentru împrejurările venirii sașilor în Transilvania, cît și pentru originea numelui de valahi. Cercetătorii sași care au folosit ulterior și transcrierea sa după cronica murală amintită — și care e cea mai veche dintre cele trei transcrieri cunoscute — au ajuns la numele de Lenormantius pe cale de deducție, întrucît autorul anonim al scrisorii se declarase frate cu Gulielmus Lenormantius. Dar de fapt nu fusese vorba de o rudenie adevărată, ci de o legătură afectivă aproape frățească afirmată de autorul anonim care se dovedește a fi cunoscutul Jacques Bongars, savantul editor al colecției *Gesta Dei per Francos*, ca și al celei privind istoria Ungariei *(Rerum hungaricarum Scriptores)*.

Avem și lichidări mai radicale, cum e de exemplu aceea din secolul al XVIII-lea a așa-zisului *Abesci*, nume fictiv al unui pamfletar în solda diferitelor guverne interesate în campania de împărțire a Turciei etc. Totodată s-a ajuns și la reducerea pseudo-istoriei lui J. L. Carra la elementele sale inițiale, adică la raportul adresat de el Ministerului Afacerilor Străine de la Paris.

Asemenea simplificări s-au putut opera și asupra unor traduceri devenite adevărate compilații, cum e versiunea franceză a lui Struwe sau diverse ediții italiene, cum este cea a lui Sestini căruia i se atribuia și *Observațiile* lui Raicevich (!).

Dar interesul principal al colecției de călători stă în punerea în circulație a unor texte nefolosite de loc, ca scrisoarea a doua a lui Matteo Muriano, complet omisă de Esarcu și după el de *Documentele Hurmuzaki* sau prea puțin cunoscute de către istoriografia noastră, ca de pildă — tot în volumul de față (I/1) — raportul trimis din Turda vestitei case Fugger de la Augsburg prin intermediul factoriei din Buda, de către Dernschwam, unul din agenții de seamă ai acestei întreprinderi, trimis în Transilvania să ia în primire ocnele de sare ce urmau a fi exploatate pe seama Fuggerilor cu obligația de a plăti regelui Ferdinand de Habsburug o redevență fixă anuală. Textul acestei scrisori publicate în „Ungarische Jahrbücher" în 1933 a rămas puțin cunoscut la noi. Prezentat într-un mod cam sumar de editor (Iak. Strieder), a fost analizat temeinic de G. Gündisch în *Omagiul lui I. Lupaș*, dar nu a fost folosit nici în valoroasa lucrare a lui A. Dobosi despre exploatările de sare din Transilvania și nici în tratatul de Istoria României, II. Atît stilul autorului, cît și limba folosită — o

germană destul de greoaie — în care nu lipsesc propoziţii eliptice, termeni adesea neclari, verbe compuse cu sensuri multiple etc. şi în sfîrşit ortografia nesigură, care propune şi ea o serie de ghicitori, impun eforturi repetate pentru elucidarea lor. Ele sînt însă răsplătite de aportul bogat al acestei dări de seamă, cu prelungiri în atîtea domenii, căci constituie atît o secţiune transversală în stratificarea socială din acel moment, cît şi o urmărire a desfăşurării evenimentelor în timp.

Descrierea situaţiei cămărilor de sare din 1528, pe lîngă bogăţia ei de informaţii privind starea şi mersul exploatării, mai are un merit preţios: acela de a oferi un termen de comparaţie descrierii făcute în 1552 de comisarii speciali însărcinaţi de Ferdinand de Habsburg de a întocmi un raport inventar asupra tuturor bogăţiilor naturale şi a surselor de venituri din Transilvania după reocuparea ei (în colecţia de faţă în vol. I/2). Pe lîngă o serie de elemente comune celor două rapoarte, apar şi deosebiri însemnate datorate în parte unor măsuri luate de Martinuzzi ca tezaurar şi guvernator al Transilvaniei, în parte — în ceea ce priveşte situaţia specială a Cămării de la Ocna Sibiului — împrejurărilor excepţionale din anii 1529—1536, cînd toată regiunea Sibiului a fost asediată şi izolată de restul Transilvaniei. Dar şi aceste deosebiri se proiectează pe acelaşi fond de incurie şi stagnare, risipă şi zgîrcenie ca şi în 1528. Dar acum mai apar nişte propuneri noi de a generaliza sistemul de la Ocna Sibiului adică acela al *muncii obligatorii* pentru locuitorii respectivi, precum şi al unei economii sordide constînd din suprimarea distribuţiei de seu pentru lumînările tăietorilor.

Despre spălarea aurului în Transilvania nu avem nici o descriere directă în această primă parte a culegerii de faţă (I/1), dar din cele spuse în raportul comisarilor din 1552 (I/2), care se referă la situaţia din anii precedenţi, deci din intervalul corespunzînd tocmai la vol. I/1 sîntem informaţi de greaua situaţie a băieşilor de aur, *mai toţi români*, siliţi să-şi ducă aurul spre vînzare tocmai la cămările aurului de la Sibiu şi Baia Mare, unde însă nu erau bani pentru plata sa, bieţii producători fiind lăsaţi pe mîna unor speculanţi ai aurului care acaparau pe nimica toată agonisita micilor producători şi care din centrul lor de la Cluj reuşeau apoi să exporte clandestin stocul lor de aur. Aceeaşi lipsă catastrofală de bani constatată în 1528 stăruia şi în 1552 şi paraliza toată viaţa economică a Transilvaniei, totodată greu încercată de luptele lăuntrice şi de instabilitatea ce a domnit în tot acest interval. În 1552 se constată că exploatarea aurului — chiar şi la Baia Mare, unde se aflau mine vestite — nu se mai face decît individual, după o străveche practică asemenea celei păstrate veacuri de-a rîndul în Munţii Apuseni. Despre ea ne vorbesc alte relaţii din tot cursul secolului al XVIII-lea, dar care sînt valabile şi pentru vremea aceasta. Această exploatare se făcea prin spălare simplă sau prin săpare (forare). Ca monument al acestei forme din urmă de activitate individuală, a rămas un munte întreg (Cîrnic) găurit ca un stup în urma sforţărilor neîncetat repetate ale zecilor şi

sutelor de săpători căutîndu-şi norocul în gropi superficiale, ca cele descrise de pildă de Fridwaldszky (1763). Iar despre cealaltă metodă tot atît de veche a spălării nisipului sau minereului aurifer zdrobit în pive ţărăneşti ne vorbesc relaţiile unor martori din secolul al XVIII-lea care de departe aud clămpănitul asurzitor al nenumăratelor zdrobitoare de pe valea Pîrîului Roşu sau de la Abrud. Avem aci un exemplu al completărilor ce se pot obţine lămurind nişte menţiuni mai vechi surprinse în treacăt, prin evocarea unor descrieri ulterioare mai ample, valabile şi pe trecut. Acest lucru desigur nu este cu putinţă decît atunci cînd este vorba de regiuni ce se păstrează intacte în izolarea lor, credincioase obiceiurilor străvechi menţinute întocmai.

Un alt text foarte puţin folosit şi greu de pătruns din cauza unui stil peste măsură de încîlcit şi mai ales a unei redări extrem de defectuoase şi ca transcriere şi ca punctuaţie, declarată de N. Iorga îngrozitoare (publicat în *Hurmuzaki*, II/1, p. 404 ş.u.) va fi pus la îndemîna cercetătorilor (vol. I/2) în forma accesibilă a unei versiuni româneşti constituind o elucidare a originalului latin însoţită şi de un aparat critic în care sînt discutate şi lichidate obscurităţile numeroase care îi întunecă sensul. Este vorba de corespondenţa emisarului habsburgic I. Belsius trimis de împăratul Ferdinand I şi de fiul acestuia, regele Boemiei, Maximilian al II-lea, ca agent de legătură pe lîngă Despot, de unde trebuia să culeagă informaţii despre situaţia din Transilvania unde domnea duşmanul stăpînilor săi, Ioan Sigismund Zápolya, şi să răspundă la punctele unui chestionar amănunţit despre Moldova, şi anume despre „principiile de administraţie şi guvernare ale lui Despot, despre aplecarea şi dragostea poporului faţă de el, despre mijloacele sale de apărare dacă va trebui să se apere cu armele, dacă este vreo nădejde de o stăpînire trainică şi statornică . . ., ce ar putea aştepta împăratul şi regele Boemiei de la el, în ce chip ar putea fi de folos cauzei acestora . . . etc." Deşi Belsius curînd după sosire a fost cîştigat pe de-a întregul de Despot, preluînd mai degrabă sarcina de secretar al acestuia decît de trimis al celor doi suverani habsburgici, şi deşi analiza critică a rapoartelor sale a putut demonstra rolul dublu jucat de el mai ales în privinţa aşa-zisului episod Wolf Schreiber, comunicările sale conţin totuşi unele informaţii unice, extrem de importante, cum sînt cele de la sfîrşitul anului 1562 relative la conflictul armat, necunoscut din alte izvoare, pe care l-a avut atunci Moldova cu Ţara Românească şi care s-a încheiat cu plata unei sume de bani din partea domnului muntean.

Cercetarea acestui izvor şi folosirea sa cu toată prudenţa în legătură şi cu rapoartele colegului şi înlocuitorului său, Martin Literatul numit şi Szentgothardy (*ibidem*, p. 447 ş.u. şi Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, p. 236 ş.u.) pot arunca oarecare lumină asupra împrejurărilor particulare ale Moldovei în această vreme şi asupra unora din metodele de guvernare ale lui Despot. Acesta, hotărînd în urma atentatelor la viaţa sa să folosească faţă de marii boieri ai lui Lăpuşneanu sistemul represaliilor, prin executarea unui număr din ei după fiecare asemenea încercare, nu şi-a

declarat făţiş gîndul său, ci a justificat uciderea lor prin „glasul poporului". Marea importanţă acordată de el unei gărzi personale de mercenari străini reiese cu prisosinţă din rapoartele lui Belsius care împărtăşeşte cu totul acest punct de vedere. Venirea lefegiilor unguri — poate tocmai cei care aveau să-l trădeze pe Despot la Suceava — este salutată ca o mare izbîndă.

Scena uciderii lui Andreica, fostul mare stolnic al lui Lăpuşneanu, atacat de garda lui Despot la o procesiune religioasă, ilustrează concepţia acestuia despre felul de a-şi impune autoritatea. Fluctuaţiile lui Despot faţă de secuii răsculaţi împotriva lui Ioan Sigismund, ca şi faţă de acesta din urmă, veleităţile de a i se substitui în Transilvania folosind răscoala amintită, abilităţile sale pentru a cîştiga timp şi a se sustrage obligaţiilor sale faţă de turci, care îi cereau să intervină energic în favoarea vecinului din Transilvania, şi gîndul nemărturisit de a se strecura printre complicaţiile rezultînd din angajamentele sale faţă de Habsburgi, pot fi surprinse în parte în rapoartele lui Belsius, în ciuda faptului că el însuşi nu-şi dădea seama de toate implicaţiile scenelor şi declaraţiilor pe care le reproducea cu destulă credulitate. Acest text, care a fost cercetat la noi numai de N. Iorga (*Istoria românilor*, vol. V, cap. II, 1), fără însă a-i sublinia caracterul ambiguu, a fost folosit parţial şi în mod greşit de cercetători ca Burghele (în 1897), Motogna (în 1937) sau Bîrsănescu, care au fost induşi în eroare de transcrierea defectuoasă ce a dat naştere la adevărate contrasensuri. El va putea sluji de acum înainte la analizarea şi reconstituirea împrejurărilor din anii 1562—1563. Un început în acest sens s-a şi făcut în elucidarea motivelor care au dus la arestarea şi trimiterea lui Wolf Schreiber la Constantinopol ca pretins agent şi spion habsburgic (M. Holban, *En marge de la Croisade protestante du Groupe de Urach pour la diffusion de l'Evangile dans les langues nationales du sud-est européen. L'episode Wolf Schreiber*, în „Reveu des Études sud-est européennes", 1964, nr. 1—2, pp. 127—152).

Celelalte texte, date acum pentru prima dată în versiune românească cu prilejul culegerii de faţă, nu au mai oferit aceleaşi dificultăţi care să impună o muncă prealabilă de restituire a textului, cu excepţia însă a unui număr de rapoarte ale misionarilor catolici din ţările noastre, publicate în forma lor adesea necorectă şi într-o transcriere ce necesită o laborioasă elucidare, cum este cazul cu lungul raport din secolul al XVII-lea al iezuitului Beke, de pildă. Citām aici ca versiuni noi traducerea unor texte esenţiale, ca jurnalul de campanie şi descrierea Moldovei de Erasm Weismantel, ofiţer suedez al lui Carol al XII-lea reţinut prin părţile noastre aproape 4 ani, descrierea Olteniei făcută de Schwanz von Springfels, inginerul militar care a executat pe valea Oltului vestita Via Carolina şi care a întocmit descrierea amintită ca o explicare a hărţii desenată de el, relaţia atît de curioasă a lui Schendos, numit şi Van der Beck, atît cea privind bogăţiile mineralogice din Oltenia cît şi reminiscenţele pătimaşe ale experienţei sale ca medic în Ţara Românească, al lui Nicolae Mavrocordat, descrierile exploatărilor miniere din Transilvania ale lui Köleseri la începutul veacului al

XVIII-lea și ale iezuitului Fridwaldszky în a doua jumătate a acestui veac etc. etc., sau redarea peregrinărilor și însemnărilor lui Hacquet la încheierea acestui secol.

Am dat aci numai cîteva exemple de asemenea traduceri noi. Pe lîngă acestea s-au mai făcut la nevoie și traduceri după unele texte fie traduse mai înainte dar într-un mod mai liber (de exemplu relația lui del Chiaro), fie traduse doar parțial (de exemplu relația lui Andreas Wolf despre Moldova și Iași sau a lui Fr. Griselini despre Banat considerat sub diferite aspecte, din care nu fuseseră traduse pînă acum decît porțiuni relativ neînsemnate).

În sfîrșit, una din realizările obținute în pregătirea culegerii de față a fost repunerea în discuție a unor relații acceptate pînă acum pe încredere, dar care vădesc serioase nepotriviri, ca de pildă relația lui Guillebert de Lannoy și cea a lui Francesco della Valle din vol. I/1, pseudorelațiile lui J. Smith și Cornelio Magni din vol. I/2 amintite mai sus, mărturiile lui Moreau de Brasey și Bruce relative la mersul campaniei de la Prut (din anul 1711), aventurile lui J. Cl. Flachat etc.

Totodată gruparea la un loc a unor mărturii convergente asupra unui același eveniment — de pildă episodul Gritti din 1534 sau campania de la Prut din 1711 deschide calea unor comparații necesare în vederea unor reconsiderări ale judecăților contemporane, adesea tendențioase și întotdeauna grăbite.

Cum se oglindesc realitățile de la noi în relațiile călătorilor

Aceste relații pot fi împărțite în mai multe categorii după natura lor, care le determină și gradul de obiectivitate. Alături de obiectivitate trebuie însă îndreptată atenția și la gradul lor de originalitate, spre a nu afla în locul unei imagini imediate, reflectarea doar a unei impresii străine. După distanța pe care o pun „călătorii" între evenimentele sau locurile descrise și propria lor persoană putem deosebi: 1) Grupul unor descrieri considerate în sine ca o creație literară (descriere geografică sau istorică sau științifică) reprezentată aci de pildă de *Chorographiile* lui Reicherstorffer, descrierile lui Verancsics, Nicolae Olahus, descrierile mineralogice ale unui Köleseri sau Fridwaldszky și I. v. Born etc. sau înfățișarea unui tablou de ansamblu, cum ar fi *Observațiile* lui Raicevich etc. 2) Avem apoi grupul de relații oarecum impersonale, mai puțin prelucrate, ce se apropie de document sau proces-verbal, cum e de pildă relația lui de Marchia cu privire la husiți, sau raportul comisarilor habsburgici din 1552 (vol. I/2) asupra resurselor Transilvaniei. Acestea constau de cele mai multe ori din răspunsurile date la întrebările unui chestionar. Acestui grup îi aparțin în parte și unele dări de seamă ale misionarilor catolici din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. 3) În sfîrșit, avem grupul de mărturisiri directe: scrisori, reminiscențe, povestiri,

dări de seamă ale unei misiuni, jurnale de călătorie sau de campanie etc. Cea mai bună ilustrare a sa este relația vestitului om de știință Boscovich întocmită pe baza jurnalului ținut de el în tot cursul drumului, scris la diferite popasuri pe cîte un colț de masă sau în trăsura ambasadoarei Lady Porter, în care i se făcuse loc din cauza stării sale de sănătate. Trebuie însă observat că noi nu avem chiar acest jurnal, care ar fi fost de un preț incalculabil, ci relația făcută după el, revizuită și îndreptată ulterior folosind sugestiile boierului Milo și ale lui De la Roche.

Aceste grupuri nu sînt despărțite între ele de bariere fixe. Unele relații aparținînd unuia din cele două grupuri de la început participă și la anumite trăsături caracterizîndu-l pe al treilea. Căci relațiile se dovedesc de multe ori a fi nu numai povestiri sau descrieri ale lumii dinafară, înregistrate impersonal și construite oarecum geometric, ci mărturisiri subiective, luări de poziție părtinitoare, judecăți adesea pătimașe. Trebuie totdeauna avut în vedere substratul lor religios, etnic, social și moral. Aprecierile formulate hotărît și definitiv nu rezultă dintr-un efort de a înțelege oamenii și împrejurările de aci, cît dintr-o confruntare a lor cu standardul valabil în mediul obișnuit al martorilor ocazionali. Un puritan ca Weismantel nu are decît cuvinte de dispreț pentru călugării ortodocși, pentru reacția spontană a populației care nu vrea să îngăduie îngroparea unor ofițeri protestanți în cimitirul lor — această înmormîntare făcîndu-se totuși cu forța, în ciuda lor. El descrie cu virtuoasă indignare portul țărăncilor cu catrințele strînse pe corp, pe care le declară indecente. Nu înțelege de ce fetele nu vor să se tocmească la stăpîn și preferă *să trîndăvească acasă*. Și totuși după această primă revărsare de supărare, nu rezistă farmecului lor și le evocă entuziast grația și frumusețea ce le întrec pe ale aristocratelor celor mai mîndre din țara sa de baștină. În același timp misionarii catolici descriu în chip dezaprobator obiceiurile „păgîne“ de la țară cu praznicul pentru morți, pomana și jelirea la morminte etc. Această atitudine critică a lor a prilejuit o serie de descrieri a acestor practici de un mare interes folcloric.

Ed. Chishull, capelanul protestant al ambasadorului Angliei la Constantinopol, venit în suita acestuia cînd a trecut din Țara Românească în Transilvania, declară cu superioritate că pictura din bisericile noastre este un fel de mîzgăleală, dar adevărul e că nu se poate împăca cu gîndul reprezentărilor *idolatre* ale dumnezeirii și ale sfinților. Del Chiaro e scandalizat de pomana din urmă ce se face osîndiților ce sînt duși la spînzurătoare unde ajung amețiți de băutura ce li se dă de la toate cîrciumile aflate în drum. După socoteala sa ei își pierd sufletele mergînd la moarte fără a avea măcar o clipă conștiința acestui fapt și posibilitatea unei căințe mîntuitoare.

Sînt și unele judecăți destul de paradoxale. Verancsics, mulți ani prepozit al bisericii Transilvaniei fără însă a fi fost consacrat preot și care trăia cu seninătate la Alba Iulia cu o familie de mîna stîngă — adică o soție fără cununie și doi fii nelegitimi — se înfioară de instabilitatea căsătoriilor din Țara Româ-

nească şi din Moldova, şi de spiritul imoral cu care sînt acceptaţi şi copiii nelegitimi alături de cei legiuiţi, fără vreo deosebire între ei!

Mulţi dintre călători se socoteau de o esenţă superioară. Ca exemplu reprezentativ al unor pretenţii de superioritate ce se afirmă cu orice prilej, influenţînd puternic mărturia lor, apar în primul rînd solii poloni care trec prin Moldova în drumul lor spre Poartă şi înapoi la ei în ţară. Fiecare şef de solie îşi făcea un punct de onoare de a mai smulge încă o concesie domnului în privinţa ceremonialului de primire, oprindu-se cu ifos la ultimul popas înaintea capitalei şi trimiţînd un adevărat ultimatum cu condiţii concepute într-un spirit tot mai arogant spre a putea la înapoiere arăta cu mîndrie cît de mult ştiuse să ridice prestigiul republicii polone şi al regelui, obligîndu-l pe domn, de pildă, să întîmpine pe sol jos la scară şi să-l conducă pînă la camera sa etc.

Dar relaţiile lor sînt destul de sărace, căci pe lîngă succesele de această natură concretizate în povestirea amănunţită a primirii, nu mai cuprind decît itinerarul urmat şi plîngeri cu privire la lipsa de confort întîmpinată în drum. Este drept că însemnarea popasurilor poate să ajute la cunoaşterea mai precisă a haltelor şi a drumurilor, dar nu trebuie scăpat din vedere că aceste solii erau îndreptate adesea pe alte drumuri şi spre alte popasuri, tocmai pentru a se putea pregăti locurile de găzduire. La acest fel de trufie nobiliară de caracter medieval a solilor, răspunde un alt gen de grandomanie de parvenit „european" ilustrată de atitudinea unui de Tott, refugiat ungur emigrat în Turcia şi stabilit apoi în Franţa. Pentru acest om „luminat" nenorociţii de moldoveni călcaţi în picioare de turci nu trebuiau mînaţi decît cu bîta. Autorul vrînd cu tot dinadinsul să fie „spiritual" construieşte o scenă care i se pare plină de haz pentru ilustrarea acestei teze. Este adevărat că această mentalitate se situează în vremea fanarioţilor, cînd călătorii străini în trecere cu firman de la Poartă puteau vedea cu seninătate cum sînt opriţi în drum localnicii, sau negustorii aflaţi circulînd în cale, cărora li se luau caii, dacă erau mai buni şi odhiniţi şi li se lăsau cei istoviţi adesea gata să se prăpădească, sau cum sînt scoşi din case locuitorii dintr-un sat ca să fie găzduiţi oaspeţii în trecere. Asemenea scene, dacă puteau confirma la unii sentimentul unei superiorităţi care avea nevoie de asemenea coroborare, deşteptau însă în general un sentiment de revoltă firească exprimată cu căldură.

Viziunea călătorilor este aşadar influenţată de fondul lor de idei şi prejudecăţi ce constituie poziţia lor de clasă (folosind acest termen în sensul cel mai larg), precum şi de împrejurările, uneori cu totul întîmplătoare, legate de prezenţa lor în aceste locuri. Este destul ca un mare negustor german venit cu mărfurile sale pe Dunăre să aibă un conflict pentru plata unei echipe de români tocmiţi pentru a da o mînă de ajutor cerută de condiţiile mai vitrege de navigaţie dintr-un moment dat, şi ca la judecata făcută de dregătorul român din acel loc să nu triumfe punctul de vedere al pîrîtului, ci cel al pîrîşilor săi, pentru ca întreaga descriere a ţării şi a locuitorilor să capete o pornire duşmănoasă,

autorul nemărginindu-se doar la propriile sale experienţe sau impresii, ci împrumutînd din plin argumente şi caracterizări dintr-o lucrare tipărită în limba germană de Sulzer, om cu posibilităţi apreciabile dar care căuta cu tot dinadinsul, criticînd tot ce era în ţară, să lovească în domn — Alexandru Ipsilanti — care nu îl tocmise ca secretar şi nici nu favorizase demersurile sale spre a fi numit de către curtea de la Viena consul la Bucureşti. Şi acelaşi lucru se putea întîmpla în alte împrejurări şi fără o intenţie precisă, poate chiar numai dintr-un spirit de imitaţie sau din dorinţa de a folosi o informaţie socotită mai bogată. Cînd tînărul Parant, viceconsul al Republicii Franceze la Iaşi, este pus să facă un raport despre posibilităţile comerciale ale Moldovei din momentul acela, el foloseşte pur şi simplu lucrarea lui Peyssonnel scrisă cu zeci de ani în urmă. Şi acest procedeu se aplică stăruitor şi în secolul al XIX-lea. Cînd Napoleon în preajma tratatului de la Tilsitt îi cere lui Reinhard, fost consul francez în principate, cu rangul de ministru plenipotenţiar, să întocmească un memoriu *foarte concret* cu privire la aceste ţări, fostul diplomat care fusese preocupat tot timpul petrecut aci de politica mare europeană şi de combinaţii subtile ce se învîrteau în jurul unor persoane, dîndu-şi seama cît de insuficiente îi sînt informaţiile adunate prin propriile-i mijloace la postul său, se apucă foarte conştiincios să extragă diferite fişe din pseudo-istoria lui Carra şi *Observaţiile* lui Raicevich.

Acest apel la autoritatea unor lucrări anterioare îl întîlnim încă în primele descrieri ale Transilvaniei influenţate ca punct de plecare de cea a lui Enea Silviu Piccolomini. Ea este adoptată şi uneori discutată, dar mai adesea deformată în textele ce au urmat. Este interesant de urmărit felul cum sînt schiţate cele două subdiviziuni privitoare la întinderea teritoriului şi la populaţia Transilvaniei. Amîndouă punctele îndreaptă pe cercetător spre antichitate. Întinderea Transilvaniei reprezintă partea cea mai însemnată a Daciei. Urmează apoi în linii mari arătarea hotarelor acesteia din urmă. Populaţia este cea romanică adusă şi colonizată aci. Limba este cea latină şi ea s-a menţinut de-a lungul veacurilor împotriva tuturor valurilor de năvălitori. Numele vine de la Flaccus, afirmaţie acceptată de toţi pînă la discutarea ei de către Verancsics într-o lucrare rămasă însă netipărită pînă în secolul al XIX-lea. Atît romanitatea românilor cît şi latinitatea limbii sînt universal proclamate, şi subliniate cu tot dinadinsul ca un fel de minune a istoriei. În arătarea situaţiei contemporane românii apar în *Chorographia* lui Reicherstorffer „răspîndiţi în tot locul". Ei sînt menţionaţi în *Chorographie* de 11 ori. Cităm unele din aceste menţiuni. Pe valea Crişului e descrisă viaţa lor aspră într-o regiune muntoasă fără teren de cultură. Îi aflăm apoi în suburbia Braşovului (Schei) şi în regiunea minieră la Baia de Criş, precum şi în jurul Orăştiei unde autorul observă o influenţă a felului lor de a fi asupra saşilor din acel loc, apoi în Ţara Haţegului, înfăţişată ca o mică ţară oarecum aparte şi la Sarmisegetuza, unde răscolind pămîntul ţăranii români scot la iveală geme şi medalii de aur şi argint şi alte rămăşiţe antice.

Dar aceste menţiuni au un caracter întîmplător şi fragmentar. Vorbind de Ţara Haţegului, Reicherstorffer nu pomeneşte de „nobilii“ români (adică cnejii) înnobilaţi pentru luptele lor contra turcilor de care amintesc ceilalţi doi autori contemporani Verancsics şi Nicolae Olahus la care ei apar ca boieri („boiarones“) ce ascultă de castelanul de Făgăraş.

Se pot face unele completări după alţi autori scriind curînd după aceea, ca de pildă Giovan Andrea Gromo în prima din relaţiile sale (1564), mai originală decît celelalte copiate după Reicherstorffer. Gromo lămureşte că oraşele mai mari *(le terre grosse)* sînt locuite de unguri dar *satele sînt toate locuite de români*, şi nu numai în Banat, dar şi în Transilvania. Îndeletnicirea românilor e să cultive pămîntul şi să crească vite... Şi conchide într-o formulă rezumînd situaţia lor de inferioritate faţă de conlocuitori: „Ei sînt ca nişte ţărani ai celorlalte «naţiuni»“. Vorbind apoi de Transilvania propriu-zisă, el declară: „În afară de aceşti români se află pe acest teritoriu... alte trei feluri de *naţiuni*: ungurii adevăraţi [consideraţi adică în raport cu secuii], locuitorii din secuime... şi saşii“.

Dar care este sensul exact al termenului de *naţiune* şi cum se defineşte el în aceste texte din secolul al XVI-lea? Termenul de naţiune apare oficial cu ivirea *uniunii celor „trei naţiuni“* (Unio trium nationum), adică a grupurilor privilegiate ale saşilor, secuilor şi nobililor maghiari şi este o pură ficţiune juridică. După această concepţie românii nefiind o grupare privilegiată, ci însăşi masa poporului cucerit, nu constituie o naţiune, în timp ce nobilimea maghiară este socotită o „naţiune“! Aşadar de cîte ori este vorba de „cele trei naţiuni“ autorul se referă la această ficţiune juridică acceptată ca atare. Numirea aceasta oficială apare peste tot şi pînă şi într-o scrisoare a lui Petru Rareş. Încep însă unele confuzii cînd unii autori folosesc termenul de naţiune în sensul său permanent şi real. De pildă Enea Silviu Piccolomini arată în *Cosmografia* sa că în Transilvania sînt *trei* naţiuni, şi anume germanii [=saşii], românii şi secuii. Cum textul *Cosmografiei* privitor la români a fost mai apoi cuprins întocmai în vestita cronică din Nürnberg (1493), de circulaţie universală, această afirmaţie larg răspîndită a corectat oarecum în mod concret ficţiunea juridică amintită mai sus. Iar la jumătatea secolului al XVI-lea celebra *Cosmografie* a lui Sebastian Münster, răspîndită în toată lumea mai întîi în limbile latină şi germană şi mai apoi în celelalte limbi ale Europei occidentale, pomeneşte de asemenea ca locuitori ai „Daciei“ pe *saşi, secui* şi *români*, iar în alt loc afirmă — greşit de altminteri — că voievodul Transilvaniei ar fi ales de către „cele trei limbi“, adică secui, români şi germani („Teutonibus“=saşi). Reţinem din această afirmaţie greşită doar faptul menţionării „celor trei limbi“ corespunzînd de fapt cu sensul curent dat termenului de naţiune.

Aceeaşi corectare rezultînd dintr-o confruntare între realitatea concretă şi ficţiunea juridică o întîlnim şi la autorii de descrieri geografice amintiţi mai sus, Nicolae Olahus, Reicherstorffer, Verancsics. Olahus duce hotărît numărul

națiunilor locuind în Transilvania la patru, asociind pe români celor „trei națiunii" și substituind pe unguri nobilimii maghiare. Iar Reicherstorffer, adoptînd împărțirea oficială în trei națiuni (sași, secui și unguri), adaugă îndată pe românii *băștinași* (incolae) ai acestei provincii. Este interesant de observat că după ce arată că „cele trei națiuni" se deosebesc între ele prin religie, moravuri, obiceiuri și întrucîtva prin legi și locuiesc în această regiune pe *porțiuni deosebite*, se spune că printre acestea (deci risipiți pe teritoriul t u t u r o r acestor „națiuni") sînt și românii, „*incolae*" ai acestei țări, ce locuiesc în niște sate și posesiuni retrase... etc. Și mai departe cînd expune felul în care se grupează aceste națiuni el lămurește: „Și românii locuiesc acest pămînt, dar răspîndiți pretutindeni fără un centru precis". Sensul adevărat reiese prin contrast față de modul de așezare al sașilor: „Iar germanii sau sașii au pretutindeni cetăți foarte tari și orașe și întrec ușor prin toate avuțiile lor națiunile celelalte".

În sfîrșit observăm la Verancsics un fapt destul de curios. În prima jumătate a lucrării sale, atunci cînd e vorba de Transilvania în legătură cu niște discuții erudite asupra istoriei vechi a Daciei, autorul adoptă formula oficială a celor „trei națiuni": secui, unguri și sași (p. 127). Dar cînd trece la descrierea de aproape a Transilvaniei, avem o schimbare aproape totală. După declarația (p. 143) „<Transilvania> este locuită de *trei* națiuni: secuii, ungurii, sașii" se adaugă în aceeași suflare: „*aș adăuga totuși și pe români care, deși îi ajung ușor la număr, totuși nu au nici o libertate* [în sens de privilegii] *nici o nobilime, nici un drept al lor, în afară de un număr mic, locuind în districtul Hațeg, în care se crede că a fost capitala lui Decebal*, și care pe vremea lui Ioan de Hunedoara, băștinaș de acolo, au fost înnobilați pentru că întotdeauna au luat neobosit parte la lupta împotriva turcilor. *Ceilalți toți sînt oameni de rînd, iobagi ai ungurilor și fără așezări ale lor, ci răspîndiți pretutindeni, prin toată țara*, locuind arareori în locuri deschise, de cele mai multe ori retrași prin păduri, și ei împreună cu turmele lor duc o viața nenorocită". O comparație dintre caracterizarea *Chorographiei* și cea din *Descriere* scoate în evidență marea lor asemănare pînă și de termeni de exemplu la Reicherstorffer „Valachi etiam hanc *terram sed sparsim sine certa sede incolunt*..." Iar la Verancsics: „ceteri plebei omnes, Hungarorum coloni et *sine propriis sedibus, sed sparsi hinc inde per totum regnum*..." etc.

Aceeași idee apare și la Possevino în 1584, care reluînd textul lui Reicherstorffer spune despre români că neavînd un ținut anume al lor „*Alcuno peculiare contado* [adică stăpînit de ei] trăiesc amestecați printre unguri și sași, adică în ținuturile stăpînite de aceștia și atîrnă în orice privință, în afară de religie, de aceia în a căror jurisdicție locuiesc".

Ce sens trebuie dat expresiei de „*certa sede*" sau „*propriis sedibus*" am arătat în nota critică adăugată la relația lui Verancsics. Este vorba de un *centru politic* asemănător capitalei „universității" (obștii) săsești — Sibiul — sau a secuilor — Tîrgu Mureș. Căci evident nu poate fi vorba de o instabilitate

de așezare, întrucît se arată clar că ei se ocupă cu agricultura. O spune și Gromo: „Toți românii se îndeletnicesc obișnuit cu munca cîmpului, atît pentru sine cît și lucrînd ca muncitori pămînturile ungurilor și ale sașilor ... Iar ... ungurii ... cei mai mulți dintre ei își dau pămînturile lor românilor să li le lucreze în felul cum se obișnuiește în Italia cu colonii, și ei cu toții se socotesc ostași și cavaleri ..." Iar secretarul lui Sigismund Báthory, Tommassi, descriind populația Transilvaniei, declară cu ifos: „ungurii sînt nobilii care trăiesc în țară ca domni și stăpîni, românii sînt muncitorii pămîntului care nu se dedau la altă îndeletnicire din cauza condiției lor nenorocite ..."

Aceasta era situația românilor de pe domeniile nobiliare sau din satele românești din preajma orașelor stăpînite de sași. Mai este amintit de Reicherstorffer și traiul anevoios al celor din regiunile de munte sau de margine, de pildă românii de pe valea Crișului nedepinzînd de un domeniu nobiliar, ci atîrnînd desigur de cetățile regale și de castelanii lor. Potrivit cu vechea organizare din veacurile precedente, aceștia erau datori să facă slujbă ostășească ascultînd de chemarea castelanului și a subalternilor săi. În 1528 vedem că sînt folosiți în războiul intern dintre ferdinandiști și „ioaniști" (partizanii lui Zápolya) și lăsați să tragă ei ponoasele (v. relația lui Dernschwam). Iar alți români din regiunea minieră își urmează neîntrerupt munca lor de băieși ai aurului la Zlatna și în alte locuri.

Caracterizarea românilor de către Reicherstorffer, făcută, evident, cu referire la românii din regiunea muntoasă a văii Crișului, seamănă cu alte descrieri similare privitoare la populațiile de munte din nordul Scoției (Highlands), de pildă. Și acolo este vorba de o populație aspră, dîrză, lipsită de terenuri de cultură, trăind din puțin și acuzată uneori de furturi de vite, fără a se mai cere dovezi sau cazuri particulare. O nouă mențiune similară a românilor ce trăiesc amestecați cu sașii în localitatea minieră Baia de Criș, se caracterizează prin aceeași imprecizie generală. E posibil ca Reicherstorffer, a cărui *Chorographie a Transilvaniei* e din 1550 să fi avut în minte atacul din acest loc petrecut în primăvara anului 1528 (vezi relația lui Dernschwam). Trebuie însă semnalat faptul că Giovan Andrea Gromo, în relația sa din 1567, influențată mult de *Chorographia* lui Reicherstorffer, amintind de Baia de Criș lămurește: „Odinioară <a fost> un tîrg de seamă acum este risipit și nu prea populat din cauza deselor năvăliri pe care le fac cînd turcii din Lipova, cînd haiducii localnici, și mai înainte le făceau imperialii din Gyula". [Mai înainte, adică anterior datei de 1 septembrie 1566, cînd această cetate a căzut sub turci.]

Asupra virtuților ostășești ale românilor avem mărturia lui Verancsics (și în *De situ,* și în povestirea *Despre expediția lui Soliman în 1538*), precum și a lui Gromo care afirmă că: „... atunci cînd se duc la război, le merge numele a fi atît de viteji, încît disprețuiesc moartea luptînd cu înverșunare <deși> fără rînduială ..." (memoriu din 1564). Într-altă expunere (din 1567) el descrie armele lor improvizate și primitive, apoi adaugă: Unii dintre ei poartă

şi archebuze, şi după ce trag o împuşcătură nu ştiu să şi le încarce iute din nou. De aceea în război îndată după prima descărcare a archebuzei, apucă alte arme şi se bat cu cea mai mare îndîrjire. Au o mare vitejie înnăscută şi rabdă orice osteneală, dar nu au nici o disciplină militară. Ei folosesc şi astăzi încă o limbă asemănătoare cu limba veche a romanilor, dar barbară, după cum folosesc şi obiceiurile şi portul lor ...

Alături de echivocul termenului de naţiune, mai întîlnim în textele din vremea aceasta şi denumirea de „libertăţi" dată privilegiilor, care ar corespunde mai degrabă cu noţiunea de hărăziri. Dar numirea însăşi de *Transilvania* corespunde la mai multe noţiuni. Pentru scriitorii saşi *Siebenburgen*, pe care ei îl traduc prin Transilvania, înseamnă în realitate teritoriul stăpînit de comunitatea saşilor, sau într-o concepţie mai simplistă de „cele 7 oraşe". Acest teritoriu nu este identic cu cel aflat sub autoritatea voievodului Transilvaniei în tot timpul regalităţii ungare, pînă la năruirea din 1526. Căci acesta cuprindea în primul rînd comitatele nobiliare: Cluj, Turda, Alba de Jos, şi nu îngloba nici ţara secuilor, care îşi avea propriul său comite al secuilor, nici Maramureşul, nici aşa-zisele comitate exterioare sau Partium. Cît priveşte teritoriul saşilor, acesta era administrat de dregători saşi, în parte aleşi de orăşeni şi provinciali, în parte numiţi de rege. Aşadar administrativ şi teritorial avem aci două entităţi ce nu se suprapun şi care pot fi confundate doar greşit datorită traducerii improprii Siebenburgen — Transilvania de care ne împiedicăm în descrieri, ca acea a lui Reicherstorffer. În sfîrşit pentru cititorul modern Transilvania are un sens mai larg decît cel arătat mai sus.

Aceste lămuriri sînt foarte necesare pentru a se tălmăci sensul unor afirmaţii ca aceea privind limba maternă a „transilvănenilor" care e cea germană! O altă confuzie frecventă în secolele XV—XVI este cea dintre goţi şi geţi (o întîlnim şi la Reicherstorffer) şi dintre daci şi danezi, menţionată şi de Verancsics. Uneori cititorul vede cu uimire că unii scriitori din secolul al XVI-lea folosesc numele de daci pentru unguri, socotindu-i pe cei din vest panoni şi pe cei din est daci! Dar erudiţia mai poate oferi şi alte minuni, transformînd de pildă pe Dăneşti din unitatea dialectică Dăneşti-Drăculeşti în Dani > Bogdani = moldoveni. Iar acest nume din urmă ar veni de la Molae Davorum!

Şi totuşi şi din lucrările unor oameni de aceştia preocupaţi în rîndul întîi de antichitate, considerată mai mult filologic, sub forma unor discuţii de fişe şi de inscripţii, se pot prinde amănunte imediate, informaţii fragmentare, imagini măcar şi subiective, mărturii chiar şi involuntare.

La Reicherstorffer descrierea vie a regiunii Crişului Repede şi a condiţiilor cu care au de luptat românii ce locuiesc aici preţuieşte mai mult decît toate discuţiile filologice şi împrumuturile fastidioase de antichităţi luate de-a gata din Indicele lui Taurinus. Înfăţişarea, măcar şi în culori mai dure a acestor oameni în portul lor primitiv care apare şi la Verancsics, ne aduce o viziune

imediată care singură intră în compunerea imaginii permanente rezultînd din mulţimea de mărturii.

În faţa unui material atît de divers, ca cel oferit de seria mărturiilor ce se perindă de-a lungul veacurilor din anul 1331 pînă în anul 1800, cercetătorul trebuie să-şi dea seama că are de-a face cu elemente nestabile ce nu pot fi puse pe acelaşi plan şi tratate în mod uniform. Nu se poate pune bază pe nici un fel de logică impersonală care să dea reguli în stare să definească gradul de credibilitate sau de semnificaţie a unei mărturii. Căci apar prea mulţi factori de diversiune. Asistăm la o creştere spontană a unor mărturii, care nu se dovedesc direct proporţionale cu însemnătatea lor (de exemplu, amploarea pe care o capătă succesiv seria de memorii adresate de Gromo diferitelor curţi catolice) şi dimpotrivă o acţiune atît de importantă ca aceea a lui Ieronim Laski, prin efectele sale asupra soartei ţărilor noastre, abia dacă apare şi încă fără nici un relief în nişte texte anodine. Însăşi prezenţa celor mai multe mărturii este întîmplătoare. În perioada mai veche ele sînt despărţite între ele de intervale mute, şi deci obscure din cauza aceasta. În vremurile mai recente se întîmplă însă uneori dimpotrivă ca şirul continuu al unor mărturii mai lipsite de relief — ca cel al unor misionari, de pildă, din secolul al XVII-lea — să producă o interferenţă care se rezolvă în cele din urmă tot prin obscuritate. În cazuri ca acestea va trebui căutată tocmai trăsătura distinctivă care deosebeşte între ele diferitele informaţii, scoţînd în evidenţă ceea ce este semnificativ.

Atitudinea cercetătorului faţă de mărturie trebuie să fie în acelaşi timp receptivă şi totodată şi critică nu numai la orice nepotrivire concretă, dar şi la orice disonanţă mai puţin perceptibilă unei atenţii obişnuite. Căci mărturiile trebuiesc discutate înainte de a fi integrate în colecţie. Valorificarea ulterioară a izvoarelor astfel controlate şi comentate trece în sarcina istoricului. Căci materialul adunat nu poate aduce nici o succesiune continuă a evenimentelor, nici o imagine completă a realităţilor în desfăşurare, ci doar nişte puncte de reper şi nişte impresii fugare, luminate întîmplător şi prinse în zbor, din care va avea să fie reconstituit cadrul devenirii noastre istorice şi însăşi esenţa acestei deveniri.

MARIA HOLBAN

INTRODUCERE LA VOLUM

*

Volumul de față (I/1), cu care se deschide seria colecției de relații și mărturii directe ale călătorilor străini prin țările noastre, acoperă un interval de aproape 220 de ani, cuprins între anii 1331 și 1550. El începe cu relația vestitului geograf arab Ibn Battuta, autorul primei relații de călătorie cunoscută prin locurile noastre după afirmarea Țării Românești ca stat politic, și se oprește în preajma ocupării Transilvaniei de către generalul habsburgic Castaldo.

Relația lui Ibn Battuta, care a însoțit caravana soției bizantine a hanului tătar, cînd s-a dus după mulți ani să-și revadă tatăl, împăratul Andronic al III-lea la Constantinopol, are mai mult caracterul unui basm oriental decît al unei descrieri precise a unui drum real. Totul plutește într-o ceață luminoasă de poveste. Se omite orice dată. Se confundă amănuntele drumului spre Constantinopol cu cele privind călătoria de înapoiere. Se intervertesc fișele și deci și ordinea firească a succesiunii reale. Nici o clipă nu se urmărește exactitatea.

Tot interesul e concentrat doar asupra condițiilor în care se face călătoria, iar decorul însuși în care se efectuează e socotit un simplu accesoriu lipsit de rigoare.

În contrast absolut cu acest fel de înfățișare se afirmă cele două itinerare de la sfîrșitul secolului al XIV-lea cuprinse în acest volum, în care sînt însemnate popasurile principale ale drumului de pelerinaj spre locurile sfinte ce străbate Transilvania și Țara Românească, trecînd prin Curtea de Argeș și ajungînd la Dunăre, fie la Giurgiu, fie la Zimnicea. Aceste itinerare, care se suprapun parcă și se completează reciproc, sînt totuși de o natură destul de diferită, căci unul reprezintă doar schema unui asemenea drum dintr-un repertoriu de drumuri de pelerinaj în diferite direcții, păstrat în așa-zisul ms. de la Bruges, iar celălalt este o dare de seamă a unui itinerar urmat efectiv de doi pelerini germani care se întorceau din Bulgaria în Germania, folosind în bună parte popasurile schemei din ms. de la Bruges, dar în sens contrar, adică din Bulgaria spre Germania. Tot un itinerar, dar de alt gen, e cel din prima jumătate a secolului al XVI-lea în care sînt însemnate popasurile expediției turcești a lui Soliman I în Moldova lui Petru Rareș în anul 1538.

Veriga de legătură dintre itinerarele pelerinilor și relațiile unor participanți la expedițiile cruciate de la Dunăre, o constituie relațiile a doi luptători creștini scăpați de la măcelul de la Nicopole, germani amîndoi: unul, Schiltberger, autor al unei relații în proză ajunsă celebră, care a luat parte la vestita luptă ca scutier al unui nobil german ce se alăturase oștii lui Sigismund de Luxemburg; celălalt, autor al unei relatări în versuri care își înseamnă la sfîrșit numele, Peter von Rez, și care nu a participat la atacul în cîmp deschis terminat prin împresurarea grosului oștii creștine, ci rămas de pază la tabăra creștinilor a asistat la năvălirea turcilor asupra acesteia, precum și la scenele de groază pricinuite de panica creștinilor și de luptele dintre ei pentru a se putea îmbarca pe corăbiile cruciaților de pe Dunăre, și în sfîrșit la rătăcirile lor prin Țara Românească, pînă la hotarul Transilvaniei de unde puteau răzbate în Occident.

Aceste două relații aduc atît ecoul dezastrului sîngeros al cruciaților, cît și unele însemnări privind țările românești străbătute de autorii lor la întoarcere. Dar în timp ce înapoierea lui Schiltberger a avut loc abia după treizeci de ani de robie mai întîi la turci, și apoi, după victoria lui Timur Lenk de la Ankara, la mongoli, reușind tîrziu să scape la Constantinopol, de unde a sosit pe o corabie bizantină la Chilia tocmai în 1427, iar de aici a trebuit să se abată pe la Cetatea Albă spre a se putea alătura unor negustori ce se îndreptau spre Liov prin Iași („Aspaseri“ = Iasbazar) și Suceava — celălalt supraviețuitor, Peter von Rez, a reușit să se strecoare prin locuri sălbatice și pustii și, urmînd calea Oltului, să ajungă în sfîrșit în Transilvania, „la creștini“. Relația lui e plină de ură și invective îndreptate împotriva ungurilor pentru comportarea lor în lupta de la Nicopole unde ar fi luat-o la fugă, pricinuind dezastrul cunoscut, cît și mai apoi împotriva românilor, pentru faptul că populația de aci

privea cu bănuială și ochi răi pe fugarii rătăcind pe la ei. Cum Țara Românească se afla în vremea aceasta în cea mai mare parte sub cîrmuirea lui Vlad, rivalul lui Mircea, este de la sine înțeles că oștile cruciaților nu puteau fi socotite ca ale unor aliați, ci tocmai dimpotrivă. Așadar din partea stăpînirii nu putea fi vorba de darea vreunui ajutor, iar atitudinea populației se explică îndeajuns prin excesele și violențele unor trupe în debandadă ce se abat ca un nor de lăcuste asupra oamenilor pașnici și necăjiți, secătuind totul în calea lor. De altminteri, după propria mărturisire a lui Peter von Rez, lumea creștină nu începea decît dincolo de hotarele Țării Românești. Ceea ce însemna desigur că locuitorii de aci puteau fi socotiți una cu necredincioșii cu care se purtase lupta și tratați ca atare. Întîlnim aci una din manifestările dezacordului dintre Occident și lumea aparținînd Europei sud-estice. Dezacord mai vechi, care s-a vădit și în cruciade, și mai ales în cruciada a IV-a transformată în expediție de cucerire a Împărăției bizantine. În ce privește Peninsula Balcanică acest spirit a inspirat întreaga politică a regilor Ungariei față de statele ortodoxe de la Dunăre.

O jumătate de veac după expediția nenorocită de la Nicopole, noua încercare de la Varna (1444) a dus la un dezastru asemănător. În legătură strînsă cu efectele sale imediate a avut loc demonstrația flotei burgunde venite pe Dunăre să caute pe regele Ungariei pierit în acel dezastru, dar despre care umbla zvonul că ar fi scăpat cu viață și ar fi rătăcind prin locurile unde se purtase lupta așteptînd ajutor. Această expediție cu scop și posibilități limitate — cruciații dispunînd pe Dunăre doar de puține galere, pe lîngă concursul pe care îl puteau avea de la monoxilele domnului Țării Românești, Vlad Dracul, a oferit prilejul unor acțiuni spectaculoase redate în mod viu după povestirea unuia dintre participanți, folosită la redactarea întregului episod de către ruda sa purtînd același patronimic (Wavrin). Scopul principal al expediției — găsirea și salvarea regelui Ungariei — nu-și mai avea rostul după aflarea veștii neîndoioase a morții sale. Dar cruciații își mai propuneau să încerce și o acțiune în favoarea unui pretendent turc, Daud, propriul nepot de fiu al sultanului Murad I, pe care îl aduseseră într-una din galere și care a și încercat zadarnic să atragă de partea sa garnizoana cetății Dristra (Silistra) de pe Dunăre. Și, în sfîrșit, ei mai trebuiau să se întîlnească și cu guvernatorul Ungariei, care se legase formal să vină la întîlnire și s-a achitat tot atît de formal de obligația luată asupră-și. Căci venit abia în toamnă, s-a mulțumit să ia parte la o încăierare cu turcii, pe care a refuzat să-i urmărească efectiv cînd se retrăgeau, mărginindu-se doar să treacă împreună cu însoțitorii săi pe malul celălalt al Dunării, de unde a adresat un fel de sfidare mai mult simbolică dușmanului nevăzut. Apoi, luîndu-și pe toți cruciații de martori, a declarat că și-a îndeplinit angajamentul luat și i-a sfătuit să nu aștepte înghețarea Dunării, ci să se retragă cît mai devreme, sfat primit cu oarecare nedumerire dar urmat totuși fără zăbavă. Relația lui Wavrin este de un interes vădit atît în ce privește

campania de la Dunăre şi informaţiile culese asupra Ţării Româneşti, cît şi în privinţa cunoaşterii mai de aproape a spiritului şi opticii cruciaţilor după chiar mărturisirea lor. Un incident semnificativ ce nu pare să fi stîrnit prea multe comentarii pînă acum este totuşi revelator al modului cum era înţeleasă cooperarea dintre cruciaţii din galere şi românii localnici din monoxile. Este sugestivă scena încăierării dintre ei pentru împărţirea prăzii şi a prizonierilor, şi soluţia vrednică de judecata lui Solomon, respectată de ambele părţi, de a nu mai face nici un fel de prizonieri, ci de a-i ucide pe toţi pentru a nu tulbura armonia dintre fraţii de arme! În volumul de faţă nu a fost cuprinsă şi ampla expunere din cronica lui Wavrin despre începutul domniei lui Vlad Dracul, chemarea sa la Poartă, întemniţarea sa etc., întrucît ea nu intră în categoria mărturiilor directe.

Pe cît de bogată şi de vie în redarea condiţiilor din Ţara Românească se arată relaţia burgundă a acţiunii din 1445, pe atît de firavă se dovedeşte relaţia trecerii prin Moldova a cancelarului burgund Guillebert de Lannoy în 1421 cu prilejul ambasadei sale solemne ce îi fusese încredinţată de tînărul duce al Burgundiei Filip cel Bun în unire cu regele Angliei Henric al V-lea, recunoscut ca regent şi moştenitor al Franţei, în urma sfîşierilor lăuntrice din această ţară. De fapt solul avea de îndeplinit două misiuni, cu totul independente una de alta şi foarte deosebite între ele. Principilor din nord-est trebuia să le notifice noua situaţie a coroanei franceze, în timp ce în sud-estul Mediteranei avea să cerceteze concret şi amănunţit condiţiile şi locurile în vederea pornirii unei cruciade împotriva Egiptului şi a sultanului Babilonului. Despre Moldova nu era vorba în nici una din aceste instrucţiuni. Şi ca atare ea rămînea în afara cîmpului de preocupări ale solului, neexistînd în ochii săi decît doar ca loc de trecere îngăduindu-i, după cum socotea, să poată merge la Ierusalim pe uscat, aşa cum se legase el la plecare. De altminteri şi în socotelile ducelui de Burgundia această călătorie e intitulată: *Voyage à Jerusalem par terre*. De aceea solul nici nu manifestă pentru ţara pe care o străbate acum nici un fel de interes. Pînă şi descrierea călătoriei e redusă la minim, autorul neimpunîndu-şi cel mai mic efort. Drumul pînă la reşedinţa domnului s-a făcut „*par grans désers*", şi tot astfel şi de acolo pînă la Cetatea Albă tot „*par grans désers*", adăugîndu-se acum, ce e drept, şi o pseudoprecizare care nu lămureşte nimic. Convorbirea cu domnul se reduce la discuţia asupra imposibilităţii trecerii prin Turcia în împrejurările din acel moment. Celelalte amănunte sînt de asemenea în legătură cu înlesnirile de drum făcute solului. Singura însemnare de un interes mai general e fraza laconică despre orientarea geografică a Cetăţii Albe şi despre caracterul etnic al populaţiei sale. Pentru analiza în profunzime a relaţiei trimitem la nota critică din acest volum. Trebuie însă accentuat şi aci caracterul dubios al împrejurărilor arătate de călător în legătură cu aşa-zisa sa jefuire în preajma acestui oraş. Căci la nepotrivirile şi anomaliile ce pot fi observate în text se mai adaugă şi mărturisirea senzaţională făcută de Lannoy

în 1443 regelui Angliei, Henric al VI-lea, cu privire la simularea unui furt al scrisorilor şi al banilor daţi pentru solie, puţin înainte de pornire în ambasada solemnă din 1421, reuşind astfel să obţină de la fostul rege al Angliei o nouă sumă de bani şi alte daruri care să-i acopere pretinsa pagubă. De altminteri, această „jefuire" e menţionată şi în registrele de socoteli ale ducelui de Burgundia în legătură cu un gest similar de generozitate. Acest fapt care pune într-o lumină foarte tulbure şi *jefuirea de la Cetatea Albă pentru care solul pretindea despăgubiri de la domn* nu mai îngăduie acceptarea nediscutată a unor afirmaţii îndoielnice din care s-au tras în trecut o serie de concluzii, fie în sensul nesiguranţei drumurilor din Moldova, fie — şi lucrul acesta e încă şi mai ciudat — în sensul siguranţei lor desăvîrşite, deoarece îndată ce Lannoy s-a plîns autorităţilor moldovene de la Cetatea Albă, tîlharii au şi fost prinşi într-un timp record şi aduşi legaţi cobză înaintea solului! Tot astfel s-a căutat a se lichida dintr-un condei şi îndoielile legitime provocate de interpretarea dată ridicării unei cetăţui de către guvernatorul Podoliei, Ghedigold, la Cetatea Albă (!) prin explicaţia simplistă că Alexandru cel Bun *a obţinut de la bunul său prieten Ghedegold* ca acesta să vină *să repare zidurile* Cetăţii Albe, care avuseseră de suferit în vremea din urmă din cauza atacurilor turceşti! Se observă aici o tendinţă destul de răspîndită de a inventa cu orice preţ la nevoie împrejurări şi argumente care să facă plauzibile afirmaţiile cele mai şubrede, în loc de a le discuta critic, privindu-le în faţă.

De un interes real pentru examinarea unui aspect mai neobişnuit al politicii religioase a lui Alexandru cel Bun e scrisoarea episcopului catolic de Baia, Ioan de Ryza, către regele Poloniei căruia îi denunţa existenţa în Moldova, a unor nuclee husite, ce se bucurau de ocrotirea osebită a domnului. Husitismul din Transilvania este şi el denunţat la rîndul său de inchizitorul Iacob de Marchia. Tezele husite sînt analizate în darea de seamă întocmită de I. de Turrecremata. Precum se vede relaţiile de pînă acum privind Moldova sînt extrem de fragmentare. Va trebui aşteptată perioada glorioasă a lui Ştefan cel Mare pentru a afla o viziune mai cuprinzătoare, nu datorată numărului de relaţii, căci ele sînt puţine, ci calităţii lor. Atît Angiolello în minunata descriere a campaniei sultanului Mahomed Cuceritorul în Moldova, la care a luat şi el parte în oastea turcească, fiind de mulţi ani prizonier la turci, cît şi medicul veneţian Matteo Muriano în portretul atît de sobru pe care îl înfăţişează fără retorică, ci doar din însemnarea faptelor, evocă şi unul, şi altul, dincolo de clipa prinsă în zbor, o lume întreagă de măreţie. Relaţia binecunoscută a lui Muriano a fost completată în volumul de faţă de o alta puţin posterioară acesteia, care a rămas necunoscută lui Esarcu şi nu a fost cuprinsă nici în colecţia de *Documente Hurmuzaki*. Ea înfăţişează sosirea la Suceava a soliei turceşti ce mergea în Polonia pentru încheierea păcii. Interesantă prin mărturisirea solului turc făcută veneţianului Leondari că Poarta s-a grăbit să încheie această pace de teamă ca nu cumva domnul Moldovei să-i ia înainte, împă-

cîndu-se cu Polonia împotriva Turciei, relaţia mai aduce elemente lămuritoare noi şi în privinţa raporturilor din acel moment dintre domnul Moldovei şi marele cneaz al Moscovei, cuscrul său. În acelaşi timp, relaţia, îngăduind urmărirea manevrei puse la cale de medicul veneţian pentru a smulge de la turci toate informaţiile ce ar fi putut interesa Siniorla Veneţiei, aruncă o lumină neobişnuită şi asupra acestuia.

Pentru Ţara Românească, o încercare asemănătoare cu cea a sultanului în Moldova, a fost cea îndreptată de acelaşi Mahomed Cuceritorul împotriva lui Vlad Ţepeş, povestită şi aceasta tot de un participant creştin rob la turci, cunoscut sub numele de „Ienicerul sîrb". Pentru perioada următoare, sfîşierile lăuntrice din Ţara Românească sînt expuse într-un mod destul de tendenţios de informatorul raguzan Bocignoli într-o scrisoare raport din 1524 adresată unui secretar imperial habsburgic, dar scrisă întru totul în vederile voievodului Transilvaniei, I. Zápolya.

O comparaţie a modului de prezentare a figurii lui Vlad Ţepeş de către Bocignoli cu acel al unui alt raguzan în slujba regelui Ungariei — anume Felix Petančić — ne-ar îndemna să căutăm izvorul lor comun de informare la cavalerii de la Rodos care urmăreau cu mare atenţie evenimentele de la Dunăre.

Păşind în secolul al XVI-lea observăm o mai mare coeziune în gruparea diferitelor relaţii. Transformările adînci care au urmat îndată după dezastrul de la Mohács s-au răsfrînt şi asupra acestui domeniu. Transilvania, care înainte de 1526 inspira interes mai mult datorită vestigiilor sale din antichitate şi bogăţiilor sale mineralogice (vezi relaţia umanistului Taurinus şi cea a solului veneţian de la Buda Fr. Masser), este cercetată acum cu o îndărătnică stăruinţă. Nicolae Olahus, Georg Reicherstorffer, Anton Verancsics se apucă aproape simultan să descrie această ţară, pornind cu toţii de la Dacia antică şi ajungînd asupra punctelor esenţiale la rezultate identice. La toţi observăm influenţa lui Enea Silviu Piccolomini. La Reicherstorffer şi la Verancsics antichitatea primează: la cel dintîi ca un placaj baroc de referinţe istorice împrumutate mai toate unei scrieri prea puţin cunoscute a lui Taurinus, la Verancsics ca o săpătură în adîncime reluată de nenumărate ori, rămînînd drept mărturie diferitele straturi răvăşite şi răsturnate care atestă în tăcere neîncetatele sale reveniri, fondul problemei fiind pentru el de natură filologică. Pornind de la vechea Dacie, toţi trei se ocupă, alături de Transilvania, şi de celelalte ţări româneşti. Şi Reicherstorffer, şi Verancsics declară că scriu despre Transilvania pentru a trezi atenţia tuturor la primejdia ce o ameninţă din partea turcilor. Dar Reicherstorffer îşi revendică şi osebite particularităţi, cum ar fi aceea de a înjgheba şi folosi o metodă geografică şi de a nu descrie decît ceea ce a văzut el însuşi. Pretenţie care nu rezistă la o cercetare atentă a *Chorographiei Moldovei* cu privire, de pildă, la descrierea aşezării respective a oraşelor Brăila şi Galaţi, şi nici la sistemul practicat de el de a folosi pe tăcute rezultatul muncii altora, fie ei morţi de mult, ca Taurinus, sau mai de curînd, ca Honter, care adusese

o serie de critici și îndreptări textului manuscris al *Chorographiei Transilvaniei* ce au fost ulterior înglobate pe de-a întregul cu o singură excepție în cartea tipărită în 1550. Căci din descrierile amintite mai sus ale Transilvaniei numai aceea a lui Reicherstorffer a văzut lumina tiparului.

Cînd a apărut în 1541 *Chorographia Moldovei*, acest fapt a coincis oarecum cu reînscăunarea lui Petru Rareș. Oare tipărirea *Chorographiei Transilvaniei* era și ea legată de vreun eveniment de seamă? Dacă observăm că în acest text este pomenit insistent, fără vreo nevoie absolută, fratele George (Martinuzzi), arbitrul suprem al Transilvaniei din vremea minoratului lui Ioan Sigismund Zápolya, ne putem întreba dacă această lingușire nu avea vreun tîlc. Reicherstorffer fusese pensionat cam intempestiv în 1543 spre marea lui indignare. Se prea poate să fi căutat acum să intre în voia lui Martinuzzi în vederea unei eventuale căpătuiri în Transilvania. Pentru urmărirea mai de aproape a *Chorographiei Transilvaniei* și *Moldovei* trimitem la respectiva notă critică din volumul de față. Dar o pătrundere mai în adînc în situația Transilvaniei ne este oferită de raportul lui Hans Dernschwam măcar că se situează în ambianța politică a unei euforii habsburgice, străbătute de unele convulsiuni ce sînt socotite de un caracter mai mult local. Astfel, atacul de la Baia de Criș asupra convoiului ce însoțea transportul de bani destinat cămărilor de sare ca un fond de rulment pentru înjghebarea noii organizări a exploatării ocnelor este interpretat ca o acțiune a românilor din acea regiune, iobagi ai unor magnați antiferdinandiști, despre care Dernschwam știa că au pus la cale întreaga acțiune. Totuși el nu a încetat de a cere sancțiuni contra românilor, zorind autoritățile să nu piardă momentul de acalmie cînd aceștia crezîndu-se la adăpost s-au întors din ascunzișurile lor din păduri și pot fi culeși, înainte de a se risipi iar la prima alarmă. Un român ce fusese prins, probabil asupra faptului, a și fost tras în țeapă după ce a mărturisit că fuseseră instigați de acei magnați care însă se aflau în siguranță în regiunea de vest, stăpînită de antiferdinandiști. Reprezentantul lui Ferdinand de Habsburg în Transilvania, episcopul Transilvaniei Nicolae Gerendi, care era și mare tezaurar al Ungariei și cu care trebuia să trateze Dernschwam aceste chestiuni, acorda prioritate altor probleme, asigurîndu-l că după aceea va veni la rînd și aceea a românilor de pe valea Crișului. Pe plan profesional Dernschwam se arăta preocupat de noua organizare ce va trebui introdusă treptat în toate cămările de sare. Cînd și-a întocmit raportul analizat aci, el nu luase în primire decît pe cea de la Turda, socotită cămara principală și sediu al comitelui cămărilor de sare.

Acesta fusese numit Marc Pemfflinger cu o situație hotărît dominantă printre sașii, cu toții ferdinandiști. Trebuia găsit modul cel mai bun de conlucrare, indiferent de critica adusă vechii conduceri pentru abuzurile săvîrșite în dauna lucrătorilor și în dauna coroanei. De fapt la cămară situația nu era prea limpede. Factorul Fuggerilor trebuia să propună un nou tarif tăietorilor de sare, și un bolovan tip pentru toate cămările regești, dar toate acestea trebuiau apro-

bate nu numai de tezaurar, dar şi de stările Transilvaniei. Iar tezaurarul alerga de la o adunare obştească *(Landtag)* a secuilor la alta a nobilimii, şi lucrul în ocnă stagna. Cu gîndul la viitor cînd vor putea fi introduse şi aci organizarea şi metodele de la exploatarea Fuggerilor de la „Neusohl" (azi Bánska Bystriča) unde funcţionase în anii din urmă, Dernschwam arăta inconvenientele sistemului existent la cămările de sare din Transilvania şi schiţa totodată în linii mari planul noii organizări. Peste tot el constata incurie şi abuzuri la personalul superior, mizerie şi alcoolism la tăietorii de sare reduşi la ultimul grad de sărăcie, muncind fără tragere de inimă, împovăraţi de obligaţia de a mai tăia fără plată un număr exagerat de mare de bolovani de sare, care mergeau pînă la 18%, şi de faptul că li se socoteau la rebut bolovanii ciobiţi sau ştirbiţi, nu din vina lor ci din cauza prezenţei în masivul de sare a unor vine de pămînt. Pentru a mai potoli nemulţumirile tăietorilor, comiţii cămărilor luaseră de la o vreme încolo obiceiul de a le îngădui facultatea de a-şi tăia sare pentru ei pe un preţ minim sau chiar gratuit. Acest obicei, care, potrivit celor arătate de Dernschwam, nu avea o vechime mai mare de 6 ani, a fost de îndată socotit de el inacceptabil, fără însă a-l putea desfiinţa de teama grevei ce ar fi urmat îndată. Despre aceste greve se dau amănunte preţioase. Există între muncitori o solidaritate activă, o „interdicţie reciprocă de a munci", pe care nu ar fi putut-o înlătura nimeni. Dernschwam a avut prilejul să asiste personal la o asemenea sistare a lucrului din cauza unei nemulţumiri justificate. Într-adevăr după adoptarea laborioasă a unui compromis între Dernschwam şi tăietori cu privire la gratificaţiile cerute de aceştia, conform obiceiului, cînd să se pună în aplicare jumătatea de măsură consimţită de el, intervine, în lipsa sa de la ocnă, adjunctul său, care nu vrea să ştie de nimic şi care îi trimite la plimbare *„auf ungerisch"* pe tăietorii veniţi să-şi valorifice pretenţiile admise în principiu. Surprindem o deosebire de metodă la Dernschwam faţă de cea a personalului superior de la Turda. El vorbeşte „blînd" cu tăietorii, dar concluzia pe care o trage este planul de a pune capăt definitiv unor manifestări de solidaritate şi de libertate, ca acestea. Va trebui schimbat modul de angajare al tăietorilor pentru a putea înlătura pe cei mai dîrzi dintre ei, socotiţi indezirabili, aşa cum s-a procedat şi la Neusohl (Bánska Bystriča). Dar pentru aceasta va trebui mai întîi tăiată destulă sare şi transportată la cămările anexe pentru ca exploatarea să nu sufere nici un prejudiciu de pe urma unor noi, dar şi ultime greve. Condiţiile de muncă erau îngrozitoare. Într-unul din puţurile de mină de la Turda se cobora cu ajutorul unui vîrtej manual un mare cazan de aramă cu foc pentru a mai alunga duhoarea dinăuntru. Minele şi vîrtejurile erau toate fără schelărie şi fără acoperiş. Lucrătorii zilieri trebuiau să lucreze cu toţii în ploaie. Cum minele acelea aveau numai puţuri şi nu galerii, nu se acumula o cantitate de apă putînd inunda catastrofal săpăturile, dar era totuşi suficientă pentru a îngreuia munca. În fiecare zi se scoteau cîteva burdufuri de apă aşternută deasupra stratului de sare. Înăuntrul minei mari zăceau — de un an de zile —

mari cantităţi de sare fărîmată care împiedicau mersul lucrării şi păgubeau în primul rînd pe tăietori, care erau plătiţi cu bucata. Aceştia dacă erau angajaţi „cu postav“, adică permanent, trebuiau să muncească un an întreg, coborînd zilnic în mină şi dacă nu veneau de bunăvoie erau mînaţi cu forţa, căci cei ocazionali nu veneau decît dacă nu găseau de lucru ca zilieri în altă parte. De vină erau condiţiile constatate şi în raport. „Apoi ei sînt ţinuţi în asemenea condiţii, încît nici unul nu face ceva bun“. Dar judecata care urmează îndată nu mai ţine seama de cele recunoscute în fraza precedentă. „Este un norod îndărătnic, rău, sărac cu desăvîrşire, <atît> localnicii <cît> şi cei veniţi din altă parte. De prea mare sărăcie ei nu s-au putut căsători. Aşadar sînt săraci. Se adună cîţiva dintre ei şi taie pe zi pînă la o sută de bolovani de sare, şi îndată trebuie să li se plătească 20 de dinari, şi într-o clipă i-au şi băut. Nici unul nu aşteaptă plata la săptămînă. Au fost prea mult obişnuiţi cu aceasta ...“ Tăietorii trebuiau să lucreze cu uneltele lor proprii ... Cînd coborau în ocnă li se dădea, fiecăruia dintre ei, pentru a se lumina, o bucată de seu cam cît un pumn, „fără de care nu ar vrea nici unul să rămînă înăuntru“. Tot atît de grea era şi munca zilierilor „miliarişti“ care trebuiau să scoată din ocnă mărunţişul de sare. Lucrau întotdeauna cîte patru: doi la gura puţului, doi la fund, iar *cei din fund trebuiau să lucreze fără lumină ...*“ Nu se arată nicăieri de unde erau recrutaţi tăietorii de sare, atît cei cu anul cît şi zilierii, şi nici cam care era proporţia de români printre ei. Se spune însă limpede că nu erau tăietori saşi sau germani, şi se subliniază de mai multe ori faptul că personalul superior la toate cămările era în întregime maghiar. Despre tăietori nu se dau lămuriri de nici un fel. Sînt totuşi anumite indicii în sensul unei proporţii însemnate de români, printre cei ce munceau la ocne, căci se cere ca o condiţie esenţială ca noii funcţionari care s-ar trimite dinafară să vorbească nemţeşte, ungureşte şi *româneşte.* O altă trăsătură a sistemului existent la cămări era contrastul strigător dintre mizeria muncitorilor, la care se adăuga şi starea de părăsire a întregului inventar de la ocne pe de o parte, şi lefurile exagerate, profiturile, abuzurile şi jecmănelile personalului superior, pe de alta. Aceştia nu se dădeau în lături nici de la practica măruntă de a-şi încasa banii de întreţinere, şi apoi de a-şi lua întreţinerea de fapt de la curtea cămării.

În relaţiile ce urmează — cu excepţia celei a lui Verancsics amintită împreună cu celelalte descrieri ale Transilvaniei — nu va mai fi vorba de fenomene de durată, ci numai de evenimente ce se succed fulgerător în timp. Acum îşi fac apariţia aventura şi intriga. La Constantinopol se ţese o pînză de păianjen ce cuprinde treptat Transilvania, Moldova şi Ţara Românească. De la cointeresarea lui Gritti de către Ieronim Laski la soarta Ungariei lui Zápolya, pentru a obţine sprijinul lui la încheierea păcii şi ajutorul turcesc împotriva Habsburgilor, urzeala începută se întinde tot mai departe. Polonia se asociază şi ea la manevra pusă la cale, răspunzînd la prima solicitare a lui Gritti. Urmează trimiterea de soli poloni la Poartă, anume învăţaţi să arate toate pie-

dicile şi cursele ridicate în calea lor de duşmanul Petru Rareş. Unii ocolesc Moldova prin Ungaria şi Belgrad. Alţii trec prin Transilvania şi Ţara Românească, fugind de aci fără a fi fost tulburaţi, dar lăsînd impresia că au scăpat de primejdii de moarte. Alţii, în sfîrşit, se laudă că au fost pîndiţi şi urmăriţi atît la ducerea la Constantinopol, cît şi la întoarcere. Opalinski la întoarcere mai poate raporta şi întrevederea sa cu domnul Ţării Româneşti, care, făcînd paradă de zel, îl cheamă la el în mare taină în puterea nopţii, spre a-i destăinui gîndurile ucigaşe ale vecinului din Moldova ce urmau a fi puse în practică la trecerea solului prin Transilvania. Scena este descrisă cu mult patos dramatic. Solul era singur cu domnul care l-a primit pe întuneric, avînd lîngă el paloşul şi buzduganul şi la picioarele sale cîinii săi de pază. Dar scena începe să-şi mai piardă din întunecime, căci domnul îi întinde solului spre a-l convinge scrisori ale lui Petru Rareş pe care acesta nu le poate citi (în întuneric!) pentru că erau scrise cu alfabetul chirilic! Cîştigarea şi a domnului Ţării Româneşti la planurile turco-polone era o mişcare măiastră în jocul de şah început la Constantinopol. Dar nu a întîrziat contramişcarea şi jocul acesta avea să se termine curînd în Transilvania prin măcelul de la Mediaş care înlătura pentru moment primejdia instalării turcilor în cetatea naturală a Transilvaniei. Despre cele trei mărturii asupra epilogului sîngeros amintit e vorba mai pe larg în notiţele bibliografice din acest volum, consacrate autorilor lor: Tranquillo, della Valle şi Museo. Acceptate de bune pînă acuma de istoricii acestei perioade şi folosite intensiv la noi de I. Ursu, nepotrivirile şi contradicţiile dintre ele, chiar cînd au fost observate, nu au trezit vreo îndoială asupra sincerităţii lor, mărturiile din trecut dobîndind oarecum valoare de document prin simplul fapt că aveau consacrarea scrisului. Confruntarea lor critică aduce şi aci fermentul unor îndoieli constructive, atît de necesare pentru simplificarea şi reîmprospătarea mărturiei vii care stă hotărît la baza istoriei.

Încheind această prezentare succintă a volumului de faţă, ne mai rămîne să lămurim modul de aplicare a criteriilor de includere în colecţie privind *Chorographia Transilvaniei* a lui Georg Reicherstorffer şi descrierea *De Situ Transilvaniae* a lui Verancsics. Primul din aceşti autori, sas din regiunea Sibiului, a părăsit curînd Transilvania, trecînd în slujba reginei, apoi a lui Ferdinand de Habsburg, astfel că la apariţia *Chorographiei Transilvaniei* nu mai putea fi socotit de mult ca localnic al Transilvaniei. Cum el apărea în orice caz în colecţie ca autor al *Chorographiei Moldovei*, îndeplinind amîndouă condiţiile pentru aceasta, anume să fi fost efectiv în ţară, şi să nu fie localnic, s-a considerat că şi acestă condiţie din urmă e îndeplinită real, dacă nu şi formal de autorul *Chorographiei Transilvaniei*. Cît priveşte pe Verancsics, acesta era originar din Dalmaţia stabilit de tînăr în Transilvania, de unde a plecat în 1549 trecînd în slujba lui Ferdinand de Habsburg. Descrierea sa se referă în primul rînd la Transilvania unde a locuit mulţi ani şi numai în al doilea rînd la Ţara Românească şi Moldova unde nu a fost niciodată. Cum descrierea sa alcătuieşte

un tot, a fost inclusă şi partea aceasta din urmă pentru care autorul avea informaţii contemporane de mîna întîi. Nu a putut fi inclus însă în acelaşi fel Nicolae Olahus a cărui preţioasă descriere a Transilvaniei a fost trecută în Anexă, alături de descrierile geografice ale ţării noastre aflate în lucrări de circulaţie universală, ca de pildă *Cosmografia* lui Enea Silviu Piccolomini cuprinsă şi în Cronica din Nürnberg, cea a lui Sebastian Münster, *Decadele* lui Bonfini etc. al căror ecou îl găsim într-o seamă de relaţii care sînt totodată inspirate din ele, dar inspirînd şi ele la rîndul lor acest fel de descrieri.

MARIA HOLBAN

IBN BATTUTA

(1304—1377)

*

Vestitul călător şi geograf arab Muhammed b. Abd Allah b. Ibrahim Abu Abd Allah, cunoscut sub numele de Ibn Battuta, s-a născut la 24 februarie 1304 la Tanger şi a murit în 1377 în Maroc. Între anii 1325 şi 1355 a străbătut toată Africa de nord şi de est, o mare parte din ţările Asiei, adică Arabia, Siria, Persia, India, China, precum şi o parte a continentului european.

Astfel, într-o călătorie de prin anii 1330 şi 1331 vizitează hanatul Hoardei de Aur (Kipceak) care se ridicase sub domnia lui Muhammed Özbek (1312—1342) la o strălucire deosebită. Ibn Battuta ajunge pînă la Astrahan tocmai în momentul cînd una din soţiile hanului Özbek — „Bayalun", o principesă bizantină, fiică naturală a împăratului Andronic al III-lea, se pregătea să plece la Constantinopol. El o însoţi, trecînd prin oraşul Baba-Saltîk, probabil Babadag, oraşul cel mai depărtat stăpînit de turci, precum şi prin Fenikah, identificată cu Vicina.

De la Constantinopol, Ibn Battuta se înapoie la Astrahan şi Sarai, străbătînd din nou Dobrogea.

După 1353, Ibn Battuta, stabilit la Fez, începu să-şi dicteze memoriile la cererea sultanului Abu Inan care a însărcinat cu redactarea lor pe un vestit caligraf şi istoric, Ibn Djuzai (m. 1356). Pentru alcătuirea acestei lucrări intitulate *Tuhfat al-Nuzzar fi gharaib al-Amsar wa Adja-'ib al-Asfar* (Dar pentru observatori tratînd despre curiozităţile din oraşe şi ciudăţeniile din călătorii), Ibn Djuzai a folosit şi opera scriitorului arab din secolul al XI-lea Ibn Djabair. Lucrarea lui Ibn Battuta s-a bucurat de o mare trecere în lumea musulmană cu toată lipsa ei de precizie vădită pe alocuri, ca în partea privitoare la călătoria prin Dobrogea unde aşază Babadagul la nordul Dunării.

Această călătorie a avut loc în lunile august — septembrie 1330 sau 1331, deoarece Ibn Battuta aminteşte că în timpul şederii sale la Constantinopol fostul împărat Andronic al II-lea (1282—1328) era călugăr. Iar acesta, nevoit să abdice în mai 1328 (Gregoras, ed. Bonn, I, p. 427, 10; Cantacuzenos, ed. Bonn, I, p. 306, 8), s-a călugărit după doi ani, deci în 1330, potrivit relatărilor cronicarilor bizantini Gregoras (*Ibidem*, I, p. 442, 4) şi Cantacuzenos (I, p. 399, 19), care spun că a murit în februarie 1332. Ţinînd seamă şi de indicaţiile cronologice date de Ibn Battuta care afirmă că a părăsit oraşul Baba-Saltîk în mijlocul lunii „du'lka'de"* — fără să indice anul hegirei — rezultă că această călătorie nu a putut avea loc decît în august-septembrie 1330 sau 1331, data de 1332 indicată de P. Mutafciev (*Die angebliche Einwanderung von Seldschuk-Türken in die Dobrudscha im XIII Jahrhundert*, Sofia, 1943, p. 64) fiind prea tîrzie, întrucît nu se poate depăşi luna morţii lui Andronic al II-lea; februarie 1332.

În 1850—1858 orientaliştii Ch. Defrémery şi B. R. Sanguinetti au tipărit o ediţie în 4 volume, reeditată în 1877, 1893 şi 1914, însoţind-o de o traducere în limba franceză. A fost editată şi la Cairo în 1870—1871 şi 1904—1905. Un fragment a fost publicat de Defrémery, în *Fragments de géographes et d'historiens arabes et persans inédits relatifs aux anciens peuples du Caucase et de la Russie méridionale*, Paris, 1849, pp. 139—208 din care au fost folosite în rîndurile de mai jos paginile 203—204.

Călătoriile lui Ibn Battuta au fost traduse integral sau parţial în diferite limbi: în cea engleză de dr. S. Lee, *Travels of Ibn Battuta*, Londra, 1829 şi de H. A. R. Gibb, *The Travels of Ibn Battuta*, The Hakluyt Society Sec. Ser. CX, vol. I—II, Cambridge, 1958, 1962; în portugheză de Jose de Santo Antonio Moura sub auspiciile Academiei Regale de Ştiinţe (1840); în limba germană de N. von Mžik, *Die Reise des Arabers Ibn Battuta durch Indien und China (XIV Jahr)* în „Bibliotek Denkwürdiger Reisenden" V, Hamburg, 1911; în limba italiană de Schiaparelli, *Viaggio in Ispagna, Sicilia, Siria e Palestina, Mesopotamia, Arabia, Egitto etc.* (1906) şi de Fr. Gabrieli (Firenze, 1961).

A fost tradusă în limba turcă de Mehmed Şerif, sub titlul *Seyahat name-i Ibn Battuta* (Jurnalul călătoriei lui Ibn Battuta), 2 volume, Istanbul, 1333—1335 H. (= 1914—1917). Ivan Hrbek a tradus Jurnalul lui Ibn Battuta în limba cehă (Praga, 1961, p. 592); se pregătesc traduceri în limbile polonă (prof. A. Zajaczkowski), maghiară (prof. G. Germanus) şi rusă.

---

* Vezi pag. 5, nota 8.

Călătoria prin Kipceak şi Dobrogea a fost tradusă parţial în limba română de C. Brătescu în „Analele Dobrogei", IV, nr. 2 (aprilie-iunie 1923, pp. 140—148).

De Ibn Battuta s-au ocupat H. F. Janssens, *Ibn Battuta „Le Voyageur de l'Islam"*, Bruxelles, 1948 (Coll. Lebègue); M. Izaddin, *Ibn Battouta et la topographie byzantine* în „Actes du VIe Congrès international d'études byzantines", Paris, 27 juillet — 2 août 1948, tome II, 1951, pp. 191—196; G. Ardakis Gheorghiadis, Ἡ περιήγησις τοῦ Ἴμπν Μπαττούτα ἀνὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἡ κατάστασις τῶν ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν πληθυσμῶν κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα. (Călătoria lui Ibn Battuta în Asia Mică şi situaţia populaţiilor greacă şi turcă în sec. XIV), Atena, 1952, 18 p. (extras din „Annuaire de la Société d'Études Byzantines); H. A. R. Gibb, *Notes sur les voyages d'Ibn Battuta en Asie Mineure et en Russie* în „Etudes d'Orientalisme (Mémorial Lévi-Provençal), tome I, 1962, pp. 125—133. Ivan Hrbek, *The Chronology of Ibn Battuta's Travels*, în „Archiv Orientální", 30/3, 1962, pp. 409—486 şi recent G. H. Bousquet, *Ibn Battuta et les institutions musulmanes*, în „Studia Islamica", XXIV, Paris, 1966, pp. 81—106.

RELAŢIA CĂLĂTORIEI ÎN DOBROGEA[1]

1330 sau 1331

p. 415 În această ţară, la fiecare popas, se aduceau principesei[2] pentru hrană cai, oi, boi, dughie[3], lapte de iapă, de vacă şi de oaie. În această ţară călătoreşti de dimineaţa pînă seara. Fiecare emir din aceste ţi-

[1] Traducerea s-a făcut după microfilmul textului francez şi arab publicat de Ch. Defrémery şi B. R. Sanguinetti, *Voyages d'Ibn Battoutah*, vol. III, Paris, pp. 415 şi urm.

[2] *Khatun*, titlu dat din secolul al VI-lea împărăteselor şi principeselor mongole. E vorba de „Bayalun", fiica naturală a lui Andronic al III-lea (1328—1341) şi soţia hanului Özbek. Atît identitatea cît şi numele adevărat al prinţesei nu sînt bine cunoscute (vezi *Encyclopédie de l'Islam*, III, p. 985; Howorth, *History of the Mongols*, Londra, 1880, tom. II, 1, p. 165). O scrisoare inedită a lui Grigorie Akindynos către David Dishypatos, călugăr la mănăstirea Mesomilion de lîngă Sozopolis, scrisă în primăvara anului 1341 pomeneşte de *„fiica împăratului, soţia suveranului sciţilor"*, nume dat de bizantini tătarilor. Vezi P. Lemerle, *L'émirat d'Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur la geste d'Umur Pacha*, Paris, 1957, p. 257, addenda şi R. J. Loenertz, *Dix-huit lettres de Grégoire Acindyne*, în „Orientalis Christiana Periodica", XXII/1-2, Roma, 1957, p. 123.

[3] *al-duki*. Într-alt loc Ibn Battuta lămureşte că e vorba de o plantă din Kipceak care seamănă cu un fel de mei (al-anli). Turcii o fierbeau în apă, adăugînd carne sărată şi us-

nuturi însoțea pe principesă cu ceata sa armată pînă la marginea guvernămîn- p. 416
tului său în semn de cinste pentru ea și nu de teamă pentru siguranța ei, căci
țara este liniștită.

Am ajuns în orașul numit Baba-Saltîk[4]. Baba[5] are la turci același înțeles
ca și la berberi, numai că ei rostesc pe „ba" mai puternic. Se zice că acest
Saltîk era un contemplativ sau un proroc, dar se mai spun despre el <și> lu-
cruri pe care le condamnă religia. Orașul Baba-Saltîk este cel mai depărtat
oraș care aparține turcilor[6]; între acest oraș și începutul imperiului grecilor
sînt 18 zile de mers printr-un pustiu[7], cu totul lipsit de locuitori. Din aceste
18 zile mergi opt <zile> fără să găsești apă. Prin urmare te îndestulezi cu
apă pentru acest răstimp și ea <apa> este dusă cu carele în burdufuri mari și
mici. Am intrat în acest deșert în anotimpul friguros, nu am avut așadar ne-
voie de multă apă. Turcii transportau lapte în burdufuri, îl amestecau cu
dughie fiartă <în apă> și-l beau; această <băutură> le potolea setea pe de-
plin.

Ne-am făcut pregătirile la Baba-Saltîk pentru ca să străbatem deșertul. p. 417
Avînd nevoie de cai mai mulți, m-am dus la principesă și i-am spus despre
aceasta. Căci aveam obiceiul să mă duc s-o salut dimineața și seara și, de cîte
ori i se aduceau de ale hranei, îmi trimitea doi sau trei cai și berbeci; <dar>
eu nu tăiam caii. Sclavii și slugile care mă însoțeau mîncau în tovărășia tur-
cilor, tovarășii noștri. Am strîns în acest chip aproape 50 de cai. Principesa
mi-a dat încă alți 15 cai și a poruncit vechilului ei, Sarudja grecul, să aleagă
<numai> cai grași, dintre cei dați pentru hrană. Ea mi-a zis: „Nu te teme de 7
nimic și dacă ai nevoie de un număr mai mare, noi îl vom spori".

Am intrat în pustiu în mijlocul <lunii> du'l-ka'de[8]. Mersesem 19 zile
de cînd ne despărțisem de sultan[9] pînă la intrarea în pustiu și ne odihnisem
cinci zile. Am mers prin acest pustiu // timp de 18 zile, dimineața și seara. To- p. 418
tul ne-a mers numai bine, slavă lui Alah. După acest timp am ajuns la ceta-
tea Mahtuly[10], unde începe împărăția grecească.

Iar grecii aflaseră despre venirea principesei în țară. Kafali[11] Nicolai gre-

---

cată (keli), tăiată în bucățele, și turnau pe deasupra iaurt; vezi Ch. Defrémery, *Fragments de géographes et d'historiens arabes et persans inédits*, Paris, 1849, pp. 149—150.

[4] Probabil Babadag.

[5] Adică „tată".

[6] Denumire dată semințiilor turco-mongole; în acest caz se referă la tătarii din hanatul Hoardei de Aur.

[7] Bruun, în Черноморы, Odessa, 1880, bazîndu-se pe indicația distanței (18 zile), așeza orașul Baba-Saltîk mult mai la nord, „nu departe de Sudak", în Crimeea.

[8] Luna du'l-ka'de, a XI-a din calendarul musulman, corespunde pentru anul hegirei 730 cu intervalul 15 august-9 septembrie 1330, iar pentru anul hegirei 731 cu intervalul 6 august-4 septembrie 1331.

[9] Muhammed Özbek, hanul Kipceacului (1312—1340).

[10] Poate Anchialos denumit *Ahioly* și *Ahyly* de călătorii arabi.

[11] Kafali (Κεφαλή), în limba greacă căpetenie.

cul a venit în întîmpinarea ei în această cetate cu o armată numeroasă şi cu
multe provizii. Au sosit de asemenea şi principese şi doici de la palatul tată-
lui ei[12], „regele“ Constantinopolului. Între această capitală şi Mahtuly este o
distanţă de 22 zile de mers dintre care 16 <zile> pînă la canal[13] şi 6 <zile>
din acest loc pînă la Constantinopol. Plecînd la Mahtuly nu mai călătoreşti
decît cu cai şi cu măgari şi părăseşti acolo carele[14] din pricina locurilor grele
p. 419 şi a munţilor[15] pe care trebuie să-i străbaţi. Ea a recomandat guvernatorului //
cetăţii pe acei dintre tovarăşii mei şi dintre robii mei pe care îi lăsam acolo
împreună cu carele şi cu bagajele şi acest dregător le-a rînduit o casă.

Emirul Beidarah[16] s-a întors cu trupele sale şi principesa nu a mai avut decît slugile sale[17] ca tovarăşi de drum. În această cetate ea şi-a părăsit <cortul> unde se închina şi obiceiul de a chema oamenii la rugăciune a fost desfiinţat. Printre provizii se aduceau prinţesei băuturi ameţitoare din care ea bea; i se ofereau şi porci şi unul din intimii ei mi-a povestit că îi mînca. Nu a mai rămas lîngă ea nimeni care să facă rugăciunea în afară de un turc care se ruga împreună cu noi. Simţămintele ascunse se schimbară din cauza intrării noastre în ţara necredincioşilor[18], dar principesa a poruncit emirului Kafali să se poarte cu toată cinstea faţă de mine; astfel că, într-o împrejurare, acest dregător a bătut pe unul din robii lui pentru că îşi bătuse joc de rugăciunea noastră.

Între timp, noi am ajuns la cetatea[19] lui Muslamah, fiul lui Abd Al-Malik.
Ea este aşezată la poalele unui munte, pe un rîu foarte mare, care este numit
p. 420 Asthafily[20]; // nu au mai rămas din ea decît ruine; iar în afara incintei sale se
află un sat mare. Am mers apoi timp de două zile şi am ajuns la canal[21], pe al
cărui mal se află un tîrg foarte mare. Am văzut că era timpul fluxului şi am
aşteptat pînă ce a sosit timpul refluxului; atunci am trecut prin vad canalul[22]

---

[12] Andronic al III-lea, împărat bizantin (1328—1341), nepotul şi urmaşul lui Andronic al II-lea.

[13] Acest „canal" care are 3 braţe este identificat cu Delta Dunării de V. Laurent, *Le Métropolite de Vicina Macaire et la prise de la ville par les Tartares*, în Revue Historique du Sud-Est européen", XXIII, 1946, p. 231.

[14] Ibn Battuta arată că principesa avea vreo patru sute de care şi vreo două mii de cai, vreo trei sute de vaci şi două sute de cămile (Defrémery, *Fragments*, p. 199).

[15] Este vorba de Munţii Balcani.

[16] Emirul Beidarah cu 5 000 de ostaşi însoţise pe „Bayalun" de la plecarea ei. În anul 1340 a fost trimis în solie de Özbek în Egipt. (Vezi biografia lui Al-Malik an-Nasir la Tiesenhausen. Сборник материалов I, p. 268.)

[17] Ibn Battuta arată (p. 413) că „Bayalun" era însoţită de 200 de eunuci, mameluci, greci precum şi de 300 de turci şi de 200 de roabe tinere, dintre care cele mai multe erau grecoaice (Defrémery, *op. cit.*, în *loc. cit.*).

[18] Adică a creştinilor.

[19] Neidentificată.

[20] Neidentificat.

[21] Probabil braţul de nord al Dunării, Chilia.

[22] Probabil braţul Sulina.

a cărui lăţime este de vreo două mile; apoi am mers prin nisip cale de patru mile şi am ajuns la al doilea canal[23] pe care l-am străbătut tot prin vad; lăţimea lui este de vreo trei mile. Am făcut apoi două mile printr-un teren pietros şi nisipos şi am ajuns la al treilea canal tocmai cînd începuse fluxul. Ne-am trudit foarte mult ca să-l trecem; lăţimea sa este de o milă; cea a canalului întreg este de douăsprezece mile, socotind părţile unde e apă şi cele care sînt uscate. Dar în vreme de ploaie este plin în întregime cu apă şi nu-l <poţi> străbate decît cu luntrele.

Pe malul acestui al treilea canal se ridică oraşul Fenikah[24] mic, dar frumos şi foarte bine întărit; bisericile şi // casele sînt foarte frumoase. De la un an la p. 421
altul se păstrează acolo struguri, mere şi gutui. Am petrecut acolo trei zile şi principesa stătea într-un palat pe care îl are tatăl ei în acest loc. După acest răstimp, fratele ei după mamă, numit Kafali[25] Karas, a sosit cu cinci mii de călăreţi, înarmaţi în întregime ... [Urmează descrierea alaiului şi întîlnirea cu prinţesa „într-o cîmpie la o milă de oraş"].

Am ajuns a doua zi într-un oraş mare, aşezat pe malul mării, şi al cărui nume nu mi-l mai amintesc bine. Acolo sînt rîuri şi pomi şi am poposit în afara incintei lui. Fratele principesei, moştenitorul desemnat al tronului[26], a venit cu un alai măreţ şi cu o armată foarte mare, adică cu 10 000 de oameni.

Călătoria de înapoiere[27]

Am mers în tovărăşia lui Sarudja[28], care mi-a arătat multă cinste pînă ce p. 203
am ajuns la marginea ţării grecilor unde ne lăsaserăm tovarăşii şi carele. Ne-am urcat în haraba[29] şi <călătorind> am intrat în deşert. Sarudja a mers cu noi

---

[23] Probabil braţul Sfîntul Gheorghe.

[24] După părerea celor mai mulţi istorici, Fenikah este o variantă a numelui Vicina (vezi V. Laurent, *Le métropolite de Vicina Macaire et la prise de la ville par les Tartares*, în „Revue historique du Sud-Est européen", XXIII, 1946, pp. 230—231). În schimb C. C. Giurescu identifică Fenikah cu Enikale sau Enisale, la sud de braţul Sf. Gheorghe spre est de Babadag, care ar corespunde localităţii Novoie Selo din lista rusă de oraşe dunărene din secolul al XIV-lea, fiind traducerea slavă a lui Vicus Novus (C. C. Giurescu, *Întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei*, în „Biserica ortodoxă română", 1959, p. 685).

[25] Numele vine de la termenul grec Κεφαλή (căpetenie).

[26] Viitorul Ioan al V-lea Paleologul.

[27] După Defrémery, *Fragments*, pp. 203—204.

[28] Sarudja Asaguir (cel mic), emir însărcinat să conducă pe tătari înapoi în ţara lor.

[29] Într-un alt loc (*ibidem*, pp. 146—147) Ibn Battuta descrie harabaua cu care călătorea ca „un fel de care la care sînt înhămate 4 cămile. Există şi unele care, trase de 2 cai sau mai mulţi, sau de vaci. Cel care conduce harabaua se urcă pe unul din caii care trag acest vehicul şi care are şa. Pe car se pune un fel de coviltir făcut din stinghii de lemn legate laolaltă cu curele de piele. Acest cort este foarte uşor, fiind acoperit cu pîslă; sînt şi ferestre cu zăbrele prin care cel dinăuntru vede pe ceilalţi fără să fie văzut. Îşi <poate> schimba poziţia după plac, dormi, mînca, citi şi scrie în timpul mersului".

pînă la orașul Baba-Saltîk și s-a oprit acolo timp de trei zile ca oaspete: după aceea s-a întors în țara lui.

Era atunci toiul iernii. Eu mă îmbrăcam cu trei cojoace și cu două rînduri de nădragi, dintre care unul bine căptușit. Purtam în picioare încălțăminte de lînă, apoi ghete căptușite cu pînză de in și, în sfîrșit, pe deasupra o a treia
p. 204 pereche de „borghaly“[30] [adică de piele de cal] // îmblănită cu piele de lup. Mă spălam cu apă caldă chiar lîngă foc. Dar nu curgea o picătură care să nu înghețe îndată. Cînd mă spălam pe față, apa atingîndu-mi barba, se prefăcea în gheață. Și dacă îmi scuturam barba, cădea un fel de zăpadă. Apa care îmi picura din nas îmi îngheța pe mustăți. Nu puteam să mă sui singur pe cal din cauza multelor veșminte cu care eram acoperit, astfel că tovarășii mei erau nevoiți să mă urce pe cal.

---

[30] În text cuvîntul este scris greșit; corect este „bolghari”, care înseamnă piele rusească, provenită din orașul Bulgar. (Vezi Defrémery în „Journal Asiatique”, octombrie 1846, p. 369).

OBSERVAŢII CRITICE ASUPRA LUI IBN BATTUTA

Relatarea călătoriei lui Ibn Battuta prin Dobrogea spre Constantinopol este plină de confuzii.

Autorul, datînd din memorie povestirea călătoriilor sale care au ţinut 30 de ani, a intervertit ordinea localităţilor străbătute, desfigurîndu-le numele ca în cazul localităţilor Baba-Saltîk, Mahtuly, Asthafily, Fenikah sau Fanika.

Ipoteza că oraşul Baba-Saltîk ar fi Babadagul de astăzi a fost formulată de J. Hammer în *Geschichte der Goldenen Horde in Kipschak das ist der Mongolen in Aussland*, Pesth, 1840, p. 299 şi acceptată de B. Pavet de Courteille în observaţiile sale la lucrarea lui Kemal Paşa Zade (*Historie de la campagne de Mohács*, Paris, 1859, p. 177), de J. Bromberg, în *Toponymical and Historical Miscellanies on Medieval Dobroudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia*, în „Byzantion", XII, 1937, p. 179, întrucîtva de Fr. Babinger în *Encyclopedie der Islam*, IV, 184, s.v. *Sari Saltik Dede*, cît şi de J. Deny în *Sari Saltique et le nom de la ville de Babadaghi*, în *Mélanges E. Picot*, II, Paris, 1913, p. 3 şi urm.; M. M. Alexandrescu-Dersca, *L'origine du nom de la Dobroudja*, în „Contributions onomastiques", Bucarest, 1958, pp. 109—110 şi B. Lewis în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. a II-a, Leyden, Paris, 1960, I, s.v. *Babadaghi*.

Această identificare se întemeiază pe informaţia dată de Ibn Battuta că oraşul Baba-Saltîk poartă numele unui mistic numit Sari Saltîk pe care îl aflăm pomenit de către cronicarul turc Seid Lokman care a trăit la curtea lui Murad al III-lea (1574—1595). Lokman care a prelucrat o veche cronică intitulată *Oghuz name* afirmă că Sari Saltîk ar fi venit în anul hegirei 662 (= 1263—1264) împreună cu colonişti turci seldjucizi în Dobrogea pe care le-o dăduse la începutul domniei sale împăratul bizantin Mihail al VIII-lea Paleologul (1261—1282) pentru a păzi graniţele orientale ale imperiului (vezi V. Laurent, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paleologue*, în „Revue historique du Sud-Est européen, XXII, 1945, p. 187). Un alt argument în sprijinul acestei localizări îl constituie prezenţa, la Babadag, a mormîntului lui *Saltîk Baba Seid Mehmed Gazi* pomenit astfel de inscripţia tărărască găsită acolo în 1484 de către Baiazid al II-lea, după cum arată Evliya Celebi în *Siyahet name*, ed. Negib Asim, III, Istambul, 1314/5, pp. 368—369. Acest sultan a ridicat aci un mausoleu, o moschee şi alte clădiri constituite într-un *hass* (feud) al lui Sari Saltîk (Evliya Celebi, *op. cit.*, III, p. 366).

Identitatea dintre numele de Saltîk-Baba dat de Ibn Battuta oraşului Babadag şi acela de pe inscripţia sarcofagului întăreşte presupunerea că prima aşezare de la Babadag a purtat acest nume pe care l-a schimbat apoi în cel de Babadag — adică „muntele tatălui" sau mai bine zis „al strămoşului" — după distrugerea mormîntului *(türbe)* lui Sari Saltîk de către creştini, potrivit tradiţiei păstrate de locuitorii vecini din Enisale, reprodusă tot de Evliya Celebi.

Împotriva acestei identificări Ph. Bruun, întemeindu-se pe faptul că Ibn Battuta pomeneşte localitatea Baba-Saltîk după Sughdak şi înainte de trecerea Deltei Dunării, o aşază undeva în Crimeea. Această localizare este admisă, fără vreo cercetare mai atentă, de Vasilievski în В ведение въ житие св. Стефана Сурожкого, în Opere alese, Petersburg, 1815, p. CLXXXIV; Husluck, *Studies of Turkish History and Folklegends*, în „Annual of the British School in Athens", XIX, p. 206; P. Mutafčiev, *Die angebliche Einwanderung von Seldschuk Türken in die Dobrudscha im XIII. Jahrhundert*, t. XLVI, 1—2, Acad. Bulg. de Şt. şi Arte, Sofia, 1943, p. 67 şi de J. Hrbek, *The Chronology of Ibn Battuta's Travels* în „Archiv Orientální", 30/3, 1962, p. 479. Acest cercetător crede că Ibn Battuta a intervertit localitatea Ukak — lîngă Mariopol — cu Baba-Saltîk, localitate pe care o aşază dincolo de stepa nogailor, la apus de Odessa.

Nici un izvor nu confirmă însă această ultimă localizare a lui J. Hrbek. Indicaţia dată de Ibn Battuta că Sari Saltîk ar fi ultimul oraş ocupat de „turci", adică de tătari, departe de a constitui un argument în sprijinul localizării în Crimeea, concordă mai degrabă cu identificarea la Babadag unde s-a găsit o inscripţie în limba tătară pe sicriul lui Saltîk-Baba. De altfel Babadagul se afla în apropiere de cetatea Fenikah-Vicina, ajunsă curînd după 1332 în mîinile tătarilor (V. Laurent, *Le métropolite de Vicina Macaire et la prise de la ville par les Tartares* în „Revue historique du Sud-Est européen", XXIII, 1946, p. 231).

Singura dificultate care se ridică în sprijinul identificării Baba-Saltîk=Babadag este menţionarea sa înainte de trecerea Deltei Dunării. Dar această inadvertenţă nu este singura, itinerarul lui Ibn Battuta în Siria şi Asia Mică ridicînd probleme mult mai numeroase şi mai grave (vezi J. Hrbek, *op. cit.*, p. 423 şi urm., pp. 455—456). Ea se explică prin lungul inter-

val de timp (25—26 ani) care desparte călătoria prin Dobrogea de redactarea relaţiei lui Ibn Battuta, terminată abia în luna du'l-hidjdje 756 a hegirei (=ianuarie 1356).

Chiar dacă am admite, potrivit părerii lui Mahdi Husain (*The Rehla of Ibn Battuta*, Baroda, 1953, p. XXIV şi *Mss of Ibn Battuta Rehla in Paris and Ibn Juzayy*, în J.A.S.B. 20, 1954, p. 53, nr. 2—3), că Ibn Battuta ar fi luat unele note în cursul călătoriilor sale, acestea s-au pierdut, probabil, în urma jefuirii lui de către piraţii indieni în cursul călătoriei efectuate în Extremul Orient, după cum relatează el însuşi. De altfel ipoteza lui Mahdi Husain nu este confirmată de izvoarele care ne-au parvenit.

În lumina acestor consideraţii, itinerarul probabil al lui Ibn Battuta ar fi următorul: Astrahan-Ukak-stepa Nogailor-Dunărea, pe al cărei mal spune că se afla un tîrg foarte mare. Acesta este probabil Isaccea, pomenit de Abulfeda (*Géographie d'Aboulféda traduite de l'arabe en français par Renaud*, t. II, Paris, 1848, p. 316) — care şi-a terminat de scris opera în anul 1321 — ca un „oraş de mărime mijlocie ... <aşezat> într-o cîmpie lîngă locul unde fluviul Thona (=Dunărea) se varsă în Marea Neagră şi ai cărui locuitori sînt cei mai mulţi musulmani". Urmează trecerea Deltei şi sosirea la Fenikah, identificată de V. Laurent cu Vicina („Revue historique du Sud-Est européen", XXIII, 1946, pp. 230—231) şi de C. C. Giurescu cu Enisale (*Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei* în „Biserica ortodoxă română", 1959, p. 685), după care abia trebuie aşezată sosirea la Babadag şi apoi în misteriosul oraş Mahtuly, poate Anchialos, denumit „Ahioly" şi „Ahyly" de călătorii arabi; în sfîrşit trecerea prin cetatea ruinată a lui Muslamah, aşezată pe malul rîului „Asthafily", la poalele unui munte.

Problema datei la care a avut loc călătoria prin Dobrogea spre Constantinopol ridică şi ea o serie de nedumeriri.

Totalizînd indicaţiile date cu privire la durata călătoriei lui Ibn Battuta, de la plecarea sa de la Astrahan (10 şavval) şi pînă la sosirea sa la Constantinopol, obţinem — după calculul lui J. Hrbek — 60 de zile de călătorie la care se adaugă 5 zile de şedere la Baba-Saltîk; ar rezulta deci că Ibn Battuta ar fi sosit la Constantinopol la 16 du'l-hidjdje 734 (=18 august 1334). Acest calcul ridică însă două obiecţii de ordin cronologic. Dacă Ibn Battuta a plecat la 10 şavval şi a călătorit 25 de zile pînă la intrarea în pustiu, cum afirma el, obţinem data de 6 du'l-ka'de (=9 iulie) şi nu mijlocul acestei luni, cum afirma el.

Pe de altă parte, după plecarea din Baba-Saltîk spre Constantinopol, Ibn Battuta spune că a trecut prin pustiu „pe frig", ceea ce pare straniu în luna lui iulie. Dar cum a mai străbătut o dată pustiul, la înapoierea sa de la Constantinopol, în lunile octombrie sau noiembrie, este probabil că a făcut o confuzie cu această din urmă călătorie.

Ibn Battuta a stat la Constantinopol timp de o lună şi şase zile (II, p. 445), deci vreo 35—36 zile pînă pe la 22—23 septembrie. Iar călătoria de întoarcere trebuie să fi ţinut 50 de zile, Ibn Battuta sosind la Astrahan pe la 11—13 noiembrie.

Acest calcul — bazat numai pe informaţiile autorului, destul de confuze în genere — răspunde mobilităţii cu care se mişcau caravanele — circa 35 km pe zi după aprecierea lui J. Hrbek, care socoteşte că Ibn Battuta a putut străbate distanţa de 2 100 km ce desparte Astrahanul de Constantinopol în 60 de zile.

În ce priveşte anul în care a fost efectuată călătoria, părerile cercetătorilor sînt împărţite.

Întemeindu-se pe întîlnirea la Constantinopol şi pe convorbirea lui Ibn Battuta cu împăratul-călugăr Andronic al II-lea, care s-a călugărit în 1330 şi a murit la 13 februarie 1332 (Nicefor Gregoras, ed. Bonn X, 2 p. 474; Ioan Cantacuzenos, ed. Bonn, II, 16), unii cercetători au tras concluzia că vizita la Constantinopol a călătorului arab a avut loc între aceste două date (Bruun, Черноморы I, pp. 202, 206; V. Laurent în „Revue historique du Sud-Est européen", XXIII, 1946, p. 230; P. Mutafčiev, *op. cit.*, p. 64, nr. 1; idem, *Dobrudža*, în „Sbornik ot studii", IV, Sofia, 1947, pp. 58, 235 passim. M. M. Alexandrescu-Dersca, *L'origine du nom de la Dobroudja*, pp. 109—110; idem, *L'expédition d'Umur Beg d'Aydin aux bouches du Danube* în „Studia et Acta Orientalia", II, Bucureşti, 1960, p. 19 şi H. Gibb, *The Travels of Ibn Battuta*, Translated by Sir Hamilton Gibb, The Hakluyt Society Sec. Ser. CX, vol. I—II, Cambridge, 1958, 1962).

Dimpotrivă I. Hrbek aşază călătoria la Constantinopol în anul 1333—1334 (*op. cit.*, p. 481) pe baza încercării sale de reconstituire a cronologiei călătoriilor lui Ibn Battuta, întrucît socoteşte că în 1332 călătorul arab s-ar fi găsit la Mekka. Deşi cercetătorul ceh recunoaşte că întîlnirea şi convorbirea lui Ibn Battuta cu împăratul-călugăr Andronic al II-lea, par să fie reale, autorul relaţiei stăruind asupra uimirii pe care i-o produsese prietenia arătată de acest călugăr creştin unui musulman convins ca el, totuşi I. Hrbek se mărgineşte doar să releve acest anacronism vădit pe care renunţă să-l explice. Această obiecţie ni se pare destul de serioasă pentru a înlătura datarea propusă de cercetătorul ceh.

Pe baza relaţiei convorbirii lui Ibn Battuta cu împăratul-călugăr Andronic al II-lea cît şi a indicaţiei date de Ibn Battuta care afirmă că a părăsit Babadagul la mijlocul lunii du'l-ka'de (iulie), socotim că prima sa călătorie prin Dobrogea a avut loc în iulie—august 1331, iar călătoria sa de înapoiere, după 23 septembrie, cînd trebuie să fi părăsit Constantinopolul, potrivit informaţiilor pe care le dă cu privire la durata şederii sale în capitala Imperiului bizantin.

ITINERARUL GREC

(sfîrşitul veacului al XIV-lea)

În 1559 cărturarul grec Dimitrios Tagias a descoperit un portulan grec cuprinzînd, pe lîngă descrierea ţărmurilor Oceanului Atlantic şi Mării Mediterane, şi descrierea ţărmului de apus al Mării Negre, cu unele ştiri deosebit de interesante asupra geografiei şi istoriei economice a ţinuturilor locuite sau colonizate de greci.

Textul, redactat în limba greacă, împestriţată cu termeni şi întorsături împrumutate din dialectul veneţian, a fost tipărit de Dimitrios Tagias în 1573 la Veneţia. Prin conţinutul său, se apropie de un alt manuscris din veacul al XVI-lea, păstrat în Biblioteca Naţională din Paris şi într-o foarte mică măsură de codicele Ottobonian.

În anul 1947, a fost reeditat împreună cu cîteva portulane greceşti de Armand Delatte în lucrarea sa *Les portulans grecs*, Liège-Paris, 1947, în care dă o serie de indicaţii asupra ediţiei lui Tagias (*ibidem*, p. X) şi urm. Ulterior P. Ş. Năsturel a reprodus fragmentul care cuprinde enumerarea şi descrierea localităţilor din Dobrogea şi Bugeac, însoţindu-l de o traducere în limba română în studiul său despre *Aşezarea oraşului Vicina şi ţărmul de Apus al*

Mării Negre în lumina unui portulan grec, în „Studii şi cercetări de istorie veche", t. VIII, nr. 1—4, 1957, pp. 296—97.

Cercetătorul român situează portulanul grec la sfîrşitul veacului al XIV-lea sau începutul veacului al XV-lea, întrucît denumirea de „Licostoma" dată mai întîi braţului Chilia, urmată doar apoi de explicaţia „adică gura rîului Vicinei", ar putea indica epoca decăderii Vicinei, ocupată de tătari prin anii 1337—1338 (V. Laurent, *Le métropolite de Vicina Macaire et la prise de la ville par les tartares*, în „Revue historique du Sud-Est européen", XXIII, 1946, p. 231) şi ridicării Chiliei. Dacă adăugăm la aceste argumente şi faptul că regulamentul drepturilor de vamă al coloniei Pera din ianuarie 1343 foloseşte tot denumirea de rîul Vicinei — pe care portulanele din 1318 şi 1327 o dădeau Dunării — pentru a indica hotarul de apus al Imperiului Kipceakului, se poate accepta ca dată probabilă sfîrşitul veacului al XIV-lea.

Enumerarea localităţilor din Dobrogea şi Bugeac cu arătarea distanţelor dintre ele, cît şi unele amănunte privitoare la natura solului, la plantaţii şi la comerţul cu sare dovedeşte că autorul fragmentului care ne interesează era un marinar grec, bun cunoscător al Deltei Dunării, cît şi al limanului Nistrului.

ITINERARUL GREC[1]

[sfîrșitul veacului XIV]

De la Arghiros[2] pînă la Licostoma[3], adică pînă la gura rîului Vicinei, sud-nord, sînt 380 de mile. Și pe acest drum dai de p. 296
<insula> „Fidonisi“[4].

[Urmează descrierea țărmului Mării Negre pînă la Kestrič.]

De la „Kestrič“[5] la Cavarna[6] sînt 10 mile. Caliacra[7] este un oraș, iar pînă la „Grosea“[8] pe harta <în spre> nord...[9] sînt 80 de mile. Și pe acest drum

[1] După P. Ș. Năsturel, în „Studii și cercetări de istorie veche", VIII, nr. 1—4, 1957, pp. 296—7.

[2] Bosforul.

[3] Chilia.

[4] Insula Șerpilor.

[5] Κατρίτζι.

[6] Καρμπονα.

[7] Καγιακάρα.

[8] Poate Ostrovul Bisericuța. Vezi „Studii și cercetări de istorie veche", VIII, nr. 1—4, 1957, p. 302.

[9] ἰβὲρ μαΐστρο.

afli „Seluda“[10] şi Mangalia[11] şi Constanţa şi „Zavarna“[12]. Şi aceasta este o gură a Dunării. La gura Zavarnei este un castel şi i se spune Pampulo[13]. Şi gura aceasta este ca un ostrov mic şi i se zice „Grosea“. De la gura Groseei pînă la gura Licostomului, unde este cealaltă gură nordică a Dunării, pe direcţia nord-est,
p. 297 sînt 120 de mile. Şi găseşti // pe acest drum multe guri şi lunci[14]. Gura Aspei[15] şi gura Sulinei şi gura Licostomului sînt cele mai mari guri ale Dunării. Şi pe această gură este oraşul Licostomi. Licostomi este un oraş. De la gură pînă la Fidonisi <în direcţia> sud-nord sînt 40 de mile. Licostomi cu Monocastro[16] privesc în direcţia sud-nord iar pe acest drum găseşti „Alikes“[17] şi „Falconeres“[18]. Monocastro este un oraş şi se află într-un golf, iar tot golful acesta constă în întregime din lunci şi nisipuri. Acolo merg vasele şi încarcă sare.

---

[10] Poate Capul Şabla, P. Năsturel, *op. cit.*, p. 301.
[11] Μπαγάλια.
[12] Gura Portiţei. P. Năsturel, *op. cit.*, p. 302.
[13] Poate aşezarea bizantină din ostrovul Bisericuţa, lîngă Dolojman, idem, *op. cit.*
[14] Λιβάδια; vezi şi în traducerea lui P. Năsturel: livezi.
[15] Confuzie cu braţul Sf. Gheorghe. N. Grămadă identifică braţul Aspera cu Cernetul (*La Scizia Minore nelle carte nautiche del Medio Evo*, în „Ephemeris Dacoromana", IV, pp. 230—232).
[16] Cetatea Albă.
[17] Poate Tuzla.
[18] Poate Balabanca. Vezi P. Năsturel, *op. cit.*, p. 303.

PETER SPARNAU
ŞI ULRICH VON TENNSTÄDT

(1385)

*

În ultimul pătrar al secolului al XIV-lea doi pelerini germani Peter Sparnau şi Ulrich von Tennstädt au fost în pelerinaj la Ierusalim. La întoarcerea lor în anul 1385 au trecut prin Ţara Românească, venind de la Tîrnovo.

Relaţia călătoriei pelerinilor germani, păstrată în Biblioteca din Weimar (ms 055 b f° 182-r° şi v°), a fost publicată pentru prima oară de Reinhold Röhricht şi H. Meisner în *Deutsche Pilgerreisen nach dem heiligen Lande*, Berlin, 1880.

R. Röhricht a dat o nouă ediţie, cu note în „Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin", vol. XXVI, 1891.

N. Iorga a reprodus, în *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, Bucureşti, 1897, pp. 1—2, n. 2, partea care priveşte călătoria prin Ţara Românească şi Transilvania pe bază originalului de la Weimar.

Asupra identificărilor geografice, a mai revenit ulterior în *Istoria comerţului românesc*, Bucureşti, vol. I, 1925, p. 55 şi într-o notă intitulată: *Un vechi călător german în sec. XIV-lea la noi, rectificări de interpretare* în „Revista istorică", XXIII (1937) p. 25.

Relaţia aceasta de călătorie e interesantă pentru cunoaşterea drumului care ducea din sudul Dunării prin Ţara Românească şi Transilvania spre Ungaria. Ea ne aduce o serie de elemente preţioase. Aşa de pildă menţionarea Şiştovului românesc (numit apoi Podul Şiştovului) în dreptul localităţii cu acest nume din Bulgaria (= Zimnicea de azi), şi tot astfel menţionarea localităţii Ruşii de Vede. În sfîrşit mai e menţionat „Tîrgu nou" (Nuwestad) care trebuie identificat cu Piteşti, după cum rezultă din confruntarea acestei relaţii cu itinerarul contemporan din Bruges. Căci Slatina ce apare încă din 1368 în privilegiul dat de Vlaicu Braşovenilor sub numirea de Tîrgul Nou nu corespunde cu direcţia indicată în itinerarul din Bruges. În sfîrşit avem chiar din vremea aceasta în documentele Ţării Româneşti o menţiune a hotarului Piteştilor la 20 mai 1388 (*Documenta Romaniae historica*, B. vol. I (1247—1500), pp. 26 şi 27).

Cei doi pelerini Sparnau şi Tennstädt sînt citaţi în *Istoria românilor prin călători* (ed. a II-a) vol. I, Bucureşti, 1928, pp. 8, 23 şi în *Bibliografia călătorilor străini*, a lui Sadi Ionescu, pp. 10—11.

RELAȚIA CĂLĂTORIEI PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI TRANSILVANIA[1]

1385

De la Filipopoli am intrat în imperiul bulgăresc și am ajuns într-un oraș care se numește Tîrnovo[2]. Acesta este orașul întărit pe care-l văzusem eu pe uscat. De la Tîrnovo am sosit într-un oraș care se numește Șiștov[3]. Aci am trecut Dunărea[4]. Apoi am sosit în Țara Românească[5] unde are și voievodul de aci un oraș care se numește Șistov[6]. De la Șiștov am mers la Rușii de Vede[7]: după aceea la Nuwestad[8], după aceea la p. 1

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat de N. Iorga în *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, București, 1897, vol. III, pp. 1—2.
[2] *Tirnago.*
[3] *Czwista.*
[4] *Tirmaw* (probabil = Tunnaw).
[5] *Das Lant Walachei.*
[6] Zimnicea de azi, în vechime „Podul Șiștovului".
[7] *Russenart.*
[8] Foarte probabil Pitești.

Argeş[9], după aceea la Cîmpulung[10]. Acolo este piciorul sfîntului Andrei însuşi[11]. De acolo am mers călare spre Braşov[12] în Ţara Bîrsei[13]. De la Braşov am plecat în Transilvania peste o apă care se numeşte Olt[14] şi am sosit într-un oraş care se numeşte Sibiu[15] şi este capitala Transilvaniei. De la Sibiu am plecat la Cluj[16], de la Cluj — printr-o pădure şi peste o apă care se numeşte Crişul[17] am plecat către Oradea[18]. De la Oradea am mers peste un pustiu[19] către Buda[20].

---

[9] *Nerx.*
[10] *Langrowe.* Corect: Lange Aue.
[11] *Leyphafftig.*
[12] *Krone* (= Kronstadt).
[13] *Wortzelant.*
[14] *Alta.*
[15] *Hermestad* (=Hermannstadt).
[16] *Closenburg* (= Clausenburg).
[17] *Kryst.*
[18] *Wordin* (= Wardein).
[19] *Hayde.*
[20] *Ofin* (= Ofen).

ITINERARUL DIN BRUGES

(c. 1380—1390)

*

În biblioteca Universității din Gand se află un codice (nr. 13 al catalogului) cuprinzînd mai multe itinerare și relații de călătorii din secolul al XIV-lea și XV-lea printre care și un itinerar latin denumit *Itinerarium de Brugis*.

Acest itinerar aflat într-o copie manuscrisă din 1500 indică drumurile de pelerinaj care, pornind de la Bruges, străbat toate țările Europei în afară de Anglia și Portugalia.

Itinerarul indică și un drum care duce la Constantinopol, trecînd prin Transilvania și Țara Românească.

Editorul textului, J. Lelewel, analizînd itinerarul, conchidea că a fost redactat după venirea turcilor în Europa (1353), și propunea data de 1380. Ținînd seama însă de unele asemănări cu relația pelerinilor Sparnau și Tennstädt, am propune 1380—1390.

Itinerarul de la Bruges a fost publicat în lucrarea lui J. Lelewel, *Géographie du Moyen Âge*, Bruxelles, 1857, IV, pp. 285—308.

Acest itinerar ajuns la noi în formă coruptă, dar folosind informații serioase din sursă germană, aduce unele lămuriri interesante pentru Țara Românească, întrucît completează

itinerarul lui Tennstädt şi Sparnau care poate fi considerat ca un fel de ilustrare a schemei de la Bruges. Confruntarea lor ne îngăduie identificarea aşa-zisului Neu Markt cu Piteştii, căci pelerinii trec de la Argeş, deci de pe valea Argeşului, prin acest Tîrg Nou, abătîndu-se apoi pe valea Neajlovului la Ciupa, şi urmînd apoi pe Neajlov pînă la Velea. Acest drum indică direcţia în care trebuie căutată această localitate, şi anume pe valea Argeşului de unde apucă apoi drumul spre cele două localităţi amintite. Menţionarea lor la sfîrşitul secolului al XIV-lea e preţioasă pentru urmărirea popasurilor pe drumurile principale existînd în acea vreme.

Dacă identificările din cuprinsul Ţării Româneşti nu prezintă probleme prea grele, cele din Transilvania oferă mai multe semne de întrebare. Constatăm mai întîi o deosebire între însemnarea distanţelor din dreptul primelor patru localităţi din itinerar şi ale celor următoare. La început distanţa e măsurată în mile, şi apoi numai în popasuri. Mai întîlnim şi unele localităţi fără indicarea vreunei cifre, fie arabă, fie romană. Un lucru vrednic de remarcat este faptul că unele titluri sau anunţuri de regiuni geografice preced cu 6 sau 7 localităţi hotarul lor adevărat. De exemplu, după menţiunea Dunării ce desparte simetric Curtea Veche (Oudenhove) şi cea Nouă (Nieuwenhove), adică Buda şi Pesta, citim: *Ţara Transilvaniei* (terra de Zevenberghe) *şi este a regelui Ungariei*. Dar urmează patru localităţi din Ungaria propriu-zisă, apoi din Crişana, înainte de *Heynode* (Huedin) care se află în Transilvania propriu-zisă. Cam la fel se petrece lucrul şi cu anunţul *Bulgaria* ce precede menţiunea Sibiului, şi care corespunde în realitate cu partea ce urmează după linia despărţitoare a Dunării, ce e indicată de dubla menţiune *Rosay vel Jargo* (= Rusciuk sau Giurgiu). Există desigur şi posibilitatea ca numirea „Bulgaria" să se refere aci nu la ţaratul Bulgariei spre a cărui capitală, Tîrnovo, se îndreaptă calea pelerinilor, ci provincia religioasă Bulgaria, al cărei rol în timpul existenţei Banatului de Vidin a fost deosebit de activ.

În sfîrşit, grafia unor nume de localităţi oferă o mare incertitudine. Dar acest text care izolat rămîne destul de obscur se luminează îndată ce e confruntat cu relaţia pelerinilor Sparnau şi Tennstädt. Regăsim aproape acelaşi drum făcut o dată de la sud la nord şi a doua oară de la nord la sud. Acesta este motivul includerii itinerarului de faţă în volumul de relaţii şi mărturii asupra ţărilor noastre.

ITINERARUL DE LA BRUGES[1]

c. 1380—1390

text		*identificare probabilă*
Haenborch	8	Haimburg
Halteborch	6	Altenburg (= Magyaróvar) în Ungaria de vest
Rawen	6	Raab (= Györ)
Langedorp	8	(neidentificat)
Nieuwenhoue		...Neuer Hof (= Pesta sau Neuhof între Comorn și Gran?)
Danubius fl.		fluviul Dunărea
Oudenhoue		(= Buda? corespunzînd la Curtea cea Veche =

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin reprodus de J. Lelewel, în *Géographie du Moyen Âge*, vol. IV, pp. 301—302. Cifrele arabe arată numărul de mile, cifrele romane un drum de o zi.

text		identificare probabilă
		Alten Hof, opusă Pestei = Neuen Hof
Terra de Zevenberghe et est regis Ungarie		Transilvania (Siebenbürgen) și este a regelui Ungariei
Haenbaen	I	Nagyabony
Ruffa	I	Roff, sat în Ungaria pe Tisa
Landaen		Püspökladány, în Ungaria
Aerbaen		Herpály în Ungaria pe rîul Berettyó
Werdem	I	Oradea (în l. germ. Wardein)
Ter horgerstede[2]	I	neidentificat
Heynode	I	Huedin (în l. maghiară Hunyad)
Clysemborch'	I	Cluj (în l. germ. Clausenburg)
Curemborch[3] (= Turemborch)	I	Turda (în l. germ. Thorenburg)
Donrecht m'et[4]?	I	neidentificat
Bulgaria[5]		Bulgaria (?)
Helmstat	I	Sibiu, vezi la Sparnau și Tennstädt: Hermestadt
Berbom[6]	II	. . . Ghirbom?
Merp (= Nerx)	I	Argeș
Nieuwemere (= Nieuwermerkt)	V	Pitești?

[2] Să fie cumva vorba aci de Honger-stadt (corect: Ungrisch Neustadt) adică Baia Mare? În cazul acesta pelerinii ar fi putut trece fie prin Oradea, fie prin Baia Mare, și indicarea localităților n-ar implica neapărat o succesiune ci o alegere.

[3] Confuzia *c* și *t* e frecventă în textele din vremea aceasta.

[4] Grafia nesigură nu permite nici o identificare temeinică. Oare trebuie citit (m'et) = = merkt (markt?), vezi mai jos Nieuwermere pentru Neuer Markt. Și în cazul acesta putem oare vedea aci o formă coruptă a numirii de Donnersmarkt (= Mănărade)? Sau cumva ar fi vorba de o traducere germană a numirii Teiușului, *Villa Spinarum*, sau *de Spinis* (vezi în *Documentele istoriei românilor, C. Transilvania*, Registrul de încasări al dijmelor papale pe anul 1335) și deci am avea un compus al rădăcinii *Dorn* (spin)? Amîndouă aceste localități se află pe drumul spre Sibiu.

[5] Acest titlu e așezat mult înainte de a se ajunge la Bulgaria, măcar și la provincia franciscană a Bulgariei, care îngloba și Comitatul Caraș, precum și porțiuni ale teritoriului Țării Românești. De observat că și titlul Terra de Zevenberghe (= Transilvania) precede cu patru localități teritoriul Transilvaniei propriu-zise. *Am avea deci mai degrabă o indicare a direcției spre care se tinde.*

[6] Dacă optăm pentru identificarea Teiuș, de mai sus, atunci Berbom ar putea fi Ghirbom în drumul spre Sibiu, și ar trebui deci să socotim ordinea firească intervertită din cine știe ce inadvertență. Dar observăm că de la Sibiu la Argeș nu mai avem nici o altă indicație de popas, decît doar aceasta. Și atunci ne putem întreba dacă numirea de Berbon (= Birnbaum) nu corespunde cumva cu localitatea Perișani de pe drumul ce leagă Valea Oltului prin valea Băiașului și a Topologului cu valea Argeșului?

Suppa[7]	I	Ciupa?
Vela	I	Velea pe Neajlov
Rosay vel Jargo	I	Rusciuk sau Giurgiu
. . . . .		. . . . .
Tirno		Tîrnovo

[7] Faptul că sînt menţionate localităţi destul de puţin însemnate, ca Ciupa şi Velea indică o cunoaştere destul de amănunţită a drumului. Acest fapt se datora desigur unor informaţii date de misionarii catolici care în toată vremea aceasta împînzeau drumurile depunînd o muncă neobosită pentru convertirea la catolicism a populaţiei ortodoxe de la Dunăre.

JOHANN SCHILTBERGER

(n. 1381 — m. după 1438)

*

Johann Schiltberger s-a născut la 9 mai 1381 lîngă Freisingen în Bavaria. Şi-a început cariera militară în 1394 intrînd în slujba cavalerului Reichartinger cu care a plecat în Ungaria. A luat parte la expediţia lui Sigismund de Luxemburg împotriva turcilor şi a fost martor ocular al bătăliei de la Nicopole (28 septembrie 1396) pe care o descrie în memoriile sale. A ajuns prizonierul sultanului Baiazid I Ildîrîm pe care e silit să-l urmeze în expediţiile lui din Asia Mică. Capturat în bătălia de la Ankara (28 iulie 1402) de către Timur Lenk (1369—1405) îl însoţeşte ca rob în Armenia şi Georgia, trece apoi în stăpînirea fiilor şi a nepotului acestuia, care îl iau cu ei în numeroase expediţii. Cunoaşte astfel mare parte din ţările musulmane din Asia. În cele din urmă, slujind pe lîngă un prinţ tătar Cekra, Schiltberger ia parte la expediţia din Siberia, unde observă cu luare aminte modul de trai şi moravurile localnicilor.

Pe cînd însoţea pe unul din stăpînii săi prin Caucaz, Circasia şi Mingrelia, izbuti să fugă, ajungînd la Poti (Bakum); apoi, după multe peripeţii, la Constantinopol, unde Ioan al VIII-lea Paleologul îi înlesni plecarea spre Chilia. Cu acest prilej, Schiltberger a trecut a

doua oară prin țările noastre. În prima sa călătorie a vizitat orașele Argeș, Tîrgoviște și Brăila, iar în cea de-a doua călătorie, care a avut loc cu prilejul întoarcerii sale în patrie, a străbătut Moldova, trecînd prin Cetatea Albă, Iași și Suceava în drum spre Polonia.

Reîntors în patrie, Schiltberger a ajuns comandantul gărzii personale a ducelui Albert al III-lea al Bavariei (1438—1460). Anul morții sale nu este cunoscut. A lăsat un jurnal-memoriu al călătoriilor sale, care a apărut în mai multe ediții (semnalate de Al. Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 12 și urm.).

Prima ediție completă, dar plină de erori, este cea a lui K. Fr. Neumann, *Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427*, München, 1859 (după ms. din Heidelberg).

Cea mai bună ediție este cea a lui Valentin Langmantel, *Hans Schiltbergers Reisebuch nach der Nürnberger Handschrift herausgegeben* ... Tübingen, 1885, după care s-a făcut traducerea de mai jos. Observații prețioase se află și la P. Bruun, traducătorul în limba rusă a textului original, publicat la Odessa în 1866, sub titlul Путешествие Ивана Шильтбергера по Европе, Азии и Африке с 1394 по 1427 год Odessa, 1860. Tot el a redactat și biografia și notele care însoțesc traducerea în limba engleză a lui John Buchan Telfer publicată la Londra în 1870 intitulată *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger, a Native of Bavaria, in Europe, Asia and Africa form his capture at the battle of Nicopolis in 1396 to his escape and return to Europe in 1427*, Londra, 1878, cît și studiul său *Geographische Anmerkungen zum Reisebuch von Schiltberger*, in „Sitzungsberichte der königlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil. hist.", 1869, II, p. 271 și urm. Extrase din relația lui Schiltberger, date biografice și bibliografice se află și la R. Hennig, *Terrae incognitae*, Leiden, 1953, III, pp. 406—413. S-au purtat discuții înfocate între erudiți pentru identificarea locului exact al luptei de la Nicopole, și pentru a explica numele de Schiltau care se datorește de fapt unei confuzii de citire între literele l și s (scrise astfel: ſ și ſ) ale numelui de Schistau (= Șiștov).

Deși interesul principal al mărturiei lui Schiltberger stă în descrierea luptei de la Nicopole și în arătarea rolului lui Mircea în aceste împrejurări, ea ne mai aduce încă o contribuție apreciabilă în ceea ce privește cunoașterea popasurilor principale ale drumului comercial ce mergea de la Cetatea Albă la Liov prin Iași și Suceava. Identificarea Aspaseri-Iașibazar, a putut scăpa și unui erudit de talia lui v. Hammer.

Textul lui Schiltberger a fost analizat la noi de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, București, 1928, I, p. 23—24, iar Sadi Ionescu a dat în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 12—15 o listă completă a edițiilor sale.

[DESPRE PRIMA EXPEDIŢIE A REGELUI SIGISMUND ÎMPOTRIVA TURCILOR[1]]

1396

p. 2 În anul 1394, regele Sigismund al Ungariei[2] trimise soli în ţările creştine ca să ceară ajutor contra păgînilor, care făcuseră pagube mari în Ungaria. Îi şi veniră în ajutor o mare mulţime de oameni din toate ţările. Atunci el se puse în fruntea mulţimii şi o conduse la Porţile de Fier, care despart Ungaria, Bulgaria[3] şi Valahia. Şi trecu Dunărea în Bulgaria şi se îndreptă către un oraş numit Vidin[4] care este un oraş de scaun în Bulgaria. Atunci veni domnul ţării şi al oraşului[5] şi se închină de bunăvoie regelui. Atunci regele ocupă oraşul cu 300 de oameni, călăreţi şi

---

[1] Traducerea s-a făcut după ediţia lui Langmantel, *Hans Schiltbergers Reisebuch nach der Nürnberger Handschrift herausgegeben . . .*, Tübingen, 1885, p. 2 şi urm.

[2] Sigismund de Luxemburg rege al Ungariei (1387—1437) şi împărat al Germaniei (1411—1437).

[3] *Pulgray.*

[4] *Pudein.*

[5] Ţarul de Vidin Ioan Straţimir (1371—1396).

pedestrași buni. Și porni spre alt oraș[6] în care erau mulți turci, și stătu aici cinci zile; în oraș erau mulți turci care nu voiau să predea orașul. Atunci orășenii alungară cu putere pe turci din oraș și se închinară regelui; dintre turci mulți au fost uciși, iar ceilalți au fost luați în captivitate. Regele ocupă și orașul acesta cu 300 de oameni de ai săi. Și porni spre alt oraș, care se numește Schiltau[7], <iar> // în limba păgînilor se numește Nicopoli[8]. Aci a stat el 16 p. 3
zile pe apă și pe uscat. Atunci veni sultanul turcilor, numit Baiazid[9], cu 200 000 de oameni în ajutorul orașului. Cînd auzi aceasta regele Sigismund, îi ieși împotrivă cale de o milă de la oraș cu oastea sa, care era socotită cam la 60 000 de oameni. Apoi a venit domnul[10] Țării Românești[11] numit Mircea[12], care a cerut regelui să-i dea voie să facă o recunoaștere a dușmanului. Aceasta i s-a încuviințat. Atunci el a luat cu sine o mie de oameni din oastea sa și a făcut recunoașterea dușmanului. După ce s-a întors la rege și i-a spus că a văzut pe dușman și că dușmanul avea 20 de steaguri și că sub fiecare steag s-ar afla cîte 10 000 de oameni și că fiecare steag stă deosebit de celelalte, cu ostașii săi, auzind aceasta, regele a vrut să întocmească ordinea de luptă. Atunci domnul Țării Românești a cerut să i se îngăduie să dea primul atac; ceea ce regele încuviință foarte bucuros. Dar ducele de Burgundia[13] auzind de aceasta, s-a împotrivit să lase această cinste altuia, <spunînd> că a venit de la mare depărtare cu oaste mare care era prețuită la șase mii de oameni[14] și cu care a avut cheltuieli mari.

De aceea voia el să dea primul atac și a trimis la rege ca să-l lase să dea primul atac pentru că venise de departe.

[ȚARA ROMÂNEASCĂ, MOLDOVA și TRANSILVANIA]

Înainte de 1428 trebuie amintit aci în ce țări am fost. Cînd am plecat din p. 52
Bavaria[1] am venit în Ungaria; am fost acolo zece luni înainte de a se face marea expediție împotriva păgînilor, la care am luat de asemenea parte, cum stă scris mai sus.

---

[6] Rahova. Identificarea lui Langmantel, *op. cit.*, p. 2, n. 3.

[7] *Ibidem*, p. 2, n. 4. Vezi și discuția cu Bruun pentru identificarea Schiltau = Schistau (= Șiștov).

[8] *Ibidem*, p. 3, n. 1.

[9] *Der türkisch chönig genandt Weyasit.* Baiazid I Ildîrîm, sultan al Turciei (1389—1402).

[10] *Hertzog.*

[11] *Walachey.*

[12] *Mercerweywod.* Mircea cel Bătrîn, domn al Țării Românești (1386—1418).

[13] La data luptei de la Nicopole, Ioan fără Frică (1371—1419), fiul ducelui de Burgundia Filip cel Îndrăzneț, nu era încă duce, ci doar conte de Nevers.

[14] Contele de Nevers adusese 1 000 de cavaleri și 6 000 de mercenari.

[1] *Pairen.*

Am fost și în Țara Românească în cele două capitale ale ei care sînt numite Argeș[2] și Tîrgoviște[3]. Și într-un oraș care se numește Brăila[4] și care e așezat pe Dunăre și acolo își au locul lor de așezare luntrele[5] și corăbiile cu care negustorii aduc mărfuri din țara păgînilor. Și mai trebuie amintit că locuitorii din Moldova și din Țara Românească păstrează credința creștină; ei vorbesc o limbă deosebită; și ei își lasă părul și barba să crească și nu o taie niciodată.

Am fost de asemenea în Moldova[7] și în Transilvania[8] care e o țară germană[9], și capitala acestei țări se numește Sibiu[10]; și în Țara Bîrsei[11] și capitala se numește Brașov[12].

Și acestea sînt țările de dincoace de Dunăre în care am fost eu. Acum trebuie să luați aminte la țările dintre Dunăre[13] și mare [14] în care am fost eu.

Eu am fost în trei țări care se numesc toate trei Bulgaria[15]. Prima Bulgarie se află acolo unde treci din Ungaria[16] dincolo de Porțile de Fier și capitala <ei> se numește Vidin[17]. Cealaltă Bulgarie se află în fața Țării Românești și capitala <ei> se numește Tîrnovo[18]. Și cea de a treia Bulgarie se află acolo unde se varsă Dunărea în mare și capitala <ei> se numește Caliacra[19].

---

[2] *Agrich.*
[3] *Türkoich.*
[4] *Uebereyl.*
[5] *kocken.*
[6] *galein.*
[7] *Claine Walachei.*
[8] *Siebenpürgen.*
[9] Pentru explicarea acestei afirmații greșită v. Introducerea.
[10] *Hermanstadt.*
[11] *Wurtzenland.*
[12] *Casan*, Ph. Bruun dă lectura; Bassaw identificînd această localitate cu Brașovul în *The bondage and travels of Johann Schiltberger, a native of Bavaria in Europe, Asia and Africa, from his capture at the battle of Nicopolis in 1396 to his escape and return to Europe in 1427*, pp. 38, 144.
[13] *Tonau* și *Thonau.*
[14] Marea Neagră.
[15] *Pulgrey.*
[16] *Ungeren.*
[17] *Pudein.* În evul mediu se întîlnesc formele *Bdin*, *Bydinum*, *Bodin*, *Bodon* etc. În 1365 Vidinul era capitala lui Ioan Stratimir cumnatul domnului Țării Românești, Vlaicu. După încercarea lui Ludovic al Ungariei de a constitui un Banat unguresc al Vidinului, ocupînd cu forța această provincie, țarul Vidinului a fost reinstalat în 1369 și s-a menținut ca vasal al regelui Ungariei.
[18] *Ternau.* În alt loc (p. 16), Schiltberger precizează că: „Bulgaria de mijloc avea 300 de orașe întărite, cetăți și castele. Această țară a fost cucerită de Baiazid care a luat în captivitate pe duce (Șișman) și pe fiul său. Tatăl a murit în închisoare iar fiul s-a convertit la credința păgînă pentru ca să i se cruțe viața".
[19] *Kallacrea.* Nu este nici Galata cum presupune C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1876, p. 324, nici Callatis, cum crede J. P. Fallmerayer, în *Geschichte des Kaisertums von Trapezunt*, München, 1827, ci Caliacra.

[Menţiune despre limba românilor]

[Limbile celor de rit grec (ortodox)]

Iar limba românilor o numesc păgînii Ifflak[20]. p. 97

[Menţiune despre Ţara Românească]

[Întemeierea bisericii armene de Grigorie Luminătorul]

Grigore a luat cu el pe oamenii cei mai buni şi cei mai luminaţi pe care i-a avut sub el şi s-a dus din Babilon[21], prin Persia, prin Armenia Mare şi prin multe alte ţări şi a trecut prin Porţile de Fier, care se află între două mări şi a ajuns în Tartaria Mare şi la ruşi şi în Ţara Românească şi în Bulgaria. p. 102

[Reîntoarcerea prin Moldova]

Acuma ascultaţi şi luaţi seama cum m-am întors în ţară. Pe noi ne-a trimis împăratul[22] de la Constantinopol pe o corabie la o cetate ce se numeşte Chilia[23] şi acolo se varsă Dunărea în mare. Şi la această cetate m-am despărţit de tovarăşii mei care au venit cu mine din păgînătate şi m-am alăturat unor negustori cu care m-am dus într-un oraş care se numeşte în limba germană „Weiszstadt“[24] care se află în Valahia. Şi apoi într-un oraş care se numeşte Iaşi[25]. Şi mai apoi am ajuns la un oraş numit Suceava[26] şi care este cetatea de scaun a Valahiei Mici[27]. Şi mai apoi am ajuns într-un alt oraş numit în limba germană Lempurgk[28] şi este capitala Rusiei Mici[29]. p. 111

---

[20] *Yfflach.*
[21] Numit de Schiltberger şi Wadach, Waydat (= Bagdad).
[22] Ioan al VIII-lea Paleologul (1425—1448).
[23] *Gily.*
[24] Cetatea Albă.
[25] *Aspasery* (= Ias-bazar). În ediţia de la München din 1859 după ms. din Heidelberg, cu note întocmite de Fallmerayer şi Hammer Purgstall găsim forma *Asparseri* cu nota următoare: „probabil Şerpeni pe Nistru aproape de Bender. Există în atlasul lui Hormann din 1744. În vechime au fost pe aci mai multe oraşe care nu mai există” (!).
[26] *Sedschopff.*
[27] *der clainen Walachei,* adică Moldova.
[28] Lemberg (Liov).
[29] *Clain Reyssen.*

PETER VON REZ

(? — după 1396)

*

Numele lui Peter von Rez apare în ultimul vers al unei povestiri rimate contemporane compuse în limba germană spre lauda şi jelirea ostaşilor căzuţi în luptele de la Nicopole, pentru care cere îndurare lui Dumnezeu şi ocrotire fecioarei Maria: *„Maria vi aller sel in freuden sez! Also redt uns Peter von Rez"*. După nume s-ar părea că autorul era din Moravia, şi a pornit şi el cu luptătorii care s-au adunat la Buda, la regele Sigismund al Ungariei înainte de a purcede la „Slanchmund" (Salankemen) şi „Semeland" (Semlin) şi de a ajunge la defileul şi cetatea de la „Tolobenpürig" (de citit Goloben... = Golubać). Sînt pomenite în relaţie „Pudein" (Vidinul) şi „Czürein" (Severinul). Este amintit şi un atac dat la „Chreissen Nussdorf" (= Rahova, numită şi Orehovo), îngăduind tălmăcirea germană de mai sus în virtutea faptului că nucile în limbile slave sînt numite oreh. În sfîrşit e descrisă şi lupta de la Nicopole sau „Schiltarn" (numită de contemporanul Schiltberger „Schiltau"), apoi atacul taberei de către turci, fuga ungurilor, lupta zadarnică a fugarilor pentru a se putea agăţa măcar de corăbii şi în sfîrşit tribulaţiile din Ţara Românească, atît din cauza vremii neprielnice, cît şi a faptului că erau primiţi mai

degrabă ca duşmani, decît ca prieteni. După trecerea fugarilor în Transilvania la Sibiu şi Cluj, relaţia se încheie cu îndemnuri la o reluare a luptei, blesteme împotriva duşmanilor şi un gînd pios pentru morţi.

Primirea ostilă întîmpinată de fugari în Ţara Românească se explică prin împrejurările din acel moment. Precum se ştie, cînd a pornit Mircea cel Bătrîn la Nicopole el nu mai stăpînea decît o parte din teritoriul ţării sale, tot restul fiind sub autoritatea rivalului său, Vlad, care nu avea nici un motiv să primească bine pe duşmanii turcilor, ocrotitorii săi.

Dar independent de situaţia politică, se ştie ce groază a stîrnit întotdeauna şi oriunde trecerea unei armate în debandadă, împinsă la desperare şi recurgînd la jafuri şi violenţe pentru a putea trăi. În asemenea împrejurări, soarta locuitorilor paşnici expuşi vexaţiunilor unor „cruciaţi" care considerau şi pe ortodocşi tot ca pe un fel de păgîni, faţă de care nu trebuiau să aibă nici un fel de scrupul sau consideraţie, a fost desigur tot pe atît de rea ca şi cea a supravieţuitorilor de la Nicopole trecînd prin mijlocul lor ca printr-o ţară duşmană. Ca o confirmare a acestei interpretări se poate vedea cum autorul sosind în sfîrşit la Sibiu adaugă lămurirea „zu den Christen", socotind deci Ţara Românească tot ca o ţară a păgînilor.

Textul contemporan epocii respective, păstrat ca manuscris la Biblioteca din München, a fost publicat de R. von Liliencron în culegerea: *Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13. bis 16. Jahrhundert*, I, Leipzig, 1865, pp. 154—160, nr. 39, însoţit de unele note de semnalare a particularităţilor de grafie observate, precum şi de identificări uneori greşite de locuri şi de persoane. Sînt subliniate şi unele obscurităţi datorate fie unor lacune, fie unor erori de transcriere, fără însă a putea fi rezolvate.

În literatura istorică română textul a fost analizat de T. G. Bulat, *La croisade de Nicopolis dans la littérature du temps* în „Mélanges d'histoire générale", publiées par C. Marinescu, vol. I, Cluj, 1927, pp. 101—123 şi recenzat de N. Iorga în „Revue historique du sud-est européen", IV (1927), nr. 10—12, pp. 396—397.

Relaţia lui Peter von Rez completează în parte relaţia mai bogată a lui Schiltberger. Redăm mai jos în traducere cîteva fragmente în legătură cu ţara noastră, lăsînd deoparte tot ce este doar retoric şi fără vreun interes istoric.

[POVESTIREA RIMATĂ DESPRE EXPEDIŢIA CREŞTINĂ LA NICOPOLE[1]]

1396

v. 25 [Cetatea Golubać . . . este o cetăţuie bună pe care o au sîrbii în paza lor. În locul acela sînt munţii foarte înalţi, şi strîmtoarea deosebit de îngustă, şi de aceea curge acolo Dunărea aşa de năvalnic]. Deci trebuie să se păzească bine cel ce vrea să treacă prin Porţile de Fier, el trebuie să se ţină de partea stîngă <a curentului> şi să meargă tot aproape de marginea apei, iar dacă ar apuca-o cumva de partea dreaptă a apei, şi-ar pierde şi viaţa şi tot ce are cu el. <Dunărea> vine cu repeziciune şi cu furie şi n-are odihnă nici ziua, nici noaptea. Severinul este aşezat lîngă apă, apoi la Vidin Dunărea este lată.

v. 69 [Printre cei din expediţie] era şi Ştibor[2] şi castelanul de Timişoara şi burggraful de Nürnberg, şi nobilul conte de Zilly.

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat de R. von Liliencron în culegerea *Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13 bis 16 Jahrhundert*, I, Leipzig, 1865, p. 154 ş.u.

[2] *Die Styvor and der von Temespurg und der Purgraf von Nürenburg.*

— [Urmează tribulaţiile din Ţara Românească] v. 170
... Cînd am ajuns la ei în strîmtoare[3] ne-au luat tot ce aveam şi ne-au lăsat goi aşa cum ne-am născut ... Sufla vîntul şi ploua cumplit şi a trebuit să trecem prin vad o apă mare[4], şi mulţi oameni s-au înecat atunci. Ei <= locuitorii> dărîmau înaintea noastră punţile, a trebuit să alergăm cu toţii razna[5] prin munţi înalţi şi pe nişte poteci rele, prin codri mari şi printre oameni crunţi (?) ...[6].

... Nu aveam nici carne, nici pîine şi nici un alt mijloc de trai. Se murea v. 186
de foame şi de frig. Şi aceasta s-a întîmplat cu adevărat. Noi mîncam măcriş şi muşchi de munte[7]. Din umbèle (?)[8] storceam prea puţină hrană cu care trebuia să ne potolim foamea. Ungurii cu bărbi lungi înfulecau varza din grădini. A fost mult mai greu decît aş putea povesti. A durat mai bine de şapte zile. O Doamne, cît de sleite ne-au fost puterile! Cetatea Lotrului[9] se află pe un hotar, şi „Pattolmezei"[10] lîngă(?) un turn roşu[11]. Apoi am ajuns la Sibiu în Transilvania, la creştini. Clujul[12], să-l aibă Dumnezeu în pază! Ni s-a dat de mîncare şi haine vechi: asta am adus noi din *ţara Ungurească*[13]:

---

[3] *In ir eng.*
[4] Desigur Oltul.
[5] *Über Stöck und über stain.*
[6] *Grosse veld und leiten wild.* Veld = *Wäld* sau *feld?* Amîndouă interpretările sînt posibile.
[7] *Wir assen ampher* und die flechen (= flechten?) sau cumva: umb (= um) die Flächen = pe cîmpii.
[8] *Aus den tolden*, cuvînt desemnînd florile multiple ale umbeliferelor.
[9] *Lauterburg* — este atestată documentar în anul 1406. A fost ridicată pentru a îndeplini rosturile fostei cetăţi Tălmaci.
[10] Neidentificat. E probabil o numire maghiară terminată în „mezö" (cîmpie).
[11] *In einem turm rot* = Turnu Roşu pe valea Oltului. Oare de cetit *an* în loc de: *in?* Deci = lîngă?
[12] *Clausenburch.*
[13] Denumire evident eronată pentru Transilvania.

FRATELE IOAN ARHIEPISCOP DE SULTANIEH

(n. sec. XIV — m. după 1409)

*

Călugărul dominican Ioan, arhiepiscop de Sultanieh (în Asia Mică) la începutul veacului al XV-lea, a efectuat mai multe călătorii în apusul Europei din însărcinarea lui Timur Lenk, în scopul închegării unei coaliţii antiotomane. După începerea ostilităţilor, a fost de faţă la primirea unei solii trimise de Baiazid I lui Timur înainte de bătălia de la Ankara.

În anii 1403—1404 prezenţa lui la Paris, la curtea regelui Franţei, este atestată de izvoare franceze contemporane. Pentru a informa cercurile conducătoare ale Franţei asupra situaţiei din Orientul Mijlociu, el redactează un memoriu asupra lui Timur Lenk (H. Moranvillé, *Mémoire sur Tamerlan et sa cour par un dominicain en 1403)*, publicat în „Bibliothèque de l'Ecole des Chartes", LV (1894), pp. 433—464.

Repetatele sale misiuni diplomatice i-au dat prilejul să ia contact cu numeroase ţări şi popoare din Orientul Mijlociu şi din Europa. De aceea micul tratat de geografie alcătuit de el în 1404, sub titlul *Libellus de Notitia Orbis*, constituie un izvor însemnat pentru cunoaşterea Orientului la începutul veacului al XV-lea. Trecerea prin Braşov a lui Ioan de

Sultanieh e atestată de un document din anul 1409, deci posterior redactării micului tratat. (Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III, Sibiu, 1902, p. 481). Textul micului tratat de geografie a fost publicat de Anton Kern, *Der «Libellus de Notitia Orbis» Johannes III (De Galonifontibus ?) O. P. Erzbischofs von Sultanieh*, în „Arhivum Fratrum Praedicatorum", VIII (1938), pp. 82—123.

În istoriografia noastră textul a fost relevat de Şerban Papacostea în articolele *Un călător în ţările române la începutul veacului al XV-lea* în „Studii", 18 (1965), nr. 1, pp. 171—174 şi *Les Roumains et la consecience de leur romanité au Moyen Âge* în „Revue roumaine d'histoire", IV (1965), nr. 1, pp. 15—24.

IOAN, ARHIEPISCOP DE SULTANIEH[1]

înainte de 1404

p. 82 . . . Şi dincolo de ea (= Serbia) spre răsărit sînt Rascii, tributari în acelaşi fel turcilor. Ei au o limbă a lor, urmează pe greci <în cele duhovniceşti> şi <se află> sub turci şi sub comitele Lazăr în privinţa celor lumeşti.

Dincolo spre miazănoapte este Vulgaria sau Bulgaria, şi a fost o ţară mănoasă[2] dar acum a fost devastată de turci. Ei au o limbă a lor şi aproape latină[3], şi după cum se povesteşte se trag din romani, căci atunci cînd un împărat roman a pus stăpînire pe acele ţări — adică pe Macedonia — unele grupuri[4] dintre romani văzînd că ţara e mănoasă, şi însurîndu-se acolo au ră-

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin *Libellus de Notitia Orbis*, publicat de Anton Kern în „Arhivum Fratrum Praedicatorum", VIII (1938), p. 82 şi urm.

[2] *Bona patria.*

[3] Confuzie cu aromânii.

[4] *Societates.*

mas pe loc. De aceea sînt numiţi vulgari de la limba romană vulgară[5]. De aceea ei se fălesc că sînt romani, şi lucrul se vădeşte în limba lor, căci ei vorbesc ca romanii, şi în cele duhovniceşti ei i-ar urma pe latini[6] şi nu pe greci[7] decît că îi au pe greci ca vecini, şi ei trec repede la credinţa noastră, precum am şi văzut.

Dincolo de aceştia, lîngă Marea cea Mare sau Pontică este Valahia[8], o ţară mare. Are un domn al său, şi deşi turcul a prins pe mulţi dintre ei şi şi-i i-a făcut tributari[9], totuşi nu a dobîndit stăpînirea acestei ţări ca şi a celorlalte. Valahia e numită: cea Mare şi cea Mică. Prin această ţară trece Dunărea, cel mai mare fluviu de pe pămînt, ce coboară din Germania <şi trece> prin Ungaria, apoi prin Valahia şi se varsă în Marea cea Mare lîngă Licostom[10], ceea ce înseamnă „Gura lupului", deoarece cînd se varsă în mare formează multe[11] insule <şi multe> guri. Ei nu au oraşe mari, ci sate multe şi <multe> animale. Pămîntul <e> mănos, vii sînt puţine[12], sînt ape mari şi cîmpii <întinse>.

Îndeobşte ei urmează pe greci în credinţa lor, măcar că şi noi avem mai multe lăcaşuri ale ordinului Predicatorilor[13] şi ale Minoriţilor[14] şi avem mulţi germani ce locuiesc în aceste părţi.

Domnul lor[15] a fost odinioară convertit la credinţa noastră, şi îndeosebi maica sa, doamna Margareta[16], de către un frate predicator ce era vicar general prin părţile acelea. Această ţară[17] se mărgineşte la răsărit cu Marea cea Mare, la miazăzi cu Constantinopolul, la apus cu Albania, la miazănoapte cu Rusia sau Lituania. Toate aceste neamuri amintite au fost sub regele Ludovic al Ungariei[18] care a fost un om minunat şi a domnit cam cincizeci de ani. Toate i-au fost supuse lui pînă la ţara tătarilor, şi turcii nu au îndrăznit să treacă hotarele lor[19] de teama regelui amintit[20]. După moartea lui, din cauza

---

[5] Afirmaţie gratuită.
[6] = Catolici.
[7] = Ortodocşi.
[8] *Volaquia* = Ţara Românească şi Moldova împreună.
[9] *Tribulaverit.*
[10] *Nicostomus* = Chilia.
[11] În text: *villas multa* (!).
[12] *Modicum de vino.*
[13] = Dominicanilor.
[14] = Franciscanilor.
[15] Aci e vorba de domnul Moldovei Petru I (c. 1374- c. 1391).
[16] = Muşata, văduva lui Laţcu domn al Moldovei (c. 1365- c. 1374).
[17] E vorba aci nu numai de ţările române, ci şi de teritoriul din Peninsula Balcanică unde locuiesc români.
[18] Ludovic I de Anjou (1342—1382).
[19] *Intrare ad fines ipsorum.*
[20] Afirmaţie gratuită.

împărțirii regatului, ele s-au lepădat de ascultare și turcul le-a subjugat, în afară de Valahia, precum s-a spus.

Cu privire la aceste provincii, pînă la Veneția, a făgăduit Baiazid lui Timur Lenk[21] prin solii săi[22], cînd eram și eu de față, să trimită în fiecare an o sută de mii de robi creștini, dacă l-ar lăsa în pace și nu ar intra în țara sa. Dar acela nu s-a lăsat, și a intrat, și l-a înfrînt, după cum se știe, și a zis că a făcut aceasta de dragul creștinilor fiindcă erau aliați cu el, etc.....

Aci se termină această cărțulie a mea Ioan, arhiepiscop de Sultanieh sau al întregului Orient, din ordinul fraților predicatori, scrisă în anul 1404.

---

[21] Timur Lenk mare emir de Maverannahr (1370—1405).

[22] Solia lui Baiazid către Timur a avut loc după stabilirea acestuia la Karabagh (29 noiembrie 1401).

IERODIACONUL ZOSIMA

(n. sec. XIV — m. după 1420)

*

Ierodiaconul Zosima de la mănăstirea Troiţko-Serghievski este cel dintîi călător rus care a lăsat însemnări ceva mai consistente despre Moldova. După o primă călătorie la Constantinopol (1414), ca însoţitor al ţarevnei Ana Vasilievna, logodnica fiului împăratului Manuel Paleologul, Zosima a întreprins o a doua călătorie în anii 1419—1420. A mers de la mănăstirea Troiţko-Serghievski din Rusia, unde era stareţ, pînă în Palestina, trecînd prin Moldova în anul 1419, îndreptîndu-se apoi spre Athos, Chios, Patmos şi Constantinopol. Descrierea călătoriei sale, scrisă în limba rusă, a fost publicată de I. Saharov, în *Сказание русского народа* (Povestirile poporului rus), vol. II, cartea a VIII-a, St. Petersburg, 1849, şi de H. Lopariov, în colecţia despre Palestina „Pravoslavnii i Palestinskii Sbornik", nr. 24, 1889, sub titlul *Хождение инока Зосимы* 1419—1422. A fost tradusă în limba franceză de Varvara Kitrevo (Berthe de Khitrowó, *Itinéraires russes en Orient*, Geneva, 1884, p. 200 şi urm.). În româneşte s-a tradus partea care priveşte călătoria lui Zosima în Moldova, de B. P. Hasdeu, în „Arhiva istorică a Ro-

mâniei", 1865, II, p. 49 şi de Gh. bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, pp. 16—17, care-l menţionează şi în contribuţia sa *Însemnări bibliografice despre călători ruşi în ţările noastre* din „Analale româno-sovietice", istorie, 1957, nr. I, p. 64. Mărturia este interesantă pentru regimul vămilor de graniţă dintre Moldova şi Lituania în vremea domniei lui Alexandru cel Bun.

Textul este analizat de Sadi Ionescu, în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 17—18.

IERODIACONUL ZOSIMA[1]

1419

Şi am plecat de la Kiev cu negustori şi nobili mari şi am mers 30 de mile, şi mila se întinde mai mult de 5 verste[2]. Şi am întîlnit un rîu mare în ţara Podoliei, care se numeşte Bug şi acolo se află oraşul Braţlav[3] şi acolo am stat o săptămînă şi am mers pe cîmpia tătărească şi am mers 50 de mile pe acest drum tătăresc, care se cheamă „spre marea cîmpie"[4] şi am dat de un rîu mare la Mitirevî Cîmini[5] care se numeşte Nistru, p. 49

[1] Traducerea s-a făcut după textul original reprodus de B. P. Hasdeu în „Arhiva istorică a României", II, p. 49.

[2] O verstă = 1 067 metri.

[3] Braclav.

[4] На великик донь (greşit în loc de доль).

[5] Митирьвыми кыминами, adică Pietrele vameşului, probabil Iampol în faţa Sorocăi.

Aci a fost <vama de> trecere[6] şi graniţa Moldovei. Şi aci, de cealaltă parte iau moldovenii vama de trecere, iar de partea aceasta marele cneaz Vitovt[7] şi iau tamga[8] de la cei ce trec şi aceasta şi-o împart amîndoi.

Şi de acolo trei zile de drum pînă la Cetatea Albă, pe partea Moldovei. Şi am stat la Cetatea Albă două săptămîni. Şi de la Cetatea Albă pînă la mare se întind 9 verste. Chiar la gura Nistrului se află un far şi acolo era schela pentru corăbii. Şi am găsit o corabie şi am pornit pe mare şi am plutit trei săptămîni.

---

[6] În original: перевоз termen folosit în documentele slavo-moldoveneşti pentru vama ce se plătea la trecerea rîurilor.

[7] Vitovt sau Vitold, vărul lui Vladislav Iagello, regele Poloniei, era mare cneaz al Lituaniei (1392—1430) care stăpînea şi Podolia.

[8] *Tamga* (de la termenul tătăresc *tamga* „pecetie"), taxă vamală care se lua cu prilejul aplicării unei ştampile speciale pe mărfuri.

GHILLEBERT DE LANNOY

(1386—1462)

*

Ghillebert de Lannoy s-a născut în 1386. El aparţinea unei familii de seamă din provincia Picardia, aflată sub suzeranitatea ducilor de Burgundia, şi a ocupat funcţii însemnate la curtea lor. El însuşi a intrat în serviciul ducelui Ioan fără Frică, rămînînd apoi (1418) pe lîngă fiul şi urmaşul acestuia, fastuosul duce Filip cel Bun.

Reprezentant tipic al evului mediu întîrziat, Ghillebert de Lannoy de la vîrsta de 13 ani a urmat exemplul cavalerilor din veacurile precedente, făcîndu-şi ucenicia ca scutier în diferite lupte din Anglia, Belgia şi Spania, unde a intrat în oastea strînsă de infantele de Aragon împotriva maurilor din Grenada şi a participat la două campanii. În 1403—1404 însoţise pe seneşalul de Hainaut, în pelerinaj în Palestina şi Orient. În 1413, nefiind încă înarmat cavaler, pleacă tot într-o cruciadă ca cea din Spania, de astă dată împotriva „păgînilor" din Polonia, cu care se războiau cavalerii teutoni. Pornit în martie 1413, într-o lungă călătorie pînă la reşedinţa marelui maestru al ordinului la Marienburg, el mai găseşte timpul să viziteze Danemarca, Prusia (orientală), Livonia, oprindu-se la comandoriile ordinilor; apoi oraşele ruseşti din nord începînd cu Marele Novgorod. Deghizat în negustor

pornește cu sania la Pskov, Dorpat etc., trece în Lituania, ajunge la curtea marelui cneaz Vitovt, vărul și cumnatul lui Vladislav Iagello, care îl ospătează strălucit; trece apoi la Cracovia și e primit bine de rege, în ciuda faptului că luptase în tabăra adversă. De acolo se întoarce prin Praga, unde merge de asemenea la curtea regelui, dar se grăbește să plece gonit de frămîntările husite și se întoarce în Belgia. Bilanțul acestei expediții era mai mult în favoarea călătoriilor decît al isprăvilor militare, care s-au rezumat la participarea sa la un asalt nereușit dat de cavaleri unui oraș din Masovia, de pe urma cărui fapt s-a ales cu o rană la braț și cu înălțarea sa la rangul de cavaler.

După intrarea sa în slujba ducelui de Burgundia (1416) și participarea la instaurarea lui Henric al V-lea al Angliei ca regent al Franței (1420), el reia o parte din intinerarul din 1413 în nord-est, precum și din 1403—1404 din Orient, ca sol al regelui Angliei și ducelui Burgundiei. El trebuia să notifice principilor din nord-estul Europei noua calitate a regelui Angliei și să le ofere daruri de preț în numele lui. Este vorba de o solie de reprezentare fără un scop politic mai precis. A doua parte a misiunii sale era secretă. Lannoy trebuia să meargă la Ierusalim și să cerceteze totodată Siria și Egiptul în vederea unei eventuale cruciade împotriva „Sudanului" (sultanul Babilonului). El își propunea să obțină un salvconduct de la sultanul turc Mahomed I, căruia îi ducea în dar din partea regelui un orologiu de aur de mare preț. Singura verigă care lega aceste două însărcinări era planul lui Lannoy de a obține de la regele Poloniei, aliat cu Mahomed contra lui Sigismund al Ungariei, o recomandație către sultan pentru a-i îngădui trecerea prin Bulgaria spre Constantinopol la împăratul bizantin, de unde abia urma să se ducă în Siria și Egipt.

Se pare că una din condițiile ce și le impusese încă de la pornire fusese ca întreaga sa călătorie spre Ierusalim să fie făcută *pe uscat*. De aceea și la plecare a lăsat suita sa să facă o parte din drum cu corabia pînă în Prusia Orientală, el însuși cu puțini însoțitori apucînd calea pe uscat. Acum urma să ajungă tot pe uscat la Constantinopol și apoi de aci în Asia Mică, Siria și Egipt. Dar tocmai cînd ajunge în Polonia află de la rege de moartea lui Mahomed și de luptele pentru succesiune care fac imposibilă trecerea prin Bulgaria. El totuși îi cere și obține o scrisoare cu care să-și încerce norocul. La marele cneaz al Lituaniei Vitovt planul său întîmpină aceleași obiecții, dar el obține totuși trei rînduri de scrisori: tătărești, rusești și latinești. În sfîrșit, trecînd în Moldova află de la domn confirmarea zvonului auzit și se resemnează cu greu să plece pe uscat de la Cetatea Albă spre Caffa și de acolo pe mare la Constantinopol, de unde a pornit apoi să execute și a doua parte a instrucțiunilor sale.

La întoarcerea sa din călătorie, în anul 1423, a găsit o situație cu totul nouă. Regele Henric al V-lea, regentul Franței, murise și moștenitorul său era în leagăn. Către acesta — de fapt către unchiul său, cardinalul Angliei — s-a îndreptat cu raportul întocmit asupra țărilor din Orient. Partea privind peregrinările sale prin Polonia, Lituania, Moldova, Podolia și Crimeea nu este cuprinsă decît în reminiscențele sale redactate mai tîrziu, la o dată nedeterminată, după anul 1450, sau însăilate în mai multe etape, cum pare mai probabil la o analiză a lor. În evocarea peregrinărilor sale ulterioare, Lannoy mai amintește de misiunea sa din 1428 la regele Ungariei, la ducele de Austria și la electorii imperiali din Germania, în legătură cu pornirea unei cruciade împotriva husiților, a cărei conducere urma să

o ia ducele Filip de Burgundia. Acesta, numit de contemporani „Marele duce al Occidentului", ar fi dorit să-şi croiască un regat propriu din întinsele sale posesiuni. Pentru aceasta însă trebuia o consacrare superioară de la papă şi împărat, care ar fi venit în chipul cel mai firesc după o cruciadă, fie în Orient, fie în Europa. Misiunea trebuia să fie cu totul secretă conform instrucţiunilor ducelui. În sfîrşit, ultima peregrinare mai lungă (1446), amintită de Lannoy, l-a dus pentru a treia oară în Orient, în pelerinaj la Ierusalim. După editorul Potvin (în Introducere, pp. XXVIII—XXIX), această călătorie ar fi avut un scop politic: acela de a pregăti expediţia lui Wawrin şi a lui Geoffroy de Thoisy (1445), care însă *sînt anterioare acestei călătorii.* Tot astfel se afirmă (p. 73, n. 1) că numeroasele pelerinaje din Palestina, înşirate în darea de seamă făcută pentru regele Angliei, erau recunoaşteri militare, şi că autorul le-a dat o amploare aşa de mare pentru a îndepărta bănuielile eventuale (!). Manuscrisul lui Lannoy se întrerupe brusc după menţiunea unui ultim pelerinaj făcut la Roma în 1450, anul jubileului.

A murit în 1462. Între 1416 şi 1446 a fost căpitan al cetăţii l'Ecluse, susţinînd şi un asediu de 18 zile din partea orăşenilor din Bruges, răsculaţi contra autorităţii sale. A fost numit cavaler al Lînii de Aur, la înfiinţarea acestui ordin de către duce în 1431. A purtat numeroase negocieri şi ambasade, printre care şi cea din 1433 la conciliul de la Basel, unde a zăbovit un an întreg.

De la el au rămas două feluri de relaţii: unele cu dată certă, celelalte fără posibilitatea unei datări precise.

Din prima categorie face parte *Raportul* către regele Angliei, compus la întoarcerea din Orient în anul 1423. Din trei manuscrise ale acestei dări de seamă, două au dispărut relativ tîrziu şi n-a mai rămas spre consultare decît un manuscris preţios al Bibliotecii Bodleiene de la Oxford, avînd drept titlu *Ch'est le rapport que fait messire Guillebert de Lannoy, chevalier, sur les visitations de plusieurs villes pors et rivières par lui faictes tant en Egypte comme en Surie, L'an de grâce notre Seigneur mil CCCC vingt et deux. Au commandement du très haut* [etc.] *Roy Henry d'Angleterre, héritier et régent de Franche que Dieux absoille.* Textul acesta a fost publicat de John Webb, împreună cu o traducere în limba engleză în „Archaeologia Britannica" (vol. XX, pp. 281—444), sub titlul: *A survey of Egypt and Syria undertaken in the year 1422 by sir Gilbert de Lannoy.*

Acest raport nu este conceput ca o relatare de călătorie, ci ca o recunoaştere a locurilor cercetate din punctul de vedere al utilităţii sau însemnătăţii lor într-o viitoare cruciadă. Descrierea făcută cu o precizie de inventar constă din acumularea de observaţii concrete, despărţite între ele prin nelipsitul *item* de la începutul fiecărei noi adăugiri.

A doua categorie e reprezentată de reminiscenţele postume îmbrăţişînd anii 1399—1450, fără alt element de datare decît anul limită, 1450, căruia îi aparţine ultima menţiune din text. Faptul că acesta se opreşte brusc aci, ar pleda pentru o redactare făcută in extremis. Textul s-a păstrat în trei manuscrise, din care două au fost cercetate atent, iar unul doar semnalat.

Prima ediţie s-a făcut după manuscrisul din Biblioteca regală de la Bruxelles, cu cota 21522, începînd: *Cy commencent les voyaiges que fist messire Guillebert de Lannoy.* A fost publicat *tale quale* de C. P. Serrure, în 1840, sub titlul: *Voyages et Ambassades de messire*

Guillebert de Lannoy 1399—1450, Société des bibliophiles de Mons, no. 10 des publications, text însoţit de „Explicarea unor nume geografice, de un glosar şi de o hartă a itinerarelor călătoriilor lui G. de Lannoy, datorate lui J. Lelewel".

Acelaşi J. Lelewel a publicat, sub titlul *Guillebert de Lannoy et ses voyages en 1413, 1414 et 1421, commentés et français et en polonais* (Bruxelles, 1843), acele părţi din călătorii referitoare la Prusia, Polonia şi Lituania, însoţindu-le de note istorice şi de o hartă — iar în anul următor a publicat, faţă în faţă, textul francez şi o traducere polonă, într-o ediţie apărută la Poznan în 1844.

Modul necritic al întocmirii ediţiei lui Serrure a prilejuit apariţia unui articol al lui Emile Gachet: *Examen critique des Voyages et Ambassades de Guillebert de Lannoy 1399—1450*, publicat în „Trésor National", Bruxelles, 1843, în care rectifică o serie de date greşite ale manuscrisului.

O ediţie critică a fost dată de Ch. Potvin folosind două din cele trei manuscrise ale reminiscenţelor postume: adică manuscrisul publicat de Serrure şi Lelewel, controlat şi completat de manuscrisul aparţinînd contelui de Lannoy precedat de o notiţă a capelanului autorului, precum şi de cel de la Oxford pentru textul raportului din Orient inclus în reminiscenţele postume. Ea se intitulează *Oeuvres de Ghillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moraliste* ... avec des notes géographiques et une carte par J. C. Houzeau (Louvain, 1878).

Volumul cuprinde şi cele două scrieri anomime amintite mai sus, precum şi bogate anexe constînd din diferite piese de arhivă, ca şi dintr-un memento cronologic al succesiunii evenimentelor în text, folosind şi rectificările de date făcute de E. Gachet.

Partea privitoare la călătoria lui Lannoy în Moldova (p. 38—40) a fost tradusă de B. P. Haşdeu, după ediţia lui Serrure în „Arhiva istorică a României", vol. I, partea a II-a, Bucureşti, 1865—67, pp. 129—130, şi de Emil Diaconescu în studiul *Călători străini în ţările române: Guillebert de Lannoy*, Iaşi, 1940, extras din „Lucrările Societăţii geografice D. Cantemir din Iaşi", vol. III, 1941, pp. 233—235, dînd şi textul în original (pp. 230—233).

Călătoria în Moldova a lui Ghillebert de Lannoy a fost analizată de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, Bucureşti, 1928, I, pp. 54—55 şi în lucrarea *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris, 1928, pp. 15—16; P. P. Panaitescu, *Alexandru cel Bun la 500 ani de la moartea lui*, Bucureşti, 1932 şi C. C. Giurescu într-o notă: *Intîlnirea lui Guillebert de Lannoy şi Alexandru cel Bun*, în „Revista istorică română", IV (1934), pp. 286—287; E. Diaconescu, *op. cit.*, pp. 221—228; Sadi Ionescu îi consacră trei pagini în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 18—22.

Pentru o punere la punct a valorii documentare istorice a relaţiei lui Lannoy despre trecerea sa prin Moldova, trimitem mai jos la nota critică ce urmează îndată după relaţie.

RELAŢIA CĂLĂTORIEI PRIN MOLDOVA[1]

1421

[Autorul merge la ducele Vitovt, care se afla la Cameniţa din Volinia . . .] [p. 56]

Şi sus-numitul duce[2] mi-a dat la plecare[3] nişte scrisori aşa cum îmi trebuiau, scrise pe tătăreşte, ruseşte şi latineşte, pentru a-mi mijloci trecerea prin Turcia[4]. Şi mi-a mai dat pentru a mă călăuzi doi tătari şi şaisprezece ruşi şi români[5]. Dar îmi spuse totuşi că nu voi putea trece Dunărea[6] din pricina războ-

[1] Traducerea s-a făcut după textul publicat de Ch. Potvin, în *Oeuvres de Ghillebert de Lannoy*, p. 58 şi urm.

[2] Vitovt (în text Witholt) mare cneaz al Lituaniei, fratele doamnei Rimgailla, soţia lui Alexandru cel Bun.

[3] Din Cameniţa în Volinia.

[4] Mai înainte Lannoy obţinuse şi de la regele Poloniei scrisori către sultan în acest scop. Faptul este menţionat şi de Dlugosz.

[5] *Wallosques*.

[6] *Dunowe*.

iului care bîntuia pretutindeni în Turcia în urma morții sultanului. [Urmează lista amănunțită a darurilor primite, apoi trecerea la „Lombourg" (Lvov) și șederea la „căpitanul" Podoliei „Gheldigold" la Camenița[7] din Podolia.]

[p. 58] De acolo m-am dus în Moldova[8], prin mari întinderi pustii și l-am găsit pe
[p. 59] Alexandru Vodă[9], domnul // amintitei Valahii și Moldove la un sat al său[10] numit
„Cozial"[11]. El îmi întări și mai bine adevărul despre moartea împăratului Turciei[12] și despre războiul cumplit ce bîntuia în toată țara (=Turcia) atît în partea dinspre Grecia cît și dincolo de brațul Sfîntului Gheorghe[13] înspre Turcia și <îmi spuse> că erau trei principi care voiau fiecare din ei să se facă împărat cu forța[14]. Și că îmi va fi peste putință să trec Dunărea deoarece nici unul din oamenii săi nu va fi atît de îndrăzneț pentru a cuteza să mă călăuzească sau să-mi mijlocească trecerea și că deci trebuia să-mi mut gîndul de a merge în Turcia. Deci cu gîndul de a încerca să ocolesc Marea cea Mare[15] pornii la drum ca să merg la Caffa pe uscat și cînd m-am despărțit de sus-numitul domn al Moldovei, acesta mi-a dat un cal, o escortă, tălmaci și călăuze[16] și am umblat prin mari întinderi pustii de peste patru leghe[17] în sus-numita Moldovă. Și am ajuns la o cetate întărită și port la Marea Neagră numită Moncastro[18] sau Belgrad[19] unde locuiesc genovezi[20], români[21] și armeni[22]. Și a venit acolo pe o margine[23] a rîului cît eram eu de față sus-numitul Gheldigold[24], guvernatorul Podo-
[p. 60] liei[25], pentru a face și a întemeia cu mare silință o cetățuie nouă care a și fost

---

[7] *Kemenich* în Podolia.

[8] *Wallachie la petite.*

[9] *le wiwoude Alexandrie, seigneur de la dite Walachie et de la Moldavie.* Confuzie evidentă rezultînd din faptul că polonii și lituanienii numeau Moldova: Valahia, iar în Moldova, călatorul, aflînd numele adevărat al țării, ajunge la convingerea că domnul Alexandru cel Bun (1400—1432) stăpînește amîndouă aceste țări.

[10] *Ung sien village.*

[11] Pentru discuția identificării sale, vezi mai jos nota critică la această relație.

[12] Mahomed I, fiul lui Baiazid I, sultan otoman (1413—17 iunie 1421).

[13] Pentru identificarea cu Marea Neagră, vezi P o t v i n, *op. cit.*, p. 59. Aci e vorba de Dardanele.

[14] Noul sultan Murad al II-lea a avut de întîmpinat atît opoziția lui Dözme Mustafa, susținut de Manuel al II-lea Paleologul și de emirul de Aïdin Djuneid, cît și cea a fratelui său Mustafa.

[15] *Mer Maiour*, nume dat atunci Mării Negre.

[16] *Me donna ung cheval, conduite et truchemans et guides.*

[17] *Et m'en allay par grans désers, de plus de quatre lieues, en laditte Wallachie.* Pentru interpretare cf. notă critică.

[18] *Mancastre* (=Cetatea Albă).

[19] *Bellegard*, formă francizată a numelui Byelgorod (Cetatea Albă).

[20] *Gênenois* = Genevois.

[21] *Wallackes.*

[22] *Hermins* (e vorba de populația orășenească).

[23] *A l'un des lez de la rivière.* Pentru situarea locului, vezi nota critică.

[24] *Gueldigold*, înalt dregător lituanian de la curtea lui Vitovt.

[25] *Lopodolye.*

făcută în mai puţin de o lună // de către sus-numitul duce Vitovt într-un loc p. 60
pustiu unde nu se găseşte nici lemn nici piatră. Dar acel guvernator adusese cu sine 12 000 de oameni şi 4 000 de care încărcate cu piatră şi lemn.

Iar cînd să intru noaptea în sus-zisul oraş Cetatea Albă, eu şi cu un tălmaci al meu am fost prinşi, aruncaţi jos de pe cai şi prădaţi de hoţi; şi chiar m-au bătut şi rănit greu la braţ, ba m-au şi dezbrăcat <lăsîndu-mă> gol doar în cămaşă, legat de un copac o noapte întreagă lîngă malul unui mare rîu numit Nistru, unde am petrecut noaptea în mare primejdie de a fi ucis sau înecat. Dar, slavă Domnului, ei m-au dezlegat dimineaţa şi am scăpat de la ei gol <cum am spus> mai înainte, adică doar cu cămaşa, şi aşa am intrat în oraş, scăpînd cu viaţă. Şi în această zi au sosit şi ceilalţi oameni ai mei, pe care îi lăsasem în acea noapte în pustietate cînd pornisem eu înainte pentru a afla loc de găzduire pentru ei [şi pentru mine][26]. Şi am pierdut cam între 100 pînă la 120 de ducaţi şi alte lucruri[27] şi giuvaere, dar am stăruit atîta pe lîngă sus-numitul voievod Alexandru domnul sus-numitei Cetăţi Albe, încît au fost prinşi cam vreo nouă hoţi şi daţi pe mîna mea cu ştreangul de gît, cu slobozenia să-i omor. Dar mi-au
înapoiat banii şi // atunci pentru slava lui Dumnezeu m-am rugat pentru ei şi [p. 61]
i-am scăpat de la moarte.

Iar, din Cetatea Albă am trimis o parte din oamenii mei şi o parte din lucrurile şi giuvaerurile mele pe mare, într-o corabie la Caffa, iar eu şi cu ceilalţi <tovarăşi> am călătorit pe uscat, plecînd din sus-numita Moldovă pentru a mă duce în numitul loc Caffa, mergînd prin marele pustiu tătăresc, care m-a ţinut 18 zile. Şi am trecut rîul Nistru şi rîul Nipru . . .

[DESPRE ROBII CREŞTINI AI SULTANULUI BABILONULUI][28]

. . . . Sultanul Babilonului[29] are întotdeauna, după cum se spune, atît la p. 118
Cairo cît şi în împrejurimi cam 10 000 de sclavi în slujba sa pe care îi ţine ca ostaşi[30] ai săi care se luptă pentru el cînd este nevoie, unii din ei avînd[31] cîte doi cai, alţii mai mult, iar alţii mai puţin. Şi trebuie să se ştie că aceşti robi sînt

---

[26] Cuvintele din paranteză se găsesc numai într-unul din mss.

[27] *Bagues.*

[28] Fragmentul ce urmează este extras din *Raportul* asupra Egiptului şi Siriei.

[29] *Soudan de Babilonne.* Acesta avea sub stăpînirea sa şi Siria şi Egiptul. Autorul nu se referă la un sultan anume, întrucît în timpul şederii sale în Siria s-au schimbat cinci asemenea sultani.

[30] *Comme ses gens d'armes.*

[31] *Montés* (= echipaţi cu —).

de neamuri străine precum din Ţara tătărască din Turcia, din Bulgaria[32], din Ungaria[33], din Slovenia[34], din Valahia[35], din Rusia, din Grecia, atît din ţări creştine cît şi din alte <ţări>. Şi nu sînt numiţi sclavi ai sultanului dacă nu i-a
p. 119 cumpărat // din banii săi sau nu i-au fost daţi sau trimişi în dar din ţări străine. Şi în aceşti sclavi se încrede sultanul cu desăvîrşire pentru paza sa . . .

---

[32] *Bourguerie.*
[33] *Honguerie.*
[34] *Esclavonnie.*
[35] *Wallasquie* (denumire valabilă atît pentru Ţara Românească cît şi pentru Moldova).

NOTĂ CRITICĂ

Relaţia lui Lannoy despre Moldova vădeşte unele particularităţi şi pune unele probleme.

Particularităţile constau într-un amestec curios de afirmaţii ultraprecise într-un climat de mare neprecizie. Acest climat se vădeşte în afirmarea că Alexandru <cel Bun> era domn al Valahiei şi Moldovei, în omiterea oricărei descrieri a ţării, înlocuite prin menţionarea unor mari deşerturi, în tăcerea păstrată asupra atacului din anul precedent dat de turci Cetăţii Albe şi în general în lipsa de curiozitate pentru situaţia ţării, despre care nici măcar nu se lămureşte că este o ţară creştină ameninţată de invazia turcilor etc.

Textul acestor relaţii a fost primit *tale quale* de istoricii noştri care l-au folosit cu toată încrederea şi au tras şi o serie de concluzii din el, mai ales în privinţa a două puncte de un interes deosebit: a) clădirea unui castel sau unei cetăţi la Cetatea Albă (!) de către guvernatorul Podoliei din porunca marelui cneaz Vitovt şi b) jefuirea spectaculoasă a lui Lannoy în preajma Cetăţii Albe, unde a fost păgubit cu 100—120 de ducaţi împreună cu alte obiecte şi giuvaere. Clădirea castelului la Nistru a fost, ce e drept, înţeleasă de unii ca fiind o reparaţie

a zidurilor Cetăţii Albe, ruinate desigur în urma asediului turcesc din anul precedent. Aceasta, negreşit, pentru că *ridicarea unui castel la Nistru*, deci la oarecare distanţă în spatele Cetăţii Albe, care e aşezată mult mai aproape de mare, într-un golf, mai apoi închis, devenit Limanul Nistrului, *nu ar fi putut folosi nicidecum la apărarea Cetăţii Albe*, şi aceasta, o dată capturată, nu ar fi putut ţine piept cuceritorilor ei. Jefuirea de la Cetatea Albă a fost de asemenea considerată ca un exemplu al nesiguranţei drumurilor şi folosită ca un termen de referire valabil şi în alte împrejurări. Dar nici unul din aceste două puncte nu a fost pus în discuţie. Oarecare analiză mai de aproape a fost consacrată doar unui amănunt secundar din text. Anume, indicaţiei că solul l-a găsit de domn *à ung sien village nommé Cozial*. Soluţiile propuse în această chestiune vor fi arătate mai jos.

Dar mai înainte de a trece la analiza acestor informaţii, trebuie cercetată valoarea izvorului însuşi, stăruind asupra împrejurărilor în care a fost întocmit. Textul care a parvenit pînă la noi în manuscrisul de sub titlul *Călătoriile ... lui Guillebert de Lannoy* se compune, de fapt, din mai multe bucăţi scrise la date deosebite şi pentru scopuri deosebite. Astfel *Raportul* către regele Angliei şi ducele de Burgundia care a fost redactat chiar în timpul călătoriei din 1421—1422, pentru a răspunde instrucţiunilor primite, este o descriere geografică de interes militar, serioasă, concretă, precisă. Sînt arătate distanţele, direcţiile, adîncimile; sînt date uneori şi lămuriri istorice, cînd se explică mai bine condiţiile descrise. Nicăieri nu intervine fantezia sau lipsa de curiozitate. Este o dare de seamă a unei recunoaşteri făcute de cineva care ştie să vadă. *Relaţia călătoriei din 1413—1414* este povestirea unei expediţii personale, în care se împletesc informaţii precise asupra itinerarului cu observaţii asupra locurilor şi obiceiurilor văzute. Mulţimea precizărilor conţinute în text implică fie o redactare foarte apropiată, fie existenţa unui jurnal folosit ulterior la redactare. Relaţia aceasta se opreşte brusc după amintirea trecerii pe la curtea din Praga a regelui Ioan (!) (corect Venceslau sau Vačlav) în timpul înteţirii agitaţiei din jurul lui Ian Hus. Existenţa acestei erori dovedeşte că peste informaţiile iniţiale s-a aşternut mult mai tîrziu un nou strat de adaosuri şi completări mai puţin riguroase, menite uneori a aduce un element pitoresc sau a satisface plăcerea contemporanilor pentru ciudăţenii exotice sau fenomene minunate. E probabil că aceste peregrinări prin ţări aşa de puţin cunoscute au trebuit să fie povestite şi poate chiar fixate în scris între anii 1416 şi 1420, adică între data intrării lui Lannoy în slujba ducelui de Burgundia şi cea a desemnării lui pentru solia sa din 1421—1422. Căci ducele Filip, care a pus la cale acea solie, a cunoscut desigur această povestire, după care a fost întocmit planul soliei din nord-est. Într-adevăr Lannoy este însărcinat să ducă daruri din partea regelui Angliei tocmai acelor principi sau căpetenii militare care îl primiseră în 1413—1414, adică marelui maistru al cavalerilor din Prusia, regelui Poloniei, marelui cneaz al Lituaniei. Aceasta nu s-a putut face decît pe baza unei cunoaşteri de aproape a primei călătorii. Un rol însemnat pentru trimiterea unei solii în nord-est în 1421 a trebuit să-l aibă şi scrisoarea adresată în 1413 de regele Poloniei regelui Franţei, în care se plîngea de faptul că acesta din urmă nu-l felicitase la suirea sa pe tron, ca ceilalţi suverani. De fapt, solia încredinţată în 1421 lui Lannoy în nord-est de regele Angliei, în calitate de regent şi moştenitor al Franţei, trebuia să repare acea omisiune, vestind totodată principilor din nord-est acordul dintre cei doi regi ai Angliei şi Franţei şi noua calitate a regelui englez, de regent şi moştenitor al Franţei. Ideea iniţială fusese însă

de a-l trimite pe Lannoy la Ierusalim, şi nu în nord-est, după cum stau mărturie şi registrele de socoteli ale ducelui Burgundiei şi propria declaraţie a lui Lannoy, care numeşte această călătorie din urmă *Voyage de Jerusalem par terre*. Am crede că Lannoy — folosind declaraţia regelui Poloniei şi fluturînd perspectiva de a putea pătrunde mai uşor în stăpînirile turceşti mulţumită sprijinului acestuia — a reuşit să-l hotărască pe duce să imprime misiunii, plănuite ca unice la început, acel caracter hibrid pe care l-a căpătat şi care pare atît de inexplicabil. El se manifestă şi în cele două feluri de relaţii ale celor două misiuni atît de artificial conjugate. Cea privind Orientul a dat loc *Raportului* amintit asupra Egiptului şi Siriei, precum şi dării de seamă tot atît de precise asupra locurilor de pelerinaj, stăruind în mod deosebit asupra celor prevăzute cu indulgenţe.

Cu totul altfel se înfăţişează *relaţia postumă a misiunii din nord-est*. Aceasta constă doar din arătarea felului cum a fost primit solul de diferiţii destinatari ai soliei: marele maestru, regele Poloniei, marele cneaz al Lituaniei şi — la încheierea primei misiuni — împăratul bizantin. Obiectul relaţiei îl constituie diferitele semne de cinstire întîmpinate de solie, ospeţele şi darurile primite, cu arătarea precisă a numărului, naturii şi felului acestora, precum şi numele fiecărui membru al soliei în parte care a beneficiat de ele, ceea ce comportă un fel de contabilitate pedantă, ţinută probabil de clericul de socoteli, fie de alt membru al soliei, şi constituie un fel de jurnal al misiunii ce urma desigur să fie prelucrat şi înfăţişat regelui şi ducelui la întoarcere. Din cauza schimbărilor ivite, Lannoy s-a mulţumit să înfăţişeze doar *Raportul* asupra Egiptului şi Siriei. Darea de seamă tot atît de îngrijită, asupra locurilor de pelerinaj — care a trebuit foarte probabil să-i fie destinată tot regelui Angliei — nu a mai fost înfăţişată. Iar materialul succint asupra misiunei de reprezentare în nord-est nu a mai fost prelucrat atunci, ci a servit mai tîrziu la înjghebarea reminiscenţelor postume, de o valoare destul de inegală. La lumina acestor fapte înţelegem atitudinea faţă de domnul Moldovei şi de ţara însăşi. Cum domnul nu fusese pus pe lista celor ce trebuiau să primească daruri şi totodată să ia act de aşa-zisul acord privind substituirea regelui Angliei în drepturile regelui Franţei — nici nu avea de ce să apară în eventualul jurnal al soliei, decît numai în legătură cu drumul care voia să-l facă solul din Moldova spre Bulgaria stăpînită de turci. Astfel se explică şi lipsa de curiozitate şi neprecizia observate mai sus. Cînd, la bătrîneţe, poate chiar în ajunul morţii, a vrut să-şi înfăţişeze reminiscenţele, s-a gîndit în primul rînd la călătoriile sale şi a grupat în succesiunea lor firească bucăţile gata redactate, adică *Raportul* despre Egipt şi Siria, precum şi darea de seamă asupra locurilor de pelerinaj, la care a asociat relaţia călătoriei din 1413, poate şi ea redactată prin 1416—1420, şi în sfîrşit însemnările soliei din nord-est. Acest material a fost legat împreună prin adăugiri necesare ce se observă, de pildă, în partea unde rezumă călătoria în Orient, ce corespunde descrierilor de locuri din *Raport*. Aceste adăugiri nu s-au făcut toate dintr-o dată în mod definitiv, ci cu timpul, urmînd firul amintirilor şi digresiunile unor asociaţii de idei, cum se observă adesea în povestirile bătrînilor. Pe această canava au mai apărut treptat şi alte înflorituri. Aşa se explică şi faptul că o serie de date însemnate din primele menţiuni (din seria cronologică) sînt suprapuse sau intervertite şi greşite, după cum a arătat E. Gachet în examenul său critic. Dar autorul n-a rezistat nici la dorinţa de a-şi înflori povestirea, ba cu exa-

gerarea excesivă a unor fenomene naturale ilustrînd, de pildă, frigul din regiunile străbătute, ba cu introducerea unor aventuri ca cele care au avut loc în drum după trecerea prin Moldova şi pe care le anunţă în felul următor: *mais après deux jours* (de la trecerea Niprului) *. . . . il me survint une forte aventure . . .* (e vorba de pierderea cailor goniţi de lupi şi regăsiţi în condiţii providenţiale . . .) (Potvin, *op. cit.*, pp. 61—62), *apoi, assez tost après me survint encores une autre aventure* (e vorba de o ambuscadă de tătari care îl atacă pe cînd se îndreaptă spre reşedinţa unui „împărat tătar" locuind în deşertul de la Caffa, la o zi de drum de acel loc, spre *a-l vizita ca sol* ducîndu-i *daruri din partea lui Vitovt*. Dar cum Lannoy şi ai săi purtau *les chapeaux et livrées de Witholt*, tătarii l-au lăsat să treacă după ce l-au silit să le dea aur şi argint, pîine, vin şi blănuri de samur (!) şi l-au călăuzit abătîndu-l pe alt drum *tant qu'en eschievant toutes gens d'armes je arrivay à Sammiette de nuit à une autre porte, à l'autre lez de la ville de Salhat, à laquelle je m'en alley heurter seullement pour dire je y ay este. Et sans entrer dedans, ne sans reposer toute cette nuit chevauchay et vins à Samiette et puis en la ville de Caffa.*

În arătarea acestor „aventuri" se observă unele contradicţii evidente şi chiar absurdităţi care trebuie probabil puse pe seama vîrstei înaintate a autorului, cînd le-a dictat capelanului său. De pildă, în aventura cu caii el afirmă că aproape o zi şi o noapte întreagă s-a aflat părăsit în pădurea pustie, fără cai şi fără însoţitori *(Je perdis tous mes chevaulx et mes gens, truchemans, tartres et guides juques au nombre de vingt et deux . . .)*, dar după aceea spune că a doua zi, mulţumită pelerinajelor la care s-a legat împreună cu însoţitorii săi (a v e c q m e s g e n s q u i e n c o r e s e s t o i e n t a v e c q m o y [!]) . . . a dat Dumnezeu de i-a regăsit. Din context se vede că numai călăuzele, tălmacii şi escorta de tătari dispăruseră în căutarea cailor şi că povestitorul nu era singur, ci împreună cu ceilalţi însoţitori ai săi. Paranteza *qui encore estoient avec moy* a trebuit să fie adăugată după constatarea contradicţiei prea flagrante privind absenţa şi prezenţa acestor însoţitori. Se constată aici în genere o expunere defectuoasă, fără o înlănţuire, ci făcută din adaosuri menite să explice incoherenţa iniţială. Lucrul reiese şi mai evident din comparaţia textului publicat cu cel din varianta manuscrisului desemnat de editor cu litera A, adică textul rămas în familia Lannoy, care conţine introducerea capelanului la redarea călătoriilor. Acolo incoerenţa e încă şi mai mare. Tot astfel şi a doua aventură oferă o contradicţie ce poate fi observată în fragmentul reprodus mai sus.

Povestitorul afirmă mai întîi că a fost călăuzit de tătarii întîlniţi în drum şi că luînd altă cale a ajuns noaptea la „Samiette" la altă poartă, la capătul celălalt de oraşul „Salhat", la care a bătut doar, fără a intra, şi *călărind toată noaptea* aceea, a ajuns la „Samiette" şi apoi la Caffa. Aşadar a ajuns noaptea la „Samiette" . . . şi după ce a trecut fulgerător pe lîngă poarta de la „Salhat" a călărit toată noaptea şi a ajuns . . . la Samiette (?!). O comparaţie dintre felul acesta de povestire şi expunerea clară a *Raportului* din 1422 care se referă la observaţii făcute cam tot în vremea aceasta — deoarece aventurile de mai sus se situează înainte de iunie 1421 — aduce dovada evidentă a unor adaosuri tîrzii lipsite de orice rigoare. Dar o altă comparaţie dintre aceste două aventuri şi cea de la Cetatea Albă vădeşte şi la aceasta din urmă un caracter destul de asemănător pentru a fi socotită tot ca o interpolare tîrzie dictată în aceleaşi condiţii ca cele două amintite mai sus.

Cercetarea relaţiei trecerii prin Moldova îngăduie detectarea textului iniţial de sub adao-

surile ulterioare. Textul inițial se limita la 1) sosirea în Moldova, 2) întrevederea cu domnul, consacrată exclusiv cererii de a-i mijloci trecerea în Turcia (Bulgaria), 3) dăruirea unui cal, pe care Lannoy pare să o considere ca o simplă înlesnire de drum alături de escortă, tălmaci și călăuze, neînțelegîndu-i rostul adevărat, și în sfîrșit 4) sosirea la Cetatea Albă, caracterizată în puține cuvinte ca o cetate situată la mare și locuită de genovezi, români și armeni. La aceste elemente, constituind fondul primei redactări, au fost adăugate ulterior două mărturii amintite mai sus despre ridicarea castelului de pe Nistru și despre jefuirea povestitorului. Bucata relativă la construirea castelului aduce o serie de precizări. *Lannoy a fost de față* la venirea guvernatorului Podoliei Gheldigold la o margine a rîului, pentru a face și a ridica din temelii *cu mare zor un castel nou*, care a fost făcut în *mai puțin de o lună* din porunca *marelui cneaz Vitovt* într-un loc pustiu unde nu era nici piatră și nici lemn, dar unde adusese acel guvernator *12 000 de oameni și 4 000 de care*. Știrea aceasta, urmînd îndată după menționarea Cetății Albe și întărită și de afirmația hotărîtă: „Acolo a venit, atunci cînd eram eu de față pe una din marginile rîului acel sus-numit Gheldigold etc." este de-a dreptul stranie. Ce noimă avea un castel pe Nistru în spatele Cetății Albe și deci fără rost pentru apărarea ei? În virtutea cărui drept sau a căror împrejurări venea dregătorul marelui cneaz să construiască cetățui sau castele întărite pe teritoriul domnului și încă tîrînd după el o adevărată armată de 12 000 de oameni? Cine avea să țină acel castel? Marele cneaz sau domnul? Și de ce atîta zor?

Dar după toate precizările arătate mai sus, rămînea o neprecizare foarte tulburătoare legată de locul unde s-a înălțat castelul, căci acesta nu poate fi socotit determinat, avînd în vedere ambiguitatea termenilor folosiți: „Et là y vint moi présent à celuy temps *à l'un des lez de la rivière* ... etc. ... *en un désert lieu* ...". În realitate toate așa-zisele precizări de loc sînt neprecise, căci „à l'un des lez de la rivière" nu aduce un element de determinare, ci tocmai dimpotrivă și anulează indicația aparent mai categorică: là. Și toate aceste pseudodeterminante: *là, à celuy temps, à l'un des lez de la rivière* se referă la elemente socotite cunoscute din frazele precedente, unde însă nu e nicăieri menționat acest rîu sau fluviu. În text Cetatea Albă e amintită nu în conexiune cu Nistrul, ci cu Marea Neagră. Singurul element de legătură între această afirmație și contextul privitor la Moldova se datorește includerii sale la locul acesta între sosirea lui Lannoy la Cetatea Albă și episodul jefuirii sale. Dar s-ar putea ca ea să aparțină de fapt unui moment anterior trecerii lui Lannoy în Moldova, și anume răstimpului petrecut de el ca oaspete al lui Gheldigold la Camenița Podoliei, situată precum se știe tot pe Nistru. Ospitalitatea aflată la acesta i-a lăsat o amintire neștearsă ce se oglindește într-o întreită mențiune, începînd chiar cu cea anticipativă de la sfîrșitul paragrafului consacrat primirii lui Lannoy la curtea lui Vitovt în Camenița din Volinia. După arătarea amănunțită a darurilor primite din partea marelui cneaz, urmează un adaos referitor la alte daruri primite și de la alți duci și cavaleri „și mai ales de la *«Guedigol» capitaine de Pluy en Lopodolie*". Dar aci nu putea fi vorba de o informație în legătură cu momentul acela deoarece abia după ce Lannoy pleacă de la curtea marelui cneaz și se oprește puțin la Lemberg (Liov) ajunge la Camenița din Podolia „unde *am găsit un cavaler* căpitan de Podolia, *numit „Gheldigold"*, care mult m-a ospătat și m-a cinstit cu daruri generoase și mi-a dat din proviziile sale și mi-a oferit mese bogate". Așadar constatăm că acest „Gheldigold", care

nu apare în realitate decît la Camenița din Podolia, cînd Lannoy îl și prezintă ca pe o nouă cunoștință (je trouvay un chevalier... etc.), este menționat în adaosul paragrafului precedent ca o persoană cunoscută ce nu mai trebuie recomandată cititorului. Observăm totodată ortografia schimbată a acestui nume. Este clar așadar că această mențiune anticipată a persoanei cunoscute abia după aceea se datorește unei interpolări rezultînd dintr-o asociație de idei: darurile primite în cursul trecerii prin Lituania îi evocă amintirea darurilor generoase primite ulterior la Camenița Podoliei. Tot astfel, după redactarea paragrafului în care e vorba mai întîi de ospitalitatea lui „Gheldigold" la Camenița și apoi de trecerea lui Lannoy prin Moldova, acesta revine încă o dată la evocarea amintirii lui, legată de astă dată de o realizare prodigioasă înfățișată cu lux de amănunte. Ceea ce importă autorului nu este locul precis al unei asemenea isprăvi, ci condițiile în care a putut fi realizată. De aceea el stăruie asupra *cifrelor de oameni și căruțe, a scurtimii timpului* și a vitregiei locului deșert, fără mijloace de construcție ce trebuie aduse cu convoaie de care, și accentuează propria sa prezență pentru întărirea spuselor sale. Dar în această ultimă menționare a lui „Gheldigold" observăm o nouă ortografiere a numelui: „Gueldigold" și o nouă formulare a calității sale. În loc de „capitaine de Lopodolie", el este acum numit „*gouverneur* de Lopodolye", dovadă suficientă că nu avem aci un text scris în continuare după un plan logic, ci înjghebat pe sărite din diferite crîmpeie după asocieri de idei în virtutea unor factori pur subiectivi. Dar trebuie acordată o atenție critică și cifrelor înfățișate. Cifra de 12 000 de oameni pare cu totul neverosimilă, ea constituind efectivul unei armate, și nu al unor oameni mînați la corvoadă pentru clădirea castelului. Strîngerea la un loc a unui asemenea număr pune probleme de aprovizionare greu de rezolvat în scurt timp. Apoi nu e clar dacă în afară de cei 12 000 de oameni mai trebuie socotiți și cei ce însoțeau căruțele, deci încă vreo 8 000 de oameni pe puțin socotind doi oameni de car, ceea ce este un minim pentru încărcatul sau descărcatul lemnelor de construcție și a bolovanilor de piatră. De asemenea, și durata executării lucrării în mai puțin de o lună nu pare admisibilă. Așadar și precizările oferite ne duc la îndoieli, în loc de certitudini.

Cît privește situarea pe cale de deducție a construirii acestui castel la Cetatea Albă sau în preajma sa, ea nu poate trece peste un argument hotărîtor. Cînd s-a despărțit Lannoy de „Gheldigold" la Camenița Podoliei, el a trecut direct la domn și apoi la Cetatea Albă. Cît de lungă ar fi trebuit să fie șederea sa acolo pentru ca să-l mai apuce guvernatorul Podoliei înaintînd în ritmul carelor cu boi și tîrînd cu el atîtea mii de oameni și de convoaie?

Așadar dispare legătura aparentă dintre Cetatea Albă și realizarea lui Gheldigold care e situată „*à l'un des lez de la rivière*" fără altă localizare. Cît privește indicația *là*, ea se referă la prezența lui Lannoy (=et là moy présent y vint... etc.) ca martor al celor povestite.

Deci este vorba de ridicarea grabnică, cu sforțări imense, a unui castel la Nistru, pe teritoriul marelui cneaz. Dar în ce scop și contra cui? Poate că o explicație ar fi aceea a înrăutățirii raporturilor dintre domn și ruda sa prin alianță din Lituania, datorită despărțirii de Rimgailla care are loc tocmai pe vremea aceasta cînd se discută aprig rezolvarea bănească a noii situații create. Se știe că fosta doamnă a dobîndit atunci venituri și teritorii însemnate trecute sub autoritatea ei desigur sub presiunea puternicului Vitovt. Scrisoarea adresată papii pentru anularea căsătoriei e din 1 iulie 1421. (vezi mai jos p. 62). Dar acest act constituia

încheierea întregului proces şi nu deschiderea sa. Actul domnului de confirmare a acelor concesiuni e din 13 decembrie 1421.

O altă explicaţie ar fi legată de stăpînirea Pocuţiei.

Trecînd acum la faimoasa scenă a jefuirii de la Cetatea Albă vedem că ea apare ca o bucată oarecum independentă introdusă prin indicativul începuturilor de paragrafe: *Item*. Observăm o serie de nepotriviri. Deşi Lannoy călătorea cu o escortă precum şi călăuze şi tălmaci daţi de domn — de care nu pomeneşte niciodată nimic în cursul acestui episod — şi deşi avea pe lîngă el o suită de cel puţin cinci gentilomi, luaţi la plecarea din Flandra, însoţiţi de valeţii respectivi, el se desparte intempestiv de restul însoţitorilor şi porneşte înainte singur luînd doar un tălmaci personal *(un mien trucheman)*, deci nu din cei daţi de domn (!), ca să meargă să facă rost de găzduire (!) „pentru oamenii mei" (cum glăsuieşte una din variante), „pentru oamenii mei şi pentru mine" (cum glăsuieşte cealaltă). Dar de ce era nevoie să îndeplinească el acest oficiu de furier, cînd în asemenea împrejurări conducătorul escortei se îngrijeşte de toate măsurile pentru o găzduire onorabilă şi gratuită, fără nici un amestec al străinului ce trebuie condus? La intrarea în oraş pe înserate (à l'entrée de nuit en la dite ville de Moncastre), adică în dreptul porţilor oraşului (?), este prins, aruncat la pămînt, jefuit, bătut şi rănit rău la braţ, ba chiar despuiat pînă la cămaşă şi legat de un copac şi lăsat o noapte întreagă „*pe malul unui rîu mare numit Nistrul* în mare primejdie a fi ucis sau înecat" (cum se mai accentuează în una din variante, socotindu-se desigur efectul dramatic prea slab numai cu elementele acumulate pînă aci). Şi totuşi parcă sînt prea multe. Ne putem întreba de ce, *după ce a fost jefuit*, a mai fost şi rănit? Căci nouă tîlhari, stînd la pîndă şi luînd prin surprindere doi inşi cu totul nepregătiţi, îi prind de la început fără răni şi luptă. De ce a fost lăsat toată noaptea legat şi, mai ales, de ce au venit a doua zi hoţii să-l dezlege?

În sfîrşit, jefuirea a avut loc chiar în faţa oraşului care e la o distanţă bună de Nistru. aflîndu-se pe malul Limanului şi considerat de aceea ca port la Marea Neagră. Aşadar cum a ajuns victima agresiunii să fie legată de un copac *pe malul Nistrului?* Nu se spune ce s-a întîmplat cu caii şi, mai ales, nu se mai pomeneşte nimic de *tălmaci* care e asociat doar, la început, la păţania solului şi numai parţial, în ce priveşte capturarea, căci toate verbele care urmează sînt la *persoana I-a singular*. Deci numai Lannoy a fost jefuit, bătut, rănit, legat de copac, dezlegat şi a alergat în halul acesta în oraş. Cum de a fost lăsat tălmaciul să plece sau să fugă?

După ce intră în oraş sosesc şi „mes autres gens que j'avoye laissié *au désert*". Dar în „mes gens" nu sînt cuprinşi cei daţi de domn drept escortă, călăuze şi tălmaci, căci am văzut mai sus cînd a fost vorba de prima aventură că au fost înşiraţi deosebit *mes gens*, *truchemans*, *tartres et guides*. Neprecizia se leagă şi de pagubele suferite. Într-o variantă vedem că Lannoy a pierdut *aproximativ* (environ) *între o sută şi o sută douăzeci de ducaţi*, iar în cealaltă mai urmează: *şi giuvaere*. Dar nici de obiecte, nici de giuvaere nu se mai aminteşte nici un cuvînt după aceea, cînd e vorba de *restituirea banilor*. Cum se explică această nesiguranţă? Şi cum a ştiut, aşadar, victima cîţi bani trebuia să reclame? Sau cumva începe aproximaţia mult după aceea, numai la povestire, cînd observăm acest crescendo: 100—120 de ducaţi, plus obiecte, plus giuvaere? Şi cum de pornind călare, singur doar cu un tălmaci, solul şi-a luat cu el atîţia bani şi lucruri şi giuvaere? În sfîrşit, de ce a fost nevoie de stăruinţe repetate

la d o m n (?) pentru prinderea hoţilor? Ce a făcut în timpul acesta escorta dată de domn? Ce au făcut pîrcălabii cetăţii sau autorităţile oraşului? Cine i-a adus pe cei nouă tîlhari cu ştreangul de gît? Şi de cine s-a rugat el să-i ierte, după restituirea banilor? Căci de celelalte obiecte şi giuvaere a uitat „creştineşte" să mai facă vreo reclamaţie pînă şi în relaţie, unde nu mai pomeneşte de ele? În sfîrşit, cîtă vreme a stat la Cetatea Albă? Întrebări fireşti rămase fără răspuns.

Nu va fi desigur lipsită de interes o comparaţie a acestui straniu episod de la Cetatea Albă cu o altă „jefuire" suferită de acelaşi Lannoy în Franţa în ajunul pornirii în această solie. El primise de la regele Angliei în vederea acesteia scrisorile patente ce trebuiau înfăţişate diferiţilor principi împreună cu giuvaerele şi darurile ce le erau destinate şi cu 200 de livre pentru cheltuielile soliei. Ulterior a raportat că fiind prădat un car al lui ce era plin de veşminte, giuvaere, arme şi alte bunuri ale sale, în valoare de 2 400 de coroane, de către nişte soldaţi debandaţi din părţile Picardiei, au fost furate o dată cu ele şi scrisorile patente date de rege, şi a cerut deci printr-un trimis al său să i se întocmească alte scrisori patente. Întîlnind apoi pe rege şi văitîndu-se că a sărăcit pierzînd „toate podoabele, giuvaerele, scrisorile şi banii primiţi de la rege la Paris" acesta, neaşteptînd vreo cerere sau rugăminte, i-a mai dat alte 200 de livre şi o haină de stofă de fir de aur. Dar dintr-o mărturisire mai tîrzie a lui Lannoy, făcută fiului şi moştenitorului acelui rege al Angliei în anul 1443 şi consemnată într-un document public, a rezultat că totul fusese o minciună şi că el nu pierduse acei bani, ci „prin această subtilitate îl înşelase pe rege mai obţinînd o dată acele 200 de livre" (!). (Potvin, *op. cit.*, p. 211 ş.u.). Aceeaşi subtilitate a fost folosită şi faţă de ducele Burgundiei care a pus să i se dea 500 de scuzi de aur a 42 groşi *atît pentru jefuirea sa* ... cît şi pentru marile cheltuieli pe care avea să le facă în drumul său spre Ierusalim (adică partea a doua a misiunii încredinţate). La lumina acestor fapte, nu s-ar putea ca anomaliile semnalate de noi mai sus în legătură cu „jefuirea" din preajma Cetăţii Albe să se explice pur şi simplu printr-o simulare de furt pusă la cale cu ajutorul unui complice, poate chiar acel tălmaci care îl însoţea, pentru a putea reclama despăgubiri băneşti de la domn?

Cei „nouă tîlhari" ar fi fost în această eventualitate nişte bieţi ţapi ispăşitori. Cît priveşte cuantumul reclamat şi plătit, el nu ar fi putut în nici un caz fi cel atît de ridicat arătat în relaţie. Această presupunere ipotetică e destul de uimitoare, dar tot atît de uimitoare e şi mărturisirea din anul 1443. De fapt, pentru toată înscenarea, nu ar fi fost nevoie decît de apariţia în oraş în dimineaţa respectivă a solului în cămaşă, zgîriat la braţ şi plîngîndu-se la toate ecourile că a fost jefuit.

Dar indiferent de această explicaţie posibilă, interpolarea privind jefuirea rămîne extrem de suspectă.

Aşadar reconstituirea critică a *formei iniţiale* a relaţiei exclude din ea cele două puncte misterioase analizate mai sus. Textul relaţiei trece direct de la lămurirea asupra locuitorilor Cetăţii Albe la plecarea solului spre Caffa. Nu putem şti precis cînd au fost adăugate cele două puncte analizate aci. Textul a suferit mai multe remanieri, după cum rezultă din cele trei menţiuni ale lui „Gheldigold", din care una făcea parte din textul original, iar celelalte două aparţin unor momente diferite ce se oglindesc în redarea neuniformă a numelui şi a dregătoriei sale. Cît priveşte data compunerii întregului episod al jefuirii, ea pare să fie

aceeaşi cu cea a introducerii povestirii celor două „aventuri" din timpul călătoriei de la Nipru la Caffa de care a fost vorba mai sus.

Concluziile istorice care s-au tras pe baza textului amplificat vor trebui desigur să fie revizuite în lumina unei cercetări noi ţinînd seama de constatările de faţă.

Lămuriri de text

1. Anumite expresii capătă un sens special. De pildă, cea de pustiu *(désert)* revine foarte des: Letau (= Lituania) pays désert... plain de lacs et grans forests... pays moult désert... etc.). Regele Poloniei este „es desers de Poulane". I se ridică acolo (oudit désert) un fel de umbrar de crengi unde să stea Lannoy. Şi pentru că regele era *en lieu désert*, îl trimite de acolo la „Lombourg" (= Lemberg, Liov) pentru a fi bine ospătat. De la Cameniţa Podoliei solul călătoreşte „par grans désers".

Deci la el *désert* nu implică o lipsă de vegetaţie, ci pur şi simplu un loc fără sate vizibile sau castele ca în Occident. Despre Moldova el nu se osteneşte să dea cea mai succintă descriere. Venind de la Cameniţa pe Nistru la domn, declară *„m'en alay* parmi Wallachie la petite *par grans désers"*, iar plecînd de la domn spre Cetatea Albă repetă aproape întocmai fraza folosită o dată *„m'en alay par grans désers de plus de quatre lieues en ladite Wallachie.* Completarea „de plus de quatre lieues" (?), care nu se potriveşte cu contextul, a fost probabil introdusă pentru a mai diferenţia textul.

2. Cuvîntul *lez* înseamnă *latură, margine* sau *capăt*, în nici un caz *ţărm* sau *mal* (vezi... le *bort* du Nestre).

3. *Ung sien village nommé Cozial.*

Pentru discuţia identificării, amintim că amîndoi editorii, şi Serrure şi Potvin, propuneau Koslov (care nu e în Moldova) sau Capriana, care ar corespunde cu sensul cuvîntului *coziel* (ţap)[1]. N. Iorga vedea în această numire o citire greşită a numirii de Suceava în grafie cirilică Сочав. Ipoteză plauzibilă dacă se dau literelor valoarea din alfabetul latin (vezi *Istoria românilor prin călători*, *Istoria românilor*, vol. IV etc.). Haşdeu a propus localitatea Bohotin, pentru că s-ar afla pe pîrîul Cozia („Arhiva istorică a României, vol I₂, Bucureşti, 1865—67, p. 139, ş.u.).

Această sugestie, combătută de R. Rosetti în *Cronica Bohotinului*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secţ. ist., s. II, t. XXVIII, p. 157, pentru că Bohotinul se află pe pîrîul Bohotin, nu pe Cozia, a fost reluată de C. C. Giurescu în nota *Întîlnirea lui Guillebert de Lannoy cu Alexandru cel Bun*, în „Revista istorică română", IV, pp. 286—287, cu un corectiv. Ar fi vorba chiar de satul Cozia de la hotarul Bohotinului, atestat într-o hotărnicie din anul 1785, cînd „făcea parte din braniştea domnească sau era în hotar cu ea". Observăm însă că este o deosebire apreciabilă între numele de Cozial şi cel de Cozia. Credem că argumentul-întrebare „Cum ar fi numit Lannoy, om cult, capitala unei ţări *un village*?" nu mai poate avea aceeaşi tărie după analiza întregului text al reminiscenţelor postume privind solia din anii 1421—1422, unde se constată destule confuzii, inconsecvenţe şi chiar contradicţii. De aceea s-a păstrat în traducere numirea de *„Cozial"*, dînd aci şi elementele discuţiei nerezolvate încă.

[1] De fapt, numirea Capriana este o deformare a numirii *Cipriana*, după numele lui Ciprian, stareţul mănăstirii numite apoi cu acest nume.

IOAN DE RYZA, EPISCOP CATOLIC DE BAIA

(n. ? — m. 1438)

*

Episcopul catolic de Baia, Ioan de Ryza, aparţinea bisericii polone. Misiunea sa în Moldova consta în întărirea şi răspîndirea pe toate căile a catolicismului în Moldova, folosind dispoziţiile favorabile ale domnului Alexandru cel Bun. Acestea erau însă supuse unor fluctuaţii destul de mari. Toate încercările de convertire a domnului din partea soţiei sale catolică Rimgailla au rămas zadarnice. În anul 1420 episcopul Ioan a fost însărcinat de papa Martin al V-lea să cerceteze motivele de anulare a căsătoriei dintre Alexandru cel Bun şi Rimgailla (I. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, I, Bucureşti, 1913, pp. 34—36, doc. 20). În 1431 episcopul Ioan semnalează episcopului de Cracovia Sbigneus (Zbygniew) prezenţa la Baia a unui nucleu husit în jurul unui refugiat husit din Cracovia numit Iacob, redînd şi unele din declaraţiile acestuia din cursul discuţiei purtate înaintea domnului. Faptul că acea discuţie s-a ţinut înaintea domnului îndreptăţeşte bănuiala că ar fi vorba de o chemare la judecată făcută de episcop înaintea forului suprem laic. Neobţinînd de la Alexandru cel Bun alungarea sau predarea husiţilor, cărora domnul le arăta o deosebită favoare, episcopul Ioan cere intervenţia episcopului de Cracovia pe lîngă regele Poloniei pentru ca cererea extrădării husiţilor să vină ca o iniţiativă a regelui fără a se putea

bănui intervenţia episcopului din Moldova. Scrisoarea cominatorie a regelui Vladislav Iagello către domnul Moldovei, ca urmare a acestui apel, a fost publicată în colecţia: *Monumenta Medii Aevi Historica res gestas Poloniae Ilustrantia*, XII, pp. 254—255 — unde a fost publicată şi o scrisoare a episcopului de Cracovia Zbygniew Olésnicki către cardinalul Cesarini, împărtăşindu-i ştirile primite de la episcopul de Baia asupra progreselor husitismului şi a politicii religioase a lui Alexandru cel Bun — (*ibidem*, pp. 290—291 din a doua jumătate a lui ianuarie 1432). A murit înainte de 30 aprilie 1438 cînd a fost numit succesorul său dominicanul Petru Czipser (I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 46, doc. I, p. 36). Textul inedit pe care îl dăm în traducere provine din Arhiva ordinului teutonic din Göttingen. A fost publicat de Şerban Papacostea în articolul intitulat *Ştiri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, — Iaşi XIII (1962), nr. 2, pp. 257—258.

Documentul înfăţişat aduce elemente preţioase atît pentru istoria husitismului, cît şi pentru cunoaşterea unui aspect al politicii religioase a Moldovei sub Alexandru cel Bun, vezi şi L. Demény şi J. Pataki, *Husitské revolučni hnuti na území Lidove Republiky Rumunské*, în „*Mezinárodni ohlas husitsvi*", Praga, 1957, pp. 185—220.

Ioan de Ryza este menţionat de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 17, şi de N. Iorga în *Studii şi Documente*, I—II, p. XXXII.

[DESPRE SPRIJINUL AFLAT DE HUSIŢI ÎN MOLDOVA]

1431

Cuviosului întru Hristos părinte şi domn. domnului Sbigneus[1], episcop de Cracovia, fratelui şi ocrotitorului său osebit, Salutare.

1431 martie 5, Baia,

Cu salutări prieteneşti şi cele mai mari dovezi de cuvenită supunere ce ne stau în putinţă, stăpîne şi frate al nostru <prea> cuvios. Întrucît şi potrivit cărţilor de legi trebuie ca cei lipsiţi să fie ajutaţi în nevoile lor, noi prin scrisoarea noastră de faţă ne plîngem că în cuprinsul şi înăuntrul eparhiei noastre,

---

[1] Traducerea s-a făcut după originalul latin din Arhiva ordinului teuton actualmente la Göttingen, publicat de Şerban Papacostea în articolul *Ştiri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, — Iaşi, XIII (1962), nr. 2, pp. 257—258.

se află <un om> plin de răutate, înveninat de otrava sectei Wiclefiştilor, cu numele de Iacob, fugit[2] odinioară din temniţele frăţiei voastre de la Cracovia împreună cu alţi patru sau şase <tovarăşi>, după cum am auzit limpede şi pe faţă de la magistrul Herman licenţiat[3] în medicină: şi acest[4] prea viclean eretic ne-a pricinuit multă ocară, dispreţuire şi pagubă în faţa domnului ţării[5] care datorită faptului că acesta lăuda credinţa lui grecească[6] măcar că mai înainte era plin de dragostea cea mai mare pentru biserica drept-credincioasă[7], acum mînat de acest ticălos ne duşmăneşte mult. Ne-am înfăţişat noi înşine în faţa domnului ţării împreună cu acest Iacob, care, simţind că are ocrotirea domnului, ne-a aruncat împotrivă, la întrebarea noastră de ce a fugit din temniţele din Cracovia şi din toată ţara[8] Ungariei, răspunsul că dacă biserica romană nu ar sta în rătăcire şi n-ar fi toată ţara Ungariei căzută în rătăcire, el nu ar fi venit în ţara Moldovei[9], şi că în toată Ungaria nu a găsit nici (?)[10] un singur preot adevărat şi desăvîrşit, că stăpînul nostru papa nu este nici adevărat şi nici desăvîrşit, pentru faptul că îşi ţine curtea lui cu mare lux şi spurcăciune a tîrfelor <mai> declarînd în public: cum ar putea să-i fie bine bisericii cînd papă ar fi tîrfa Agnes, şi ar fi născut şi un copil, ruşinînd întratîta biserica lui Dumnezeu, încît nici nu se poate scrie[11]. Deoarece noi nu putem să-i ţinem piept din cauza puţinătăţii noastre, şi domnul îl ocroteşte împotriva tuturor credincioşilor întru Hristos, şi nouă ne-ar fi greu să ne pornim împotriva ocrotirii domnului, şi domnul i-a dăruit un loc de locuinţă în oraşul[12] Bacău, unde trăieşte ca un adevărat eretic, avînd pe lîngă el pe un apostat din ordinul minoriţilor, dînd împărtăşania sub cele două forme[13] ori de cîte ori ar vrea el sau ai săi, botezîndu-i şi spovedindu-i, şi domnul ţării i-a dat lui şi discipolilor lui carte la mînă cum că cel care l-ar tulbura pe el sau pe discipolii săi husiţi va plăti domnului douăzeci de ducaţi turceşti de aur, şi din cauza aceasta a ajuns atît de îndrăzneţ, încît nu-i mai pasă de nimeni. De aceea prea cinstite fratele al nostru chemăm în ajutor[14] pe domnia

---

[2] *Fugatus* (mai corect: fugitus).
[3] *Bacalauria.*
[4] În original *quiquidem.*
[6] *Ipsius grece observationis.*
[5] *Domino terrestri.* Alexandru cel Bun.
[7] „*Orthodoxam ecclesiam*" desemnează aci biserica romano-catolică.
[8] *Terra.*
[9] *Terram Walachie.*
[10] În text: *nisi unum*, adică decît un singur preot (?). S-ar putea ca *nisi* să fie greşit în locul unei negaţii mai absolute.
[11] *Phas est scribere* (aci lipseşte o negaţie). Pentru felul cum e privit papa, vezi adaosul de la p. 70 cu tezele husite circulînd în Transilvania, Moldova ... etc. Pentru lămurirea tezelor husiţilor, vezi mai jos cele 38 de articole înfăţişate de Ioan de Turrecremata, pp. 75—77.
[12] *In civitate Bako* (civitas = oraş episcopal).
[13] *Sub utraque specie.*
[14] *Invocamus.*

voastră să ne privească cu bunătate şi îndurare, căci sperăm să ne aflăm ocrotire sub aripile domniei voastre şi să binevoiţi prin ajutorul şi grija voastră în această privinţă să faceţi ca domnul <nostru> regele[15] să scrie o scrisoare regală pe slavoneşte domnului voievod, ca să i-l trimită lui pe acel eretic pentru cercetarea şi dovedirea desăvîrşirii lui, ca să nu ne bănuiască pe noi de aceste informaţii, căci dacă el <se va dovedi> desăvîrşit <în credinţă> va fi tratat cu cinste, iar dacă <se va dovedi> eretic va fi ars, pentru ca să nu se dezrădăcineze în această nouă aşezare a credinţei creştine[16] — care acum se răspîndeşte pînă departe — această credinţă prin fapta unui duşman al bisericii, şi luînd seama la sărăcia noastră să binevoiţi să daţi toată crezarea cuvintelor aducătorului acestora, care va dezvălui mai lămurit prin viu grai toate şi fiecare <din acestea>. Lucraţi în această privinţă împreună cu magiştrii cei învăţaţi[17] pentru mîntuirea sufletelor voastre şi pentru viaţa cea veşnică.

Dat la Baia[18] în lunea dinaintea duminicii: „Bucură-te Ierusalime" în anul de la naşterea lui Hristos o mie patru sute treizeci şi unu, sub pecetea noastră de taină.

Al domniei voastre
fratele Ioan din mila domnului episcop al Moldovei[19].

---

[15] Vladislav Iagello, rege al Poloniei (1386—1434).
[16] Catolice.
[17] *Una cum doctoribus.*
[18] *Moldavie.*
[19] O notă contemporană germană scrisă în fruntea textului lămureşte: Dise Abschrifft hat der kunig von Polen unser Herr dem kunig um kein ander sach gesandet dann das er sein Gnad zeige gen dem von Moldaw ...

IACOB DE MARCHIA

*

Iacob de Marchia, de Picano, de Monte Brandone, de origine italian, a fost membru al ordinului franciscanilor.

În 1432 este trimis de papa Eugen al IV-lea să se îngrijească de viaţa ordinului călugărilor franciscani din Bosnia. În 1434 îl găsim la Cenad, de unde este rechemat de papă şi trimis din nou în Bosnia. În 1435 îşi desfăşoară activitatea în episcopia de la Pécs (Ungaria). În 1436 Iacob de Marchia este numit vicar principal în Bosnia şi paralel primeşte misiunea din partea papii şi a sinodului de la Basel să îndeplinească rolul de inchizitor în regatul Ungariei şi în părţile austriece. Avea misiunea să urmărească pe aderenţii husiţi. El este invitat în primul rînd de episcopul de Oradea (vezi I. Fejér, *Codex diplomaticus*..., X/7, p. 808), apoi de episcopul Transilvaniei, Gheorghe Lepes şi de canonicul din Cenad (vezi F. Fermendžin, *Acta Bosnae*, pp. 151—153 şi I. Fejér, *Codex diplomaticus*, vol. X/7, pp. 808—810). În 1436 Iacob de Marchia desfăşoară o vie activitate pe aceste teritorii, urmărind extirparea ereziei husite, care a avut un ecou puternic în Transilvania în ajunul răscoalei de la Bobîlna (1437—1438). Cu această ocazie a adunat şi a notat tezele aderenţilor husiţi din Transilvania.

Cu toată stăruința sa Iacob de Marchia nu a putut stîrpi erezia husită, iar în fața mișcării țărănești a fost nevoit să se retragă din Transilvania. În 1437—1438 îl găsim pe teritoriul episcopiilor din Sirmiu și Pécs, de unde este alungat, și raportează acest fapt lui Eugen al IV-lea. La sfîrșitul lui 1439 el se retrage la Padova, unde îl găsim și în 1440. Tot în acest an este trimis pentru întărirea bisericii catolice în Cipru, dar nici acolo nu stă mult și se întoarce definitiv în Italia. Despre activitatea lui Iacob de Marchia în Transilvania vezi și *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei, București, 1962, p. 404; V. Fraknói, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel* (Legăturile bisericești și politice ale Ungariei cu Sfîntul Scaun de la Roma), vol. II, Budapesta, 1902, p. 34 și urm.; Tóth Szabó Pál, *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon* (Istoria mișcării și a stăpînirii husite cehe în Ungaria), Budapesta, 1917, p. 155 și urm. Textul raportului lui Iacob de Marchia, tradus acum de noi, a fost publicat de T. Kardos în 1931 în revista „Minerva", pp. 79—81, iar în 1938 de P. Lukcsics, *15. századi pápák oklevelei* (Diplome papale din secolul al XV-lea), vol. II, Budapesta, 1938, pp. 21—25.

IACOB DE MARCHIA[1]

1436 (?)

*

Acestea sînt punctele pe care le-am aflat şi le-am stîrpit (?)[2] cu ajutorul Domnului în ţara Ungurilor, a Secuilor şi a Transilvănenilor.

1 Toţi sînt datori să se cuminice „sub utraque specie"[3].

2 La slujba liturghiei[4] e de ajuns să se citească numai epistola şi Evanghelia, şi fără odăjdii (?)[5] şi fără „viaticum"[6] şi e îngăduit să se slujească în orice loc, şi ziua şi noaptea şi în case şi în păduri. Şi în timpul slujbei liturghiei atît bărbaţii cît şi femeile cîntă „cantilene".

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul publicat de T. Kardos comparat cu acel al lui Lukcsics.

[2] *Extirpavi.*

[3] Adică şi cu pîine şi cu vin.

[4] *In missa.*

[5] *Paramentis.*

[6] Text neclar. Vezi glosarul lui du Cange. Nici unul din sensurile acestui termen nu se potriveşte cu contextul. De comparat cu punctul XXXVI al articolelor înfăţişate de Ioan de Turrecremata unde e vorba de lipsa unui altar portativ *(sine altari portabili)*.

3 Laicii cu carte (?)[7] pregătesc[8] trupul şi sîngele lui Hristos şi susţin că pot să-l pregătească.

4 Ei sfinţesc <pîinea şi vinul> în vase de lemn din care ei mănîncă şi beau.

5 În ostie este numai trupul lui Hristos, şi în potir numai sîngele.

6 Ei scot toate numele sfinţilor din liturghier[9].

7 Fecioara Maria împreună cu alţi sfinţi nu ne poate ajuta, decît singur Dumnezeu.

8 Nu trebuie să plecăm genunchii înaintea fericitei fecioare Maria şi nici a altor sfinţi, decît doar a lui Dumnezeu.

9 Nimeni nu e dator să postească[10] în ajunul sărbătorilor sfinţilor şi în paresimi, căci Dumnezeu nu a poruncit aceasta.

10 Nici un răufăcător nu trebuie ucis căci: aţi auzit ce s-a spus din vechime: „Să nu ucizi!"

11 Nu trebuie sărbătorită nici o <altă> zi de sărbătoare decît duminicile, căci celelalte sărbători au fost născocite de oameni.

12 Nu trebuie să ne închinăm la chipuri cioplite[11], căci diavolul este în ele spre a-şi bate joc de oameni, căci dacă mîni un măgar în foc el fuge, dar crucifixul se mistuie în foc[12].

13 Nu trebuie să reprezentăm nici pe cel răstignit, nici crucea.

14 Nu e nevoie să facem semnul crucii.

15 Nu trebuie să adorăm moaştele care au fost născocite din lăcomie.

16 Papa nu are autoritate mai mare decît cea a unui simplu preot, căci s-a spus: Acei cărora le veţi ierta păcatele ... etc.

17 Indulgenţele nu sînt adevărate şi nici nu poate să le dea papa.

18 Privilegiile papale nu trebuiesc luate în seamă.

19 Nici unul nu trebuie să fie mai mare <peste ceilalţi> şi nici chiar papa şi împăratul, căci toţi sîntem fraţi întru Hristos.

„Şi dacă vreunul dintre voi ar vrea să fie mai mare ..."

20 Nici papa, nici împăratul nu poate face o lege, ci e destul să păzească legea lui Dumnezeu.

21 Mirul[13] şi ungerea din urmă şi apa sfinţită nu au nici o putere.

22 Cristelniţa este o născocire a oamenilor, căci Hristos a fost botezat în rîu.

23 Preotul nu este dator să facă <altă> slujbă divină decît doar să rostească Tatăl nostru.

24 Orice laic şi <fie> chiar şi femeie poate asculta spovedania şi da dezlegare.

25 Nu trebuie să pleci genunchii la spovedanie înaintea preotului, decît doar înaintea lui Dumnezeu.

---

[7] *Laici litterati.*
[8] *Conficiunt.*
[9] *Missale.*
[10] *Jeiunare.*
[11] *Figuras.*
[12] *In trunclo consumitur.*
[13] *Chrisma.*

26 Preoţii trebuie să păstreze ostiile[14] ca şi ceilalţi oameni.

27 Slujbele[15] pentru morţi nu au nici o putere.

28 Fecioara Maria zugrăvită frumos apare ca o femeie stricată[16].

29 Nu este purgatoriu.

30 Nu trebuie să crezi în spusele sfinţilor, ci numai în Sfînta scriptură.

31 De o parte ei zugrăvesc pe Hristos sărac, cu asinul, şi de cealaltă pe papa cu cai şi fast.

32 Ei zugrăvesc pe papă slujind liturghia, şi diavolul îi ajută la slujbă[17] şi demonii stau de jur împrejur.

33 Excomunicarea nu trebuie privită nici cu teamă, şi nici luată în seamă căci atunci cînd omul afuriseşte, Dumnezeu binecuvîntează.

34 Cum că episcopul se poate căsători cu o fecioară şi că ordinele călugăreşti şi canonicii[18] sînt născociţi de diavol.

35 Nu trebuie să se ofere nimic la altar, şi <nici> chiar lumînări, căci aceasta înseamnă simonie şi lăcomie.

36 Preotul nu poate da dezlegare de un <păcat> de moarte[19].

37 Clericii ocupaţi cu treburi lumeşti sînt mădulare ale diavolului.

38 Clericii care excomunică poporul lui Dumnezeu sînt mădularele diavolului şi ale Antihristului.

39 Clericii care îşi arată cucernicia de dragul[20] unor bunuri lumeşti sînt ipocriţi şi duşmani ai sfintei biserici.

40 Mîndrul vicar al lui Hristos nu este vrednic să aibă întîietate asupra unei copile[21].

41 Preoţii ce se ocupă cu dijme, bunuri lumeşti şi onoruri sînt eretici.

42 Biserica romană este prefăcută[22] şi <e> o sinagogă a Satanei şi o născocire a oamenilor, şi maica desfrîului şi începutul şi izvorul a tot răul.

43 Preotul care posedă ceva în propriu are o sută de demoni în suflet.

44 Cel ce vrea să fie absolvit înaintea Curiei romane, să aducă punga plină şi va fi absolvit de toate păcatele.

45 Preoţii se bucură de cadavre din lăcomie, ca ciorile.

46 Jurămîntul este cu desăvîrşire neîngăduit.

47 Papa vrea ca să fie mai păzite canoanele <date> din autoritatea <sa>[23] decît noul şi Vechiul testament.

---

[14] *Custodire hostias.*
[15] *Suffragia.*
[16] *Meretrix.*
[17] *Ministrat* ei.
[18] *Religiones et canonici.*
[19] *In mortali.*
[20] *Circa.*
[21] *Praeesse uni adolescentulae* (trad. probabilă).
[22] *Simulata.*
[23] *Ex autoritate observari canones.*

48 Legile bisericii sînt nesocotirea[24] și răstălmăcirea și răsturnarea dreptei judecăți.

49 Legile bisericii povestesc basme[25] (?) și datorită acestora[26] papa nu este papă, ci năruitor.

50 Cei care sînt cu papa sînt lupi fără credință și năruitori.

51 Clericii pun să fie adorați ca zeii, dar Petru nu a îngăduit ca el să fie adorat de Corneliu; și <deci> să fie înlăturați (?)[27] împreună cu Naman cel trufaș.

52 Exacțiunile papii sînt legile unei erezii simoniace, dar ei le socotesc ca un lucru sfînt[28].

53 Patriarhatul, arhiepiscopatul, arhidiaconatul sînt născocite din trufie și lăcomie și urmează pe diavol[29].

54 Prelații sînt foarte prețuitori de cai și de femei, și <sînt> concubinari cu soțiile altora.

55 În curia romană nu sînt păstori <de suflete>, ci trădători <de suflete>.

56 Preoții sînt păstori de beneficii bisericești și nu de suflete.

57 Preoții de rînd, supuși prelaților și episcopilor, pot să predice contrazicîndu-i pe aceștia.

58 Din biserici au făcut speluncă de tîlhari, și slujesc nu pentru popor, ci pentru bani.

59 Cînd prelații poruncesc în temeiul ascultării, invocînd numele lui Hristos, ca să nu predice în capele, ar trebui mai degrabă să se spună că <ei poruncesc> în temeiul Antihristului, invocînd diavolul: să nu predicați în capele.

60 Oricît de mic ar fi cineva, el poate să predice.

61 Legea lui Hristos este îndestulătoare la mîntuire, fără legi născocite.

62 Cei ce cinstesc chipurile cioplite[30] sînt idolatri.

63 Ei duc în taină sîngele lui Hristos în ploști de piele pentru a cumineca pe ai lor.

64 S-a ținut un sinod la Praga în ziua de 17 iunie 1420 unde au hotărît să observe pînă la moarte punctele scrise mai jos.

1 Orice preot poate să predice fără autorizarea prelaților.

2 Oricine e dator să predice <ca să> se cuminece <toți> „sub utraque specie", chiar și copiii mici, căci a se cumineca „sub una specie" este o născocire a oamenilor.

3 El este dator să renunțe la puterea lumească <și> la bunurile bisericii, pentru ca <aceasta> să se reîntoarcă la starea ei dintîi.

4 Păcatele de moarte vădite nu trebuie ascunse, mai ales la cler. Să fie oprite ... simonia, exacțiunile de bani pentru botez, confirmare, spovedanie, cuminecătură, pentru uleiul sfînt, pentru căsătorie, pentru liturghiile cu plată[31] — cum sînt alte liturghii pentru pome-

---

[24] *Contemptiones et cavillationes et subversiones recti judicii.*
[25] *Fabulationes* (1938) *pabulationes* (1931).
[26] *In talibus.*
[27] *Suspendantur* (trad. probabilă).
[28] *Sunt simonicae haeresis leges, sed ipsi pietatem existimant.*
[29] *Sequuntur dyabolum.*
[30] *Imagines.*
[31] *Missis taxatis.*

nirea morţilor — pentru înmormîntare, pentru prebende şi beneficii demnităţi episcopale(?)[32], pentru vînzări de indulgenţe şi nenumărate alte erezii care pîngăresc biserica lui Dumnezeu, să fie opriţi concubinarii, desfrînaţii fără ruşine, <să fie oprite> citaţiunile pentru lucruri de nimica[33], jupuirea oamenilor simpli, stoarcerile de dări[34], şi <şi mai spuneau> că Ioan Huss este sfînt, şi că oricine ar face dimpotrivă (?)[35] să fie pedepsit ca fals creştin. Şi duceau trupul lui Hristos într-o cupă tainică[36] pentru a-i împărtăşi pe ai lor.

Dintre toţi aceşti eretici s-a convertit la predicarea mea, fratele Iacob, cu ajutorul harului sfîntului duh 25 000 de oameni dintre preoţi şi mireni.

Eu, fratele Iacob de Marchia, din ordinul minoriţilor,
prea umil serv şi trimis al vostru

---

[32] *Praelaturis dignitatibus.*
[33] *Frivolae citationes* (în ed. din 1931: *frivolae cantatrices* (!).
[34] *Censuum exactiones.*
[35] *Contrafecerit.*
[36] *Birreto secreto.*

NOTĂ

Pentru arătarea atmosferei în care se purta lupta dintre husiţi şi propagandiştii catolici din ţările noastre, redăm în cele ce urmează condamnarea unor teze ale husiţilor din Moldova în anul 1461.

Deşi data acestui text este mult posterioară incidentului din Moldova din 1431, mărturia sa este valabilă şi pentru deceniile anterioare.

IOAN DE TURRECREMATA

[Combaterea unor teze ale husiților din Moldova[1]*]*

*

Urmează reprobarea pe scurt a celor 38 de articole care se spune că sînt ale husiților ce sînt în Moldova. Ea a fost făcută de domnul cardinal de Santo Sisto[2]. p. 246

I Ei nu ascultă de biserica romană, și nici de vreo autoritate bisericească.

II Ei spun că trupul lui Hristos și sîngele lui, după „elevațiune“, se reîntorc la substanța firească a pîinii și vinului.

III Ei spun că biserica nu trebuie să excomunice pe nimeni.

IV Ei nu primesc legea „pozitivă“, adică decretele, decretalele, sancțiunile apostolice, spunînd că acestea contrazic aproape în toate <punctele> legii divine.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de E. Fermendžin, în *Acta Bosnae* (Zagreb, 1892), pp. 245—248. S-a păstrat doar formularea celor 38 de puncte fără alte comentarii sau trimiteri la tezele lui Wycleff sau Huss.

[2] Această combatere i-a fost cerută lui Ioan de Turrecremata, cardinal de San Sisto, de chiar papa Pius al II-lea (Enea Silviu Piccolomini).

V Ei spun că nici un om nu trebuie ucis.

VI Ei desfac căsătoriile, căci zic că potrivit cu Evanghelia — pe care singură o țin în seamă după afirmația lor — toate pot fi desfăcute[3].

VII Ei nu recunosc acțiunile de caritate făcute <în ajutorul> săracilor[4].

VIII Ei spun că nimeni nu se va mîntui decît doar în secta și cultul lor, și că mai înainte de a se fi aflat această sectă, toți oamenii erau osîndiți <pieirii>[5].

IX Ei neagă purgatoriul și slujbele pentru morți, recunoscînd doar cele
p. 247 două termene extreme, adică raiul și iadul . . .

X Ei spun că puterea pe care a dat-o Hristos sfîntului Petru n-o are nici unul din preoți, și nici stăpînul apostolic [papa] „nisi habeat vitam beati Petri".

XI Ei spun că oricine din cei care nu primește trupul și sîngele lui Hristos „sub utraque specie" este osîndit pe vecie, chiar de este un prunc de o zi.

XII Ei nu recunosc nici una din concesiile papale privind mîntuirea și absoluțiunea credincioșilor . . .

XIII Ei condamnă pe toți cei ce cinstesc moaștele sfinților.

XIV Ei își bat joc de minunile ce se fac invocînd sfinții și își rîd de ele.

XV Ei opresc să se facă semnul crucii.

XVI Ei spun că Hristos nu a pătimit cu adevărat, și nici nu a murit cu adevărat.

XVII (lipsește din textul publicat).

XVIII Ei opresc să fie cinstită slăvita fecioară Maria și ceilalți sfinți, zicînd că numai Dumnezeu trebuie cinstit și numai lui trebuie să i se înalțe rugăciuni.

XIX Ei interzic cu desăvîrșire jurămintele.

XX Ei spun că folosirea chipurilor cioplite[6] în biserici este idolatrie.

XXI Ei spun că oricare preot are tot atîta putere de a dezlega și de a lega, ca și papa.

XXII Păcatele ușoare[7] și le mărturisesc unul altuia, fie bărbat sau femeie, și nu lasă pe seama preotului decît păcatele de moarte.

XXIII Ei spun că pontiful roman este o tîrfă[8], și că toți ecleziasticii și călugării, împreună cu pontiful suprem sînt tîrfe.

XXIV Ei numesc toate bisericile osebite: prostii.

XXV Ei neagă și își bat joc de slujba divină și de cîntarea bisericească.

XXVI Ei spun că nimeni dintre muritori nu poate da dezlegare de păcat[9].

XXVII Ei numesc biserica romană sinagoga Satanei.

---

[3] *Omnia posse dimitti.*

[4] *Omnia opera misericordiae negant exhiberi indignis (indiguis).*

[5] *Dampnati.*

[6] *Ymaginum.*

[7] *Levia seu venialia.*

[8] *Meretrix.*

[9] *Nullus potest absolvere a peccato existens in mortali.*

XXVIII Ei spun că orice preot ce nu predică „actu" (= prin faptă) este osîndit pe vecie.

XXIX Ei osîndesc pe vecie pe Sf. Benedict şi pe ceilalţi sfinţi care au întemeiat un ordin religios.

XXX Ei botează în apă nesfinţită sau în rîu, <ca> odinioară Hristos, chiar adesea fac botezul fără ca cel ce trebuie să se boteze să fie de faţă, ci stînd liniştit // în a treia sau a patra casă <de acolo>, numai doar să fie de faţă cei ce răspund pentru cel ce se botează[10]. [p. 248]

XXXI De miruirea bolnavilor şi miruirea episcopală[11] ei nu ţin seama, ci le iau în rîs.

XXXII Apa sfinţită împreună cu sarea din zilele de duminică „vocant urinam sacerdotum".

XXXIII Nu ţin nici o sărbătoare în afară de duminică.

XXXIV Nu ţin seamă de posturi.

XXXV Au întemeiat împotriva canoanelor o nouă tagmă religioasă, zicîndu-şi fraţi ai legii divine.

XXXVI Slujesc liturghia în veşminte şi în locuri neconsacrate şi fără altar portativ, nu îngrijesc ca să fie biserica sfinţită, ci oriunde se iveşte nevoia <de slujbă>, fie în staul sau în moară, sau în refectoriu, ei slujesc liturghia pe o masă <oarecare>.

XXXVII Femeile lor poartă haina preoţească (?)[12] ...

XXXVIII Femeile lor, ei şi le împart cu toţi[13] laolaltă.

Slavă lui Dumnezeu ... Se termină rezumatul compus pe scurt împotriva rătăcirilor din Bosnia[14] şi a articolelor eretice, de către Ioan de Turrecremata, cardinal al sacrosantei biserici romane.

---

[10] Adică naşii.

[11] Adică ungerea din urmă şi confirmarea.

[12] *Clericam portant* (text necomplet).

[13] *Mulieres eorum faciunt omnibus communes.*

[14] S-ar părea că e o contradicţie între aceste cuvinte şi cele ce se referă la husiţii *din Moldova* din însemnarea liminară.

WALERAND DE WAVRIN

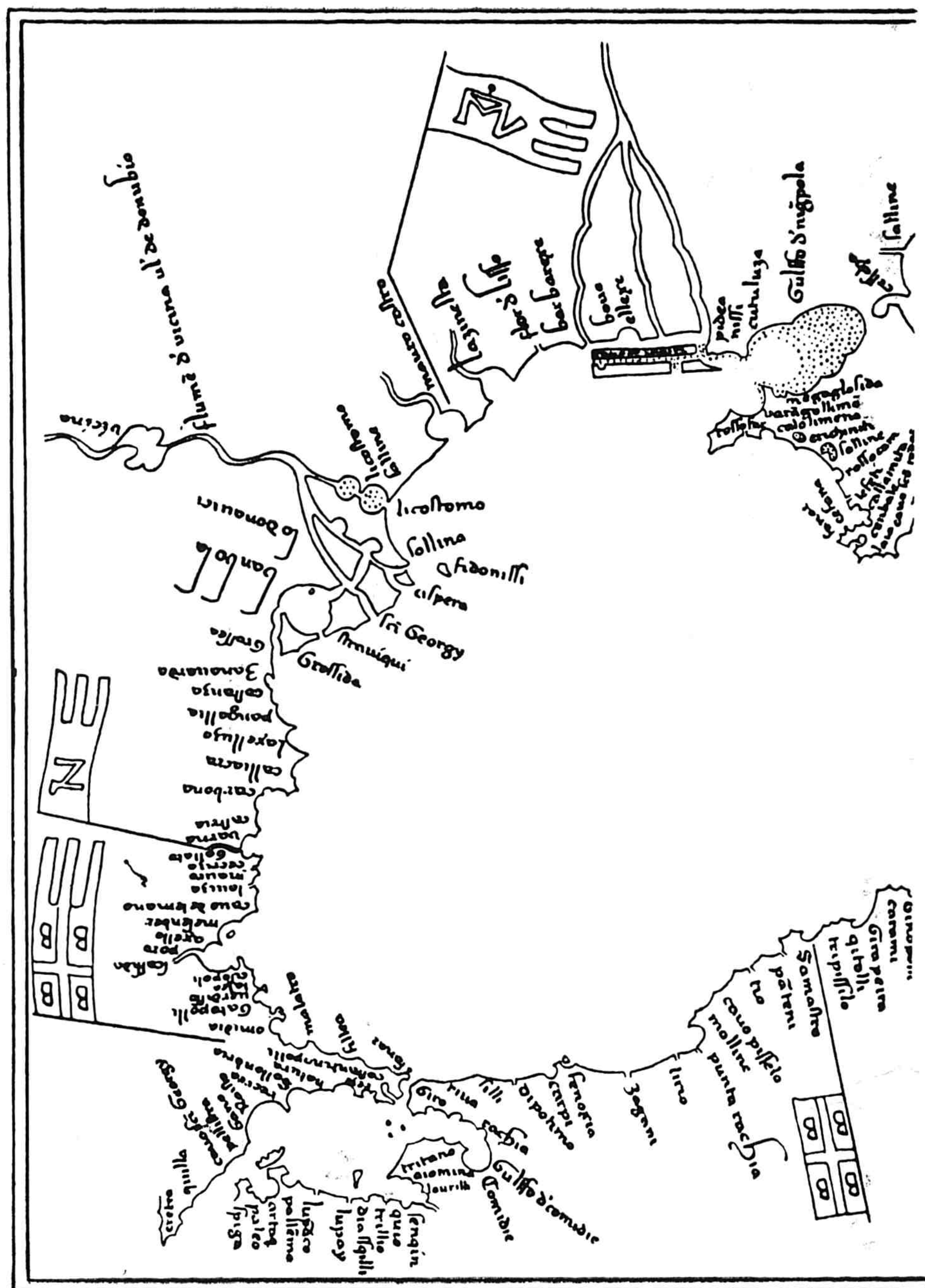
(înc. sec. XV — după 1469)

*

Cavalerul burgund Walerand de Wavrin, eroul principal al relației datorate unchiului său, cronicarul Jehan de Wavrin, s-a născut pe la începutul secolului al XV-lea și a murit după 1469.

Consilier și șambelan al ducelui Burgundiei Filip cel Bun (1419—1467), el a luat parte la asediul cetății Calais (1436). Mai apoi a fost comandant al flotei burgunde trimise împotriva turcilor la cererea împăratului bizantin Ioan al VIII-lea Paleologul (1425—1448), în sprijinul marii cruciade proiectate de papa Eugeniu al IV-lea pentru eliberarea Peninsulei Balcanice și alungarea turcilor din Europa.

După dezastrul de la Varna (1444) flota cruciaților care nu-și putuse realiza misiunea de a împiedica trecerea turcilor din Anatolia în Europa, a rămas în așteptare toată iarna în fața Constantinopolului, urmînd să se reia expediția în anul următor. Zvonul neîntemeiat, dar persistent, că prin regiunile Mării Negre s-ar afla în captivitate tînărul rege al Poloniei și Ungariei Vladislav al VI-lea (1434—1444) a determinat pe comandantul flotei burgunde Wavrin să pornească în căutarea sa, ajungînd pînă la Chilia și Cetatea Albă.

Țărmul Dobrogei după portulanul lui Marino Sanudo din 1320 (reprodus în Nördenskiold, *Periplus-The early history of charts and sailing directions*, Stockholm, 1897, p. 33).

Schildtberger,

Ein wunderbarliche / vnnd kürtzweylige
Histori / wie Schildtberger / einer auß der Stat München in Bayern / von den Türcken gefangen / in die Heydenschafft gefüret / vnnd wider heymkommen.
Item / was sich für krieg / vnnd wunderbarlicher thaten / dieweyl er inn der Heydenschafft gewesen / zugetragen / gantz kürtzweylig zu lesen.

Inhalt vnd nutz diser Histori / findestu in dem nechstfolgenden bericht.

Batalia de la Nicopole (miniatură de pe foaia de titlu a cronicii lui Schiltberger reprodusă de C. Karadja, *Die ältesten gedruckten Quellen zur Geschichte der Rumänen*, Bucureşti, 1934, p. 117, fig. 3).

Acţiunea sa s-a împletit apoi cu planurile lui Ioan de Hunedoara şi Vlad Dracul care urmăreau să zădărnicească efectele înfrîngerii de la Varna prin recucerirea cetăţilor de la Dunăre. Deci în primăvara anului 1445 Wavrin intră cu galerele sale pe Dunăre şi trecînd prin Brăila, ia parte la asediul cetăţilor Silistra, Turtucaia, Giurgiu şi Turnu aflate în stăpînirea begilor dunăreni Mehmed, fiul lui Feriz beg, Hasan şi alţii. Cruciaţii au încercat în cursul campaniei să folosească împotriva sultanului Murad al II-lea (1421—1444, 1445—1451) pe Daud, fiul lui Saudji şi strănepotul sultanului Murad I, refugiat la creştini. Expediţia se încheie fără vreun alt cîştig decît cucerirea Giurgiului pe seama lui Vlad Dracul.

Încărcat de pradă, Wavrin se întoarse în patrie, prin Constantinopol şi Roma, bine primit de împărat şi de papă. Ajungînd la Lille, el a înfăţişat ducelui Filip un raport asupra misiunii sale în Răsărit.

Relaţia mai amplă a călătoriei sale a fost introdusă de unchiul său cronicarul Jehan de Wavrin, în lucrarea *Anchiennes Cronicques d'Engleterre* a cărei redactare s-a început la sfîrşitul anului 1445. Într-o lungă introducere sînt cuprinse descrierile luptelor dintre români şi turci (1442), povestirea călătoriei lui Vlad Dracul la Adrianopol şi a captivităţii sale cît şi pomenirea unor năvăliri turceşti în Ţara Românească. Urmează apoi călătoria lui Walerand de Wavrin în Marea Neagră şi expediţia de pe Dunăre.

Numai această ultimă parte constituie un izvor direct de o valoare incontestabilă atît în relatarea luptelor şi a împrejurărilor locale, cît şi în descrierea cetăţilor dunărene. Informaţiile sînt destul de variate, atît cu privire la raporturile dintre cruciaţi şi localnici, cît şi la bogăţiile ţării şi la obiceiurile locale.

Relaţia călătoriei lui Walerand de Wavrin a fost publicată pentru prima oară în ediţia Dupont sub titlul de *Anchiennes Croniques d'Engleterre par Jehan de Wavrin seigneur du Forestel*. Choix de chapitres inédits annotés et publiés pour la Société de l'histoire de France, Paris, 1858—1863, vol. II, pp. 1—162. Apoi în ediţia Hardy, sub titlul de *Recueil des croniques et anchiennes istories de la Grant Bretaigne, a present nommé Engleterre, par Jehan de Wavrin, seigneur du Forestel*, London, Green, vol. V, pp. 3—119.

Relaţia a fost reprodusă de N. Iorga în „Buletinul Comisiei istorice a României", vol. VI, Bucureşti, 1927, fiind comentată în studiul său *Les aventures „sarasines" des Français de Bourgogne au XV-e siècle*, apărută în „Mélanges d'histoire générale", Cluj, 1926.

A fost de asemenea reprodusă şi tradusă de N. Bogdan în lucrarea *Românii în secolul al XV-lea*, Bucureşti, 1941, pp. 81—215.

A fost folosită pe larg de Emil Diaconescu în lucrarea *Politica orientală burgundă şi turcii în sec. XIV—XV* (extras din „Cercetări istorice", I, Iaşi, 1925), pp. 29—46; de Ilie Minea în lucrarea *Vlad Dracul şi vremea sa*, Iaşi, 1928 (extras din „Cercetări istorice") pp. 149—151, 183, 187, 195—204 şi de N. Iorga în lucrările *Istoria românilor prin călători*, Bucureşti, 1928, I, pp. 59—61; *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Paris, 1918, pp. 31—35 şi *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris, 1928, pp. 13—15. De expediţia lui Walerand de Wavrin s-a ocupat şi C. Marinescu, *Philippe le Bon duc de Bourgogne et la Croisade* (Première partie 1419—1453) în „Actes du VIe Congrès international d'études byzantines", Paris, 17 juillet — 2 août 1948, teme Ier, Paris, 1950, pp. 158—164.

O traducere parţială privitoare la asediul cetăţilor Turtucaia şi Giurgiu, a fost dată de N. A. Constantinescu în studiul *Cetatea Giurgiului. Originile şi trecutul ei* (extras din Anal. Acad. Rom., Mem. secţ. ist., s. a II-a, t. XXXVIII, Bucureşti, 1916, pp. 29—36 (513—520).

Relaţia lui Wavrin a fost analizată de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 23—28.

[EXPEDIŢIA DE PE DUNĂRE][1]

1445

Seniorul de Wavrin şi toţi cei ce erau cu el au sărbătorit zilele de Paşti[2] în oraşul Pera[3], în faţa Constantinopolului. Apoi îndată ce au trecut sărbătorile, seniorul de Wavrin şi domnul[4] Pietre Vast[5] s-au urcat fiecare pe cîte o galeră[6], şi împreună cu ei <erau şi> ungurii care p. 92 <p. 46>

[1] Traducerea s-a făcut după: *Anchiennes croniques d'Engleterre* par Jehan de Wavrin seigneur de Forestel ediţia Dupont II, pp. 92—159 dîndu-se în margine şi paginaţia după ediţia N. Iorga, pp. 46—90.

[2] Paştele a căzut în anul 1445 la 28 martie.

[3] *Perre.*

[4] *Sire.*

[5] Pedro Vázquez de Saavedra, nobil castilian, şambelan al ducilor de Burgundia Filip cel Bun (1419—1467) şi Carol cel Îndrăzneţ (1467—1477). A luat parte la expediţia din 1445. În anul 1464 a însoţit pe Anton Bastardul de Burgundia împotriva turcilor iar în anul 1467 l-a urmat în Anglia. A murit în anul 1477.

[6] *Galée.*

fuseseră în prinsoare şi au trecut şi au intrat în Marea Neagră. Şi tot au umblat pînă ce au ajuns la cetatea Mesembria unde au trimis după provizii şi alimente. Şi acolo un senior grec, căpitanul sus-numitei cetăţi, pus de împărat[7], cînd a aflat că a venit seniorul de Wavrin, s-a dus la el. Şi a pus să i se aducă provizii de acele ce se puteau găsi şi i-a spus că de două luni venise în cetatea sa un ungur scăpat din mîinile turcilor pe care îl primise şi îl ascunsese şi deci l-a rugat să binevoiască a-l adăposti şi primi pe galerele sale căci el nu mai îndrăznea să-l ţină de frică să nu vină turcii să-l asedieze.

p. 93 Cînd ceilalţi unguri care erau pe acele galere // au auzit aceste veşti, au rugat să-l aducă pe acest ungur, căci ei îşi închipuiau că ar putea fi regele lor. Dar au văzut că nu era el, ci era un nobil din ţara <lor> pe care l-au dus cu ei în acele galere. A doua zi au plecat de acolo creştinii noştri şi avînd un vînt prielnic au ajuns la un port numit Mangalia[8] care era foarte ciudat şi se susţine că Pentesileea[9], regina Amazoanelor, a pus să-l clădească după ce Hercule şi Teseu au intrat pe furiş în acel regat şi s-au luptat cu Hipolita[10] şi Menalipa[11]. Portul este <ocrotit> de un zid[12] puternic care înaintează în mare, şi are o latură de treizeci sau patruzeci de picioare şi marea şi portul se află între zid şi ţărm; şi în vremurile de demult nimeni nu putea să pătrundă pe mare în regatul Amazoanelor care se numeşte acum altfel, adică regatul Sciţiei[13], dacă nu pătrundea în strîmtoarea dintre zid şi ţărm care se întindea cam cît douăzeci de leghe franceze. Dar acum acel zid este stricat şi dărîmat în multe locuri, aşa că adesea multe vase se zdrobesc acolo împinse de furtună; dar se mai vede bine încă starea <de odinioară> a zidului şi a portului şi se spune că de partea cealaltă a regatului, pe uscat, el este înconjurat de munţi atît de înalţi, încît nimeni nu poate pătrunde decît cu mare primejdie.

p. 94 A doua zi au plecat de acolo seniorii noştri creştini care au rătăcit mult pe mare pînă ce au ajuns // la gura Dunării[14] ce este <ca> un rîu nespus de mare ce se varsă în Marea Neagră[15], şi intrînd <pe el> au mers pînă ce au ajuns la cetatea Chilia[16] unde au găsit pe români[17] cărora le-au cerut veşti

---

[7] Ioan al VIII-lea Paleologul.

[8] *Panguala*. În hărţile medievale apar şi formele Pangala sau Pangallia.

[9] *Pentasilee*, regină a Amazoanelor înfrîntă şi ucisă de Ahile.

[10] Hipolita, regină a Amazoanelor.

[11] Regină a Amazoanelor.

[12] Adică un dig.

[13] *Sycie*. Tradiţia aşază în general lupta Amazoanelor cu Hercule în Marea Neagră şi numai excepţional în Marea de Azov.

[14] *Dunoue*.

[15] *Mer Majour*.

[16] *Lycocosme*.

[17] *Les Vallaques*.

despre regele Ungariei[18] şi despre bătălie[19], de care în adevăr aceştia nu ştiau nimic, ci vorbeau de ea în chipuri deosebite, şi cei mai mulţi susţineau că regele se află în Ungaria. Acolo a ţinut seniorul de Wavrin un sfat, hotărînd să debarce pe uscat pe domnul Pietre Vast şi pe cei din galera sa şi împreună cu ei pe ungurii robiţi. Aceştia l-au sfătuit să scrie o scrisoare lui Ioan de Hunedoara[20], voievodul Ungariei, îndemnîndu-l să facă o nouă oaste de războinici[21] pentru a se întoarce în Grecia, şi *făgăduindu-i*[22] să răzbată cu şase sau şapte galere pe // Dunăre cît mai sus cu putinţă pentru a se uni cu ei[23]. Şi sus <p. 48>
zisul senior de Wavrin a dat domnului Pietre Vast pe secretarul său şi pe un nobil numit Jacques Faucourt. Şi s-a arătat de către unguri şi români, cît timp i-ar trebui domnului Pietre Vast pentru a face această călătorie, şi au socotit că va trece mai bine de o lună înainte de a se putea înapoia. De aceea s-a hotărît ca seniorul de Wavrin să se întoarcă iar în Marea Neagră şi să înconjure toată coasta din locul unde pătrunseseră şi pînă la Caffa, în Marea de Azov[24], şi pînă într-o lună să se înapoieze în acest loc, într-un oraş numit Brăila[25] pentru a aştepta reîntoarcerea domnului Pietre Vast, fără doar şi poate //

117. *Cum s-au dus domnul Pietre Vast şi Ungurii în Ungaria iar seniorul de Wavrin s-a înapoiat cu cele două galere ale sale în Marea Neagră.* p. 95

După ce seniorul de Wavrin a încredinţat scrisorile sale domnului Pietre Vast şi l-a însărcinat să se ducă în Ungaria, s-au despărţit unul de altul. Şi s-a întors zisul senior de Wavrin cu cele două galere ale sale iarăşi în Marea Neagră să-şi încerce norocul[26], ca să dea de turci şi să se măsoare cu ei. Şi aşa a ajuns într-o zi la un port numit Cetatea Albă[27] unde se află un oraş şi o cetate care sînt ale genovezilor[28]; acolo a găsit multe corăbii de ale celor din Trapezunt[29] şi ale armenilor[30] şi a tot întrebat dacă turcii aveau vreo oaste

18 Vladislav al VI-lea rege al Poloniei (1434—1444) şi al Ungariei (1440—1444).

19 Bătălia de la Varna (10 nov. 1444).

20 *Johannes Hoignacq*, voievod al Transilvaniei (1441—1446) şi guvernator al Ungariei (1446—1453).

21 *Gens d'armes.*

22 Wavrin.

23 E vorba de oastea lui Ioan de Hunedoara.

24 *Mer de la Thane.*

25 *Brelago.*

26 *Sur ses adventures.*

27 Moncastre de la forma bizantină Maurokastron (= cetate neagră) trecută apoi în forma genoveză Moncastro.

28 *Appartenans aux Jennevoix*, informaţie ce nu mai corespundea cu realitatea din 1445 cînd moldovenii o stăpîneau.

29 *Trapesonde.*

30 *Hermins.*

pe mare. Iar ei i-au spus că nu şi că sultanul[31] pusese oprelişte ca nici un turc să nu meargă pe mare, deoarece primise ştirea neîndoioasă[32] că galerele creştinilor cutreierau[33] încă Marea Neagră. Şi i-au mai dat de ştire că au văzut trei galere ale ducelui de Burgundia[34] prin dreptul Trapezuntului. De unde a înţeles seniorul de Wavrin că nu va găsi prilejul vreunei întîlniri cu turcii. Şi a apucat drumul drept pentru a se duce la Caffa care este la capătul Mării Negre, în nădejdea să găsească acele trei galere pe care — după cum s-a spus
p. 49 — el le trimisese de-a lungul coastei Turciei, în drum spre Caffa, şi a găsit în calea [35] sa trei corăbii turceşti încărcate cu grîu // pe care le-a luat pradă
p. 96 şi le-a dus la Caffa. În acel loc a găsit două din galerele sale // adică pe a domnului Regnault de Comfide[36] şi pe a domnului Geoffroy de Thoisy . . .[37]

[Urmează povestirea sosirii lor la Trapezunt, debarcarea lui Geoffroy de Thoisy la Vathy (= Poti) în Gruzia, unde e făcut prizonier. Ulterior e eliberat în urma intervenţiei împăratului de Trapezunt, Alexis al IV-lea, la cererea lui Wavrin].

p. 50' . . . Seniorul de Wavrin, care voia să ţină făgăduiala ce o făcuse domnului Pietre Vast şi seniorilor din Ungaria, a plecat de la Caffa şi a mers // pe
p. 97 Marea Neagră, pînă ce a intrat pe rîul Dunărea şi a ajuns în portul Brăila unde, după trei zile, a venit domnul Pietre Vast, cu un cavaler din Ungaria . . .

[Urmează povestirea soliei lui Pietre Vast la Buda. Ungurii hotărăsc să trimită la Nicopole „opt sau zece mii de luptători“ spre a se uni cu flota burgundă.]

p. 100 . . . Şi <ungurii> l-au rugat pe domnul Pietre Vast ca, la înapoiere, să
p. 51 binevoiască a se înfăţişa domnului[38] Ţării Româneşti şi să-l poftească să-şi adune o armată puternică pentru a fi la sorocul hotărît[39] în faţa acelui oraş[40].

---

[31] Murad al II-lea, sultan otoman (1421—1451) cu o întrerupere de 6 luni după bătălia de la Varna, în care timp a domnit fiul său Mahomed al II-lea.

[32] *D'efficace.*

[33] *Estre ancore wauerans.*

[34] *Bourguoigne.* E vorba de Filip de Burgundia, „Marele Duce din Occident" mai puternic şi mai bogat ca regele Franţei.

[35] *Oivre* (oire, oirre), călătorie.

[36] Regnault de Comfide sau Confide, cavaler de Rhodos care a însoţit pe Walerand de Wavrin în expediţie împotriva turcilor.

[37] Geoffroy de Thoisy, scutierul lui Filip cel Bun şi viitor bail de Artois; a însoţit pe Ghillebert de Lannoy într-una din călătoriile sale în Orient; în 1441 a fost trimis cu o escadră burgundă în Levant. Vezi ed. Dupont, p. 28, n. 1 şi p. 50, n.l sugestia că ar fi vorba aci de fratele său Jacot de Thoisy, întrucît Geoffroy era prizonier la gruzini.

[38] *Seigneur.* Vlad Dracul (1436—1442; 1443—1446).

[39] La jumătatea lunii august.

[40] Nicopole.

Şi i-au cerut să binevoiască a merge la Constantinopol şi să facă tot ce va putea pentru a aduce[41] pe un principe turc care se numea Saudji[42], fiul fratelui mai mare al sultanului Murad bey[43].

Aşadar domnul Pietre Vast a dat scrisorile sale pecetluite <cu pecetea sa> numiţilor seniori din Ungaria şi la înapoierea sa a vorbit cu domnul Ţării Româneşti, care i-a făgăduit că dacă acel căpitan burgund ar vrea să rămînă cu galerele sale la Brăila numai pînă ce ei vor fi cules bucatele, el va strînge cît mai mulţi oameni va putea şi va fi în ziua hotărîtă pe ţărm împreună cu cei din // Ungaria. Dar mai întîi voia să vorbească cu acel căpitan p. 101
burgund. Şi cum era departe de el, a făgăduit să trimită pe fiul său la Brăila, la acel căpitan, după cum a şi făcut mai apoi. Şi domnul Pietre Vast a spus atunci domnului Ţării Româneşti că este nevoie să se ducă la // Constantino- p. 52
pol, la împărat, să-l aducă pe Saudji, principele Turciei, şi totodată cinci sau şase galere. Dar dacă ar voi <domnul> să vină la patru sau cinci leghe depărtare de Brăila şi să trimită cai numitului căpitan, el se va lega, la înapoierea sa, să-l conducă pînă la el.

Aceste veşti le-a adus domnul Pietre Vast căpitanului său[44] ...

[Wavrin împărtăşeşte aceste veşti cardinalului veneţian Condolmieri şi cheamă toate galerele care rămăseseră la Pera.]

... În acest port al Brăilei se afla o mică navă care adusese mărfuri de la Constantinopol şi care se înapoia acolo. Pe această navă s-a urcat domnul Pietre Vast pentru a se duce la Constantinopol la împărat. Iar căpitanul l-a însărcinat pe el să aducă o bombardă mică[45], aflată pe nava mare împreună cu pietrele şi cu praful de puşcă ce se întrebuinţau la ea. // Domnul Pietre p. 102
Vast s-a sîrguit întru toate aşa de bine, încît cardinalul[46] a venit cu trei galere pe Dunăre. Dar, deoarece domnul Geoffroy de Thoisy se înapoiase la ducele

---

[41] *Eslever.*

[42] *Saoussy.* În realitate e vorba de Daud (Dawud) Celebi (n. 1415—20 — m. 1453), al doilea fiu al principelui turc Murad şi nepotul de fiu al principelui Saudji, orbit la Didymoteichon (29 septembrie 1382) şi apoi condamnat la moarte de tatăl său, sultanul Murad I, împotriva căruia se răsculase în înţelegere cu fiul împăratului bizantin Ioan al V-lea Paleologul. Daud se înrudea cu magnaţii unguri în urma căsătoriei surorii sale, Catharina cu Paul Török de Salgó şi apoi cu Detrik Cselley. Recomandat împăratului Sigismund de Alexandru I Aldea încă din 1432, Daud a luat parte la expediţia aceasta burgundă din 1445 în calitate de pretendent, şi ulterior la bătălia de la Kossovopolje (1448). A murit la 30 decembrie 1453 la Sacile, în Friul. Vezi F. B a b i n g e r, *Dâwud Celebi, ein osmanischer Thronwerber des 15 Jahrhunderts,* în „Südost Forschungen", XVI, 1957, pp. 297—311.

[43] *Morathbay,* adică Murad al II-lea, sultan otoman (1421—1451).

[44] Comandantului, adică Wavrin.

[45] *Bombardelle.*

[46] Cardinalul Francesco Condolmieri (Condolmario), veneţian de origine, vicecancelar al bisericii romane şi episcop de Verona (1438), era conducătorul flotei creştine, în calitate de legat papal.

de Burgundia, nu a mai găsit <la Pera> decît două galere şi cea pe care căpitanul o lăsase acolo cu domnul Gauvain Quieret, care se înapoiase de asemenea la duce, şi le-a adus înapoi cu el, pe toate trei. Şi l-a adus şi pe seniorul turc ca al treizecilea <din ceata lor> împreună cu numita bombardă, cu pietrele şi cu praful de puşcă. Şi au ajuns la Brăila cu opt sau zece zile înaintea cardinalului şi a celorlalte galere.

Şi cum a venit[47], îndată fiul domnului Ţării Româneşti[48] a trimis la tatăl său să ceară cai. Apoi el[49] şi domnul Pietre au dus pe căpitan în faţa acelui domn al Ţării Româneşti, cam spre sfîrşitul lui iulie, din anul 1445. Şi acolo împreună cu cei din Ungaria şi-au hotărît treburile. Şi acel domn al Ţării Româneşti a făgăduit căpitanului să-i dea destul grîu şi destule care pentru oamenii săi, deoarece ei păstraseră ţara netulburată în timpul seceri-
p. 53 şului astfel că turcii nu o cutreieraseră. Şi au hotărît împreună // că, atunci cînd vor veni toate galerele, să se ducă el pe uscat şi galerele pe apă la asediul unui oraş numit Dristra[50], care odinioară fusese cucerit şi ruinat de români[51] şi nu era nici unul din zidurile sale rămas întreg: dar <oraşul> era iarăşi cu casele refăcute şi din nou plin de norod şi era aici un loc de trecere care vătăma mult Ţara Românească. Şi a făgăduit acel domn al românilor că, pentru a călăuzi galerele pe rîu, el le va da patruzeci sau cincizeci de vase numite
p. 103 monoxile[52] care sînt făcute dintr-o singură bucată ca o // troacă[53] pentru porci, lungi şi înguste şi cu mulţi luptători înăuntru, în unele mai mulţi, în altele mai puţini.

Şi după ce numitul senior de Wavrin a împlinit acestea cu domnul Ţării Româneşti, în felul arătat, el a trimis îndată pe domnul Pietre Vast în Ungaria, pentru a-i grăbi pe unguri, spunîndu-le că galerele erau gata şi au şi intrat pe Dunăre pentru a înainta în susul ei, şi făgăduind că domnul Ţării Româneşti li se va alătura cu multă oaste. Şi deoarece domnul Pietre Vast făgăduise lui Saudji, principele turc, că nu-l va preda în alte mîini decît ale seniorilor din Ungaria, căpitanul i-a dat o galeră pentru el şi pentru oamenii lui, pe care galeră acel turc a pus o mîndră flamură roşie cu o măciulie mare aurită şi pe deasupra şase fîşii toate purpurii, fluturînd în vînt[54]. Şi aşa l-a dus Pietre Vast în Ungaria. Şi două zile după ce a plecat, au venit cardina-

[47] = Pietre Vast.

[48] Fiul lui Vlad Dracul, poate viitorul domn Vlad Ţepeş.

[49] Fiul domnului.

[50] *Triest.* Este cetatea Durostorului, la români Drîstor sau Dristor, la Bulgari Drstr, la turci Silistra. Pentru unitatea redării în traducere s-a folosit peste tot forma Dristra.

[51] *Vallaques.*

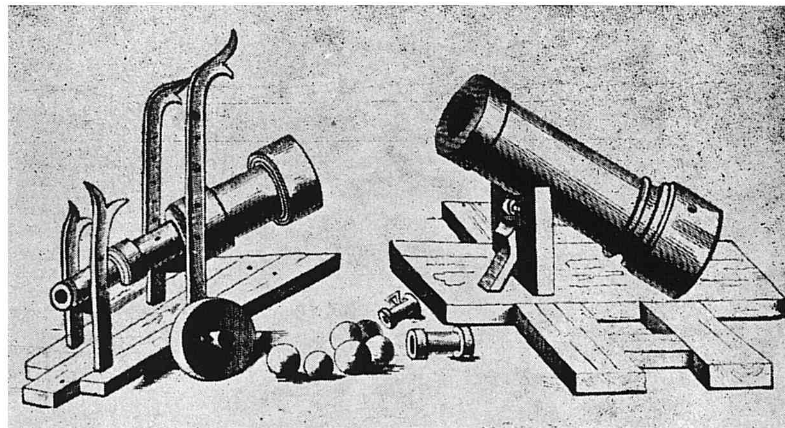
[52] *Manoques.*

[53] *Nocq* (de la: *noccus*).

[54] *Mist une gallieuse baniere rouge, atout ung gros pommeu doré et par dessus six lambeaux tous vermaux ventelans au vent.*

Arbaletieri din secolul al XV-lea (după o miniatură publicată de P. Lacroix, *Les Arts au Moyen Age*... (ed. IV), Paris, 1873, p. 91, fig. 57).

Bombarde așezate pe afeturi fixe și rulante (*ibidem*, p. 101, fig. 63).

Monoxilă (detaliu dintr-o miniatură din sec. XV reprodusă de P. Lacroix, *Moeurs, usages et costumes au Moyen Age*, Paris, 1877, p. 277, fig. 191).

Hartă a Dunării cu miniaturile cetăţilor Turnu, Giurgiu şi Silistra (după Cod. Lat. 7239 al Bibliotecii Naţionale din Paris, reprodusă de Fr. Babinger, *Eine Balkankarte aus dem Ende des XIV Jahrhundert,* în „Zeitschrift für Balkanologie", Wiesbaden, II, 1964, p. 6).

Vedere fantezistă a unui oraş din Ţara Românească la 1493 (gravură din Hart. Schedel, *Chronicorum liber. Norimb.*, Koburger, 1493, f. CCLXXXVI vo).

Mahomet II „cuceritorul", sultanul Turciei (miniatură de pictorul Sinan bey, reprodusă de Celal Esad Arseven, *L'Art Turc*, Istanbul, 1939, pl. 18).

lul[55], domnul Regnault de Comfide şi Jacot de Thoisy[56] cu cinci galere care, unindu-se cu cele trei ale căpitanului, s-au făcut opt, atît cît făgăduise.

Cum a venit cardinalul, seniorul de Wavrin s-a dus înaintea lui şi, în convorbirile lor, i-a arătat hotărîrea ce o luase cu domnul Ţării Româneşti, care a trimis din nou pe fiul său la Brăila la seniorii noştri cu cinci sau şase
boieri de seamă[57] pentru a-i păstra mai departe în gîndul lor cel bun[58]. Şi a p. 104
venit // acolo tot atunci şi un sol din Ungaria care i-a vestit că voievodul[59] aduna cît putea mai mulţi oşteni[60], dar că nu va fi la Nicopole înainte de sărbătoarea Maicii Domnului din septembrie[61]. Şi de aceea seniorii noştri cu
// fiul[62] domnului Ţării Româneşti au hotărît să se ducă să atace oraşele şi p. 54
cetăţile pe care le vor fi găsit din locul acela de unde se aflau[63], pînă la Nicopole; adică oraşul Dristra[64], „Turnul Turcan“[65], Giurgiu[66] şi Rusciuc[67] şi că domnul Ţării Româneşti se va duce pe uscat de-a lungul rîului şi al galerelor cu toate forţele sale pentru a le da ajutor şi provizii. Şi au sorocit să se afle într-o anumită zi în faţa oraşului Dristra pentru a-i da asaltul, care oraş se afla în Bulgaria, pe coasta Greciei[68]. Dar turcii care îşi aveau iscoadele lor în Ţara Românească au aflat de această hotărîre de a porni la fapte, după cum veţi putea auzi mai departe.

Aşadar cardinalul şi seniorul de Wavrin au pus să li se dreagă bine galerele şi să le rînduiască după tot rostul, şi deoarece ungurii amînaseră ziua după sărbătoarea Maicii Domnului din septembrie, ei nu au plecat de la Brăila decît a doua zi după jumătatea lui august, şi au pierdut mult timp urcînd în susul rîului pînă la Dristra; căci erau trei sute de mile[69] care fac cam o sută de leghe franceze[70].

În această călătorie domnul Ţării Româneşti cu toate forţele sale de us- p. 105
cat venea pe malul // apei să vorbească cu seniorii noştri creştini. Şi aşa într-un

[55] Cardinalul Condolmieri.
[56] Jacot de Thoisy, capitanul vaselor şi galerelor ducelui de Burgundia.
[57] *Notables hommes.*
[58] *En leurs bons propos.*
[59] Ioan de Hunedoara.
[60] *Gens d'arme.*
[61] 8 septembrie.
[62] *Le fils de la Vallaquye.*
[63] Brăila.
[64] Silistra.
[65] *Tour Turcain* (de la Tutrakan, nume dat de turci Turtucaiei). În alte locuri se foloseşte numirea de Castelul Turcan.
[66] *Georgye.*
[67] *Rossico.*
[68] *Sur la costiere de la Grèce.* (Aci Grecia = Peninsula Balcanică).
[69] *Mile,* măsură care are 1 000 de paşi (dubli). În Franţa se folosea mila de Paris de 1 000 de „toises" (1 949 m).
[70] În Franţa se foloseau mai multe leghe, variind între 3 268 m şi 4 826 m.

rînd le-a spus să arunce ancorele lor, căci se apropiau de orașul Dristra, și că a doua zi pornind de acolo vor fi în două ore în fața orașului. Deci au lăsat ancorele și s-au adunat la sfat pentru a ști dacă a doua zi se va da asalt orașului. La acest sfat au fost chemați toți căpitanii și „patronii"[71] galerelor; de asemenea boierii români care le fuseseră dați spre a-i călăuzi. Așa că după ce lucrul a fost bine dezbătut între ei, s-a ajuns la această concluzie: că la rugămintea și cererea cardinalului — pentru că nu avea decît trei galere — seniorul de Wavrin să ducă el stindardul bisericii (și cardinalul i-a dat toți oamenii săi) și ca domnul Regnault de Comfide să ducă stindardul ducelui de Burgundia. Și seniorul de Wavrin va porni un ceas înaintea cardinalului pentru ca să alcătuiască avangarda și să-i poftească[72] pe români, deoarece îi cunoștea. Și li s-a dat de știre că se hotărîse ora pentru a se porni la asaltul orașului a doua zi, la ora șase dimineața.

S-a făcut întocmai cum se înțeleseseră cu privire la pornire. Și a venit
p. 55 seniorul de Wavrin în fața Dristrei în zorii zilei și a găsit pe români care se și tăbărau pe țărmul rîului în corturi și pavilioane. Unii dintre ei au și venit de îndată la seniorul de Wavrin să întrebe unde e cardinalul; el le-a răspuns că acesta va veni în curînd, arătîndu-le pînzele galerelor care veneau spre ei și că de cum va fi sosit, el era hotărît să-și înceapă asaltul.

p. 106 Cei din oraș nu dădeau semne de <vreo pregătire de> război sau de vreo teamă, nici nu trăgeau cu // tunurile sau din alte arme de tras. Și au văzut curînd după aceea seniorul de Wavrin și românii că se coboară[73] pînzele la galerele cardinalului. Pentru acest lucru au rămas românii tare uimiți și au întrebat care este pricina de nu se apropie. La care a răspuns căpitanul că el nu știe și că aceasta era împotriva hotărîrii luate împreună, și le-a spus cu mare mînie: „Cînd faci pe un preot conducător de oaste, nu poate să iasă lucru bun". Și au hotărît împreună să trimită o barcă de la galeră către cardinal, pentru a afla de ce întîrzie. Și se uitau mereu la barca ce mergea; și cînd a ajuns la galeră, care era la o depărtare de o leghe franceză de acolo, au văzut un om pe care îl trăgeau[74] în vîrful catargului cu mîinile legate la spate. Și deoarece este pedeapsa care se obișnuiește pe galere împotriva răufăcătorilor, căpitanul a spus românilor: „Ia priviți, cardinalul își pedepsește oamenii săi tocmai cînd trebuie să dăm asaltul <împotriva> acestui oraș". Căpitanul și românii erau atît de mînioși, încît nu știau ce să mai spună, căci erau aproape nouă ore de cînd soarele începuse să ardă și să fie tot mai încins, din care pricină le-ar fi venit greu să dea asaltul pe o atare arșiță. Și aceea ce îi

[71] *„Patrons"* = subordonații direcți ai comitelui și amiralului galerelor.
[72] *Solliciter.*
[73] *Caller la voile.*
[74] *Sacquer* (de la: *saccare*). E vorba de o cazna practicată pe corăbii și galere, asemănătoare cu cea cunoscută sub numele de estrapadă.

tulbura încă și mai mult era faptul că ei nu vedeau că s-ar înapoia barca.

Au tot privit așadar galerele pînă ce au băgat de seamă că ele își întind pînzele pentru a porni înainte; la ora aceea căpitanul rostea amenințări grozave împotriva celor din barcă pe care îi trimisese acolo, pentru faptul că zăboveau atîta. Și cînd a venit cardinalul, a trecut prin fața galerei seniorului de Wavrin; și privindu-l, a început să rîdă. Dar seniorul de Wavrin a
întors spre el o căutătură // aspră și mînioasă. Și s-a urcat iute într-o barcă, p. 107
împreună cu cîțiva boieri[75] // români și cînd s-a apropiat de galera cardi- p. 56
nalului i-a strigat tare: „Monseniore, este cumva <acesta> ceasul potrivit pentru a se da asalt orașului"?[76] și cardinalul, zîmbind, i-a răspuns: „Vă voi spune alte vești". Apoi, îndată ce s-au urcat pe galera sa, le-a spus: „Dumnezeu a luat seama la noi și nu a voit să fim dați pierzării, căci vasele românilor numite monoxile au intrat azi de dimineața într-un rîu mic, unde au prins pe un turc care pescuia și l-au adus cu ei. Acesta a fost cercetat și căznit[77] și el a recunoscut și mărturisit că sînt treizeci de mii de călăreți de ai turcilor[78] în orașul Dristra și că toți subașiii[79] țării bulgărești[80] sînt adunați acolo, adăugînd că vrea să moară de moartea cea mai chinuitoare cu putință dacă nu a spus[81] adevărul".

Și a pus să fie adus acel turc înaintea românilor, care l-au descusut și el a numit pe toți subașiii care erau în acel oraș.

Și atunci turcii, dîndu-și seama că nu vor fi atacați, și că li se descoperise cursa pe care o pregătiseră, au început să tragă din tunuri și din „serpentine"[82]; dar, din mila Domnului, nu a fost atinsă nici una din galere, care au fost silite să o ia din loc și să se ducă să arunce ancora mai departe. S-a luat hotărîrea ca să se ducă toți să prînzească, și să nu se încumete să pornească asaltul dacă nu vor afla alte știri. Dar turcii dinăuntrul orașului au folosit un
vicleșug; căci au dat foc la unul din capetele <orașului> // și, strigînd tare, p. 108
mînau pe femei și copii să fugă din oraș. Și românii spuneau că așa obișnuiesc să facă turcii pentru a-i amăgi pe creștini ca să dea asaltul împotriva orașului. Dar cu toate acestea ei[83] s-au retras în corturile lor pentru a prînzi și cei din galere s-au dus așijderea să ia masa. Și pe cînd[84] prînzeau a alergat afară din oraș un turc călare, îmbrăcat numai în roșu, cu o suliță scurtă și cu o

---

[75] *Seigneurs vallaques.*
[76] *Monseigneur est-il bien heure d'assaillir la ville?*
[77] *Jehiné* (de la „gehenne" care amintește de chinurile Gheenei = iadului).
[78] *XXXm chevaulx de Turcqs.*
[79] *Soubachins.*
[80] *Volgarye.*
[81] *Ou cas qu'il ne soit* (mai probabil: *disoit*) *vérité.*
[82] *Serpentine*, tunuri mari.
[83] Adică românii.
[84] *Entandisque* = tandis que.

flamură[85] mică și a alergat de mai multe ori pe malul acelui rîu. Și curînd după el au alergat trei sau patru sute, cu un stindard roșu; și au început să se plimbe pe malurile și cîmpiile din jurul orașului; după aceea, a ieșit din acel oraș o flamură mare roșie cu o măciulie de aur cu șase fîșii, întru totul asemănătoare cu a principelui turc Saudji; și apoi au mai ieșit multe alte steaguri[86]. Și spuneau românii că după părerea lor ar putea fi între douăzeci și cinci sau treizeci de mii de călăreți turci, după spusa sarazinului prins.

p. 57 Atunci turcul Saudji[87], care era în galera sa, văzînd că ies steagurile din oraș, cum le cunoștea bine, a cerut să vorbească cu seniorul de Wavrin care s-a și grăbit îndată <și căruia> i-a spus: „Eu cunosc bine pe subașii și pe căpitanii turcilor care sînt aici. Mi se pare că, dacă aș putea să le vorbesc, i-aș atrage de partea mea". Seniorul de Wavrin i-a răspuns că, despre partea sa, era destul de bucuros <de aceasta>, dar că era neapărată nevoie să-i dea de știre domnului cardinal, căruia s-a dus de îndată seniorul de Wavrin să-i spună această
p. 109 veste, de care s-a bucurat mult. Și i-a spus: „Vă rog, găsiți // mijlocul să-l faceți să vorbească cu ei". Drept care seniorul de Wavrin s-a întors de îndată la acel Saudji, unde a chemat pe domnul Regnault de Comfide care l-a sfătuit să-și potrivească bine vîslele galerelor ca seniorul de Wavrin să meargă împreună cu turcul. Apoi acel Saudji a fost întrebat de seniorii noștri cum s-ar putea găsi vreun mijloc de a duce tratative în siguranță. La care lucru a răspuns că va găsi el mijlocul[88]. Și a pus îndată să se ridice pe o suliță o flamură albă; cînd au zărit-o turcii, au pus și ei să se ridice alta <asemănătoare>. Și cînd a văzut-o Saudji, a spus: „Să mergem fără teamă; avem chezășie de siguranță".

Atunci galerele s-au tras cu vîslele spre uscat la o bătaie de săgeată depărtare de turci, astfel că toți turcii care erau rînduiți în patru sau cinci trupe[89] au venit să se alinieze pe malul rîului cu stindardul lor cel mare și cu subașii, în calea galerei căpitanului. Apoi fără zăbavă, sus-numitul Saudji a îmbrăcat o haină de brocart de aur albastru și s-a urcat sus pe proră[90] cu un turban turcesc alb[91] și cu un cerc de aur pe capul său, de unde puteau să-l vadă bine toți turcii din jurul lui <care erau> cam treizeci de mii, toți arcași. Și atunci a poruncit Saudji ca să fie lăsată în jos pe apă o barcă pentru ca să-i aducă pe cei care vor fi delegați la această întîlnire[92]. În ea au intrat patru turci din cei mai de seamă care s-au oprit de îndată în fața numitului Saudji și acesta a

---

[85] *Pennon.*
[86] *Enseigne.*
[87] *Saoussy* = Saudji, dar de fapt e vorba de fiul lui Saudji, anume Daud Celebi.
[88] *Qu'il en feroit bien.*
[89] *Batailles.*
[90] *Monta hault sur le bancq.*
[91] *Ung chapel de turcq blanc.*
[92] *Au parlementer.*

vorbit în limba turcească, tare şi răspicat sus-numiţilor turci. „Duceţi-vă la aceşti subaşii" pe care i-a numit pe toţi cu numele lor „şi spuneţi-le că eu sînt principele[93] Saudji, fiul fratelui mai mare al părintelui lui Murad // bey[94], şi p. 110
că îmi revine de drept împărăţia Turciei. Şi îi rog să binevoiască a mă recunoaşte de stăpîn, spunîndu-le că le făgăduiesc să le fac mai mult bine decît le-a făcut vreodată Murad bey pe care l-au socotit ca stăpîn // în lipsa mea, şi că îi voi ierta pe toţi chiar dacă s-ar fi purtat vreodată rău cu măria sa tatăl meu p. 58
şi cu mine".

Şi atunci îndată barca cu vîsle s-a dus spre turci. Dar pe cînd plecau astfel, domnul Regnault de Comfide a strigat seniorului de Wavrin: „Domnule căpitan, nu vedeţi oare ceea ce văd eu?" „Nu ştiu <ce anume>", a răspuns căpitanul, „dacă nu-mi veţi spune". „Eu văd, spuse el, pe aceşti nemernici[95] de turci care aduc tunuri şi le îndreaptă împotriva noastră". Şi l-a întrebat căpitanul ce crede că ar trebui să facă. „Aveţi patru tunuri pe galera voastră şi eu tot atîtea pe a mea; să le îndreptăm deci împotriva acestei trupe de turci şi dacă ei vor trage asupra noastră să fie pregătit focul pentru a trage asupra lor; va intra frica în ei[96]".

Cînd barca ajunse la o jumătate de aruncătură de piatră de ţărm, se opri. Şi acolo, slujitorul sus-numitului Saudji a înfăţişat amintiţilor subaşii cele ce poruncise stăpînul său. După ce s-a isprăvit acea solie, ei s-au tras la o parte şi au ţinut sfat mai bine de un sfert de ceas. Apoi au venit pe malul Dunării; şi unul din subaşii a spus solilor lui Saudji cu glas atît de tare că putea să-l audă bine <şi Saudji>: „Întoarceţi-vă la domnul vostru // şi spuneţi-i că noi avem p. 111
un stăpîn pe care l-am ascultat şi pe care l-am slujit multă vreme; astfel că nu cunoaştem alt stăpîn, nici nu putem avea doi". Principele Saudji, auzind acest răspuns, s-a schimbat la faţă şi şi-a pierdut cumpătul, dînd semne de întristare. De unde s-a înţeles că răspunsul nu-i plăcuse. Şi el mai avea acolo un tălmaci care îi raporta seniorului de Wavrin tot ce se spunea dintr-o parte şi din alta.

Şi atunci de cum s-a isprăvit convorbirea[97] dintre ei, au şi început sarazinii să tragă cu tunurile împotriva celor din galere. Şi aceştia, de asemenea, au tras asupra grosului turcilor care fugeau cît puteau ca oile în turme mari cînd lupul se năpusteşte în mijlocul lor. Şi apoi seniorii noştri s-au întors la cardinal căruia i-au povestit ce au făcut.

După împlinirea acestora, boierii Ţării Româneşti s-au dus la acel Saudji şi atît au stăruit, încît s-a învoit să coboare pe uscat cu ei. Şi a chemat deci pe

---

[93] *Seigneur.*
[94] *Morath bay* = Murad al II-lea (pentru filiaţia corectă vezi p. 85, n. 42).
[95] *Ribaux*, nume dat trupelor uşoare care prin extensiune a căpătat şi sensul de oameni de nimic, libertini, nemernici.
[96] *Ils auront la moitié pyeur.*
[97] *Parlament.*

seniorul de Wavrin să vină la el și i-a declarat că vrea să coboare pe uscat cu
boerii Țării Românești, dar căpitanul îi răspunse: „Cum! m-ați pus să făgădu-
p. 59 iesc cu jurămînt că nu vă voiu preda nimănui altcuiva decît doar seniorilor //
din Ungaria. Vreți să-mi calc acum jurămîntul meu?“ Și seniorul Saudji îi
întoarse vorba cu supărare[98]: „Nu sînt eu slobod a mă duce unde îmi place?
Mă socotiți oare robul vostru?“ Atunci îi răspunse seniorul de Wavrin: „Veniți
împreună cu boierii Țării Românești înaintea cardinalului, ca să mă dezlegați
p. 112 în fața lui de făgăduiala pe care v-am făcut-o; și apoi duceți-vă unde // veți
socoti“. Ceea ce a și făcut. Apoi îndată el și toți turcii săi s-au dat jos pe țărm
și s-au dus la domnul Țării Românești.

Și deoarece se pierdea timpul în fața acestui oraș Dristra cîtă vreme era
așa mare mulțimea turcilor, s-a hotărît să se ridice ancorele și să se pornească
în susul rîului pentru a se duce să se unească cu ungurii cît mai curînd cu
putință, în fața orașului Nicopole. Și deoarece se isprăviseră posmagii în gale-
rele seniorului de Wavrin din cauza călătoriei îndelungate făcute pe mare (și nu
aveau decît grîul și făina ce le aduceau românii), el s-a înțeles cu cardinalul să
plece cu un ceas sau două înaintea lui și să meargă pînă ce va găsi un loc potrivit
pentru a face un foc mare și a face și cărbuni ca să coacă pîinea, căci nu aveau
altă pîine decît turtele[99] pe care le făceau zilnic pe cărbuni, iar uneori ostașii[100]
și galiongiii[101] nu mîncau decît grîu fiert.

Și cînd a plecat seniorul de Wavrin, fiul domnului Țării Românești s-a
luat după el de-a lungul țărmului cu toate monoxilele sale. Și s-a întîmplat ca
acel senior de Wavrin, datorită vîntului prielnic pe care îl avea, neștiind unde
se afla, a ajuns la o leghe de un castel turcesc, numit Castelul Turcan[102] unde
a găsit lemne și loc potrivit pentru a face cărbuni. Și au coborît deci pe țărm,
pentru a-și potoli foamea. Și fiul <domnului> Țării Românești, care nu putea
înainta atît de repede cu vîslele ca ai noștri cu pînzele, venea în urmă. Și cînd
l-a văzut pe căpitan că ancorase, i-a trimis pe cei mai de frunte dintre românii
p. 113 săi să-i spună astfel: „Fiul <domnului> Țării Românești vă salută // și vă dă
de știre că sînteți aci ancorați la două mile de castelul Turcan. Și deci vă roagă
ca mîine de dimineață să fiți gata pentru a da asaltul, alături de el, care are
pe lîngă sine mai bine de cinci sute de români“.

Dar acum soarele apusese; de aceea căpitanul, văzînd că // zăbovise acolo
p. 60 mai bine de trei ore, și că nu se vedea nici un semn în legătură cu sosirea cardi-
nalului și nici a galerelor sale, era cu inima înghețată. Căci trecuse ora la care
trebuia să fi venit, ținînd seamă și de vîntul prielnic pe care-l avea și care se

---

98 *Felonneusement.*
99 *Wateaux;* corespunde cuvîntului modern *gâteaux.*
100 *Compaignions.*
101 *Galliotz.*
102 *Chateau Turquant* (de la Tutrakan, nume dat de turci Turtucaiei).

mai întărise încă mult de cînd fusese lăsată ancora. Aşa că nu ştia ce să mai gîndească şi nici ce să răspundă românilor; ori că da, ori că ba. Căci nu era lămurit ce întîmplare sau ce cumpănă putea să i se fi ivit cardinalului pentru ca să fi zăbovit atît de mult. Totuşi s-a sfătuit cu oamenii de bine pe care îi avea în galera sa; aceştia îi spuseră: „Aceşti români de aci se arată gata să dea mîine împreună cu voi asaltul la această cetate. Dacă nu veţi primi <să faceţi aceasta>, faptul se va întoarce spre marea voastră ocară şi mişelie[103]. Chiar dacă nu a venit cardinalul, el nu poate întîrzia atît de mult încît să nu ajungă aci în noaptea aceasta.“ Aşadar seniorul de Wavrin, trăgînd nădejde că va veni negreşit cardinalul, fără de care nu voia să facă nimic sau prea puţin lucru, răspunse românilor: „Trag nădejde că domnul cardinal va veni chiar în astă-noapte şi totodată şi celelalte galere ale mele; şi mîine dimineaţa voi fi gata. Trimiteţi la mine cînd veţi voi să treceţi şi eu voi merge la asaltul castelului împreună cu voi“.

După ce au plecat românii şi s-a lăsat noaptea, acel căpitan şi toţi cei de pe galera sa erau îngîndurați şi mîhniţi din cauza cardinalului şi a celorlalţi ostaşi ai lor, despre care nu aveau nici o veste. Dar // ei nu ştiau nimic de p. 114
păţania lor norocoasă[104] care a fost aşa cum vă voiu spune. Căci atunci cînd cardinalul trebuia să pornească pentru a se ţine după ei, galera lui a dat de pămînt şi au fost astfel ţinuţi în loc timp de patru ore pentru ca s-o descarce ca s-o despotmolească şi s-o încarce apoi iar. Şi oastea turcilor care era la Dristra credea că acesta era un vicleşug ce se făcea pentru a vedea dacă ei nu se vor lua pe ţărm după galerele care plecaseră cele dintîi, şi apoi deodată să se întoarcă cele trei galere pentru a cuceri oraşul. Aşa că turcii s-au chibzuit împreună să se înapoieze în acel oraş şi să-l păzească în acea noapte. Şi aceasta a fost pricina cea adevărată pentru care a fost cucerit castelul Turcan, după cum veţi auzi. Căci dacă sarazinii ar fi urmărit pe uscat primele două galere pînă în acel loc, niciodată nu l-am fi cucerit. Căci acel castel se afla în Bulgaria, în partea Greciei ca şi oraşul Dristra.

Aşadar căpitanul a pus pe cei de pe galere să stea sub arme toată noaptea aceea, făcînd mare pază. El însuşi s-a culcat pe punte, înarmat bine împreună cu ceilalţi şi a doua zi în zori cînd // românii au trecut cu monoxilele lor, au p. 61
trimis la seniorul de Wavrin să-i spună să-şi ţină făgăduiala. Acesta de îndată puse să se sune din trîmbiţe şi să se ridice ancorele spre a urma pe români cît mai repede cu putinţă. Dar cînd românii, care se grăbiseră să coboare înaintea lui, s-au aflat pe uscat, de îndată turcii din cetate, care erau cam în număr de 150 i-au împins înapoi pînă la monoxilele lor. Dar seniorul de Wavrin care-şi pregătise foarte bine oamenii a venit cu cele două galere ale sale, şi acolo dînd

103 *A grand deshonneur et lascheté.*
104 *Leur adventure fortuneuse.*

p. 115 din arbalete, culevrine[105] și tunuri a venit în ajutorul românilor // așa de bine că ei și-au venit în fire, și <cruciații> au coborît în felul următor: seniorul de Wavrin a încredințat flamura[106] ducelui de Burgundia unui scutier foarte viteaz, numit Dyeric de Vyane[107] de fel din țara Olandei și toți arbaletierii, pușcașii culevrinelor[108] și tunarii [109] serveau sub acea flamură. Și stindardul ducelui l-a dat să-l ducă unui cavaler din Hainaut[110], numit seniorul de Houes[111]; sub acest stindard serveau oștenii[112] și marinarii[113] galerelor și seniorul de Wavrin <era> tot timpul alături de stindard. Și au respins, din prima ciocnire pe turci cu atîta violență în curtea lor de apărare[114], încît au și luat castelul cu asalt.

Acest castel Turcan așezat pe malul Dunării era alcătuit dintr-un pătrat de ziduri ce se întretăiau în așa fel că la trei dintre unghiuri avea cîte un mic turn iar la al patrulea unghi era un turn mare, pătrat, masiv și înalt de zece picioare. Și turcii se urcau în el pe o schelă[115] de lemn care era acoperită în întregime de tăblii mari din coajă de copac care se jupoaie atunci cînd sînt
p. 116 arborii plini de sevă[116]. Deasupra era o mare galerie[117] și // pridvoare[118] mari de scîndurele[119] de lemn, din care galerie se apărau cu îndîrjire turcii; în spate era curtea de apărare de jos care era înconjurată de cele trei laturi ale zidurilor, de turn, de șanțuri mari și întărituri de pari[120] de jur împrejurul ei. Cu toate acestea a fost cucerită, cum ați auzit, de la primul atac[121], cu rușinoasa alungare a turcilor care au fost urmăriți așa de năvalnic, încît în graba lor de a se refugia în acel turn și în acel castel, nu au mai avut răgaz să-l apere.

Nu se știa prea bine cum să se purceadă la asaltul castelului, deoarece îi stătea piedică acel turn care apăra atît de bine zidurile <cetății>. Căci turcii

[105] *Cullevrines* înseamnă și un tun mai mic și un fel de pușcă simplă, alcătuită dintr-o țeavă de metal subțire și lungă care se aprindea cu fitil.

[106] *Pennon.*

[107] Jean de la Boverie, cavaler supranumit la Ruyte, senior de Viane, în Flandra, era burgmistrul cetății Liège în 1482.

[108] *Culvriniers.*

[109] *Canonniers.*

[110] *Henault.*

[111] *Houes.*

[112] *Hommes d'armes.*

[113] *Compaignons de galées.*

[114] *Basse-court.* Termen de fortificație din evul mediu desemnînd o galerie deschisă pe sus ce leagă portița (poterne) de la nivelul inferior al turnului de apărare către șanț cu întăriturile contra escarpei. În lipsa unui termen propriu se folosește aci expresia de „curte de apărare" pentru această lucrare ce închidea accesul la nivelul de jos al fortificației.

[115] *Montée.*

[116] *toute couverte de grandes plates plures de bois, ainsi qu'on les poille quand les arbres sont en sève.*

[117] *Bacicol* (sau bachicol) = machicoulis.

[118] *Allées.*

[119] *Aisselles* (sau aisseaux, scîndurele mici).

[120] *Pallis* (= palisadă).

[121] *De venue.*

Alexandru cel Bun (detaliu dintr-un epitrahil de N. Iorga, *Histoire des Roumains*, III, Bucarest, 1937, p. 372).

Ioan Corvin de Hunedoara (miniatură din sec. XV reprodusă de C. Karadja, *Despre edițiile din 1488 ale cronicei lui Johannes de Thurocz*, București, 1934, pl. VII).

care se aflau în galeria amintită şi în pridvoarele de lemn aruncau pietroaie
mari şi bîrne[122], aşa că nimeni nu îndrăznea să se apropie de ei. // Dar totuşi p. 62
seniorul de Wavrin a trimis să se aducă opt tunuri care se aflau în acele galere
şi le-a îndreptat împotriva galeriei şi a pridvoarelor de dinafară. Şi a pus să fie
rînduiţi în acel loc puşcaşi, arbaletieri şi arcaşi; de unde fiecare a tras cu atîta
înverşunare, încît nu se afla nici un ayan[123] turcesc atît de neînfricat ca să cu-
teze să rămînă acolo. Şi atunci deodată s-a dat asaltul cu putere pe toate cele
patru laturi ale zidurilor şi a fost cucerit în întregime, în afară de turnul cel
mare.

Şi cînd au pătruns în castel au găsit schela de lemn acoperită toată cu coajă
de copac[124], pe care au dat-o iute jos, căci ei încovoiau fiarele de lance în chip
de cîrlige cu care aruncau totul la pămînt. Turcii nu mai aveau alte apărători
în acel turn // decît galeria şi pridvoarele de lemn, unde nu mai puteau să p. 117
rămînă din pricina tunurilor, a arbaletierilor, puşcaşilor şi arcaşilor. Dar îşi
apărau bine schela[125] mulţumită unei ferestre şi a două „barbacane"[126] de piatră
bine întărite, într-atîta că cei care atacau schela şi voiau să se suie sus <pe ea>
erau adesea aruncaţi jos şi scuturile[127] lor fărîmate, din care pricină au fost
mai mulţi răniţi. Şi nu s-a mai îngăduit asaltul, pentru că era lucru cu nepu-
tinţă să se cucerească acel turn de pe schelă. Şi a trimis căpitanul să se aducă
din galerele sale drugi groşi de fier,[128] şi să înceapă să mineze turnul, neştiind că
acela era atît de puternic. Dar un român i-a trimis vorbă că atunci cînd se clă-
dise acel turn el fusese rob la turci, nu prizonier, şi căra pietrele şi mortarul
pentru acea clădire. Drept care ştia sigur că acel turn este foarte rezistent pînă
sus unde se înălţa schela. La această veste toţi cei ce veniseră să-l atace au
rămas încremeniţi zicînd că nici nu va putea fi cucerit vreodată.

În acest timp turcii intraseră în vorbă cu românii, prefăcîndu-se că vor să
se predea. Dar <aceasta> nu era decît pentru a-i face să înceteze asaltul, căci
ei nu ţineau nimic din toate cîte le făgăduiau.

Se vedea bine că ei aşteptau un ajutor neîntîrziat. Deci căpitanul a ţinut
sfat cu românii, hotărînd să culce la pămînt gardul de pari de lemn din curtea
de apărare de jos[129] şi că fiecare în parte să aducă atît cît va putea din lemnele
acelea şi să le pună la piciorul zidului pe laturea care era ferită[130] de vînt şi să
se arunce atîtea <lemne> pînă ar ajunge la galeria[131], care // era de asemenea p. 118

[122] *Mairiens*, variantă de la „mairin" lemn de căpriori.
[123] *Layans* (= ayan).
[124] *Plures d'arbres.*
[125] Vezi nota 115.
[126] Întăritură circulară înaintată servind la apărarea intrării în castel sau în cetate.
[127] *Pavaiz* (pavois)
[128] *Gros barreaulz de fer fais à piè de chèvre.*
[129] *Basse-court* vezi nota 114.
[130] *Au radot du vent.*
[131] *Bachicol.*

făcută din lemn. La căratul lemnelor au început munca cei dintîi seniorul de
p. 63 Wavrin și fiul <domnului> Țării Românești, astfel că ceilalți cu // mare rîvnă
s-au străduit să care cît puteau mai mult. Și așa de bine, că în mai puțin de două ore te minunai de cîte lemne au dus — atît ca legături de surcele cît și altfel. Și le-au îngrămădit pînă sus la galerie, în toată voia și fără vreo tulburare. Și aveau toată putința să o facă, deoarece nu era nici un turc așa de cutezător ca să se arate la posturile de apărare, nici să rămînă pe galerii, din cauza tunurilor și a culevrinelor care băteau acolo și nici nu aveau alt loc pentru apărarea acelui turn.

Acest asalt a început la răsăritul soarelui, din noaptea tăierii capului Sf. Ioan[132], în anul 1445. Și seniorul de Wavrin și românii lui au făcut o rînduială: anume ca să nu fie niciodată decît jumătate din oameni care să dea asaltul, în timp ce cealaltă jumătate se ducea să se răcorească pe galerele lor și să se întremeze de pe urma rănilor primite. Apoi, îndată ce se întremau, ei se întorceau iar la asalt și ceilalți se duceau să se odihnească.

Cînd deci aceste lemne au fost adunate pe latura zidului atît de sus cît
puteau fi îngrămădite în dreptul turnului, li s-au dat foc, și s-a făcut o vîlvătaie
mare și îngrozitoare la vedere. Și pentru a înălța și mai mult flăcările, se arun-
cau snopi de bob și de ovăz, încît ele se urcau pînă la creasta turnului care era
p. 119 învelită cu draniță[133]. Și așa a // început să se aprindă și acest înveliș și „bar-
bacanele“. Drept care toți creștinii au început să strige „Noël“[134]. Atunci căpi-
tanul, avînd oamenii săi în jurul său, printre care se afla și comitele[135] galerei
sale, un bărbat prea viteaz, s-au dus să stea în fața schelei turnului, pentru a
vedea dacă turcii nu vor da buzna[136] cumva pe scară, cum au și făcut, căci de
cum a început focul să-i înăbușe, ei au venit să tragă zăvoarele de la poarta
turnului și se părea, auzind zgomotul zăvoarelor, că turcii aveau mare zor să
iasă. Și cînd a fost deschisă poarta turnului, subași-ul îmbrăcat cu o haină de
damasc roșie, cu un guler[137] . . . lăsat pe umeri, a pășit cu hotărîre afară, aruncînd
creștinilor o privire dușmănoasă. Și atunci, cu sînge rece, fără să-i spună un
cuvînt, a apucat cele două poale dinainte ale hainei sale, le-a vîrît în cingătoa-
rea sa și și-a tras sabia; apoi sărind pe trepte în jos venea cu gîndul să vină
să-l lovească pe seniorul de Wavrin drept în cap. Dar comitele galerei sale, care
<p. 64> era în spatele său a înaintat și cu // securea sa de luptă[138] pe care o ținea cu
amîndouă mîinile l-a lovit pe turc peste grumaz de l-a trîntit la pămînt unde

[132] *Saint jehan Decollace* (29 august 1445).
[133] *Escais.*
[134] *Noë* (corect Noël, de la Natalis). Echivalentul strigătului: „ura".
[135] *Commitre de sa gallée.* Subordonat direct al amiralului galerei.
[136] *Ne sauldroient.*
[137] *Collet de janne abattu sur les espaulles.*
[138] *Guisarme*, secure de luptă cu două tăișuri care înlocuia sabia.

a murit pe loc. Drept care curînd după aceea turcii din turn au fost fie ucişi, fie prinşi.

Dar atunci s-a ivit o mare nenorocire în rîndurile creştinilor care erau de
mai multe neamuri, căci s-au luptat între ei pentru prizonieri. Din această pri-
cină, seniorul de Wavrin a avut mult de furcă pentru a-i despărţi, a-i mulţumi
şi a-i linişti. Căci dacă a văzut că tot nu-i putea descleşta după voia sa, măcar
şi lovind cu sabia în toate părţile, a strigat cu glas tare să fie ucişi toţi prinşii
turci (ceea ce au făcut cu dragă inimă cei // care nu aveau prizonieri de loc) şi p. 120
care nu nădăjduiau să mai prindă alţii şi îi ucideau chiar în mîinile celor care îi
ţineau. După ce au fost ucişi acei prizonieri turci, cearta a reînceput pentru
hainele <morţilor>, trăgînd şi de hainele turcilor, unul într-o parte, altul într-
alta şi fiecare pleca luîndu-şi bucata sa <de haină> şi apoi iarăşi se certau
pentru săbii sau pentru iatagane[139], de la care unii aveau tăişul[140] şi ceilalţi
teaca, unul cîte un arc şi celălalt cîte o tolbă[141].

Seniorul de Wavrin era foarte tulburat şi supărat de a vedea atîta gîlceavă între creştini fără a o putea potoli aşa cum ar fi vrut. Dar, în cele din urmă, cearta s-a sfîrşit cînd nu a mai fost nimic de luat, căci fiecare plecase cu tot ce putea să ia <cu el> fie pe galeră, fie pe monoxilă.

La vremea aceasta soarele apusese şi se lăsase o mare ceaţă[142] pe rîu. Şi atunci a venit domnul românilor la seniorul de Wavrin care s-a plîns[143] de cei de pe galere care îi lipsiseră şi despuiaseră pe oamenii săi de cîştigul lor. Căpitanul îi răspunse că tot la fel se plîngeau şi oamenii săi împotriva românilor — gîndind că scapă spunînd acestea — şi că se va duce în galeră să se odihnească şi să se răcorească de oboseala şi năduşelile sale. Dar ungurii şi românii care sînt oameni cu vorbă lungă îl ţineau la taifas, cu toate că în timp ce-i asculta, căpitanul pusese <pe ai săi> să-l descingă de arme, aşa că a simţit o mare răceală cînd i s-a scos armura[144]. El a bănuit <de atunci> ceea ce avea să i se întîmple mai tîrziu, aşa că a spus românilor: „S-a întunecat; dacă ar veni acum turcii, ne-ar prinde şi pe noi şi galerele noastre şi artileria. Întorceţi-vă la monoxilele voastre; eu mă înapoiez la galera mea şi mîine vom da socoteală unul altuia pentru ostaşii noştri".

După // aceste cuvinte s-a despărţit de ei. Şi a intrat în cămăruţa sa din p. 121
galeră unde s-a dezbrăcat foarte anevoie din cauza năduşelii şi a poruncit să-l
şteargă cît mai bine cu putinţă. Apoi s-a // îmbrăcat cu alte vestminte[145] şi p. 65

---

[139] *Fauchon*, cuvînt derivat din „faux" (coasă) cu care se aseamănă iataganul la formă.
[140] *Allemelles.*
[141] *Trousse.*
[142] *Bruyne.*
[143] Adică domnul Ţării Româneşti.
[144] *Harnas.*
[145] *Draps.*

după aceasta cu o haină tivită[146] (?) cu samur; s-a urcat pe puntea galerei împreună cu felcerii[147], cu chirurgii [148] şi cu doftorii[149].

Şi s-a dus să viziteze pe cei bolnavi, stîlciţi[150] şi răniţi pe care a pus să-i îngrijească în faţa sa. Căci el avea fără doar şi poate în cele două galere ale sale treizeci pînă la patruzeci de oameni răniţi, dar dintre nobilii din preajma sa[151] nu avea alt rănit decît pe Dyeric de Vyanne care dusese în ziua aceea flamura ducelui de Burgundia; acesta avea piciorul străpuns de o săgeată. Şi după împlinirea acestora, s-au dus <cu toţii> să cineze din acele bunuri, multe sau puţine, pe care li le dăduse Dumnezeu. Căci nu erau în galere alte lucruri de mîncare[152] decît turtele[153] pe care le făcuseră în ajun, şi nu era altceva de băut decît nişte vin acru sau apă; căci vinurile lor bune se stricaseră şi se înăcriseră din cauza şederii lor îndelungate pe apă.

Focul care ardea atunci în turn şi în afară, văzut noaptea prin ceaţa cea groasă, părea să fie un singur tăciune, atît erau de roşii zidurile. Şi spuneau ostaşii din Picardia că de noaptea sfîntului Ioan[154] nu au văzut niciodată un foc mai frumos.

În noaptea aceea a poruncit căpitanul să fie ancorate galerele la o depărtare de ţărm mai mare decît bătaia săgeţii, punînd să se facă // noaptea mare pază şi toţi oamenii să doarmă sub arme. Şi el însuşi, înarmat pe de-a întregul, s-a culcat la pupa galerei. Dar în noaptea aceea străjerii au auzit mari vaiete şi plînsete îndurerate dinspre castel. Şi nu puteau şti ce este din cauza întuneri-
p. 122 cului nopţii ceţoase. Şi cînd a fost spre ziuă, au zărit [155] pe mai mulţi // turci care sărutau trupurile morţilor şi boceau asupra lor. Cînd s-a făcut lumină, au văzut pe creastă şi în largul văii[156] o mare mulţime de turci culcaţi, ţinîndu-şi fiecare calul de frîu. Lucru ce l-a vestit straja de noapte seniorului de Wavrin care s-a şi sculat îndată. Cînd i-a văzut pe ei şi steagurile lor a ştiut că erau cei de la Dristra, aşa că a pus neîntîrziat să fie îndreptate tunurile sale împotriva lor şi să fie descărcate dintr-o dată asupra lor; în urma acestui fapt s-au trezit ei bine. Şi au început fără a mai sta pe gînduri să o ia la fugă peste creastă pentru a se pune la adăpost.

---

[146] *Chainte.*
[147] *Mire* (de la lat. miro) termen general pentru medici, chirurgi şi felceri.
[148] *Cyrurgiens.*
[149] *Fulsiens*, desigur = physiciens.
[150] *Navrez.*
[151] *Hostel*, poate avea şi sensul de familie, casă.
[152] *Pourveance.*
[153] *Wasteaulx.*
[154] Aluzie la obiceiul din Franţa de a face focuri mari de sărbătoarea naşterii sf. Ioan Botezătorul (24 iunie) şi de a sări peste flăcări. Dar întîmplările, redate aci, se leagă de tăierea capului sf. Ioan care cade la 29 august.
[155] *On choisy.* În secolele XI—XVI verbul „choisir" avea sensul de a vedea, a găsi.
[156] *Sur la montaigne et en la plaine de la valée.*

Cîţiva români au coborît pe ţărm unde au găsit mai multe grînare subterane. Şi vă voiu spune cum. În ţările de pe acolo, se fac gropi mari în pămînt ca nişte cisterne unde se bagă // grîu, ovăz şi tot felul de grăunţe şi apoi se acoperă deschizăturile gropilor cu pietroaie mari. Şi în dimineaţa <următoare> nopţii în care fusese atîta ceaţă, pămîntul de deasupra gropilor nu era jilav. După acest semn au fost descoperite toate grînarele de sub pămînt care se aflau în satul castelului Turcan unde era <şi> grîu <şi> bob şi mazăre, care au prins foarte bine galerelor; şi toţi s-au îndestulat şi fiecăruia i se părea că e o mană căzută din cer.

Curînd după răsăritul soarelui au sosit domnul cardinal, Regnault de Comfide, şi celelalte galere. Şi arăta cardinalul, prin felul său de a fi, că era foarte supărat că fusese cucerit castelul în lipsa lui. Şi cînd au trecut prin faţa galerei seniorului de Wavrin, acesta l-a salutat. Dar el i-a întors spatele, fapt de care seniorul de Wavrin a rămas uimit <neînţelegînd> care putea fi <cauza
acestui lucru> şi ce anume îl îndemnase să nu // răspundă la salutul său. Şi p. 123
s-a dus cardinalul să ancoreze departe de seniorul de Wavrin. Şi cardinalul a chemat în mare zor pe domnul Regnault de Comfide, şi cînd seniorul de Wavrin l-a văzut pe domnul Regnault că merge spre cardinal, el s-a suit în barca sa şi, împreună cu el, „patronii“[157] galerelor sale şi s-a dus şi el acolo. Şi cînd s-a urcat în galera cardinalului şi l-a salutat, cardinalul i-a spus că nu şi-au ţinut credinţa faţă de el, fapt pe care îl va aduce la cunoştinţa sfîntului nostru părinte papa şi tuturor principilor creştini. Şi a ameninţat pe cei doi „patroni“ ai seniorului de Wavrin pe care acesta îi adusese acolo cu ei şi le-a spus cu duşmănie: „Voi sînteţi pricina acestei trădări; o voiu spune ducelui[158] şi senioriei Veneţiei“.

Atunci seniorul de Wavrin, foarte mirat de această purtare, spuse cardinalului, smerindu-se înaintea lui: „Domnule cardinal, binevoiţi să-mi arătaţi în ce chip spuneţi că v-am trădat şi eu vă voi răspunde îndată“. Şi cardinalul i-a spus că aceasta era pentru faptul că el venise să cucerească şi să ocupe castelul Turcan fără ştirea sau voia sa. La aceasta a răspuns seniorul de Wavrin, dezvinovăţindu-se că <atunci> cînd s-a despărţit de el nu ştia nimic despre acel castel pentru a-i vorbi despre el, şi că nu i-o luase mai înainte cu gîndul de a da asaltul singur, ci că ceea ce a făcut a fost săvîrşit la îndemnul românilor care i-au cerut ajutor şi sprijin, care au coborît primii pe uscat şi pe care turcii îi respinseseră încă înainte <de venirea lui>. De aceea se cuvenea şi trebuia
neapărat ca el să dea ajutor românilor ca să-şi ducă mai departe // acţiunea p. 67
începută şi că, prin aceasta, el nu a săvîrşit nici un fel de greşală sau de tră-
dare. Şi dacă există vreunii care ar dori să susţină că el // ar fi fost vreodată p. 124
învinuit[159] sau dojenit de trădare, el vrea să facă dovada dimpotrivă cu trupul

[157] *Les patrons de ses gallées.*
[158] De Burgundia.
[159] *Rete.*

său împotriva aceluia, numai să fie <tot> nobil. La aceasta cardinalul i-a întors vorba că el este preot şi că nici nu poate şi nici nu vrea să se măsoare în luptă dreaptă. Şi seniorul de Wavrin a răspuns că propunerea pe care o făcea el nu-l privea pe cardinal, dar că oricînd ar găsi <cardinalul> cu cale să aducă acest lucru la cunoştinţa papii şi a tuturor principilor creştini, el <Wavrin> ar dobîndi din aceasta mai multă cinste decît dojană. „Şi ce am făcut, dacă vă gîndiţi bine, este mai mult spre lauda voastră care sînteţi superiorul meu decît spre <lauda> mea".

După ce cardinalul l-a auzit vorbind astfel pe seniorul de Wavrin, el şi-a mai potolit întrucîtva mînia, dar a vorbit totuşi tot cam înţepat[160]. Dar seniorul de Wavrin nu a mai lungit-o, ci şi-a luat curînd rămas bun. Şi s-a retras în galera sa unde a venit să-l vadă domnul Regnault de Comfide, căruia i-a spus ca o plîngere: „N-aţi auzit oare cuvintele de ocară pe care mi le-a spus cardinalul? Voi sînteţi în slujba stăpînului meu prea temut, ducele Burgundiei, primind leafă de la el şi eu sînt căpitanul vostru; şi voi nu aţi întărit cu cuvîntul vostru cuvintele mele, după cum trebuia să faceţi. De aceea eu socot că nutriţi împotriva mea aceeaşi supărare ca şi cardinalul". Şi domnul Regnault a răspuns: „Eu nu aş fi ştiut să spun altceva decît ceea ce aţi răspuns. Cardinalul şi noi toţi sîntem supăraţi pentru că n-am fost <şi noi> la acea captură[161]". Şi atunci căpitanul l-a întrebat: „Ce pricină l-a îndemnat pe cardinal şi pe domnia voastră să nu veniţi numaidecît după mine, aşa cum fusese statornicit
p. 125 la plecarea mea"? El i-a povestit adevărul, // spunînd cum s-a împotmolit galera cardinalului şi că a trebuit să o descarce în întregime şi chiar să lege toate celelalte galere de a sa pentru a o aduce din nou pe cursul <apei> şi că turcii au stat tot timpul în ordine de bătaie în faţa lui; astfel că ziua era pe sfîrşite cînd a plecat din faţa oraşului Dristra. Şi atunci seniorul de Wavrin spuse: „într-adevăr, a fost din mila lui Dumnezeu că acea galeră se împotmolise. Căci dacă aţi fi plecat la ora hotărîtă şi aţi fi venit după mine, turcii ar fi fost la castelul Turcan înaintea noastră şi l-ar fi păzit bine şi noi n-am fi îndrăznit să coborîm pe uscat".

<p. 68> În galera cardinalului era şi gardianul[162] fraţilor minoriţi // de la Constantinopol, bărbat de seamă, doctor în teologie şi om foarte de ispravă[163]. Acesta, după plecarea seniorului de Wavrin de pe galera cardinalului, l-a mustrat foarte tare pe cardinal că vorbise cu el cu atîta mînie[164] şi duşmănie

---

[160] *Un peu sur gorge.*

[161] *Prinse.*

[162] Titlu purtat de superiorii mănăstirilor franciscane.

[163] Bartolomeu de Genova de la care a rămas o importantă relaţie asupra luptelor din 1442 dintre creştini şi turci (vezi ed. Dupont, II, pp. 2—11; vezi şi N. Iorga, *Les aventures „sarrazines" des Français de Bourgogne au XVe siècle*, în „Mélanges d'histoire générale", Cluj, 1962, pp. 31—38).

[164] *Yreusement.*

în urma cărui fapt s-ar prea putea ca întreaga armată să-şi piardă din avînt[165] şi că în felul acesta s-ar ajunge a se îndreptăţi întîrzierea de a face o ispravă bună[166]. Şi atît s-a sîrguit gardianul să-l îndemne pe cardinal, încît acesta l-a trimis la seniorul de Wavrin să-i ducă din partea sa vin de Malvasia[167], pîine şi posmagi, pentru că ducea lipsă de ele pe galera lui. Şi atunci domnul Regnault de Comfide, văzînd acest dar, a zis: „Domnule căpitan, eu văd bine că s-a făcut pace între domnul cardinal şi domnia voastră; eu mă voi întoarce cu părintele <gardian> şi voiu spune domnului cardinal ceea ce mi-aţi zis, anume că a fost mila lui Dumnezeu că galera lui s-a împotmolit".

Curînd după ce s-au despărţit sus-numiţii seniori de *căpitanul suprem*[168], domnul[169] Ţării Româneşti, ce se afla tăbărît cu corturi şi pavilioane pe ţărm, trimise la el ca să-i dea de ştire că, la o zi de drum navigabil cu vînt prielnic de la acel loc, se afla o cetate[170] de patru ori mai mare decît castelul Turcan, într-o insulă mare şi care se numea Giurgiu[171]. Şi se putea merge pînă acolo, pentru a o împresura sau a o lua cu asalt, fără vreo primejdie din partea turcilor. Dar căpitanul a răspuns solului: „Duceţi-vă la domnul cardinal şi spuneţi-i aceste veşti pentru ca să ştiu ce va voi să hotărască". Aceasta au şi făcut. Şi după ce cardinalul a descusut despre acestea cu tot felul de întrebări pe acel ostaş a spus: „Trebuie să avem aci pe seniorul de Wavrin pentru a ajunge la o hotărîre în această privinţă. Dar eu sînt încredinţat că el nu va voi să vină aci; căci l-am auzit deunăzi cînd s-a despărţit de mine zicînd că o bucată de vreme[172] el nu va mai veni încoace". În ciuda acestui fapt, el a chemat din nou pe „gardianul" din Constantinopol şi i-a spus: „Întorceţi-vă de îndată la seniorul de Wavrin şi spuneţi-i că îl rog să vină la mine pentru ca să cunoaştem părerea lui şi să luăm o hotărîre cu privire la treaba de care i-au vorbit românii. Căci fără el, nu vreau să hotărăsc nimic. Şi vorbiţi-i în aşa fel încît să binevoiască să ne facă cinstea[173] de a veni aci".

De cum a poruncit cardinalul, „gardianul" a şi fost gata să-i dea ascultare. Şi // s-a dus neîntîrziat la seniorul de Wavrin, căruia i-a arătat sarcina pe care o avea de la cardinal. La care i-a răspuns seniorul de Wavrin: „Nu este nevoie ca să merg eu. Cardinalul să hotărască ceea ce va găsi cu cale şi să se ducă la împresurare sau la asalt. Eu voi merge totdeauna cu el. Căci eu // le voi lăsa întîietatea de acum înainte şi lui, şi oamenilor lui, să pornească ei primii

(margin: p. 126 — beside „Curînd după ce s-au despărţit…"; <p. 69> — beside „Şi // s-a dus…"; p. 127 — beside „la împresurare sau la asalt…")

165 *Porroit bien de pis valloir* (adică să piardă din potenţialul ei de luptă).
166 *Et que cestoit esponge d'un retardement de bien faire.*
167 *Malvisée* (malvoisie) numire deformată a insulei Monembasia al cărei vin a fost renumit în tot evul mediu.
168 *Capitaine general* = cardinalul.
169 *Seigneur.*
170 *Chastel.*
171 *Georgie.*
172 *En grant pieche.*
173 *Condescendre.*

la asalt sau la luptă, pentru ca să aibă ei totdeauna cinstea, iar eu <să nu mai am> o asemenea mustrare[174] cum am avut de astă dată". Acest răspuns nu l-a mulţumit pe „gardian" şi, întorcînd cuvîntul sus-pomenitului Wavrin, i-a spus că împrejurarea nu îngăduie să se vorbească astfel cu toată supărarea cuvintelor pe care i le spusese cardinalul.

Şi atît s-a străduit[175] „gardianul", încît a dus pe seniorul de Wavrin şi pe domnul Regnault de Comfide în faţa cardinalului unde, după venirea lor şi după schimbul de salutări, le-a arătat ce îi spuseseră românii, cerînd părerea seniorului de Wavrin asupra acestora. El a răspuns: „Eu nu am văzut nici cînd, nici locul, nici cetatea[176]. Ar fi deci lucru mai înţelept şi mai de trebuinţă ca să cereţi mai întîi părerea boierilor din Ţara Românească, deoarece ei cunosc această treabă". Iar aceştia, după ce au fost întrebaţi, au răspuns că părerea lor era aceasta: că, pentru binele creştinătăţii, cardinalul şi căpitanul burgund să se ducă la cererea domnului românilor să împresoare şi să cucerească acea cetate a Giurgiului[177]. Şi au spus că pentru îndeplinirea acestora, domnul românilor pusese să fie aduse două bombarde mari.

Atunci seniorul de Wavrin, care dorea mult să pornească în această expediţie, spuse cardinalului: „Nu ne rămîne decît ori să mergem acolo ori ba. Dacă va fi părerea voastră, voi merge cu domnia voastră cu toate galerele mele şi voi lupta cît voi putea mai bine. Sau dacă vreţi să mergeţi la Nicopole, porun-
p. 128 ciţi să se facă cum vă place. Aşadar pentru a fi scurt — iată // ce ştiu să vă spun". Şi cardinalul a răspuns: „Dar, cinstite senior[178], dacă domnia voastră aţi fi legatul sfîntului părinte, cum sînt eu, şi eu aş fi căpitanul oastei burgunde, cum sînteţi domnia voastră, ce aţi hotărî să faceţi?" „Eu aş merge", a spus seniorul de Wavrin, „să văd cu ochii acea cetate şi să mă străduiesc cît voi
p. 70 putea mai bine <să o cuceresc>, deoarece aceşti boieri români spun că este o cetate care apasă mult pe creştini. Foarte curînd noi sau vom fi izbîndit sau ba, dat fiind forţele românilor care sînt de 6 000 de oameni cu două bombarde mari; şi am şi eu una foarte bună, ceea ce este mare lucru. Şi ei spun că nu sînt decît vreo trei sute de oşteni turci în cetate. Eu doresc mult să o dobîndesc[179]". Atunci cardinalul a spus, „să fie în numele lui Dumnezeu care să ne călăuzească. Haidem acolo şi să plecăm chiar acum, căci nu avem ce mai face aici".

După luarea acestei hotărîri, fiecare s-a retras în galera sa. Şi românii, care dărîmaseră şi minaseră două laturi din zidul castelului Turcan, s-au retras în monoxilele lor. Apoi galerele care aveau vîntul prielnic au pornit înainte.

---

[174] *Remprosne.*

[175] *Exploita.*

[176] *La place.*

[177] *Georgie.*

[178] *Beau sire* (Sensul de deferenţă al adjectivului „beau" s-a mai păstrat în denumirea anumitor rude prin alianţă: beaupère, beau-frère etc.).

[179] În ediţiile Dupont şi Hardy „a veoir", corectat de N. Iorga în ediţia din 1927 în „aveoir".

CUM AU PLECAT CREŞTINII DIN FAŢA CASTELULUI TURCAN PENTRU A SE DUCE SĂ ÎMPRESOARE CETATEA GIURGIULUI[180]

După ce cardinalul, seniorul de Wavrin şi românii au plecat de la castelul Turcan, a doua zi ei au ajuns în insula[181] Giurgiului, unde era o cetate foarte puternică, pătrată, cu patru laturi lungi de zid şi la colţul fiecărei laturi era cîte un turn foarte mare, cu totul pătrat, şi cel mai mic din aceste turnuri era mai mare şi mai puternic decît turnul // castelului Turcan şi tot astfel întărit p. 129
cu gherete şi cu galerii[182] de lemn. Şi erau în spre rîu[183] două mici parapete de zid care porneau de la cetate ajungînd pînă la acel rîu şi la capetele lor erau de asemenea două turnuri tot aşa de întărite cu galerii[184] ca şi celelalte.

După ce au coborît toţi creştinii pe uscat — atît cei din galere cît şi românii — turcii, care se aflau în acea cetate <în număr> cam de trei sute, au făcut o ieşire într-o foarte bună rînduială[185] împotriva taberii[186] românilor unde au rănit pe mai mulţi la primul atac[187]. Dar în urmă, ei au fost daţi peste cap de acei români şi alungaţi în cetatea lor.

Seniorul de Wavrin şi cei din galerele sale s-au sfătuit şi au chibzuit împreună cum ar putea să atace şi să se apropie de cetate. S-a întîmplat că au găsit în acea insulă mai multe căruţe mici cu patru roţi. Drept care s-au gîndit să facă din lemne groase gratii mari[188], pe care să le pună pe aceste căruţe, prinse cu furci mari de lemn. În jurul // acestor căruţe mai erau şi alte gratii <p. 71>
care atîrnau în jos. Şi acolo împingînd înaintea lor aceste căruţe astfel înarmate şi fiind şi ei foarte bine apăraţi[189] de ele s-au apropiat de cetate pînă la marginea şanţurilor. Şi acolo arbaletierii, puşcaşii şi arcaşii îi apărau împotriva celor din gherete care aruncau pietre cu praştia[190]. Căci de cînd creştinii noştri se apropiaseră atîta de ei, nu puteau să-i mai lovească [191] cu tunurile sau cu maşinile[192] lor <de război>, deoarece turnurile şi zidurile nu aveau deschiză-

---

[180] *Georgie.*

[181] *Isle.*

[182] *Garitée et bacicollée de bois.* E vorba de acele pridvoare de lemn pomenite în descrierea zidurilor de la Turtucaia şi care corespund la aşa-numitele „*hourde en bois*" din reprezentările castelelor medievale. Aşezate ca nişte balcoane acoperite deasupra zidului, ele servesc ca post de apărare împotriva duşmanului, ajuns la picioarele zidului.

[183] Dunăre.

[184] *Bacicollées.*

[185] *Convenant.*

[186] *Quartier.* Aici nu e vorba de o tabără organizată permanent, ci de corpul de trupe al românilor grupaţi de o parte în aşteptarea luptei.

[187] *De venue* (de îndată fără greutate).

[188] *Cloies* (claies).

[189] *Taudez.*

[190] *Pierre à fondes.*

[191] *Grever.*

[192] *Engins.*

turi în jos şi nu aveau nici o apărare decît pe sus. Cetatea a fost aşadar asediată
p. 130 dintr-o parte de români şi dintr-alta de cei din galere. Şi acolo // seniorul de Wavrin a pus să se facă mari tranşee[193] şi şanţuri în dosul căruţelor care le ţineau adăpost; apoi trimise toate tunurile din galere pentru a le îndrepta împotriva galeriilor[194] şi a barbacanelor turnurilor şi zidurilor. Şi chiar în acea noapte, el a pus să fie dată jos bombarda care era pe galera sa şi să fie tîrîtă de mulţimea de ostaşi, pe tălpi de sanie[195] pînă în faţa acelei cetăţi. Dar pentru a pune la adăpost[196] bombarda, a pus să se încheie mari apărători din gratii[197]. Şi în timpul acelei nopţi s-a pregătit totul pentru a se putea trage şi porni la treabă a doua zi, în zorii zilei, şi a poruncit tunarilor să tragă între turn şi zid, drept în inima[198].

Aşadar cînd s-a luminat de ziuă îndeajuns pentru a putea ochi cetatea, acea bombardă şi-a început isprava; ghiulelele sale erau din piatră de Brabant, uşoare şi puţin rezistente. Şi a bătut drept în locul unde poruncise căpitanul, adică între turn şi zid; şi s-a fărîmiţat[199] piatra[200] <făcîndu-se> pulbere, răspîndind multă vreme foarte mult fum şi într-atîta încît nu s-a mai văzut cîtva timp nici turnul, nici zidul. S-a crezut că acea piatră a străpuns pînă dincolo, drept care printre oamenii noştri s-a ridicat mare chiot. Cînd s-a risipit norul de praf s-a văzut între zid şi turn o mare crăpătură. Atunci s-a crezut ca lucru sigur că piatra fusese pricina. Adevărul era că nu <piatra> făcuse aceasta, ci turnul căpătase această crăpătură de cînd fusese clădit şi se depărtase de
p. 131 latura zidului[201]. Căci turnurile // erau toate patru masive <avînd> mai bine de douăzeci şi patru de picioare[202] înălţime. Creştinii totuşi, crezînd că piatra făcuse această spărtură, au încărcat din nou bombarda şi au pus-o să bată tot în locul dintîi. Şi s-a făcut tot atîta puzderie de praf ca şi la lovitura dinainte; după ce s-a risipit, fiecare spunea că, într-adevăr, spărtura e mult mai mare ca înainte. Şi a reînceput acel chiot care a ajuns pînă la urechile domnului Ţării
<p. 72> Româneşti, care a întrebat ce s-a întîmplat. I s-a spus că bombarda celor din galere făcea minuni şi că după vreo două sau trei lovituri ea va dărîma unul din turnuri. În urma acestor veşti, a încălecat şi a venit în această parte ca să vadă cum stă lucrul. Şi atunci, ca unul căruia îi aparţinea acea cetate (căci o

---

193 *Trenquis.*
194 *Bacicolles.*
195 *Esclan.*
196 *Taudisier.*
197 *Grans manteaulx de cloies.*
198 *Droit en lame*, adică drept la mijloc.
199 *S'espautra.*
200 (Care servea de ghiulea).
201 *La tour avoit prins son fondement quant elle fut faite et avoit delaissié le pan de mur* (de citit: „fendement" care desemnează acea falsă spărtură, de fapt intervalul rezultat din depărtarea turnului de zid).
202 Cam 8 m, un picior avînd 33 cm.

făcuse tatăl său[203] şi el fusese în ea de mai multe ori şi totuşi nu luase niciodată seama la spărtură) cînd a văzut-o a fost şi el de părere că într-adevăr era făcută de bombardă. De aceea a rugat să binevoiască să o încarce din nou şi să tragă din ea în faţa lui. Şi atunci seniorul de Wavrin, cum era ora prînzului şi nu mîncase încă în acea zi, a spus domnului Ţării Româneşti: „Eu încredinţez bombarda şi tunarii în mîinile voastre; puneţi-o deci să tragă după placul vostru, căci eu mă duc să prînzesc pe galera mea". Şi a luat cu el pe domnul Regnault de Comfide ca să mănînce <cu el>.

Curînd după aceea, domnul Ţării Româneşti a pus să se încarce bombarda şi să tragă după placul său. După această lovitură, cînd s-a risipit norul de praf, i s-a părut şi lui că acea spărtură e mai lungă ca înainte şi chiar că turnul se aplecase. De aceea a pus să fie încărcată şi mai mult[204] şi să se mai tragă încă o lovitură şi se părea că // spărtura creşte mereu şi că turnul se apleacă din p. 132
ce în ce mai mult.

Şi atunci domnul Regnault de Comfide, care prînzea cu seniorul de Wavrin, îi spuse: „Acest român va pune bombarda noastră să tragă atît de des pînă va plesni; ar trebui să trimitem vorbă acolo să o lase să se mai răcească şi să nu mai tragă pînă nu vă veţi reîntoarce". Dar mai înainte ca trimisul să fi putut sosi, românul a mai pus iar să tragă şi au plesnit două din cercurile bombardei care au ucis pe doi galiongii[205], oameni de ispravă şi bărbaţi viteji în felul lor, care mult au fost plînşi şi căinaţi[206]. Cînd au aflat vestea aceasta, amintiţii Wavrin şi Comfide au fost tare supăraţi. Dar comitele[207] galerei le spuse că dacă nu s-au rupt decît două cercuri şi doagele[208] nu sînt stricate, el o va aduce iarăşi în bună stare.

Curînd după-masă, s-au dus Wavrin şi Comfide să vadă bombarda. Dar domnul Ţării Româneşti se şi // înapoiase[209] la cartierul său din tabără[210] <p. 73>
pentru a porunci să tragă şi cu <cele> două bombarde foarte mari pe care le adusese. Dar ele nu aveau lada de încărcare decît pentru trei sferturi fără cutie[211] (?) aşa că atunci cînd o încărca ghiuleaua de piatră mai rămînea încă

---

203 Cetatea Giurgiului a fost ridicată de Mircea cel Bătrîn, la sfîrşitul veacului al XIV-lea, prima menţiune documentară datînd din 23 sept. 1402, cf. I. Barnea, P. Cernovodeanu şi C. Preda, *Şantierul arheologic Giurgiu*, în „Materiale şi cercetări arheologice", IV (1957), p. 219.

204 *Rechargier de plus belles* (ed. N. Iorga); *rechargier de plus balles* (ed. Hardy).

205 *Galliotz.*

206 *Condolus.*

207 *Le commitre de la galée.*

208 *Deuves* (douves).

209 *Repairié.*

210 *Au quartier de son siège.*

211 *Elles n'avoient de chasse que trois quartiers sans la chambre.*

afară cam o optime[212]. Şi nu ştiau tunarii să ochească[213] (?) cetatea, astfel că pietrele treceau întotdeauna pe deasupra.

Cînd comitele galerei seniorului de Wavrin a ajuns la bombardă, a ferecat-o[214] cu un cablu prin locurile unde cercurile erau plesnite, şi după aceea s-au mai tras două lovituri; dar la a doua au mai plesnit alte două cercuri şi
p. 133 o doagă[215] aşa că l-a ucis pe unul din // marinarii[216] galerei şi a fost mare păcat. De aceea îndată căpitanul a pus să fie urcată iar pe tălpi şi să fie trasă din nou în galera sa. În timp ce se trăgea înapoi acea bombardă spre galeră, turcii au făcut o ieşire împotriva românilor care îşi păzeau tunurile; au ucis trei din ei iar ceilalţi au luat-o la fugă. Şi acei turci au ţintuit[217] cea mai bună bombardă a românilor, dar ei care erau oşteni foarte voinici s-au desmeticit şi au respins pe turci în cetate. După aceea un călugăr minorit de pe galere care trăise la Ierusalim, numit fratele Ilie[218], a desţintuit acea bombardă fără să o strice, ceea ce este un prea iscusit meşteşug, măcar că şi-a rupt braţul din nebăgarea sa de seamă.

Văzînd seniorul de Wavrin aşadar că bombardele românilor nu aduceau nici o vătămare acelei cetăţi, s-a întîlnit cu acel domn al Ţării Româneşti şi i-a spus aşa: „Cu ajutorul bombardelor voastre nu vom cuceri noi această cetate şi ne este cu neputinţă a o cuceri decît doar în chipul în care am cucerit castelul Turcan. Şi mi se pare mie, din parte-mi, că ar fi nemerit ca fiecare să facă legături de surcele şi să aducă atîta lemn cît va putea; şi acesta să fie aruncat, ferit de vînt, pe lîngă ziduri şi turnuri cît se poate de sus şi apoi să i se dea foc pentru ca flacăra să pătrundă în cetate". Acest sfat a fost primit de toţi, şi de români şi de cei de pe galere. S-a poruncit neîntîrziat ca fiecare să aducă lîngă zidul cetăţii atîtea legături de surcele şi alte lemne cît va putea.

p. 134 Iar seniorul de Wavrin, care avea un braţ // de care nu se putea folosi, în urma unei lovituri de piatră pe care o primise la castelul Turcan, s-a dus să care lemne pentru ca să nu se murmure împotriva lui că s-ar fi prefăcînd
<p. 74> mai // bolnav decît este şi nu a vrut să îngăduie ca hirurgii să pună nici un fel de plasture atît timp cît a stat în faţa cetăţii Giurgiului, măcar că se simţea bolnav; el credea că mergînd, venind şi trudind[219], va învinge răul. Dar totuşi mărturisea că răceala ceţii pe care o simţise cînd îşi scosese armura în faţa castelului Turcan era cauza de căpetenie a boalei sale. Astfel că acuma trudin-

---

212 *Demi-quartier.*

213 *Assener* = a atinge, a nimeri.

214 *Waroqua*, de la *waroque*, băţul cu care se răsuceşte frînghia ce leagă încărcătura unui car.

215 *Douve.*

216 *Maroniers* (mariniers).

217 *Claverent* (de la *clavare*) = în l. franc. *clouèrent.*

218 *Helye.*

219 *Faire paine.*

du-se <mult>, durerea celor două degete strivite de la mînă l-a lovit pînă în inimă, din care cauză a fost readus de domnul Regnault de Comfide la galera sa, bolnav rău. Aşadar a trimis să cheme pe medicii şi pe hirurgii care, după ce l-au cercetat cu de-amănuntul, au spus că nu vor face nimic pînă a doua zi de dimineaţă, după ce vor fi văzut urina sa. Şi atunci seniorul de Wavrin a rugat pe domnul Regnault de Comfide să primească să fie locţiitorul său şi el va porunci tuturor celor de pe galerele sale să-l asculte ca pe el însuşi, şi aşa s-a şi făcut. Iar domnul Regnault şi-a făcut datoria ca un cavaler viteaz în lipsa căpitanului său. Iar acesta, cît a ţinut acea noapte, a fost grozav de bolnav şi l-a lovit o podagră ce s-a ivit la toate încheieturile trupului său şi toate degetele de la mîna sa dreaptă au căzut în palmă[220]; picioarele şi braţele îl chinuiau <de durere> şi în curînd n-a mai avut nici un mădular cu care să se poată ajuta şi nu făcea decît să strige de durerea cea mare pe care o simţea.
Şi medicii, şi hirurgii galerei cardinalului care erau // doftori de seamă în p. 135
medicină şi în chirurgie, îl întrebau de unde crede că i-a putut veni această boală. Iar el le-a spus că aceasta se întîmplase în faţa castelului Turcan din cauza <loviturii> pietrei[221], a căldurii, a sudorii şi a ceţii, aşa cum s-arătat mai sus.

Cînd s-a făcut dimineaţă, medicii i-au pus ventuze mari pe umeri, pe spate şi la capătul spinării. Şi crestau cu briciul carnea şi scoteau cu ventuze sîngele pe care îl cîntăreau într-o balanţă ca să ştie cîte uncii au scos. Şi totuşi, mai întîi de toate, eu găsesc că atunci cînd un căpitan sau conducător de oaste se simte întrucîtva rănit sau bolnav, el nu trebuie să stea în trîndăvie, ci să ia seama ca din aceasta să nu iasă mai mare neajuns care să poată lovi un întreg popor, o oaste sau o ţară.

Şi acum îl voi lăsa pe acel senior de Wavrin, care se afla în mare beteşug
de boală şi vă voiu spune despre domnul Regnault // de Comfide şi despre <p. 75>
domnul Ţării Româneşti care puneau să se adune lemne şi legături de surcele cît mai multe cu putinţă. Şi şi-au împlinit bine oştenii datoria lor şi au adunat atîta că îşi făceau pavăză împotriva apărării turcilor[222]. Şi cînd li s-a părut că erau îndeajuns, s-a dat poruncă să se arunce totul în şanţuri, care nu erau mai adînci de patru picioare, pînă ce s-or umple, şi apoi s-a aruncat tot ce a mai rămas la piciorul unui zid şi unui turn cît s-a putut mai sus[223]. Dar cum s-a aruncat tot lemnul şi s-a văzut că nu ajunge destul de sus, s-a poruncit ca fiecare să se ducă din nou să mai aducă, afară doar de cei rînduiţi să facă de pază.
Turcii, cînd au văzut că <duşmanii> se mai duceau încă după lemne pentru p. 136

---

[220] S-au zgîrcit (?).

[221] E vorba de lovitura ghiulelei de piatră primită de el în faţa Turtucaiei de care se aminteşte ceva mai sus.

[222] *Que saulvement s'en taudoient contre la deffence des Turcs.*

[223] În ediţia lui N. Iorga a fost omisă din greşeală o parte din text după cuvintele: le plus haut [qu'on porroit: mais quant tout fut geste et on vey que le bois ne attaignoit pas hault] assez . . . etc.

a le îngrămădi[224] (?) mai sus peste acelea care erau proptite de zidul lor, în ciuda tunurilor şi puştilor[225] care trăgeau împotriva zidurilor şi a gheretelor lor, au venit să întîmpine moartea, coborînd cu frînghii coşuri[226] pline de jeratic asupra lemnelor care erau aşezate lîngă zidurile lor. Dar era prea tîrziu; măcar că dacă ar fi dat foc de la început cînd se aruncau lemne lîngă zidul lor, niciodată cetatea n-ar fi fost cucerită aşa cum a fost. Căci pe măsură ce s-ar fi aruncat acolo lemnul, s-ar fi aprins, ar fi ars şi s-ar fi mistuit mai mult <lemn> decît s-ar fi putut aduce. Dar, din focul pe care l-au aruncat în coşuri[227] s-a aprins vălvătaie atît de mare în mijlocul lemnelor, încît flacăra a zburat pînă la gherete care s-au aprins şi focul a înaintat şi mai mult şi a pătruns în cetate şi în turnurile care erau acoperite cu lemn şi s-a întins mai departe decît ar fi voit turcii. Aceştia, cu apa pe care se duceau să o aducă de la poarta dinspre şanţ, se sîrguiau mult să stingă focul şi puşcaşii şi arbaletierii îşi făceau prea bine datoria de a nu-i lăsa.

Subaşul, cînd a văzut că apărarea prin luptă nu le-ar folosi la nimic şi că pînă în cele din urmă ei nu vor putea scăpa şi vor fi toţi morţi şi prinşi, atîta s-a tocmit cu domnul Ţării Româneşti încît i s-au predat, cu condiţia să le cruţe viaţa şi puţinele lucruri pe care le aveau în cetate; şi l-a rugat să bine-
p. 137 voiască să înceteze tragerea pentru ca să // poată stinge focul şi să-i predea cetatea nevătămată şi întreagă.

Domnul Ţării Româneşti care dorea mult ca cetatea să rămînă nevătămată şi să nu fie arsă, luă ca ostatici, drept chezăşie a acestui lucru, pe acel subaşiu împreună cu treizeci din turcii cei mai buni. Apoi a venit la domnul Regnault
<p. 76> de Comfide care punea să tragă din plin împotriva // celor care voiau să stingă focul. Şi i-a spus că, pentru Dumnezeu, să înceteze tragerea şi aruncarea de ghiulele, căci turcii i s-au predat cu condiţia să le cruţe bunurile lor şi viaţa lor, drept care el a şi primit ca ostatici pe subaşiul cetăţii şi treizeci de turci. Şi a spus de mai multe ori: „pentru Dumnezeu, lăsaţi să se stingă focul pentru ca cetatea mea să nu fie arsă; căci este cea mai puternică cetate care se află pe Dunăre şi care ar putea să facă cel mai mare rău tuturor creştinilor de pe aci, dacă ea ar fi în mîinile turcilor. Căci atunci cînd turcii vor să facă incursiuni în Ţara Românească sau în Transilvania, ei trec împreună cu caii lor pe această insulă de aci şi pe podul castelului care este pe braţul rîului ce pătrunde în Ţara Românească. Şi ei cutreieră toată ţara şi cară cu ei pe acolo tot ce au prădat. Aşa că românii, cînd îi urmăresc pentru a-şi redobîndi lucrurile lor, nu le pot face nici un rău din cauza acelei cetăţi. Dar atunci cînd turcii treceau dincolo, prin rîu, românii întotdeauna îi ajungeau din urmă şi

224 *Rencrunquier.*
225 *Cullevrine.*
226 *Mandes.*
227 *Bantes*, greşit în loc de *mandes.*

îi loveau în spate, ucigîndu-i şi luînd pe mulţi din ei în prinsoare". Aşadar domnul Regnault de Comfide, văzînd cum stau lucrurile, a zis românului: „Mergeţi la stăpînii mei, cardinalul şi domnul de Wavrin, pentru a afla care este voinţa lor şi apoi faceţi-mi-o cunoscută şi mie căci eu vreau să mă călăuzesc după ea".

Atunci domnul Ţării Româneşti a dat pinteni calului; şi a alergat la cardinal, căruia i-a povestit lucrul în acelaşi chip cum îl povestise domnului Regnault de Comfide, mai spunînd pe deasupra cardinalului: „Dacă îmi pot redobîndi întreagă cetatea mea, pe care tatăl meu a pus să o ridice, atunci chiar şi femeile din Ţara Românească, cu furcile lor de tors, vor fi în stare să recucerească Grecia". Dar celor care îl auzeau li se părea într-adevăr că el nu lua seama la ceea ce spunea, decît numai doar ca să-şi poată recăpăta cetatea nevătămată şi întreagă. Căci el mai spunea că nu se afla nici o piatră în acea cetate care să nu fi costat pe tatăl său <cît> un bolovan de sare[228], care se scoate din stîncile din Ţara Românească cum se scoate pe aci pietrişul din cariere.

Deci cardinalul a trimis la seniorul de Wavrin care era rău bolnav şi avea toate mădularele sale ca sfîrşite, în afară de limbă. În ciuda acestui fapt, a fost foarte bucuros cînd a auzit vorbindu-se despre predarea cetăţii. Şi a zis că voinţa[229] cardinalului era şi a sa. Aşadar cardinalul a poruncit să se stingă focul şi să fie înapoiată cetatea domnului Ţării Româneşti // care a fost foarte <p. 77> bucuros <de aceasta>. Şi cînd focul a fost stins, turcii au plecat din cetate cu toţi caii şi cu bagajele lor. Prin tratatul pe care îl încheiaseră cu acel domn român, el trebuia să-i treacă în siguranţă, împreună cu lucrurile lor, peste rîul Dunării în ţara Bulgariei[230]. Drept care domnul Ţării Româneşti a cerut cardinalului să le dea un salv-conduct şi acesta de îndată i l-a şi dat.

În timpul acesta, fiul domnului Ţării Româneşti s-a dus la seniorul de Wavrin // şi după ce l-a salutat i-a spus printr-un tălmaciu[231] că avea de gînd p. 139 să pornească o ispravă împotriva turcilor şi că dacă i-ar făgădui să nu-l dea pe faţă, el îi va dezvălui taina sa. Lucru pe care i l-a făgăduit cu jurămînt seniorul de Wavrin, de bunăvoie[232]. Şi atunci tălmăciul, învăţat de fiul domnului Ţării Româneşti, zise aşa: „Tatăl meu a trimis să mă cheme şi mi-a spus că dacă nu îl voi răzbuna împotriva subaşiului acestei cetăţi a Giurgiului, mă reneagă şi

---

[228] Vlad Dracul se referea probabil la exploatarea ocnelor de sare care constituiau un venit al domniei, din care Mircea cel Bătrîn a putut cheltui sumele de bani necesare construirii cetăţii. Vezi şi P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti 1944, p. 137 şi Aurora Ilieş, *Ştiri în legătură cu exploatarea sării în Ţara Românească pînă în veacul al XVIII-lea*, în „Studii şi materiale de istorie medie", I, 1956, p. 158.

[229] *Le bon plaisir.*

[230] *Bolgarye.*

[231] *Truceman* (truchement).

[232] *Liberalement.*

nu mă mai socoate ca fiul său. Căci el este acela care l-a trădat și care, cu salv-conductul sultanului[233], l-a făcut să meargă la acel sultan și apoi l-a dus prizonier în castelul din Gallipoli unde l-a ținut multă vreme cu amîndouă picioarele ferecate în lanțuri. Dar s-au întors lucrurile astfel că el și turcii[234] lui s-au predat tatălui meu cu <condiția> cruțării vieții și a lucrurilor lor și să fie trecuți nevătămați în țara Bulgariei. Și eu mă voi duce cu două mii de români la două leghe de aici să trec rîul pe acolo și le voi întinde curse pe drum și astfel, cînd vor crede că se îndreaptă spre Nicopole, eu voi fi înaintea lor și îi voi ucide pe toți".

La acestea, seniorul de Wavrin nu a răspuns nici un cuvînt, nici <că e> rău, nici <că e> bine. Și a plecat acel fiu al domnului Țării Românești ca să se ducă să-și îndeplinească isprava. Și pînă în două sau trei ore după aceea, cardinalul trimise seniorului de Wavrin salv-conductul pentru turci, pe care își pusese el pecetea ca să-și atîrne și acesta pecetea sa.

Și a răspuns că nu era în căderea sa să pună pecetea împreună cu cardinalul, pentru că <acela> era în fruntea întregii armate; dar făgăduia că <atît> el <cît> și oamenii săi vor păzi acel salv-conduct pe care l-a întocmit
p. 140 cardinalul. // De care răspuns a rămas foarte mulțumit cardinalul. Și li s-a dat turcilor acel salv-conduct împreună cu vasele pentru a trece Dunărea

Așadar cînd turcii s-au văzut eliberați[235] astfel, și-au scos mai întîi șeile de pe cai și le-au pus într-o luntre mică ce fusese capturată în fața acelei cetăți.
<p. 78> Apoi au legat toți caii unul de coada altuia[236] // și au legat calul dintîi de acea luntre[237] care mergea cu vîsle. Și în felul acesta au trecut rîul. Și se vedea bine, dacă te uitai la cai, că ei erau obișnuiți să meargă adesea astfel. Și în alte monoxile înguste s-au suit turcii cu toate lucrurile lor. Dar cînd au trecut prin fața galerelor i-au privit pe creștini cu ochi răi și foarte dușmănoși. Și își țineau arcurile întinse, cu săgeata în mînă, scuturile[238] la gît, arătînd prin înfățișarea lor că dacă s-ar lega cumva de ei erau gata de luptă. Și în chipul acesta au trecut acel rîu al Dunării și au intrat în țara Bulgariei.

Așadar turcii, după ce au trecut apa, au încălecat pe caii lor pentru a-și urma drumul[239]. Dar ei nu au ajuns departe, că i-a prins în cursă pe neașteptate acel fiu al domnului Țării Românești și i-a ucis pe toți. Și subași-ul însuși care îl trădase pe tatăl lui, așa cum s-a arătat mai sus, a fost adus viu înaintea lui; acestuia după ce i-a amintit trădarea sa, i-a tăiat capul cu mîna sa. Și îndată

---

233 Murad al II-lea.
234 *Sarrazins.*
235 *Despechiés.*
236 *Queue à queue*, adică în monom.
237 *Batel.*
238 *Targes.*
239 *Pour exploither leur oirre.*

ce românii despuiară pe acei turci, i-au înşiruit goi pe malul // apei şi era o p. 141
privelişte cruntă pentru cei din galere, cînd au trecut prin faţa lor.

Acum voi înceta de a mai vorbi de fiul domnului Ţării Româneşti, care îndeplinise porunca tatălui său şi voi vorbi despre creştinii noştri, adică despre cardinal şi despre seniorul de Wavrin, cum au plecat din acest loc pentru a se duce să atace o cetate aşezată pe malul rîului în ţara Bulgariei, numită Rusciuc[240].

119. CUM AU ARS TURCII SATUL ŞI CETATEA RUSCIUC CÎND AU VĂZUT CĂ VIN GALERELE

După ce a fost cucerită cetatea Giurgiului de către creştini şi înapoiată domnului Ţării Româneşti, căruia trebuia să-i aparţină de drept, acel domn al românilor, foarte bucuros de această ispravă, a spus cardinalului şi seniorului de Wavrin că pe drumul Nicopolului, în susul rîului, se află o cetate a turcilor, aşezată în ţara Bulgariei, numită Rusciuc, destul de asemănătoare cu castelul Turcan. Şi, deoarece rîul era foarte îngust în dreptul acelei cetăţi, turcii îl treceau adeseori şi prădau[241] în Ţara Românească, unde făceau multe rele, şi
dacă ar fi lăsaţi ar mai face încă şi mai multe // de acum înainte, ca răzbunare <p. 79>
împotriva măcelului[242] săvîrşit asupra oamenilor lor. Şi se ruga şi cerea stăruitor, cu blîndeţe, în numele lui Dumnezeu, ca să binevoiască să pornească tot înainte şi să o atace cu îndrăzneală[243]; căci dacă s-ar face aşa ar fi lucru uşor
s-o cucerească, spunînd // că avea veşti sigure că ungurii veneau cu oaste mare p. 142
şi că se aruncaseră[244] în oraşul Nicopole. Aceste veşti au fost aduse de cardinal la cunoştinţa seniorului de Wavrin care zăcea în mare nevoinţă de boală[245]. Şi a răspuns că nu e în stare să fie de vreun folos şi că lăsa totul în seama cardinalului, a domnului românilor şi a domnului Regnault de Comfide, locţiitorul său în această privinţă[246]. Dar totuşi spuse că dacă acel castel nu era mai puternic decît castelul Turcan, el îi sfătuia cu hotărîre să-l atace; dar se ruga şi cerea stăruitor cardinalului ca ziua pe care o hotărîse el ungurilor pentru a fi în faţa Nicopolei, adică sfînta Maria din septembrie[247], să nu fie dată uitării, nici să nu facă vreo abatere de la făgăduiala lor, pe care el însuşi o

---

[240] *Roussico.*

[241] *Couroient* (făceau incursiuni).

[242] *Discipline,* termen care avea din secolele XI—XIII sensul de: 1) pedeapsă, 2) măcel, prădăciune.

[243] *Assaillir de bon visage.*

[244] *Bouter.*

[245] *En moult grant enfermeté de maladie.*

[246] *Partye.*

[247] 8 septembrie.

jurase și o întărise cu pecetea sa. De la Giurgiu pînă în cetatea Rusciuc putea fi cam șase mile și cu vîntul prielnic care sufla, puteau fi acolo foarte curînd, căci chiar cu vîslele nu mergea decît o zi și jumătate.

Așadar cardinalul a pus să se ridice ancorele, să se întindă pînzele și să se îndrepte spre castelul Rusciuc unde au ajuns în mai puțin de două ore datorită vîntului prielnic pe care l-au avut. Dar turcii, care au văzut galerele venind și care aflaseră că sus-zisele castele Turcan și Giurgiu fuseseră cucerite și că toți turcii de acolo muriseră, s-au temut mult de creștini. De aceea văzînd galerele venind, i-a cuprins așa de mare spaimă, încît au dat foc cetății și
p. 143 întregului sat, apoi // au luat-o la fugă. Și ancorele galerelor au fost aruncate acolo pentru răstimpul rămas din ziua aceea și pentru noaptea următoare, chiar în fața castelului și a satului care ardeau.

Răspîndindu-se prin țară aceste vești, cum că oamenii noștri biruiau pe păgîni, creștinii care trăiau în Bulgaria ca tributari[248], trezindu-se, s-au sfătuit împreună și au spus că nu mai vor să rămînă sub stăpînirea turcilor. Ei s-au hotărît și au încărcat în care și căruțe toată averea lor și femeile și copiii, luînd cu ei și toate vitele lor ca să vină la domnul Țării Românești și la creștinii din galere, ca la cei care li se păreau oameni destul[249] <de destoinici> pentru a
<p. 80> ține piept turcilor care mai rămăseseră. // Și acei bulgari creștini au înștiințat pe domnul Țării Românești și pe cardinal de venirea lor, rugîndu-se pentru slava lui Dumnezeu să binevoiască să-i primească. Dar turcii, care aflaseră că acei bulgari creștini se răzvrăteau, s-au luat după ei — fiind cam între opt sute și o mie de oameni — și i-au urmărit la o leghe de acel ținut, lîngă Rusciuc, unde i-au împresurat pe un munte. Dar domnul Țării Românești, aflînd adevărul despre acest lucru, a pus caii săi să treacă înot rîul și a trecut cu mai bine de patru mii de oameni ca să meargă în ajutorul celor împresurați. Dar turcii nu au stat să-l aștepte, și cînd au știut că vine cu atîta oaste, ei au luat-o la fugă care mai de care. Și acei bulgari s-au supus[250] domnului Țării Româ-
p. 144 nești, rugîndu-l smerit să binevoiască să-i ajute să // treacă Dunărea și să le dea sau dăruiască un loc în țara sa unde să locuiască.

Atunci domnul Țării Românești care avea o țară mare și încăpătoare și cu mai puțin popor în unele ținuturi de margine[251], le-a încuviințat cu dragă inimă cererea, primindu-i cu dărnicie ca supuși ai săi. Apoi domnul român a cerut cardinalului și seniorului de Wavrin să-i ajute să treacă pe acești creștini bulgari peste rîul Dunării pînă vor fi în țara sa, pentru a-i scoate din robie[252]. Și le-au trebuit trei zile și trei nopți încheiate pentru a-i trece. Căci erau mai bine de 12 mii de oameni: bărbați, femei și copii, fără <a mai so-

---

248 *Trehu.*
249 *Ils estoient gens assez.*
250 *Se rendirent.*
251 *Marches.*
252 *Chetiveté.*

coti> lucrurile lor și vitele; și ziceau cei care i-au văzut că erau oameni cam de același fel cum sînt țiganii[253]. Și după ce au trecut cu toții de partea cealaltă a apei, domnul Țării Românești s-a arătat foarte bucuros de a fi cîștigat așa de mult norod și spunea că neamul bulgăresc avea oameni foarte viteji. Și a mulțumit mult cardinalului și seniorului de Wavrin de binele pe care li-l făcuseră pînă atunci, zicînd că dacă oastea de față a sfîntului nostru părinte și a ducelui de Burgundia nu ar fi făcut în această expediție alt bine decît de a mîntui 11 sau 12 mii de suflete de creștini, scoțînd trupurile <lor> din robie și din mîinile turcilor, și <încă> i se părea că acest lucru este o mare ispravă.

Așadar cardinalul și domnul Țării Românești au hotărît să pornească a doua zi dis-de-dimineață spre Nicopole. Și au făcut precum au vorbit[254]. Și p. 145
le-a trebuit galerelor cinci zile pentru a merge pînă acolo unde turcii, care știau de venirea lor, au așezat[255] mai multe tunuri și bombarde în afara ora- <p. 81>
șului, într-un loc nisipos. Lucru pe care îl bănuiau cei din galere care, din această cauză, își și puseseră artileria lor la prora vaselor[256]. Și cînd treceau galerele, nu se poate arăta în cuvinte ce grozăvie era, cînd se auzea cum se aruncau ghiulele atît de o parte cît și de cealaltă, măcar că din partea turcilor nu erau, în această cetate, decît cei care mînuiau tunurile. Dar cu mila lui Dumnezeu, galerele au trecut fără mare vătămare; numai trei au fost atinse, dar nu în vreun loc primejdios.

Așadar, cei din galere, aruncînd ghiulele împotriva dușmanilor lor și sunînd din trîmbițe și goarne, au trecut prin fața orașului Nicopole, de unde fuseseră respinși ungurii. Și s-au dus să ancoreze în fața unui turn mare rotund, înconjurat de ziduri, în chip de brace[257], care turn era așezat pe malul apei, pe pămîntul Țării Românești[258]. Acel oraș al Nicopolului este lung și îngust, așezat pe înălțime, cu o cetățuie puternică deasupra; și pe două laturi ale orașului sînt două parapete mari de zid, care coboară de la acea cetate pînă la rîu; aceste parapete sînt întărite cu turnuri mari, rotunde. Și nu mai era decît un gard mare de pari de lemn în rîu, care mergea de la un parapet pînă la celălalt. Și acolo erau șase galere și galiote pe care turcii le scufundaseră în apă lîngă gardul de pari și nu se vedeau decît pupele deasupra apei. În timpul acestei nopți[259] în care au ajuns galerele în fața Nicopolului, dom-

---

[253] *Egiptiens* (Nume dat în evul mediu țiganilor și păstrat în numirile date de englezi: gipsy, sau de spanioli: gitani).

[254] *Devisé.*

[255] *Affusterent.*

[256] *Proues.*

[257] *Brayes* (de la lat. med. *braca*), lucrare de apărare care se executa în fața unui pod sau a unei porți.

[258] = Nicopoia mică (Nicopolis minor) a românilor, denumită de turci Kule=turnul, Turnu-Măgurele.

[259] *Nuitié.*

p. 146 nul // Țării Românești a făcut cunoscut cardinalului și seniorului de Wavrin că nobilii maghiari veneau cu o mare oaste și că erau la mai puțin de două zile depărtare de acolo.

Seniorul de Wavrin a fost foarte bucuros, văzînd că ajunsese acolo înaintea ungurilor, deoarece era tocmai a patra zi după sfînta Maria din septembrie[260]. Și a doua zi dupămasă, a sosit domnul Pietre Vast care se grăbise mult ca să aducă pe seniorii Ungariei gata de luptă pînă acolo. Și mai întîi s-a dus la căpitanul său, seniorul de Wavrin, și văzîndu-l în așa mare pătimire de boală[261], a fost tare mîhnit, spunînd că această suferință venise într-un timp foarte nepotrivit, căci seniorii din Ungaria voiau să-i facă primire și să-l ospăteze cu mare cinste. Și atunci, îndată ce domnul Pietre Vast
<p. 82> // a povestit pe larg căpitanului său cum i-a mers[262] în Ungaria, acesta i-a spus: „Domnule căpitan, duceți-vă la domnul cardinal ca să vă împliniți însărcinarea[263]; bănuiesc că va fi nemulțumit că nu v-ați dus mai întîi la el". Și îndată domnul Pietre s-a dus la cardinal, care i-a făcut o primire foarte bucuroasă[264], întrebîndu-l: „Cînd vor veni acei seniori din Ungaria?" Domnul Pietre i-a răspuns: „În două zile cel mai tîrziu vor fi aici".

Atunci și domnul Țării Românești s-a dus să-l vadă pe seniorul de Wavrin, arătînd mare mîhnire pentru boala lui, spunînd că această lovitură a
p. 147 soartei[265] îi venise într-o vreme foarte nepotrivită și că // seniorii Ungariei care auziseră despre aceasta s-au întristat. Și apoi i-a spus: „Nu vedeți oare acest turn zdravăn așezat în fața Nicopolului pe care îl țin turcii și care domină[266] țara mea; datorită lui îmi fac în fiecare an mare pagubă. Așadar vă rog să binevoiți a-mi da ajutor pînă ce va putea fi cucerit sau dărîmat", la care cuvinte a răspuns seniorul de Wavrin: „Voi vedeți că eu nu mai am nici un mădular de care să mă pot folosi. Duceți-vă la domnul cardinal, și voi trimite cu domnia voastră pe domnul Pietre Vast și pe domnul Regnault de Comfide care sînt bărbați înțelepți și ostași pricepuți. Înțelegeți-vă cu cardinalul și cu ei în ce chip ar putea fi cuprins și cucerit acel turn. Cu trupul nu vă pot fi de folos, dar cu toate celelalte ce-mi stau în putere veți fi sprijiniți".

Atunci s-a dus domnul Țării Românești la cardinal împreună cu acești doi viteji cavaleri: domnul Pietre Vast și domnul Regnault de Comfide, pe care seniorul de Wavrin i-a trimis acolo în numele său. Și s-a hotărît între ei ca turnul să fie împresurat de jur împrejur: pe uscat de români și dinspre

---

[260] *Notre Dame de septembre* care cade la 8 septembrie. Era deci 12 septembrie 1445.
[261] *En tele destresse de malladie.*
[262] *Exploiter* sau *exploitier* — a face, a reuși, a se grăbi.
[263] *Faire vostre diligence.*
[264] *Lui fist tres joyeuse chiere.*
[265] *Fortune.*
[266] *Qui est assouvye sur mon pays.* Verbul „assouvir" avea în secolele XII—XV sensul de a încheia, a sfîrși și acel de a stăpîni, a domni, a domina.

rîu de galere. Şi că se vor sili să se apropie de acest turn cît vor putea mai mult.

Turcii care erau în Nicopole au bănuit şi au înţeles că creştinii voiau să asedieze turnul şi să dea asaltul împotriva lui. Ei au aşezat în timpul nopţii, pe apă, o mică galiotă înzestrată cu vîsle şi // au pus în ea merinde şi arti- p. 148
lerie. În noaptea aceea a fost ceaţă multă şi în zorii zilei galiota a plecat de la Nicopole. Şi cum era uşoară, se părea că zboară pe apă cînd trece prin faţa galerelor. Galerele care au văzut-o au ridicat îndată <ancorele> şi s-au luat după ea. Dar ea s-a vîrît în dreptul porţii[267] // turnului dinspre apă iar cei <p. 83>
din turn o apărau cu săgeţi şi pietre. Galerele care se luaseră după ea au fost nevoite să se întoarcă. Dar s-a poruncit ca una din galere să stea de veghe pentru ca atunci cînd se va înapoia <galeota> să fie dată la fund.

Aşadar turnul a fost împresurat şi asediatorii s-au apropiat de el, pînă la falsele brace[268] care erau în jurul său. Domnul Ţării Româneşti, care îşi adusese bombardele sale, le-a pus să tragă foarte tare asupra turnului; dar ele n-au făcut nici o stricăciune, afară doar că au atins[269] acoperişul[270] din care au dărîmat cea mai mare parte. Şi în timp ce trăgeau din bombarde, a venit „guvernorul"[271] fiului <domnului> Ţării Româneşti, în vîrstă de optzeci de ani, să-l vadă pe seniorul de Wavrin şi i-a spus: „Sînt acum 50 de ani sau cam pe atîta de cînd regele Ungariei[272] şi ducele Ioan de Burgundia[273] asediau această cetate a Nicopolei pe care o vedeţi acolo şi la mai puţin de trei leghi de aci este locul unde s-a dat lupta[274]. Dacă aţi putea să ridicaţi capul şi să veniţi la această ferestruică, eu v-aş arăta locul şi chipul cum s-a purtat asediul". Atunci seniorul de Wavrin, înfăşurat într-un anteriu de noapte, a poruncit să fie dus la ferestruică. Şi acel „guvernor" i-a spus: „Priviţi, acolo <este locul> unde stăteau regele Ungariei şi ungurii. Dincolo // era p. 149
conetabilul Franţei[275] şi acolo stătea ducele Ioan", adică lîngă un turn mare

[267] *Posterne*, poartă secundară care dă în dosul incintei, asupra şanţului cu apă. În cazul de faţă, asupra apei Dunării.

[268] *Faulses brayes*.

[269] *Froissier* (de la frustiare) = a sfărîma, a sparge.

[270] *Comble*.

[271] *Le gouverneur du fils de la Vallaquye*. E vorba probabil de un mentor ocazional şi nu de titularul unei slujbe instituite pe lîngă fiul domnului.

[272] Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei (1387—1437), al Boemiei (1420—1437) şi împărat (1433—1437).

[273] *Jehan* = Ioan fără Frică, fiul ducelui de Burgundia Filip cel Îndrăzneţ, ajuns şi el mai apoi duce de Burgundia. În vremea luptei de la Nicopole purta numele de Jean de Nevers.

[274] Este vorba de lupta de la Nicopole din 18 septembrie 1396. Asupra locului exact unde s-a dat lupta există discuţii aprinse.

[275] Jean II le Maigre, zis Boucicault (1366—1428), conetabil al Franţei, căzut prizonier la Nicopole. În 1400 a ajuns guvernator al Genovei şi a făcut o expediţie împotriva turcilor, despresurînd Constantinopolul.

rotund, pe care zicea el că pusese ducele Ioan să-l mineze; şi era totul pregătit[276] pentru a-i da foc în ziua cînd au venit veşti despre bătălie. Şi a mai spus el că el era atunci slujitorul seniorului de Coucy[277] care reţinea întotdeauna pe lîngă sine cu dragă inimă pe vitejii[278] ostaşi români ce cunoşteau împrejurările[279] din ţara turcească. Şi acel „guvernor" îl preţuia mult pe seniorul de Coucy care, după cum spunea, a culcat la pămînt[280] şase mii de turci care veniseră cu gîndul de a lua pe nepregătite pe invadatorii[281] creştini. Şi ca să nu o lungim, — el a povestit seniorului de Wavrin toată desfăşurarea luptei şi cum a ajuns el prizonierul turcilor şi cum a fost vîndut ca rob genovezilor la care a învăţat limba pe care o vorbea. Şi seniorul de Wavrin privea şi asculta cu dragă inimă ceea ce îi arăta şi îi povestea acel guvernor. Şi în timp ce îi vorbea românul, el a auzit pe cei din galere care strigau: „Priviţi
<p. 84> încoa, la ungurii care vin". Din care cauză // acel român s-a despărţit în grabă de seniorul de Wavrin pentru a merge la stăpînul său care se ducea la seniorii Ungariei.

După ce au sosit seniorii din Ungaria şi s-au tăbărît pe mal, Ioan de Hunedoara[282], „voievodul"[283] Ungariei, de cum s-a coborît pe mal, s-a suit într-o luntre[284] şi a venit împreună cu domnul Pietre Vast să-l vadă pe seniorul de Wavrin, <aşa cum era> împlătoşat pe de-a-ntregul[285] <din cap pînă în picioare>, după obiceiul din Ungaria. Şi, deoarece armura sa era prea lată în jos, el nu a putut să intre în cămăruţa seniorului de Wavrin. Aşadar a ple-
p. 150 cat curînd // de acolo şi s-a dus să-l vadă pe cardinal, spunînd că se va reîntoarce să-l vadă pe căpitan după ce îşi va fi scos armura, precum a <şi> făcut. Şi intrînd în cămăruţa sa a arătat că îl compătimea mult pentru boala sa şi pentru durerea ce vedea că o îndură. După ce s-a uitat bine la el şi i-a pipăit mădularele, a pus să i se spună prin tălmaciul său, care vorbea bine franţuzeşte, să fie cu voie bună, căci altă dată el a văzut oameni la fel de bolnavi care curînd după aceea s-au însănătoşit. După ce aceşti seniori au

---

[276] *Estagié* = a se opri, a-şi stabili reşedinţa, a locui.

[277] Enguerrand al VII-lea baron de Coucy, guvernator al Picardiei, mareşal al Franţei (1374), a luat parte la bătălia de la Nicopole (1396) unde a fost luat prizonier şi dus la Brusa unde a murit la 18 februarie 1397.

[278] *Les gentilz compaignons Vallaques.* Adjectivul „gentil", folosit din secolul al XI-lea înseamnă: nobil şi viteaz, generos.

[279] *Aguez.*

[280] *Rué jus.*

[281] *Fourrageurs.* Sensul nu poate fi aci nici cel de tîlhari sau jefuitori, nici de ostaşi plecaţi după furaje, ci el vădeşte caracterul nedisciplinat şi independent al grupurilor de cavaleri cruciaţi de la Nicopole.

[282] *Johannes Hoignacq.*

[283] *Voivode* (De fapt voievod al Transilvaniei, Ioan de Hunedoara ajunge regentul Ungariei la 13 iunie 1446).

[284] *Batel.*

[285] *Plain harnoi.*

vorbit cîtva timp prin interpreţi[286], domnul Pietre Vast a pus să se aducă din cămara[287] stăpînului său — în privinţa căreia galera era bine îndestulată — o mulţime de ceşti mari de gingimbru[288] verde, de dragele, de mirodenii şi de fel de fel de soiuri de spiţerii[289]. Şi acolo i s-a dat o gustare acelui voievod şi i s-a adus să bea vin bun de Malvasia[290]. Şi atunci voievodul a luat o cupă[291] de gingimbru şi a întins-o căpitanului, rugîndu-l să o soarbă[292] de dragul său; acesta, măcar că bănuia că îi va face mai mult rău decît bine, nu s-a îndurat totuşi să nu i se potrivească, ci i-a făcut voia. Şi atunci voievodul văzînd că acel căpitan nu putea să ridice mîinile, i-a dus <cupa> la gură şi aşa a înghiţit băutura. Şi după ce a înghiţit-o, l-a rugat voievodul să bea vin de Malvasia care nu îi pria de loc; dar a făcut-o totuşi pentru a-i fi pe plac. Şi după împlinirea acestora, voievodul i-a spus că gingimbrul verde şi vinul de Malvasia erau foarte bune pentru el, orice i s-ar spune dimpotrivă. Apoi, curînd după aceea, şi-a luat rămas bun şi s-a înapoiat la locuinţa sa şi a hotărît împreună cu domnul Ţării Româneşti ca să-şi pună toată silinţa pentru darea asaltului şi cucerirea // acelui turn, aşa cum se făcuse şi cu celelalte p. 151
cetăţi. // <p. 85>

Şi au pus să fie făcute din belşug legături de surcele şi să fie aruncate în falsele brace[293] împreună cu mare grămadă de alte lemne, atît de sus cît au găsit cu cale. Ceea ce turcii nu puteau să împiedice, căci puşcaşii culevrinelor[294] şi arbaletierii creştini opreau pe turci să cuteze a sta sau a se arăta la *barbacane*, aşa că nu puteau aduce vreo piedică la aruncarea focului pe lemnele care erau azvîrlite lîngă turn. Şi după ce s-a aprins focul din toate părţile, deoarece turnul era pe de-a-ntregul rotund, focul se rotea[295] doar în jurul turnului şi nu aducea nici o vătămare celor dinăuntru, căci nu se ridica în sus[296], din care fapt s-a văzut şi s-a înţeles[297] îndeajuns că prin acest mijloc nu va putea fi cucerit turnul. Văzînd acest lucru, seniorii unguri şi români au hotărît împreună să mineze acele brace[298] care înconjurau turnul şi să le dărîme. Şi ei au făcut precum hotărîseră, gîndindu-se că cei din turn se vor

---

[286] *Advocat* (aci = tălmaciu).
[287] *Apoticaierie* are şi sensul de cămară, pivniţă.
[288] *Vert gingembre*. Era o băutură aromatizată cu rizom de gingimbru, asemănătoare cu ginger-beerul englezilor.
[289] *Drogueries*.
[290] *Malvisée* (= malvoisie).
[291] *Cloche*.
[292] *Mengier*.
[293] *Faulses brayes*.
[294] *Culvriniers*.
[295] *Balluer*.
[296] *Contremont*.
[297] *Parcheut*.
[298] *Broyez*.

preda cînd îşi vor vedea bracele dărîmate[299]; dar ei nu au făcut <aşa>, ci s-au arătat tot atît de trufaşi ca mai înainte. Şi se arătau turcii în fiecare zi mai sus de Nicopole cu forţe mari.

Seniorii noştri creştini, văzînd că le va trebui mult timp pînă să poată
cuceri acel turn, căci fuseseră ţinuţi în loc mai bine de cincisprezece zile şi
se apropia <sărbătoarea> sfîntului Mihail, şi timpul înaintat cerea neapărat
să se treacă rîul pentru a se da lupta cu turcii — <lucru> ce trebuia îndeplinit
în anul acesta — au hotărît cu toţii împreună ca să plece de acolo şi să mear-
gă în susul apei pînă ce vor ajunge la un rîu care cobora din Transilvania în
p. 152 Dunăre. Pe care // rîu voievodul pusese să se facă şi să se adune mai multe
luntre cu fundul teşit[300] pentru a-şi trece oamenii şi bagajele.

Aşadar a doua zi după luarea acestei hotărîri, galerele au ridicat ancorele
şi au întins pînzele; apoi au apucat în susul rîului[301]. Şi ungurii, şi românii
călăreau cu oastea lor de-a lungul acelui <rîu> pe mîna dreaptă şi turcii pe
partea stîngă[302] cu mare sîrg[303], în cinci corpuri de trupă[304] şi se arătau în
număr mult mai mare decît creştinii. Şi s-a întîmplat că în acea noapte un-
gurii şi românii au poposit pe o pajişte mare de pe ţărm, unde şi-au lăsat caii
la păscut şi turcii au poposit în dreptul lor pe celălalt mal. Dar cînd s-a ajuns
la vremea amurgului[305], care se numeşte „între cîine şi lup“[306], la ora cînd se
<p. 86> sună de obicei de rugăciune[307] în ţara franţuzească, românii şi unii // unguri
care-şi lăsaseră caii să pască pe acele pajişti unde poposeau cu toţii împreună
au scos un strigăt puternic şi fioros de se părea, auzindu-l, că turcii s-ar fi
năpustit printre ei[308]. Din această cauză, cei din galere, auzind această larmă,
au strigat la arme şi ca fiecare să coboare pe ţărm, căci ei ancoraseră cît mai
aproape de mal. Măcar că seniorii unguri şi români porunciseră să li se arate
celor din galere rostul acelui strigăt de către unii din ostaşii lor, care nu şi-au
îndeplinit cu destulă vrednicie această însărcinare, căci ei au venit numai după
ce se pornise acel strigăt[309], şi nici nu apucaseră să ajungă că s-a şi stîrnit larma,
ci strigau de departe: Nu este nimic, nu este nimic“.

p. 153 Şi <numai> după ce s-au suit pe galere, au spus că ungurii şi românii
trimiteau vorbă galiongiilor[310] să nu se sperie de aceste strigăte, pentru că

---

[299] *Abatues.*
[300] *Plas bateulz.*
[301] *Dunărea.*
[302] *A l'esclenche*, care înseamnă braţul stîng.
[303] *A grand effort.*
[304] *Bataille.*
[305] *Vespre.*
[306] *Entre chien et leu.*
[307] *On sonne les pardons.*
[308] *Se feussent frapez dedans eulz.*
[309] *Aprez cop* (après coup).
[310] *Galliotz.*

asemenea larmă nu se face decît pentru a-şi linişti caii care pasc primprejur, şi ei o fac[311] ca să nu fugă caii, şi că aceasta este ora la care turcii atacă bucuros pe creştini dacă pot să ajungă pînă la ei, şi că întotdeauna cînd sînt pe cîmp, sub arme[312], ei strigă de trei ori în faptul serii[313] şi tot astfel strigă în zorii zilei. Şi atunci seniorul de Wavrin i-a întrebat pe ei: Şi dacă din întîmplare turcii ar veni să vă atace la ora aceea, cum am şti noi sigur[314] că este pentru apărarea voastră sau pentru liniştirea cailor voştri?". La care lucru au răspuns: „Aţi afla-o din sunetul trîmbiţelor şi al tobelor însoţite de o larmă[315] mult mai tumultuoasă ca cea de acum".

Şase zile le-au trebuit galerelor ca să ajungă pînă în locul unde rîul acela[316] coboară în Dunăre, venind din Transilvania. Şi în fiecare noapte poposeau ungurii şi românii pe pajiştea de-a lungul rîului, pe partea lor; şi turcii de asemenea întotdeauna de partea cealaltă. Iar turcii aprindeau în toate nopţile atîtea focuri mari de-a lungul malului rîului pe o lungime de o leghe bună, încît era lucru tare minunat de văzut. Şi s-ar fi crezut noaptea că erau mai mulţi oameni decît erau. Şi de aceea domnul Regnault de Comfide a venit la căpitanul său şi i-a spus: „Noi nu sîntem oameni de ispravă dacă nu-i trezim pe turcii // aceştia într-o noapte". „Cum?" a întrebat seniorul de Wavrin. p. 154

„Eu vă voi spune cum, domnule căpitan", a spus domnul Regnault. „Dacă veţi putea" — a spus el — „să căpătaţi de la cardinal cele trei bărci pe care le are în galera sa şi doi «trîmbiţaşi»[317]; vom // lua, împreună cu ele, bărcile celor <p. 87>
cinci galere ale voastre şi pe fiecare din ele voi pune <cîte> două tunuri de mînă şi un tunar bun; de asemenea în fiecare barcă un «trîmbiţaş» şi şase «cultineres» sau galiongii pentru a le mîna pe apă. Noaptea este neagră şi întunecoasă. Apoi eu mă voi urca în susul rîului, în dreptul capătului focurilor lor şi de acolo voi da drumul în josul apei, de-a lungul malului, unei bărci căreia nu-i va trebui decît un vîslaş[318] pentru a o ţine pe drumul drept[319]. Şi cînd voi şti că ea va fi la o depărtare de două sau trei lovituri de săgeată, voi da drumul tot astfel unei alte <bărci> şi apoi în aceeaşi ordine tuturor celor-

---

[311] În text greşit: „*ilz sont*" în loc de „ilz font".
[312] *Aux champs en armes.*
[313] *A jour faillant.*
[314] *Adcertes*, locuţiune adverbială folosită în secolele XII—XIV.
[315] *Huy* = strigăt de război, vuiet, gălăgie.
[316] Jiul, trecerea trebuia să se facă la Rahova-Oréchovo. Vezi Kropf Lajos, *Iehan de Wavrin Krónikájából*, în „Századok", XXVIII, 1894, p. 900 şi N. Iorga în *Les aventures „sarrasines"* ... din *Mélanges d'histoire générale*, 1926, p. 22, dar în ediţia lui Wavrin din 1927 propune Oltul (p. 88, n. 2).
[317] *et les deux trompettes* (Aceşti „trîmbiţaşi" erau de fapt nişte marinari aruncători de foc cu ajutorul unor vase aprinse numite „*trompe*").
[318] *Une rime* (adică o vîslă = vîslaş).
[319] *En droiteur.*

lalte. Şi cînd acea barcă dintîi va fi cam în dreptul capătului focurilor şi al oştirii turcilor, ei vor trage din tunuri şi din „trîmbe“[320] şi vor scoate un strigăt mare şi tot astfel vor face toţi cei din celelalte bărci, în orice loc s-ar afla, îndată ce vor auzi <larma de pe barca> dintîi. Şi astfel în chipul acesta se va auzi în toată tabăra turcilor dintr-o dată acea larmă[321] şi vor crede că au debarcat creştinii. Şi mult îmi pare că, dacă facem aşa, nicicînd tîlharii turci nu vor fi trecut printr-o spaimă mai mare ca cea prin care vor trece de astă dată“.

La această născocire s-a potrivit căpitanul şi a trimis la domnul cardinal pentru a căpăta <cele> trei bărci ale sale şi „trîmbiţaşii“ săi, pe care i-a trimis bucuros <cardinalul> cînd a ştiut la ce vor sluji. Şi atunci seniorul de Wavrin
p. 155 spuse domnului Regnault de Comfide: // „Hai, duceţi-vă să vă porniţi[322] isprava, dar eu propun ca trei sau patru din galerele mele să ridice ancora pe tăcute <rămînînd destul de> departe unele de altele şi să se apropie de malul pe unde vor trebui să treacă bărcile pe lîngă taberele turcilor. Şi cînd acele bărci vor trage din tunuri şi din trîmbe şi vor chiui, <atunci> în mijlocul zarvei dimprejur, cei din ele să scoată şi ei un mare chiot pentru ca larma şi spaima să fie mai mari“. Şi aşa cum a fost plănuită şi hotărîtă acea ispravă a şi fost săvîrşită şi dusă la capăt cam la miezul nopţii. Despre ea fuseseră înştiinţaţi ungurii şi românii pentru ca să nu se sperie. Toţi acei care erau în bărci şi în galere şi-au împlinit foarte bine datoria lor, trăgînd din tunuri şi din „trîmbe“ şi strigînd. Şi a ţinut mai bine de un sfert de oră hărmălaia înfricoşată, şi curînd după aceea s-a văzut că focurile turcilor slăbeau şi că în urmă s-au şi
<p. 88> stins. După care semn s-a ştiut că turcii // fugiseră. Şi de asemenea mai mulţi români şi unguri care erau acolo ca robi ai turcilor, care ştiau să înoate, s-au încumetat să sară în apă şi să treacă înot rîul. Şi au ajuns la oastea creştinilor unde au spus că toţi turcii fugiseră, care mai de care, şi îşi lăsaseră aproape tot echipamentul în urma lor şi că dacă două sau trei sute de români s-ar fi coborît pe uscat, mult s-ar fi pricopsit.

A doua zi dimineaţa cînd s-a ridicat tabăra şi s-a pornit în susul apei, nu
p. 156 se mai vedeau nici cai // şi nici picior de turc pe mal, cum se vedea de obicei, <ci> abia s-au mai văzut cînd s-a făcut orele patru după-amiază; căci atunci îşi veniseră în fire şi se rînduiseră în ordine de luptă la un loc mai îngust al rîului unde îşi aşezaseră multe tunuri şi serpentine care trăgeau după galere. Dar toţi creştinii de pe uscat şi de pe apă îi huiduiau şi grozav îşi băteau joc de ei ca un fel de ocară[323] pentru ruşinoasa lor fugă din timpul nopţii. Şi în

---

[320] *Gecteront les canons, tromperont et gecteront ung grand cry.*

[321] *Noise.* Sensul de zgomot, larmă s-a menţinut pînă azi la acest cuvînt păstrat în limba engleză.

[322] *Furnir* = fournir.

[323] *Ramprosne.*

noaptea sfîntului Mihail[324] au ajuns galerele la vărsarea acelui rîu[325] al Transilvaniei în Dunăre, unde se aflau vasele ungureşti care s-au pomenit mai sus, pe care le adunaseră acolo pentru a trece dincolo.

Pe marginea Dunării către turci, se afla un mic oraş aşezat pe mal care fusese dărîmat şi stricat încă din vremea în care împăratul Sigismund al Germaniei şi ducele Ioan al Burgundiei avuseseră lupta cu turcii în faţa Nicopolului. Creştinii noştri, aşadar, cînd au venit acolo, hotărîră cu toţii împreună ca arcaşii, arbaletierii, tunarii şi puşcaşii culevrinelor[326] de pe galere, cu toate maşinile de război[327] şi proiectilele lor, să debarce în această întăritură ruinată, unde mai erau încă ziduri rămase în picioare şi acolo, ţintindu-şi armele, să tragă împotriva turcilor în timp ce vor trece ungurii şi românii; iar aceştia, pe măsură ce treceau, se întăreau în acele ziduri de cetăţuie, arcaşii întotdeauna trecînd ei cei dintîi.

Şi le-au trebuit două zile şi două nopţi // pentru a face trecerea. Şi cînd au p. 157
fost cu toţii de partea cealaltă, s-au rînduit frumos în ordine de bătaie. Şi cînd au fost astfel bine pregătiţi împotriva turcilor, duşmanii lor, // care erau mai <p. 89>
bine de o jumătate de leghe franceză depărtare de ei în susul apei, voievodul Ungariei cu alţi 11 cavaleri încălecaţi pe cai buni[328] s-au apucat a trece călare între cele două trupe pentru a vedea şi a lua seama cum arată turcii şi cum ar avea de gînd să reziste. Dar totuşi aceştia, văzîndu-i pe unguri şi pe români împreună cu creştinii din galere gata şi pregătiţi pentru a veni să-i atace, s-au apucat pe îndelete şi fără vreo spaimă să-şi întoarcă faţa de la ei şi să se retragă spre ţara lor. Şi atunci, gîndind ei că îi vor urmări creştinii, ardeau şi pîrjoleau totul în faţa lor pe unde treceau, şi bucatele, şi satele şi după ce voievodul Ungariei a văzut bine felul de a purcede al turcilor, el s-a întors la ostaşii săi şi le-a poruncit să treacă înapoi rîul, căci vedea bine că ei nu vor mai face nici o ispravă.

Apoi a mers la cardinal şi la seniorul de Wavrin cărora le-a spus: „Eu socot că m-am ţinut bine de chezăşia[329] şi făgăduiala mea şi tot astfel îl declar pe căpitanul general al ducelui de Burgundia liberat de înţelegerea încheiată[330]. Noi am trecut de partea cealaltă a rîului Dunării şi am îmbiat la luptă pe turci care se duc arzînd toate bucatele înaintea noastră, crezînd că noi ne vom lua după ei[331]. Acest lucru nu îl putem face, căci eu nu am nici un fel de merinde aici la mine, pentru mai mult de două zile. Şi eu îi cunosc bine <şi ştiu> că

[324] 29 septembrie 1445.
[325] Jiul.
[326] *Culevriniers.*
[327] *Engins.*
[328] *Environ luy XII-e de cheval, bien montez.*
[329] *Scel* (pecetea chezăşuind făgăduiala dată).
[330] *Convenant.*
[331] *Suyr* (= suivre).

dacă i-aş urmări, ar fugi mereu din faţa mea pentru ca să mă atragă mai adînc
p. 158 în ţara lor şi să mă împresoare spre folosul lor, în aşa fel ca eu să nu // mă
mai pot trage înapoi decît cu mare primejdie şi pagubă. Îmi amintesc cum în
anul trecut, în bătălia de la Varna, ne-am pierdut regele nostru, cu mare mul-
ţime de nobili şi de norod din Ungaria. Grija acelui regat, a nobilimii şi a po-
porului o am eu acum şi nu vreau să-i arunc în cumpăna întîmplărilor. Căci
dacă aş fi doborît[332] eu, regatul însuşi ar fi dat pierzării. Şi cine vrea să-i în-
vingă pe turci, trebuie să se lupte cu ei cu adîncă pătrundere[333] şi cu şiretenie[334],
căci ei sînt oameni vicleni".

Cînd cardinalul şi seniorul de Wavrin au auzit asemenea veşti, au rămas
încremeniţi şi au întrebat pe voievodul Ungariei ce credea că au de făcut şi
dacă nu se află în susul rîului vreun oraş în care să poată ierna ei şi galerele
lor, pînă la primăvară. La care le-a răspuns că nu şi că nici nu era un oraş sau
cetate în care ei şi galerele lor să poată fi în siguranţă, pentru că atunci cînd
<p. 90> Dunărea va fi îngheţată, turcii vor putea veni cu mari forţe să le dea foc; şi
că a şi trecut sărbătoarea sfîntului Remigiu[335] şi se apropie anotimpul în care
de obicei îngheaţă rîul. Îi îndemna deci să se înapoieze la ei cît mai degrabă cu
putinţă, căci după cum spunea, bine ar fi dacă ar putea să fi părăsit acel rîu
înainte de a îngheţa, căci de pe acum se vedea un început de îngheţ pe maluri.

Aşadar, cardinalul şi seniorul de Wavrin, care nu se puteau împăca uşor
cu sfatul acesta[336], s-au despărţit de seniorii din Ungaria şi din Ţara Romă-
p. 159 nească supăraţi şi necăjiţi că nu // putuseră să facă <ispravă> mai bună. Şi
atunci din cauza frigului cumplit au ieşit în mare zor din rîul Dunărea şi au
intrat în Marea Neagră şi s-au înapoiat la Constantinopol, unde au ajuns a
doua zi după sărbătoarea tuturor sfinţilor, în anul 1445[337].

---

[332] *Rué jus.*
[333] *Soubtillement.*
[334] *Malicieusement.*
[335] 1 octombrie 1445.
[336] *Mettre bonnement conseil en eulz.*
[337] 2 noiembrie 1445.

CONSTANTIN MIHAILOVICI DIN OSTROVIŢA

(1435 — după 1501)

*

Constantin Mihailovici sau Mihail Constantinovici cum scrie în unele copii manuscrise ale amintirilor sale, a trăit între anii 1435 şi 1501. Era sîrb din Ostraviţa (Ostravica). Dar aceeaşi nesiguranţă ce există în privinţa numelui există şi asupra locului său de naştere. Între diferiţi specialişti au loc discuţii dacă este vorba de o localitate din Rudnik (cum crede istoricul ceh al sîrbilor şi bulgarilor Jireček) sau de la Presevo (după părerea cercetătorului polon J. Lós), sau în sfîrşit din statul lui Constantin Brancovici (cum afirmă biograful său Dj. Živanovici).

Pe baza datelor cuprinse în opera rămasă, acesta afirmă că el era de origine modestă, fiind probabil miner la Novo Brdo, unde locuia cu cei doi fraţi ai săi, cînd a fost luat prizonier de turci în 1455. Dus la Constantinopol, a ajuns ienicer.

Ca atare a luat parte la mai multe războaie ale sultanului Mahomed al II-lea şi îndeosebi la expediţia din anul 1462 împotriva lui Vlad Ţepeş. Luat prizonier în Bosnia de către unguri (1463), a fost dus în Ungaria, de unde a izbutit să fugă şi după multe încercări să ajungă în Polonia, unde a trăit 30 de ani şi şi-a dictat amintirile. Din aceste scrieri se poate cunoaşte situaţia din Polonia la sfîrşitul veacului al XV-lea.

Aceste amintiri, cunoscute sub numele de *Memoriile unui ienicer sau cronică turcă între 1497—1501*, scrise la bătrîneţe între 1496 şi 1501, formează un izvor important pentru istoria militară şi internă a Imperiului otoman în secolul al XV-lea.

În lipsa manuscrisului original, care s-a pierdut, unii cercetători au emis părerea că *Amintirile* ar fi fost redactate iniţial în limba sîrbă sau în slavonă şi că textele polone şi cehe care ne-au parvenit sînt simple traduceri. Ultimul său editor Živanovici susţine că *Amintirile* au fost scrise în limba polonă, întrucît Constantin se adresează în două rînduri regelui Poloniei Ioan Albert, rugîndu-l să pornească război împotriva turcilor, ceea ce ar dovedi, după părerea sa, că opera a fost scrisă pentru poloni şi deci în limba polonă. Adăugăm că întrucît au fost *dictate* în Polonia în cel de-al treilea deceniu petrecut de el în această ţară, este greu de presupus că autorul ar fi folosit limba sîrbă a copilăriei şi adolescenţei sale. Versiunea care ne-a parvenit reprezintă unul din cele mai vechi texte scrise în limba polonă.

Unele manuscrise cuprind, o dată cu amintirile ienicerului, şi *Cronica moldo-polonă*, o traducere a vechilor anale moldoveneşti care merg pînă la mijlocul veacului al XVI-lea, cu adaosuri datorite unui polon.

Amintirile ienicerului sîrb au fost editate de mai multe ori în limba polonă şi traduse în limba cehă şi sîrbă. J. Lós a dat o ediţie critică intitulată *Pamiętniki Janczara czyli kronika turecka Konstantego z Ostrovicy* (Amintirile ienicerului sau cronica turcească a lui Constantin de Ostroviţa), 1912, în Biblioteca „Pisarzów polskich" şi în Rozprawy Akademii Umiejętności—Wydzial Filologiczny, seria III, vol. VI, Cracovia 1913, pp. 1—72. Cea mai recentă ediţie critică însoţită de o traducere în limba sîrbă şi de un studiu a fost publicată de Živanovici în „Spomenik Srîpska Akademija Nauka, Odelenie Druştvenih Nauka, Nova Seria 9, Beograd, 1959, 170 p.

Capitolul din memorii privitor la campania din anul 1462 împotriva lui Vlad Ţepeş a fost publicat de B. P. Haşdeu după ediţia lui Galenzowski, *Zbiór pisarzów polskich*, II 5, V, Varşovia, 1828, în „Arhiva istorică a României", I/2, pp. 8—11, însoţind textul de o traducere românească destul de liberă.

Care este valoarea istorică a relaţiei ienicerului sîrb cu privire la evenimentele din Ţara Românească? Trebuie făcută o distincţie între ştirile reproduse doar din auzite — cum sînt cele din prima parte a relaţiei privitoare la Vlad Ţepeş — şi descrierea campaniei la care a participat însuşi autorul memoriilor, şi care sînt de un relief şi un interes cu totul excepţional.

De Constantin de Ostroviţa s-a ocupat C. Jireček în *Staats und Gesellschaft in mittelalterlichen Serbien*, IV, Teil (Denkschriften der Akademie der Wissenschaften in Wien, 2, Abhdlg), Viena, 1919, p. 36; Gabr. Korbut, *Literatura Polska*, I, Varşovia, 1929, p. 103 şi urm. şi Fr. Babinger în *Die Aufzeichnungen des Genuesen Jacopo de Promontorio — de Campis über den Osmanenstaat um 1475*, în Bayer. Akad. der Wissenschaften, Phil. hist. Klasse, München, 1957, p. 13; iar la noi N. Iorga, *op. cit.*, ed. a II-a, I, Bucureşti, 1928, p. 61 şi Sadi Ionescu, *op. cit.*, pp. 29—31.

CONSTANTIN MIHAILOVICI DE OSTROVIŢA[1]

Despre voievodul valah Dracula[2] care stăpî- p. 8
nea ţara Moldovei de jos[3]. Acest voievod avea doi fii şi îi dăduse împăratului Mahomed[4] la curtea lui. Acest voievod, tatăl[5], în curînd a murit; auzind împăratul turcesc despre moartea voievodului Valahiei, a dăruit pe fiul mai mare[6] cu bani, cai, podoabe, corturi, cum se cade unui domn şi l-a trimis cu cinste în

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul original polon publicat de Haşdeu în „Arhiva istorică a României", I—2, pp. 8—10.

[2] = Vlad Dracul.

[3] Există la scriitorii poloni din vremea aceasta tendinţa de a numi pe moldoveni valahi şi pe cei din Ţara Românească multani (= munteni), creîndu-se deci o posibilitate de confuzie de care nu a scăpat nici textul polon al „ienicerului".

[4] Mahomed al II-lea, sultan otoman (1451—1481).

[5] Adică al lui Ţepeş.

[6] Vlad Ţepeş, fiul mai mare al lui Vlad Dracul, denumit mai jos Dracul cel Tînăr (1456—1462).

Ţara Românească, spre a domni în locul tatălui său[7], cu înţelegerea ca în fiecare an să vie la dînsul, ca să i se înfăţişeze şi să dea tributul la fel cum dăduse şi tatăl său. Iar pe fiul al doilea[8], fratele acestuia, l-a lăsat la curtea lui.

Acest fiu al lui Dracula a venit doi ani de-a rîndul la curtea împăratului de a adus tributul, potrivit înţelegerii. Dar după aceea nu a vrut să mai vină. Împăratul a trimis după dînsul pe un domn, Hamza beg[9] care era conducător
p. 9 peste vînătorii împăratului, ca să se ducă acolo la el, într-un oraş // care se numeşte „Ibrail"[10]. Dar voievodul nu a vrut să i se înfăţişeze, ci a poruncit curtenilor[11] săi să ţie între dînşii pe solul împăratului, pînă ce va sosi dînsul. Şi pornind voievodul, Dracul cel Tînăr, a adunat oaste şi era iarnă, Dunărea era îngheţată şi a trecut voievodul Dracul peste Dunăre cu toţi oamenii săi în ţara împăratului, mai jos de Nicopole. Şi acolo a dat drumul oamenilor săi ca să prade şi să omoare, atît pe turci, cît şi pe creştini prin sate şi în oraşele deschise şi au pricinuit mare pagubă împăratului turcesc. Şi tuturor celor vii şi celor ucişi a pus de le-a tăiat nasurile, atît femeilor cît şi bărbaţilor şi a trimis acele nasuri regelui Mathias al Ungariei[12], fălindu-se că acele multe nasuri sînt a tot atît de mulţi turci biruiţi şi ucişi.

După aceea întorcîndu-se, a venit la Brăila la solul împăratului, iar solul nu ştia ce se întîmplase. L-a prins cu toţi slujitorii lui, care erau în număr de 30, şi a poruncit să-i bage într-un turn oarecare. Iar a treia zi, a poruncit mai întîi să-l tragă în ţeapă pe „Aliza beg"[13], solul împăratului şi în jurul lui pe toţi slujitorii lui.

După aceea a venit ştirea împăratului turcesc despre ceea ce făcuse voievodul Dracu. Deci împăratul a trimis la fratele lui Dracul, ca să vie la dînsul la curtea împărătească şi au ieşit în întîmpinarea lui două paşale, cei mai înalţi sfetnici ai împăratului, unul Mahmud paşa, iar al doilea Isaac paşa şi l-au dus la împărat, unde şedea împăratul pe tronul său. Aplecîndu-se împăratul l-a luat de mînă şi l-a aşezat lîngă dînsul pe alt scaun ceva mai jos şi a poruncit să se aducă haină de brocart frumoasă şi un steag roşu şi i-a dat bani, cai şi alte daruri destule, cum se cuvine unui domn şi a trimis cu dînsul patru mii de călări să meargă înainte la Nicopole, să-l aştepte acolo.

---

[7] Urcarea în scaun a lui Vlad Ţepeş n-a fost îndată după moartea lui Vlad Dracul, tatăl său (în dec. 1446), ci după domnia lui Vladislav al II-lea (1446—1456).

[8] Al doilea fiu al lui Vlad Dracul — Radu cel Frumos (1462—1473) — pe care sultanul Mahomed îl sprijină ulterior să ia locul lui Vlad Ţepeş.

[9] În text: *Halhabek* numit mai jos şi *Aliza beg*.

[10] = Brăila.

[11] *Kurtianom*, oşteni din satele privilegiate.

[12] Matei Corvin, rege al Ungariei (1458—1490).

[13] *Alizabek* = Hamza beg.

Iar împăratul fără întîrziere, adunîndu-şi oastea, a pornit pe urma lui. Iar cînd a fost la Nicopole, pe malul Dunării, de cealaltă parte a Dunării stătea de asemenea voievodul Dracul cu oastea sa şi oprea trecerea oştii împăratului.

Iar împăratul Mahomed a spus către ienicerii săi: „Iubiţii mei berbeci, ce este al meu, este al vostru şi mai ales vistieria mea. Vă rog, daţi-mi sfat căci aceasta atîrnă de voi, ca să putem să trecem de cealaltă parte, împotriva duşmanului meu". Au răspuns ienicerii: „Fericite stăpîne, porunceşte să se pregătească luntrele, iar noi în timpul nopţii ne vom pune capetele şi vom trece pe partea cealaltă". Deci împăratul îndată a poruncit să li se dea 70 de luntre potrivite, pe lîngă aceasta să li se mai dea şi altele de care aveau nevoie şi de asemenea bombarde[14], tunuri mobile[15] şi altele mari. Şi cînd s-a făcut noapte ne-am aşezat[16] în luntre şi ne-am lăsat la vale pe Dunăre şi am trecut de partea cealaltă, la cîteva stadii mai jos de locul unde stătea oastea voievodului. Şi acolo ne-am îngropat în şanţuri, aşezînd tunurile pe rînd în jurul nostru. Ne-am îngropat în şanţuri pentru ca oamenii călări să nu ne poată vătăma. După aceea, ne-am întors înapoi pe partea cealaltă şi astfel am transportat şi pe alţi ieniceri peste Dunăre. Şi cînd toată oastea pedestră trecuse, atunci ne-am pregătit şi am pornit pe încetul către oastea lui Dracul, cu tunurile şi cu celelalte ce le transportaserăm cu noi. Oprindu-ne, am aşezat tunurile. Dar pînă să izbutim să facem aceasta, ne-au fost ucişi 300 de ieniceri. Pentru aceasta împăratul s-a întristat foarte mult, văzînd de pe partea cealaltă o mare bătălie şi neputînd el însuşi să vie într-acolo. Se temea foarte mult ca să nu-i fie ucişi toţi ienicerii, de vreme ce împăratul însuşi încă nu trecuse. După aceea noi văzînd că partea noastră slăbeşte foarte mult, avînd trecute peste rîu 120 de bombarde, ne-am apărat cu dînsele şi ne-am apucat să tragem un foc des, încît am respins toată oastea voievodului de pe acel loc, iar noi ne-am întărit. După aceea împăratul, avînd mai multă siguranţă, a transportat peste rîu şi alţi pedestraşi, care se cheamă azapi, cum sînt la noi drabanţii. Iar Dracul, văzînd că nu poate opri trecerea, s-a retras de la noi.

Iar apoi, după ce împăratul a trecut după noi cu toată oştirea lui peste Dunăre, acolo ne-a dat nouă ienicerilor 30 000 de zloţi ca să-i împărţim între noi. Pe lîngă aceasta, pe toţi ienicerii care încă nu erau liberi, i-a făcut liberi, să poată lăsa cui vor voi averea lor, după moarte.

De acolo am pornit în Ţara Românească pe urma lui Dracul. Iar fratele lui mergea înaintea noastră. Totuşi ne cuprinsese o spaimă mare, deşi voievodul român avea o oaste mică şi peste tot eram cu mare grijă şi ne îngropam în // fiecare noapte în şanţuri, totuşi nu puteam fi siguri. Ne-au lovit într-o noapte în- p. 10

---

[14] *Sthrelby huffnych.*

[15] *Thararznijch,* de fapt: care se tîrăsc, în trad. Haşdeu (greşit „mijlocii").

[16] De aici autorul începe să povestească luptele la persoana întîi, dovadă că a luat parte la ele în rîndurile ienicerilor.

cît au omorît oameni, cai, cămile, au omorît o sută de mii de turci[17]. Cînd toţi turcii fugind din faţa lor au venit la noi la ieniceri, ienicerii i-au alungat de la dînşii şi-i ucideau, ca să nu fie cotropiţi de dînşii, aşa încît au făcut mare pagubă împăratului.

Iar după aceea, a doua zi, au prins cîteva sute de români şi împăratul a poruncit ca pe toţi să-i taie în două.

Şi văzînd românii că turcii sînt mai puternici, s-au lepădat de Dracul voievod şi au trecut de partea fratelui său, care se afla pe lîngă împăratul turcesc. Şi voievodul Dracul însuşi s-a dus la regele Mathias de slăvită amintire[18], iar regele Mathias din pricina faptelor sale netrebnice l-a aruncat în închisoare.

Iar împăratul Mahomed, încredinţînd fratelui acestuia Ţara Românească, a plecat din această ţară. Mai tîrziu turcii spuneau împăratului cum că mai înainte, de multe ori, au fost biruiţi românii de turci, dar de atîtea ori acolo au pierit mulţi turci „şi de aceea şi tu, fericite stăpîne, trebuie să te gîndeşti la aceasta". Şi a spus către dînşii împăratul: „Atîta vreme cît Chilia şi Cetatea Albă le ţin şi le stăpînesc românii[19], iar ungurii Belgradul sîrbesc, noi nu vom putea avea nici o biruinţă."

---

[17] Cifra e desigur greşită, probabil la copierea sa de către scribii respectivi. Totuşi împrejurările arătate (panica turcilor şi reprimarea ei brutală din partea ienicerilor) au putut duce la o sporire însemnată a pierderilor iniţiale.

[18] Se vede de aci că textul a fost scris după moartea lui Matei Corvin, la 1490.

[19] *Volochove*; la 1462 muntenii stăpîneau Chilia şi moldovenii Cetatea Albă.

GIOVANNI MARIA ANGIOLELLO

(1450—1525)

Giovanni Maria Angiolello, fiul scriitorului Marco Angiolello, s-a născut la Vicenza în anul 1450. Se trăgea dintr-o familie italiană, originară din Bologna care s-a stabilit la Vicenza, la începutul veacului al XIV-lea.

În anul 1468 Angiolello a luat parte la luptele dintre veneţieni şi turci. Luat prizonier în vestita bătălie de la Negroponte (1470), a fost dăruit de sultanul Mahomed al II-lea fiului său Mustafa, beglerbegul Anatoliei, cu reşedinţa la Konya. Angiolello a urmat pe stăpînul său în expediţia împotriva lui Uzun luînd parte la bătălia de la Ierdjan, la nord de Erzindjan în Asia Mică (1 august 1473). După moartea lui Mustafa (1474), Angiolello a fost trimis în seraiul sultanului care i-a încredinţat slujba de vistier.

În această calitate a însoţit pe Mahomed al II-lea în Moldova în campania împotriva lui Ştefan cel Mare, fiind de faţă la bătălia de la Valea Albă. L-a urmat apoi în campania din Bosnia (1476—77) şi Albania, scăpînd de la moarte pe mulţi creştini în timpul asediului cetăţilor Scutari şi Croia (1478). A mai luat parte şi la ultima expediţie a lui Mahomed al II-lea în Asia (1481) fiind de faţă la moartea acestuia (3 mai 1481). Dar după înfrîngerea

pretendentului turc Djem şi urcarea pe tron a fratelui acestuia, Baiazid al II-lea, Angiolello nu s-a mai bucurat de nici o trecere. Izbuti să fugă, ajungînd la Vicenza (1485), după cum rezultă din dedicaţia lui Fracanzano de Montalboddo, aşezată la începutul lucrării sale *Il mondo nuovo*.

Cîţiva ani după moartea lui Baiazid al II-lea, îl regăsim în Imperiul otoman. În 1516 Angiolello îl însoţeşte pe sultanul Selim I (1512—1520) în expediţia din Egipt.

Întors în anul 1517 la Vicenza, Angiolello a ajuns preşedintele colegiului notarilor. Se crede că ar fi murit în cursul anului 1525.

El a scris următoarele lucrări mai cunoscute:

1. *Breve narratione della vita e fatti del Signor Ussuncassano* publicată de Giovanni Battista Ramusio în lucrarea *Della navigatione et viaggi*, Veneţia, 1563, vol. II, p. 66 şi urm. şi folosită de Paolo Giovvio în *Vitae illustrium virorum*, ed. Basel, II, 1678, p. 19.

2. *Descrizione dell 'Alcorano col Testamento di Maometto ad Ali suo nipote*, păstrată într-o copie din Biblioteca Marciana din Veneţia.

I se atribuie şi o lucrare *De coelo et mundo* care s-a pierdut (G. Marzari, *La historia di Vicenza*, Veneţia, 1591, p. 146).

La Biblioteca Naţională din Paris se află un manuscris intitulat *Historia turchesca di Gio-Maria Angiolello schiavo et altri schiavi dall'anno 1429 sin al 1513* (mss. ital., no. 1238).

I. Ursu care a editat această cronică sub titlul *Historia turchesca* (1300—1514), ed. Academiei Române, Bucureşti, 1909, LX + 304 p., o atribuie lui Donado Da Lezze, arătînd că Angiolello este numai autorul memoriilor integrate în cuprinsul cronicii.

Memoriile lui Angiolello nu ne-au parvenit în forma lor integrală. Au fost însă cunoscute de G. B. Ramusio care menţionează că a văzut o istorie a lui Angiolello, sclavul lui Mustafa.

Aceste memorii s-au păstrat în parte într-o copie aflată în Biblioteca Bertolină din Vicenza, fiind publicate de Caparozzo în lucrarea *Di Giovanni Maria Angiolello e di un suo inedito manoscritto*, Vicenza, 1881. Iar *Historia Turchesca* reproduce textual memoriile lui Angiolello în fragmentul cuprins între expediţia lui Uzun Hassan (1473) şi expediţia lui Baiazid împotriva Chiliei (1484). Ni s-a păstrat astfel preţioasa relaţie a expediţiei lui Mahomed al II-lea împotriva lui Ştefan cel Mare (1476) care fiind scrisă de un martor ocular constituie un izvor de prima mînă pentru istoria bătăliei de la Valea Albă.

De Angiolello s-au ocupat:

Angiolgabriello di Santa Maria, *Biblioteca e storia di quei scrittori cosi della citta come del territorio di Vicenza*, vol. I—III, Vicenţa, 1772; Girolamo Tiraboschi, *Storia della letteratura italiana*, Milano, 1833, III, p. 409; P. Amat di S. Filippo, *Studi biografici e bibliografici nella storia della geografia in Italia;* idem, *Biografia dei viaggiatori italiani*, ed. a II-a, Roma, 1882, p. 156; Jean Reinhardt, *Essai sur J. M. Angiolello*, Angers, 1913, idem, *Editions de J. M. Angiolello*, 1: *Ses manuscrits inédits*, Besançon, 1913; G. Weil, *Ein verschollener Wiegendruck von Gio Maria Angiolello* în *Westöstliche Abhandlungen, Rudolf Tschudi zum siebzigsten Geburtstag überreicht*, Wiesbaden, 1954, pp. 304—314; idem *Ein unbekannter türkischer Transskriptionstext aus dem Jahre 1489*, în „Oriens" VI, Leiden, 1953, pp.239—265. Cf. şi Fr. Babinger, *Die Aufzeichnungen des Genuesen Jacopo de Promontorio- de Campis über*

den Osmanenstaat um 1475, în „Bayer. Acad. der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse", München, 1957, pp. 11—12. La noi, I. Ursu în prefaţa ediţiei sale face o scurtă prezentare bio-bibliografică iar în *Ştefan cel Mare şi turcii*, Bucureşti, 1914, şi *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925, foloseşte mărturia lui pentru campania din 1476, confruntînd-o şi cu cea a slujitorului lui Vlad Ţepeş. N. Iorga îl cuprinde în *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, vol. I, p. 62.

[REFUGIEREA ÎN MOLDOVA A UNOR PRIZONIERI DIN CAFFA][1]

1473.

p. 81 Să ne întoarcem acum la Ahmed Paşa[2]. Înainte de plecare sa de la Caffa, alegînd vreo 300 de tineri, cea mai mare parte din ei italieni şi străini veniţi la Caffa de la Genova şi din alte părţi cu mărfuri şi cu alte treburi ale lor, după cum se întîmplă, i-a suit pe toţi pe o corabie, încărcînd acest vas cu multe lucruri de preţ, spre a-l trimite sultanului. Plecînd corabia de la Caffa pentru a merge la Constantinopol, erau unii din acei tineri mai deprinşi cu marea decît ceilalţi, căci navigaseră şi călătoriseră
p. 82 în diferite părţi ale Mării Negre[3] // din loc în loc, şi unii cunoşteau bine meseria şi socoteala navigaţiei; şi în taină s-au înţeles cea mai mare parte dintre

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de I. Ursu în: Donado da Lezze, *Historia Turchesca*, Bucureşti, 1910, pp. 81—95.

[2] Comandantul turc care a ocupat Caffa, pe care au predat-o fără luptă conducătorii genovezi la 7 iunie 1475.

[3] *Mar Maggiore.*

ei să nu se lase duşi la Constantinopol spre a fi robi la turci; şi navigînd astfel, cînd au văzut că sînt într-un loc unde-şi puteau îndeplini gîndul lor, toţi au atacat pe neaşteptate pe marinari şi pe ceilalţi potrivnici ai lor care erau în acea corabie, şi învingîndu-i pe aceştia — dintre care unii au rămas morţi, alţii au fost aruncaţi în mare — au dobîndit astfel stăpînirea corăbiei şi s-au îndreptat spre Cetatea Albă[4], oraş care este al contelui Ştefan[5], domnul Moldovei, şi este aşezat la amintita Mare Neagră. Corabia ajungînd cu bine, ei fură primiţi <acolo>, şi contele Ştefan, care e numit de turci Carabogdan, luă lucrurile de preţ şi corabia şi lăsă slobozi pe acei tineri, dintre care cea mai mare parte au plecat în Polonia şi în Ungaria şi în cele din urmă au trecut în Italia şi la Genova.

Sultanul[6] auzind acest lucru s-a înfuriat şi a trimis un sol la contele Ştefan, care îi plătea tribut, spunînd să facă în aşa fel ca dînsul să-şi aibă înapoi neapărat corabia cu toate lucrurile de preţ şi toţi tinerii, altfel să se aştepte la mînia sa.

Răspunsul contelui Ştefan a fost că el nu era dator să facă acest lucru, căci porturile şi ţinuturile sale erau libere, fiecare putînd să vină, să stea şi să plece după voie, că lume soseşte veşnic şi că el nu se poate ţine de aceasta, că cei care au sosit cu zisa corabia, au mai venit şi în alte dăţi de acolo cu //
mărfurile lor şi n-au fost opriţi, ci au fost lăsaţi să-şi urmeze calea, şi aşa a p. 83
făcut şi de astă dată.

[EXPEDIŢIA SULTANULUI MAHOMED AL II-LEA ÎN MOLDOVA]

Cum a trimis sultanul armată împotriva lui Ştefan

După înapoierea solului, Sultanul a trimis fără zăbavă[7] pe beglerbegul Rumeliei[8], care era eunuc şi se numea Soliman; a pornit după cîştig[9], cu vreo 30 de mii de călăreţi şi o parte din curtea <sa> întrucît Moldova[10] este o ţară mănoasă şi bogată în vite, în boi şi cai buni. Şi deşi era asupra iernii, ei au plecat şi au trecut Dunărea în luntre mari, ce pot trece cîte 14 cai o dată şi de care se află multe la Silistra[11] şi Vidin[12], locuri şi puncte de trecere aşezate la malul Dunării.

---

[4] *Moncastro.*
[5] *Conte Stefano, signor della Vallachia* (= Ştefan cel Mare).
[6] Mahomed al II-lea în a doua sa domnie (1451—1481).
[7] *Senza dimora.*
[8] *Della Romania.*
[9] Pradă.
[10] *Valacchia.*
[11] *Silistria.*
[12] *Avidam.*

Aflînd domnul Moldovei[13] că turcii veneau împotriva sa, așeză în ordine armata sa, și luînd măsuri pentru a se apăra, se încăieră cu turcii, îi bătu și îi puse pe fugă pînă la Dunăre, unde au murit mulți și mulți oameni de seamă au fost luați în prinsoare, deși Soliman pașa s-a salvat prin fugă; foarte mulți s-au aruncat în apă pentru a se urca în bărci și mulți s-au înecat.

Sultanul auzind de înfrîngerea lui Soliman pașa se mînie și mai tare îm-
potriva lui Ștefan voievod și hotărî să se răzbune și să pornească singur în
primăvară, vestind oștirile sale să fie pregătite, căci la venirea primăverii
p. 84 voia să pornească cu oastea, măcar că puțini erau aceia care știau // încotro
voia să pornească, deoarece avea mare ură pe ungur[14], din pricina cetății
<amintite>[15] pe care i-o luase și pentru că îi făcuse multe pagube pe terito-
riul Semendriei[16], oraș care este așezat la malul Dunării, la o depărtare de
18 mile de Belgrad.

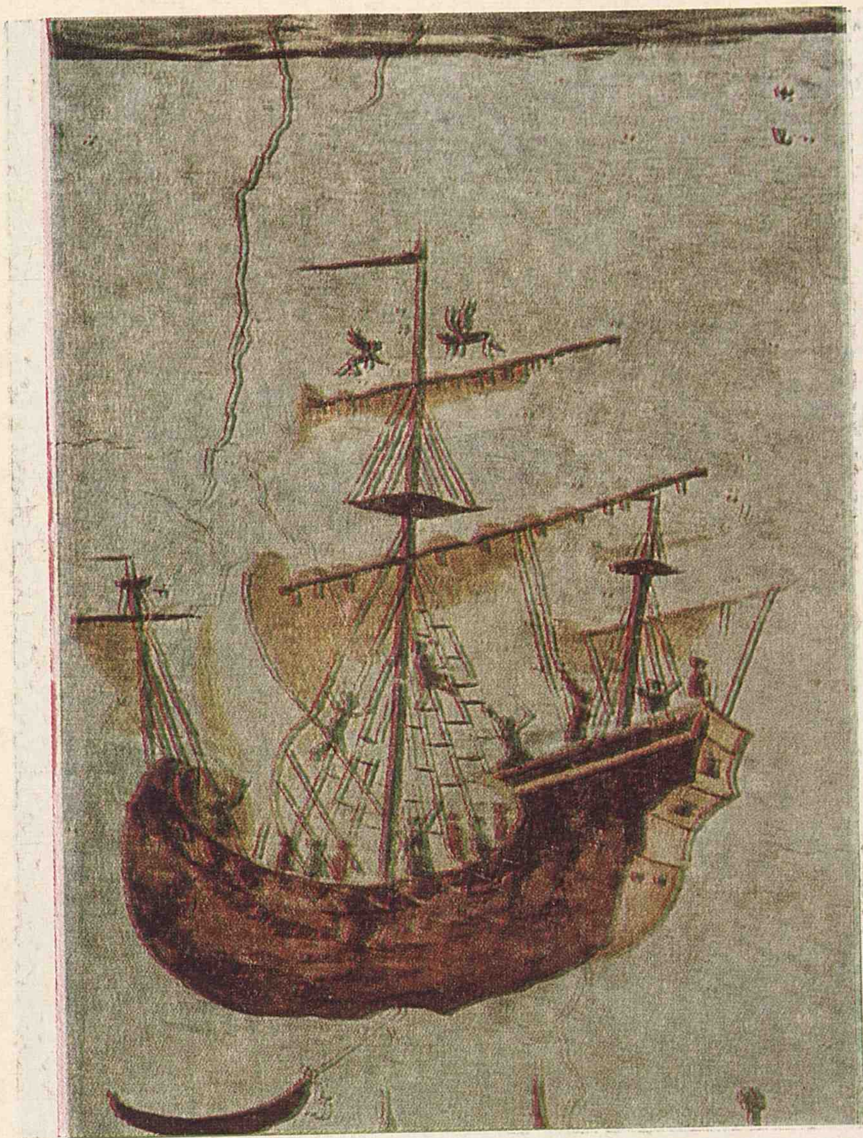
Campania sultanului împotriva lui Ștefan

La sfîrșitul lui martie 1476, sultanul plecă din Constantinopol cu întrea-
ga sa curte [E descris drumul prin Peninsula Balcanică.] Am mers întins cî-
teva zile și am ajuns la Varna, castel așezat lîngă țărmul Mării Negre. Aci
p. 86 se spune că a căzut un rege al Ungariei[17] înainte ca Ioan <cavalerul> alb[18],
tatăl regelui Matei, să fi fost rege[19]. Pînă în zilele noastre se văd acolo urmele
șanțurilor unde erau întăriți și unde se făcuseră întăriturile taberei. De ase-
menea se văd mari mormane de oase adunate, înălțîndu-se ca niște movile.

Ridicîndu-se tabăra și urmînd drumul pe nisipul sau țărmul Mării Negre,
am avut parte acolo de mari încercări și lipsuri. Mai întîi din cauza faptului
că nu se întîlnesc nici sate, nici locuințe de la castelul de la Varna înainte
timp de două zile, iar de acolo pînă la Dunăre timp de 8 zile și mai mult nu
vezi urmă de om și locurile sînt sălbatice, fără urmă de apă de băut, de care
am dus mare lipsă, deoarece timp de mai multe zile n-am avut altă apă decît
p. 87 aceea a mării. Din această cauză făceau gropi în nisip // pe lîngă țărmul mării
și din această apă beam noi și astfel am avut ce bea căci altă apă nu se putea
găsi.

De asemenea în această pustietate care se numește „Abrosit"[20] au fost asaltați de o mulțime de lăcuste mari, de o culoare schimbătoare bătînd în

[13] *Carabogdan.*
[14] Matei Corvin, regele Ungariei.
[15] *Bastia* (= Cetatea Sabacz).
[16] *Smedevro, overo Samandria.*
[17] Vladislav al VI-lea răpus în bătălia de la Varna în 10 noiembrie 1444.
[18] *Giovanni Bianco* = Ioan de Hunedoara.
[19] În realitate regent și nu rege al Ungariei.
[20] *Abrosit* = Dobrogea.

Galeră din secolul al XV-lea (detaliu dintr-o frescă de la mănăstirea Sucevița reprodusă în albumul *Rumania. Painted churches of Moldavia.* New-York, 1962, pl. XXX).

Steagul oştirilor moldovene în timpul lui Ştefan cel Mare (după originalul aflat la Muzeul Militar Central din Bucureşti).

Ioan I Zápolya, rege al Ungariei şi voievod al Transilvaniei (acuarelă din *Trachten Kabinet von Siebenbürgen*, vol. I, pl. I).

Marcus Pemfflinger, jude regal al Sibiului 1522—1536 (acuarelă din *Trachten Kabinet von Siebenbürgen*, vol. II, pl. 23.)

cenuşiu şi roşu[21], urmată de aşa mare puzderie, că nici nu este cu putinţă să creadă cineva care nu le-a văzut. Lăcustele acelea alcătuiau nori aşa de groşi, încît întunecau soarele şi cînd coborau pe pămînt rodeau pînă şi sacii cu pesmeţi din corturi, de la primul la ultimul[22]. Nici mîncarea nu putea fi gătită, căci îndată ce erau descoperite oalele se şi umpleau de aceste gîngănii. Nici caii nu puteau răbda, astfel că trebuiau să fie ţinuţi mereu cu botul în săculeţe şi acoperiţi pînă la urechi. Din cauza aceasta stăteam <ziua> strînşi în corturi şi noaptea călăream mai departe.

Cînd am ajuns la o zi depărtare de un braţ al Dunării, tabăra a făcut între zi şi noapte două popasuri, astfel că la puţin timp după-amiază am şi pornit pentru a scăpa de urgia lăcustelor, şi ca să ajungem la apă dulce. Mulţi porniseră înaintea taberei, printre care erau şi unii numiţi Sacha[23], ce sînt rînduiţi să umble prin tabără, îndeosebi la ceasurile cînd se simte setea, cu nişte burdufuri pe care le duc pline cu apă şi cu ceşti şi alte ulcioare pentru a da de băut acelora ce cer <să bea>. Astfel că mulţi şi îndeosebi dintre pedestraşi, chinuiţi de sete şi osteniţi, doritori să bea apă dulce, au băut cu nesaţ şi mulţi au murit, căci le mergea la inimă. Lăcustele au trecut mai departe şi au mers spre Polonia şi s-a spus apoi că au ajuns pînă în ţara nemţească[24] chiar şi mai departe.

Cînd am ajuns la albia cea mare a Dunării mari, ne-am oprit trei zile pentru a lega împreună un mare număr de bărci ce veneau de la Vidin şi de la Silistra, după cum se poruncise. Luîndu-se // măsuri pentru trecerea <Dunării>, sultanul a vrut ca floarea oştii sale bine rînduită să treacă de îndată fără de cai împreună cu un număr de săpători pentru a se întări într-acel loc unde ar fi mai sigură trecerea taberei; Sultanul spunea că el nu socoate trecerea Dunării mai puţin însemnată decît duşmanul său, aşa că a pus o pază bună pentru ca duşmanul să nu-l atace. Şi astfel după ce a trecut toată tabăra şi s-au aşezat corturile în tabăra întărită[25], a treia zi după aceea sultanul, sigur <că nu va fi atacat>, a trecut cu cîţiva care rămăseseră în garda sa. Ridicîndu-se apoi tabăra, noi am intrat în ţara <Moldovei> unde am găsit toate satele şi aşezările părăsite şi ogoarele arse, deoarece contele Ştefan, dîndu-şi seama că nu va putea ţine piept Sultanului, se gîndise să izbîndească în alt chip. Astfel a pus pe locuitori să fugă din ţara sa dincolo de munţi şi să meargă spre Polonia de care este despărţită prin munţi[26]. De asemenea a poruncit că toate grînele să fie tăiate, şi pînă şi <papura>[27] din mlaştini şi,

p. 88

---

[21] *Cavalette grosse, incangiate, berettine et rosse.*
[22] *Le sesse da capo.*
[23] Sacagii.
[24] *Terra tedesca.*
[25] *In fortezza.*
[26] Greşeală geografică. În realitate ei s-au tras spre munţii dinspre Transilvania.
[27] *Et tagliar fin i paludi.* În introducere I. Ursu spune: „secînd lacurile".

după ce s-au tăiat ierburile şi grînele, a pus să fie totul ars, astfel că sultanul a rămas păcălit deoarece crezuse că găseşte ţara îmbelşugată în grîne şi păşuni, cum este ea într-adevăr, şi a găsit-o deşeartă de oameni şi pretutindeni se ridica un praf de cărbune într-atît încît umplea cerul de fum, şi de cîte ori ajungeam la popas eram cu toţii negri la faţă şi de asemenea şi hainele noastre de sus pînă jos pătimeau. Pînă şi caii sufereau din cauza prafului ce
p. 89 le intra în nări. De aceea niciodată sultanul nu // cobora de pe cal şi nici cetele <de pază> nu-şi rupeau rîndurile pînă ce tabăra nu era alcătuită şi paza asigurată din toate părţile.

Se afla de asemenea în sprijinul sultanului Laiotă Basarab[28], domnul Ţării Româneşti[29], cu vreo 12 mii de creştini români, ce poposea de o parte în spatele taberei.

Contele Ştefan se retrăsese înăuntrul ţării, avînd cu el vreo 20 000 de oameni cu moldoveni şi armeni[30]. El pusese să se taie <o oarecare parte de> pădure[31] şi se întărise în acel loc cu cîteva tunuri, şi tabăra sultanului trebuia să se îndrepte într-acolo spre a trece pădurea şi a merge spre Suceava[32], unul din oraşele însemnate ale Moldovei.

Înainte mergea cu avangarda armatei sultanului sus-numitul Soliman paşa, beglerbegul Rumeliei, care fusese înfrînt în iarna dinainte de către contele Ştefan şi cînd a ajuns şi a poposit lîngă acea pădure, unde îşi pusese tabăra contele Ştefan, la o depărtare de vreo 5 mile, după prînz, de la ceasul al treilea[33] contele Ştefan a ieşit din întăritura sa şi i-a fugărit pe călăreţii lui Soliman paşa, omorînd pe cîţiva, urmărindu-i pe ceilalţi pînă la corturi şi pricinuind învălmăşeală în avangardă. Paşa, încălecînd de îndată, porni împotriva lui şi se luptă cu pierderi de vieţi de o parte şi de alta, dar deoarece Soliman paşa avea soldaţi mai mulţi şi îi şi veneau mereu alţii într-ajutor, contele Ştefan a fost nevoit să se retragă în pădurea întărită, unde a stat nevătămat, apărîndu-se cu artileria şi pricinuind pagube turcilor, cînd se retrăgeau.

Sultanul, aflînd că lupta începuse, încălecă împreună cu curtea sa şi,
p. 90 aşezîndu-i pe ieniceri înainte, se luă cu restul curţii după ei. Ajunşi // la un curs de apă repede[34], larg cît ai putea trage cu arcul, cu apă puţină şi cu ma-

---

[28] *Basihaba.*

[29] *Vallachia Bassa.* A domnit în intervalul 1473—1476.

[30] Din negustorimea oraşelor de pe drumul comercial al Moldovei şi din cetăţile Mării Negre.

[31] *Et haveva fatto frattare un certo bosco.* Pentru descrierea taberei întărite făcute cu care, legate între ele în luminişurile tainice croite în inima pădurii, vezi I. U r s u, *Ştefan cel Mare şi Turcii*, Bucureşti, 1914, pp. 79—80, şi *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925, p. 130 ş.u.

[32] *Sanzana.*

[33] *Doppo mangiare circa hora di nona* — Ora canonică „nona" corespunde orei trei după-amiază.

[34] La Valea Albă.

lurile înalte şi surpate, cînd ne-am apropiat de această apă cu sultanul, aflîndu-ne pe malul ei, am fost întîmpinaţi de focuri de artilerie, care însă provocau pierderi puţine, deoarece <tunurile> erau la o depărtare de vreo milă. Coborînd la albia rîului şi trecînd apa, la suişul celuilalt mal s-au tras iarăşi multe lovituri de tun, din care au rămas răniţi şi ucişi unii. Şi ar fi putut să-l ajungă şi pe sultan, deoarece el era în cumpănă ca şi ceilalţi, care nu departe de el au fost nemeriţi, unii răniţi iar alţii ucişi, printre care era şi un tovarăş al nostru numit Zachia di Longo, care se afla la mai puţin de două „prăjini“[35] de <locul unde se afla> sultanul. Mai potolindu-se urgia tunurilor, sultanul porni în goana calului şi, ajungînd pedestrimea care se afla puţin înainte, se opri în faţa duşmanului, pentru ca să nu-l mai lase să tragă cu tunurile. Astfel toţi s-au grăbit cu încredere[36] căci sultanul cu călărimea era cu ei. În scurt timp am ajuns la duşman şi îndată am escaladat întăriturile şi l-am pus pe fugă pe contele Ştefan, i-am luat tunurile şi l-am urmărit în pădure. Şi au fost ucişi vreo 200 de oameni şi prinşi cam 800, cu moldoveni şi cu armeni, care erau veniţi în cea mai mare parte din Cetatea Albă şi Chilia[37]. Au fost capturate de asemenea multe // care cu bagaje şi dacă pădurea nu ar fi fost p. 91
deasă şi întunecoasă din cauza înălţimii copacilor, puţini ar fi scăpat.

După ce am trecut de cealaltă parte a pădurii, am poposit în dosul ei, unde erau păşuni şi nişte goruni şi încă şi alţi copaci mai depărtaţi unii de alţii[38] şi se aflau multe pîraie. În acest loc a stat 3 zile tabăra şi parte din ea a plecat spre <cetatea> Suceava[39] pe care am găsit-o goală, deoarece locuitorii fugiseră şi lucrurile lor[40] parte fuseseră luate cu ei, iar altele fuseseră ascunse în pămînt. Turcii au găsit multe din ele, deoarece sînt meşteri în a găsi lucruri astfel ascunse şi îngropate, trăgînd pe pămînt un lanţ sau chiar un frîu, ei aud şi cunosc golurile din pămînt, unde sînt îngropate lucruri sau grîne, astfel au fost găsite puţuri cu grîne şi alte lucruri îngropate.

<Oraşul> Suceava[41] era înconjurat cu şanţuri şi palisade. Casele şi bisericile erau de lemn şi acoperite cu şindrilă. Numai castelul Sucevii era clădit

---

[35] *Due pertiche di misura.*

[36] Textul e neclar în forma aceasta: ...*et gionto la fantaria ch'era poco d'avanti et fermosi contra l'inimico, per non lasciar più trar artegliaria, et così tutti s'affrettorno di buon cuore.* Vezi la I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii*, p. 81... ca să ajungă infanteria care se oprise în faţa întăriturilor taberei moldovene „şi nu cuteza să le forţeze" (Seaddedin) „pentru a o îndemna să înainteze la atac spre a împiedica pe artileriştii moldoveni să mai tragă... Ienicerii „fuseseră atît de înspăimîntaţi de atacul duşmanului încît se aşternură cu faţa la pămînt de frica tunurilor moldoveneşti" (Seaddedin).

[37] *Licostomo.*

[38] *Legni chiari* în contrast cu cei din pădurea deasă şi întunecoasă.

[39] *Suzava.*

[40] *Le robbe.*

[41] *Era il resto di Suzava,* adică tot oraşul exceptînd castelul sau cetatea însăşi amintită mai sus: *città di Suzava.*

din piatră şi tencuială, pe o coastă în afara oraşului. Acesta rezista şi era bine înzestrat.

Cum însă merindele se sfîrşiseră, n-am mai stat să pierdem vremea, ci întorcîndu-se armata pe un alt drum, am ajuns la o cetate aşezată în munţi[42] unde se aflau prinşii turci, luaţi în prinsoare în iarna anului trecut, cînd a fost înfrînt Soliman paşa. Făcîndu-se încercarea de a se cuceri zisa cetate, s-au aşezat şapte bombarde şi timp de 8 zile s-au străduit a o cuprinde. Două din acele bombarde au plesnit, iar acei care se găseau în cetate n-au vrut să stea de vorbă, toţi se apărau cu tunurile şi nu le păsa de noi.

p. 92 Văzînd sultanul că-şi pierde vremea şi că foametea e mare, căci cei mai mulţi trăiau numai cu carne şi miere şi cu ceva brînză, deoarece pîine nu se putea avea, nici nutreţ pentru cai, cîmpul fiind ars peste tot precum s-a spus mai sus, s-a ridicat tabăra şi am plecat spre Dunăre. Timp de două zile pe un rîu[43] ne-au ieşit înainte bărci cu provizii, adică cu pîine, grîu, făină şi orz. Sosiţi la malul Dunării, am găsit cîteva corăbii şi alte luntre cu făină şi orz, care sosiseră de la Constantinopol. Văzînd acest lucru ne-am întors prin locuri nelocuite lăsînd Dobrogea, adică ţărmul Mării Negre pe stînga spre răsărit.

---

[42] Cetatea Neamţului.
[43] Siretul?

LADISLAU, SLUJITORUL LUI VLAD ȚEPEȘ

(? — după 1476)

*

Lipsesc orice amănunte biografice pentru identificarea acestui slujitor (*famulus* sau *familiaris*) al lui Vlad Țepeș, trimis la Buda să raporteze lui Matei Corvin cele constatate *de visu* în Moldova în ajunul luptei de la Valea Albă. Nu putem ști nici dacă e vorba de un român — Vladislav sau Vlad — sau cumva de un ungur — Ladislau sau László, oficialitatea maghiară avînd obiceiul să transpună numele în formă ungurească. Ne-am putea întreba dacă nu e vreo legătură între acest Ladislau din anul 1476 și familia lui „Ladislaus Drakulya din Semtest" în Transilvania, ale cărui arme nobiliare moștenite de la înaintași sînt reînnoite și confirmate de Ferdinand de Habsburg în ianuarie 1535 (A. Veress, *Acta et Epistolae Relationum, Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapesta, 1914, p. 248).

Rostul trimiterii sale în Moldova pare să fi fost îndoit. Pe de o parte avea să afle știri despre situația lui Ștefan cel Mare precum și a oștilor turcești venite asupra Moldovei sub conducerea personală a sultanului Mahomed al II-lea cuceritorul Constantinopolului. În acest sens cerea și vicevoievodul Transilvaniei la 21 iulie brașovenilor să trimită mai mulți

inşi în Moldova pentru a culege informaţii în vederea pornirii expediţiei spre Moldova ce trebuia să urmeze cît de curînd după adunarea forţelor transilvănene la Turda în ziua de 25 iulie (*Hurmuzaki*, XV, pp. 92—93).

Pe de alta avea să-l îndemne pe domn să nu dea piept cu turcii pînă ce nu ar sosi trupele din Transilvania, ce arătau că mai aveau să zăbovească vreo şase zile după plecarea lui Ladislau din Mediaş unde se aflau capii acestei expediţii, anume Ştefan Báthory şi Vlad Ţepeş, după cum rezultă din raport. Se înţelege că un atare îndemn într-un moment ca acela nu aducea nici un ajutor real. Există oarecare nedumerire asupra datei exacte cînd a părăsit Ladislau Moldova. Dacă am primi de bună data de 7 august pentru prezenţa sa la Buda şi am scădea cele 10 zile de la plecarea din Moldova am ajunge la data de 28 iulie, deci două zile după bătălia de la Valea Albă care a avut loc la 26 iulie şi de care nu ştie nimic. Totodată, în darea sa de seamă, el afirmă că turcii nu ar fi pornit nici o acţiune împotriva cetăţii Roman, cînd este ştiut că ei au ocupat-o la 24 iulie (!). Înseamnă deci că Ladislau plecase mai înainte, şi va trebui deci îndreptată data iniţială de 7 august, întrucît toate celelalte date din raport sînt arătate în funcţie de aceasta şi nu au decît o valoare relativă. Aşadar dacă Ladislau a plecat înainte de 24 iulie, şi dacă a stat în Moldova cel puţin patru zile după sosirea turcilor, ar însemna că înainte de 20 iulie cel mai tîrziu el se afla în Moldova, la Roman, unde era şi domnul, care la vestea atacării turcilor a şi pornit de acolo, în timp ce Ladislau a mai zăbovit patru zile pentru a culege informaţii, plecînd apoi la Mediaş, unde era atunci cartierul lui Ştefan Báthory şi Vlad Ţepeş. Darea sa de seamă făcută la Buda cuprinde două puncte:

1) situaţia din Moldova, informaţii despre condiţiile în care se află armata turcească;
2) situaţia oştii din Transilvania, aprecierea timpului în care va putea ajunge în Moldova.

Prezentarea raportului s-a făcut probabil prin viu grai în faţa regelui. Substanţa sa e păstrată într-un rezumat trimis Sinioriei de către oratorul veneţian de la Buda, care a putut să însemne greşit data de 7 august, ceea ce ar explica nepotrivirile observate mai sus. Interesul acestei mărturii este de netăgăduit atît pentru amănuntele asupra operaţiilor militare cît şi asupra condiţiilor create de prezenţa turcilor în ţară, unde domneau acum ciuma şi foametea. Partea relativă la mişcarea anevoioasă a forţelor din Transilvania corectează versiunea oficială trimisă de curtea de la Buda în tot Occidentul privind rolul său în apărarea creştinătăţii din părţile acestea.

Textul acestui raport a fost publicat de A. Veress în *Acta et Epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia (1468—1540)*, Budapesta, 1914, pp. 21—22, după *Monumenta Hungariae Historica, Acta extera*, pp. 319—321.

A fost folosit de istoricii români pentru reconstituirea campaniei din 1476. Astfel, Ion Ursu în lucrarea sa *Ştefan cel Mare şi turcii*, p. 76 şi urm., şi în *Ştefan cel Mare* îl confruntă cu acel al lui Angiolello, participant direct la luptă. Mai recent a fost utilizat pentru capitolul respectiv din *Istoria României*, vol. II.

LADISLAU SLUJITORUL LUI VLAD ŢEPEŞ

1476, august 7 <Buda>

Laudă lui Dumnezeu, din ziua de 7 august, p. 21
ora 22.

Darea de seamă[1] a lui Ladislau, omul voievodului Draculea[2] venit în noaptea dinainte din Moldova de unde era plecat de vreo 10 zile[3] şi zice:

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian reprodus de A. Veress, în *Acta et Epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, pp. 21—22.

[2] Vlad Ţepeş.

[3] Dacă ar fi să considerăm această dată ca absolut precisă ar însemna că Ladislau a plecat din Moldova la 28 iulie, adică două zile după lupta de la Valea Albă (26 iulie) de care el nu ştie nimic. Pare mai probabil că expresia: *giorno 10 fa parti* să aibă o valoare aproximativă, sau să se fi citit cumva greşit 10 în loc de 16 de pildă. Se ştie că turcii au ocupat Romanul la 24 iulie. Dar Ladislau nu are cunoştinţă să se fi făcut ceva contra cetăţii Roman pînă la plecarea sa de acolo. Deci plecarea sa nu a putut avea loc la 26 iulie, ci mai devreme.

Mai întîi: Turcul a trecut cu toată oastea[4] sa în Moldova cu patru zile înainte de plecarea lui[5], şi aflîndu-se el în tîrgul Romanului[6], care este în mijlocul Moldovei, lîngă rîul Siret, în apropierea căruia se află o cetate[7], cam la o milă italiană, împotriva căreia nu s-a făcut nimic[8] pînă la plecarea sa. Cu vreo două zile mai înainte de plecarea sa, a fost prădată[9] cea mai mare parte din această ţară de către turc, arzînd şi pustiind totul. Totuşi nu a putut vătăma cu adevărat nici oamenii şi nici averile lor, căci ei se retrăseseră împreună şi cu lucrurile lor în munţi înainte de trecerea turcului. Aflînd voievodul Ştefan (care se găsea în sus-zisul tîrg al Romanului cu vreo şase mii oameni) de trecerea turcului, îndată a plecat şi s-a retras într-un castel numit Neamţ[10] aşezat pe un munte; restul trupelor acelui voievod, care s-a vădit a fi peste şaizeci de mii de oameni, era de cealaltă parte a Siretului astfel că tabăra[11] turcului şi trupele voievodului sînt despărţite prin acel rîu, ce e la o depărtare de o zi de cetatea Neamţ, şi înainte de a-l trece turcul au venit cam zece mii de tătari în sprijinul lui. Le-au ieşit înainte trupele voievodului aproape de Cetatea Albă[12] şi i-au risipit[13] şi au fost eliberaţi vreo cinci mii de inşi dintre supuşii săi pe care îi luaseră în prinsoare. Venind o parte din flota maritimă a Turcului ca
p. 22 să facă un pod mai jos de // Cetatea Albă au fost respinşi de cei din acel loc, şi de cei din Chilia. Au fost capturaţi vreo cinci sute de ieniceri care alergaseră spre aceasta din urmă <= Chilia> şi nu s-a făcut nici un fel de împresurare contra vreunuia[14] din acele <locuri> şi după cît se zvonea[15] nu se credea că Turcul ar fi trimis să asedieze locurile amintite pînă nu ar ajunge să se măsoare cu voievodul Ştefan, căci dacă l-ar învinge ar dobîndi acele locuri fără trudă. Erau fugiţi mai bine de cinci sute <de oameni> din tabăra[16] Turcului (printre care erau mulţi unguri ce fuseseră luaţi în prinsoare mai înainte) care au declarat că în tabăra turcului e boala[17] şi lipsa[18] cea mai mare şi boala e aşa de cumplită că bolnavii mureau de la o oră la alta; şi o pîine mică valora

---

[4] *Tutto l'hoste.*
[5] A vorbitorului.
[6] *Romanwasar.*
[7] Cetatea Roman.
[8] *Alcuna novita.*
[9] *Scorrere.*
[10] *Nemz* castello = Cetatea Neamţ.
[11] L'hoste.
[12] *Moncastro.*
[13] *Ruppe.*
[14] *Contra alcuno dei dicti* (adică Cetatea Albă şi Chilia).
[15] *Divulgava.*
[16] *Erano a parte fuggiti oltra 500 dal hoste del Turco.*
[17] *Morbo.* E vorba de ciumă; vezi V e r e s s, *op. cit.*, p. 24, informaţia dată de un secretar al Siniorei trimis la Ştefan în Moldova, care nu a dat încă de domn, dar se află în ţara sa.
[18] De alimente.

cinci aspri, şi că în această privinţă nu a mai aflat[19] alt nimic pînă la plecarea sa. S-a zvonit despre oştile turcului, din care el însuşi a văzut cea mai mare parte, că sînt 90 000 de oameni socotind şi cei 9 000 de oameni ce i-au fost daţi de Basarab, voievodul Muntean[20], care nu a putut da mai mulţi pentru că erau fugiţi în munţi şi în fiece zi <mai> fugeau deoarece nu voiau să se alăture trupelor turcului.

Sînt opt zile de cînd a plecat el din Mediaş[21], oraş din Transilvania unde se afla Ştefan Báthory, căpitanul regesc şi voievodul Draculea[22], stăpînul său, şi în noaptea următoare plecării sale trebuiau să se pornească şi ei, căci cu patru zile în urmă, toate trupele din provincia Transilvania, despre care se zvonea că erau peste treizeci de mii de oameni, erau pornite şi se aflau pe drum, şi el la venirea sa a întîlnit pe cei mai mulţi, şi s-a trimis răspuns din partea sus pomeniţilor Ştefan Báthory şi Draculea să i se spună voievodului Ştefan să nu pornească nici o luptă[23] cu turcul pînă nu vor fi uniţi cu el cu toate trupele şi că cel mult în şase zile după plecarea lui[24] se vor fi regăsit cu toţii şi cu voievodul amintit, care nu aştepta altceva afară de venirea ...[25] trupelor pomenite mai sus, şi că în afară de armele obişnuite fiecare din <oamenii> voievodului Transilvaniei va purta cu el o secure, şi aceasta după cîte a înţeles pentru a putea astupa drumurile cu arbori şi lemne spre a închide calea turcului ca să nu aibă putinţa de a se întoarce înapoi.

---

[19] *Non era innovato.*
[20] Basarab II Laiotă (1476 decembrie—1477 noiembrie).
[21] *Megies.*
[22] Vlad Ţepeş care urma să fie pus în domnia Ţării Româneşti cu sprijinul lui Matei Corvin şi al lui Ştefan cel Mare după retragerea turcilor.
[23] *Togliesse impresa.*
[24] A lui Ladislau.
[25] Salvo che el giunger di ... (lacună) la gente.

MATTEO MURIANO

(?—1503)

*

Veneţianul Matteo Muriano „doctor în arte şi medicină" a fost trimis în Moldova de dogele Leonardo Loredano pe la mijlocul anului 1502 în urma cererii lui Ştefan cel Mare de a i se trimite un medic din Veneţia. Deşi a ajuns bolnav rău în Moldova, la 1 august, totuşi la 22 august s-a înfăţişat înaintea domnului Moldovei într-o audienţă mai mult protocolară în care l-a salutat în numele Siniorie şi al dogelui cu formulele ceremonioase care i s-au părut mai potrivite, şi la care a răspuns domnul că fiind înconjurat de duşmani, el nu a vrut să ceară un medic decît de la prietenii săi despre care este încredinţat că îl iubesc cu adevărat. Este probabil că după această primă întîlnire, medicul a mai avut prilejul să-l vadă pe domn de aproape, pînă în octombrie cînd din nou boala a pus stăpînire pe veneţian şi nu l-a slăbit în tot cursul acestei luni. Abia la 7 decembrie îşi scrie cunoscutul său raport către Siniorie, împărţindu-l pe puncte, corespunzînd poate unui chestionar, şi anume: cu privire la domn şi la fiul acestuia, la supuşi şi la ţară, în sfîrşit la ştirile aflate şi la evenimentele petrecute între domnii ţărilor „septentrionale", adică Polonia şi Rusia, fără a omite însă pe tătari şi pe turci.

Momentul era deosebit de important. În octombrie domnul Moldovei ocupase din nou Pocuţia, tătarii năvăliseră în Lituania şi Polonia, şi războiul bîntuia între regele Poloniei şi socrul său marele cneaz al Moscovei, Ivan al III-lea. În această conjunctură sînt analizate poziţiile reciproce ale ţărilor creştine din nord-estul Europei şi ale celor trei hanate ale tătarilor, şi în sfîrşit relaţiile dintre Polonia şi Rusia respectiv cu diversele fracţiuni ale tătarilor precum şi legătura dintre sultan şi hanul Crimeii, cu referire şi la gradul de posibilitate a unei acţiuni independente a Moldovei.

Este extrem de semnificativ faptul că nu aflăm nici o menţiune aci despre încordarea relaţiilor dintre Ştefan cel Mare şi cuscrul său, marele cneaz, ca urmare a intrigilor ţesute la Moscova împotriva fiicei şi a nepotului domnului Moldovei, înlăturat de la succesiunea prezumtivă a marelui cneaz, şi despre care s-a afirmat că domnul Moldovei ar fi fost informat în acel moment, punînd de aceea să fie oprită trecerea solilor Moscovei ce se întorceau din Italia, trecînd prin Moldova (Pierling, *La Russie et l'Orient, mariage d'un tsar au Vatican*, Paris, 1891).

De altminteri raportul trece sub tăcere însăşi existenţa acestor membri ai familiei domnului, precum şi legătura de încuscrire cu Ivan al III-lea. Despre acestea nu va fi vorba decît în raportul următor expediat în mai puţin de o lună, şi care este centrat asupra sosirii în Moldova a soliei de pace trimise de sultanul Baiazid al II-lea în Polonia pentru încheierea războiului cu această ţară.

Este drept că majoritatea informaţiilor ce le cuprinde privesc situaţia imperiului turcesc văzut prin prisma intereselor veneţiene, dar consideraţiile asupra poziţiei domnului Moldovei faţă de regele Poloniei şi mai ales a raporturilor sale amicale cu marele cneaz al Moscovei sînt pline de interes şi ne lămuresc şi asupra pretinsei reţineri a solilor moscoviţi în urma presupusei stricări a relaţiilor cu acesta din urmă. Cei doi soli moscoviţi, Dimitrie Rally şi Mitrofan Feodorovici Karaciarov — dintre care primul era un grec trăit prin Italia, înrudit cu Paleologii şi delegat de aceştia să asiste în această calitate la căsătoria Sofiei Paleolog cu marele cneaz în anul 1472, rămînînd apoi la Moscova, iar al doilea Karaciarov era un mare negustor — fuseseră trimişi în Italia cu un îndoit scop: să cumpere tot felul de giuvaere, obiecte de preţ, brocarduri şi stofe scumpe, dar mai ales să tocmească meşteri pricepuţi pentru construcţiile hotărîte de marele cneaz, şi de asemenea să manifeste cu cît mai multă măreţie prezenţa stăpînului lor în orizontul lărgit al diplomaţiei veneţiene şi chiar simplu italiene. Sosiţi la Veneţia în noiembrie 1499 şi plecaţi după 20 aprilie 1500, ei cărau cu ei pe lîngă bagaje o droaie nenumărată de meşteri şi artişti însoţiţi de familiile lor şi de tot calabalîcul unor colonişti ce se strămutau definitiv în ţara făgăduinţei. Dar drumul de întoarcere neputîndu-se face prin nord din cauza războiului dintre marele cneaz al Rusiei şi ginerele său Alexandru marele duce al Lituaniei — război care a durat din anul 1499 pînă în 1503 — solia moscovită cu tot convoiul său a apucat drumul de întoarcere prin Ungaria (?) şi Moldova urmînd să treacă prin Polonia în Rusia. Dar prin moartea regelui Poloniei, Ioan Albert, coroana acestuia trecînd asupra fratelui său Alexandru, marele duce al Lituaniei, Polonia s-a aflat atrasă şi ea în război cu marele cneaz. Ca o consecinţă firească a acestei stări s-a închis graniţa dintre Polonia şi Rusia, oprindu-se orice comunicări şi chiar şi trimiterea de soli dorită de domnul Moldovei pentru a avea veşti de la nepotul său de la Moscova. În

această situaţie solii moscoviţi cu tot convoiul lor au trebuit să se oprească în Moldova unde s-a aflat autorul raportului, care menţionează această şedere forţată din cauza războiului ruso-polon, subliniind cinstea cu care sînt trataţi de domn *„et hanno bona campagnia da questo Signor"* (Unele detalii privitoare la această solie se află şi în culegerea de documente *Исторические связи народов СССР и Румынии В XV — начале XVIII В...*, t. I, 1408—1632, Moscova, 1965, pp. 84—86, nr. 25 etc.).

Merită o menţiune specială faptul că mesagerul trimis la Veneţia de domnul Moldovei la 9 decembrie 1502 este tocmai unul dintre aceşti meşteri şi artişti porniţi spre Moscova în convoiul solilor. Ştim doar că îl chema Dimitrie, fiind probabil un grec refugiat în Italia ca atîţia alţii. Cît priveşte numele de Purcivi, Purcivii, Purcivici, ajuns chiar a fi identificat cu cel al aprodului Purice (!), el este doar rezultatul unei citiri greşite a prescurtării paleografice pncium (presencium) din formula obişnuită *presencium lator* sau *exhibitor*, desemnînd pe aducătorul acestor rînduri.

Observăm că şi în raportul al doilea al lui Matteo este vorba de un grec Leondari, pripăşit la Veneţia şi îndreptîndu-se acum în suita solilor spre Moscova. Despre acesta ştim sigur că a jucat un rol de iscoadă, pus la cale de medic. Nu ştim însă dacă în aceeaşi măsură şi *„industriosus Demetrius"* — aşa-zisul Purcivi (!) — a fost folosit de Matteo în scopurile sale cînd l-a trimis la Veneţia sub cuvînt de a cumpăra de acolo doctorii pentru domn.

Din cele două rapoarte ale medicului Matteo, primul a fost transcris de Sanudo la 12 februarie 1503 fără vreo altă menţiune; al doilea a fost transcris la 7 martie cu menţiunea că *a fost citit numai doar de doge şi nu în mod public* (La qual letere il doxe la leze: non fo leta, ni in colegio ni pregadi). Într-adevăr, în acest raport se cuprindeau o serie de informaţii confidenţiale şi secrete care evidenţiau şi şiretlicul medicului emisar, şi rolul jucat de grecul Leondari, agent *in spe* al Siniorіei, dacă s-ar hotărî să primească invitaţia solului turc de a se stabili în Turcia. Dar zelul şi inventivitatea depuse de doctorul Matteo în exploatarea situaţiei create de prezenţa solilor turci aruncă o lumină nouă şi asupra condiţiilor în care a fost expediat raportul precedent. Pare greu de crezut că din august, cînd a avut loc primul contact al medicului cu pacientul său, şi pînă în decembrie — cînd a fost expediat cu toată urgenţa acel *„industriosus Demetrius"* după doctoriile cerute pentru domn — nu a fost nevoie de nici o farmacopee specială, necesitînd un drum anume la Veneţia, şi deodată la începutul lui decembrie, adică îndată după ocuparea Pocuţiei, ea s-a ivit imperios, oferind agentului veneţian prilejul să-şi trimită cu toată graba raportul său care, după propria sa mărturisire, este primul şi singurul pînă atunci. De altminteri şi după moartea lui Matteo, domnul declara că acest medic „mai li dete alcun remedio".

Observăm de asemenea că în raport nu se pomeneşte de o înrăutăţire a sănătăţii domnului în ultimul timp. Dimpotrivă cel care se plînge că e greu bolnav e doctorul şi nu domnul. Nu cunoaştem data precisă a morţii lui Matteo. În iulie 1503 domnul scrie din Suceava plîngîndu-se că medicul trimis de Siniorie sosise bolnav şi că a şi murit, fără a fi fost de vreun folos. Ca urmare el cere restituirea celor 400 de ducaţi plătiţi lui Matteo şi trimiterea unui alt medic. Este interesant de urmărit în *Diarii* modul în care a înţeles Sinioria să i-l caute. Abia după trei luni a fost trimis Ieronimo di Cesena despre a cărui capacitate veneţienii aveau o părere destul de proastă.

Cele două rapoarte ale lui Matteo Muriano au avut o soartă foarte deosebită. Primul a fost publicat de C. Esarcu după textul manuscris al *Diariilor* lui Marino Sanudo în „Columna lui Traian" anul IV, nr. XIV, decembrie 1873, pp. 252—253, doc. 7 cît şi în lucrarea *Ştefan cel Mare, documente descoperite în arhivele Veneţiei*, Bucureşti, 1874, pp. 91—94, împreună cu un comentariu, partea a II-a, pp. 90—93. A fost reprodus în colecţia *Hurmuzaki*, vol. VIII, p. 36, doc. 45.

Al doilea a rămas oarecum neobservat. Publicat, ca şi cel precedent, în ediţia veneţiană a *Diariilor* (vol. 4, col. 804—807), el nu a fost inclus în prezentarea lui C. Esarcu şi nici în Documentele *Hurmuzaki* şi apare acum pentru prima oară în traducere română.

De Matteo Muriano s-au ocupat:
N. Iorga, în *Breve storia dei Rumeni*, Bucureşti, 1911, pp. 70—72 şi în *Istoria românilor prin călători*, Bucureşti, 1928, I, pp. 73—74; R. Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, Bucureşti, 1916, p. 32 şi urm.; Claudiu Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine", XVI, Bucureşti, 1929, pp. 6—7; Sadi Ionescu îl menţionează în *op. cit.*, pp. 33—34.

[RAPORT DIN MOLDOVA DIN 1502]

1502

p. 36 *Copia scrisorii*[1] *unui medic către Siniora Veneției povestind fapte din Moldova, și despre tătari și alte lucruri din acea țară.*

Pricina pentru care nu am scris mai devreme Înălțimii Voastre[2] a fost boala grea de care am suferit din prima zi din august de cînd am ajuns în Moldova, <și> în tot cursul lunii lui octombrie trecut. În ciuda acestei boli grele, totuși m-am înfățișat în ziua de 22 august acestui domn vestit, ducele Ștefan[3] și am îndeplinit slujba unui credincios slujitor al Serenității Voastre cu acele cuvinte ce se cuvin față de un domn atît de mare cum este acesta; m-a salutat foarte binevoitor cu dovezi și cuvinte foarte prietenești, printre care mi-a spus: „eu nu am vrut să aduc un medic din nici o <altă> parte a lumii decît de la prietenii mei de care sînt sigur că mă iubesc“ și chiar îmi spuse „eu sînt încon-

[1] Traducerea s-a făcut după textul publicat în *Hurmuzaki*, VIII, pp. 36—37, doc. 45.
[2] Scrisoarea este adresată dogelui Veneției Leonardo Loredano (1501—1521), după cum rezultă și din adresa scrisă pe dosul documentului.
[3] Ștefan cel Mare.

jurat de duşmani din toate părţile şi am purtat 36 de lupte de cînd sînt domnul acestei ţări dintre care am fost învingător în 34 şi am pierdut 2". Pentru lămurirea Înălţimii Voastre eu voi povesti despre cinstita stare[4] a acestui vestit domn, despre fiul său[5], despre supuşii şi ţara <lui> şi apoi întîmplările care au urmat şi cele ce au loc zilnic între aceşti domni de la miazănoapte[6]. Cît despre sus-numitul domn, el este un om foarte înţelept, vrednic de multă laudă, iubit mult de supuşii săi, pentru că este îndurător şi drept, veşnic treaz şi darnic, arată bine la trup[7] pentru vîrsta sa dacă această meteahnă nu l-ar fi chinuit, dar // sper, cu <ajutorul lui> Dumnezeu să-i aduc o uşurare, după cît pot p. 37 să-mi dau seama acuma la început. Fiul său, domnul Bogdan voievod, urmează pilda domnului, tatăl său, e sfios ca o fată şi e bărbat viteaz, prieten al virtuţilor şi al oamenilor virtuoşi, este tînăr cam de vreo 25 de ani.

Supuşii sînt toţi bărbaţi viteji, ageri şi nu făcuţi să stea pe perne, ci la război pe cîmpul de luptă. Acest domn prea vestit poate să ridice 60 000 de oameni de ispravă, adică 40 000 de călăreţi şi 20 000 de pedeştri. Ţara este mănoasă şi foarte frumoasă şi bine aşezată, plină de animale şi de toate bucatele, <are de toate> afară de untdelemn (?)[8]. Grînele se seamănă în aprilie şi în mai, iar vinuri de felul celor din Friul se obţin în august şi septembrie. Păşuni sînt foarte bune. În această ţară s-ar putea ţine peste 100 000 de cai. De aci se merge pînă la Constantinopol în 15 sau 20 de zile, de aceea reamintesc cu toată supunerea Inălţimii Voastre că de aci s-ar putea ataca flancurile acestui perfid sultan turcesc şi din cîte îmi spun mulţi oameni vrednici de încredere şi negustori care vin de la Constantinopol, turcii au mare frică de acest domn şi de creştinii ce şi-ar face drum prin această ţară[9]. În această lună trecută a lui octombrie Înălţimea Sa domnul a recucerit unele cetăţi şi sate[10] de la Măria Sa regele Poloniei[11] care fuseseră ocupate în vechime de acel regat. De asemenea tătarii au năvălit în Lituania şi în Polonia în acea lună şi au ridicat cu ei 40 000 de robi[12]. De asemenea războiul greu urmează înainte între Măria Sa

[4] *La condition degne.*
[5] Bogdan al III-lea.
[6] Adică regele Poloniei şi marele cneaz al Moscovei.
[7] *Prosperoso della persona.*
[8] *Da oio in fora.*
[9] *Per la via de questo paese.*
[10] Încă din anul 1490 Ştefan cel Mare ocupase o parte din Pocuţia, iar unele ciocniri avuseseră loc înainte de expediţia lui Ion Albert în Moldova. Din documentele care ni s-au păstrat, rezultă că trebuia să se adune o comisie mixtă de moldoveni, poloni şi unguri pentru a rezolva această neînţelegere, dar moartea regelui Poloniei (17 iunie 1501) a determinat amînarea rezolvării diferendului. La al doilea termen (29 septembrie 1502) delegaţii poloni nu s-au prezentat. Ştefan a ocupat atunci ţinutul, punînd pîrcălabi în cetăţi şi vameşi în tîrguri şi oraşe.
[11] *La Majesta del Re de Polana.* După moartea lui Ioan Albert (17 iunie 1501) urmase fratele său, marele Duce al Lituaniei Alexandru (1501—1506).
[12] În 1502, fiii lui Mengli Ghirai, hanul tătarilor din Crimeea, au jefuit Podolia, Rusia Roşie, Palatinatul Sandomir, împrejurimile oraşului Rzeszov, Iaroslav, Radom, Belz şi trecînd

Regele Poloniei şi cneazul Moscovei[13], domnul Rusiei, şi ambasadorii săi neputînd pleca, se găsesc încă aici în această ţară şi sînt bine trataţi de acest domn. De asemenea în aceste ţinuturi de margine şi în regiunile învecinate erau doi domni puternici ai tătarilor, unul se numea hanul Volgăi[14], celălalt hanul Crimeii[15]. Acela al Volgăi era prieten Măriei <Sale> regelui Poloniei, iar al Crimeii prieten cneazului Moscovei şi aceasta pentru că numitul domn cneaz ţine pe un frate al lui[16] la închisoare pentru ca să nu-l scoată din domnie, deoarece acesta era aliat cu sultanul[17]. De aceea acest han al Crimeii pentru a face pe plac cneazului Moscovei a pornit împotriva împăratului Volgăi pe neaşteptate şi l-a gonit din scaun[18]. Acesta a fugit cu puţini oameni şi s-a dus la un alt tătar foarte puternic, rudă a sa, care se numeşte împărat al Nogailor[19] care este foarte departe de aceste ţinuturi. În clipa de faţă acest han al Crimeii (=Mengli Ghirai), care a rămas învingător, poate să ridice de la 80 000 pînă la 100 000 de călăreţi, şi-a măritat pe o fiică a sa cu fiul turcului[20] care este domn al Caffei[21]; din cauza acestei înrudiri şi turcul i-a trimis multe daruri şi de mare preţ printre care — după cum arată un evreu care a venit de acolo şi care spune că l-a văzut chiar el — un cort de o mărime de necrezut şi foarte împodobit cu lucruri scumpe şi spune că pot sta sub el mai mult de o mie de inşi. Dumnezeu să-l piardă pe turc şi pe el, amin! Din cauza acestei încuscriri şi înrudiri, acest ilustru domn[22] se teme mult să facă vreo mişcare împotriva turcului, deoarece tătarul îndată l-ar ataca. Dar există o trecătoare lîngă Caffa, care se numeşte Pericop unde zece mii de călăreţi ar ţine piept Tătarului ca să nu poată trece în părţile acestea spre paguba creştinilor. Deocamdată, Serenisime Principe, nu am altceva nou să aduc la cunoştinţa Înălţimii Voastre, dar cît timp voi sta prin aceste părţi voi fi mereu cu luare aminte spre a da de ştire Serenităţii Voastre despre lucrurile care mi se vor părea vrednice de a fi semnalate . . .

Dat la Suceava[23], în Moldova, în ziua de 7 decembrie 1502.

Slujitorul Serenităţii Voastre
Mathaeus Murianus
doctor în arte şi în medicină

Vistula au prădat oraşele Opatov şi Kunov, cf. H. Howorth, *History of the Mongols*, II, Londra, 1880, p. 463.

[13] Ivan al III-lea (1462—1505).

[14] *Imperador de Voga* = Seikh Ahmed, hanul Hoardei de Aur (1481—1489, 1499—1502).

[15] *Imperador de Crin* = Mengli Ghirai (1468—1476, 1478/1479—1515).

[16] Nur Devlet, fost han al Crimeei (1466—1468, 1476—1478/79).

[17] Baiazid al II-lea, sultan otoman (1481—1512).

[18] În iunie 1502.

[19] *Imperador de Nagal* = Abdul Kerim, han de Astrahan.

[20] Care guverna Caffa în numele sultanului.

[21] Baiazid al II-lea îşi rezervase prin tratatul său cu Mengli Ghirai, portul Caffa, care era cîrmuit de un paşă.

[22] Ştefan cel Mare.

[23] Sozavie.

RAPORTUL LUI M. MURIANO DIN SUCEAVA DIN 5 IANUARIE „1502“ [=1503] DESPRE INFORMAŢIILE ISCODITE DE LA SOLII TURCI DE CĂTRE NICOLO LEONDARI, CARE ARE O SOŢIE VENEŢIANĂ ŞI RUDE LA CONSTANTINOPOL[1]

1503 ianuarie 5, Suceava

Serenissime principe şi preaînalt domn, cu umilă plecăciune... col. 804

În ziua de 7 a lunii trecute am făcut cunoscut Măriei Voastre ceea ce ştiam atuncea[2]. Acuma însă mi se iveşte prilejul[3] de a-i da de veste cele ce se cuprind în rîndurile de faţă. Maiestatea Sa regele Poloniei[4] a trimis de curînd sultanului[5] două solii succesive cu multe daruri îndreptîndu-le prin Ungaria, pentru că nu s-a încrezut să le // trimită prin Moldova. Şi acest lucru l-am aflat după col. 805 ce am scris Măriei Voastre. Şi apoi am mai aflat că o solie a sultanului venea în această ţară, şi am hotărît să prind şi să aflu de la ea cît voi putea despre împrejurările turceşti. Şi aflîndu-se aci în trecere împreună cu solii din Rusia unul care mi-e foarte prieten, care ştie italieneşte, greceşte şi turceşte şi are nevasta şi copiii la Veneţia, şi care se cheamă pe nume Nicolo Leondari, şi are multe rude la Constantinopol, oameni cu vază[6], eu m-am înţeles cu el ca, îndată ce va fi sosit acest sol, să meargă să-l viziteze — prefăcîndu-se că întreabă de rudele sale — să se împrietenească cu el şi să afle ce va putea, discutînd despre diverse lucruri şi prefăcîndu-se chiar că ar fi foarte duşmănos faţă de Sinioria Voastră, măcar că eu ştiu bine din experienţă că el este sluga voastră cea mai credincioasă ... etc ... În ziua de 28 a lunii trecute[7] acest sol a ajuns în această ţară cu 80 de călăreţi, şi se cheamă pe nume Sinan bei[8] şi este văr cu „Charzeg bassa“[9] şi cu cel care a fost la Veneţia în vremea pierderii Modonului[10]. În ziua de 29 a fost să-l viziteze pe domn cu mare strălucire: erau 40 <din ei> îmbrăcaţi în stofă de aur şi ceilalţi toţi în mătase şi foarte bine echipaţi. Cînd s-a întors el la locul său de găzduire, atunci sus-amintitul Leondari, potrivit cu cele hotărîte, cum se arată mai sus, s-a dus să-l viziteze şi s-a împrietenit cu el, şi

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian al lui M. Sanudo, *Diarii*, 4, Veneţia, 1881, col. 804—807.

[2] *Di quanto alhora mi ocoreva.*

[3] *Al presente etiam mi ocore.*

[4] = Alexandru.

[5] Baiazid al II-lea.

[6] *E gran maistri.*

[7] = Decembrie.

[8] *Sina bei* = este beglerbegul Anatoliei.

[9] *Charzeg bassa* = Ahmed paşa Hersek zade, renegat, fratele ducelui Herzegovinei Ulrich şi cumnatul sultanului Baiazid al II-lea, în timpul căruia a fost mare vizir (în trei rînduri), fiind menţinut doi ani şi sub sultanul Selim I. A murit în luptă cu ţăranii răsculaţi din Anatolia.

[10] = 1 500

s-a mai întors <la el> şi în ziua următoare, şi a început din nou să-l întrebe despre război, atît pe mare cît şi pe uscat. Şi i-a spus mai întîi că stăpînul său <=sultanul> era rău hărţuit în Anatolia de cei din Persia care îşi spun „Sofi“[11], adică <mai> luminaţi în legea mahomedană, şi ei fac acestea zicînd că turcul nu-şi păzeşte legea sa. Şi spune că sînt tăbărîţi în Anatolia cu o călărime de 60 pînă la 70 de mii şi au cucerit anumite oraşe şi multe castele şi sate. Şi că stăpînul lor <=al turcilor> a trimis împotriva lor pe un paşă cu 40 de mii de călăreţi, care a şi fost înfrînt de ei ... etc ... Şi că îi mai face încă război şi cel din Caramania[12] şi mare necaz şi în partea aceea, şi că împăratul „Gurgura“[13] încearcă şi el să facă război mare cu el etc. Şi că este mare molimă în Constantinopol şi mare lipsă la Adrianopol. La Constantinopol mor 200 de oameni pe zi, şi la Adrianopol mai bine de 200. I-a mai spus că stăpînul său <=sultanul> avea mare supărare din partea Maiestăţii Sale regele Ungariei[14] şi mai ales din a domnului duce Ioan Corvin[15] care i-a devastat şi pîrjolit mai bine de 100 de sate şi multe castele şi anumite tîrguri. Şi i-a spus că stăpînul său face demersuri acuma pentru a încheia pace cu Sinioria Voastră, şi că aceasta nu a vrut să consimtă la cele ce i se cereau, printre care a mai spus că sultanul
col. 806 voia să fie lăsat liber să facă // război cu Maiestatea Sa regele Ungariei şi că dacă i s-ar fi făcut această singură concesiune din partea Sinioriei Voastre, el ar fi încheiat uşor pace cu ea etc. Întrebîndu-l apoi de chestiunile maritime, i-a răspuns „Am pierdut Santa Maura“[16], şi că stăpînul său îşi pregătea o mare flotă de galere mari şi uşoare[17], de corăbii lungi şi înguste[18], şi de vase mici de transport cu fundul teşit[19] şi că nu mai voia să pună să înarmeze nave, şi că în Trapezunt a pus să i se facă un număr de 200 de vase uşoare şi că Kemal[20] era la Galipoli în fruntea flotei, şi că Erichi[21] a ieşit din strîmtori cu 25 de corăbii lungi şi înguste spre dauna supuşilor Sinioriei Voastre şi a celorlalţi creştini, şi

---

[11] Sufi sau Sefi, nume dat Şiiţilor ce îmbrăţişează viaţa contemplativă, şi care a fost atribuit noii dinastii din Persia după întemeietorul ei, mort în 1334. În intervalul 1501—1504 toată Persia a intrat sub stăpînirea sufiului Ismail. Vecinătatea cu otomanii a dus la conflicte ce vor fi lichidate sub urmaşii lui Baiazid al II-lea.

[12] Conflictul era în curs încă din anii precedenţi. Încă din mai 1501 se zvonea în Corfu de o victorie a Caramanului (N. I o r g a, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, II, Gotha, 1909, p. 249).

[13] Împărat circasian.

[14] Vladislav II Iagelo, fratele regelui Poloniei, chemat la tron după moartea lui Matei Corvin (1490—1516).

[15] Fiu natural al lui Matei Corvin însărcinat cu paza Bosniei.

[16] Acest nume desemnează o cetate şi insula pre care se afla cetatea. A fost cucerită de Gonzalv de Cordova în 1502.

[17] *Galie grosse et sottil.*

[18] *Fuste.*

[19] *Palandarie.*

[20] *Camalli* (Kemal Reis), corsar turc. Unul din comandanţii flotei otomane din 1499. A cucerit Navarinul.

[21] Corsar turc.

că orice ar fi, stăpînul său vrea să-şi trimită flota în primăvară[22] şi acel Nicolo a întrebat care ar fi acel număr de vase: i s-a răspuns că ar fi cu totul 300 de vase (galie) şi că împreună cu corăbiile lungi şi înguste (fuste) şi cu cele mici cu fundul teşit, ar fi 500 de catarge (velle). Şi i s-a spus că stăpînul său nu se preocupa de Nauplia[23] sau de Candia[24], dar că neapărat el vrea să trimită această flotă la Corfu şi să se silească din răsputeri a-l cuceri, zicînd „Cînd voi fi stăpîn pe Corfu voi fi domn peste Răsărit şi peste Apus": — ba mai înainte să-l piardă mîntuitorul nostru Iisus Hristos! Şi în a treia zi acel Nicolo s-a întors din nou la el ca amic şi l-a întrebat pentru care cuvînt merge în Polonia. Şi i-a răspuns: „Eu merg pentru a confirma clauzele[25] păcii dintre stăpînul meu şi Maiestatea Sa regele Poloniei, pentru că în zilele trecute regele a trimis către stăpînul nostru două solii cu multe daruri şi cu clauzele propuse pentru a cere pace ... etc. Şi acest lucru, serenissime principe, raţiunea mă îndeamnă să cred că se datoreşte faptului că Maiestatea Sa regele (= Poloniei) se află în război cu socrul său Marele Cneaz al Moscovei, şi încă pentru că este în duşmănie cu acest preastrălucit domn, ducele Ştefan al Moldovei, pentru că acesta i-a luat multe castele şi oraşe, cum am arătat Siniorîei Voastre prin cealaltă scrisoare a mea. Şi pentru că acest domn duce (= Ştefan) are o fiică la Moscova[26] şi un nepot, fiu al acesteia[27], căruia îi revine[28] cnezatul Moscovei şi stăpînirea Rusiei, Maiestatea Sa regele avea bănuială că acest domn, fiind în duşmănie cu el, va fi de partea celui din Rusia, ca rudă, pentru care cuvînt s-a şi temut că o să se înţeleagă cu turcul spre paguba sa etc. Şi acel sol i-a mai spus lui Nicolo aceste cuvinte: Să ştii că domnul nostru a făcut bucuros pace cu acest rege pentru două motive: mai întîi pentru că avea mare bănuială că domnul Moldovei avea să se împace cu el <= regele Poloniei> şi să facă tulburare în partea aceasta[29], iar apoi pentru că ar vrea să vadă dacă prin mijlocirea lui nu l-ar putea scoate pe fratele lui, regele Ungariei, din acest război, şi dacă nu l-ar putea scoate, atunci îşi va face o armată mare de uscat împotriva lui pentru că vrea cu tot dinadinsul // să se răzbune de pagubele suferite". În cele din urmă i-a zis: „Aşteaptă- col. 807

[22] *Al tempo novo.*

[23] *Napoli di Romania.* Aluzie la insuccesul încercat în atacul dat împotriva Monemvasiei.

[24] = Creta.

[25] *I capitoli.*

[26] Elena (m. 1505), soţia ţareviciului Ivan cel tînăr (m. 1490).

[27] Dimitrie Ivanovici (1483—1509), cneaz de Uglici şi moştenitor al tronului, îndepărtat prin intrigile Sofiei Paleolog, a doua soţie a lui Ivan al III-lea, care l-a aruncat împreună cu mama sa în închisoare în 1502. Amănunte la A. Papadopol-Callimah, *Sofia Paleolog şi domniţa Elena, fiica domnului Moldovei Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1895, 157 p. şi Rodica Ciocan, *Contribuţii la studiul relaţiilor lui Ştefan cel Mare cu Ivan III*, în „Studii şi comentarii de istorie şi lingvistică", Bucureşti, 1947, pp. 125—136.

[28] *Apartien el duchato.*

[29] Adică împotriva turcului.

mă aci pînă mă întorc, vreau să vii cu mine la stăpînul meu, şi ferice de tine! căci îţi va face mult bine, şi te va folosi în treburile sale“ etc. Eu, Serenissime principe, l-am îndemnat ca să meargă şi să afle tot ce va putea, şi apoi să se întoarcă aci la mine; nu ştiu ce va face, căci are o mare dorinţă de a merge de-a dreptul în Rusia să regăsească acolo un unchi al său, care e secretarul cneazului[30] (?). Altceva nu mai am de adus la cunoştinţa Sinioriei Voastre . . . etc . . . Solul amintit a plecat de aci în ziua întîi a lunii acesteia.

Dată la Suceava din Moldova în ziua de 5 ianuarie 1502 <= 1503>

---

[30] *Secretario del signor.*

STEPHAN „TAURINUS“ (STIERÖCHSEL)

(circa 1485 — VI. 1519)

*

Stephan Taurinus — după numele pe care îl adoptase traducînd într-o formă mai acceptabilă patronimicul său de Stieröchsel — s-a născut la o dată ce nu poate fi stabilită exact, între anii 1485 şi 1488 în localitatea Schönhengstgau din Zwittau din vecinătatea Olmützului (Olomuć), şi nu în acest oraş, măcar că el îşi zicea „Olmucensis". Prima învăţătură a primit-o la şcoala din Olmütz unde a rămas pînă în 1502 cînd este înmatriculat ca student la Universitatea din Viena *(„Stephanus Stieroxel de Swativa")*. În 1508 îşi ia diploma şi părăseşte acea universitate. Despre anii îndată următori nu se ştie mare lucru. După unii ar fi fost la vreuna din universităţile italiene, după alţii ar fi făcut în acest interval călătoriile despre care pomeneşte în postfaţa Indicelui Stauromahiei, în care afirmă că pe lîngă Boemia şi Moravia locul său de baştină, el mai cunoaşte „toată Iliria... cele două Panonii (adică Ungaria cisdanubiană şi cea transdanubiană) cele două Moesii (adică Serbia şi Bulgaria), în sfîrşit Transilvania cu provinciile alăturate..." (toate acestea) „în mare parte străbătute şi cercetate de noi *oculato testimonio*". La o dată ce nu se cunoaşte precis, înainte de 1512, s-a stabilit la Strigoniu (Gran) la curtea primatului Ungariei în serviciul căruia intrase. Acesta — Thamas Bákocz de Er-

dödy, arhiepiscop de Strigoniu din 1497 — fusese numit cardinal în 1500 şi ca atare fusese pus în situaţia de a se manifesta în diferitele împrejurări legate de politica papală în Italia. Răspunzînd la chemarea din iunie 1511 a papii Iuliu al II-lea pentru convocarea unui conciliu la Lateran în iunie 1512 ce trebuia să răspundă la încercarea lui Ludovic al XII-lea de a ridica împotriva papii pe reprezentanţii bisericii (conciliul de la Pisa-Milan-Lyon) — Thamas Bákocz vine la Roma în ianuarie 1513 cu un alai strălucit, tîrînd după sine în suita sa fastuoasă, alături de ceilalţi slujbaşi ai săi, şi pe Stephan Taurinus şi Hans Dernschwam, probabil şi el în slujba cardinalului.

Despre acest prelat a schiţat Dernschwam un portret muşcător. Autoritar, capabil şi brutal (cu o părere foarte bună despre calificarea sa), acesta umbla şi după tiara pontificală, zilele lui Iuliu al II-lea fiind numărate. Într-adevăr, la 20—21 februarie 1513 murea papa, însă nu a fost ales Thamas Bákocz pentru că nu era italian. Ca o consolare însă, noul papă Leon al X-lea l-a numit la 15 mai 1513 legat papal în Ungaria de sud-est pe timp de trei ani pentru a predica cruciada contra turcilor.

Taurinus a părăsit Roma tot în suita arhiepiscopului la 9 noiembrie 1513 şi l-a însoţit probabil apoi şi la Buda cînd acesta s-a dus să publice bula papală pentru cruciadă la 16 aprilie 1514 şi să înmîneze steagul de cruciadă (29 aprilie) comandantului acestei expediţii, ajuns apoi la o faimă nebănuită: Gheorghe Doja.

Războiul ţărănesc care a izbucnit foarte curînd după aceea nu l-a mişcat prea mult pe Taurinus care în timpul acesta se afla la Strigoniu (Gran) cu preocupări foarte deosebite de ale cruciaţilor. Beneficiar a două canonicate, unul la Brunn şi celălalt la Liegnitz, el se bucura de protecţia şi patronatul unor meceni puternici: fraţii Ioan şi Stanislau de Turzó, unul episcop de Olmütz, celălalt de Breslau, fraţi la rîndul lor cu Alexis Turzó, tezaurarul Ungariei şi Gheorghe Turzó, încuscrit cu vestitul bancher de la Augsburg, Iacob Fugger.

De aci încolo viaţa lui Taurinus s-a scurs fără peripeţii. Trăind într-un cerc de umanişti preocupaţi de probleme de stil, de formă, de editări de texte antice, sau distrîndu-se cu glume erudite, el avea să rămînă străin de realitatea cruntă dimprejur. În 1516 şi 1517 el e tot la Strigoniu de unde pleacă în acest an în Transilvania ca prepozit al Bisericii de Alba Iulia şi vicar general al episcopului Transilvaniei Francisc Varday. Încă din timpul şederii la Strigoniu începuse o poemă imitată după opera poetului antic Lucan consacrată luptei de la *Pharsala*. În propria sa poemă folosind zeii Olimpului şi toate artificiile poeţilor postclasici (discursuri fictive, metafore etc.) îşi propunea să evoce războiul iobăgesc al cruciaţilor din 1514 (Cruciatorum servile bellum), în realitate în scopul mai ales de a-şi exalta patronul — legatul papal Bákocz, care apare masiv în patru rînduri: în cartea I, în introducere, la procesiunea solemnă de la Buda pentru predarea steagului cruciaţilor, în cartea a II-a cînd vine de la Strigoniu la consfătuirea regelui cu privire la neregulile cruciaţilor, şi în sfîrşit în cartea a IV-a, care începe cu venirea sa anume la rege ca să-i ţină un discurs de patru pagini îndemnîndu-l la reprimarea războiului cruciaţilor.

În cartea a V-a şi ultima, rolul principal îi revine episcopului Transilvaniei, noul patron al autorului — cu începere din anul 1517. Valoarea istorică a acestei poeme este extrem de redusă. Afară de menţionarea pe nume a unor persoane care s-au remarcat prin reprimarea mişcării populare, nu se mai află decît o cascadă de locuri comune mai mult

retorice lipsite de rigoare. Discursurile sînt fabricate după modelul istoricilor antici, iar autorul folosește elemente luate cam de pretutindeni din care cu greu s-ar putea reține mărturii pentru realitățile din această vreme.

Cu toate piedicile unei sănătăți compromise, el reușește să-și termine această operă tipărită la Viena la 6 martie 1519 puțin înainte de moartea sa, care a avut loc la 11 iunie 1519, la Sibiu, unde se dusese spre a fi mai aproape de medicul sibian Andreas Selingus care îl îngrijea. Poema sa *Stavromachia, id est cruciatorum servile bellum* este un simplu exercițiu de stil pe care pretinde că l-a întreprins la cererea episcopului de Breslau Ioan Turzó, ca urmare a unei conversații care a avut loc într-o zi la masa acestuia din urmă, cu care prilej s-ar fi pomenit de pagubele suferite din partea răsculaților de către margraful Georg de Brandenburg, tutorele tînărului rege Ludovic al II-lea al Ungariei, căruia Taurinus se grăbește să-i închine lucrarea sa.

Inexistentă ca operă viabilă, *Stavromachia* a fost totuși salvată de uitare mulțumită notelor explicative ale autorului adăugate textului sub formă de *Index Abecedarius;* notele ce se referă la numele mai însemnate din text fiind înșirate în ordine alfabetică. Soarta acestui Index a fost destul de ciudată, căci prin el au fost puse în circulație o serie de inscripții romane din Transilvania, unele autentice, celelalte apocrife. Primul care și le-a însușit fără a le arăta proveniența a fost *G. Reicherstorffer* în *Chorographia Transilvaniei* de unde au trecut la toți cei care au folosit la rîndul lor *Chorographia* fără să o mărturisească. Căci propagarea lor s-a făcut mai ales pe această cale indirectă întrucît *Stavromachia* nu a fost cunoscută decît de un grup foarte restrîns, volumașul tipărit la Viena ajungînd foarte curînd o raritate bibliografică. S-ar părea că Johann Honter nu l-a cunoscut. Rolul lui Taurinus în păstrarea textului inscripțiilor din Transilvania a fost apreciat pozitiv de Mommsen care le-a analizat și publicat în *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL). Pentru unele din inscripțiile autentice Taurinus trimite la fostul său coleg din capitlul de la Alba Iulia, fostul canonic și arhidiacon de Cojocna Ioannes Mezerzius, care întocmise o culegere de inscripții *(Sylloge)* și care pe baza a două asemenea mărturii localizase capitala Daciei la „Zarmis" (Sarmisegetuza).

Stavromachia a fost tipărită de tipograful Singrenius în 1519 (ilustrată de o xilografie arătînd supliciul lui Doja). A fost reprodusă de I. Chr. Engel în *Monumenta Ungrica* (Viena, 1809, pp. 118—184) împreună cu scrisoarea de închinare a autorului din 1 ianuarie 1519 (pp. 113—118) și cu Indicele alfabetic (pp. 447—471) ce se încheie cu o postfață datată din 6 martie 1519. Lucrarea e analizată pe scurt în Veress, *Bibliografia română-ungară.*

De biografia lui Taurinus s-au ocupat: I. Chr. Engel în introducerea sa la *Monumenta Ungrica*, pp. XI—XIV și Fr. Babinger în articolul: *Der mährische Humanist Stephan Taurinus und sein Kreis* publicat în „Süd Ost Forschungen", XIII (1954), p. 62 ș.u.

De textul propriu-zis al *Stavromachiei* s-a ocupat B. Capesius în articolul *Răscoala lui G. Doja în două poezii umaniste din Ardeal* publicat în „Studii și articole de istorie", II (1957), pp. 67—76 și parțial Șt. Pascu, extrăgînd din el cuvîntarea lui Doja către cruciați. Despre Indicele alfabetic și împrumuturile nemărturisite ale lui Reicherstorffer vezi M. Holban, *În jurul Chorographiilor lui Reicherstorffer,* în „Studii", t. 18 (1965), 1, pp. 147—170.

„INDEX ABECEDARIUS"

1517—1519[1]

p. 447 Abrudul Transilvaniei este un tîrg bogat în aur, în jurul căruia munţii sînt atît de fericit încărcaţi de un belşug minunat, încît cu bună dreptate s-ar putea spune că este tezaurul naturii atotroditoare şi vistieria nicicînd secătuită a unei mărețe împărăţii. Căci aci aurul curat se taie în bucăţi din vastele creştete ale munţilor, pe sub care curg de-a lungul văilor rîuri cristaline; în acest loc se găsesc mulţi bulgări de aur în bogatele şi desele „chrysoplisii", adică băi de spălat aurul. Iar Abrudul a fost odinioară o colonie a romanilor, pe cît putem să deducem din inscripţia de mai jos descoperită de curînd în altarul templului din preajma tîrgului...

[Urmează inscripţia reprodusă de Mommsen în CIL III/1, p. 214, nr. 1266.]

p. 448 Alba Iulia, oraş al Daciei şi aşezat în centrul ei a fost numit după Diva Iulia Augusta, maica Divului împărat Marcus Aurelius Antoninus Pius Au-

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin redat în *Monumenta Ungrica* (Viena, 1809), pp. 447—471.

gustus. Ne bizuim ca argument pe străvechiul epitaf săpat în marmură și încastrat în ușile bisericii sfîntului Mihail Arhanghelul[2] de către preacuviosul și preabunul prelat Ladislau Gereb[3], episcopul de bună pomenire a Transilvaniei.

[Urmează inscripția reprodusă în CIL II/1, p. 193, nr. 1070.]

Orașul Cluj al Transilvaniei este mai frumos pe dinafară, mulțumită zi- p. 452
durilor ce-l înconjură, decît pe dinăuntru cu clădirile înălțate acolo. Este locuit de sași amestecați cu unguri[4]. Judele și consulii sînt aleși pe rînd în fiece an, și ei toți își cinstesc senatorii: aceștia pe ungur și aceia pe sas. La poarta Pontina a acestui oraș se vede această epigramă:

[Urmează inscripția reprodusă în M. I. Ackner-Fr. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Wien, 1865, nr. 727.]

Rîul „Chrysa" de gen masculin[5] curge din munții Daciei în atingere cu Panonia. Și-a luat numele din faptul că este bogat în aur și este numit de greci Chryson[6]. Vezi la Strabo cartea a 13-a, pe la mijloc. De către locuitori este numit Chreysoh[7]. Are din belșug pești din cei mai aleși „funduli"[8], lostrițe[9], sau după cum se spune obișnuit păstrăvi[10], „chefali"[11] și „sturioni"[12].

Dacia odinioară, acum Transilvania, odinioară o țară puternică în război, orientată spre răsărit și care a fost de mare renume, pe care a condus-o dîrz regele Decebal, atît mulțumită armelor cît și banului, nervul războiului...
...Bogată în aur, argint, ogoare, vii, turme, ocne de sare; <de aci> se plă- p. 454
tește în fiece an o dare însemnată regelui Ungariei. Într-un cuvînt nu-i mai lipsește nimic decît lustrul civilizației (policia) și un aer mai temperat...

Mureșul (Marisius sau Marisus) penultima <silabă> scurtă[13] <este un> p. 458
rîu aurifer al Daciei, sau dacă preferi, al Transilvaniei, izvorînd din Munții

---

[2] = Catedrala catolică de la Alba Iulia.

[3] Episcop al Transilvaniei (1476—1502).

[4] Autorul se referă aici la „națiunile" privilegiate. Vezi Introducerea generală.

[5] Observație necesară din cauza formei aparent feminine.

[6] Confuzie ce se regăsește la mai toți geografii din secolul al XVI-lea.

[7] Numele e redat aci în forma germană. Este vrednic de observat că această formă, ca și cea de la început, sînt mai aproape de forma românească Criș decît de cea maghiară Körös.

[8] Pești din familia guvizilor *(Gobis)* ce trăiesc pe fundul apelor curgătoare.

[9] *Salaribus.*

[10] *Truttis.*

[11] *Cephalis* — Nu poate fi vorba de chefalii propriu-ziși care sînt pești de mare (mugil capito) ci de o varietate (leucesius cephalus) numită și *capito.*

[12] *Sturionibusque.*

[13] Observație în legătură cu prozodia. Autorul se referă la folosirea acestui nume în hexametrii poemei sale *Stavromachia.*

Transilvaniei în hotar cu Moldova, curge mai întîi de-a lungul ogoarelor secuilor, apoi <devenit> navigabil, scaldă aproape jumătate Dacia şi se varsă în Tisa la tîrgul Mico[14]. Strabo cartea a 7-a. Rîul Mureş se varsă în Dunăre pe gura pe care obişnuiau soldaţii romani să-şi transporte materialul necesar în acele războaie. Acelaşi rîu Mureş mărgineşte acolo ţara Daciei. În clipa de faţă se transportă pe el bolovani de sare în Ungaria.

465—466 Sargetia[15] care curgea pe lîngă capitala lui Decebal, regele de odinioară al dacilor, acuma scaldă cetatea strălucită a Huniazilor, care a dat la lumină pe neînvinsul Matei Corvin răposatul, regele Ungariei, şi acuma este ţinut de preastrălucitul principe şi domn, domnul George Marcgraf de Brandenburg... etc., tutorele regelui Ludovic[16]. Iar Decebal nu departe de amintita capitală îşi ascunsese sub albia rîului Sargetia comorile sale pe care după înfrîngerea lui Decebal le-a găsit printr-un decret al soartei, împăratul Traian.

[Urmează trimiteri la viaţa lui Traian tradusă de George Merula după Dion... la propriile versuri ale lui Taurinus... şi transcrierea inscripţiei amintind de aflarea tezaurului reprodusă în CIL III/1, p. 9, nr. 69.]

p. 466 Ţara Secuilor (Siculia) <este> colţul de la marginea extremă a Daciei în hotar cu moldovenii. Locuitorii ei se numesc secui (siculi). Nimeni la ei nu este <socotit> om de rînd, chiar dacă ţine însuşi coarnele plugului, sau îşi paşte turma de capre. Ei trăiesc după obiceiurile sciţilor de la care şi-au tras obîrşia şi îşi împart prin sorţi dregătoriile sau funcţiile judecătoreşti. Nu fără dreptate a spus despre aceştia Ovidiu în *Pontice*.

Nici un neam nu este mai aspru în toată lumea decît Geţii (!)

[Urmează o trimitere la textul lui Enea Silviu Piccolomini.]

Cetatea Severin, aşezată pe malul nostru al Dunării, este posesiunea extremă a ungurilor. Tot ce este dincolo de ea este stăpînit de turci. Mai jos de ea se vede o fîntînă pe care locuitorii o numesc fîntîna Sfintei Cruci, căci se crede că în ea a fost ascunsă de către Cosroes o parte din insigna mîntuitoare atunci cînd acesta trebuia să pornească la luptă împotriva împăratului Heraclius, de care a fost zdrobit şi toate oştile sale nimicite cu desăvîrşire. Mai se vede acolo o bisericuţă a Sfintei Cruci ridicată în amintirea acestui fapt.

p. 467 Timişoara, cetatea foarte tare de la marginile Ungariei, situată spre Ţara Românească, sau dacă preferi spre Serbia, pe care a asediat-o Gheorghe Secuiul[17].

Tisa izvorăşte din munţii Carpaţi şi şerpuieşte atît de încet prin cîmpiile ungureşti cu o albie foarte sinuoasă, încît s-ar părea mai degrabă că ar

[14] Adică Makó. Indicaţia e greşită, Makó fiind mai departe de vărsare decît oraşul Szegedin.
[15] Azi Streiul.
[16] Ludovic al II-lea al Ungariei.
[17] Gheorghe Doja.

sta pe loc decît că ar curge. Aci <rîul> este extrem de bogat în peşti. Trece pe lîngă castelul natal Warda al domnului meu, episcopul Francisc Wardai[18], şi se varsă în sfîrşit în Dunăre la Tytel după ce a primit rîurile Transilvaniei.

Valahia în vorbirea obişnuită, numită de către latini Vlaccia, provincie p. 468
în hotar cu Panonia cisdanubiană, coboară împreună cu Dunărea pînă la mare, cei vechi au numit-o Moesia inferioară . . .[19]. De aci sînt valacii, locuitorii Vlacciei pe care lumea (vulgus) îi numeşte valahi. Iar vlacii (după cum a scris Enea Silviu) şi-au primit numele de la Vlaccus, conducătorul lor, care s-a dus mai întîi din munţii italici în Moesia; aceştia sînt schismatici, ca unii (după cum spun ei înşişi) care urmează credinţa fericitului apostol Pavel.

„Zarmis" oraş foarte mare şi odinioară strălucita capitală a regelui de p. 469-70
demult al dacilor Decebal, în cele din urmă, după ce acesta a fost învins, a ajuns colonia Ulpia Trajana Augusta Dacica; acum e numită de locuitori Varhel, adică locul cetăţii. Acest lucru l-a observat mai întîi acel <vestit> Ioan Mezerzius, arhidiacon de Cojocna şi fost canonic al bisericii din Alba Transilvaniei — bărbat de mare reputaţie şi foarte învăţat care a ajuns la o erudiţie desăvîrşită mai ales în privinţa antichităţii, <erudiţie> pe care nu o posedă mulţi — atunci cînd în anii din urmă explora ruinele amintitului oraş antic, căci avea mare patimă pentru antichităţi. Această <identificare> reiese mai clar decît lumina zilei în inscripţiile adăugate aici.

[Urmează două inscripţii reproduse în CIL III/1, p. 234, nr. 145 şi *ibidem,* p. 232, nr. 1442.]

Zlatna, tîrg (oppidum) al Transilvaniei întemeiat pe vremea împăratului p. 469
Traian, odinioară vestit prin băile de aur. Au mai rămas cîteva inscripţii funerare prea frumoase care au fost găsite în acest loc dintre care voi mulţumi cel puţin cu una din ele pe cititorul curios de antichităţi.

[Urmează inscripţia reprodusă în CIL III/1, p. 219, nr. 1317.]

Someşul, penultima <silabă> lungă, rîu al Daciei, <izvorăşte> nu departe de Criş, din munţii Daciei orientaţi spre Moldova. Mai întîi curge spre răsărit, apoi trece pe lîngă cetatea episcopală Gilău, se îndreaptă spre sud şi scaldă incinta cetăţii Cluj, se întoarce iarăşi spre răsărit, şi îndoindu-se spre nord devine navigabil îndeajuns pentru ca oficiul sării regeşti să transporte în toţi anii năvile încărcate cu sare. În vorbirea obişnuită[20] e numit Zamos. Nu departe de teritoriul Bistriţei scăpînd în vale este dus în Ungaria, spre a se vărsa în rîul Tisa . . .

[18] Episcop al Transilvaniei (1514—1520).

[19] Confuzie a autorului care afirmă în nota Moesia (p. 458) că sînt două Moesii: cea inferioară e numită de moderni Valahia, cea superioară Moldova. Dacia le separă pe amîndouă (!) Cauza confuziei este existenţa Daciei Aureliane, autorul nedeosebind cronologic citatele folosite, ci acumulîndu-le *tale quale.*

[20] *Vulgus* — adică nu pe latineşte.

FRANCESCO MASSARO

(? — după 1523)

*

Francesco Massaro sau Masser a fost secretarul oratorului Veneţiei la Buda, Lorenzo Orio, care l-a înlocuit pe doctorul Aloise Bon reîntors la Veneţia în vara anului 1519. Raportul lui Bon înfăţişat la întoarcere poartă data de 18 iulie 1519. De la venirea înlocuitorului acestuia Francesco Massaro a îndeplinit funcţia de secretar al noului orator pînă în octombrie 1523 cînd a adresat dogelui din Coneiano un raport-scrisoare la 5 octombrie 1523. Nu avem asupra lui Massaro alte informaţii în afară de cele pe care le dă în rapoartele sale şi cele cuprinse pe de lături în însemnările din *Diariile* lui Sanudo relative la creşterea lefii sale, ca şi a oratorului în februarie 1522, în vederea drumului şi şederii lor în Boemia unde se ducea toată curtea la încoronarea regelui Ungariei care era şi rege al Boemiei. Situaţia din acel moment a trimişilor veneţieni în Ungaria nu era prea uşoară. Dubla căsătorie care lega pe Iagelonii din Ungaria de Habsburgii din Austria atrăgea Ungaria în tabăra împăratului în timp ce Veneţia, ca aliată a lui Francisc I, se afla în tabăra opusă. Dar această alianţă dinastică nu era văzută cu ochi buni nici de partida naţională maghiară condusă de Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei. Acesta după cum afirmă în reminiscenţele

sale Hans Dernschwam, martor al tulburărilor din Ungaria, îşi propusese să se însoare cu sora regelui, Ana, dată acum în căsătorie arhiducelui Ferdinand, fratele lui Carol Quintul, în timp ce tînărul Ludovic al II-lea al Ungariei se însura cu sora lui Ferdinand, arhiducesa Maria de Austria. Curtea era împărţită între două partide: cea germană şi cea naţională. Animozităţile dintre ele îşi aflau un ecou şi în atitudinea faţă de reprezentanţii Senioriei Veneţiei. Oratorul era acuzat că ar urmări să otrăvească pe rege şi de aceea — potrivit cu afirmaţiile lui Massaro — şi el, şi secretarul său erau ameninţaţi cu moartea de către unguri. Se ducea împotriva Veneţiei o campanie de acuzaţii şi calomnii împotriva căreia Massaro a trebuit să pornească o contraofensivă foarte dîrză, propunînd în faţa regelui un fel de rămăşag: el îşi punea capul său împotriva capului înaltului dregător care rostise acele acuzări. Acela care ar fi fost dovedit de mincinos ar fi urmat să fie decapitat! Propunere bineînţeles mai mult retorică şi care nu a fost ţinută în seamă. La întoarcerea curţii din Boemia „lătrau toţi împotriva Senioriei" şi palatinul Ungariei, Ştefan Báthory, l-a apostrofat pe Massaro cu cuvintele: „Ce înseamnă faptul că voi veneţienii nu aţi dat ajutor celor de la Rhodos? (Era vorba de asediul cavalerilor ioaniţi care au şi trebuit să capituleze în decembrie 1522.) La care acesta a răspuns îndată: „Ce înseamnă faptul că voi, ungurii, nu aţi dat ajutor Belgradului, care era al vostru?" Se ştie că această cetate de o însemnătate strategică unică a căzut în mîinile turcilor la începutul toamnei anului 1521 fără vreo împotrivire adevărată. Ajutorul şi atunci era aşteptat tot din afară. În august 1521 regele trimitea la Veneţia pe prepozitul de Veszprem Ioan Statilius să ceară concursul Senioriei pentru apărarea regatului. Cît mai era acesta la Veneţia a sosit vestea ocupării Belgradului şi el a primit la plecare condoleanţele ilustrissimei Seniorii.

De la Massaro avem o scrisoare din 1 mai 1520 în care descrie unele bogăţii minerale ale Transilvaniei văzute chiar de el cu prilejul unei vizite făcute în Transilvania, în cursul anului precedent. Foarte interesantă îndeobşte prin elementele reale ale descrierii, ea conţine însă şi unele elemente fanteziste datorite unor eresuri, de pildă cu privire la existenţa unui fel de aur vegetal de care va fi vorba şi în secolul al XVIII-lea. O bună parte din cuprinsul acestei scrisori a fost folosită de autor la descrierea bogăţiilor Transilvaniei din marele său raport din octombrie 1523, în care înfăţişa un tablou de ansamblu al regatului Ungariei aflat fără apărare în faţa primejdiei turceşti. Raportul se întindea asupra anilor de funcţionare ca secretar al lui Lorenzo Orio, adică din toamna anului 1519 pînă în cea din 1523 . . . El stăruia asupra lipsei de apărare a Ungariei, a dezbinării interne, a crizei monetare şi a egoismului magnaţilor şi al marilor dregători, anunţîndu-se încă de atunci linia de acţiune a lui Zápolya în cazul unui atac turcesc. Raportul începe cu propunerea de pace a sultanului. Acesta trimisese vorbă să se încheie pace cu Ungaria, avînd de luptat cu împăratul Persiei, „Sofiul", dar ungurii nu au vrut să o încheie pînă a nu fi primit cei 80 de mii de ducaţi pe care îi ceruseră de la Seniorie ca ajutor pentru a rezista turcilor. După aceea sultanul s-a gîndit la o expediţie în Ungaria, mai ales văzînd cîte dezbinări (discordie) sînt în Transilvania şi în Croaţia. Armata sultanului îndreptată spre Ungaria era de 100 de mii de oameni, dintre care numai 30 de mii erau ostaşi, ceilalţi nu aveau nici măcar arme în mînă, ci doar cîte o bucată de lemn dînd zvon că nu se opresc să cucerească nici o cetate sau oraş, ci merg întins asupra Budei. A rezultat o panică de nedescris căci nu se făcuse nici o pregătire pentru a-i ţine în loc, din cauza marilor neînţelegeri dintre nobili şi magnaţi. Dar în zadar a poruncit regele nobililor

din tot regatul, adică şi celor din Boemia, Moravia, Silezia, să se adune şi să facă exerciţii militare. El însuşi a dat exemplu şi a ieşit la 15 iulie 1521 din Buda la 10 mile depărtare cu 60 de călăreţi (!) Doar episcopul de Pécs şi-a trimis trupa în Boemia şi tot astfel episcopul Transilvaniei, pe a sa. Buda a scăpat, căci turcii, au mers la Belgrad. Episcopul Bosniei trimis cu 16 mii de unguri a întîlnit 3 000 de călăreţi turci, dar oamenii episcopului au rupt-o la fugă, episcopul însuşi ascunzîndu-se într-o moară pînă la plecarea turcilor. Aşadar Belgradul a fost ocupat pentru că nu a fost apărat. După o primă versiune s-ar fi iscat o ceartă cînd să treacă ungurii Drava, ei pretinzînd că sînt prea puţini, şi că vor porni o armată mai numeroasă în anul următor, iar după altă versiune această ceartă nu ar fi fost decît un pretext, adevărata cauză fiind lipsa de bani. Chiar acea armată, cîtă era, nu a putut fi plătită decît pe o lună şi jumătate, mulţumită banilor daţi de arhiepiscopul de Strigoniu, Bákocz, mort curînd după aceea.

Plecarea regelui în Boemia şi prelungirea şederii sale acolo au indispus pe unguri care nu mai voiau să plătească nici sumele impuse pentru nevoile războiului, nici să trimită oaste în anul acela. Iar în Boemia situaţia era încă şi mai critică din cauza progreselor neîncetate ale husitismului. Lipsa de bani scoate în evidenţă şi alte racile. Palatinul Ungariei e acuzat că din cei 700 de mii de ducaţi luaţi de el pentru plata trupelor de la graniţă nu a plătit decît 500 de călăreţi, şi că a fost de acord cu fratele său Andrei Báthory ca acesta să bată mai bine de 300 de mii de ducaţi de monedă falsă. Se cere demiterea lui şi restituirea banilor. Palatinul mai este acuzat că a ţinut la el în casă pe trimisul („explorator" = iscoada) turcilor şi că era înţeles cu ei. Cînd legatul papal îi îndeamnă pe magnaţi să dea bani statului după exemplul Veneţiei se făgăduiesc diferite sume, dar nu se plătesc. Cînd în 1522 se face o chemare la arme, de teama oştilor turceşti trimise la graniţă, nu vine decît o ceată de o mie de oameni din Moravia pe lîngă puţinele trupe ale prelaţilor. Să fi tot fost împreună 12 mii de oameni. În august 1523, locuitorii din Sirmiu au reuşit să înfrîngă o trupă de elită de 15 mii de turci, care le prădau şi distrugeau viile.

Dar vistieria regelui oferă exemplul cel mai flagrant al dezagregării statului. Tezaurarul Alexis Turzó, asociatul lui Fugger la exploatarea tuturor minelor din Ungaria are asupra regelui o creanţă de 65 de mii de ducaţi. Regele e deci obligat să-l păstreze în dregătoria de vistier pînă ce şi-ar recupera acei bani din veniturile ţării. La plecarea sa în Boemia regele i-a lăsat poruncă să bată cît va putea mai mulţi bani noi, iar acesta pe lîngă banii bătuţi pentru rege a mai bătut încă un milion pe seama tezaurarului, adică la dispoziţia sa! Această monedă era considerată de toţi ca falsă, fiind de aramă curată cu o pojghiţă de culoare mai argintie pe deasupra (cum uno pocho di bianchimento de sopra). Dintr-un ducat de argint se fac 15 din aceşti bani.

Se merge atît de departe cu inconştienţa încît atunci cînd află magnaţii că legatul papal, cardinalul de San Sisto, a adus cu sine suma de 50 de mii de ducaţi pentru nevoile unei eventuale apărări i-au cerut-o foarte curînd pentru a îngădui regelui să-şi plătească datoria sa la tezaurar! Dar cardinalul a răspuns că altul era scopul acelor bani. Concluziile lui Massaro sînt pesimiste; regele nu poate face nimic. Nu are bani în tezaurul public, iar particularii nu vor să-i dea. Dacă turcii nu pornesc contra Ungariei, ungurii vor rămîne ca şi pînă atunci, fără a-şi strînge oaste. Şi chiar dacă turcii ar veni, s-ar putea să nu se apere nici atunci

din cauza marilor vrajbe ce sînt între ei. Acesta este decorul în care păşesc spre dezastru regele şi magnaţii răspunzători ai acestei stări. Autorul raportului critică pe unguri în general: că nu iubesc şi nu preţuiesc nici o naţie de pe lume şi nici între ei nu se iubesc. Fiecare îşi vede de propriul interes şi pradă statul, de care puţin le pasă la toţi. Este între ei o mare ură şi rivalitate ascunsă pe care nici n-ai putea-o închipui, şi totuşi în fiecare zi ei mănîncă şi beau împreună de i-ai crede ca fraţii. Nu există dreptate ... ascultare ... sînt aroganţi ... nu ştiu nimic şi nu primesc sfaturi ... sînt iuţi în hotărîri şi foarte zăbavnici la îndeplinire ... nu sînt sîrguincioşi decît la chefuri şi la jefuirea banului public ... etc. Dar în fraza următoare se arată mai clar împotriva cui anume e îndreptată această critică acerbă redată aci doar în liniile ei esenţiale. Magnaţii sînt de vină, precum şi dezbinarea dintre ei şi nobili „Li signori sono causa di ogni male, et li nobili quali sono 43 mila tieneno le raxon de regno, pero sempre sono discordanti, procedono sempre cum arte, deceptione et inganni ...". Aşadar scurtă vreme după răscoala din 1515 asistăm la o altă luptă de clasă, de astă dată între privilegiaţi! În încheiere Massaro declară că numai nevinovăţia regelui va putea ţine în loc pedeapsa divină a distrugerii acestei ţări. În cadrul acestor condiţii generale ale regatului Ungariei, trebuie integrate ştirile despre Transilvania şi ţinuturile exterioare.

Atît scrisoarea din 1 mai 1520, cît şi scrisoarea-raport din 5 octombrie 1523 sînt publicate în *Diariile* lui Marino Sanudo, vol. 28, col. 539 ş.u. şi vol. 35, col. 99—116. Ele nu au fost folosite pînă acum în istoriografia noastră.

SCRISOARE CĂTRE ZUAN BATISTA RAMUSIO, SECRETARUL DOGELUI[1]

1 mai 1520, Buda

Frate prea scump,

De la 1 septembrie pînă acuma pot zice că am fost chinuit de o foarte grea boală, şi nu numai de una singură. Am pornit spre nenorocul nostru în Transilvania în mijlocul lui iulie, într-un loc de unde dacă am mai fi umblat două zile bune ajungeam în ţara tătărască, numită de către antici Sarmatia, măcar că şi Sarmatia e azi numită Polonia. Mai ne aflam şi la graniţele Mysiei Inferioare[2], numite acum „Valahia de jos"[3]. Poftiţi la nuntă de unul din primii baroni ai acestui regat, am stat acolo mai bine de 12 zile într-un castel al său înconjurat de bălţi şi ape stătătoare[4] care pricinuiau

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Diariile lui Marino Sanudo*, vol. 28, col. 539 ş.u.

[2] Moesia Inferioară. Confuzie comună şi lui Taurinus şi altor contemporani.

[3] Adică Moldova.

[4] *Aque marze*, în sensul de infecte, alterate.

friguri şi unde era un aer ce te îmbolnăvea[5], din care cauză la sfîrşitul lui august[6], cînd ne-am înapoiat aci am zăcut cu toţii pe moarte. Patru dintre ai noştri au murit, unii mai sînt încă rău bolnavi. Eu am avut friguri zilnice, apoi friguri *terzane*[7], apoi aceste friguri repetate de două ori <pe zi> ...[8], apoi friguri duble *quartane*, apoi tot de acestea, dar o singură dată pe zi[9]. Aceste friguri m-au adus în mare pericol de a ajunge hidropic. De două luni m-am scăpat de aceste friguri, *quartane*, mulţumită unor buruieni, dar tot mi-a rămas splina mărită[10] şi acum iau leacuri şi mă plimb mult pe afară. Sper în curînd să fiu tămăduit cu totul de orice boală. Acestea au fost cauzele pentru care nu am putut scrie tuturor prietenilor mei, şi pentru că îmi scrieţi că sînteţi doritor să aflaţi despre cele de aici: cum ar fi cărţile, buruienile de leac şi despre altele, eu vă voi face părtaş cu mine la cele aflate pînă acum. Şi pentru că am apucat să vorbesc despre Transilvania, voi începe cu aceasta!

Această Transilvanie deci a fost numită Dacia de către antici, măcar că acum există <şi> o altă regiune care se cheamă Dacia, care în vechime se numea Cimbrica. Aşadar aceşti locuitori ai Transilvaniei, care sînt numiţi daci de către greci şi romani, vorbesc nemţeşte[11] şi oraşul lor de frunte se numeşte Sibiu[12]. Şi în toată această regiune a Transilvaniei se află multe lucruri frumoase şi rare. Şi mai întîi se află munţi de sarea cea mai albă şi aşa precum munţii ceilalţi sînt de stîncă masivă[13], tot astfel aceştia sînt de sare masivă. Această sare se consumă pretutindeni în această ţară şi ea crapă[14] la foc şi nu se topeşte în apă dacă nu a fost bine mărunţită prin zdrobire sau măcinare şi întrece prin culoarea sa albă zahărul cel mai ales. Diosco[15] o numeşte sare metalică sau fosilă ... Dacă aducătorii acestor rînduri vor consimţi să vă aducă <ceva sare de aceasta> vă voi trimite o fărîmă. De asemenea în această Transilvanie se află munţi de ceară neagră care picură din piatră şi apoi se întăreşte ca răşina arborilor. Mirosul său e foarte asemănător cu cel al păcurii.[16] Se fac lumînări de ceară, şi ard foarte bine. Am crezut că această ceară este chiar „pisasfalt", felul acela de bitum despre care vorbeşte Dioscoride, dar un lucru mă îndeamnă acuma să cred că nu este, căci această ceară neagră picură din piatră şi se întăreşte acolo ca răşina pe arbore şi nu curge în chip de izvor sau rîu ca pisasfaltul. Dar chiar

---

[5] *Pestifera.*
[6] 1519.
[7] *Febre terzana,* adică o zi da, o zi ba.
[8] *Dopia terzana et doe terzane* (?)
[9] *Quartana semplice.*
[10] *Spienza grossa.*
[11] Autorul se referă aci la saşi.
[12] *Sibinia.*
[13] *Solido.*
[14] Schiopa (= schiapa).
[15] = Dioscoride.
[16] *Olio de saxo.*

dacă nu este pisasfalt sînt absolut încredințat că este un fel de bitum; că trimit cîteva bucăți mici. Iar între Ungaria și Transilvania este — n-aș zice un izvor dar mai degrabă — o cisternă de apă rece care se aseamănă cu vinul. Eu am băut o jumătate de pahar. Mi s-a părut <a fi> un vin bun, ales, și mi s-au suit la cap fumuri de beție[17]. Țăranii de acolo o beau în loc de vin, și trag de acolo atît cît vor și niciodată nu se golește[18] acea cisternă. Ea se află lîngă un oraș al regelui care se numește Baia Mare[19] unde sînt minele de aur ale regelui[20], deasupra cărora am stat să văd cum scot din pămînt[21] aurul, cum îl curăță de pietre, cum îl aleg[22] (?)și îl separă de argint, și toate celelalte operații pînă la cea din urmă care este baterea ducaților. În Transilvania sînt multe mine de aur și acolo în unele locuri s-au putut vedea și găsi pe lîngă butucii de viță cîte o coardă de aur răsucită[23], lungă de un cot, și din cel mai ales. De asemenea în această Transilvanie sînt rîuri care cară aur în nisipul lor; printre ele este unul ce se numește Arieș[24] și care poartă aur. Și încă de aci și Dunărea mai poartă cîte puțin. În Transilvania țăranii găsesc în fiecare zi medalii romane de aur și argint în chiupuri[25] sub pămînt. De asemenea în Transilvania am văzut un animal care avea părul <ca> de leu, și alb cu pete pe sub pîntece și are aspectul de leu, cu coada scurtă și vîrful negru, și în vîrful urechilor sînt niște fire negre lunguiețe, și rage ca leul; eu am socotit că un asemenea animal este o panteră și are unghiile ca de pisică. Tot aici mai sînt niște animale asemenea cerbului dar . . .[26] și au coarnele în formă[27] de mînă de om, și tot atît de largi cu acele ramificații[28]. Cred, dacă trebuie dată crezare . . . . că aceste animale sînt <cele> numite de latini bizoni[29]. Am crezut însă la început că ar fi fost „trogelaphi"[30]. Au copitele negre, și acestea sînt într-adevăr foarte bune împotriva epilepsiei[31]. Din pielea lor se fac cingători care, dacă se freacă pe pîntecele unui cal ce nu poate urina, îl fac îndată să urineze; eu am o asemenea cingătoare.

---

[17] *Me mandava fumi a la testa de inebriare.*
[18] *Non viene mai a mancho.*
[19] *Nahe bagne.*
[20] *Le montagne d'oro.* (Aci = Montanae, exploatări miniere.)
[21] *Cavano.*
[22] *Finano.*
[23] *Una ferula d'oro intorta.*
[24] *Aervasser.*
[25] *In Zare.*
[26] Lacună în textul tipărit.
[27] *Su la foza* (= foggia).
[28] *Cum quelli rami.*
[29] *Bisontes* = bouri.
[30] Un fel de capre.
[31] *Morbum caducum.*

Cît despre bibliotecă[32], vă spun că am fost în ea şi nu se află nici o carte bună, toate cele bune au fost furate ... [Un exemplar din Pliniu a fost luat de Hieronimus Balbo] [Despre Moscova şi ţara tătarilor l-ar putea lămuri mulţumită unui om foarte învăţat, Iacob Ziegler, bavarez, astrolog, cosmograf şi matematician, vine în fiecare zi la Orator să-i citească din Ptolemeu. A scris multe lucrări de geografie şi a construit un meteoroscop, primul cunoscut de 500 de ani încoace. Oratorul îl va aduce pe acest om capabil la Veneţia].

Cît despre ierburile de leac[33], aci se află din belşug cele mai frumoase pe care nu le găseşti în Italia. În septembrie vă voi trimite cîteva specii (?)[34] de animale, dacă vom merge în Boemia unde vom trece prin pădurea hercinică[35], sper să văd unele lucruri frumoase.

... Buda 1 mai 1520

SCRISOARE-RAPORT CĂTRE DOGE[36]

5 octombrie 1523, Coneiano

Au şi rîuri în Transilvania care // poartă col. 113 aurul cel mai ales în grăunţe ca cele de sorg[37] sau asemenea cu bobul[38] sau cu alunele, sau şi în bulgări mari care cîntăresc fiecare 100 şi 200 de ducaţi, aşa cum am văzut <eu însumi>, s-au găsit şi în vii mlădiţe din aurul cel mai ales, înalte de un cot încolăcite pe butuc ca nişte coarde de viţă[39] şi am văzut făcîndu-se inele din ele[40]. Şi în unele locuri, tot în Transilvania, în pămîntul în care se seamănă se află nisip de aur. Mai este acolo un rîu despre care spun ei că transformă fierul în aramă. Acest lucru nu este adevărat, ci fierul care a rămas cîteva zile în acel rîu prinde deasupra o rugină de aramă adevărată, şi aceasta o dată rasă, fierul rămîne la culoarea sa şi la firea sa dintîi. Se mai află încă sub pămînt multe vine[41] de medalii de aur şi de argint, căci această Transilvanie odinioară a fost o colonie a romanilor şi se chema pe latineşte Dacia, şi aceea care e azi numită Dacia în Flandra a fost numită de antici Cimbrica. Mai au şi mulţi munţi de sare din cea mai albă, şi sare gemă, şi nu pun să fie desfă-

[32] Desigur biblioteca lui Matei Corvin, aşa-zisa Corviniană.
[33] *Semplici.*
[34] *Semenze di animali.*
[35] Numire care a căpătat un sens legendar. În general desemna „Pădurea Neagră" din Germania, apoi a ajuns să fie localizată undeva prin nord, fără o situare mai precisă.
[36] După textul italian din *Diarii,* vol. 35, col. 99 ş. u.
[37] *Sorgho,* graminee originară din Africa.
[38] *Globi.*
[39] *Claviculatim intorte.*
[40] Probabil că a văzut inele despre care i s-a spus că erau făcute dintr-un asemenea aur vegetal.
[41] *Vene.*

cută (?)[42] pe teritoriul lor, ci îngăduie intrarea în Croaţia, Slavonia şi Ungaria, spre hotarul Austriei <precum şi> în Moravia, Silezia şi Boemia, a sării dinafară, mai ales germană. Mai au şi ceară neagră folosită la lumînări în Transilvania şi în Mysia sau Valahia[43] şi această ceară se formează dintr-o licoare mirosind ca păcura, care picură din anumiţi munţi într-o luncă (?)[44] sau un lac, şi după un timp se întăreşte ca ceara, şi această licoare e un fel de bitum pe care autorii <antici> îl numesc asfalt. Un alt lucru însemnat şi vrednic a fi amintit am văzut în Ungaria lîngă un oraş care se numeşte Baia Mare pe drumul spre Transilvania: un izvor de o anume apă asemănătoare întocmai la culoare, gust şi savoare cu vinul alb acrişor, şi putîndu-te şi îmbăta[45], şi ei o beau <întocmai> ca vinul şi i-au zis „izvorul de vin," şi dacă eu nu l-aş fi văzut, şi n-aş fi gustat <apa aceea> nu aş fi dat crezare lui Pliniu, cînd pomeneşte de asemenea izvoare . . .

. . . .

108 . . . Prea ilustrul voievod al Transilvaniei[46] este chibzuit, prudent şi foarte înzestrat, prieten bun al siniorieі, iubit de toţi, duşman al nemţilor, urît de palatin[47] cu care e în cea mai mare duşmănie, şi totuşi mănîncă şi bea cu el toată ziua. Este un comandant viteaz, dar nu are experienţa care se cere unui comandant din acel regat, dar el este un alt Gazeli[48], şi el ar fi bucuros ca acel regat să fie pierdut, şi apoi el cu ajutorul celor din Transilvania să-l recîştige şi să se facă rege, dar el nu va trăi mult căci are sănătatea şubredă.

. . . Măritul domn Ioan Dragfi, comitele de Timişoara . . . este un magnat de frunte, iubit de toţi, priceput la oaste şi bun prieten al nostru (=al Veneţiei).

Apoi mai e măritul domn Petru Perenyi, fiul răposatului comite palatin. E foarte tînăr, înţelept şi iscusit şi foarte bogat, şi magnat de seamă.

110 . . . Apoi mai este reverendisimul episcop al Transilvaniei[49], om de o nespusă zgîrcenie, iscusit dar şi răutăcios şi duşman statului <nostru>. Nu ştie să facă altceva decît să chefuiască[50] şi să strîngă bani.

. . . Apoi mai e episcopul de Oradia, a fost fiul prea ilustrului palatin defunct[51], este binevoitor faţă de statul nostru, dar e puţin preţuit, fiind socotit de toţi ca nebun . . .

---

[42] *Non lo fanno distribuire.*

[43] Nu se poate şti dacă autorul se referă aci la Ţara Românească, sau la Moldova, numită tot Valahia <mică>.

[44] *Bassa.*

[45] *Fumosa de inebriare.*

[46] Ioan Zápolya.

[47] Ştefan Báthory.

[48] *Gazeli.* E vorba de Berdi Ghazali, unul din cei doi comandanţi ai armatei din Siria a Sultanului Babilonului, Kansu pe care l-a trădat în 1516 (24 august) în lupta din faţa Alepului.

[49] Fr. Varday — menţionat şi de Taurinus în *Stavromachia.*

[50] *Crapular.*

[51] Perenyi.

MICHAEL BOCIGNOLI DIN RAGUZA

(? — după 1534)

*

Michael Bocignoli se trăgea dintr-o familie raguzană cunoscută, Boccignoli, Bucignoli, Buzignoli, sau în formă slavă: Bocinich, Manatich. În 1403 Marino Bocignoli fusese rector al republicii raguzane. Un alt urmaş, Michael Bocignoli, e menţionat în documente prin 1445 (Gelcich şi Thalloczy, *Diplomatarium relationum reipublicae ragusinae cum regno Hungariae*, Budapesta, 1887, p. 103; C. Jireček, *С помeници српски*, în ,,Споменик" XI, Belgrad, 1892, p. 83. Autorul scrisorii ce urmează mai jos, care purta şi el numele de Michael a trăit la sfîrşitul veacului al XV-lea şi în primul sfert al veacului al XVI-lea.

Nu ştim în ce împrejurări a stat în Ţara Românească înaintea urcării în scaun a lui Neagoe Basarab (1512—1521) pe care l-a cunoscut ca simplu boier.

Se ştie că sub Radu cel Mare şi apoi sub Neagoe legături de familie uneau pe boierii Craioveşti şi chiar pe domn cu slavii de sud, ceea ce a trebuit să favorizeze şi legături de tot felul, comerciale şi culturale cu Raguza, şi apoi prin intermediul ei cu Veneţia. Şi medicul lui Neagoe era un raguzan: Ieronim Matievich. Bocignoli, cu prilejul şederii sale în Ţara

Românească înainte de 1512, a putut să capete acele informaţii asupra trecutului ţării şi a luptelor cu turcii de care dă dovadă în epistola adresată în 1524 unuia din secretarii împăratului Carol Quintul „Geraldo Plania" pe latineşte, sau după numele său de toate zilele Gérard de Plaines seigneur de la Roche, care avusese un rol apreciabil în negocierile cu electorii imperiali în preajma alegerii lui Carol Quintul din vara anului 1519. A făcut parte de asemenea din delegaţii împăratului, împuterniciţi să încheie în noiembrie 1521 împreună cu papa şi cu regele Angliei o ligă împotriva lui Francisc I. Scrisoarea lui Bocignoli trebuie pusă în legătură cu îndemnurile la cruciadă sau măcar la o solidarizare a lumii creştine în faţa ameninţării turceşti care căpătase o acuitate încă şi mai mare după reprimarea încercării vizirului Ahmed de a se face sultan independent al Egiptului (octombrie 1523—1524), şi după capitularea cavalerilor de la Rhodos (21 decembrie 1523). Cum Belgradul fusese cucerit de turci încă din 1521 calea părea acum deschisă sultanului Soliman pentru nimicirea lumii creştine. Papa Clement al VII-lea încerca din nou să reia firul întrerupt în 1519 al unei ligi creştine puse la cale de Leon al X-lea. Dar pentru un ajutor efectiv toate apelurile se îndreptau spre împărat.

Faptul că epistola lui Bocignoli a fost tipărită arată că era destinată a fi folosită ca armă de propagandă pentru mobilizarea lumii creştine. Ea este înfăţişată de autorul ei ca o contribuţie cu totul spontană cu scopul de a-şi arăta admiraţia şi zelul faţă de adresant, despre care i-a vorbit fratele „Ioannes Gocius" care a venit la Raguza de cîteva luni pentru nişte tratative dintre împărat şi republica raguzană. Acesta l-a îndemnat să-i scrie secretarului imperial şi chiar să-l informeze despre Orient, făcînd astfel şi un serviciu plăcut împăratului. După acest preambul urmează ştirile privind nişte evenimente care se şi consumaseră, ca tentativa zădărnicită a lui Ahmed în Egipt şi evenimentele petrecute în Ţara Românească de la moartea lui Neagoe Basarab încolo. Dar acestea subliniau importanţa conjuncturii din momentul însuşi al trimiterii epistolei, care se arăta a nu avea alt rost decît a atrage atenţia asupra *rolului pe care l-ar putea juca Zápolya avînd ca bază Transilvania împreună cu Ţara Românească şi Moldova*. Sultanul, despre care se spusese că s-a îndreptat spre Egipt, s-a întors la Constantinopol, şi *este pregătită o expediţie împotriva Ţării Româneşti*, sub conducerea lui Mustafa paşa. „Această Ţară Românească este aşezată dincolo de Dunăre în faţa Nicopolului — care a fost odinioară oraş de scaun al bulgarilor (!), acuma supus turcilor — şi de curînd ea (= Ţara Românească) a părăsit pe turci *(ab Turcis recens defecit)*. Dar mai înainte de a arăta cauza acestei defecţiuni am găsit cu cale să arăt aşezarea Ţării Româneşti şi să mai spun încă alte cîteva lucruri luînd-o ceva mai dinainte pentru ca cele povestite să fie mai lămurite . . ."

De fapt el începe istoricul evenimentelor de la Vlad Ţepeş şi caută să scoată în relief opoziţia „domnişorilor" (*reguli*) care au dus la amestecul turcilor.

Epistola lui Bocignoli, care e compusă după tipicul scrisorilor de propagandă contra turcilor, pare inspirată în parte de textul lui Enea Silvio Piccolomini, publicat precum se ştie în Cronica din Nürnberg la sfîrşitul secolului precedent. Asemenea scrieri constau de obicei dintr-o scurtă descriere geografică despre ţară şi locuitori, urmată de o schiţă istorică, ajungînd la situaţia din momentul întocmirii sale.

Textul acesta trebuie folosit cu prudenţă reţinînd acele informaţii care sînt concrete şi obiective şi care aduc elemente noi pentru cunoaşterea acestei perioade tulburi din istoria Ţării

Româneşti. Totodată trebuie semnalat faptul că autorul păstrează o tăcere constantă cu privire la acţiunea lui Radu de la Afumaţi, de pildă. Descrierea geografică e foarte sumară şi se menţine la generalităţi şi la unele afirmaţii inexacte: de exemplu că Ţara Românească nu produce vin. Atitudinea autorului faţă de români e lipsită de înţelegere şi plină de o îngîmfată superioritate. Dacă luptele facţiunilor boiereşti au fost într-adevăr o cauză de slăbire a statului şi deci merită a fi condamnate, nimic nu îndreptăţeşte atitudinea faţă de popor în general, al cărui spirit îl declară *rude ingenium atque incultum parque suo pecori*... etc., iar în alt loc spune de locuitori că ar fi iubitori de vin şi lacomi la mîncare! În schimb îl ridică în slăvi pe Zápolya, al cărui agent s-ar putea să şi fie. Se ştie că şi mai apoi, ca rege, Zápolya s-a înconjurat de preferinţă de raguzani, dalmatini şi în genere de slavi din sud, care au fost partizanii săi cei mai zeloşi. Pentru a justifica acel compromis cu turcii *sugerat de Zápolya românilor* sau mai bine zis impus lor, căci ei nu i se puteau împotrivi, autorul invocă „instabilitatea" lor *(mobile gentis ingenium et semper in proditionem spectans)* într-o împrejurare în care tocmai instabilitatea şi înşelarea nădejdilor trezite veneau de la el şi nu de la românii amăgiţi şi lăsaţi apoi să se descurce cum or şti. Tot accentul este pus pe o eventuală acţiune a lui Zápolya sprijinit de cele trei ţări române (!). Epistola se încheie cu ştiri mai mărunte, cum e cea privind asediul cetăţii Clissa din Dalmaţia. Dar întocmai ca povestirea perimată despre Egipt, cu care începe epistola, aceste informaţii secundare nu sînt cuprinse în scrisoare decît pentru a-i da un caracter mai obiectiv şi a nu dezvălui de la început scopul urmărit prin ea.

Cînd îl mai regăsim pe Bocignoli în 1534, la Viena, el este în slujba lui Ferdinand. Oratorul (solul) veneţian la Viena, Francesco Contarini, anunţă la 16 februarie 1535 Sinioria că regele ar avea de gînd să trimită acolo pe domnul „Michiel Buccignuol" Raguzanul, binecunoscut la Veneţia. Această veste dată pe baza afirmaţiei lui Bocignoli, este îndreptată în scrisoarea următoare din 25 februarie 1535, arătînd că el merge pentru treburi ale sale şi nicidecum trimis de rege. Alte amănunte lipsesc deocamdată. El nu apare în dicţionarul biografic al lui Gliubich.

Epistola lui Bocignoli analizată mai sus şi purtînd data de 29 iunie 1524 a fost tipărită sub titlul următor: *Epistola Michaelis Bocignoli Ragusei ad Gerardum Planiam Maiestatis secretarium, in qua exponit causas rebellionis Axmati a Solymano Turcarum imperatore, et quo pacto Axmati consilia opressa fuerint cum ipsius interitu, praeterea ut Solymannus rebus Cayri compositis, expeditionem in Valachiam susceperit cuius sane provinciae situs, amplitudo, fertilitas, hominum mores, ingenia, quaedamque alia describuntur gratissima futura his, qui stratagemata, dolos, et variam fortunam maxime principum scire cupiunt adduntur quoque prefecturarum Turcicarum et quarumdam provinciarum recentiora nomina.*

Din această tipăritură s-au păstrat numai două exemplare, unul la Nemeti Múzeum din Budapesta, iar celălalt la Biblioteca Naţională din Viena, după care s-a făcut o reproducere fotografică pentru Biblioteca Academiei. Textul se află reprodus de A. Veress în *Acta et Epistolae Relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, t. I, Budapesta, 1914, pp. 129—132, însă fără prima parte introductivă redată de noi mai sus după original.

Epistola a fost tradusă parţial în limba italiană de A. M. del Chiaro în *Istoria delle moderne rivoluzione della Valachia, con la descrizione del paese, natura, costumi, riti e reli-*

gione degli abitanti, MDCCXVIII, Veneţia, p. 111 ş.u. (ed. N. Iorga, Bucureşti, 1914, pp. 113—118). Această versiune parţială a fost tradusă de S. Cris Cristian în *Revoluţiile Valahiei de Anton Maria del Chiaro „fiorentino"* (Iaşi, 1929, pp. 71—75).

În 1897, N. Iorga a retipărit versiunea parţială italiană a lui del Chiaro în „An. Acad. Rom.", Mem. secţ. ist., s. II, t. XIX, Bucureşti, 1897, pp. 271—274, doc. nr. IV, în anexa studiului său *Pretendenţi domneşti în secolul al XVI-lea*, însoţind-o de unele identificări. E menţionată şi în *Istoria românilor prin călători*, II, p. 102.

[DESCRIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI][1]

29 iunie 1524

Această Valahie se mărginește dinspre răsărit cu cealaltă Valahie, care e numită de unguri Moldova, și <a fost odinioară> numită de cei vechi Dacia[2], dinspre apus cu ungurii și cetatea Severinului[3] așezată pe malul Dunării și ținînd de unguri, dinspre nord cu munții care despart regiunea de supușenie ungurească a Transilvaniei de Țara Românească[4], dinspre miază-zi <cu> Dunărea. Se întinde în lungime de la apus la răsărit, cale de douăsprezece zile, în lățime de la miazăzi la miazănoapte cale de trei zile și mai mult. În acest șes necurmat pămîntul este gras, potrivit pentru cultură, afară de p. 4a

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin al lui Michael Bocignoli Raguzanul, *Epistola ad Gerardum Planiam* (1524) fotocopie în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

[2] Confuzie a autorului.

[3] În text: *Sibignique*, citire greșită desigur în loc de *Severinique*. Severinul a fost cucerit de turci de la unguri în 1524. Vezi și *Hurmuzaki*, II/3, pp. 475—476.

[4] *Valachiam*.

locurile unde e tăiat de mlaştini sau păduri. Regiunea este productivă în toate
cele privind nevoile traiului, în afară de vin[5], de care acest neam este foarte
doritor ca unul ce e aplecat la beţie şi la lăcomie[6]; nu este nicăieri în altă parte
o mai mare mulţime de vite, iar hergheliile de cai sînt abia mai puţin numeroase
p. 4 b ca turmele de vite mărunte; // se locuieşte, nu în oraşe, ci în sate dar cu popu-
laţie foarte deasă. Căci în această ţară sînt 15 mii de sate dintre care cele mai
mici au cîte 50 de case, în ea sînt munţi de sare pe care localnicii îi taie aşa
cum <se taie> pietrele în cariere şi o vînd turcilor. Spiritul poporului este
grosolan şi necioplit[7] <ei sînt> deopotrivă cu vitele lor; nu se îngrijesc nici de
slujbă ostăşească şi nici de treburile obşteşti; sînt atît de porniţi pe harţă şi
ceartă, încît de cele mai multe ori nu se dau în lături de a-şi omorî domnii, din
care cauză s-a întîmplat că deşi erau tributari doar ungurilor au ajuns nu numai
tributari turcilor dar aproape subjugaţi de ei[8]. Se folosesc de o limbă italiană,
dar ceva mai redusă[9], sînt creştini dar schismatici. A fost odinioară la ei un
domn — pe care ei îl numesc voievod — cu numele de Dragul[10], bărbat ager
şi cît se poate de priceput în treburile ostăşeşti. Acesta nu numai că-şi apăra
deosebit de bine ţara sa, dar iarna cînd îngheţa Dunărea, cum se întîmplă ade-
sea, călca hotarele turcilor şi pustia <ţinuturile lor> cu focul şi sabia. Infuriat
de acest lucru Mahomed[11] — străbunul lui Soliman[12] care domneşte acum asu-
pra turcilor — trecînd Dunărea pentru a răzbuna <aceste> vătămări, a intrat
în Ţara Românească, <dar> Dragul nu i-a ieşit nicidecum înainte, căci el îşi
dusese de pe ogoare şi din sate nu numai oamenii şi vitele, dar chiar şi toate cele
trebuitoare traiului în adîncurile pădurilor înconjurate de mlaştini, astfel că
armata turcilor trebuia să-şi aducă din altă parte cele de nevoie pentru hrană,
iar Dragul, pregătindu-şi cîţiva călăreţi noaptea, foarte adesea <sau> ziua de
cele mai multe ori ieşea din păduri pe drumuri ocolite şi poteci cunoscute şi nimi-
cea pe neaşteptate pe mulţi turci fie în căutarea hranei, fie depărtaţi mai mult
de trupă: uneori ataca tot grosul lor pe cînd nu se aşteptau nicidecum la aceasta
şi după ce răpunea pe mulţi <din ei> pînă să se adune <de luptă>, fugea
p. 5 a iarăşi în păduri şi nu-l // lasă pe duşman să dea lupta în condiţii egale[13].

---

[5] Inexact.

[6] Afirmaţie răuvoitoare, cf. mai sus nota bibliografică, p. 173.

[7] Vezi mai sus p. 173.

[8] *Non solum vectigales sed pene subditi.*

[9] *Lingua itala sed alquanto contractiore.*

[10] *Dragulus* = Dracul, poreclă ce o întîlnim atît la Vlad Dracul, cît şi la Vlad Ţepeş (1456—1462, 1476), la care se referă aci autorul.

[11] Mahomed al II-lea cuceritorul Constantinopolului (1451—1481).

[12] Soliman I Magnificul (1520—1566). Era fiul sultanului Selim I (1512—1520), el însuşi fiul lui Baiazid al II-lea (1481—1512) urmaşul lui Mahomed al II-lea.

[13] *Aequis conditionibus.*

De aceea Mahomed, cum nu avea nici aprovizionare pentru armată și cum nici nu voia să-și primejduiască ostașii atacîndu-l pe Dragul ce stătea închis în desișurile pădurilor, a fost silit să se întoarcă pe unde venise, fără pradă, fără izbîndă și după ce a pierdut pe mulți dintre ai săi. Iar domnișorii[14] românilor, scăpați de teama dușmanului, uitînd de tot binele avut de la Dragul, au început să urzească lucrături dușmănoase întru răpunerea lui Dragul, să se dea în lături de la slujba ostășească, să-i laude pe turci, să ponegrească isprăvile lui Dragul, să declare că izbînda va ajunge o dată mai dăunătoare învingătorilor decît învinșilor, și să susțină că ei nu pot răbda să-i aibă pe turci de dușmani, și să-și dea părerea că trebuie încheiată o alianță cu ei chiar cu stabilirea unui tribut — în timp ce Dragul dimpotrivă se străduia să-i îndemne să nu ceară pace de la <dușmanii> învinși <ci> să se apere cu armele <apărîndu-și> și toate ale lor și să-i convingă să trăiască în libertate și în sfîrșit să spună <răspicat> că nu va îngădui niciodată cît va trăi, ca Țara Românească să ajungă tributară turcilor. Și cum el stăruia în această părere a fost măcelărit[15] prin vicleșug de domnișori și în locul lui a fost pus un altul[16]. Acesta a cumpărat pacea de la turci cu plata unui tribut anual de douăsprezece mii de bani de aur[17], iar copiii lui Dragul și mulți din facțiunea lui au fugit la turc de care au fost bine primiți și lăsați să trăiască mai departe ca creștini, căci aceștia nu erau schismatici, ci catolici[18].

Iar românii veșnic nemulțumiți oricum ar sta lucrurile, nu l-au lăsat să domnească mult nici pe acela pe care îl puseseră în locul celui mort, ci ucigîndu-l, și neputîndu-se împăca mai apoi pe cine să aleagă domn, au supus alegerea hotărîrii turcului. Iar acela numește pe unul[19] din cei care fugiseră la el și-i poruncește să meargă în „provincie"[20] întocmai ca unul din slujbașii săi învestit cu insignele slujbei sale, și hotărăște ca nimeni să nu poată fi domn al Țării Românești decît acela pe care fie că l-ar numi el, fie că l-ar alege românii // și p. 5b
l-ar întări el Mai adaugă că, de cîte ori i-ar porunci să vină la Constantinopol, să facă aceasta fără zăbavă întocmai ca guvernatorii[21] celorlalte provincii și prin aceasta s-a ajuns ca ei să fie aproape subjugați de turci. Cu timpul, sul-

[14] *Reguli* — tradus de A. M. del Chiaro prin: nobili (boieri).

[15] *Obtruncatur.*

[16] = Laiotă Basarab.

[17] *Aureis.*

[18] Vezi I. Bogdan, *Vlad Țepeș*, București, 1896, p. 31, amintește că Mihnea a fost catolic. Pentru autor termenul de creștin nu poate fi înțeles decît aplicat catolicilor.

[19] Ia N. Iorga, *Pretendenți domnești în sec. al XVI-lea*, în „An. Acad. Rom.", Mem. secț. ist., t. XIX, 1896—1897, p. 206, nr. 5, Mihnea fiul unui „Dracole". Vezi și *Hurmuzaki*, II2, pp. 574—575: „*quidam filius condam Dracule voievode Mihne vocatus*".

[20] Adică în Guvernămîntul încredințat lui.

[21] *Praefecti.*

tanul[22] turcilor cucerește Belgradul[23]. Basarab[24], domnul Țării Românești (pe care l-am cunoscut înainte de a fi domn, pe cînd mă aflam la români), moare lăsînd după el un fiu[25] de șapte ani. Sultanul îi trece acestuia domnia și îi pune epitropi turci[26] care să cîrmuiască țara pînă ce ar ajunge copilul vîrstnic, cu gîndul ca <astfel> să se învețe cu încetul românii cu domni turci, <căci> ivindu-se acest prilej îi venise gîndul să ocupe țara cu desăvîrșire, deoarece vedea că pe aci e trecerea cea mai ușoară contra ungurilor cu care începuse să poarte război, și socotea că dacă această țară ar fi cîrmuită de turci în același fel ca celelalte pașalîcuri[27], el ar trage mai mult folos din ea. Iar românii nu l-au primit nici pe copil și nici pe turci[28], ci primind în locul celui ce murise pe alt domn[29], ei trimit soli la turc și îl roagă să-l întărească pe domnul ales de ei și se străduiesc să-l convingă că <acel> copil nu e în stare de nimic[30] din cauza vîrstei prea fragede și nu e de loc potrivit pentru o cîrmuire atît de însemnată, și pe lîngă aceasta nu este potrivit cu datina cea veche ca să fie dată țara turcilor, și ei spun cu tărie că nici românii nu vor îngădui vreodată acest lucru. Mîniindu-se turcul din această pricină a poruncit, împotriva legii și a dreptului popoarelor, să fie gîtuiți solii, iar pe ceilalți care veniseră cu ei i-a lăsat să se întoarcă acasă după ce a pus să li se taie nările. Pe lîngă acestea poruncește pașalelor de Nicopole[31], Vidin[32] și Silistra[33] să-și adune oastea de pradă[34] și să pustiască Țara Românească. Aflînd acestea, românii îl cheamă din Transilvania pe Ioan, comitele de Sepus[35] și i se supun lui împreună cu
p. 6 a toate ale lor, părăsind fățiș pe turci. Iar acela // vine cu oaste în Țara Românească și-i oprește pe turci[36] ce se pregăteau să jefuiască țara. Cînd i s-a dat

---

[22] *Rex.* = Soliman.

[23] La 29 august 1521.

[24] Neagoe Basarab (1512—1521).

[25] Teodosie (15 septembrie—decembrie 1521).

[26] Mehmed beg, un Basarab turcit care trecuse Dunărea spre a sprijini pe Teodosie, domnește de fapt în Țara Românească (1521—1522) alături de moștenitorul legitim și de doamnă (Despina).

[27] *Praefectura.*

[28] *Turcas* (adică epitropii turci amintiți mai sus). Curînd au pus să fie trimis Teodosie la Constantinopol, iar Mehmed organiză țara ca o provincie turcească. N. Iorga, *op. cit.*, p. 210.

[29] Vlad (Dragomir Călugărul) (1521—1522).

[30] *Inutilem.*

[31] *Nicopolis.*

[32] *Bedini.*

[33] *Cilistriae.*

[34] *Manum praedatoriam.*

[35] Ioan I. Zápolya ce purta titlul de comite de Zips (Sepus) era atunci voievod al Transilvaniei.

[36] Armata turcă a fost înfrîntă în lupta de la Grumazi iunie 1522 și urmărită pînă la Nicopole și Șiștov. Pentru participarea lui Radu de la Afumați, vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, p. 312.

de ştire acest lucru sultanului, temîndu-se să nu ocupe ungurii ţara, a început să trateze pacea cu românii, după vechile condiţii oferite mai înainte, pace pe care românii la îndemnul comitelui (căci se temea de sufletul schimbător al acestei naţii, înclinate întotdeauna spre trădare)[37] au primit-o cu voie bună şi s-a încheiat înţelegerea <aceasta> ca sultanul să numească domn pe unul dintre românii pe care i-ar avea la el <iar> românii să plătească tribut tot ca mai înainte, şi dacă nu au dat cumva ceva din tributurile trecute să le întregească <acum>, iar turcii de atunci încolo să nu aibă nici o <altă> putere în <acea> ţară în afară de acestea <arătate mai sus>. După ce s-a înţeles astfel, ei primesc pe voievodul[38] trimis de turci, comitele de Sepus se întoarce la el. Dar românii veşnic nemulţumiţi cu starea de lucruri de la ei caută altceva, căci alungîndu-l pe voievodul trimis de sultan, ei numesc în locul lui pe un altul[39]. Acest lucru deşi turcul l-a răbdat greu, totuşi sfătuit poate de împrejurări s-a prefăcut că nu e supărat, şi apoi a trimis în Ţara Românească un sol cu 300 de călăreţi ca să-i ducă domnului de curînd ales insignele domniei, <adică> buzduganul[40], steagul pe care îl folosesc în luptă toţi comandanţii[41] pe care turcii îl numesc Sangeac <bei>[42], şi care este făcut dintr-o coadă de cal[43], şi apoi o podoabă de cap din fir de aur răsucit ca o cunună[44]. Acesta după ce vine în Ţara Românească este primit cu cinste de voievod, dar cînd în faţa domnişorilor şi a voievodului se preface că vrea să-i pună <voievodului> cununa[45] pe cap îl loveşte cu buzduganul în cap şi îl omoară pe voievod[46], după cum îi poruncise sultanul. Iar ceilalţi călăreţi îi atacă şi îi măcelăresc pe cei mai mulţi dintre domnişori, şi încălecînd fără să li se împotrivească nimeni se îndreaptă spre cetatea[47] care e aşezată la // ţărmul Dunării p. 6b
şi pe care românii după moartea lui Dragul, ajunşi tributari turcilor, o predaseră. Aflînd acestea, comitele de Sepus aleargă în <Ţara Românească> o ia în stăpînire pentru a respinge primejdia comună printr-o luptă crîncenă. Căci dacă turcii ar ocupa Ţara Românească s-ar sfîrşi cu toată Transilvania al cărui principe suprem este el. Apoi, sultanul uşurat de teama defecţiunii Egiptului pregăteşte o expediţie împotriva românilor şi dacă ar porni într-acolo el <însuşi>, s-ar sfîrşi nu numai cu românii şi cu moldovenii, despre care am

---

[37] Vezi mai sus nota bibliografică, p. 173.
[38] Vladislav al III-lea (aproximativ noiembrie 1523).
[39] Radu Bădica (1523—1524), fiul neligitim al lui Radu cel Mare.
[40] *Clavam ferream.*
[41] *Praefecti.*
[42] *Sangachos.*
[43] Este vorba de tuiurile turceşti.
[44] *Velut diadema circumdatum.*
[45] *Insigna.*
[46] În ianuarie 1524.
[47] *Castellum* identificat de del Chiaro cu Giurgiu.

spus mai sus că sînt numiţi daci, dar cei mai mulţi socotesc că s-ar sfîrşi curînd şi cu ungurii şi cu polonii, întrucît nu se vede să fie la unguri mijloace de luptă cu care să poată ţine piept unui principe atît de puternic. Iar dacă el (= Zápolya) ar trimite pe careva din ai săi[48] şi transilvănenii ar fi binevoitori şi moldovenii <li> s-ar uni <şi ei> în acest <gînd> şi românii ar rămîne credincioşi, se crede că primejdia nu va fi aşa de mare.

... din ziua a 29-a a lui iunie 1524. Raguza.

Michael Bocignoil

---

[48] *Si vero quempiam ex suis miserit* (ca domn adică).

GEORG REICHERSTORFFER

(înainte de 1500 — după 1550)

Nu se cunosc multe date biografice despre Georg Reicherstorffer. Sas din regiunea Sibiului, trăgîndu-şi originea probabil din Biertan, dar născut la Sibiu, unde a şi funcţionat ca notar al oraşului („Rhatschreiber") doi ani, el ajunge secretar al reginei Maria a Ungariei, sora lui Ferdinand de Habsburg, în preajma dezastrului de la Mohács. Trecînd apoi în slujba lui Ferdinand I (1526), care invocă dreptul său de moştenitor al coroanei Ungariei, capătă titlul de secretar regal şi consilier şi e folosit în diferite misiuni legate de războiul ce începe între noul său stăpîn şi Ioan Zápolya, care se încoronează rege la Buda la 5 noiembrie 1526, în timp ce Ferdinand se încoronează şi el la Praga.

Amîndoi rivalii caută să-l atragă de partea lor pe domnul Moldovei. Acesta a fost sensul primei solii a lui Reicherstorffer în Moldova.

Plecat din Viena la 27 iunie 1527 şi trecînd prin Liov, intră în ţară pe la nord şi ajunge la Bacău (sau Hîrlău, după I. Ursu, numele localităţii arătate putînd fi citit şi Bacclovia), de unde trece apoi la Breţc în secuime, în drum spre Braşov, unde îl aflăm încă la 20 august.

Itinerarul acesta dintîi transpare în *Chorographia Moldovei*, unde însă se suprapune şi amintirea întoarcerii a doua din Moldova prin munţii Maramureşului în direcţia Hust în anul 1535.

Scrisorile de împuternicire pentru cele două misiuni sînt publicate greşit în *Hurmuzaki* II1, pp. 84—87 ca fiind amîndouă din acelaşi moment: 25 martie (!) corect 8 decembrie 1534, întrucît Conceptio Virginis, adică Zămislirea Fecioarei, nu trebuie confundată cu Bunavestire. De fapt instrucţiile publicate la pp. 86—87 sînt din 18 iunie 1527 şi sînt în legătură cu prima misiune în Moldova a lui Reicherstorffer, determinată de rivalităţile pentru stăpînirea Ungariei. Ferdinand, amintind de alegerea sa recentă ca rege al Ungariei, reînnoieşte apelul trimis prin solul său Mischillinger („Laurentius Misschitus"), ca urmare a ofertelor de servicii ale domnului Moldovei. Acesta e invitat să-şi dea concursul, ţinînd în respect pe domnul Ţării Româneşti şi pe secui, în eventualitatea unei împotriviri a acestora faţă de cauza lui Ferdinand. Totodată se oferă o mediaţie în conflictul în curs dintre cei doi domni. Se aşteaptă precizări asupra pretenţiilor lui Petru cu privire la cetăţile din Transilvania. În sfîrşit, scuzînd netrimiterea sumei de 1 000 de florini, consimţită dinainte, se făgăduieşte plata sa imediată la Cracovia de cum se va fi învoit domnul la propunerile făcute.

În realitate cea mai mare confuzie poate fi observată în întocmirea instrucţiilor pentru trimişii habsburgici în ţările noastre. Ceva mai înainte, într-o primă fază se arăta că Petru Rareş trebuia felicitat pentru urmarea sa la domnie după George Zápolya! Instrucţiile date lui Glinčić tot la 18 iunie amestecă la recomandările privind Ţara Românească altele privind Moldova (!) (vezi A. Veress, *Acta et Epistolae relationum*..., p. 147). Astfel nu e de mirare că şi misiunea lui Reicherstorffer la Petru Rareş în vara anului 1527 era lipsită de orice precizie, ea răspunzînd doar la o solie anterioară a domnului care însă purta negocieri în acelaşi timp şi cu Zápolya.

Dar Reicherstorffer în drumul său spre Moldova mai avusese şi o misiune la Cracovia despre care aminteşte doar în treacăt, după cum tot în treacăt pomeneşte de succesul celei din Moldova. De fapt după cum rezultă din jurnalul soliei, Moldova nu constituia ţelul principal al misiunii sale îndreptate mai ales spre o acţiune în Transilvania pe lîngă conducerea orăşenească şi provincială a Braşovului şi Sibiului. Amestecul său acolo a avut un caracter sectar şi de aventură, care probabil a fost dezaprobat de sfetnicii regelui. De aceea vorbind el în scrisoarea de închinare a *Chorographiei Moldovei* (prima sa operă publicată de el sub numele său) de primejdiile întîmpinate în timpul misiunii sale, el le situează în cursul călătoriei sale din Moldova (!) care a fost în realitate lipsită de orice fel de peripeţii, pentru a nu redeştepta amintirea mai puţin favorabilă a isprăvilor sale din Transilvania.

Sosind la Braşov la 24 august ca singur reprezentant al regelui, a căutat nu atît să aibă adeziunea diferitelor centre săseşti, cît să obţină supunerea lor cu sila. Asociindu-şi pe fratele său Nicasius, fost luptător în armata generalului habsburgic Kacianer, împreună şi cu alţi trei mercenari Martin „Lapicida" (= Pietrarul), Blasius Török (= Turcul) şi Siegmund Zaz îşi alcătuieşte o trupă de 300 de puşcaşi şi 32 de călăreţi, sporită în curînd la 2 000 de ostaşi. Aceştia săvîrşesc acte de violenţă chiar împotriva elementelor dispuse să adere la partida lui Ferdinand, care prindea tot mai multă consistenţă după înfrîngerea lui Zápolya la Tokay (27 septembrie 1527). După o acţiune de intimidare împotriva Sibiului, şi după uciderea nejustificată a judelui I. Morgondai şi a lui Petre Gereb de Vingarth, amîndoi

partizani ai lui Ferdinand, de către banda înarmată condusă de cei trei auxiliari ai lui Reicherstorffer, care au trebuit să susţină şi atacul castelanului de Făgăraş, Thomory, lucrurile au luat o nouă întorsătură prin apariţia unor noi reprezentanţi ai lui Ferdinand. Mai întîi nobilul maghiar Horvath de Vingarth, apoi în martie 1528 Petru Perenyi, voievodul Transilvaniei, care, scurtă vreme după numirea sa de către Zápolya ca voievod, trecuse la Ferdinand şi acum venea învestit cu o autoritate ce nu mai lăsa loc unor acţiuni anarhice ca cele ale bandei lui Nicasius şi a celorlalţi tovarăşi ai acestuia. Adunarea saşilor de la Agnita a şi osîndit la moarte pe făptaşii acestor crime.

Reicherstorffer, socotindu-şi rolul încheiat o dată ce auxiliarii săi erau ameninţaţi să fie traşi la răspundere pentru cele două omoruri săvîrşite, pleacă din Braşov împreună cu ei şi cu o escortă însemnată spre Buda unde palatinul Ungariei Ştefan Báthory pune să fie prinşi şi executaţi Martin, Blasius şi Siegmund pentru violenţele făptuite. Nicasius fusese pus la adăpost de către fratele său. Reicherstorffer însuşi a scăpat nu fără spaimă, şi de aceea aminteşte la orice prilej de primejdia vieţii în care a încăput în misiunea sa *din Moldova!* Dar pînă să sosească la Praga, la rege, a fost precedat de zgomotul isprăvilor sale. Ştefan Pemfflinger, provizorul castelului de la Buda, se grăbise să raporteze o serie de fapte. Reicherstorffer cu de la sine putere ocupase posesiunile Vinţul de Jos şi Vurpărul ţinute de domnul Ţării Româneşti (Radu de la Afumaţi), ceea ce era de natură să-l alieneze pe acesta de Ferdinand. Acelaşi Reicherstorffer se pornise contra elementelor celor mai devotate lui Ferdinand şi în primul rînd contra lui Marc Pemfflinger, fratele lui Ştefan, care ar fi căzut jertfă acţiunii acestuia dacă n-ar fi sosit la timp Petru Perenyi ca să pună capăt anarhiei. Se înţelege că această încheiere a expediţiei lui Reicherstorffer era departe de a constitui un succes. El invocînd însă marile cheltuieli făcute de dînsul cerea diferite compensaţii. La aflarea morţii lui Radu de la Afumaţi, el cere de la rege să-i dăruiască lui Vinţul, care însă era cerut tot atunci şi de comunitatea saşilor. În 1529 el este consilier al cămării regeşti, dar leafa sa nu îi este plătită complet şi el reclamă o rămăşiţă de 200 de guldeni. Tot atunci este desemnat să meargă în tabăra lui Kacianer, unde era mare nemulţumire din cauza scumpetei şi a lipsei, spre a organiza acolo aprovizionarea. Dar cum el cere bani, escortă şi recomandaţii, se renunţă la trimiterea lui. În anul următor (1530) e la Olmütz (Olomuć) ocupat cu inventarierea unor bunuri eclesiastice. Din nou reclamă despăgubiri pentru pierderile suferite. Creditorii i-au vîndut casa din Sibiu. El cere 5 204 guldeni, sugerînd să i se dea această sumă din bunurile pe care le inventariase! În sfîrşit, cînd Transilvania a fost din nou pierdută pentru Ferdinand, cu excepţia Sibiului înconjurat din toate părţile de duşmani, vicevoievodul ferdinandist al Transilvaniei aflat la Pojon pe lîngă Ferdinand îi cere să-l trimită pe Reicherstorffer în Transilvania (septembrie 1531). Acelaşi lucru îl cere şi Ştefan Pemfflinger dar pentru fratele său Marc (11 ianuarie 1532) pentru a-i încuraja pe transilvăneni, adică pe cei din (Sibiu) să rămînă statornici şi după încetarea armistiţiului. Dar nu au fost trimişi nici unul, nici altul. Din această stare de vegetare este salvat de a doua misiune în Moldova care a venit ca o consecinţă a situaţiei create de uciderea lui Gritti.

În gîndul lui Petru Rareş această acţiune la care participase toată Transilvania, cu ştiinţa şi îndemnul lui Zápolya şi cu concursul său propriu, trebuia să fie primul pas spre solidarizarea tuturor forţelor creştine contra turcilor. De aceea s-a şi adresat lui Ferdinand

care însă nu prea părea grăbit să folosească aceste împrejurări. Episodul de la Mediaş se încheiase la 28 septembrie 1534. Instrucţiile date lui Reicherstorffer sînt abia din 8 decembrie, iar sosirea sa în Moldova mai e amînată pînă în aprilie următor. Dar departe de a vădi o înţelegere a situaţiei, ele dovedesc o dată mai mult egoismul politicii habsburgice. Acum, folosind ameninţarea răzbunării turceşti după omorîrea lui Gritti, se condiţionează ajutorul lui Ferdinand de jurămîntul de credinţă al domnului şi al boierilor săi şi de recunoaşterea „vasalităţii" Moldovei faţă de coroana Ungariei. În privinţa cetăţilor din Transilvania, trebuia procedat în aşa fel ca să nu fie pomenite în scris, în actele ce s-ar încheia, nici cetatea Bistriţei, nici celelalte posesiuni aflate atunci în mîinile lui Ferdinand, ci doar cele din stăpînirea efectivă a domnului în clipa aceea. Iar despre influenţarea secuilor trebuia să fie vorba doar ca o sugestie particulară a solului. Se ajunge totuşi curînd la o înţelegere. Cu jurămîntul domnului de la 4 aprilie 1535 misiunea lui Reicherstorffer putea fi socotită ca încheiată. Şi de astă dată şederea lui Reicherstorffer în Moldova fusese foarte scurtă. Urma acum ca regele, la rîndul său, să trimită un act de ratificare prin care să-şi recunoască şi el obligaţiile sale. *Acest act nu a mai fost trimis niciodată.* După reîntoarcerea sa din această ultimă misiune se aşterne tăcerea asupra lui Reicherstorffer. Nu mai cunoaştem decît datele de publicare ale celor două *Chorographii*: 1541 şi 1550. În acest interval a avut loc şi pensionarea sa brutală (în 1543) de care se plînge cu vehemenţă. Nu se cunoaşte data exactă a morţii care a fost posterioară tipăririi *Chorographiei Transilvaniei.* Singurul rezultat pozitiv al misiunii lui Reicherstorffer a fost aflarea prilejului de a alcătui o descriere sumară a Moldovei, stăruind mai mult asupra caracterului său politic decît geografic. O primă relaţie, întocmită în limba latină pentru Ferdinand prin 1528, a constituit nucleul *Chorographiei Moldovei* redactată după sfîrşitul lui octombrie 1538. Autorul s-a silit să o îmbogăţească cu o serie de elemente savante, nu întotdeauna fericite în vederea asigurării unei mai bune primiri în mediul umaniştilor din slujba lui Ferdinand.

Apariţia *Chorographiei Moldovei* în 1541 coincidea cu reîntoarecerea lui Petru Rareş în Moldova şi *avea deci un vădit caracter de actualitate* care s-a menţinut şi în ediţia a doua din 1550 al cărei text a fost îmbogăţit cu adaosuri relative la împrejurările din Moldova şi Ţara Românească de prin anii 1541—1550 şi publicat alături de *Chorographia Transilvaniei.* Aceasta apărută la Viena în 1550, şi dedicată lui Nicolaus Olahus vădeşte aceeaşi preocupare pedantă de a îmbrăca într-o haină de erudiţie străină descrieri mai mult ori mai puţin directe, sporite de o serie întreagă de împrumuturi (discutate mai departe în observaţiile critice de la pp. 207 ş.u.).

Dar cu toate aceste erori *Chorographia Transilvaniei* a fost izvorul principal al multor alte relaţii.

Cunoaştem următoarele ediţii ale *Chorographiilor: Chorographia Moldovei*, ediţia întîi: *Moldaviae, quae olim Daciae pars Chorographia Georgio a Reicherstorffer Transylvano autore*. Excusum Viennae Pannoniae per Johannem Singrenium MDXLI 4° (= in quarto).

Ediţia a doua cu unele adăugiri a apărut în acelaşi volum cu *Chorographia Transilvaniei*, după aceasta, sub titlul: *Moldaviae, quae olim Daciae pars Chorographia, G. a REICHERSTORFFER Transylvano autore, nunc denuo renovata ac nonnulis necessariis annotationibus in priori descriptione omissis feliciter adaucta, anno 1550.*

Acest text sporit a mai fost retipărit în 1595 la Colonia în volumul cuprinzînd cunoscuta descriere a lui Martin Broniowski... *Tartariae Descriptio.* Urma îndată după aceasta sub titlul — *Item Transylvaniae ac Moldaviae aliarumque vicinarum regionum succinta descriptio Georgii a Reichersdorf, Transylvani cum tabulis Geographicis tam Moldaviae quam Transylvaniae* (Acum după cincizeci de ani de la prima publicare apărea şi o hartă, ilustrînd descrierea Moldovei, datorită probabil unui polon). Din acest volum făcea parte şi descrierea apelor din Ungaria (de *admirandis Hungariae aquis Hypomnemation*) a lui Georgius Wernerius.

Amîndouă *Chorographiile* au fost apoi retipărite în colecţia lui Bongars (Bongarsii *Rerum Hungaricarum Scriptores*, Frankfurt, 1600, pp. 582—589) şi a lui Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres*, Viena, 1746, pp. 800—810). *Chorographia Moldovei* a fost retipărită de Papiu Ilarian în *Tesauru de Monumente Istorice*, Bucureşti, 1864, vol. III, pp. 125—144 împreună cu harta ediţiei din 1595 amintite mai sus şi însoţită de o traducere românească.

Chorographia Transilvaniei a fost tipărită la Viena în 1550 sub titlul: *Chorographia Transylvaniae, quae Dacia olim appellate aliarumque provinciarum et regionum succinta descriptio et explicatio. Georgio a Reicherstorffer Transylvano autore... Viennae Austriae, Anno MDL, excudebat Egidius Aquila in Curia divae Annae* (cuprinzînd şi *Chorographia Moldovei).* Mai există şi altă ediţie tot din anul 1550, dar care nu cuprinde decît *Chorographia Transilvaniei.* Pe lîngă colecţiile şi lucrările amintite mai sus care o cuprind, mai trebuie amintită prezentarea mai amplă de sub titlul: *Republica et status regni Hungariae* ex officina Elzeviriana (1634).

În sfîrşit în secolul al XIX-lea amîndouă *Chorografiile* au fost cuprinse în formă prescurtată în colecţia de călătorii a lui I. H. Jäck, Taschenbibliothek, Nürnberg, 1828, vol. I, 3, pp. 22—37; 38—43 şi Graz, 1831, vol. I, 1, pp. 9—23; 24—29.

Chorographia Transilvaniei a fost mult folosită şi prădată de contemporani precum şi de o serie de autori ceva mai tîrzii. Amintim aci pe Gromo, şi mai ales pe iezuitul Possevino, precum şi pe geografii italieni de la sfîrşitul secolului al XVI-lea.

Despre Reicherstorffer s-au ocupat: Fr. Teutsch, *Drei sächsische Geographen im XVI Jahrhundert*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", XV (1879), pp. 623 ş.u.; Joh. K. Schuller într-un studiu *Georg Reicherstorffer und seine zeit, ein Beitrag zur Geschichte von Siebenbürgen in den Jahren 1527—1537*, apărut în „Archiv für Kunde oesterreichischer Geschichte", vol. 21, Viena (1859), unde e tratată mai amănunţit misiunea lui în Transilvania din anul 1527 după cercetarea Jurnalului misiunii lui Reicherstorffer în Moldova şi Transilvania publicat de J. Christoph v. Aretin — *Acta Legationis Georgii Reicherstorffer Transilvani secretarii ac oratoris regii in praesens diarium Congesta sub Anno Salutis MDXXVII*, în „Beiträgen zur Geschichte und Literatur", Halle 1874—1880, vol. VI, p. 92 şi VII, p. 210; Johann Höchsmann în lucrarea *Siebenbürgische Geschichte im Zeitalter der Reformation*, publicată în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", vol. 35, 1908, pp. 336—384 şi vol. 36, 1909, pp. 179—239 şi Ion Ursu în *Die Auswärtige Politik des Petru Rares, Fürst der Moldau 1527—1538*, Viena, 1908, pp. 22—23; 122—124.

Din literatura bogată consacrată interesantei descoperiri a scrisorii lui Honter către Sebastian Münster publicată de G. D. Teutsch în 1883 desprindem articolele ce fac legătura

cu Chorographia lui Reicherstorffer, şi anume pe al lui Andreas Scheiner în „Archiv des Vereins vol. 45" şi pe al lui K. K. Klein, *Splitter zur Geschichte der Herkunftsforschung der Deutschen in Siebenbürgen*, publicat la Iaşi, în 1931, în *Omagiul* lui Ilie Bărbulescu; vezi şi M. Holban, *În jurul Chorografiilor lui Reicherstorffer*, în „Studii", XVIII (1965), 1, p. 147 ş.u.

Reicherstorffer a fost cuprins de Sadi Ionescu, în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 37—43 şi de N. Iorga, *op. cit.*, I, pp. 163—164.

. . . . . [ÎNCEPUTUL SOLIEI][1].

Aşadar la începutul acestei purcederi şi solii ale mele, după ce am dus treburile Maiestăţii Voastre[2] faţă de strălucitul rege al Poloniei[3] la încheierea cea mai bună, obţinînd în sfîrşit un salvconduct am ajuns în Moldova, nu fără un drum <destul de> greu şi acolo achitîndu-mă de însărcinarea soliei mele faţă de voievodul Moldovei[4] nu fără grijă sîrguincioasă şi muncă, am primit răspunsul cel mai de dorit la cuvintele soliei mele, şi totodată bogat dăruit şi obţinînd de la acel domn o escortă puternică, am fost trimis înapoi prin acelaşi ţinut al Moldovei <şi> prin secuime

p. 36

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul lui Reicherstorffer extras din Diariul sau jurnalul misiunii sale în Moldova reprodus în colecţia *Hurmuzaki*, II/1, p. 36.

[2] Ferdinand I de Habsburg, rege al Ungariei (16 decembrie 1526) şi al Boemiei (21 februarie 1527).

[3] = Sigismund I (1506—1548).

[4] = Petru Rareş (1527—1538, 1541—1546).

<și> am ajuns, nu fără cele mai mari primejdii ale vieții, în Transilvania unde fusesem trimis de Maiestatea Voastră. Și de cum am ajuns acolo, a doua zi am convocat Senatul și toată plebea comunității în numele Maiestății Voastre în palatul[5] acelui oraș[6] și înfățișînd scrisorile le-am arătat cu toată silința gîndul și hotărîrea Maiestății Voastre. Iar aceștia la început s-au arătat foarte greoi la apelul meu, mai ales că nu se auzea încă să fi fost înlăturat Ioan Zápolya[7] din țară. Totuși, folosind tot felul de bune îndemnuri și diferite argumente, am înduplecat pe oamenii din amîndouă ordinele — adică atît ai Senatului cît și ai comunității — să păstreze cu tărie statornică credința față de Maiestatea Voastră. De aceea și unii, și alții luînd seama la mîntuirea lor au acceptat într-un gînd stăpînirea Maiestății Voastre și, înaintea celorlalte națiuni[8] care mai șovăiau, ei primii din toți s-au supus Maiestății Voastre, și ca dovadă pe veci a acestui lucru mi-au dat din propriul lor imbold scrisoarea lor de mărturie însemnată întru tăria credinței nestrămutate de pecetea lor provincială.

...După săvîrșirea acestora în chipul acesta — am înfipt insignele Maiestății Voastre, după ce am aruncat mai întîi de acolo steagurile lui Ioan Zápolya, și înlăturînd[9] pe vameș am ocupat locul lui în numele Majestății Voastre.

În timpul acesta însă I. Zápolya, nerămînînd neștiutor al acestei solii, trimite diferite solii Senatului și comunității brașovene, în care poruncește să fiu reținut neapărat împreună cu oamenii[10] mei, sau să fiu dus legat la el. Și același lucru s-a străduit cu toată rîvna să-l facă prin scrisori și Nicolae de Macedonia[11], vicevoievodul lui. Dar cinstiții și credincioșii consuli precum și Comunitatea brașoveană s-au împotrivit[12] cu toate puterile ca să nu izbîndească acest plan după pofta lor. De aceea Nicolae Tomori, castelanul de Făgăraș <și> sprijinitorul facțiunii lui Ioan Zápolya, mi-a tăiat calea pretutindeni cu mai bine de cinci sute de călăreți ca să nu-mi urmez mai departe misiunea începută. Eu totuși am depus toată grija ca să nu fie părăsită în nici un chip și m-am îngrijit să fie trimise somații la fiecare din orașele Transilvaniei, la nobili și la secui și în sfîrșit la alte locuri potrivite și necesare, și am dus mai departe fără delăsare treburile Maiestății Voastre, așa cum va înțelege și va afla mai lămurit Maiestatea Voastră din copia scrisorilor scrise...

---

[5] = Primăria.

[6] = Brașov.

[7] Ioan Zápolya, voievod al Transilvaniei (1510—1526) și rege al Ungariei 10 noiembrie (1526—1540).

[8] Observăm sensul cu totul special al acestui termen care desemnează aici nu propriu-zis națiuni, ci grupuri privilegiate.

[9] În text greșit: *amato* = amoto.

[10] *Ministris.*

[11] Dintr-o familie nobilă cu posesiuni însemnate în Banat. Vicevoievod al lui Zápolya când acesta era doar voievod al Transilvaniei, a rămas și sub noul voievod numit de acesta, Petru Perenyi, care însă foarte curînd a trecut la Ferdinand.

[12] *Restitit.*

ANALIZA TEXTULUI DESCRIERII ANONIME A MOLDOVEI

Această relaţie anonimă poate fi considerată ca primul nucleu al *Chorographiei Moldovei* publicată de Reicherstorffer în 1541. O confruntare a textelor scoate în evidenţă strînsa legătură dintre ele, precum şi paternitatea autorului. Poate fi datată ca anterioară misiunii a doua a lui Reicherstorffer în Moldova (1535), deoarece în cuprinsul său nu se pomeneşte decît de drumul de sosire şi de plecare din misiunea din 1527, prin Polonia şi apoi prin secuime pînă la Braşov, în timp ce în textul din 1541 se aminteşte şi de drumul de plecare din Moldova prin Maramureş din a doua solie (1535). Cum autorul în vara anului 1527 a trecut din Moldova în Transilvania, unde a zăbovit mai bine de şase luni purtînd o vie campanie pentru Ferdinand în sînul comunităţii saşilor, prins în vîltoarea luptelor şi a violenţelor relatate de el în Jurnalul misiunii sale redactat la Praga abia în 1528, este foarte probabil că relaţia anonimă a servit de adaos la raportul cuprins în acel jurnal şi că trebuie datată deci din anul 1528. Această relaţie a rămas inedită pînă în secolul al XIX-lea cînd a apărut mai întîi, în 1888, în colecţia Hurmuzaki, vol. III doc. 43, pp. 442—443 şi mai apoi, după zece ani, în 1898, a fost publicată din nou de Ioan Bogdan

în „Arhiva Societății științifice și literare" din Iași, IX—1898, pp. 117—120, după același text comunicat de dr. Iosif Koczeniowski. În sfîrșit a mai fost publicată și de A. Veress în *Documentele privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, 1929, pp. 189—191 și de Ștefan Pascu, *O scurtă descriere a Moldovei din secolul al XV-lea* în „Studii și cercetări istorice", Iași XVIII/1943), pp. 182—187.

(În arh. bibl. Vaticane, în vol. 3522 din Fondul Vaticanus Latinus, f. 12—13; *Moldavia.*)

Manuscrisul original se află în Arhivele Vaticanului unde poartă cota 3922. Textul relației a fost analizat de I. Totoiu într-un articol intitulat: *Cu privire la cea mai veche descriere a Moldovei*, publicat în „Studii", XII, 1959, nr. 3, pp. 123—133 și de M. Holban în articolul publicat sub titlul: *În jurul chorographiilor lui Reicherstorffer*, în „Studii", XVIII, 1965, 1, pp. 147—170.

[DESCRIERE ANONIMĂ A MOLDOVEI][1]

Preaînălţate rege şi preamilostive stăpîne[2]. p. 117

Hotărîndu-mă a scrie pe scurt, după dorinţa Măriei Tale şi după măsura iscusinţei şi a cunoştinţei mele, aşa cum sînt ele[3], aşezarea şi înconjurul întregii ţări a Moldovei, pentru ca Măria Voastră să poată avea despre acea ţară, în măsura în care timpul scurt îmi îngăduie să cuprind cu condeiul, o cunoştinţă şi o lămurire mai deplină, deşi poate nu atît de folositoare şi nici prea de trebuinţă, socotesc că voi face Măriei Tale, prin aceasta, o slujbă nu chiar za- p. 118
darnică, dacă nu mă voi abate în aceste scrisori de la zugrăvirea adevărată şi întocmai[4] a acestui loc. Aşadar, prealuminate rege, dacă se merge prin Polonia,

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul publicat de Ioan Bogdan în „Arhiva din Iaşi", vol. IX, 1898, pp. 117—120.

[2] Ferdinand de Habsburg.

[3] *Qualicemque* = qualicumque.

[4] *A vera diametrali depictione.*

de la orașul Cracovia către Moldova, pămîntul este șes și foarte mănos în cele trebuitoare pentru trai, prea puțin îngrămădit de munți și dealuri, pînă cînd ajungi prin Rusia[5] aproape pustie la Liov, capitala Rusiei, care-i la o depărtare de Cracovia de cincizeci de mile și nu-i așezat prea departe de granița Moldovei. Acolo este o fortăreață foarte bine întărită, așezată pe înălțimea muntelui și amîndouă <orașele> aparțin regelui Poloniei: nu departe de aici sînt două rîuri destul de adînci și foarte late, Nistrul[6] și Moldova[7] de la care rîu al Moldovei își trage cu deosebire țara aceasta numele. Aceste rîuri trebuie trecute înainte de a se ajunge la hotarele adevăratei țări a Moldovei. În sfîrșit nu după multă cale apar[8] granițele Moldovei, și în linie dreaptă tot înconjurul țării Moldovei, socotit în lungime pînă la munții Transilvaniei, unde este granița din urmă a acestei țări, se întinde după o socoteală dreaptă, cam la șaizeci și patru de mile ungurești[9]. De aici prin munții pomeniți, pe o cale foarte anevoioasă, stîncoasă și strîmtă, pe care abia poate trece în voie un singur car, după două zile, fără multă osteneală ajungi în Transilvania, la orașul Brașov, care este aproape de munți.

Ținutul acesta al Moldovei este destul de frumos și foarte șes și nespus de bogat în văi și orașe și sate, fără întărituri și cetăți — afară[10] de una singură numită Suceava[11], înconjurată de ziduri — și <e> întărit oarecum de la natură de rîuri potrivite. În această regiune se vede că nimic nu lipsește din cele trebuincioase omului pentru nevoile sau plăcerile sale, întrucît sînt dealuri cu vii și de asemenea în orice loc țara e binecuvîntată și foarte îmbelșugată în roade și ogoare și în toate cele folositoare traiului; este și foarte bogată și în iazuri și bălți și heleșteie într-atîta, încît omul nu poate dori nimic mai mult de la natură pentru nevoile vieții.

Apoi în această parte a Moldovei sînt munți foarte bogați în mine de aur și de argint, care printr-o muncă necurmată aduc din zi în zi un cîștig și un
p. 119 folos[12] tot mai mare. // Este adevărat că poporul de aci este primitiv și rustic[13], totuși este destul de deprins cu treburile războiului, după obiceiul lui. Ei au păstrat de la început pînă acum cu foarte mare evlavie credința sfîntului Pavel[14].

---

[5] Adică Țara Haliciului.

[6] *Nestor.*

[7] *Moldavia.* Autorul confundă rîul Moldova probabil cu Prutul. Aceeași eroare este și în *Chorographia Moldaviae.*

[8] *Injeciuntur.*

[9] Mila ungurească = 8 354 m.

[10] *Dempta.*

[11] *Czyczowe.*

[12] În text greșit: *fractu* în loc de *fructu.* Informația e fantezistă, întrucît nu existau asemenea mine.

[13] *Barbarus et agrestis*, vezi mai jos p. 196.

[14] Această afirmație a lui Reicherstorffer e combătută de Honter în observațiile sale critice. Confuzia dintre ortodocși și adepți ai apostolului Pavel o aflăm și în alte scrieri

Ci aici sînt deosebite credinţe şi secte, precum a rutenilor, a sîrbilor[15] şi a armenilor, a bulgarilor şi a tătarilor şi chiar un număr destul de mare de saşi catolici[16] locuiesc risipiţi în această ţară. Toţi sînt supuşi voievodului Moldovei. Fiecare naţiune însă se foloseşte şi se slujeşte de legile şi obiceiurile ei după voia sa. Şi tot aşa şi călugării creştini ce au îmbrăţişat călugăria[17] se bucură de toată libertatea în slujbele şi ceremoniile lor, potrivit canoanelor bisericii şi tagmei lor. Aici ascultarea supuşilor faţă de principele Moldovei este foarte mare şi pedeapsa şi mustrarea celor ce greşesc sînt nespus de grele şi de aspre.

Pentru ca Măria Ta să poată şti pe ce drum şi pe care rîuri pot să ajungă turcii în ţara Moldovei şi de aici în Transilvania, eu nu văd, după cît se arată părerii mele şi a altora, o trecere mai potrivită pentru ei în Moldova, pe care s-o arăt Măriei Tale, decît că să treacă din cetatea Nicopole, care-i cea mai aproape de ţărmul Dunării, de-a dreptul peste Dunăre şi apoi pe cele două rîuri numite mai sus, nu prea deosebite ca mărime, şi care în cursul lor înconjură tot acest ţinut, pe unde nu pot trece decît cu ajutorul unor vase[18] cu mare grijă şi osteneală[19], deoarece acest domn al Moldovei întreţine oastea gata orişicînd, încît dacă e înştiinţat de sosirea vrăjmaşilor, să poată ocupa cu uşurinţă, înaintea lor, oricare loc de trecere al rîurilor amintite.

Apoi din Moldova turcii pot să înainteze fără greutate în Transilvania, prin sus-numiţii munţi, care sînt în apropierea oraşului Braşov[20].

Din Valahia Mare adică transalpină, turcii sînt siliţi să pătrundă cu mare greutate pe la Turnu Roşu, care este aşezat la poalele Carpaţilor aproape de Dunăre[21], cu o fortăreaţă sau o cetăţuie foarte bine întărită şi înconjurată de munţi înalţi şi trecînd pe o cale aşa de îngustă şi de stîncoasă, încît nici măcar un singur cal mergînd cu grijă nu poate trece uşor. Aici obişnuiesc sibienii să ţină paza trebuitoare, pentru împrejurarea unei sosiri neaşteptate a duşmanului cîndva[22]. p. 120

Acestea sînt prealuminate rege, ştirile pe care voiam să le împărtăşesc Măriei Tale, nu după mărturia altora, ci după însăşi cunoaşterea[23] mea, în ceea ce priveşte aşezarea ţării Moldovei. Dacă Măria Ta nu se încrede în ade-

---

contemporane, de pildă în Cronica (Chronick) lui Sebastian Franck publicată la Strassburg în 1531 (vezi f° CCCC l XXXII v° capitolul despre moscoviţi). Reicherstorffer a împrumutat-o de la Taurinus, vezi însemnarea acestuia despre „valahi".

[15] *Bascianorum* în loc de *Rascianorum.*

[16] *Christiani.*

[17] *Religionem profitentes.*

[18] *Navali praesidio* (o flotilă).

[19] În text greşit *ingustibus cum curris tum laboribus* (vezi textul din *Hurmuzaki*, III₂, p. 442—443: *ingentibus cum cuvis* (sic) *tum laboribus* (de citit: *curis*).

[20] *Civitatem Brassoviensem.*

[21] *Propre (!) Danubium* — inexact.

[22] *Quandoquidem,* în loc de *quandoque.*

[23] *Experientia.*

vărul unora din cele spuse de mine, pe acelea să binevoiască a le însemna și îndrepta cu îndreptarea sa regească. Iar eu supun din nou și deapururi prea plecat slujbele mele credincioase, bunătății Măriei Tale.

CHOROGRAPHIA MOLDOVEI[24]

p. 134 ...Cînd în anii din urmă[25] am purtat și îndeplinit felurite și însemnate solii de ale maiestății sale regești în țara Moldovei, și am cutreierat cu destulă luare-aminte toată acea țară pînă la ultimele margini ale acestei provincii, am hotărît ca, în măsura în care îmi îngăduie mintea mea slabă și timpul puțin, dacă nu mă înșel cumva, să descriu pe scurt și după adevărata metodă geografică așezarea și cuprinsul acelei țări, în așa fel, încît să nu lipsească nimic dintr-o cunoaștere și descriere deplină și precisă a tuturor locurilor și rîurilor și, în sfîrșit, pentru ca oricine se apucă să călătorească să poată mai bine cunoaște și vedea cu mintea așezarea și cuprinsul acestei țări, precum și al țărilor vecine ei, și totodată să poată cunoaște și judeca mai ușor această lucrare a mea, care poate nu-i destul de șlefuită și nici chiar pe placul tuturora.

p. 135 Pornind, deci, mai întîi de la marginile Poloniei, pentru că din această țară destul de întinsă se îndreaptă drumul spre Moldova, pămîntul este șes și foarte darnic în toate cele trebuitoare <atît> folosirii <zilnice> și hranei, nefiind de loc stăvilit de dealuri mari și de munți, pînă cînd se ajunge la hotarele Moldovei trecînd prin Rusia[26], aproape pustie, pînă la cetatea Liov[27], vestita capitală a acestei Rusii, care se află la o depărtare de cincizeci de mile de Cracovia. De aci, nu chiar așa de departe sînt două rîuri cam la fel de largi, amîndouă navigabile și foarte adînci, care încing toată această țară din toate părțile, formînd în cursul lor mari cotituri: adică Nistrul, care se numește Boristhenes[28], și Moldova, de la care și-a luat această țară numele dintru început. Acolo lîngă locul de trecere[29] al acestui rîu al Nistrului se află cetatea

[24] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Papiu Ilarian în *Tesaurul de Monumente istorice pentru Români*, București, 1864, III, pp. 125—144, confruntat cu textul original după ediția lui I. Singrenius, Viena, 1541 și ținînd seama și de versiunea lui Papiu Ilarian.

[25] Descrierea e precedată de o epistolă dedicatorie către regele Ferdinand de Habsburg. Textul însuși începe cu o a doua închinare către Nicolae Gerendi, numit de Ferdinand în 1528 episcop al Transilvaniei și tezaurar și însărcinat cu organizarea acestei provincii ce se afla în bună parte în stăpînirea ferdinandiștilor după înfrîngerea lui Zápolya la Tokay. Urmează apoi fără nici o întrerupere relația însăși, redată aci. Am omis atît dedicațiile autorului, cît și diferitele epigrame și poezii de laudă însoțind descrierea, toate din momentul tipăririi (1541).

[26] Rusia. Este vorba de Rusia Roșie, numită mai tîrziu Galiția.

[27] *Civitas Leopolis.*

[28] Confuzie cu Niprul. O greșeală încă mai mare e aceea care face să izvorască Moldova în afara hotarelor Moldovei printr-o confuzie probabilă cu Prutul.

[29] *Ab ... portu.*

numită Hotin[30], iar <trecînd> peste acest rîu se intră îndată pe pămîntul Moldovei; urmîndu-şi cursul <Nistrul> se varsă în Marea Neagră[31] aproape de o cetate foarte puternică, numită Cetatea Albă[32]. În sfîrşit, după puţin drum se ajunge la un tîrg numit Sniatin[33], care desparte teritoriul Moldovei de acel vecin al Rusiei. Aici se arată la cea dintîi privire graniţele Moldovei. De aci înconjurul întregii ţări a Moldovei se întinde în linie dreaptă pe o lungime de şaizeci şi patru de mile pînă la munţii Transilvaniei, unde este hotarul din urmă al acestei ţări a Moldovei şi unde se mîntuie. De aci prin aceşti munţi şi pe un drum foarte greu, stîncos şi atît de îngust încît abia poate să înainteze pe el un singur car, trecînd prin locurile secuieşti[34] se ajunge în două zile, fără multă osteneală, la Braşov[35], în Ţara Bîrsei[36]; care cetate a Braşovului este închisă de jur împrejur de <cununa> munţilor alăturaţi, şi bine întărită cu ziduri, şi desparte teritoriul vecin al Moldovei de ţinutul foarte apropiat al Transilvaniei, prin sus-zişii munţi <prin care> se ajunge în Transilvania. Cu acest ţinut este în hotar în partea sa de miazănoapte însăşi Ţara Românească[37] cu alt nume numită Transalpina şi <cu> Bulgaria şi Marea Neagră între fluviile Dunărea[38] şi Nistru[39]. //

Iar Ţara Românească este o ţară larg deschisă şi întinsă în lung şi în lat, p. 136
şi la Dunăre e în hotar cu turcii. Odinioară ea fusese supusă şi tributară regilor Ungariei, acum însă, din nenorocire, a căzut împreună cu Moldova, sub jugul turcesc, spre marea pagubă a creştinătăţii.

Şi domnul Moldovei a fost odinioară legat prin jurămînt[40] de regii Ungariei. Iar ţara lui, care era ca şi dependentă de regatul Ungariei[41], căpăta de la regii Ungariei ajutorul trebuitor în desele sale războaie cu duşmanul obştesc, pentru paza şi apărarea sa. Şi această Ţară Românească şi-a tras numele de Transalpina din aceea că este despărţită şi mărginită de Ungaria şi[42] de Transil-

---

[30] *Chotijna.*
[31] *Mare Album.*
[32] *Nester Feijerwar* (numele unguresc).
[33] *Snatijn.*
[34] *Ceculiae metas.*
[35] *Civitas Brassoviensis.*
[36] *In terram Bartza.*
[37] *Valachia.* Huic regioni vera Septentrionali plaga ipsa Valachia ... etc. et Bulgaria. Pontocontermina sunt, intra Istrum et Thyram flumina.
[38] *Ister.*
[39] *Thyras.* Textul e formulat neclar şi de aceea a fost tradus greşit în versiunea lui Papiu Ilarian din *Tesaurul de Monumente istorice pentru Români,* III, p. 135. E probabil că obscuritatea nu stă numai în cuvinte.
[40] (De vasalitate).
[41] *Regno Hungariae addicta.* Afirmaţia mult prea categorică. Dacă în unele împrejurări domnii Moldovei s-au văzut siliţi la o acceptare a suzeranităţii regelui Ungariei în schimbul unui ajutor împotriva turcilor, acest ajutor a fost de cele mai multe ori doar de formă şi nu fără intenţii cotropitoare.
[42] În sensul de = adică.

vania care este partea cea mai însemnată a Ungariei, printr-un lanţ de munţi, şi chiar de cei mai înalţi, acoperiţi cu păduri dese şi frumoase. Pe lîngă aceasta se mai cheamă şi Valahia, de la Flacci[43] o gintă romană, căci romanii după ce au înfrînt şi nimicit pe geţi, au adus aci colonişti sub conducerea unui oarecare Flaccus, de unde s-a numit mai întîi Flaccia, apoi, prin stricarea cuvîntului, Valahia. Această părere este întărită de faptul că vorbirea romană mai dăinuieşte încă la acest neam, dar atît de alterată întru toate, încît abia ar mai putea fi înţeleasă de un roman. Aşadar, românii sînt o seminţie italică ce se trage, după cum zic ei, din vechii romani, despre care se spune în istorie că au fost aduşi în Dacia de împăratul Traian; dar care, fără îndoială, au alunecat cu totul spre obiceiurile geţilor, şi astăzi nu mai păstrează nimic din străvechea lor origine şi din dovezile trecutului, în afară de limba părintească foarte primitivă şi alterată[44].

Despre datinile şi obiceiurile moldovenilor

Aşadar poporul moldovean cu un port aproape întocmai ca al străbunilor săi purcede după datina şi rînduiala <acestora>; nu se foloseşte de arme deosebite de ale ungurilor, adică de scuturi şi lănci de luptă, care sînt ceva mai scurte ca cele <ungureşti> şi nu se deosebesc mult de acele săbii şi suliţe ce se întrebuinţează şi acum[45] în luptă. Ei sînt destul de îndemînatici în treburile ostăşeşti şi foarte ageri. //

p. 137 Apoi neamul acesta al moldovenilor este aspru şi foarte primitiv[46], totuşi în treburile ostăşeşti şi războinice ei sînt deosebit de bine pregătiţi în felul lor, aşa cum s-a arătat mai sus.

Ei recunosc pe Hristos şi pe sfinţii apostoli şi după cum susţin ei au urmat cu multă evlavie şi cinstire încă de la început şi pînă acum învăţătura sfîntului Pavel[47]. În această ţară locuiesc împreună, sub cîrmuirea voievodului, diferite secte şi religii şi neamuri, ca de pildă, ruteni, poloni[48], sîrbi, armeni, bulgari şi tătari, şi, în sfîrşit, mulţi saşi din Transilvania, fără ca din cauza deosebirilor de rituri şi dogme să se certe între ei. Şi orice sectă sau neam îşi urmează ritul

---

[43] Legendă pusă în circulaţie de Enea Silviu Piccolomini de la care o împrumută autorul şi reprodusă şi de geografii italieni.

[44] Autorul închizîndu-se într-un pedantism îngust de cancelarie nu înţelege că evoluarea limbii reprezintă un fenomen de viaţă şi este o dovadă de vitalitate nestăvilită şi nicidecum de decadenţă.

[45] *Modo.*

[46] *Ferox est et admodum barbara.* De comparat cu *barbarus et agrestis* din relaţia anonimă.

[47] Nu este vorba de secta eretică manicheană a Pavlicienilor care avea mare veneraţie pentru apostolul Pavel, ci de desemnarea ortodocşilor.

[48] *Sarmatae.*

şi legea după bunul său plac. În acelaşi chip şi călugării ce mărturisesc acolo credinţa creştină urmează ceremoniile lor religioase şi slujbele lor după datina şi regula mănăstirii sau ordinului lor. Dar, deoarece am amintit mai sus de ruteni, ce sînt aşezaţi la graniţa Moldovei, se cuvine să spunem cîteva cuvinte şi despre celelalte popoare vecine.

Tătarii care locuiesc în Moldova au cinci sute de gospodării[49], ei sînt deopotrivă legaţi pe credinţa lor de voievod şi siliţi a porni în expediţii războinice cu trupele lor instruite chiar şi împotriva tătarilor dinafară, ale căror năvăliri le îndură nu arareori această ţară; sînt un neam foarte crud. Ei se hrănesc, ca hrană de fiecare zi, cu carne de cal, dispreţuind celelalte mîncări gătite, oricît ar fi de gustoase.

Rutenii locuiau odinioară în provincia Narbonensă[50], vecini cu arvernii[51] şi santonii[52]; de aceea Cezar în *Comentariile* sale şi, după el, Pliniu, în cartea 3, cap. 4, spun că ar fi popoare de ale Galiei; Pliniu în cartea 4, cap. 19 îi trece printre aquitani[53]. Astăzi sînt aşezaţi între moldoveni, poloni, tătari şi locuitorii munţilor Carpaţi. Ţara lor se numeşte Rusia[54] şi este tăiată în două de pădurea Hercinică[55]. Ei mărturisesc credinţa lui Pavel[56]. Printre ei sînt puţini creştini[57]; vorbesc o limbă puţin deosebită de a polonilor.

Prusienii[58], cel mai depărtat dintre popoarele Germaniei pe care Mela[59] îi numeşte hermioni[60], locuiesc dincolo de Pomerania (care se află) la apus de ei şi se mărginesc la miazănoapte cu Marea Baltică[61], la răsărit în parte cu Lituania[62], la miazăzi cu mazovienii[63] şi polonii[64]. // Capitala lor este Dan- p. 138

[49] *Sessiones*.

[50] În Gallia Narbonensis locuia un mic trib celtic al rutenilor aşa-zişi, fără nici o legătură cu ucrainienii.

[51] *Averni*. Popor celtic în sudul Galiei.

[52] *Sanctones*. Popor celtic care locuia pe ţărmul Oceanului Atlantic, la nord de rîul Garonne.

[53] Popor celtic, din bazinul rîului Garonne.

[54] Rusia Roşie.

[55] *Sylva Hercinia*.

[56] Vezi p. 206.

[57] = Catolici.

[58] *Prutheni*. Autorul trece de la ruteni la pruteni probabil doar din cauza apropierii de sunet dintre aceste numiri.

[59] Pomponius Mela, geograf latin din secolul I e. n.; autor al operei *De situ orbis*.

[60] *Heniones* (= Hermiones). Unul din vechile triburi germanice care locuia prin centrul Germaniei.

[61] *Oceanus*.

[62] Mare ducat din 1386, în uniune personală cu Polonia, se întindea, în vremea autorului, spre sud, pînă în apropierea Mării Negre.

[63] *Masouitae*. Unul din triburile polone; locuia pe cursul mijlociu al Vistulei.

[64] Numele tribului după care a fost numit întregul popor polon; locuia pe cursul superior al Vistulei, pînă în Carpaţi.

zig[65], cetate maritimă, renumită pentru antrepozitele şi negoţul său cu străinătatea, scăldată de Vistula cea vestită, care îndată se şi varsă în Marea Baltică.

Sarmatia[66], aşezată la marginea extremă a Europei[67], este socotită de Mela ca făcînd parte din Germania; scriitorii mai noi însă sînt de altă părere, căci pe cînd primul susţine că Germania se termină la Vistula, cei din urmă susţin că se termină la Oder, care desparte Polonia de Silezia[68]. Ptolemeu[69] scrie în cartea a III-a că sînt două Sarmaţii, una în Europa care astăzi se cheamă Polonia; aceasta se mărgineşte la miazănoapte cu Marea Baltică, la apus cu Germania, la miazăzi cu iasigii metanasti[70], precum şi cu Munţii Carpaţi; aci era pe vremuri Oliba[71], azi Rusia şi Tătaria; cealaltă Sarmatie face parte din Asia scitică, dincolo de Don[72], unde se înalţă Munţii Caucaz. Aci se află popoarele Sarmate, astăzi polonii, odinioară numiţi „hernioni", după Pliniu şi Mela sau „omeoni" după Ptolemeu. Tacit îi număra printre germani, adică cei ce au dat ajutor contra suevilor[73], după ce aceştia au izgonit pe Vanius regele lor. Noi sîntem de altă părere, căci sarmaţii de odinioară se hrăneau, ca şi tătarii de astăzi, cu carne de cal. Dealtminteri necunoscînd aurul şi argintul şi bogăţiile mari, sarmatii fac negoţ pe schimb de lucruri. (Pentru celelalte vezi la Mela cartea a doua.) Grecii îi numesc sauromaţi pentru că au ochi ca de şopîrlă[74]. Pliniu în cartea a patra: grecii numesc sauromaţi neamurile scitice cărora romanii le zic sarmaţi...

Se pot înşira pe nume cîteva locuri mai însemnate, adică cetăţi şi oraşe din Moldova. Acestea sînt: Suceava[75], Hotin[76], Neamţ[77], cetatea Nouă a Ro-

---

[65] *Dantiscum.*

[66] *Sarmatia* — nume întrebuinţat pentru prima dată de Mela şi, după el, de Ptolemeu — cuprindea partea de est a Poloniei şi de sud a Rusiei; Donul o împărţea în Sarmatia europeană şi Sarmatia asiatică. Vezi mai jos împărţirea pe care o face Ptolemeu.

[67] Linia de hotar între Europa şi Asia o forma Donul.

[68] Reicherstorffer îşi trage informaţia geografică din autori literari antici. În text mai urmează un citat clasic de natură literară, pe care l-am omis din traducere fiind fără interes.

[69] Ptolemeu (Claudiu), celebru astronom grec din secolul al II-lea e. n. Autorul unei geografii de mare autoritate în tot evul mediu.

[70] *Jazyges Metanastae* socotiţi ca făcînd parte din popoarele sarmate. Se găseau la început pe ţărmul Mării Negre; din secolul al II-lea e. n. locuiau între Dunăre şi Tisa.

[71] *Olijba.* Probabil Olbia, port antic la Marea Neagră.

[72] *Tanais.*

[73] *Suevos.* Nume atribuit în sens restrîns semnonilor stabiliţi între Elba şi Oder, iar în sens larg tuturor triburilor germane din centrul şi estul Germaniei, adică de la Rinul superior pînă la Vistula şi la Marea Baltică.

[74] Saura.

[75] *Swczowa.*

[76] *Chotijna.*

[77] *Nempczs.*

manului[78], cetatea Iași[79], Vaslui[80], Soroca[81] și Orhei[82], apoi Tîrgul Huși[83], Trotuș[84], Bîrlad[85] și Tîrgul Roman[86] și încă alte tîrguri și castele pe care nu am vrut să le mai înșirăm în ordine și să le descriem, pentru a fi mai scurți.

Principele acestei țări, care se numește voievodul Moldovei, ține pentru strălucirea curții sale pe cheltuiala sa zilnică trei mii de călăreți care stau necontenit sub arme, gata să însoțească oriunde pe voievod cu trupele lor. De altfel voievodul poate, atunci cînd nevoia unui război ar cere-o, să adune în țara sa, fără mare greutate și muncă, // făcînd chemare obștească[87], o oaste p. 139
pînă la șaizeci de mii de călăreți și pedeștri.

Moldova crește minunați cai turcești și moldovenești, precum și foarte buni cai „asturconi"[88] cît și de alte soiuri, în mare număr. Dar, din ordinul voievodului doar arareori se îngăduie scoaterea slobodă a acestora din țară și numai pentru solii și trimișii oficiali străini.

Cei mai de soi și mai ageri din caii de acest fel în număr de 500 și încă trei sute de șoimi din cei mai aleși, *precum și o nespus de mare sumă de galbeni*[89] se plătește în fiecare an ca tribut de către domnul Moldovei, sultanului turcilor, pentru a-și feri țara sa de năvălirea lui.

Și întrucît istoria trebuie să arate cu desăvîrșire tot adevărul, vom mai adăuga că fiii legitimi ca și cei nelegitimi urmează la domnie fără nici o deosebire. Iar de îndată ce se naște principele moștenitor al țării, el este însemnat pe trup cu un semn anume cu fierul înroșit, pentru ca ajungînd la vîrsta bărbătească, să poată fi cunoscut după acest semn, fără vreo îndoială că este adevărat fiu de domn. De aci, pentru dobîndirea puterii se nasc între frați războaie foarte multe și deosebit de vătămătoare. *Același lucru se petrece și în Țara Românească și se întîmplă <acolo> încă foarte des*[90].

În această țară nu sînt de loc năvi pentru a trece rîurile, ci numai poduri plutitoare alcătuite din bîrne groase și scînduri puse deasupra pe care plutașii

---

78 *Romaniwijwar* (ung. Románújvár), autorul folosește forma ungurească.
79 *Bahloijazwar* (= pe ungurește: Cetatea Iașilor pe Bahlui).
80 *Wazlo.*
81 *Zorwca.*
82 *Orhe.*
83 *Hwztwarus* (ung. Hustváros).
84 *Tartharos.*
85 *Barlat.*
86 *Romanwasar* (ung. Románvásár).
87 *Generali habito delectu* (= mobilizare).
88 Să fie cumva vorba aici de o rasă de cai arabi în legătură cu Asturia, cum crede A. Decei în introducerea la textul lui G r o m o, *Apulum*, II, p. 148, sau o speță de cai tătărăști? Vezi la Decei înșirarea numelor de tătari: *asturcensi*, rezihonensi etc.
89 *Ducați*, monede de aur. Partea subliniată lipsește în ediția I.
90 Partea subliniată lipsește în ediția I ca și tot sfîrșitul acestui capitol.

noştri le numesc în limba germană Pruckschiff[91]*; de acestea se folosesc ei mai ales cu gîndul ca să nu poată duşmanii ataca şi cotropi ţara printr-o mişcare iute şi puternică. Totuşi uneori cînd vin la voievod soli sau trimişi de la alţi domnitori de aiurea, se folosesc pentru trecerea chiar a acelor rîuri nişte nävi foarte mici, ca să nu se pară că solii sînt supuşi măcar şi la cea mai mică întîrziere la trecerea rîurilor; în aceste năvi ei sînt duşi la malul celălalt destul de bine şi cît se poate de iute, împreună cu caii şi trăsurile lor.*

Pe lîngă aceasta, domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti au avut nu o dată de încercat puterea împăratului turcesc, spre marea lor pagubă, fiind
p. 140 *alungaţi din domnie şi din ţară. După cum // s-a întîmplat acum cîţiva ani, cu Petru*[92]*, voievodul Moldovei, poreclit şi Bogdan, pe care împăratul turcesc*[93] *l-a scos din domnie şi luîndu-i şi visteria l-a dus cu sine la Constantinopol în temniţa grozavă unde a fost ţinut ferecat în lanţuri mai multe luni, pînă cînd, dobîndind iertarea împăratului, a fost redat libertăţii de mai înainte. După moartea acestuia a urmat în domnie fiul său, Ilie Bogdan*[94]*, care, după cum se spune, a cîrmuit pe toţi supuşii săi cu bine şi cu cea mai mare înţelepciune şi măsură, cît şi cu blîndeţe, şi a păstrat prietenia şi buna vecinătate cu Transilvania; totodată, fiind supus împăratului turcesc, îi plăteşte acestuia în fiecare an tributul obişnuit. Iar în Ţara Românească, un oarecare Mircea*[95]*, care (cum se spune) petrecuse mai mulţi ani la curtea împăratului turcesc şi apoi cu puţini ani înainte, fiind mazilit voievodul dinainte al acestei ţări, numit Vlad*[96]*, a fost aşezat prin puterea împăratului turcesc în scaunul ţării, precum se spune întrece cu mult în cruzimi şi tiranie, pe toţi înaintaşii săi; acesta chiar de la începutul domniei, fără să aibă vreun cuvînt îndreptăţit, a poruncit ca cei mai de frunte seniori, baroni şi nobili ai acestei ţări să fie parte din ei răpuşi printr-o moarte cumplită, parte din ei băgaţi la grea temniţă, din care cauză mulţi alţii mînaţi de teama să nu cadă cumva în mîinile lui, părăsindu-şi toată averea, au fugit pe ascuns şi s-au îndreptat în Transilvania, ca să fie acolo mai apăraţi.*

Despre tirania acestui voievod Mircea şi despre faptele sale aspre şi crude, ar putea cineva scrie o istorie lungă dacă ar avea mai mult timp; noi însă am găsit cu cale să le lăsăm deoparte nu numai pentru a fi mai scurt, ci şi pentru că nu le-am socotit chiar atît de trebuitoare.

---

[91] De la *Brücke* = pod.
[92] Petru Rareş.
[93] Soliman I (1520—1566).
[94] Iliaş, fiul lui Petru Rareş (1546—1551).
[95] Mircea Ciobanu domneşte de trei ori: 1545—1552, 1553—1554, 1558—1559.
[96] Se face confuzie între Vlad Vintilă de la Slatina (1532—1535 şi 1534—1535) şi Radu Paisie (1534 şi 1535—1545).

Despre asprimea domnilor moldoveni

Această țară este vrednică de toată lauda și trebuie mult lăudată mai ales pentru faptul că domnul pedepsește cu toată asprimea pe răufăcători și în așa fel că se dau pedepse felurite, după felurile deosebite ale crimelor și *uneori se dau pedepse aspre chiar și pentru cele mai mici abateri, pentru ca prin aceasta să fie aduse la mai multă ascultare sufletele lor pline de îndărătnicie*[97]. O dovadă a acestui lucru se poate vedea în mulțimea // de oameni orbi p. 141
cărora li s-au scos ochii *sau cei cărora li s-au tăiat mîinile* pentru faptele săvîrșite, și care lipsiți acum de lumina ochilor, se înghesuie la curtea domnului în zilele de milostenie pentru a cere de mîncare. Și cu toate că ei poartă pata fărădelegilor lor, totuși voievodul însuși îi primește cu bunăvoință după dărnicia și mila sa, și-i miluiește cu cele de ale traiului la curtea sa. *Și tuturor străinilor vinovați atît de pîngărirea celor sfinte, cît și de adulter precum și celor mai stricați ticăloși de acest fel ce fug la el, el le oferă cel mai sigur loc de scăpare.*

În toată această țară se folosește numai moneta veche ungurească, precum și asprii de argint și aur, atît unguresti cît și turcești și nu se primește nici un alt fel de monetă pe care <locuitorii> nu o cunosc.

Și acești principi ai acelei țări a Moldovei se poartă oarecum tiranic față de supușii lor, urmînd neîncetat față de ei cu asprime și cruzime, pedepsindu-i cît mai aprig, cum s-a arătat mai sus, pentru cea mai mică vină. Mai în toate zilele se duc la îndeplinire, deschis, în fața tuturor, osîndele la moarte, pentru ca să se arate mai limpede neîmblînzirea lor față de acești <vinovați>. De aci vine ascultarea și supunerea cea mai desăvîrșită către principe.

Însă foarte rar se întîmplă ca acești voievozi, *atît ai Moldovei cît și ai Țării Românești*[98], să se poată bucura de o domnie lungă, mai ales din cauza tainicelor urzeli și curse ale supușilor lor, prin care urmăresc de cele mai multe ori în ascuns pe principii lor atît de aspri și de cruzi. Nu sînt siguri în domnia lor și din cauza deselor năvăliri ale dușmanilor — atît ale turcilor cît și ale tătarilor — decît atunci cînd fac unire și înțelegere cu ei.

Apoi dacă pornim la drum din țara Moldovei prin Rusia de jos, care se mărginește cu Polonia, mergînd din Podolia[99] în Ungaria prin Maramureș, Munkács[100] și Bereg[101], întîlnim în tot locul cîmpii întinse și frumoase ce nu sînt tăiate de rîuri navigabile, în afară de rîul ce se numește Prut, care des-

---

[97] Părțile subliniate lipsesc din ediția I.
[98] Lipsește în ediția I.
[99] Regiune în vestul Ucrainei, la nord de Nistru, cu capitala Camenița.
[100] Munkács, oraș și cetate în fosta Ungarie de sus, azi Mukacevo în R. S. S. U.
[101] *Bereg*, comitat în Partium, la apus de Maramureș.

parte Moldova de Polonia[102] şi care poate fi trecut uneori şi în vremea ploilor.

În sfîrşit, de aci se ajunge în Ungaria la locurile amintite mai sus, trecînd lanţul de munţi şi piscuri foarte înalte pe un drum grozav de îngust şi nespus de anevoios, pe care de-abia poate să înainteze în voie un singur cal şi încă încet. //

p. 142 Iar acea ţară a Moldovei este îndeajuns de frumoasă cu şesuri şi văi pretutindeni, plină de oraşe şi felurite sate[103], însă fără de cetăţui sau cetăţi întărite prin iscusinţă sau meşteşug, afară doar de Cetatea Neamţului, care este aşezată pe un munte foarte înalt şi înconjurat de ziduri, <ţara> altminteri <fiind> apărată doar de rîuri[104] ca de nişte întărituri dăruite de natură.

Mai sînt încă două cetăţi bine întărite cu ziduri puternice, cum este cetatea nouă a Romanului[105] aşezată pe un şes lîngă rîul Siret, care se varsă în Dunăre; şi cealaltă cetate cu numele Tîrgul Roman[106]. După cum acestea ocupă de o parte şi de alta cele două laturi, tot astfel le desparte însăşi Dunărea pe amîndouă şi curge la mijloc, despărţind în două de o parte şi de alta cele două ţări. Căci una din ele priveşte spre Moldova şi cealaltă spre Ţara Românească. Căci are şi acest curs al Dunării două oraşe aşezate de o parte şi de alta a locului de trecere a fluviului, adică Brăila[107] şi Galaţi, pe care le desparte frumos, pe rînd, cursul[108] egal al Dunării, printr-o armonioasă hărăzire a naturii[109].

În această ţară nimic nu lipseşte din cele care ar putea folosi oamenilor; şi pe lîngă acestea este bogată în mine de aur[110], argint[111] şi sare; de asemenea e cu mult cea mai bogată în locuri de arătură, vii şi vite, precum şi în lacuri şi heleşteie, precum şi în *tot felul*[112] de peşti aleşi; într-un cuvînt e plină din belşug de toate bogăţiile. De altminteri prin însăşi blîndeţea aerului, uşurinţa

---

[102] Greşit.
[103] *Oppidis etiam et variis possessionibus.*
[104] Aci subiectul e ţara Moldovei şi nu Cetatea Neamţului, cum s-ar crede.
[105] *Romaniwijwar.*
[106] *Romaniwasar*, cf. Papiu Ilarian *op. cit.*, III, 144, care trimite la *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cantemir pentru existenţa celor două cetăţi Roman. Dar textul nu poate totuşi fi lămurit în chip satisfăcător, cuprinzînd o serie de confuzii între cele două Romanuri şi oraşele Brăila şi Galaţi. Pentru redarea textului cf. infra n. 109.
[107] *Barilla.*
[108] *Interluvio.*
[109] *Haec ut utrinque duo occupant latera. Sic utrasque Danubius ipse secat atque interfluit bifaria utrinque dominia discernens.* Altera etenim Moldaviam altera Transalpinam suis contuentur prospectibus, *habet et is Danubii decursus duo utrinque a portu fluminis sita oppida videlicet Barilla et Galacz.*
[110] Informaţie greşită.
[111] Informaţie greşită.
[112] Lipseşte în ediţia I.

traiului şi chiar „politia"[113] ei este cît se poate de aleasă şi *vrednică de toată luarea-aminte*[114].

Iată, prealuminate rege, ţara Moldovei, cu mult dintre cele mai de seamă între toate <ţările>, pe care am descris-o pe scurt în culori vii, nu numai în privinţa celor mai însemnate locuri, rîuri, munţi, tîrguri, ci şi a celor mai mici sate şi castele, pentru a aduce (dacă speranţa nu ne va înşela) prin aceasta o bună slujbă Maiestăţii Tale. Această scurtă descriere a Moldovei are de scop să facă pe Maiestatea Ta şi pe ceilalţi principi creştini să înţeleagă ce primejdie mare ameninţă întreaga creştinătate prin pierderea acestei ţări, căci e un viciu omenesc, ca omul să vrea să cugete abia după ce a suferit mai întîi răul. p. 143

Către cititor[115]

Aşadar, dacă prezicerile profeţilor cuprind vreun adevăr atunci armele barbare vor să vină asupra capului nostru. Astfel Moldova prea sigură de sine a pierit prin hoardele scitice[116], iar Ţara Românească e sub apăsarea jugului neîndurat.

---

[113] (= Civilizaţie?). De fapt autorul se inspiră dintr-o frază a lui Taurinus: nihil non habet minus quam policiam et aeris temperiem (*Mon. Ungrica*, p. 454).
[114] Lipseşte în ediţia I.
[115] Care e îndemnat să nu se încreadă în fericire, căci războiul este foarte aproape etc
[116] Turceşti.

OBSERVAŢII CRITICE CONTEMPORANE

[Comentariu critic contemporan[117]]

Acum să venim la descrierea Moldovei[118]. Într-un loc se vorbeşte despre succesiunea copiilor de domni în Moldova, adică despre semnele <arse> cu fierul roşu pe trupurile copiilor. Acest lucru nu l-am auzit noi niciodată despre moldo-

[117] Acest comentariu critic îi aparţine lui Iohann Honter. El este cuprins într-o scrisoare fără dată adresată lui Sebastian Münster şi care a putut fi datată din anul 1545. Sebastian Münster îi trimisese spre referire atît manuscrisul inedit al *Chorographiei Transilvaniei* a lui Reicherstorffer, cît şi un exemplar al *Chorographiei Moldovei* tipărit precum se ştie în 1541. Nu se cunosc motivele acestei consultări şi nici împrejurările în urma cărora aceste texte fuseseră încredinţate lui Münster probabil chiar de autor, fie pentru a fi folosite la o nouă ediţie a Cosmografiei acestuia, fie pentru a-i înlesni tipărirea unuia din ele şi retipărirea celuilalt. Amintim că mai apoi în 1550 au fost tipărite împreună la Viena amîndouă textele. În răspunsul său Honter analizează amîndouă *Chorographiile*. Observaţiile sale critice asupra *Chorographiei Moldovei* sînt unele la modul dubitativ — însemnarea pe trup a fiilor de domn în Moldova, sau cea despre lipsa de productivitate a ţărmului Mării Negre între Limanul Nistrului şi Delta Dunării, — altele categorice: confuzia dintre Prut şi Nis-

veni, dar știu cu cea mai mare siguranță că acest obicei este folosit de românii din Țara Românească, la care se întîlnesc adeseori urmași de aceștia însemnați..., din cauza cărora, umblînd ei după domnie, se poartă război cu lupte de o parte și de alta pînă la nimicirea lor între ei, dintre care[119]... etc.... voievodul Mircea[120], impus țării de către turci[121]... a întrecut pe tiranii cei mai cruzi prin sălbăticia sa, despre care aș putea, dacă aș avea timp, să țes o lungă povestire.

Despre asprimea domnului Moldovei

Este desigur adevărat că <domnul> este destul de crud față de băștinași pentru cele mai neînsemnate greșeli, dar trebuie să se adauge și aceasta că el oferă refugiul cel mai sigur tuturor străinilor, pîngăritorilor, ucigașilor, adulterilor, tîlharilor celor mai păcătoși etc., așa precum <obișnuiesc> și nobilii secui care fac la fel.

Fluviul Prut nu desparte teritoriile Moldovei și Poloniei, ci curge prin mijlocul Moldovei. Căci Nistrul este cel care desparte hotarele celor două țări. Și nici fluviul Nistru nu este unul și același cu Niprul; deoarece Niprul coborînd prin Rusia nu atinge Moldova, ci curge, udînd ținutul deasupra Nistrului, adică între Moldova...[122].

---

tru, numirea greșită de Boristene dată Nistrului, sau folosirea improprie de „secta lui Pavel" pentru ortodocși. Este curios de constatat că Reicherstorffer nu a ținut seama de nici una din ele în ediția următoare (din 1550), în schimb a adoptat aproape ad litteram alte observații care constituiau o luare de atitudine personală a lui Honter. De exemplu, fraza despre cruzimea lui Mircea Ciobanul *(Vodam Myrtzăm a turcis provinciae impositum... (lacună)... tyrannos crudelissimos immanitate superavit, de quo otiosior possim longam orationem contexere)* o aflăm puțin amplificată în adaosul din ediția a doua a *Chorographiei Moldovei*, unde nici nu avea propriu-zis ce căuta, fiind vorba de un domn din Țara Românească... *(quidam Myrcza (etc.) quem sua crudelitate et tyrannide praedecessores Wayvodas eiusdem provinciae multo superare ferunt... De cuius Wayvodae Myrcza tyrannide, rebus tam severiter et crudeliter gestis, quispiam otiosior longam posset edere historiam... etc...).* Tot astfel fraza în care Honter critică asprimea domnului Moldovei față de supușii săi — privită cu admirație de Reicherstorffer — și căruia el îi opune inconsecvența cu care domnul oferă „refugiul cel mai sigur" tuturor străinilor, pîngăritorilor, ucigașilor, adulterilor, tîlharilor celor mai păcătoși este adoptată aproape *tale quale* și introdusă în noua ediție („Și tuturor străinilor vinovați atît de pîngărirea celor sfinte, cît și de adulter, precum și celor mai stricați ticăloși de acest fel, ce fug la el, el le oferă cel mai sigur refugiu"), îndată după pasajul admirativ despre *mărinimia și bunătatea domnului care ocrotește și poartă de grijă cu blîndețe celor orbiți din porunca lui.*

Textul lui Honter a fost publicat de G. D. Teutsch sub titlul *Tabulae Transylvaniae et Moldaviae*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", Sibiu, 1883, p. 64 ș.u. Pentru toată bibliografia asupra scrisorii lui Honter, vezi M. Holban, *În jurul Chorographiilor lui Reicherstorffer*, în „Studii", 1965, 1, p. 158 ș.u.

118 Din *Chorographia Moldovei.*

119 Lacună în text.

120 Domn al Țării Românești (1545—1554; 1558—1559).

121 Lacună în text.

122 Lacună în text.

Despre litoralul Mării Negre, adică despre hotarul de răsărit al Moldovei între Limanul Nistrului și Delta Dunării nu se face nici o mențiune. Voi cerceta pe cît voi putea dacă această regiune este pustie[123] de-a lungul atîtor mile, din cauză că întinderea șeasă este nisipoasă sau mlăștinoasă întrucît în alte părți țărmurile mării sînt bine cultivate.

Apoi trebuie să luăm seama la ceea ce se cuprinde uneori despre secta lui Pavel[124], pentru ca să nu se stîrnească rîsul învățaților. Acum secta lui Pavel nu este nimic altceva decît cea mai curată credință și evlavie creștină. Căci ce altceva a propovăduit Pavel decît despre Hristos cel răstignit? Iar dacă Pavel ar fi înfiinţat o altă sectă deosebită, el ar fi fost un eretic, ceea ce nu recunosc romanii[125]. Așadar rutenii, rușii, bulgarii, românii geții și cei de o seamă cu ei mărturisesc credința creștină în același fel ca și popoarele bisericii apusene, după cum o numesc ei, afară numai de o oarecare deosebire care se află în slujire și în limbă și de faptul că sînt lipsiți de predicatori, ceea ce este o mare nenorocire, din care cauză s-au strecurat în biserică nu puține rătăciri[126]. De altfel am aflat de la biserica bulgarilor din suburbia Brașovului că ei au același botez ca și noi, aceeași împărtășire duminicală, afară numai de faptul că au adăugat slujbe care deosebesc liturghia lor de a noastră.

Cît despre venitul dărilor, acesta se strînge în fiecare an altfel și iar altfel de către moldoveni și secui și nici nu se păstrează o măsură hotărîtă sau un număr hotărît. Lăcomia celor mari calcă zi de zi mai mult legile, jefuiește provinciile, nesocotește toate privilegiile. Și din pricina aceasta, dacă dorințele mele ar avea putere, aș alege ca Transilvania să rămînă cît mai mult timp necunoscută în simplicitatea și liniștea <ei>.

---

[123] Vezi la Reicherstorffer, *op. cit.*, versurile intitulate *Descriptio Moldaviae*
„Dum Mare desertas superat cum littore ripas
Et simul in Pontum Nester et Ister eant...
...Attamen Euxini qua vergit ad aequora Ponti
Horrescit nimio terra relicta situ...
Quodque magis miror, curamque et aratra recusat,
Nullus arenosi littoris arva colit".

[124] În *De ritibus et moribus Moldaviae gentis*... Reicherstorffer desemna în felul acesta impropriu pe ortodocși.

[125] Romano-catolicii.

[126] *Abusus.*

Neagoe Basarab cu familia sa (dupa fresca din mănăstirea Curtea de Argeş reprodusă de N. Iorga, *Domnii români după portrete şi fresce contemporane*, Sibiu, 1939, pl. 38).

Stema oraşelor săseşti din Transil a ı (reprodusa din *Chorographia Transilvaniae*).

Stema lui Georg Reicherstorffer (reprodusă din *Chorographia Transilvaniae*).

Chorographia Transilvaniei[127]

*

[Dacia în antichitate — Traian, Decebal etc.]

... Acestei regiuni a Transilvaniei îi este alăturată dinspre nord[128] provincia Moldova (care e vecină cu regatul Poloniei, cu Rusia inferioară şi cu ţinuturile secuieşti[129]. Iar din partea cealaltă, se află spre p. 3

[127] Traducerea s-a făcut după textul publicat de autor la Viena în 1550 sub titlul: *Chorographia Transilvaniae quae Dacia olim appellata aliarumque provinciarum et regionum succinta descriptio et explicatio* (Viena, 1550). Cum lucrarea sa cuprinde o parte descriptivă şi una istorico-arheologică, am dat aci doar partea descriptivă, în măsura în care a putut fi despărţită de unele incursiuni în antichitate.

Reicherstorffer a cuprins în textul său şi unele porţiuni din indicele lui Taurinus. Pentru comparaţia între ele a acestor texte aproape identice, vezi mai sus relaţia lui Taurinus, p. 158 ş.u.

Ar fi fost interesantă desigur şi confruntarea textelor privitoare la cucerirea Daciei, construirea podului pe Dunăre etc. unde împrumuturile sînt încă şi mai evidente, dar prin aceasta s-ar fi depăşit limitele hotărîte pentru culegerea de faţă.

[128] Inexact. Aceeaşi eroare şi la Nicolaus Olachus cap. XIII, Despre Moldova.

[129] *Ciculiae metis.*

răsărit[130] Țara Românească[131] numită cu alt nume Transalpina, despărțită printr-un spațiu nu prea mare de munții deosebit de înalți ce se ivesc între ei.

Dar ca să ajungem ceva mai departe la o cunoaștere mai lămurită a acestei provincii a Transilvaniei printr-o descriere geografică: această provincie se împarte între trei „națiuni"[132] ce se deosebesc între ele prin religie, moravuri, obiceiuri și întrucîtva prin legi și care locuiesc în această regiune pe porțiuni deosebite, adică sașii, secuii și ungurii[133]. Printre aceștia locuiesc și românii înșiși[134], băștinași[135] ai acestor provincii, în niște sate și posesiuni retrase; neam de oameni foarte aspru, hrănindu-se doar din cirezi și turme și adesea chiar din răpirea hoțească a vitelor și a cailor. După obiceiul lor ei se îmbracă cu haine lățoase sau mițoase, țesute din lînă de capră și făcute de mîna lor; nu ascultă de nici un fel de legi făcute de oameni[136].

Despre deosebirea <dintre ele> și despre religia și moravurile celor trei
p. 3 v° *națiuni amintite:*

Mai întîi acest neam al sașilor, adus în acest loc <după cum> spun ei din Germania și care are multă tragere de inimă pentru munca cîmpului și foarte mare rîvnă prin chiar firea sa pentru îndeletnicirile agricole, se folosește de limba săsească. Iar graiul săsesc se apropie mai mult de limba germană comună a celor din Colonia, decît de celelalte limbi, și nu e așa de ușor înțeles de șvabi și de elvețieni ca cele mai multe limbi nordice în Germania. Transilvănenii[137] așadar, întocmai ca toate celelalte națiuni germanice, își au dialectul lor osebit. Și să mai adaug și aceasta: că ei întrec cu mult națiunile celelalte atît prin blîndețea moravurilor, cît prin pietate și conștiință[138].

---

[130] Inexact.

[131] *Transalpina.*

[132] „Națiuni" în sensul de grupuri privilegiate în virtutea unei ficțiuni juridice potrivit căreia *nobilimea constituia o „națiune"*, cele trei națiuni fiind alcătuite din sași, secui și n o b i l i m e.

[133] Autorul, tălmăcind în sensul obișnuit termenul de „națiune" și nu în cel al ficțiunii juridice amintite, face o confuzie evidentă, înlocuind aci nobilimea prin unguri, cînd toate textele sînt categorice: după concepția juridică iobagii unguri nu constituiau o națiune. Pentru o punere la punct a acestei chestiuni, cf. Introducerea generală.

[134] *Valachi.*

[135] *Incolae.*

[136] Redăm toată caracterizarea: *Inter quos ipsi quoque Valachi eiusdem provinciae incolae, in quibusdam desertis possessionibus et villis resident, genus hominum durissimum, nec nisi armentis et pecoribus, plerumque etiam furtivo pecorum et equorum abigeatu sese alentes. Hi more suo pelosis seu hirsutis ex lana caprina contextis, suaque manu elaboratis amiciuntur vestibus, nullis penitus legibus humanis obsequentes.*

[137] Aci e vorba evident numai de sașii din Transilvania.

[138] *Pietate et religione.* Autorul își arată părtinirea pentru conaționalii săi.

Țara secuilor <este> un colț al Daciei[139] vecin cu regiunea moldovenească, <iar> locuitorii acestui pămînt se numesc ciculi[140], neam al sciților <după cum spun ei>, din care și-au tras obîrșia; ei trăiesc după legile și moravurile lor și împart slujbele lor prin tragere la sorți. Nimeni la ei nu este socotit de neam prost[141], chiar dacă ține coarnele plugului cu mîna sa sau își mînă turma de capre. Căci este un neam de oameni aspru și aprig, ca și născut pentru luptă, care după moravuri, grai și port nu pare să se deosebească mult de unguri. Aceștia sînt cei mai vechi dintre huni pe care unii preferă să-i numească secui, căci își trag neamul de la sciți. Și se vede că nu a gîndit altfel acel <vestit poet> care a zis: //

„. . . *Și hunii cei cu tolbele de săgeți din ținuturile scitice*"[142]. p. 4

Iar secuii sînt împărțiți în șapte regiuni pe care le numesc scaune, ale căror nume sînt: Sepși[143], Orbai, Chezdi[144], Ciuc, Gurghiu[145], Scaunul Mureșului[146], Scaunul Arieșului[147], numite după graiul unguresc și care întrec celelalte tîrguri ale secuilor. Despre religia și obiceiurile acestora am însemnat mai multe lucruri în rîndurile dinainte.

Ciucul este un tîrg în partea de miazănoapte, mai la stînga de Chezdi și așezat chiar la poalele Carpaților. Lipit de el dinspre apus este Gurghiu la poalele[148] acelorași munți Carpați, regiune muntoasă și aspră la capătul de nord al Transilvaniei. Vecin cu Gurghiu este Scaunul Mureșului, așezat spre miazăzi în centrul provinciei Transilvania de-a lungul rîului Mureș, a cărui capitală e Tîrgu Mureș[149] sau Neumarkt[150] pentru sași, tîrg foarte mare unde se țin desele adunări ale secuilor.

Ungurii și nobilii[151] acestei regiuni sînt amestecați în diferite locuri[152] cu sașii. Cu secuii se potrivesc destul de bine atît la limbă, cît și la port și la arme. Iar în treburi războinice socotesc că trebuie preferați tuturor celorlalte națiuni,

---

139 Aci = Transilvania.

140 *Ciculi* (care ar deriva din Scituli). Autorul folosește aci textul lui Taurinus (v. mai sus p. 160) pe care îl mai amplifică. Pentru originea secuilor, cf. mai jos notele la relația lui Verancsics.

141 *Ignobilis* pentru această idee,cf. mai jos textul lui Enea Silviu Piccolomini.

142 Reicherstorffer folosește un citat mai potrivit decît acel ales de Taurinus care se referă la geți (!).

143 *Sepsi.*

144 *Kysdi.*

145 *Gyrgio.*

146 *Marcu Zeek.*

147 *Aranyas Zeek.*

148 *Radicibus.*

149 *Zeckelwassarhel.*

150 *New Marck.*

151 Formulă adoptată pentru a corecta oarecum confuzia semnalată la p. 247, n. 2.

152 *Passim*, termen ce înseamnă: *ici și colo*, *împrăștiat* și *pretutindeni*. Se știe că încă din secolul al XIV-lea s-au infiltrat nobili pe teritoriul afectat sașilor. Dar doar ca niște excepții tolerate.

p. 4 v° şi nu pentru un singur motiv[153]. Aceste trei „naţiuni" cînd îşi unesc puterile şi oştile pentru a face o expediţie războinică pot să dea (după socoteala comună) un număr de 90 000[154] şi chiar mai mult de oameni înarmaţi. Căci nu este un lucru neştiut, cît de multe primejdii şi cît de mari a îndurat această regiune de la neîncetatele atacuri ale duşmanilor, de atîtea veacuri <încoace>, totuşi nu a fost nici o clipă în care duşmanii să nu fie înfrînţi, nu fără mare măcel, şi să nu fie apoi alungaţi <cu totul>.

Locuitori ai acestui pămînt sînt şi românii, dar răspîndiţi <peste tot locul> fără un sediu precis[155]. Iar germanii sau saşii[156] au pretutindeni cetăţi foarte tari şi oraşe, şi întrec uşor prin toate mijloacele <lor>[157] naţiunile celelalte. Pămîntul, prin firea sa, este foarte bogat în aur, argint, vin, cereale, păşuni, vite, izvoare, rîuri, pe scurt au toate cele ce ţin de folosul şi înlesnirea vieţii[158], astfel că nu din întîmplare a fost numită Transilvania de cei vechi: comoara regatului Ungariei.

Iar Ţara Românească[159], care e numită cu alt nume Transalpina se învecineşte cu marginea de jos a Transilvaniei şi urmînd cursul Dunării se întinde pînă la Marea Neagră[160] şi de acolo, cotind la nord, ajunge pînă la roxani (ce sînt numiţi azi ruteni), despre care provincie se va vorbi mai mult la descrie-
p. 5 rea Moldovei[161]. //

Că seminţia originară a acestei naţiuni a plecat din Italia arată clar limba <lor>, numele se pare că l-au primit de la sarmaţi[162] (cu care sînt pe alocuri în hotar), şi această provincie pe care o locuiesc <e numită> Flaccia de la un oarecare cetăţean roman Flaccus[163], sub conducerea căruia a fost adusă colonia pentru apărarea Moesiilor împotriva dacilor (despre care ne spune Tacitus că nu au fost niciodată credincioşi romanilor), dar după cum se întîmplă, într-un şir mai lung de ani, care nu lasă nimica neatins, au început să spună Valachia în loc de Flaccia, şi Valahi în loc de Flacci ... Şi cu privire la Flaccus se citează versurile lui <Ovidiu> Naso scoase din epistolele pontice (cartea IV).

---

[153] *Non uno nomine.*

[154] Cifră exagerată.

[155] *Valachi etiam hanc terram, sed sparsim, sine certa sede incolunt.* Adică fără un centru politic cunoscut, cum este cel al secuilor la Tîrgu Mureş sau al saşilor la Sibiu, şi fără cetăţi sau oraşe proprii ca acesta din urmă.

[156] *Teutones ... seu Saxones.*

[157] *Rebus omnibus* (= resursele).

[158] *Ad vitae usum cultumque.*

[159] *Transalpina.*

[160] *Pontum.*

[161] Autorul vorbind de *Ţara Românească* şi de hotarele ei înglobează aci şi Moldova (!)

[162] Poloni. Se vede că aci numele de valahi primeşte două explicaţii nu una: 1) aceasta e numirea dată de poloni, 2) ea vine de la Flaccus.

[163] După teoria lui Enea Silviu Piccolomini.

Praefuit his Graecisne locis modo Flaccus, et illo
Ripa ferax Istri sub duce tuta fuit.
Hic tenuit Maesas gentes in pace fideli,
Hic arcu fisos, terruit ense Getas[164].

Apoi că au fost odinioară moesi[165] acei care sînt acum români (valahi) se știe azi prea bine pentru ca să îndrăznească să nege acest lucru careva din toată mulțimea atît de felurită de autori ce trebuie urmați. Iar dintre aceștia Ptolemeu, primul corifeu al cosmografilor și care hotărît este socotit regele[166] lor, nu acordă nimic moesilor în acea parte unde locuiesc românii, căci acesta începînd de la munții Carpați cuprinde sub numele Daciei tot pămîntul mărginit dinspre apus de rîul Tisa, dinspre sud de Dunăre, dinspre nord de Polonia[167] numind, potrivit p. 5 v°
cu această descriere, pe transilvăneni, pe secui, pe români și pe cei ce se numesc moldoveni și o bună parte a ungurilor care locuiesc șesul dinspre Polonia: Daci[168].

//... Așadar de la Oradea, îndată după intrarea în Transilvania pe rîul p. 6
Criș[169], prin care ea se leagă spre apus de Panonia inferioară, se ivește satul numit Negreni, <sau> pe latinește lacul negru[170] pe care îl locuiesc românii și care este înconjurat de pretutindeni de munți și de povîrnișuri. El este așezat într-un loc sălbatic și fioros, unde se întîmplă adesea să fie lipsă de grîne și bucate pentru trai din cauza culturii atît de rare a acestui pămînt, din faptul mai ales că nu e nici un șes în acel loc și nu sînt semănături, ci se văd păduri întinse[171] intrînd pretutindeni pe mari întinderi de pămînt, din care cauză <oamenii> nu pot semăna ușor nici un fel de grîne în aceste locuri pustii și pe aceste cîmpii nerodnice. Totuși rîul Criș dă cu destulă dărnicie în orice anotimp peștii cei mai aleși ca „funduli", „chefali", „capitoni"[172], pești aurii[173] și chiar și păstrăvi și mulți alți pești[174]. Pe lîngă aceasta, acest rîu este adesea atît de năvalnic cînd se revarsă, încît răstoarnă obișnuit chiar carele mari greu încărcate.

---

[164] A fost pus atunci mai mare peste aceste locuri grecești Flaccus, și sub cîrmuirea sa a fost ținut în siguranță țărmul mănos al Dunării. El a menținut în pace și în credință neamurile Moesiei și a ținut în respect cu sabia pe geții ce se încredeau în arcuri.

[165] În discuția care urmează Reicherstorffer călăuzit și aci de Taurinus crede că românii ar fi moesi.

[166] *Primus Ptolemaeus Cosmographorum antistes et plane alpha.* Reicherstorffer arată totuși și opinia acestuia cum că românii ar fi daci, și nu moesi.

[167] *Sarmatica Europa.*

[168] urmează o discuție a părerilor autorilor antici despre cele două moesii.

[169] *Chrysum.*

[170] În text *Feketetho* (=lacul negru) azi Negreni, la vest de Ciucea. De românii de la Negreni vorbește și Possevino în relația sa din 1584.

[171] *Extensae arbores.*

[172] *Capitones.*

[173] *Aurata.*

[174] Vezi mai sus Taurinus, p. 139.

Sus-numitul oraş Oradea este foarte mare, aşezat în cîmp, fără a fi înconjurat de nici un fel de ziduri de apărare. Aci locuieşte fratele George[175], tezaurul Transilvaniei <şi> episcopul acestei eparhii, şi ţine în puterea sa o cetăţuie însemnată, clădită cu mare cheltuială şi întărită cum nu se poate mai bine, unde sfîntul Ladislau, răposatul rege al Ungariei de fericită pomenire, îşi are mormîntul său, făcut frumos din marmură şi vrednic de un principe atît de mare. Acolo locuitorii sînt unguri amestecaţi în parte cu germani[176] făcînd comerţ cu lucruri turceşti, aduse din alte locuri şi au mare belşug de toate cele trebuitoare traiului.

De aci de la Negreni în linie dreaptă pînă la tîrgul Tileagd[177] <sînt> două mile, <iar> pînă la Vad[178] mai sînt trei <mile> socotite după măsura mare[179]. De acolo se trage obîrşia rîului Criş din izvoarele ce ţîşnesc în tot locul, şi <el> înaintează în mers continuu în albia <sa> îngustă prin mijlocul sus-zisului tîrg Vad pînă la Bologa[180] unde în sfîrşit se mîntuie (!)

p. 7 Apoi dacă te îndrepţi spre Cluj[181], despre care oraş vom vorbi mai mult cînd se va ivi prilejul, mai sînt cinci mile, şi iarăşi pînă la Turda — oraş care e aşezat spre sud, pe un deal greu de suit şi stîncos — trebuie să socoţi două mii de paşi. Acest oraş[182], deşi nu e înconjurat de ziduri sau întărituri, este totuşi destul de mare, de bogat şi plin de felurite mărfuri; iar locuitorii săi sînt foarte bogaţi în turme, vite de tras şi în folosinţa păşunilor şi a ogoarelor, ca să nu mai spun cît e de productivă regiunea în vinul cel mai bun. Şi aşa e de îmbelşugată în ocne încît abia mai găseşti un loc[183] ca acesta în tot Orientul. Şi acolo funcţionează comitele Cămărilor de sare[184] ca slujbaş regesc şi obişnuieşte să verse regilor Ungariei din <aceste> ocne un venit anual foarte mare; şi că acest

---

[175] Este vorba de vestitul cardinal Martinuzzi care în momentul publicării *Chorographiei Transilvaniei* se bucura de o situaţie unică. Fost consilier al lui Ioan Zápolya, el se impune ca tutore al lui I. Sigismund Zápolya şi guvernator al Transilvaniei fiind şi episcop de Oradea, unde se afla cetăţuia amintită în text. Profitînd de disensiunile din jurul regenţei şi de echilibrul nestabil dintre Habsburgi şi turci, el manevrează pentru a înlătura orice altă autoritate decît a sa. În 1549 el negociază tratatul de la Nyirbátor dintre Ferdinand şi Isabella, pe care o sileşte să plece împreună cu fiul ei. Ajuns primat al Ungariei (lui Ferdinand) şi cardinal (decembrie 1549) îşi continuă politica de basculă, dar e ucis din ordinul lui Castaldo, de către soldaţii acestuia, la reşedinţa sa din Vinţul de Jos.

[176] *Teutonicis.* Autorul nu se referă decît la naţiunile privilegiate.

[177] *Thelegd.*

[178] *Reef* (=Rew). Distanţele sînt arătate greşit, căci localitatea Vadul Crişului se află între Negreni şi Tileagd.

[179] *Satis magnis stadiis comprehensae* (Mila cea mare germană = 9 275 m).

[180] *Sebeswar.* Autorul inversează ordinea firească a cursului Crişului Repede care înaintează în realitate de la Sebeswar (=Bologa) spre Vad şi Tileagd şi nu invers.

[181] *Coloswariam.*

[182] = Turda.

[183] *Fundum . . . parem.*

[184] *Praefectus Camerarum salium.*

venit nu este mic putem ușor să judecăm din faptul că de aci este îndestulată aproape întreaga Transilvanie și că de aci se transportă și se cară necurmat sare la Buda și în multe alte locuri dinafară nu fără mare cîștig pentru Maiestatea regească[185].

Iar de la Turda pînă la Sibiu — mai ivindu-se între ele cele două tîrguri „Gochard"[186] și Mănărade[187] se numără douăsprezece mile. Acest oraș este capitala acestei provincii[188] și este foarte bine întărit și cu mult cel mai bogat în aur și argint și toate bogățiile[189], precum vei afla din urmarea descrierii noastre. În sfîrșit celelalte orașe ale acestei provincii le vom arăta pe scurt la locul și rîndul lor.

Deci acestea sînt cele șapte orașe mai de seamă în Transilvania ce se află depărtate între ele în măsura și în șirul ce urmează[190] p. 7 v°

Sibiu[191]	— Hermanstat
Brașov[192] sau Corona	— Cronstat
Bistrița[193]	— Nösenstat
Sighișoara[194]	— Schesspurg
Mediaș[195]	— Mywisch
Sebeș sau Sassebeș[196]	— Millenbach
Cluj[197]	— Clausenburg

Dar mai înainte de a porni la descrierea acestor orașe socotesc că voi face un lucru cu folos dacă voi cuprinde în puține cuvinte ceea ce e vrednic de amintit <și anume> că acest oraș al Sibiului, după pieirea răposatului rege Ludovic[198] de fericită pomenire, s-a apărat cu cea mai mare vitejie timp de șapte ani[199] în cursul neîncetatelor încăierări înarmate (adică atunci cînd statul Transilvaniei era dezbinat din cauza prea nenorocitei încoronări a regelui Ioan[200])

[185] Pentru date mai precise asupra exploatării sării din Transilvania, vezi mai jos darea de seamă a lui Dernschwam din 1528, precum și raportul comisarilor imperiali din anul 1552, *Hurmuzaki*, II/4, p. 711 ș.u.

[186] *Gochard*, desigur greșit în loc de Bocsard = Bucerdea, deoarece Cucerdea (Gocsard) ne-ar duce mult prea departe de cele două puncte arătate: Turda și Sibiu.

[187] *Monera.*

[188] *Regni.*

[189] *Rerumque omnium.*

[190] În textul tipărit numirile din coloana din dreapta sînt scrise cu litere gotice.

[191] *Cibinium.*

[192] *Brassovia.*

[193] *Bistricia.*

[194] *Segeswaria.*

[195] *Megies.*

[196] *Zabesus sive Zaaz sebes.*

[197] *Coloswaria.*

[198] Ludovic al II-lea căzut la Mohács.

[199] Pînă în 1536.

[200] Zápolya.

<apărîndu-se singur> contra tuturor atacurilor duşmanilor, fără nici un sprijin
p. 8 sau ajutor al popoarelor dinafară, ci numai cu armele sale şi cu propriile sale cheltuieli, iar cetăţenii nu au fost înduplecaţi de nici un asediu sau asalt, sau incursiune sau teroare a duşmanilor ca să ajungă la vreo supunere în urma slăbirii forţelor lor, ci prin apărarea lor atît de îndîrjită şi de vitejească au dat mai mult suflet şi <locuitorilor> celorlalte oraşe ca să nu se lase înfricoşaţi şi tîrîţi spre defecţiune de ameninţările trufaşe ale duşmanilor. Şi prin aceasta şi-au pregătit pentru ei şi urmaşii lor o slavă nemuritoare şi o amintire veşnică.

Capitala Sibiu, oraş prea vestit care îşi ia numele de la rîul Cibin[201], se mai numeşte şi Hermanstadt cu un nume care nu e nepotrivit <căci vine> de la Hermann primul întemeietor al acestui oraş. Aşezat în loc şes, nu e stingherit de nici un soi de munţi care să-l domine şi să-l împiedice să se desfăşoare într-o minunată lărgime[202]; e întărit cu două rînduri de ziduri şi înconjurat cu şanţuri foarte adînci, şi de jur împrejur cu iazuri şi canale[203] nu puţine, răspîndite pe o suprafaţă mare şi este înfrumuseţat şi împodobit cu clădiri măreţe, avînd printre ele turnuri şi întărituri <aşezate> la locul şi rîndul lor[204], iar biserica sa parohială[205], vrednică de un prelat purtînd mitră[206] şi <bogat> înzestrată cu douăzeci şi patru de altare cu preoţi, atrage <toate> privirile.

Aci se strîng anual grîne în gropniţe săpate în pămînt pentru a se păstra pentru mulţi ani în vederea unor vremuri de lipsă de bucate. Şi nici nu lipsesc mori de grîu aşa fel făcute, încît să nu poată prin nici un meşteşug fi cuprinse
p. 8 v° de duşmanii ce ar plănui să înfometeze oraşul. Mai pune şi faptul că peste tot locul, prin toate cartierele[207] oraşului curge un pîrîu cu apa cea mai lină. <Oraşul> este cîrmuit cu atîta înţelepciune de dregătorii <săi>, încît nu uşor i-ai putea prefera alt <oraş>, şi chiar pînă într-atîta încît nimeni nu e primit <în oraş> decît dacă şi-a dovedit cu multe mărturii credinţa sa faţă de comunitate[208]. Are zece sate regeşti şi opt sate tributare. Tot de el ţin şi cele şapte scaune săseşti ale căror nume le vezi arătate în înşirarea următoare:

Numele celor şapte scaune săseşti

Scaunul Orăştiei[209] are unsprezece sate regeşti;
Scaunul Sebeşul săsesc[210] <are> oraşul Sebeşul săsesc cu cinci sate regeşti;

---

[201] *Cibinio amne.*
[202] *Latitudinem.*
[203] *Lacunaris.*
[204] *Suo ordine et serie.*
[205] *Parrochia Cathedralis.*
[206] *Praesule infulato* (= prepozitul de Sibiu).
[207] *Vicos.*
[208] *Reipublicae.* În realitate s-au stabilit aci o serie de noi veniţi din Nürnberg, Augsburg, Regensburg etc. care însurîndu-se în Sibiu sau în alt oraş al comunităţii săseşti au dobîndit dreptul de burghezie şi au făcut parte din patriciatul oraşului.
[209] *Sazvariensis.*
[210] *Zabesiensis.*

Scaunul Mercurea[211] are zece sate;
Scaunul Sighişoara[212] (oraşul însuşi) are şaisprezece sate;
Scaunul Alţina[213] are douăsprezece sate;
Scaunul Cincu[214] are douăzeci şi două de sate;
Scaunul Rupea[215] are cincisprezece sate.

Pe lîngă aceste scaune ale saşilor mai sînt în Transilvania şi alte două osebite a căror capitală este oraşul Mediaş, iar sate ţinînd de ele sînt douăzeci şi patru, şi printre sus-zisele scaune se află multe sate ce sînt posesiuni de ale nobililor şi nu se adună la numărul scaunelor săseşti.

În Transilvania în ce priveşte plăţile taxelor se numără opt capitluri parohiale principale care împreună se numesc „Universitas"[216]. p. 9

Capitlul Bistriţean cuprinde Bistriţa cu douăzeci şi trei de sate regeşti;
capitlul din Regen cuprinde peste treizeci de sate;
capitlul Bîrsei cuprinde oraşul Braşov[217] cu treisprezece sate regeşti;
capitlul Chezd cuprinde Sighişoara şi patruzeci şi opt de sate;
capitlul celor două Scaune cuprinde oraşul Mediaş cu treizeci şi şase de sate.

Sînt două capitluri de Sibiu dintre care unul cuprinde oraşul Sibiu şi douăzeci şi trei de sate, iar celălalt capitlu de Sibiu, pe care îl numesc „Surrogativa", cuprinde cam douăzeci şi două de sate.

Capitlul de Sebeş[218] cuprinde Sebeşul cu şaptesprezece sate. De la sus-zisul oraş al Sibiului la o depărtare de o milă se află ocnele de sare din tîrgul Ocna Sibiului[219] ce se numeşte cu alt nume săsesc Salzburg, din care se adună în toţi anii un imens tezaur, şi nu aduc, după cît socotesc eu, un cîştig mai mic în fiecare an Cămării regeşti ca acel al ocnelor oraşului Dej.

În apropierea oraşului Sibiu se află răspîndite de jur împrejur felurite tîrguri în care locuiesc saşi răspîndiţi mai în tot locul[220]. Mai întîi Cisnădia[221] la o depărtare de o milă spre sud <e> un tîrg de mărime mijlocie, păzit de un castel, unde se fac seceri de secerat, care nu se mai fac nicăieri aiurea, şi oamenii de rînd obişnuiesc să-şi cîştige viaţa mai cu folos din urmărirea laolaltă a plugăriei şi a culturii pomilor. p. 9 v°

---

211 *Reusmarck.*
212 *Segesburgensis.*
213 *Olczna.*
214 *Schenkerstuhl.*
215 *Rupensis.*
216 *Appellant Universitatem* (— Universitas Saxonum = Obştea saşilor).
217 *Coronam.*
218 *Sabesiense.*
219 *Wizagna.*
220 *Passim.*
221 *Helta.*

Apoi Cisnădioara[222] puţin mai jos de Cisnădie e cam la aceeaşi depărtare. Pe culmea sa e o cetăţuie însemnată, clădită frumos din piatră[223], în care în vremuri de război ţăranii îşi păstrează în destulă siguranţă lucrurile şi bunurile lor ferite de atacul duşmanilor. Mai pune şi că locul este roditor şi producător de felurite poame din care locuitorii trag un cîştig ce nu este mic.

Apoi rîul Olt nu este puţin vestit printre celelalte rîuri ale acestei ţări, el care trăgîndu-şi obîrşia din munţii secuilor, îndată ce dă de Transilvania desparte Ţara Bîrsei de ţinuturile secuilor, curgînd de aci spre Sibiu pînă aproape de Turnu Roşu[224], unde Sibienii[225] fac de strajă ca să nu fie atacaţi pe neaşteptate, trece prin văi înguste şi prăvălite în Ţara Românească[226] unde se spune că poartă aur, şi se varsă în Dunăre nu mult mai sus de Nicopole. Iar acest turn[227] e la o depărtare de două mile de Sibiu, şi pe aci este poarta de intrare a Turcilor în Transilvania pe nişte căi nespus de strîmte şi de înguste.

p. 10 Povestesc istoriile că turcii pe vremea răposatului nebiruit rege Matiaş, fiind înfrînţi în Transilvania şi luînd-o la fuga cea mai ruşinoasă, s-au prăbuşit în acel loc de la Turnu Roşu, de pe înălţimea pe care se urcaseră în fuga lor, şi s-au înecat[228] în apa Oltului din cauza greutăţii prea mari ce împovăra caii.

Corona sau Braşovul, oraş vestit prin mărfurile turceşti, <e> aşezat între munţii cei mai frumoşi şi întărit bine cu ziduri, şanţuri şi fortificaţii, are trei suburbii aflătoare pe trei văi deosebite, din care pe una o locuiesc bulgarii[229], pe cealaltă ungurii, şi pe a treia saşii. Aproape în fiecare cartier[230] curg la vale pîraie nesecate născute din ţîşnirea binefăcătoare a izvoarelor. Are în lung şi în lat cîmpiile cele mai netede, încinse de dealuri dese şi de munţi; este despărţit de Ţara Românească prin munţi foarte înalţi; este bogat mai ales în grîu şi este ca un grînar al neamurilor vecine. Este renumit peste celelalte oraşe în vremea de acum prin studiile liberale. S-a clădit acolo de curînd Biblioteca neîntrecută vreodată de o alta mai vestită, după risipirea Bibliotecii din Buda a lui Matiaş Corvin. Aşezat aproape de hotarele şi marginile secuilor, fie că cineva ar vrea să-l numească cu un cuvînt grecesc Stephanopolis[231], fie cu unul pe jumătate barbar Cronopolis, fie împreună cu ungurii Braşov[232] el <se află> în partea

---

222 *Mons S. Michaelis,* în limba germană Michelsberg.
223 *Quadrato lapide* = blocuri de piatră de formă regulată.
224 *Rubeam turrim.*
225 *Cives Cibinenses.*
226 *Transalpinam.*
227 = Turnul roşu.
228 Episod imaginar.
229 Adică Scheii, de fapt românii. În critica lui Honter se şi precizează: *id est Valachi.*
230 *Vicos.*
231 Traducerea grecească a numirii germane de Cronstadt.
232 *Brassoviam.*

cea mai adîncă a Transilvaniei pe care Panonii[233] o numesc cu un nume osebit Burcza, iar ai noştri Burcia[234], fie după numele rîului care curge pe aci, sau de la <cuvîntul însemnînd> rădăcină, cum dacă ai spune în limba noastră Wurczia[235]; aceasta este părerea primită, şi se poate ca din cauza acestui nume emblema pentru cei din Bîrsa să fie o rădăcină trecută printr-o coroană.

Iar partea aceasta a Bîrsei este cu mult mai frumoasă şi e în aşa fel împăr- p. 10 v°
ţită prin aşezarea locului, încît poate fi socotită aproape ca o altă Transilvanie: căci este închisă de pretutindeni de munţi, e despărţită de secui printr-un rîu numit de Ptolemeu Alutato[236]. Pe dinăuntru este toată nespus de îngrijită, ai spune hotărît văzînd-o că este o grădină. Dar şi acest oraş (ca să sfîrşesc în puţine cuvinte ceea ce am început) este cuprins într-un fel de adîncitură a acestui loc, între munţi foarte înghesuiţi (precum se arată mai sus) şi în lăţime este închis pe de lături de două rînduri de ziduri ce ies în afară şi este dominat de sus de fortificaţii, aşa că nu i s-ar putea face înconjurul decît de pe povîrnişul cel mai înalt al munţilor. Un îndoit şanţ de o mare adîncime înconjură pretutindeni zidurile în care sînt cuprinse turnuri din loc în loc[237]. În lungime coboară împreună cu valea, încît pare a fi aproape de formă pătrată. Iar suburbiile împlinesc ce mai rămîne din văi înafara zidurilor. Acolo locuiesc amestecaţi aceşti saşi împreună cu secuii. Aproape toată partea ce rămîne din acest loc pînă chiar printre strîmtorile munţilor o ocupă românii[238]. Aci au o biserică unde slujeşte un preot[239]. De aci mai departe iarăşi locuiesc saşi în cătune[240] foarte lungi împreună cu secui. Dar în oraş nu sînt primiţi <să locuiască> decît germanii. Dintre clădirile măreţe din oraş primul loc îl ţine biserica de piatră închinată Fecioarei Maria[241].

Acest oraş e la o depărtare de patru mile de cetatea Făgăraş <care e> aşezată în loc şes şi mlăştinos[242] şi este atît de bine întărită şi de puternică, încît nu există nici o teamă ca ea să poată fi vreodată minată.

Din această cetate în anul 1541 Ştefan Mailat[243], voievodul Transilvaniei, p. 11
bărbat vajnic şi viteaz a fost amăgit de turci şi de voievodul moldovean prin vicleşug, înşelare şi prefăcută credinţă a acestora şi a fost dus în prinsoarea

---

[233] Ungurii.
[234] Bîrsa.
[235] Din limba germană: Wurzel. Vezi stemele reproduse după ediţia din 1550 a *Chorographiei Transilvaniei.*
[236] Oltul.
[237] *Conserto stant ordine.*
[238] *Valachi.*
[239] *Ei praesidentem sacrificulum.*
[240] *Longissimis vicis.*
[241] Biserica Neagră.
[242] *Palustri.*
[243] Pentru rolul său şi capturarea sa, vezi Oct. Popa: *Ştefan Mailat*, Braşov, 1932.

sultanului turcesc la Constantinopol, unde pînă în ziua de azi e ţinut în lanţurile cele mai grozave.

Despre această prinsoare negîndită şi neaşteptată şi despre lipsa de credinţă a voievodului Petru s-ar putea scrie o poveste lungă.

Acest oraş, a încercat odinioară Ştefan[244], voievodul Moldovei, care era duşmanul cel mai aprig al acestui oraş, să-l cucerească cu bombarde şi maşini de război transportate pe muntele cel mai înalt şi să şi-l supună puterii sale; dar din bombarde a tras puţin folos, căci atunci cînd se trăgeau ghiulelele, puterea şi violenţa lor slăbeau din cauza depărtării prea mari a locului spre care erau îndreptate, şi pînă într-atît, încît fără nici o pagubă adusă clădirilor se rostogoleau şi cădeau în piaţa[245] oraşului, din care pricină, nemainădăjduind o victorie, voievodul a părăsit asediul.

Nici unul din oraşele transilvănene, după părerea multora, nu e mai populat ca acesta; bîlciul săptămînal de aci este atît de cercetat — căci se adună aci din toate părţile ţăranii de la cîmp — încît ai socoti că este un mare iarmaroc[246] <judecînd> după belşugul lucrurilor şi mărfurilor expuse. Căci este piaţa de
p. 11 v° schimb[247] a vecinilor şi ca un fel de antrepozit[248] comun pentru toate lucrurile. Aci aleargă secuii, românii, armenii şi grecii şi se aduc mărfuri turceşti din Moldova şi din Ţara Românească pentru ca să fie <oraşul> mai bogat. În acest oraş cei ce funcţionează ca magistraţi <orăşeneşti> sînt bărbaţi aşezaţi şi maturi, cunoscători a mai multor limbi, devotaţi cu totul statului, iar cetăţenii sînt foarte pricepuţi în meşteşugurile războiului şi ale păcii, ca unii care s-au luptat adesea cu moldovenii şi au cîştigat uneori victorii însemnate.

<Oraşul> Bistriţa aşezat în şesul unei văi larg deschise, are de o parte şi de alta dealuri cu podgorii. Prin mijlocul oraşului curge rîul cu acelaşi nume ce se îndreaptă spre latura de miazăzi a suburbiei de jos, şi îndată, după două mile, se uneşte cu rîul Someş[249] şi este îmbelşugat mai ales în peşti „funduli". La patru mile de oraşul Bistriţa sînt minele de aur[250] din Rodna[251] nu <mai> puţin vestite ca minele de aur de la Baia Mare[252] la capătul <celălalt> al Transilvaniei.

Oraşul Sighişoara[253] <e> aşezat o parte pe un deal înalt, o parte la poalele lui, totuşi partea sa de jos este mai îngrijită datorită uşurinţei mai mari de a strînge cele de trebuinţă <traiului>; acelaşi rîu curge de-a lungul zidurilor acestui oraş ca şi a Mediaşului şi se varsă în Mureş puţin mai sus de Alba Iulia.

---

[244] Confuzie cu Petru Rareş. Aceeaşi confuzie o întîlnim şi în istoria lui Verancsics
[245] *Theatrum.*
[246] *Iustas nundinas.*
[247] *Emporium.*
[248] *Officina.*
[249] *Zamos.*
[250] În realitate de argint.
[251] *Rodnenses.*
[252] *Rivuli Dominarum.*
[253] *Segeswaria.*

Orașul Mediaș, care este așezat în mijlocul Transilvaniei, este producător de vin și destul de îmbelșugat în toate celelalte lucruri folosind la cîștigul sau traiul comun, și nu este necunoscut mulțumită dezastrului răposatului guvernator Ludovic Gritti[254]. Acest Gritti — din cauza omorîrii mișelești a răposatului Emeric Czibak[255], episcopul de Oradea, pe care poruncise să-l ucidă după ce-l chemase la el cu viclenie și înșelare — fiind mai apoi asediat în acel oraș de trupe moldovenești și săsești, a fost prins împreună cu alți mulți complici ai acestei crime atît de mari și dus în tabără <unde> a primit pedeapsa cea din urmă. Iar cei doi fii ai săi, tineri deosebit de înzestrați, luați și ei în prinsoare de voievodul moldovean, au plătit cu capul nelegiuirea tatălui lor. Și ca să cunoști mai bine acest lucru după însemnarea faptelor petrecute: acestea s-au săvîrșit în anul <o mie cinci sute> douăzeci și șapte[256]. Iar acest oraș, odinioară tîrg[257], a fost nu de mulți ani încoace înzestrat cu fortificațiile și zidurile sale și prefăcut în oraș. p. 12

Acest oraș e la o depărtare de o mie de pași de Sibiu. Pe lîngă el curge rîul Tîrnava Mare care izvorăște din munții Ciuc[258] și după ce primește rîul Tîrnava Mică se varsă în Mureș nu departe de Blaj[259], puțin mai jos de Ciumbrud[260] și înainte de tîrgul Aiud.

Apoi Cetatea de Baltă[261] e la o milă depărtare de Mediaș, spre apus. Acolo rîul Tîrnava Mică nu curge prea departe de <această> cetate pe care o stăpînea odinioară împreună cu un număr de sate dimprejur Petru voievodul Moldovei, din dania și actul de dăruire[262] de odinioară al sfinților regi ai Ungariei[263]. Pe aceasta a luat-o acum fratele George, tezaurarul Transilvaniei[264] și a adus-o în supunerea sa. Acolo sînt podgorii cu totul deosebite și vinurile cele mai bune și e mare belșug de toate celelalte lucruri.

Orașul Sebeș se află la o mică depărtare de Alba Iulia pe un loc șes și e apărat de o vale adîncă cu ape foarte bogate în pești, deși nu e întărit de lucrări de fortificații așa de puternice. Înăuntru e împodobit de clădiri fru-

---

254 Pentru aventura lui Gritti și sfîrșitul său vezi mai jos relațiile lui Della Vale, Tranquillo și Agostino Museo.

255 Vezi relațiile arătate în nota precedentă precum și o broșură anonimă *Warhafte Geschichte wie herr Ludovico Gritti von Constantinopol in die Walachey ankommen und in Siebenbürgen erschlagen ist den 28 september 1534* (Bibl. Ac. II 453283—91).

256 *Anno vigesimo septimo;* data exactă e 28 septembrie 1534.

257 *Oppidum*. Autorul numește *civitates* doar acele orașe ce sînt înconjurate cu ziduri.

258 *Shyk*.

259 *Balásfalwa*.

260 *Czombor*.

261 *Kikellewar*.

262 *Inscriptione*.

263 În realitate dăruirea a fost făcută de regele Matei Corvin.

264 Martinuzzi.

moase, şi se spune că a fost prima aşezare a saşilor. Nu departe de acest oraş sînt două tîrguri, adică Vinţul[265] şi Vurpărul[266] supuse regelui Ungariei. Aparţineau altă dată voievodului Ţării Româneşti, în urma dăruirii lor de către sfinţii regi ai Ungariei[267]. Aci se aduce pe rîul Mureş sarea regească pe luntre anume pregătite şi de aci se transportă în Ungaria. Acolo în vîrful unui muncel e un castel, în care se spune că au stat odinioară călugării franciscani, şi care a fost dărîmat în anii din urmă de duşmanii dinăuntru[268]. Acest oraş are şaptesprezece sate regeşti.

Clujul[269] aşezat nespus de îmbietor pe loc şes are un aspect strălucit, atît pe dinafară cu privire la înconjurul zidurilor, cît şi pe dinăuntru cu privire la arhitectura clădirilor. Este locuit de saşi[270] amestecaţi cu unguri[271]. Judele şi consulii sînt aleşi succesiv în fiecare an de comun acord şi în număr egal şi ei toţi îşi cinstesc[272] senatorii — <ungurul> pe ungur, <sasul> pe sas.

Acolo ai să vezi la poarta Portina că este scrisă această epigramă:

[Urmează inscripţia reprodusă cu greşeli după Taurinus]

Nu departe de aci rîul Criş[273], care desparte primele ţinuturi ale Ungariei de marginile Transilvaniei, curge din munţii Daciei[274] în atingere cu Ungaria <înaintînd> printre munţii sălbatici şi abrupţi cu şerpuiri neîncetate şi cu un mers rapid, acolo unde românii, locuind în locuri pustii[275], îşi caută hrana zilnică din folosirea turmelor şi prinderea peştilor ce sînt din belşug. Acest

---

265 Pentru acţiunea lui Reicherstorffer de a-l deposeda pe domnul Ţării Româneşti de această posesiune, vezi A. Veress, *Acta et Epistolae relationum*... p. 166 precum şi pentru cererea adresată lui Ferdinand de a i-l dărui lui, *ibidem* p. 184.

266 *Borborek* — Nu trebuie confundat cu Vurpărul din estul Sibiului.

267 În realitate o dăruire făcută de Ioan I Zápolya lui Radu de la Afumaţi.

268 Pentru învinuirea adusă lui Martinuzzi de a-şi fi însuşit el acea mănăstire, vezi raportul comisarilor imperiali din 1552 în *Hurmuzaki*, II/4, p. 721.

269 *Coloswaria*. Toată porţiunea ce urmează, inclusiv descrierea rîului Criş, e copiată întocmai după Taurinus.

270 În secolul al XIV-lea Clujul avea un caracter destul de pronunţat germanic ce poate fi constatat documentar, de pildă în 1340 sau în 1366 etc. Cu timpul au pătruns şi ungurii în miezul oraşului, adoptînd soluţia mixtă arătată de Reicherstorffer, care reproduce aci pur şi simplu o notă a lui Taurinus din 1519. Românii ca atare nu se puteau stabili în oraşe. Ei nu se bucurau de nici un drept nici în teritoriul saşilor, nici în oraşele rezervate exclusiv orăşenilor respectivi.

271 *Panonibus*.

272 *Salutant*.

273 *Chrysus*.

274 Astfel după Taurinus. A fost adăugată descrierea caracterului sălbatic al naturii şi menţionarea traiului anevoios al românilor de pe valea Crişului. Cf. mai sus menţiunea românilor de la Negreni.

275 *In desertis aedibus residentes*. Într-unele regiuni mai puţin accesibile se mai aflau români nereduşi la starea de iobăgie pe moşiile nobiliare, ci dependenţi doar de cetăţile regale. Libertatea lor relativă era plătită de condiţiile grele în care trăiau şi care e arătată mai sus cînd e vorba de românii de la Negreni (p. 211).

rîu are din belşug peştii cei mai aleşi. El şi-a primit numele, după cum se pare, din faptul că e bogat şi în aur[276] care e numit de greci χρισὸμ, vezi Strabo ... etc.

Nu departe de acest oraş se înalţă două stînci foarte înalte, opuse, îndreptate spre apus, printre care curge un rîuşor cu mers destul de năvalnic, după cum se poate vedea din aceste versuri:[277]

Hic geminae pariter tolluntur ad aethera rupes
saxaque praeruptis cautibus atque rigent.
Rivulus hinc cursu fluit inter utramque rapaci
Aureus hinc nitidis excipit amnis aquis.
Perspicua est ipso addictu quae sumitur unda
Candidulus scrupos fundus et vinus habet.
Ante locis transis vicenis atque novenis
Quam celsum videas quo fluit ille iugum. p. 13 v°

Alba Iulia, oraş străvechi şi vestită reşedinţă episcopală, care se leagă de amintitele 7 scaune săseşti ca un fel de regiune de mijloc[278], se numea odinioară Zarmiz Dacia[279] (căci a fost capitala regilor Daciei, ceea ce se poate vedea din vechile monumente care se găsesc acolo în mare număr). Este aşezat pe un deal povîrnit, înconjurat pretutindeni de o întindere şeasă de vreo două mii de paşi. Dinspre răsărit are rîul Mureş, şi apoi din partea cealaltă rîul numit pe ungureşte Ompay[280] ce coboară din munţi, iar dinspre apus, precum am spus, cîmpia <ce merge> pînă la „Muntele sf. Mihail"[281]. Pe acel munte, pe o stîncă foarte înaltă e aşezat un castel al sfîntului Mihail, ce dăinuieşte din vremea împărăţiei romane, ceea ce se poate deduce din monumentele antichităţii care acolo sînt destul de numeroase[282]. Dinspre nord se iveşte aceeaşi cîmpie şi aci la o depărtare de două mii de paşi de oraş e rîul Mureş, care se spune că ar fi curs odinioară prin mijlocul chiar al oraşului, judecînd după ruinele şi mormintele străvechi şi năruite <de vreme>.

---

[276] Confuzie care se află încă mai înainte la Taurinus, de la care e împrumutată de Reicherstorffer, împreună şi cu referinţa la citatul din Strabo.

[277] Aci se înalţă în văzduh şi stau drepte cele două maluri stîncoase cu pereţii abrupţi de piatră şi pîrîul pe aci curge năvalnic între ele. De aci încolo urmează rîul auriu cu ape limpezi. Este transparentă unda ... etc ... Fundul clar are prundiş şi multe cotituri. Treci rîul în 29 de locuri mai înainte de a vedea muntele înalt spre care curge.

[278] *Quasi mediterraneo terrarum spacio.* Vezi Taurinus: *civitas Daciae et in eius meditullio sita.*

[279] În realitate Apulum. Eroare cu atît mai ciudată, cu cît autorul folosindu-l din nou pe Taurinus vorbeşte mai departe de rîul Streiu (Sargetia) care scălda cetatea Sarmis, capitala lui Decebal.

[280] *Ampoiul.*

[281] *Montem S. Michaelis.*

[282] În realitate e vorba de ruinele cetăţii din secolele XIII—XIV ridicată de episcopii

p. 14 Întinderea acestui oraş a fost atît de mare încît în lung şi în lat ajungea la cinci mii de paşi. Cum că şi „goţii“[283] au locuit în vechime acest pămînt reiese din vechimea inscripţiilor şi a literelor găsite acolo pe tăbliţe[284] şi în morminte, litere ce sînt foarte puţin cunoscute[285] în vremea noastră. Deci <ele> dovedesc că legiunile romanilor au ajuns pînă aci, şi semnele acestui lucru se găsesc în tot locul ascunse pînă acum în măruntaiele pămîntului.

De la Alba Iulia, spre apus sînt dealuri şi munţi foarte înalţi şi greu de urcat, în care se află oraşele miniere vestite prin aurul şi argintul lor, dintre care cel mai de seamă e Abrudul[286], pe care îl stăpîneşte colegiul preoţilor[287] din dania lui Ioan de Hunedoara şi care e renumit datorită vinelor de metal. De aci se strînge fără încetare mare bogăţie de aur care e transportată la Camera monetară din Sibiu şi se adună acolo şi din ea se bat necurmat monetele de aur, după cum se poate vedea limpede din adnotarea noastră următoare.

Acest oraş Abrud e la o depărtare de cinci mile de Alba Iulia. Pe acelaşi drum, nu departe, e aşezat alt oraş, Zlatna, pe care îl locuiesc românii, unde se vede după monumentele străvechi că a fost odinioară un mare oraş.

Orăştie[288], numit de saşi Bros, la o milă depărtare spre sud de Cîmpia Pînii[289] este aşezat pe rîul Mureş. Pămîntul este nespus de roditor, dînd din belşug grîu, vin şi tot felul de poame; acolo locuitorii sînt foarte îndatoritori[290] şi se apropie mult, în privinţa portului şi a felului de hrană, de obiceiul şi deprinderea românilor, care locuiesc răspîndiţi prin tot locul pe cîmpii pustii de jur împrejur, într-un fel de posesiuni <ale lor> şi au o climă minunat de temperată[291]. Iar în pădurile foarte dese trăiesc iepuri, căprioare[292] şi cerbi în mare mulţime şi e mare belşug acolo de peştii cei mai buni.

De la amintitul oraş Orăştie, dacă înaintezi prin munţii împăduriţi cam două mile, ai în faţa ochilor deodată o ţară ca şi nouă. Este o mică ţărişoară[293]

Transilvaniei, ocupată mai apoi de voievozii Transilvaniei, şi pe ruinele căreia s-a ridicat la sfîrşitul secolului al XIV-lea o mănăstire, secularizată mai apoi la ivirea reformei.

[283] *Gothi* — confuzie frecventă în vremea aceasta între goţi şi geţi.

[284] *Tabulis*. Din context se vede că e vorba de inscripţii antice *romane*.

[285] Autorul amestecă aci două idei cu totul deosebite: inscripţiile romane şi literele „gotice" (!) care evident nu se găseau pe acele inscripţii.

[286] *Abrugbanija*. De observat că autorul pomeneşte aci după Alba Iulia de oraşele miniere Abrud şi Zlatna — ceea ce nu-l împiedică să le descrie din nou, după vreo două pagini ca şi cum nu ar mai fi fost vorba de ele, reproducînd în bună parte textul lui Taurinus.

[287] *Collegium sacerdotum* — capitlul din Alba Iulia.

[288] *Zazwaros*.

[289] *Kenier*.

[290] *Urbanus*.

[291] *Qui passim in campis circumquaque desertis quibusdam possessionibus resident, et habent coelum mirae temperiei*. Toată această caracterizare a pămîntului, vietăţilor şi oamenilor pare datorită unei juxtapuneri de fişe fără o legătură logică între ele.

[292] *Damas*.

[293] *Provinciola parva*.

Harta Transilvaniei alcătuită de Honterus la 1532 (reprodusă după M. Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, vol. II, București, 1938, pl. 40).

Vedere a orașului Sibiu (miniatură din *Cosmographia* lui Sebastian Münster, ed. Basel, 1568, p. 1039).

Vedere a orașului Brașov (miniatură din *Cosmographia* lui S. Münster, ed. Basel, 1598, p. 1262).

din colțul cel mai îndepărtat al Transilvaniei în care e așezat orașul Hațeg[294]. Această țărișoară despărțită de restul țării e înconjurată de jur împrejur de dealuri și munți foarte înalți, mai ales dinspre răsărit și miazăzi, unde este o trecere foarte largă spre Moesia[295] care se numește în vremea noastră Țara Românească[296]. Această regiune se întinde cam la opt mile, și aproape chiar în centru este așezat orășelul numit Hațeg după numele acestei regiuni. Acest orășel e locuit de români amestecați cu unguri.

În partea de miazăzi a acestei regiuni[297] mai apar încă, și sînt călcate în picioare, vastele temelii ale unui oraș ce se întinde foarte departe și se văd pereții năruiți ai clădirilor. Locul se numește Varheli, ceea ce înseamnă: locul p. 15
orașului[298]. Aci aproape în fiecare zi <poți> să întîlnești români care răscolesc mormanele de dărîmături și scot la iveală din măruntaiele pămîntului pietre scumpe[299] și medalii atît de aur, cît și de argint și felurite alte monumente antice.

Apoi este Alba Iulia[300], oraș al Daciei, acum reședința reginei Isabella a Ungariei, care îl stăpînește după ce a fost desființată episcopia. Și numele și l-a primit de la diva Iulia Augusta[301] mama divului M. Aureliu Antonin Piu . . .

Rîul dacic al Sargeției[302] care curgea pe lîngă capitala Zarmis a lui Decebal, regele de odinioară al dacilor, scălda în vremea acestuia (!) cetatea Huniazilor[303]; iar Decebal își ascunsese sub albia rîului Sargetia nu departe de pomenita capitală Zarmis comorile sale, pe care apoi se spune că le-ar fi găsit Traian după înfrîngerea acestuia (vezi *Viața lui Traian* tradusă de George Merulla după textul grec al lui Dion). Marele oraș, <precum> zic <a fost> capitala vestită a regelui dacilor Decebal și după înfrîngerea sa a fost numit Colonia Ulpia Traiana, Augusta Dacia, ceea ce se poate vedea lămurit din epigramele de mai jos:

---

294 *Haczac oppidum.*

295 *Maesiam.* Aceeași eroare și la Taurinus.

296 *Transalpina.*

297 Adică la sud de Orăștie.

298 Corect: locul cetății.

299 *Lapides preciosas.* Probabil pietre gravate: geme și camee.

300 Această revenire intempestivă la Alba Iulia, descrisă cu două pagini mai înainte, se explică prin dorința autorului de a introduce inscripția din Taurinus pe care o redă fără a-și cita izvorul.

301 Pentru inscripția reprodusă în text, cf. *Corpus Inscriptionum Latinarum* (C.I.L.), II/1, p. 193, nr. 1070.

302 = Streiul.

303 Rîndurile ce urmează sînt luate din Taurinus cu foarte mici deosebiri și cu o omisiune care dă naștere unui contrasens neobservat de cititori. În Taurinus se spune că Streiul scălda odinioară capitala lui Decebal și *acuma* Cetatea Huniazilor (modo Hunyadinum arcem aetheream alluit) în Chorographie citim: cuius tempora (?) Huniadum arcem alluit. Pînă și tirmiterea la traducerea lui Dion aparține întocmai lui Taurinus.

[Urmează două epigrame][304]

p. 16 Apoi mai sînt în acea provincie munți nespus de bogați în aur și argint, ca Abrudul, Zlatna și Baia de Criș[305] din care se ia mare bogăție de aur și argint și se dă Cămării regești pentru a se bate atît monetă de aur, cît și de argint.

Abrudul[306] <e un> tîrg bogat în aur, în jurul căruia munții sînt de o uimitoare înzestrare în tot felul de lucruri, și pînă într-atît de încărcați <de avuții>, încît din măruntaiele sale pămîntul bogat produce comori ce nu sînt nevrednice de tezaurele regești, căci acolo aurul curat se taie în bucăți din vastele creștete[307] ale munților pe sub care curg de-a lungul văilor rîuri limpezi și cristaline rostogolindu-se din acele piscuri muntoase; în sfîrșit în acel loc se găsesc foarte mulți bulgări de aur[308] în dese și îmbelșugate „chrysoplisii" adică băi de aur[309]. Iar Abrudul a fost odinioară o colonie a romanilor — pe cît putem să deducem din această inscripție descoperită în altarul templului aflat mai sus de oraș, nu chiar de așa multă vreme....

[Urmează inscripția după Taurinus][310]

...Zlatna[311], tîrg întemeiat în vremea împăratului Traian a fost odinioară vestit prin băile de aur, unde se mai află încă niște epigrame săpate în marmură, dintre care am adăugat aci singura vrednică a fi citată.

[Urmează epigrama după Taurinus][312]

Baia de Criș, tîrg așezat pe coasta dealurilor într-un loc destul de frumos, unde locuiesc sașii amestecați pretutindeni cu români, din pricina cărora aceste locuri sînt uneori mai puțin sigure datorită deselor jafuri[313].

---

304 Vezi C.I.L., III/1, p. 234, nr. 1452 și p. 232, nr. 1443.

305 *Keresbanya.*

306 Vezi textul lui Taurinus copiat întocmai cu imperceptibile deosebiri.

307 *Patulis de montium verticibus.*

308 *Chrysolapides.*

309 *Chrysoplisiis, id est aurilavacris.*

310 C.I.L., III1, p. 214, nr. 1266.

311 După Taurinus.

312 Pentru inscripție, cf. C.I.L., III/1, p. 219, nr. 1317. Nu e lipsit de interes modul de prezentare al acestei inscripții la Reicherstorffer și la Taurinus. Acesta din urmă declară că a rămas un număr de „elegantissima Epitaphia" aflate în acel loc dintre care el vrea să desfete pe cititor măcar cu unul din ele. Iar Reicherstorffer proclamă „am adăugat aci acest unic exemplar vrednic a fi citat".

313 Autorul se referă aci la un fapt petrecut în 1528, în timpul luptelor dintre Zápolya și Ferdinand, cînd românii din această regiune, iobagi ai partizanilor celui dintîi, au fost îndemnați de aceștia și de castelanul din acel loc să atace convoiul care aducea banii trimiși de casa Fugger pentru exploatarea ocnelor din Transilvania propriu-zisă. Vezi mai jos relația lui Dernschwam.

Acum după descrierea orașelor vom arăta pe scurt care sînt rîurile cele mai vestite de aci.

Mureșul[314], penultima scurtă, rîu aurifer al Daciei, sau dacă vrei mai p. 17
degrabă al Transilvaniei, izvorînd din Munții Transilvaniei ce ating Moldova, coboară din secuime în Dacia, apoi se varsă în Tisa (vezi Strabo) și în sfîrșit în Dunăre, pe care obișnuiau odinioară soldații romani să-și transporte materialul ce era trebuincios pentru război. Mai adaugă și că de aci obișnuiește să se transporte în Ungaria sarea regească.

Someșul[315] penultima lungă[316], rîu al Daciei curge nu departe de Criș prin munții Daciei orientați spre Moldova, <îndreptîndu-se> mai întîi spre răsărit, apoi curgînd pe lîngă cetatea episcopală Gilău[317] merge spre sud și scaldă incinta Clujului, apoi se întoarce spre răsărit <și e> navigabil cu o albie îngustă și șerpuitoare pe care este transportată an de an, pe nävi încărcate, sarea regească. În vorbirea obișnuită[318] acest rîu se numește Zamos. Nu departe de teritoriul bistrițean scăpînd în vale el este mînat în Ungaria spre a se vărsa în rîul Tisa.

Iar Arieșul[319], izvorînd din munții Abrud, scaldă Turda și puțin mai sus de Noșlac[320] se varsă în Mureș care este rîul cel mai vestit al Transilvaniei ce înaintează pe o albie destul de săracă și îngustă apoi crește adunînd la un loc apele celorlalte rîuri și pîrîuri și taie toată Transilvania, și scăldînd orașele Tîrgu Mureș[321], Aiud[322], Alba Iulia, Deva[323] și Lipova[324], care este regiunea cea mai frumoasă a întregii provincii, se unește cu Tisa destul de aproape de Seghedin în Ungaria, și este un rîu navigabil pe care se transportă toată sarea din Transilvania și se depune la Seghedin, și apoi este transportată în toată Ungaria și dusă pe Tisa spre Belgrad și Serbia.

Deci ca să ne întoarcem la spusa noastră de mai înainte, această Transilvanie este cea care odinioară a fost Dacia, și dacă nu <o cuprinde> în întregime, cel puțin <cuprinde> cea mai înfloritoare și mai însemnată parte a ei, pe care împăratul Traian, precum am spus mai înainte, învingîndu-l pe regele Decebal care domnea în aceste locuri, a schimbat-o în provincie, aducînd coloni și ridicînd orașe, dintre care unele mai dăinuiesc și astăzi, ceea ce mărturisesc in-

314 După Taurinus.

315 După Taurinus.

316 Vezi Taurinus.

317 *Gyiula* — la vest de Cluj *ad Austrum.*

318 *Vulgus*, adică nu pe latinește. Autorul folosește des numirile maghiare, fapt criticat de Honter.

319 *Auratus* (din l. maghiară: Aranyos = de aur sau auriu).

320 *Nadghlak* (r. Aiud).

321 *Zekelwassarhel.*

322 *Enyedum.*

323 *Dewam.*

324 *Lyppiam.*

scripţiile de o vechime atît de respectabilă a monumentelor descoperite în foarte multe locuri. Pe aceasta[325] au stăpînit-o la început şi cîteva veacuri în urmă teutonii[326], fie că au venit din Saxonia, fie de la Rin, dar e sigur că au venit din Germania. Dar ce soartă <au avut> sau ce conducător au urmat, nu este arătat în nici o scriere, decît ce se citeşte în cronicile ungureşti precum că, în timpul domniei sfîntului Ştefan, multe naţiuni au ocupat la aceeaşi dată[327] Ungaria şi marginile sale, printre care se aminteşte că au fost <şi> saxonii.

Concluzie

Aşadar această prea mîndră şi bogată regiune şi provincie este înzestrată cu multe neamuri şi locuitori, prea îmbelşugată în toate lucrurile ce sînt spre folosul oamenilor: în aur şi argint şi în ocne de sare, din care se trage an de an un imens tezaur, cu dealuri acoperite cu vii şi pretutindeni plină de o mare mulţime de vite de muncă şi de turme de oi. Şi această regiune este numită Transilvania, pentru că este aşezată dincolo de păduri, şi după cunoaşterea şi cercetarea multora şi după părerea mea <e> de o întindere în lungime şi lăţime de vreo douăzeci şi cinci de mile.

Încheiem aşadar această scurtă şi — recunosc — destul de sumară descriere a Transilvaniei, în care am cuprins nu fără sîrguinţă cele mai însemnate şi vestite oraşe, sate şi tîrguri ale acestei provincii, cu hotarele şi marginile lor, precum şi cu aşezarea şi frumuseţea locurilor, pentru ca oricine va cerceta pe de rost aceste comentarii împreună cu celelalte regiuni arătate osebit şi adăugate <aci>, să ajungă apoi la cunoaşterea cea mai adevărată a acestui pămînt şi a regiunilor învecinate. Şi să nu bănuiască cineva că în toată Europa mai este o provincie egală prin bogăţie şi frumuseţe cu această provincie, sau mai de seamă prin venitul <său>, ceea ce desigur orice cititor va putea vedea din însemnările de mai sus.

---

325 Observăm aceeaşi ambiguitate. Autorul se referă la teritoriul comunităţilor săseşti (Siebenbürgen) — nu la Transilvania întreagă.

326 = Adică saşii.

327 *semel*. Această afirmaţie a cronicilor maghiare e infirmată de mărturiile istorice care situează venirea saşilor mult după aceea.

OBSERVAŢII CRITICE ASUPRA ELABORĂRII CHOROGRAPHIILOR

O cercetare mai de aproape a *Chorographiilor* lui Reicherstorffer îngăduie să se întrevadă o serie de probleme, de pildă: *Care e partea de informaţie directă* în descrierile sale? Cum trebuie înţeleasă *declaraţia sa că a văzut totul prin el însuşi? Care e modul său de compunere?* Care e *scopul pe care şi l-a propus?* O confruntare a textului descrierii anonime de prin 1528 cu cel al *Chorographiei Moldovei* (1538—1541) vădeşte faptul că avem de-a face cu o simplă amplificare a textului dintîi. Deşi de la redactarea descrierii anonime (1528) pînă la cea a *Chorographiei* trecuseră zece ani şi mai bine, şi autorul avusese prilejul să cerceteze Moldova pentru a doua oară (în 1535), *planul celor două lucrări rămîne acelaşi.* Autorul se mulţumeşte să mai adauge treptat o serie de fişe pe măsura unei informări mai bogate, *fără a modifica însă redactarea iniţială* atunci cînd aceasta nu mai corespunde cu ştirile din urmă. Pe baza confruntării pot fi stabilite şi unele stratificări în timp. În descrierea anonimă este pomenită Suceava ca „unica cetate întărită a Moldovei <ţară> apărată doar de rîuri, parcă anume pregătite de natură" iar în *Chorographia* publicată în 1541 acest rol revine Cetăţii Neamţului *„aşezată sus pe*

munte și înconjurată cu ziduri, altminteri <țara> e apărată doar de rîuri, parcă..." etc. Dar îndată în fraza următoare mai apar încă „*două cetăți întărite*: cele două Romanuri", și apoi niște considerații confuze asupra simetriei acestor două cetăți despărțite de Dunăre (?) și privind una spre Țara Românească, cealaltă spre Moldova (!) asemenea cu alte două orașe Brăila și Galați, așezate și ele de o parte și de alta a Dunării, despărțite frumos de cursul egal al Dunării printr-o armonioasă hărăzire a naturii (!!). Totodată la începutul chiar al textului din 1541 avem o listă a unui număr de cetăți și tîrguri *(arces et oppida)* din Moldova înșirate în continuare, dar despărțite totuși printr-o întrerupere în text constituită de introducerea unui „item" între șirul cetăților și al tîrgurilor. Cetățile sînt: Suceava, Hotin, Neamț, Roman (= cetatea nouă a Romanului), Iași, Vaslui, Soroca și Orhei. Tîrgurile sînt Huși, Trotuș, Bîrlad și Tîrgul Roman*. Vedem deci că acum unul din Romanuri nu mai apare ca cetate, ci ca tîrg. Avem așadar fișe din momente deosebite, această listă fiind posterioară informației despre Suceava ca și celei despre Cetatea Neamțului, și fiind adăugată în fruntea descrierii după închegarea definitivă a acesteia. Substituirea Cetății Neamțului în locul Sucevei e datorată desigur evenimentelor din 1538. Fraza despre cele două Romanuri poate să fie în legătură cu vreo încercare de a înfățișa după această dată sistemul de apărare a Moldovei. În sfîrșit lista amintită e ca un fel de post-scriptum. Nu putem stărui prea mult aci asupra tuturor particularităților *Chorographiei Moldovei*. Trebuie observat că erorile geografice din primul text (1528) au rămas neîndreptate în edițiile din 1541 și 1550. Menționăm în treacăt că există în chiar textul din 1541 unele inconsecvențe de atitudine din partea autorului față de subiect: de pildă în capitolul despre severitatea cea mare a domnului, aceasta fiind lăudată într-un paragraf și reprobată în cel următor. Inconsecvență care vădește o dată mai mult procedeul autorului de a reduce compunerea la o juxtapunere de fișe oarecum independente.

O cercetare a *Chorographiei Transilvaniei* pentru urmărirea firului său conducător și reconstituirea planului său logic vădește lipsa unui plan unitar, care e înlocuit cu o serie de expuneri precedate fiecare de cîte o declarație a intențiilor autorului privind capitolul respectiv — intenții de care de fapt nu se ține întotdeauna. S-ar părea că descrierea reîncepe de fiecare dată pe alte baze. Această fragmentare se datorește împrumuturilor autorului făcute succesiv indicelui alfabetic al Stavromachiei lui Taurinus[1] și comentariilor și sugestiilor lui Honter. Introducerea acestor împrumuturi s-a făcut cu atîta stîngăcie, încît avem o serie întreagă de repetiții și chiar de contradicții de la un paragraf la altul. Totodată descrierea face o serie de salturi geografice trecînd de pildă de la Sebeșul săsesc la Cluj, apoi la Alba Iulia identificată cu Sarmisegetuza (!) (Zarmis) apoi la Abrud și Zlatna, după aceea la Orăștie, Hațeg, Grădiștea (Varheli) și din nou la Alba Iulia, rîul Strei, vechea Zarmiz — care însă nu e identificată cu Varheli-Grădiștea — și apoi din nou la Abrud, Zlatna și Baia de Criș... Notele erudite ale lui Taurinus au fost împărțite în două grupuri mai însemnate

* Autorul arată lămurit că această înșirare nu e exhaustivă; adăugînd în continuare *et pleraque alia oppida et castella quae brevitatis studio suo ordine recensere voluimus* (= noluimus).

[1] Vezi mai sus textul acestuia p. 138 ș.u.

folosite masiv la începutul şi sfîrşitul textului, rămînînd doar cîteva note răzleţe pentru a fi înglobate în corpul textului. Împrumuturile din Taurinus sînt de cele mai multe ori adoptate integral, trecînd *tale quale* în text. Alteori însă sînt introduse doar parţial, sau se mai întîmplă să se scindeze textul şi să se folosească în două locuri deosebite. Cînd se împrumută un text, se adoptă întocmai şi trimiterile bibliografice la anumite citate, sau îndemnuri ca acesta de la nota despre rîul Strei „citeşte *Viaţa lui Traian* tradusă de George Merula după textul grec al lui Dio", sau se mai păstrează — probabil dintr-o insuficientă tălmăcire — indicaţii mai sibiline „*pe longa*" sau „*pe correpta*" referitoare la pronunţia penultimei silabe lungi sau scurte a numelor rîurilor „Zamosus" sau „Marisius". Observăm că atunci cînd sensul unor asemenea indicaţii era mai clar: de exemplu, *Chrysa, mas. generis fluvius*, Reicherstorffer nu le-a cuprins în text, ci a optat pentru forma masculină: Chrysus fluvius.

Cît priveşte modul în care au fost înglobate în text sugestiile lui Honter, el confirmă în chipul cel mai absolut observaţiile privind felul de a proceda amintit mai sus. Dăm aci doar cîteva exemple, subiectul fiind tratat pe larg în articolul lui M. Holban: *În jurul Chorographiilor lui Reicherstorffer* (în „Studii", 1965, 1).

Honter, luînd cunoştinţă de textul referitor la Alba Iulia, a fost de părere să se adauge după cuvintele: *Alba Iulia civitas vetustissima, atque sede episcopali celebris*, fraza arătînd împrejurările contemporane: *Nunc est sedes Isabellae reginae Ungariae, quae nunc abrogato episcopatu eam tenet*. Dar autorul *Chorographiei* a lăsat în acel loc textul neschimbat, şi după trei pagini a introdus rectificarea propusă în textul împrumutat lui Taurinus referitor la vremea romanilor cu care se potriveşte destul de puţin: *civitas Daciae quae nunc est sedes Isabellae reginae Hungariae* etc. *eamque abrogato episcopatu tenet, et a diva Iulia Augusta ... nomen sortita est ...*" etc.

În alt loc Honter, constatînd că fusese uitat rîul Olt din lista rîurilor pe care autorul le declarase mai însemnate *(prae caeteris celebria flumina)*, a observat că nici rîul Olt nu este lipsit de însemnătate pe lîngă alte rîuri al Transilvaniei „*Praeter alia flumina Transylvaniae est etiam Aluta non incelebris*", dînd apoi o scurtă descriere a cursului său. Reicherstorffer însuşindu-şi descrierea a păstrat şi observaţia lui Honter modificată uşor: *Praeterea Alutus amnis inter reliqua istius regni flumina non est incelebris* — mai introducînd şi două propoziţii despre străjile sibienilor la Turnu Roşu şi însemnătatea acestui punct ca loc de trecere al turcilor în Transilvania. Însă toată această completare nu a fost înglobată în partea finală, unde Reicherstorffer înşira apele mai însemnate ale Transilvaniei, ci în *capitolul despre oraşe* între descrierea Sibiului şi a Braşovului.

În sfîrşit cînd Honter, rectificînd nişte afirmaţii privitoare la apartenenţa unor sate regeşti la oraşele Sibiu, Braşov şi Bistriţa, expune împărţirea administrativă a Scaunelor săseşti cu satele regeşti depinzînd de ele, la care mai adaugă şi împărţirea pe capitluri parohiale pentru taxele comunităţilor respective, Reicherstorffer adoptă întocmai toată această schemă pe care o introduce *în mijlocul capitolului despre oraşe* spre sfîrşitul descrierii Sibiului, îndată după informaţia criticată de Honter cu privire la cele 18 sate regeşti atîrnînd de oraşul Sibiu. Introducerea acestor scheme e precedată pur şi simplu de cuvintele: *Huc quoque septem Saxonum sedes spectant, quarum nomina sequenti ordine explicata vides*. Îndată după cuprinderea lor firul se reia tot în legătură cu Sibiul, vecin cu Ocna Sibiului.

Dar împrumuturile datorate lui Honter se extind precum s-a arătat şi asupra ediţiei a II-a a *Chorographiei Moldovei*.

Amintim aci şi alt exemplu de adoptare nu prea lucidă a concluziilor lui Honter. E vorba de o greşeală semnalată de K. K. Klein privitoare la graiul saşilor. Reicherstorffer reproducînd cuvintele lui Honter despre limba germanilor din nord — care nu poate fi înţeleasă de un nürnberghez cu aceeaşi uşurinţă ca limba transilvănenilor, ce se potriveşte mai mult cu 99 din dialectele germane, şi poate fi mai uşor înţeleasă decît cele mai multe graiuri din Germania de nord — rezumă cu atîta stîngăcie concluziile lui Honter, încît ajunge din mutarea negaţiei <a quo-vis Norimbergensi> *non ita facile intelligitur* în locul afirmaţiei (et a Suevo atque Helvetio) *citius intelligitur* să însemne tocmai contrariul.

Alături de aceste împrumuturi din Taurinus şi Honter — care au fost introduse după cum se poate vedea după prima închegare a textului — mai putem distinge şi influenţe active chiar în timpul elaborării dintîi a textului. Sînt unele apropieri care se pot face între *Chorographia Transilvaniei* şi descrierea lui Nicolae Olachus căruia Reicherstorffer îi dedică în 1550 lucrarea amintită mai sus. Să se compare la amîndoi descrierea Sibiului şi descrierea Crişului Repede care se află inversată la Reicherstorffer, ce suie cursul apei, şi dintr-o confuzie stăruitoare greşeşte în arătarea distanţelor de-a lungul rîului, şi pînă în cele din urmă confundă chiar obîrşia Crişului cu vărsarea sa.

Din toate cele arătate mai sus rezultă că Reicherstorffer era mult mai atent la textele celorlalţi decît la propriile sale observaţii. Scopul ce şi-l propune nu e acela ce-l declară de a înfăţişa o mărturie directă asupra locurilor străbătute de el, ci de a da o descriere literară cu citate savante, discuţii erudite şi reproduceri de inscripţii. Cele pe care le cuprinde în *Chorographia Transilvaniei* sînt împrumutate toate indicelui lui Taurinus, fără nici un discernămînt. Dacă se elimină din lucrarea lui toate împrumuturile semnalate, rămîne totuşi un text ce nu e lipsit de interes, mai ales în privinţa frecvenţei cu care pomeneşte de români.

IERONIM LASKI

(1496—1541)

*

Palatinul de Sieradz Ieronim Laski s-a născut dintr-o familie de magnaţi poloni. Nepot al arhiepiscopului de Gnezno, Ioan Laski, diplomat iscusit care conducea politica externă a Poloniei, a fost trimis să studieze în Italia, la Bologna şi la Roma, şi folosit în diverse misiuni diplomatice ce aveau de scop să unească într-un sistem comun de alianţă pe duşmanii Habsburgilor. A făcut dese călătorii în Franţa încă din 1519 în legătură cu candidatura lui Francisc I la coroana imperială, elaborînd şi un proiect de alianţă polonă-franceză în 1524, întărit mai apoi în 1527 după întoarcerea regelui Francisc din captivitate. La începutul anului 1527 a intrat în slujba lui Zápolya, în lupta acestuia cu Ferdinand de Habsburg. Zápolya înfrînt la Tokay l-a trimis la Poartă pentru a încerca să încheie pace cu sultanul şi a-i solicita sprijinul în lupta pentru stăpînirea Ungariei. Ajuns la Constantinopol la 22 decembrie 1527 el nu reuşeşte să se achite de misiunea sa decît după ce intră în legătură cu Aloisio Gritti (favoritul marelui vizir Ibrahim) pe care îl lasă ca reprezentant al intereselor lui Zápolya, la plecarea sa din Constantinopol la sfîrşi-

tul lui februarie. Jurnalul ambasadei sale a fost reprodus în colecţia *Hurmuzaki*, vol. 1, pp. 38—67, doc. nr. 39. La întoarcerea sa adresează din Ţara Românească la 10 aprilie 1528 o somaţie către locuitorii Transilvaniei să se închine lui Zápolya fără vreo teamă de turci sau de tătari, care vin ca prieteni, transmiţînd şi cuvintele domnului Ţării Româneşti, Radu de la Afumaţi, ce promitea „pace bună şi dragoste celor buni şi credincioşi, iar celor răi pîrjol, fier, pieire, jaf şi urgie de tot felul". La aceeaşi dată adresa din „tabăra din Tîrgovişte" o declaraţie de război lui Ferdinand în numele stăpînului său refugiat în Polonia, de unde nu puteau veni nici un fel de comunicări prin Moldova trecută de partea lui Ferdinand. Acuma îl întîlneşte şi pe Tranquillus Andronicus venit în Ţara Românească şi şi-l asociază în călătoriile impuse de misiunea sa ca agent de legătură cu Poarta şi îndeosebi cu Gritti.

Legătura sa cu acesta se întăreşte şi mai mult în anii următori, chiar peste capul lui Zápolya. Gritti numit guvernator general al Ungariei după victoria sa de la Buda îl impune şi pe Laski ca voievod, mai mult nominal, al Transilvaniei. Indignat de ingratitudinea şi perfidia lui Zápolya care se codeşte să-i restituie sumele mari cheltuite pentru el şi dăruieşte altora cetăţile ce i le zălogise, Laski îl reclamă Porţii, care caută o formulă împăciuitoare. În sfîrşit tragedia de la Mediaş are repercusiuni fulgerătoare asupra soartei sale. Este aruncat în închisoare, pentru a nu porni o acţiune a trupelor turceşti din hotarele Transilvaniei în ajutorul lui Gritti, şi eliberat mai tîrziu (15 april 1535) doar la cererea hatmanului polon Tarnowski. Ruinat de cheltuielile făcute pentru plata trupelor aduse de el din Polonia lui Zápolya, şi rău văzut de poloni pentru rolul jucat de el în Ungaria, e bucuros să intre pe la mijlocul anului 1536 în slujba fostului duşman Ferdinand de Habsburg, în urma mijlocirii lui Marcu Pemfflinger. Campania lui Soliman din anul 1538 îl găseşte în tabăra antiturcească, comandînd trupe trimise de Habsburgi în sprijinul lui Zápolya, vechiul adversar al acestora, cu care încheiaseră un acord în vederea unei apărări comune. Cu prilejul acesta Laski stăruie pentru trimiterea de trupe suficiente în Transilvania, repetînd mereu că atacul hotărîtor al turcilor va fi dat împotriva Transilvaniei şi a Moldovei şi nu a cetăţilor ungare de pe Dunăre.

Dar foarte curînd aveau să se manifeste iar vechile rivalităţi potolite, doar o clipă, printr-un acord nesincer. În anul 1539 Laski reia de la capăt, dar în sens invers, aventura drumului său la Constantinopol din iarna anului 1527. Îl regăsim iar asociat cu Tranquillus Andronicus. Trebuia ca fără ştirea lui Zápolya sau a regelui Poloniei, socrul acestuia, să poată ajunge la Constantinopol pentru a mitui pe dregătorii turci în vederea încheierii unei păci cît mai grabnice între Ferdinand şi Poartă şi care ar fi îndreptată contra lui Zápolya. Negocierea aceasta ia un aspect de intrigă. Din Cracovia Laski cere îngăduinţa lui Ferdinand ca să-l poată întîlni pe solul turc trimis în Polonia spre a obţine de la acesta ca să se prefacă bolnav pînă cînd ar putea Laski zbura înapoi la Ferdinand şi apoi la graniţa polonă, unde l-ar aştepta solul turcesc în castelul unui prieten al său, urmînd ca apoi să călătorească împreună prin Moldova. În acelaşi timp ruga să-i fie asociat în această solie şi Tranquillus Andronicus care se afla cu el în Polonia. Şi mai cerea pentru solul domnului Moldovei (Ştefan Lăcustă), anume Petru Vartic, „mareşalul curţii voievodului" ce se afla atunci la Cracovia un salvconduct pentru a merge la Ferdinand, dar în mare taină, „căci se teme să

nu-l pîrască regele Ioan (= Zápolya) la sultan" (*Hurmuzaki*, II/1, pp. 206—207, scrisoarea din 22 iulie 1539). Vartic trebuia la întoarcere să aducă scrisorile de încredințare ale lui Ferdinand pentru Laski. Înșelarea trebuia să meargă și mai departe, căci trebuia folosit și domnul Moldovei pentru planurile lui Laski. El trebuia convins că Ferdinand va lucra la Poartă și direct prin prietenii săi pentru redobîndirea teritoriilor Moldovei ocupate de turci. În felul acesta domnul și-ar da toate silințele pentru a-i înlesni accesul la sultan. Dealtminteri Laski mai putea folosi încă o împrejurare deosebit de favorabilă pentru el, anume faptul că Ștefan Lăcustă era chiar ginerele lui Aloisio Gritti, fostul său tovarăș și prieten din anii 1528—1534. I se cerea deci lui Ferdinand să-i dea în scris domnului toate asigurările în sensul voit și să acționeze cît mai curînd trimițînd scrisoarea de acreditare a lui Tranquillus pentru a o lua înainte solilor trimiși la Poartă, care ar ține cu Zápolya, și nu cu Ferdinand, în împărțirea teritoriilor în discuție între cei doi regi rivali ai Ungariei. Trebuia să-l preceadă în Moldova cu 5 zile și să-i facă vorbele cu domnul pentru ca Laski să poată pleca deîndată mai departe, probabil împreună cu solul turc, în timp ce Tranquillus ar călători cu trăsura și bagajele lui Laski, constînd desigur din darurile și banii ce trebuiau să mituiască pe marii dregători ai sultanului: în primul rînd pe Mahmud Celebi și Ianuș beg.

În aceste condiții are loc trecerea lui Laski prin Moldova și apariția la curtea lui Ștefan Lăcustă, pe care o descrie destul de sumar, pomenind și de hatmanul P. Vartic în scrisoarea lui din 22 octombrie 1539 ce nu lasă să se bănuiască tot acest complex de combinații.

Această nouă venire a sa la Poartă avea să fie mult mai primejdioasă ca cea din 1527. Primit la 7 noiembrie este întîmpinat cu bănuială ca un renegat și un călcător de jurămînt, și puțin a lipsit să nu fie sluțit prin tăierea nasului și a urechilor. În anul următor e din nou trimis la Constantinopol (8 iulie). După 15 zile, aflîndu-se moartea lui Zápolya, e trimis în grabă Tranquillus Andronicus după el. Abia în noiembrie e primit Laski în audiență, dar sosind vestea despre asasinarea în Italia a agentului antihabsburgic Rincon, însărcinat cu o misiune la Poartă, trimisul lui Ferdinand e făcut răspunzător de această crimă, luat prizonier și dus în urma sultanului la Belgrad unde e reținut pînă la înapoierea lui Soliman de la Buda. La 30 martie 1541 Laski se plînge că e pîrît de Petru Rareș, lipsit de bani și fără nici un sprijin decît al trimișilor regelui Francisc I (*Hurmuzaki*, II/1, p. 216, doc. 177 din 30 martie 1541). Trei luni după aceea afirmă că turcii, închipuindu-și că l-ar putea folosi în scopurile lor, i-ar fi oferit toată Transilvania dacă el le-ar da posibilitatea de a cuceri Sibiul (*ibidem*, p. 221, din 11/VI, 1541). Cît de serioasă era acea propunere reiese din faptul că ei se bizuiau pentru această cucerire și pe priceperea lui Petru Rareș de a abate cursul apelor, întregul sistem de apărare al Sibiului întemeindu-se în bună parte pe un complex de bălți și terenuri inundabile. Pus în libertate Laski se întoarce bolnav la el în țară unde moare imediat, nu fără a se bănui că ar fi fost otrăvit de turci. O caracterizare a sa făcută de Carol Quintul îl arată „repezit, neștiind să-și tăinuiască gîndul, nestatornic". Jurnalul ambasadei sale și corespondența sa ni-l arată îndrăzneț și talentat, cu un gust pronunțat pentru risc și aventură. Puținele rînduri despre trecerea sa prin Moldova nu sînt în raport cu rolul său adevărat în legătură cu țările noastre, așa cum rezultă din jurnalul și corespondența sa precum și din istoria Imperiului otoman (Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Pesta,

1827—1835), Charrière (*Négociations de la France dans le Levant*, lucrarea lui I. Ursu *La politique orientale de François 1* (Paris, 1908). Scrisoarea lui Laski trimisă în 22 octombrie din Hîrlău lui Boner, care a înaintat-o ducelui Prusiei, se află în arhivele din Königsberg, de unde a fost dată la iveală de N. Iorga care a publicat-o sub titlul *Documente geografice*, I (Extras din „Buletinul geografic", trimestrul IV, 1899, București). Despre planurile ce i se atribuie de a se face domn în Moldova sau rege al Poloniei în unire cu Gritti și cu Ferdinand de Habsburg nu este cazul să vorbim aci. Trecerea lui Laski prin Moldova e menționată sumar și de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 43—44.

[DESPRE TRANSILVANIA][1]

1527 18 oct. Cluj

Acest regat al Ungariei nu se poate asemui cu nici o altă ţară pentru bogăţia de aur şi minereuri, belşugul de bucate şi de rod al viilor, mărimea cirezilor şi a turmelor. Am crezut că părţile cele mai mănoase ale Ungariei ar fi la Buda şi la Casovia, dar acestea nu sînt nimic faţă de această provincie a Transilvaniei, căci în această provincie abia sînt unele mici rîuri care să nu dea aur prin spălare; vei găsi cele mai mari podgorii, un belşug uriaş de sare, minereurile dacă le cauţi nu sapi niciodată în zadar, căci vei găsi sau aur sau argint sau aramă sau sare. Nu sînt paisprezece zile de cînd s-a găsit <aci> cea mai mare cantitate de plumb, despre care nu s-a avut cunoştinţă mai înainte în această ţară, ceea ce va fi cred spre marea pagubă a minelor noastre din Polonia.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin al scrisorii către Ioan Tarnovski publicată în *Hurmuzaki*, II/3, p. 619.

[TRECEREA PRIN MOLDOVA][1]

1539, octombrie 22 [Hîrlău]

. . . Am venit aci la Hîrlău[2] la domnul Moldovei[3] de care am fost primit cu mare cinste şi prietenie, fiindu-mi trimis întru întîmpinare domnul Vartic[4] la al doilea popas înainte de acel loc, iar la ultimul popas domnul Cosma logofătul[5]. Trebuie să ştiţi că domnul a trimis pe un mare boier al său numit „Selha"[6] cu o oaste puternică spre Soroca pentru a o păzi de tătari, despre care aflase că vor năvăli fie în ţara sa, fie în acea a Maiestăţii Sale regelui[7]. Aşadar să nu vă socotiţi prea feriţi de primejdie în iarna aceasta.

Despre domnul Petru[8] mi s-a scris că el trebuie să fie în curînd predat de rege[9] sultanului[10] şi că se vor trimite mari daruri pentru ca în felul acesta să redobîndească milostivirea sa.

Această Ţară românească[11] se clatină mult şi se teme să nu fie ocupată în întregime de turc, aşa cum se gîndesc <ei> să ocupe Moldova. Domnul[12] alungat de ai săi a implorat ajutorul sultanului şi a fost aşezat iar în domnie, iar duşmanii săi[13], nerăbdînd aceasta, s-au dus la sultan <dar> au fost prinşi din porunca lui şi daţi în pază, într-un loc de unde nu vor mai ieşi niciodată. După aceasta, chemat îndată de sultan, domnul s-a prefăcut bolnav, în timp ce „satrapii"[14] lui fugeau unii încoace alţii în Transilvania. Sultanul pregăteşte o expediţie puternică pe care să o facă în Ungaria şi-i porunceşte şi domnului Valahiei[15] să se pregătească să năvălească împreună cu tătarii în Transilvania. Aşadar acum teama mea e mai mare decît a fost vreodată mai înainte . . . etc.

Dat la Hîrlău în miercurea dinaintea sărbătorii sfintei Lucia.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de N. Iorga sub titlul: *Documente geografice*, în „Buletinul geografic", Bucureşti, 1899, pp. 3—5.

[2] *Chrolow*.

[3] *Palatinum Valachiae* = Ştefan Lăcustă (1538—1541).

[4] *Vartica*.

[5] *Cosmelego* (logofătul al doilea Cosma).

[6] Oare Scripcă, pîrcălab de Hotin?

[7] Sigismund I al Poloniei.

[8] Petru Rareş.

[9] Zápolya.

[10] Soliman I.

[11] *Terra ista Valachiae*.

[12] Radu Paisie (1535—1545).

[13] Boierii conduşi de marele ban Şerban din familia Craioveştilor.

[14] = Boierii.

[15] Cum Laski foloseşte numirea de Valahia pentru amîndouă ţările româneşti nu este prea lămurit la care din ele se referă aci.

ŞTEFAN GLINČIĆ SAU CLINČIĆ

(? — după 1536)

*

Agentul Ştefan Glinčić, croat în slujba lui Ferdinand de Habsburg, care îl califică drept „*aulicus noster*" slujitorul nobil de curte al nostru), apare în mai multe misiuni importante, încredinţate de stăpînul său pentru unele ţări de limbă slavă, precum şi către domnii ţărilor noastre. La 18 iunie 1527 se întocmesc pentru el scrisori de încredinţare pentru o misiune a sa la Petru Rareş. De aici avea să se ducă la domnul Ţării Româneşti, Radu de la Afumaţi. Amîndouă aceste misiuni erau în legătură cu conflictul dintre Ferdinand şi Zápolya pentru Ungaria. Raportul asupra misiunii din urmă e datat din noiembrie al aceluiaşi an. În anul 1530 a fost folosit într-o misiune secretă la Moscova ca sol al regelui Ferdinand şi al împăratului Carol Quintul, pentru a stabili legături menite a neutraliza o eventuală acţiune polonă împotriva Habsburgilor (*Acta Tomiciana*, t. 13, pp. 13 şi 138). De la Moscova, Glinčić trebuia să se întoarcă însoţit de un sol rus. El a folosit ca şi la dus o cale destul de ocolită prin Suedia şi Marea Baltică. Însă amîndoi solii au fost prinşi în Suedia şi duşi la regele Danemarcii, socrul ducelui Albert al Prusiei, nepot al regelui Poloniei şi de cîţiva ani în legături foarte strînse cu Polonia. La începutul

anului 1531 se ştia în Polonia de această captură. La 3 mai 1531 Ferdinand îi scria regelui Poloniei cerînd un salvconduct pentru Glinčić care însoţeşte pe solul moscovit Ioan Buzakov care se întoarce la Moscova. La 17 iunie 1531 (*ibidem*, p. 193) e povestită sosirea celor doi soli la Cracovia. Însoţitorul solului moscovit, numit aci „Steffanus Slesita" (?) (dar care din context se arată a fi tot una cu Ştefan croatul, închis în ianuarie 1531), recunoaşte în faţa regelui că a greşit vrînd să evite trecerea prin Polonia, căci a nimerit mai rău. Poftit la masă de castelanul Cracoviei, i-a povestit multe despre Moscova, şi mai ales despre ducele Mihail Glinski. De la Cracovia avea să plece înapoi la stăpînul său Ferdinand, iar solul rus avea să fie trimis cu un însoţitor polon la Moscova. În anul 1536 îl aflăm însărcinat cu o misiune a lui Ferdinand la regele Poloniei în legătură cu conflictul dintre Petru Rareş şi acesta pentru Pocuţia. Rolul său avea să fie de mediator şi nu de simplu mesager (*Hurmuzaki*, Supliment II/1, pp. 81, 88, 90).

La 20 ianuarie 1536 Ferdinand îi scrie regelui Sigismund al Poloniei că l-a însărcinat pe solul său osebit ca să obţină asentimentul regelui pentru tratative şi după aceea să meargă la domnul moldovean şi să trateze şi cu el *„nostro nomine et vice"*. Misiunea lui avea să fie puţin întîrziată prin faptul că a fost abătut din cale de alţi doi soli ai lui Ferdinand care mergeau la Petru Rareş, anume Marc Pemfflinger şi Bánffy. Aceştia întîlnind în drum pe solul domnului trimis la Ferdinand — anume Rosenberger — l-au convins să se înapoieze cu ei în Moldova, însoţindu-i pînă la domn, scrisoarea domnului către Ferdinand avînd a-i fi dusă acestuia de către Glinčić. S-ar părea din rîndurile lui Pemfflinger şi Bánffy către Ferdinand, justificînd această iniţiativă a lor, că Glinčić ar mai fi trebuit să treacă pe la Petru Rareş înainte de a merge în Polonia, deoarece se subliniază faptul că el are la el scrisorile necesare şi va *putea deci pleca direct* în Polonia.

Oarecare nedumerire este provocată şi de răspunsul regelui Poloniei din 6 martie 1536 în care spune că a primit prin nobilul Ştefan „Klintschicz" (= Klinčić sau Glinčić) scrisorile trimise de Ferdinand din inspiraţia „moldoveanului" şi care nu se potrivesc cu adevărul *(„Valachi ipsius instructu ueroque dissentanea relatione scriptas")*.

Ulterior, regele avea să însărcineze cu această încercare de mediaţie pe Ieronim Laski intrat în slujba sa după intervenţia lui M. Pemfflinger din aprilie 1536.

Nu cunoaştem raportul lui Glinčić asupra acestei misiuni şi nici alte amănunte biografice.

RELAŢIA SOLIEI SALE ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]

1527, sfîrşit noiembrie, Viena.

După ce m-a trimis Maiestatea Voastră ca sol şi împuternicit al său la strălucitul principe domnul Radu[2], voievodul Ţării Româneşti, m-am înfăţişat cît am putut mai degrabă, deşi cam mult timp, cu mari greutăţi şi <numai folosind> anumite şiretlicuri, în oraşul său Tîrgovişte[3], înaintea sa singur, în taină ca să nu afle solii şi iscoadele voievodului[4] şi ai sultanului[5], şi

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin al raportului către Ferdinand publicat de A. Veress în *Acta et Epistolae Relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia,* vol. I, Budapesta, 1914, pp. 153—154.

[2] Radu de la Afumaţi (1521—1529).

[3] *Tergovischtze.*

[4] Ioan I Zápolya I se dă aci titlul de voievod al Transilvaniei ce l-a purtat înainte de a se proclama rege al Ungariei, întrucît Habsburgii nu-i recunoşteau această calitate din urmă.

[5] Soliman I (1520—1566).

arătînd scrisoarea <mea> de încredințare, am expus din gură punctele instrucțiilor Maiestății Voastre unul cîte unul <anume> cu privire la salutare, la înfățișarea <scrisorii>, la bunăvoința și îndurarea Maiestății Voastre regești față de acel voievod[6], la deplîngerea jalnicei pieiri a regelui Ungariei și Boemiei Ludovic[7] de fericită pomenire etc. Toate aceste articole le-a ascultat și le-a pătruns înțelesul cu bunăvoință și cu respectul cuvenit, apoi cu privire la cele două puncte de căpetenie prin care Maiestatea Voastră regească cere mai întîi ca el să binevoiască să fie de partea Maiestății Voastre regești și să o ajute la dobîndirea regatului Ungariei... etc., apoi ca să-și trimită solii sau împuterniciții săi întăriți de legiuita sa împuternicire el a răspuns: Dacă Maiestatea Voastră m-ar fi trimis la el la timp și înainte de încoronarea[8] voievodului Transilvaniei, ar fi putut desigur face mult pentru Maiestatea Voastră, și mai ales cînd sus-zisul voievod nici nu intrase de loc în acest regat pentru a se încorona <acolo>, și măcar și acum, dacă ar putea face ceva pentru Maiestatea Voastră regească, — nu e nimic ce nu ar încerca să facă cu dragă inimă, dar acum cînd acel voievod a fost și ales și încoronat în regatul Ungariei și el îi este confederat lui ca rege al acestora[9], el nu vede și nici nu-și lămurește în ce fel ar putea satisface, în împrejurările de acum, cererea Maiestății Voastre regești: și de asemenea cum este tributar turcilor el trebuie să stea cît mai tăcut, mai liniștit cu putință și să nu se abată nici într-o parte, nici în alta. Căci atît de mult se află el așezat în mijlocul dușmanilor, încît dacă s-ar băga de seamă vreo asemenea <alunecare>, oricît de mică din partea sa, în aceeași clipă s-ar ivi sfîrșitul domniei sale și ar fi alungat din scaun.

Și printre altele spunea că este de presupus că Maiestatea Voastră regească va trebui să dea lupta cu sus-zisul voievod, sau ar putea ajunge la cîrma acelui regat al Ungariei și l-ar putea dobîndi <chiar> fără de luptă, și atunci, a zis el, poate că el însuși[10] ar putea fi alungat din toate posesiunile sale.

La aceste cuvinte i-am răspuns de la mine și i-am jurat pe credința <mea> că Maiestatea Voastră regească prin puterea sa îl va așeza din nou temeinic în orice drepturi din care ar fi fost scos. Aceasta i-a plăcut mult și mi-a poruncit să spun Maiestății Voastre regești următoarele din partea sa: că îndată ce Maiestatea Voastră regească s-ar gîndi să pornească război contra turcilor și să intre în Ungaria să mă trimită din nou la el cu legiuită împuternicire ca să-l vestesc de venirea Maiestății Voastre regești: și după împlinirea acestora el vrea să se încingă de luptă și să se arate așa cum va trebui să hotărască în chip mîntuitor folosul Maiestății Voastre regești și al întregii obști creștine. „Și atunci" a zis el „tu ai să vii la mine ca un vestitor atît de dorit și vei primi atîtea

6 Radu.
7 Ludovic al II-lea al Ungariei, căzut la Mohács în 1526.
8 Din 11 noiembrie 1526.
9 Al ungurilor.
10 Radu.

daruri de la mine, încît regele tău va rămîne uimit de ele", deşi e drept, a adăugat că dacă voi veni la el zadarnic[11] sau l-aş înşela, zicînd că vine Maiestatea Voastră regească, şi aceasta nu s-ar întîmpla aşa, atunci el vrea să mă pedepsească cu moartea şi pe mine, şi pe oricîţi germani îi vor cădea în mîini.

Într-un cuvînt, prea strălucite rege, am înţeles că este o însufleţire şi o dorinţă uimitoare la acest om şi în toată Ţara Românească, ba chiar Serbia, Bulgaria şi Bosnia, ca să scape din ghearele[12] tiranice ale prea cruzilor turci, căci la ei nu se aude nimic altceva decît cele mai mari plîngeri despre strîmtorile, încercările şi îngrozitoarea tiranie a turcilor, aşa că aş îndrăzni să jur că la venirea Maiestăţii Voastre regeşti toţi se vor întrece să-i alerge întru întîmpinare cu braţele deschise, cum se zice . . .

. . . Stefan Glyntschytz — cu mînă proprie.

P. S. Maiestatea Voastră regească să cîntărească bine cugetul şi gîndul acestui voievod, căci am auzit de la unele feţe cinstite şi vrednice de crezare, şi nu din cele mai neînsemnate, care sprijină mult cauza Maiestăţii Voastre regeşti în Transilvania, că acest voievod ar avea sufletul nestatornic şi că nu trebuie să i se dea multă încredere chiar dacă s-ar arăta plin de strălucire la suprafaţă[13]. Are şi un fiu al său[14] care acum slujeşte şi este întreţinut la curtea împăratului turcesc şi acela va trebui să urmeze după moartea tatălui la domnia Ţării Româneşti sau <altminteri zis a> Valahiei.

---

[11] *Vacuus.*
[12] Traducere echivalentă pentru: e *faucibus* (= din gîtlejul).
[13] *Quamvis nitet.*
[14] *A latere sibi natum.* E vorba de Vlad.

TRANQUILLO ANDRONICO (ANDREIS)

(sf. sec. XV — 1571)

*

Tranquillo Andronico (Andreis) s-a născut la sfîrşitul veacului al XV-lea dintr-o familie nobilă dalmată din Trau (azi Troghir). A studiat la Padova. În 1557 Paolo Giovio avea să laude, în *Elogia illustrium virorum*, stilul său ciceronian şi erudiţia sa.

Nu se ştie dacă Tranquillo a ajuns în Ungaria şi Transilvania cu prilejul unei misiuni încredinţate de papa Leon al X-lea unchiului său, dominicanul Vincenzo Andreis (1514), şi nici dacă mai apoi a datorat lui Petru Berislavić, episcop de Veszprém şi ban al Croaţiei, trimitea sa în Germania, unde a rostit discursuri retorice în faţa împăratului Maximilian, chemînd pe creştini la cruciadă.

Cert e că ocrotit de episcopul Statilius al Transilvaniei, şi el slav din sud, Tranquillo trece ca secretar în slujba lui Zápolya, după proclamarea acestuia ca rege al Ungariei. Este dăruit cu prepositura de Agria şi trimis cu diferite solii în Germania, Polonia, Anglia, Franţa şi Turcia, în legătură cu lupta contra lui Ferdinand de Habsburg pentru tronul Ungariei. Dar Zápolya e înfrînt la Tokay (27 septembrie 1527) şi se refugiază în Polonia.

în primăvara următoare Transilvania era în mîinile lui Ferdinand. Astfel că Tranquillo a fost silit, la întoarcerea sa din Franța, să apuce drumul prin Raguza, spre a trece în Polonia prin Moldova, oprindu-se în drum în Țara Românească înainte de a purcede mai departe, deoarece Petru Rareș, inclinînd pentru Ferdinand, nu-l lăsa să treacă prin Moldova. Destinul a vrut ca în Țara Românească să se întîlnească cu Ieronim Laski, solul lui Zápolya reîntors de la Poartă cu porunci către domn și nerăbdător să pornească la acțiune. Prudența lui Radu de la Afumați, care fulgera amenințări la adresa celor din Transilvania ce nu s-ar supune lui Zápolya, dar care stătea în rezervă așteptînd oștile turcești, i-a inspirat lui Laski ideea evaziunii la care l-a asociat și pe Tranquillo, cu care a plecat la Constantinopol. Aci a intrat și Tranquillo în legătură cu aventurierul venețian Aloisio Gritti, favoritul marelui vizir Ibrahim, lăsat de Laski în februarie 1528 ca un fel de reprezentant al intereselor lui Zápolya la Poartă. S-ar părea că mulțumită reîntoarcerii lui Laski a fost dejucată manevra lui Ferdinand, care reușise să trimită o solie de pace la Constantinopol.

După o misiune în Polonia unde a informat Dieta asupra situației din Ungaria, Tranquillo a fost din nou trimis de Zápolya la Poartă pentru a cere sprijin împotriva rivalului habsburgic.

Ajuns secretarul lui Gritti, l-a însoțit de mai multe ori în Ungaria (1530) și Transilvania (1532, 1534). A străbătut astfel în mai multe rînduri Țara Românească unde a fost martor în 1534 la împresurarea lui Gritti în tabăra lui de la Pitești de către oastea domnului Vlad Vintilă, căruia a trebuit să-i predea pe boierii veniți la el cu pîri contra domnului (Veress, *op. cit.*, p. 240 scrisoarea din 4 august 1534).

Tranquillo l-a urmat pe Gritti în Transilvania și a asistat la episodul sîngeros de la Mediaș (29 septembrie 1534). El însuși a fost ținut cîteva timp închis, scăpînd cu viață numai datorită intervenției lui Statilius, care l-a răscumpărat cu bani. Deposedat de beneficiile sale, în afară de prepositura de Agria, a urmat îndemnul lui Laski, intrînd și el în slujba lui Ferdinand (1539). L-a însoțit pe acesta în călătoria lui la Poartă, precedîndu-l în Moldova lui Ștefan Lăcustă care trebuia folosit pentru înlesnirea ajungerii lor la Constantinopol, unde Laski începe acum să desfacă, în folosul Habsburgilor, înțelegerea, încheiată cu Poarta, din 1528, în folosul lui Zápolya. Tranquillo a fost apoi trimis la Carol al V-lea în Germania și Austria pentru a denunța primejdia otomană.

Însărcinat din nou cu o misiune la Constantinopol după alegerea lui Ferdinand ca rege al romanilor (1542), Tranquillo nu a putut ajunge la nici un rezultat pozitiv. Pierzînd încrederea Habsburgilor s-a retras la Trau. După unii ar fi predat în 1555 și un curs de literatură la Universitatea de la Lipsca (Gliubich, *Dizionario*...) Ultimii ani îi petrece la Pojon, azi Bratislava, lîngă Verancsics, ajuns primat al Ungariei (1569—1571).

Tranquillo a scris o relație despre cele întîmplate în Ungaria și despre uciderea lui Gritti *De rebus in Hungaria gestis ab Illustrissimo et Magnifico Ludovico Gritti deque eius obitu epistola*, din care o copie a fost înfățișată tîrziu (1578) lui Albert Laski, fiul lui Ieronim, de către nepotul autorului Francesco Andronicus. Data declarată a „epistolei" e 16 decembrie 1534. Ea conține însă un fragment inspirat din lucrarea inedită a lui Verancsics: *de Situ*, care nu i-a stat la îndemînă în 1534 la Iernut cînd pretinde a fi scris epistola.

Lucrarea, păstrată în manuscris în biblioteca Muzeului Naţional din Budapesta (fol. lat. 3760), a fost publicată integral de Kretchmayer în „Történelmi Tár", 1903, pp. 202—225 şi parţial de A. Veress în *Acta et epistolae relationum Transilvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I. (1468—1540), Budapesta, 1914, pp. 242—247, doc. 203. A fost din nou publicat în întregime, fără simţ critic şi fără un aparat satisfăcător, de Fl. Banfi, în „*Archivo Storico per la Dalmazia*", IX, 1934, fasc. 105, pp. 439—468 (21—50). Este reprodus şi în *Acta Tomiciana*, t. XVI, 2, pp. 478—488, textul fiind precedat de scurte notiţe.

A fost analizată de N. Iorga în *Studii şi documente*, III, pp. LXXV—LXXIX.

Care este valoarea mărturiei lui Tranquillo?

Se constată că scrierea sa nu este o naraţiune a evenimentelor, ci un rechizitoriu împotriva lui Zápolya, a lui Petru Rareş, precum şi a camarilei lui Gritti (Dobó, Dóczy, Batthyány) redactat pe tiparul istoriilor clasice romane. Este o operă retorică plină de discursuri fictive introduse pentru a se conforma modelului antic. Evenimentele nu sînt redate nici complet, nici exact. Numai după o comparaţie critică a diferitelor versiuni asupra episodului de la Mediaş se va putea ajunge la o reconstituire aproximativă a evenimentelor.

În general informaţiile date de Tranquillo trebuie folosite cu multă prudenţă din pricina reticenţelor sale şi a caracterului său pătimaş. Resentimentele pe care le nutreşte autorul împotriva românilor şi prietenia sa pentru Gritti îl duc la falsificarea adevărului asupra scopurilor urmărite de stăpînul său. De altminteri acelaşi ton pătimaş a folosit şi împotriva lui Zápolya şi a altor adversari ai lui Gritti.

Tranquillo a redactat cîteva discursuri în limba latină: *Oratio ad Germanos de bello suscipiendo contra Thurcos*, Augusta (Augsburg), 1518; Viena, 1541; *Oratio ad Ferdinandum regem; Oratio ad regem Poloniae, Oratio ad regem Angliae, Oratio admonitoria ad Polonos, Oratio ad Carolum V Imperatorem, Consilium de ratione belli contra Thurcos* etc.

A scris şi cîteva dialoguri, rămase inedite, ca *Expositio de contentione Galli et Hispani, Intervirum et uxorem, De vita privata* etc.

Scrisorile schimbate cu Verancsics au fost publicate în corespondenţa acestuia din *Monumenta Hungariae Historica*, s. a II-a, t. IX, X... etc.

De Tranquillo s-au ocupat:

S. Ferrari — Cupilli, *Cenni biografici di alcuni uomini illustri della Dalmazia*, Zara, 1887, p. 8; Idem, *Ulteriori notizie sopra alcuni uomini illustri della famiglia Andreis di Traù in Dalmazia*, 1845, nr. 34, p. 315; S. Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Viena, 1856, pp. 7. 8 sub voce „Andreis (Partenio) Tranquillo di Traù", şi îndeosebi Fl. Banfi în „Archivio Storico per la Dalmazia", IX, 1934, fasc. 105, pp. 423—437 (5—19), care însă se mulţumeşte să rezume şi să sublinieze cele spuse în text, la care mai adaugă unele interpretări greşite, neaducînd pentru coroborare decît relaţia lui della Valle ce cuprinde multe inexactităţi.

Este citat elogios în Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, precum şi în *Elogiile bărbaţilor învăţaţi*, scrise de contemporanul său Paolo Giovio.

La noi a fost folosit atît de I. Ursu în *Die Auswärtige Politik des Petru Rareş Fürst der Moldau (1528—1538)*, cît şi de N. Iorga, în *Istoria românilor*, V.

Cl. Isopescu îi consacră o notă împreună cu della Valle, în *Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine", t. XIII, Bucarest, 1929, pp. 13—17 şi tot astfel şi Sadi Ionescu în *op. cit.*, pp. 44—45.

TRANQUILLUS ANDRONICUS DALMAT DIN TRAÙ CĂTRE IAN TARNOWSKI, COMANDANT SUPREM AL ARMATEI REGATULUI POLONIEI[1]

1528

[Situaţia înainte de venirea autorului în Ţara Românească]

[Se aminteşte de rezultatul misiunii lui Laski la Poartă.]

. . . Se leagă prietenie între regele Ioan[2] şi împăratul turcilor, i se făgăduiesc regelui ajutoare de tot felul, solul lui[3] este trimis în Ţara Românească[4] la voievodul Radu[5] — acesta domnea atunci asu-

[1] Traducerea relaţiei primei călătorii s-a făcut după textul latin publicat de A. Veress în *Acta et epistolae relationum Transilvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I (1468—1540), Budapesta, 1914, pp. 242—244.

[2] Ioan Zápolya.

[3] Ieronim Laski.

[4] *Valachiam Transalpinam.*

[5] Radu de la Afumaţi.

pra românilor — pentru ca de acolo <acesta> să năvălească cu o oaste puternică în Transilvania şi să o redea în stăpînirea regelui Ioan.

Mă înapoiam din Franţa la momentul cel mai potrivit pentru treburile publice, şi cum nu era nici un drum deschis spre Germania, şi nici pentru a ajunge, prin Ungaria şi Croaţia, pînă la rege, care pribegea pe atunci în Polonia (căci toate drumurile erau ţinute de oştenii sau de prietenii regelui Ferdinand[6], şi în toate locurile călătorii erau cercetaţi de scrisori), am călătorit pe mare spre Raguza, răbdînd şi înfruntînd mari greutăţi şi primejdii de la bosniaci[7], bulgari[8] şi români[9] ca să ajung pînă la el. Am găsit, mai presus de p. 243
toate aşteptările, pe solul[10] regelui în Ţara Românească. Nu m-a lăsat să mă depărtez de el înainte de a fi ajuns noi în siguranţă în Transilvania, temîndu-se să nu cad într-o primejdie sigură; căci era o singură cale pentru a merge la rege prin Moldova, al cărei tiran[11], urmînd deocamdată norocul, se lăsase de prietenia cu regele Ioan. Cred că este de folos să las puţin povestirea începută, pînă ce voi arăta cît mai pe scurt cele ce le-am aflat despre români, deoarece va fi adesea vorba de ei.

Pe vremea cînd Imperiul roman era împărţit în multe facţiuni de războaiele civile, legatul Flaccus — după care valahii sînt numiţi aproape tot astfel[12], Flacci, după cum socotea Aeneas Sylvius[13] — şi turcii în adevăr ajung mai aproape de numele vechi, căci ei numesc pe valahi „Vlahi" cu un sunet aproape întru totul asemănător — aşadar acest Flaccus, <care> cîrmuia această provincie Dacia cu două legiuni, a atras la el şi pe ceilalţi <locuitori> de sînge italic din provinciile vecine, avînd să aştepte desfăşurarea împrejurărilor de la Roma, şi pe măsură ce acestea s-au înrăutăţit mai mult, el şi-a statornicit reşedinţa în Dacia şi şi-a făcut din cîrmuire o stăpînire dinastică[14]. A încheiat căsătorii cu provincialii pentru ca prin această legătură să facă din două popoare un singur popor. Ei s-au contopit ca într-un singur trup şi acum îşi zic romani, dar nu au nimic roman[15] în afară de limbă şi chiar aceasta este grozav de stricată şi este amestecată cu multe graiuri barbare...

---

[6] Ferdinand I de Habsburg.

[7] *Dardani.* Autorul foloseşte aci numirile antice mai conforme cu stilul de imitaţie al compoziţiei sale. De aceea nici nu trebuie traduşi aceşti termeni cu prea multă rigoare, ei avînd un rol mai mult stilistic.

[8] *Triballi.*

[9] *Getae;* în restul povestirii: *Valachi.*

[10] Ieronim Laski, solul lui Zápolya la Poartă. Vezi mai jos n. 22.

[11] Petru Rareş.

[12] *Quasi*

[13] Enea Silviu Piccolomini (1405—1464), ca papă Pius al II-lea (1458—1464).

[14] Inexact.

[15] Spre deosebire de Tranquillo Andronico, Paolo Giovio, susţinînd teoria latinităţii românilor, arată că aceştia au păstrat anumite legi şi deprinderi ale disciplinei romane, precum şi cuvintele limbii latine (*Historiarum sui temporis libri, II, pars secunda,* Basel, 1567, p. 309).

...Puţini dintre voievozii lor (căci astfel numesc ei pe principii lor) au murit de moarte firească şi de boală; şi duşmăniile sînt fără măsură şi fără de sfîrşit; fraţii şi rudele <principilor> sînt bănuiţi de principi şi nici nu sînt lăsaţi să locuiască în ţara aceasta, <ci sînt> luaţi în prinsoare, ucişi sau dacă sînt de mai mică însemnătate, atunci li se taie nările, căci cu această sluţire ei nu pot fi primiţi după aceea la domnie.

Cît despre ceea ce priveşte lucrul de faţă, cei doi <domni> români au fost supuşi regilor Ungariei. De altfel, după ce turcii au început să fie puternici în Europa, luînd în stăpînire ţărmul Mării Negre şi aducînd sub stăpînirea lor gurile Dunării, au impus tribut celor două Valahii, lăsîndu-le putinţa de a-şi alege voievozii cu condiţia ca ei să fie întăriţi de sultanii turcilor. În vremurile de demult, toţi românii trăiau sub un singur principe[16]. După aceea s-au despărţit, şi unii au ocupat regiunea de unde s-au strămutat cumanii în Ungaria, şi aceştia sînt numiţi moldoveni, şi de asemenea ţara este numită Moldova de la rîul cu acelaşi nume, deoarece acesta străbate provincia lor. Moldova este aşezată cu capul spre miazănoapte şi pustiurile scitice; se măr-
p. 244 gineşte // la apus[17] cu rutenii care sînt sub stăpînirea polonilor. Dinspre răsărit şi miazăzi e mărginită de Marea Neagră şi de românii din Ţara Românească[18], a căror întreagă ţară este opusă pe partea dreaptă Moesiei[19], şi printre amîndouă curge Dunărea şi de la unirea <ei> cu Istrul[20] aleargă împreună cu acest fluviu pînă aproape de Marea Neagră, cuprinzînd la mijloc bălţi foarte întinse pe care le face Istrul la începutul verii[21]; partea cealaltă este încununată de munţii Transilvaniei, afară numai de partea care atinge Moldova.

Aşadar după ce prea valorosul Ieronim Laski m-a reţinut în Ţara Românească[22], noi am înţeles foarte curînd că voievodul Radu este departe de a

---

[16] Inexact.

[17] Aşezarea geografică arătată nu corespunde întocmai cu realitatea.

[18] *Transalpinenses Valachi.*

[19] *Dextro latere obiecta Moesiae.*

[20] *A contractis Istri.* Cei vechi deosebeau Dunărea superioară şi mijlocie pe care o numeau Danubius, de Dunărea inferioară pe care o numeau Istru; la anumiţi autori din secolul al XV-lea există şi părerea că Istrul ar curge mult mai la vest, legînd Dunărea cu Marea Adriatică. Vezi Enea Silviu Piccolomini, *De Europa*, cap. XVIII, *de Istria;* vezi şi la Verancsics nedumerirea provocată de cursul Istrului. În textul de faţă pare că sînt desemnate astfel cele două braţe ale Dunării.

[21] *Interiectis ab ortu estivo paludibus maximis.*

[22] Asupra datei cînd s-au petrecut acestea textul este clar: *după reîntoarcerea lui Laski de la Constantinopol* (de unde plecase la 28 februarie 1528). În aprilie domnul somează din Tîrgovişte pe locuitorii Transilvaniei să se supună lui Zápolya şi anunţă venirea turcilor. Tot atunci şi tot de aici trimite Laski notificarea sa de război lui Ferdinand. La 25 mai intrau solii habsburgici în Constantinopol. Dar peste o lună primeau răspunsul aspru al sultanului (28 iunie) şi curînd după aceea au şi fost arestaţi. Aşadar am crede că plecarea lui Laski din Ţara Românească a trebuit să aibă loc în primele zile ale lui iunie, deoarece Tranquillo pomeneşte de negocierile trimişilor lui Ferdinand la Constantinopol. Dar în prezentarea lui

voi să îndeplinească porunca turcilor şi să dea ajutor regelui Ioan <şi> că el s-a unit cu regele Ferdinand pentru pierirea lui <Ioan> şi că s-a înţeles[23] să-l predea viu în mîinile lui Petru Perény[24] care era atunci voievodul Transilvaniei. Şi i s-au şi pus paznici solului ca să-l supravegheze ziua şi noaptea, ca să nu scape cumva. În acest timp, el a fost sfătuit în taină noaptea să fugă cît mai curînd în Turcia, <spunîndu-i-se> că nu-i rămîne decît fuga, altfel s-a isprăvit cu el. Aşadar după ce ne-am chibzuit împreună asupra acestui lucru, a doua zi el cu un însoţitor, eu deasemenea cu un altul, care era cunoscător al locurilor şi al limbii românilor, am ieşit pe cîmp ca pentru un exerciţiu de călărie[25], fiecare din noi trăgîndu-şi calul său ca pentru exerciţii de voltijă[26], şi strecurîndu-ne printre diferitele străji care se aflau în multe locuri şi scăpînd în goana cea mai mare, am ieşit din primejdie în puţine ore şi am ajuns în patru zile la Nicopole, pe malul celălalt al Dunării. De aci, schimbîndu-ne caii, am plecat la Constantinopol spre a împiedica negocierile regelui Ferdinand . . .

[A DOUA CĂLĂTORIE][27]

1534

[Autorul povesteşte ca martor ocular împrejurările care au dus la uciderea lui Gritti la Mediaş în Transilvania unde îl însoţise în calitate de secretar, trecînd împreună cu el prin Ţara Românească. Vorbind de Emeric Czibák, ucis de către oamenii lui Gritti, pomeneşte de nişte uneltiri ale acelui duşman al stăpînului său, dînd pe seama acelor uneltiri episodul amintit abia indirect al împresurării lui Gritti <la Piteşti> de

---

Florio Banfi (*Archivo Storico* . . . IX, 1934) — acesta necunoscînd probabil jurnalul soliei lui Laski care se încheie cu plecarea lui la 28 februarie 1528 — datează greşit această pseudoevaziune în anul 1527, încredinţat că Tranquillo l-a însoţit pe Laski în acea primă misiune şi chiar că rolul principal în aceea negociere ar fi fost deţinut de Tranquillo, care l-ar fi inventat el pe Gritti.

[23] Afirmaţie lipsită de temei. Adevăratul motiv al plecării a fost arătat mai sus. Prevenirea lui Laski despre pretinsele planuri ale domnului trebuie pusă în legătură cu existenţa unor opozanţi în sînul boierimii, cărora le-a şi căzut jertfă domnul pînă în cîteva luni.

[24] *Pereni.* Petru Perény (1502—1548) dintr-o bogată familie de magnaţi din nord-estul Ungariei, el însuşi fiu de palatin, ajunge în 1519 comite şi căpitan de Timiş şi păzitor al coroanei regale, iar după bătălia de la Mohács voievod al Transilvaniei, demnitate pe care o păstrează şi sub Ferdinand, la care trece foarte curînd. În 1542 fiind bănuit că urmăreşte să ia succesiunea lui Zápolya, a fost închis de Ferdinand şi a murit în închisoare.

[25] În text greşit: *per spem decursus* în loc de: *per speciem decursus.*

[26] *Desultorios.*

[27] Pentru excerptele ce urmează a fost folosită ediţia integrală din „Történelmi Tár", 1903, p. 215 şi următoarele.

curtenii domnului Vlad Vintilă veniţi să ridice din chiar cortul puternicului guvernator al Ungariei pe boierii furişaţi la el cu pîri împotriva domnului.][28]

...Şi nemulţumindu-se cu atît, el [Czibák] a stăruit prin dese solii la
p. 215 Vlad[29], voievodul Ţării Româneşti, şi l-a determinat să se arunce în facţiunea sa, căci îi strecurase teama în suflet să nu fie lipsit de domnie, născocind că guvernatorul umblă să-şi facă fiul domn al Ţării Româneşti, şi că acest lucru l-ar duce la împlinire mulţi nobili (ei îşi zic boieri) pentru că l-ar duşmăni pe voievod. Din care cauză s-a întîmplat că atunci cînd veneau ai noştri prin Ţara Românească le-a ieşit înainte însuşi voievodul cu foarte mare oaste şi ne-a împresurat[30], ziua şi noaptea, în tabăra noastră deschisă, căci nu ne aşteptam la nimic din toate acestea, altminteri am fi venit înarmaţi pentru asemenea întîmplări. Se ştie că s-a căit <mai apoi> de acest fapt şi a aruncat vina asupra lui Czibák de minciunile căruia ar fi fost împins la această faptă.

După aceea restabilindu-se buna înţelegere între guvernator şi voievod, am venit în Transilvania.

Guvernatorul a fost primit în numele regelui de către Statilius, episcopul Transilvaniei[31]. Czibák a trimis prin soli (şi nici nu era departe atunci) să întrebe pe guvernator dacă ar voi să vină la el, apoi să roage să-l ierte pe motivul trupului său greoi[32], ceea ce nu se arăta atît a fi <scuza> unui om nestatornic, cît a unui om şiret şi înşelător. Ne-am aşezat tabăra la Braşov,

---

[28] Cum relaţia lui Tranquillo e mai degrabă retorică decît descriptiv narativă, trimitem la relaţiile lui della Valle şi Museo unde au fost date şi lămuririle critice necesare.

[29] Vlad Vintilă (1532—1535).

[30] Pentru acest episod vezi N. Iorga, *Studii şi documente*, III, pp. LI—LII, Stoica Nicolaescu, *Domnia lui Vlad Vintilă Vodă de la Slatina 1532—1535* (extras din „Arhivele Olteniei", nr. 883—86), Craiova, 1936, p. 10; „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde" t. 29, p. 515: Scrisoarea Senatului Sibiului către Nicolae Gerendi, episcopul ferdinandist al Transilvaniei, cu data de 4 august 1534 şi *Documente privind istoria României*, B. secolul al XVI-lea, vol. IV, p. 410. Hrisovul lui Mihnea din 3 august 1579 unde e amintit acest incident. Nesinceritatea relaţiei e evidentă căci nu se arată decît măsura neobişnuită la care recurge domnul, fără a mărturisi că au fost găsiţi la Gritti boierii veniţi cu pîri contra lui, care au şi fost predaţi domnului. Tot atît de puţin plauzibilă e şi afirmaţia că domnul s-ar fi căit apoi de această faptă!

[31] Este vorba de episcopul lui Zápolya, Ferdinand recunoscînd de episcop pe Nicolae Gerendi. Asupra lui Statilius şi raporturilor sale cu Gritti, vezi textul lui Tranquillo („Történelmi Tár", 1903, pp. 213—214), unde arată că Gritti, căruia Zápolya îi zălogise toate episcopiile de pe teritoriul său, vrea să le ia el în stăpînire „în afară de episcopia Transilvaniei ce voia el să fie stăpînită de Statilius, din cauza dragostei ce o căpătase pentru el din îndemnul meu, după cum însuşi Statilius mărturisea pe faţă: căci guvernatorul fusese multă vreme supărat pe el din cauza firii sale răutăcioase şi a limbii sale ascuţite: mai apoi a adus şi unuia, şi altuia o rea mulţumire <pentru acest bine>.

[32] Vezi următoarele trăsături din portretul lui Czibák schiţat la aceeaşi pagină: „Aşadar prin aceste meşteşuguri dobîndise avere şi putere şi trupul lui îi crescuse atîta că era o povară pentru o trăsură cu patru cai şi o dată cu grăsimea nemăsurată îi creştea şi ambiţia". Pentru povestirea uciderii lui Czibák, vezi relaţiile lui della Valle şi Museo.

cetate însemnată a Transilvaniei — locul se numeşte Bîrsa[33] <este> o cîmpie ce se întinde în lungime cam 40 de stadii, lăţimea ei este mult mai mică: <e o> ţară mănoasă, udată de rîuri, de aci urcuşul este greu şi pieptiş în toate părţile; lucru desigur vrednic de mirare, deşi este înconjurată pretutindeni de munţi foarte înalţi această regiune este <totuşi> îmbelşugată în cereale de tot felul şi căldura aerului este aceeaşi ca în restul Transilvaniei decît doar că atunci cînd e iarna timpurie strugurii nu se coc îndeajuns. Aci am rămas cîteva zile.

[Despre rolul lui Petru Rareş în pieirea lui Gritti şi despre pactul de asistenţă mutuală dintre ei.]

Petru, voievodul Moldovei[34] ... pe care l-am arătat că era tributar turcilor, fusese mult ajutat[35] în treburile sale de favoarea şi trecerea guvernatorului la sultan, şi în repetate rînduri îşi arătase deferenţa sa faţă de guvernator. După ce a trimis la el mulţi soli cu daruri, în cele din urmă a trimis pe marele logofăt[36] ca să-l întîmpine în Ţara Românească. Acesta, urmîndu-l pe guvernator în Transilvania, a cerut ca prietenia şi frăţia (astfel numesc ei unirea cea mai strînsă), încheiate între guvernator şi voievodul Petru, să fie întărite printr-o legătură mai trainică. La încuviinţarea guvernatorului se scriu scrisori de o parte şi de alta, înscriindu-se în cuvinte solemne cu jurămîntul cel mai puternic că fiecare din ei va veni în ajutorul celuilalt cu toate puterile sale dacă s-ar ivi nevoia. Aceasta o face acel lotru blestemat care se şi unise cu Czibák în planurile sale criminale pentru ca guvernatorul, <deşi> încolţit de forţele ungurilor, să nu cheme pe turci în ajutor, bazîndu-se pe ajutorul lui, şi <fiind> astfel luat pe nepregătite să fie înfrînt, după cum s-a şi întîmplat după aceea.

[Urmările uciderii lui Czibák. „Conjuraţia" contra lui Gritti.]

După uciderea (cum am spus) a lui Czibák, ceilalţi conjuraţi de îndată, ca şi cum lucrul ar fi fost dinainte pregătit, îşi adună împreună trupele, cheamă la arme chiar pe oamenii de la munca cîmpului, alţii dau de veste în Ungaria să alerge fiecare ca să scuture jugul barbarilor <şi să lupte> pentru libertatea comună, căci altminteri vor ajunge pe veci robii turcilor după dis-

---

[33] *Barza.*

[34] Urmează invective la adresa domnului pentru rolul pe care l-a avut în catastrofa lui Gritti.

[35] În ediţia lui Veress: *advinctus,* în cea de faţă: *adjunctus.*

[36] *Supremum cancellarium.* În vremea aceasta mare logofăt era Toader, dar cum mai departe este iarăşi vorba de acest „cancelar" cînd autorul se referă la comandantul oştilor moldoveneşti trimise în Transilvania, nu putem şti dacă aci se face aceeaşi confuzie.

Cu privire la logofătul Toader Bubuiog (între 12 februarie 1525 — 30 aprilie 1530) cumnat cu Petru Rareş, vezi Coriolan, *Logofeţii mari Teodor Bubuiug şi Teodor Bălaş şi alţi boieri ai lui Petru Rareş în întîia lui domnie,* în „Neamul românesc literar", 1910, pp. 52—55; 86—88; 105—111; 121—125).

trugerea nobilimii Ungariei, care a și fost începută cu cei mai de seamă <dintre ei>. Ațîțată de aceste <spuse> și de altele de același fel populația alerga de pretutindeni pentru a urmări pe guvernator: cei care se codeau erau amenințați cu arderea caselor și cu spînzurătoarea. Prilejul de a-l învinui pe guvernator îl scoteau din cuvintele sale — pe care le-ar fi rostit el în Turcia către trimisul lui Statilius (căci adesea ungurii trimiteau pe unii care să-i iscodească cugetul din vorbele sale) — cum că el are de gînd să libereze nobilimea ungară de silnicia stăpînilor[37]: căci cei mari asupresc după bunul lor plac pe cei mai mici cu îngăduința regelui; e drept că el se gîndea să facă — așa cum se purcede în alte țări care sînt întemeiate pe legi bune și obiceiuri bune — ca să fie aceeași lege pentru toți și ca să nu-i fie îngăduit cuiva să aducă vreo vătămare altuia; ei însă printr-o răstălmăcire răuvoitoare dădeau sfoară că ar fi hotărît să răpună pe magnații Ungariei. Așadar pe cînd călătorea <guvernatorul> spre Ungaria, i s-a dat de știre că sînt mișcări în toată Transilvania, că toți au luat armele împotriva lui, că trecătorile prin care trebuia să treacă sînt ocupate de oameni înarmați și oprite cu trunchiuri mari de copaci și că drumul spre Ungaria e închis cu desăvîrșire[38].

Am ajuns la Mediaș, oraș din centrul Transilvaniei <aparținînd> națiu-
p. 217 nii sașilor[39] ca și celelalte orașe; aci am rămas trei zile așezîndu-ne tabăra nu departe de oraș. <El> hotărîse să facă o adunare[40] a sașilor, pe care îi chemase acolo din toate orașele. Dar cînd a văzut că se merge la o încăierare, lăsînd la o parte toate celelalte, a început să se gîndească la planul <său> de luptă. Logofătul[41] voievodului Petru nu era la o depărtare mai mare de douăzeci de stadii: prin trimiși neîncetați încunoștiința pe guvernator de cele ce iscodise cu privire la dușmani, cred că pentru a-și dovedi credința prin lucruri mici spre a-l înșela apoi cu <mai> mare folos. Guvernatorul, spre a nu se abate de la demnitatea sa de care s-a îngrijit întotdeauna, nu a voit să plece din Transilvania, îndemnat la aceasta desigur de motive temeinice: nu se îndoia de credința moldovenilor, care dacă și-ar fi păzit îndatoririle <lor>, sau cel puțin nu s-ar fi alăturat dușmanilor, ungurii nu s-ar fi încumetat niciodată să ne asedieze. El avea în armata sa ca pedestrași de elită mai bine de

---

[37] *Ab impotentia dominorum* (probabil =*potentia*). Se referă la magnați ca opuși nobilimii care constituia sprijinul lui Zápolya.

[38] Autorul omite să arate aci și rolul lui Zápolya care s-a dus la Oradea după uciderea lui Czibák și care a participat de acolo la acțiunea contra lui Gritti.

[39] Mediașul era acum socotit centrul politic al sașilor supuși de nevoie lui Zápolya, căci Sibiul care continua să reziste era încercuit și izolat de celelalte orașe.

[40] *Conventum*. Pentru asemenea adunări vezi și cea din 1527 convocată pentru sprijinirea lui Zápolya, de care amintește și Reicherstorffer în raportul misiunii sale în Transilvania.

[41] *Cancellarius* (!) Oastea moldovenească din fața Mediașului era sub comanda vornicului Huru (N. Iorga, *Istoria armatei românești*, I, p. 263).

nouă sute de soldaţi „auxiliari“[42] şi cam trei mii de mercenari călări, în afară de suita sa personală[43]. Căci trăgea după el mult bagaj, pe lîngă carele şi catîrii de povară <mai erau> o sută de cămile <ce> duceau în spinare comorile[44] sale. Toată armata sa era împovărată de <prea> multe bagaje.

Acum s-au adunat toţi duşmanii care trebuiau <să se> adune: aceste bestii se vor risipi de îndată; vor sosi ajutoare din Moldova; şi într-adevăr voievodul Petru îi dăduse de ştire guvernatorului după intrarea acestuia în oraş că îi va trimite cîte trupe va voi, şi că va veni el însuşi de va găsi <guvernatorul> că ar fi cu cale <să facă> astfel etc.

[Oraşul Mediaş].

Oraşul este puţin întins, cu greu în stare să adăpostească atîta mulţime, p. 218
înconjurat pretutindeni cu un zid de o grosime de un picior şi jumătate, dar foarte slab, avînd din loc în loc cîteva turnuri rare, şi doar dinspre partea pe unde ar putea fi mai uşor atacat; în mijloc are o cetăţuie pe un loc puţin mai ridicat, destul de bine întărită cu şanţ, zid, turnuri şi dominînd oraşul din toate părţile.

[Despre secuii veniţi contra lui Gritti. Batthyány[45] e trimis să-i urmărească dar rătăceşte trei zile pînă dă de ei, şi cînd îi găseşte refuză să-i atace, fie de teamă, fie că ar fi fost cîştigat de duşmani. Cea mai mare parte din ei erau ţărani fără însuşiri ostăşeşti şi chemaţi din poruncă şi aceştia, cum au aflat că turcii sînt aproape de ei, au luat-o la fugă în mijlocul nopţii, lăsînd în urma lor pe unii care să strice podurile ca să nu-i poată urmări turcii.]

[Autorul dă sfaturi şi îndemnuri lui Gritti.

El îl sfătuieşte pe Gritti să dea atacul contra duşmanilor ce stăteau pe loc,
aşteptînd ajutoare, dar Dóczy[46] „mai fricos ca un iepure e de părere să se mai p. 219
aştepte“. Autorul sfătuieşte pe Gritti să-l cheme la el pe Laski şi pe turcii de la Buda. Acesta cedează după alăturarea moldovenilor la ceilalţi duşmani ai săi.]

„După ce a aflat guvernatorul că au venit la duşman cei opt mii de călăreţi din Moldova pe care îi aştepta în ajutorul său, atunci în sfîrşit a trimis să cheme pe turci, jurîndu-se că o face împotriva voinţei sale, dar că e silit <la aceasta> de nerecunoştinţa şi cruzimea ungurilor“.

[Situaţia asediaţilor. Gritti e bolnav de friguri căpătate la Braşov şi refuză să se îngrijească, afectat de tăcerea lui Zápolya, scîrbit de dezordinea şi incuria din jurul său.]

---

[42] *Auxiliares*. Pare să fie vorba aci de soldaţi unguri.

[43] *Sua familia*.

[44] *Gaza*.

[45] Despre Urban Batthyány vezi mai jos p. 254 caracterizarea autorului. Pentru alte amănunte vezi relaţia lui della Valle.

[46] Ioan Dóczy caracterizat de autor tot acolo. Pentru rolul său de instigator al uciderii lui Czibák vezi relaţia amintită. În registrul de socoteli al curţii regelui Ludovic al II-lea publicat de I. Chr. Engel in *Monumenta Ungarica* aflăm un Fr. Dóczy, *procurator rei monetariae*, alături de N. Gerendi.

Mai se adăugau <la acestea> şi neajunsuri de aprovizionare. Nu se îngrijiseră cei cărora li se poruncise sau în căderea cărora stătea <sarcina de a veghea la îndestularea cu hrană, furaj etc.> şi nu se transportaseră la timp proviziile, se suferea din cauza lipsei de alimente, erau jefuite noaptea casele în care se bănuia că ar fi ceva grîne, iar guvernatorul striga în zadar să fie aduse <toate grînele> într-un <singur> loc şi să fie distribuite deopotrivă fiecăruia. Căci începuseră toate să apuce calea spre răzvrătire. <Nimeni> nu voia să facă nimic: încă de atunci erau semne că oamenii plănuiau o trădare. Guvernatorul se plîngea că pentru cel mai mic prilej veneau la el şi îl tulburau cu lucruri de care ar fi trebuit să se îngrijească <ei>[47] şi că sau şi-au pierdut orice însufleţire, sau este <aci> ceva <încă şi> mai rău.

[Despre „cei trei satrapi“: Dóczy, Batthyány, Fr. Dobó. Caracterizarea lor făcută de autor lui Gritti.]

p. 221 Urban <Batthyány> pe care l-ai făcut comandantul călărimii, nu ştie să poruncească să se care o bîrnă <de lemn> pentru întărirea zidurilor. Ce face acel bou tăcut Dobó? Nu cumva socoteşte în minte cîtă pradă a făcut el din sare? . . .

. . . Acel Midas: Ioan Dóczy, <e un> hoţ şi delapidator învederat, pe care nu-l întrec în rapacitate nici Harpia şi nici furnicile din India ce se povesteşte că sînt mai ahtiate după aur, şi nu l-ar sătura <nici> Dunărea dacă ar curge toată <plină> de aur, adîncă şi lacomă Caribdă a banilor, pentru a cărui nelegiuiri te urăsc ungurii <pe tine>“ . . . etc. [Încă de la Constantinopol îl sfătuise să se înconjure de oameni vrednici . . . // Şoaptele şi uneltirile lor . . . etc.]

[Autorul îl previne apoi de trădarea ungurilor. La întrebarea lui Gritti: „Ce să fac?“ îl îndeamnă să fugă la Dunăre căci] „Moldoveanul în care te încredeai cel mai mult a trimis mari oşti împotriva ta şi îndeamnă pe unguri prin
p. 223 dese solii să ducă la capăt cele începute. Cel din Ţara Românească îţi este ţie un duşman declarat“. [Ajutoarele ce ar fi să-i vină lui Gritti de la turci vor trebui să treacă prin Ţara Românească şi voievodul Vlad este hotărît să le oprească trecerea.]

[Trădarea orăşenilor, Gritti e părăsit de ai săi.] „Singur Dobó a mai rămas poate, dar chiar şi el a fugit mai apoi: toţi ceilalţi unguri, tovarăşii noştri de arme, au încălecat şi întocmai ca soldaţii puşi pe jaf omorau pe toţi turcii pe care puteau să-i găsească. [Secuii introduşi în oraş pe poarta cea mică măcelăresc şi jefuiesc.]

[Odiseea autorului]. Eu, cum nu aveam vreo putinţă să-mi adun slugile, şi se vedea că orice zăbavă apropie şi mai mult primejdia, iar timpul în goană nespusă nu îngăduia o chibzuială cumpănită, de teamă să nu se tragă asupra mea din cetăţuie, mi-am căutat scăparea la Gaspar Perusich[48], dezertor şi el al

[47] Adică cei din imediata sa apropiere, aşa-zişii „satrapi" caracterizaţi îndată de autor.
[48] Gasparum Perusiensem. Pentru alte amănunte vezi relaţia lui della Valle.

stăpînului său, singurul în care acesta se încredea mai mult ca în toţi ceilalţi, şi căruia îi dăduse, mai ales prin stăruinţa mea, comanda a trei sute de călăreţi, şi
p. 227 îi încredinţase pe fiul său Anton pe care îl iubea mai mult ca orice. // Nu ştiu din ce molipsire, sau de dragul vieţii sau din zgîrcenie, şi-a uitat de credinţa sa şi de cinstea sa şi şi-a atras o veşnică ocară şi s-a mînjit cu o pată în veci nepieritoare. Acesta, nu mult după aceea a fost luat[49] de prieteni şi împreună cu caii şi cu încărcăturile <lor> din prada pe care, în bună parte, o făcuseră slugile sale din bunurile stăpînului său, a fost salvat şi dus de acolo pe cînd în zadar strigam să nu mă părăsească[50]. Eu, care nu îmi pregătisem nici un fel de pază militară pentru asemenea întîmplări, m-am văzut părăsit, şi deodată ca scos din minţi, cum se întîmplă în cea mai mare desnădeje, mă reped prin acea poartă ce am spus că fusese forţată de unguri ... peste tot locul zăceau leşurile trunchiate ale turcilor ... etc. [El îşi schimbă hainele, iese din oraş, e prins de secui, gata să fie omorît pentru că neştiind să vorbească ungureşte este bănuit a fi turc. Moldovenii îl cer ca să-l omoare ... etc.]

Guvernatorul, cînd a văzut că e părăsit şi trădat de unguri, şi că nu poate să adune pe eniceri împreună într-o ceată, căci erau răspîndiţi pe turnuri şi ziduri, şi se şi vedea cum aleargă peste tot locul duşmanii, a hotărît să plece din oraş cu cei doi fii şi cu puţini eniceri care erau din garda sa şi cu cîteva slugi şi a trimis răspuns moldovenilor că, dacă ei i-ar făgădui garantarea vieţii lui şi a fiilor săi, ar vrea să li se predea lor. Moldovenii au făgăduit[51] şi au întărit <făgăduiala> cu o scrisoare dată pentru guvernator şi, după ce acesta a fost în puterea lor, l-au predat ungurilor ca să-l omoare, spunînd că ei nu pot să-l ucidă fiind legaţi cu jurămînt ...

I s-a tăiat capul guvernatorului din porunca lui Francisc Kendi. <Capul> a fost trimis lui Petru voievodul, iar împotriva trupului s-au dezlănţuit după obiceiul barbarilor. I s-a tăiat pieptul şi i s-a scos inima; au fost tăiate toate degetele de la mînă şi de la picioare şi trimise tuturor oraşelor din Ungaria.

... Se spune că fiii[52] au fost duşi în Moldova şi omorîţi şi ei din porunca voievodului ...

---

[49] *Receptus.*

[50] Autorul mărturiseşte aşadar că şi el îşi părăsise stăpînul întocmai ca cel pe care îl condamnă aşa de vehement.

[51] Din context rezultă că această parte e reconstituită ulterior autorul nefiind martor la desfăşurarea ei.

[52] Anton şi Petre Gritti. Autorul se fereşte să facă vreo afirmaţie pozitivă asupra soartei lor, folosind formula vagă: *se spune.*

HANS DERNSCHWAM „DE HRADECZIN"

(1494—1568)

*

Hans Dernschwam s-a născut la Brix sau Brúx (azi Most) în Boemia dintr-o familie de patricieni cu blazon venită cu două generaţii mai înainte din satul Radesič din Moravia. De aci vine denumirea de „Hradiezni" sau „de Hradeczin" adăugată la numele său. După studii la Leipzig, Viena şi poate şi Roma ajunge în serviciul primatului Ungariei, Thomas Bákocz, în suita căruia călătoreşte cînd acesta e chemat la conciliul de la Lateran şi numit mai apoi legat papal în Ungaria şi sud-est, pe timp de trei ani pentru cruciada contra turcilor. Un moment chiar s-a crezut că el va fi ales ca succesor al lui Iuliu al II-lea, mort chiar atunci. Părăsind ulterior slujba cardinalului, Dernschwam se alătură învăţatului Hieronim Balbi, tutorele tînărului rege minor Ludovic al II-lea al Ungariei. De aci a pornit probabil informaţia de mai tîrziu că Dernschwam ar fi fost „preceptorul unor principi".

Prin 1518 ajunge poate mulţumită cunoaşterii umaniştilor din cercul mecenilor Ioan şi George Turzó, episcopi de Breslau şi Olmütz, fraţi cu vestitul Alexius Turzó, fiul asociatului lui Iacob Fugger, să intre în importanta întreprindere de la „Neusohl" (azi Bánska Bystriča)

unde se extrăgea şi se prelucra un minereu de cupru foarte bogat în argint. În anul 1525 cînd se produce la Buda şi în toată Ungaria agitaţia stîrnită de devalorizarea nemărturisită a monedei, de care sînt făcuţi răspunzători Alexius Turzó împreună şi cu Iacob Fugger — agitaţie întreţinută şi de partidul „naţionalist" din Ungaria condus încă de atunci de Ioan Zápolya — Dernschwam se afla la factoria Fuggerilor din Buda în calitate de casier al directorului Hans Alber şi a asistat la arestarea acestuia, precum şi a colegului Iacob Hünlein. El a trimis de îndată să dea alarma directorului sucursalei de la „Neusohl" unde nu s-au mai găsit nici registrele şi nici rezervele puse la adăpost mulţumită acestei diligenţe. După confiscarea sancţionată şi de rege a tuturor bunurilor casei Fugger şi ale casei Turzó, Iacob Fugger care fusese artizanul principal al alegerii lui Carol al V-lea în anul 1519 şi care avea legături cu toţi principii şi regii din tabăra imperială îi mobilizează îndată în această împrejurare şi se încheie în sfîrşit un compromis care are repercusiuni şi asupra Transilvaniei. Regele cedează casei Fugger drept despăgubire exploatarea minelor de sare din Transilvania propriu-zisă în schimbul unei redevenţe anuale socotită la o sumă fixă mult inferioară venitului provenind de acolo. Această învoială din anul 1526 nu a putut fi pusă în practică din cauza războiului dezastruos din acest an. După căderea regelui la Mohács (1526) Zápolya stăpîneşte Transilvania pînă după înfrîngerea sa de la Tokay (27 septembrie 1527) cînd cumpăna se îndreaptă în favoarea lui Ferdinand de Habsburg. Acesta la rîndul său se va impune în Transilvania pînă la prima jumătate a anului 1529 cînd intervenţia turcească — mai mult morală în aceste locuri — şi prezenţa foarte reală a lui Petru Rareş la Feldioara întorc din nou cumpăna în favoarea lui Zápolya. În răstimpul cît Transilvania a putut fi considerată ca intrînd definitiv sub conducerea lui Ferdinand I de Habsburg, a avut loc episodul instalării trimişilor casei Fugger la cămările de sare din Transilvania unde au funcţionat 10 luni. Organizarea unei exploatări sistematice a acestui izvor de bogăţie servea nu numai un interes bănesc al casei Fugger, ci şi unul politic de cea mai mare importanţă pentru sprijinirea lui Ferdinand. Lipsa de bani paraliza orice acţiune. (Vezi Schuler, *G. Reicherstorffer und seine Zeit* şi G. Gündisch, *Die Siebenbürgische Unternehmung der Fugger*.) De altminteri chiar de a doua zi de la venirea lui Dernschwam în Transilvania el a putut să asiste la discuţiile de la adunarea obştească convocată la Aiud pentru a asculta cererile reprezentanţilor lui Ferdinand: contele de Nogarola şi Ştefan Pemfflinger. Dar la cererile de sacrificii de tot felul ce li se comunicau, stările din Transilvania au răspuns răspicat că nu pot face faţă, adăugînd îndemnul ca regele (Ferdinand) să se adreseze casei Fugger de la care avea de încasat redevenţa amintită. Dar pe lîngă faptul că acea redevenţă trebuia să rezulte din veniturile reale ale unei exploatări care nu fusese încă preluată de reprezentanţii acestei case, însuşi fondul de rulment trimis pentru acoperirea primelor cheltuieli fusese jefuit la trecerea convoiului respectiv pe la Baia de Criş, două săptămîni după pornirea primului convoi din care făcuse parte Dernschwam. În darea de seamă adresată de acesta la 16 august factorului Fuggerilor de la Buda, care era tot fostul său coleg Hünlein, el arăta străduinţele sale pentru pedepsirea vinovaţilor şi pentru recuperarea sau înlocuirea banilor. Problemele pe care avea să le întîmpine erau multiple: asigurarea mijloacelor de exploatare şi punerea bazelor unei noi organizaţii mai moderne după o cercetare prealabilă de aproape a diferitelor „obiceiuri" introduse în diferitele cămări de sare din Transilvania. Trebuia unificată măsura bolovanilor de sare care variau după diferitele cămări şi care existau la

toate sub două forme — sare mare „de căruţă" şi sare cam de patru ori mai mică „de luntre" Pe lîngă adoptarea deocamdată a unui bolovan tip pentru sare, care urma să fie ceva mai mic decît cel de căruţă de pînă atunci, urma să se hotărască dacă era nimerit să se păstreze mai departe şi a doua măsură de bolovani de luntre. Trebuiau unificate condiţiile de lucru în ocne. Trebuia pus capăt diferitelor abuzuri de la transportul pe apă a sării. Trebuia raţionalizat personalul, renunţîndu-se la cel parazitar, cum era acel păzitor sau jude al malurilor „care jecmănea pe cei ce treceau cu sare oricît de legiuit fusese obţinută". Apoi trebuia selecţionat personalul superior într-un sens care să convină şi mai tîrziu casei Fugger. Trebuiau înlăturate o serie de abuzuri, rezultînd în bună parte din practicile introduse de diferiţi comiţi ai cămărilor de sare. Sînt semnalate cu filosofie abuzurile introduse în detrimentul tăietorilor şi cu indignare cele în dauna regelui (recte, casa Fugger). Trebuia schimbat sistemul de recrutare al tăietorilor şi al cărăuşilor, de o instabilitate şi de o autonomie supărătoare. Trebuia găsită modalitatea de a-i face să renunţe la anumite „obiceiuri" admise în vremurile din urmă de a-şi tăia sare pentru ei în mod nelimitat şi aproape gratuit. Tot astfel trebuia curmat sistemul feudal al acordării de către rege a unor privilegii constînd în atribuirea gratuită anuală a unor cantităţi de sare unor beneficiari laici sau ţinînd de biserică. Între rînduri se poate vedea că organizarea schiţată avea în vedere ridicarea comerţului cu sare din Transilvania la un nivel internaţional pe măsura extinderii reţelei de afaceri a casei Fugger. Din planul privind ridicarea de cămări anexe pentru transportul sării vedem că prelungirea celor două căi: a Someşului şi a Mureşului se termină la Varazdin pentru aceasta din urmă şi la graniţa Austriei (Eisenstadt), pentru cea dintîi. Într-un rînd chiar Dernschwam exclamă deschis că la încetarea conflictului (care împărţise Ungaria în două) şi la redeschiderea căilor de pe Someş şi Mureş se va putea vinde „afară" (adică scoasă din Transilvania) sarea la un preţ mult sporit, întrucît pînă atunci nu a putut circula nimeni pe aci şi nu exista nici un trafic al acestei ţări cu lumea dinafară. Tot în vederea unei extinderi a comerţului, poate chiar în Ţara Românească, analizează veştile pe care i le trimite în această privinţă Petru Haller al cărui negoţ cu mirodenii îl ţinea în legătură cu aceste locuri. Dar mai trebuiau găsite condiţii de coexistenţă şi conlucrare cu personalul existent la cămări şi chiar cu comitele cămării de sare Marc Pemfflinger, şef recunoscut al saşilor din Sibiu şi unul din sprijinitorii cei mai îndărătnici ai lui Ferdinand de Habsburg. Toate noile măsuri trebuiau luate de comun acord. Aparent raporturile erau foarte bune. Dar Dernschwam subliniază inconvenientul ofertei acestuia de a-i preda ca acont şi împrumut anumite creanţe pentru sarea sa proprie şi care s-ar putea ridica într-o lună la 2 000 de florini. Aşadar nu acceptă această soluţie şi strecoară şi oarecare îndoială cu privire la temeiul acestui stoc al comitelui. Problema întreţinerii lor împreună şi a cheltuielilor comune e tot atît de spinoasă. Comitele cămării iubea fastul şi circula întotdeauna cu o escortă de 30—40, ba chiar mai mulţi însoţitori călare. Intreţinerea trebuia să fie pe aceeaşi măsură. Însemna deci ca Dernschwam, la consumarea sumei ce o avea la dispoziţie, să se încarce el personal cu întreţinerea acestui coleg. Această problemă îl preocupă şi în legătură cu gospodăria celorlalţi slujbaşi ai cămării, în primul rînd ai celor aduşi acum dinafara Transilvaniei (Stiria, Carintia, Buda etc.). Să pună toţi bani împreună în acest scop? Dar să nu se nască gîlceavă. În sfîrşit un loc important e ocupat în raport de darea pe faţă a practicilor abuzive ale vechii şi actualei conduceri. Se trec la socoteală şi se plătesc sumele pentru

întreţinerea slujbaşilor de la conducere, dar aceştia pe urmă pun să li se dea întreţinerea de la cămară. Se percep taxe abuzive. Se încarcă tăietorii la suta de bolovani cu un număr nejustificat de bolovani în plus *care nu li se plătesc*. Pentru a-i îmbuna apoi li se acordă sare la preţ redus sau chiar gratuit, în mod nelimitat. Luntrele pe care se încarcă sarea, ajunse la locul de descărcare rămîn pur şi simplu acolo lăsate pe un preţ derizoriu comitelui cămării, care trage de aci foloase însemnate. Cheia de boltă a noului sistem de organizare trebuie să fie „magulatorul", care ţinea contabilitatea sării tăiate. Pe lîngă fiecare magulator trebuia neapărat pus un om al casei Fugger. Spiritul de bănuială reiese şi din propunerea ca să fie lăsaţi oamenii regelui (adică echipa veche) să păzească sarea, pentru a nu fi implicaţi oamenii Fuggerilor în eventualele nereguli ce s-ar săvîrşi. În sfîrşit pe lîngă personalul nou adus dinafară, Dernschwam a început să mai recruteze alţi 5 membri ai personalului superior, patru de la Sibiu, dintre care unul era înrudit prin alianţă cu Nicolae Olahul şi unul pripăşit de la Cracovia. Toţi aceştia trebuiau să cunoască cele trei limbi indispensabile aci: germana, ungara şi româna. Tendinţa sa era de a împestriţa personalul de conducere pur unguresc cu elemente dinafară, luate probabil de la diferitele întreprinderi ale Fuggerilor din Stiria şi Carintia, Boemia etc. şi care, dacă nu cu totul germanice ca origine, erau totuşi de formaţie germanică. Faţă de slujbaşii unguri el păstrează o atitudine critică şi uneori ironică. De pildă, faţă de subalternul sau adjunctul său Benedict Dwt. Condiţiile atît de grele de muncă ale tăietorilor sînt constatate pur şi simplu, fără vreo propunere concretă de îndreptare. Se poate oare vorbi de o preocupare socială manifestată în acest raport (cum afirmă editorul) pe baza doar a declaraţiei urmînd după dezvăluirea abuzurilor în dauna tăietorilor: „Fiecare trebuie să ştie pe ce leafă munceşte"? Am crede că e mai degrabă reacţia unui bun administrator decît a unui reformator social. Căci într-alt loc, pomenind de grevele tăietorilor la ivirea unui diferend cu conducerea, cu referire specială la ultima grevă provocată de procedeurile „ungureşti" ale adjunctului său, şi subliniind solidaritatea dintre tăietori, numită de el „interdicţie reciprocă" de a relua lucrul, el elaborează îndată un plan de viitor pentru neutralizarea şi desfiinţarea acestei legături dintre tăietori, aşa cum s-a procedat şi la „Neusohl" (Bánska Bystriča) probabil tot după instrucţiunile sale.

Despre români nu vorbeşte decît în legătură cu atacul dat transportului de bani trimis de casa Fugger. Aceşti români, iobagi ai lui Ştefan Báthory şi Antonie de Losonţ, şefi ai partidului lui Zápolya, fuseseră mînaţi de aceştia la acest atac în care şi-au găsit moartea un slujbaş al Fuggerilor şi un orăşean din Braşov. Unul din români prins şi supus unui interogatoriu, după metodele ce se pot închipui, mai înainte de a fi tras în ţeapă, a desemnat pe nobilii instigatori. Dar acest fapt nu îl împiedică pe Dernschwam să stăruie fără încetare pentru luarea unor măsuri punitive contra românilor *care acuma s-au întors din nou pe la casele lor, de unde într-o clipă se pot din nou refugia prin păduri!*

La 16 august cînd îşi trimitea raportul său Dernschwam nu luase încă în primire celelalte cămări de sare, ci numai pe cea principală de la Turda. Nu se cunosc celelalte rapoarte ale sale, care au trebuit totuşi să existe în cele 10 luni de funcţionare pînă la debandada care a urmat după înfrîngerea ferdinandiştilor la Feldioara (22 iunie 1529). Dernschwam, care a participat la această luptă, a reuşit să fugă la Bistriţa, de unde a putut scăpa înainte de predarea oraşului oştilor moldovene, ajungînd în sfîrşit la „Neusohl". Ceilalţi conducători ai

întreprinderii din Transilvania s-au risipit unii la Cluj, alții, împreună cu Paul Haller și Christopher List, s-au închis în orașul Sibiu, care a fost supus unui lung asediu întrerupt de armistițiul de la începutul anului 1531. În cursul fugii, slujbașii Fuggerilor, Paul Haller și Christopher List, au fost jefuiți de oamenii lui Pemfflinger! Îndată după încheierea armistițiului, este trimis Dernschwam la Sibiu de către casa Fugger pentru a scoate din oraș personalul întreprinderii refugiat acolo. Conform instrucțiilor plecarea trebuia efectuată într-o singură dată, în bloc, fățiș, pentru a nu stîrni nemulțumirea orășenilor ce rămîneau în orașul scutit de hărțuieli doar trei luni. Cu prilejul venirii sale s-a gîndit să încredințeze lui Christopher List, devenit prin căsătorie orășean al Sibiului, cămara din Ocna Sibiului, neocupată de dușmani, *pentru ca să nu și-o anexeze Marc Pemfflinger!* Dacă ulterior Zápolya o va da lui Gritti — numit de el tezaurar al Ungariei și care căpătase și ocnele din Maramureș — urma să se ajungă la o înțelegere cu el.

Raportul este de un interes nebănuit, atît pentru cunoașterea evenimentelor din Transilvania din acest moment, cît și pentru înfățișarea condițiilor de muncă din ocnele Transilvaniei. Textul său prezintă uneori unele obscurități, atît din cauza ortografiei, cît și a unei exprimări mai neobișnuite. El nu a fost folosit pînă acum. Mărturia sa ar putea completa lucrări ca cea a lui A. Dobosi, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în evul mediu* care utilizează pentru condițiile de muncă raportul comisarilor imperiali din 1552. Deși raportul lui Dernschwam analizează în primul rînd situația de la cămara din Turda, el este mai bogat în informații și sugestii decît raportul comisarilor care e mai amănunțit, dar mai impersonal și ai cărui autori au folosit pentru trecut și raportul din 1528. În anul 1546 Dernschwam se retrage din întreprinderea Fugger și se stabilește în posesiunea lui de lîngă Tyrnau. În anul 1553 se alătură spontan ambasadei solului imperial, trimis la Poartă, pe lîngă care rămîne doi ani. Jurnalul pe care l-a ținut în acel timp a fost publicat în 1923. În timpul șederii sale în Turcia, reușește să copieze la Ankara inscripția monumentului ridicat de Augustus, cunoscut sub numele de *Monumentum Ancyranum*. De altminteri în cursul diverselor sale călătorii s-a interesat de antichități și inscripții, întocmind chiar o culegere de inscripții romane din Transilvania și Ungaria rămasă în manuscris. Aplicarea sa pentru erudiție se vădește și în biblioteca pe care și-a adunat-o cuprinzînd un mare număr de incunabule italiene. La moartea sa, a fost achiziționată de Biblioteca imperială din Viena. Moare în anul 1568. De la el au rămas în manuscris o serie de rapoarte și scrisori adresate casei Fugger în intervalul 1525—1546 și păstrate în arhiva Fugger din Augsburg, din care a fost extras și raportul de față publicat de J. Strieder, *Ein Bericht des Fuggerschen Faktors Hans Dernschwam über den Siebenbürgener Salzbergbau um 1528*, în „Ungarische Jahrbücher", t. XIII, 1933, p. 260 ș.u.

— Jurnalul călătoriei în Turcia editat sub titlul: *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien 1553—1555* de Fr. Babinger în 1923 în *Studien zur Fuggergeschichte* (comentat de N. Iorga, *Encore un voyageur en Turquie au XVI*e *siècle: Dernschwam* în „Revue historique du sud-est européen", X (1933), pp. 144—155.

— Manuscrisul inscripțiilor romane amintite mai sus (la Biblioteca Națională din Viena).

— Un manuscris de amintiri răzlețe redactat în 1563 — cînd era în vîrstă de 69 de ani — care se află în Arhiva de Stat de la Budapesta fondul Székel — și care a fost publicat de Iohan Christ. Engel în *Geschichte des Ungarischen Reiches und Nebenländer* I, Halle, 1797

p. 190 ş.u. Cuprinde între altele povestirea trăită a mişcării de la Buda contra lui Al. Turzó şi Iacob Fugger din 1525.

— Inventarul cărţilor sale făcut de el în 1565, păstrat la Biblioteca Naţională din Viena.

O medalie care îl reprezintă este reprodusă de G. Habich în *Die Medailleure des 16 ten Jahrhundert*, 1916.

De Dernschwam s-au ocupat atît arheologii şi istoricii umanismului, cît şi turcologii precum şi economiştii care se interesau de vasta întreprindere Fugger. Vom cita lucrările cele mai importante, din care se pot constata mai ales raporturile lui Dernschwam cu Transilvania.

Textul raportului din 16 august 1528 a fost însoţit de editor de o scurtă introducere şi comentat foarte curînd după aceea de Kurt Oberdorffer în:

— *Johannes Dernschwam* publicat în *Sudetendeutsche Lebensbilder*, Reichenberg, 1934, pp. 133—138. Acest autor mai publicase în anul precedent:

— *Hans Dernschwam der Bergman und humanist*, Nordwest-böhmen, 1933, apoi:

— *Zwei Reiseberichte H. Dernschwams*, în „Karpathenland", t. 5 (1935).

— *Hans Dernschwam* în *Lebensbilder a. d. Bayer. Schwaben*, I, 1952, pp. 229—45.

Dar analiza cea mai completă a raportului amintit a fost făcută de G. Gündisch în articolul *Die Siebenbürgische Unternehmung der Fugger*, publicat în *Omagiul lui I. Lupaş*, Bucureşti, 1943.

Pentru biografia lui Dernschwam vezi Fr. Babinger, *op. cit.* (1923), precum şi articolul aceluiaşi autor *Der mährische Humanist Stephan Taurinus und sein Kreis*, în „Südost-Forschungen", t. 13, 1954.

Un articol despre biblioteca lui Dernschwam a publicat Berlász Jenő, *Dernschwam János könyvtára. A hazai humanizmus történetéhez*, Budapest, 1964, 50 p. O dare de seamă a lui Kurt Oberdorffer a apărut în „Südost-Forschungen", t. XXIV (1965), 302—304. Acelaşi autor a întocmit prezentarea din *Neue deutsche Biographie*, III, Berlin, 1957, p. 609 *(Hans Dernschwam de Hradiczin)* cu o bibliografie necompletă din care lipseşte articolul de bază al lui G. Gündisch citat de noi mai sus.

Pentru o privire de ansamblu a vastelor întreprinderi ale casei Fugger vezi şi Léon Schick, *Un grand homme d'affaires au début du XVIe siècle, Jacob Fugger*, Paris 1957.

RAPORTUL PRIVIND EXPLOATAREA SALINELOR DIN TRANSILVANIA[1]

1528

Laudă lui Dumnezeu[2]. 1528 din ziua de[3] 16 august din Turda[4] — după-amiază.

p. 254 Cu întregul meu devotament supus. Iubite[5] . . . Iacob Hunli!

În ziua de întîi din această lună[6] v-am trimis prin Ștefan Pemfflinger[7] o scrisoare. Sper că ați primit-o cu bine. Am sosit în 2 ale zisei <luni> cu domnul Marc Pemfflinger[8] <venind> de la Alba Iulia[9] încoace la Turda la prima cămară

[1] Traducerea s-a făcut după textul german *Ein Bericht . . . über den Siebenbürgener Salzbergbau um 1528* publicat de J. Strieder în „Ungarische Jahrbücher", XIII/1933, pp. 260—290.

[2] *Laus Deo.*

[3] *Adi*, formulă uzitată mai ales în actele negustorești din secolele XV—XVII.

[4] *Tornberg.*

[5] Rămas nedescifrat de editor.

[6] *Adi primo detto.*

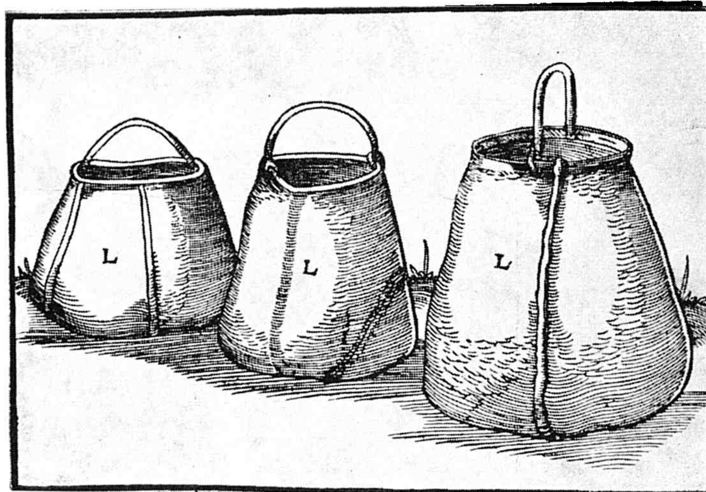
[7] Vezi Max Jansen, *Iacob Fugger der Reiche*, p. 187. Din 1525 a fost în slujba lui Ferdinand.

[8] Numit peste tot în text Marks= Markus (Marc).

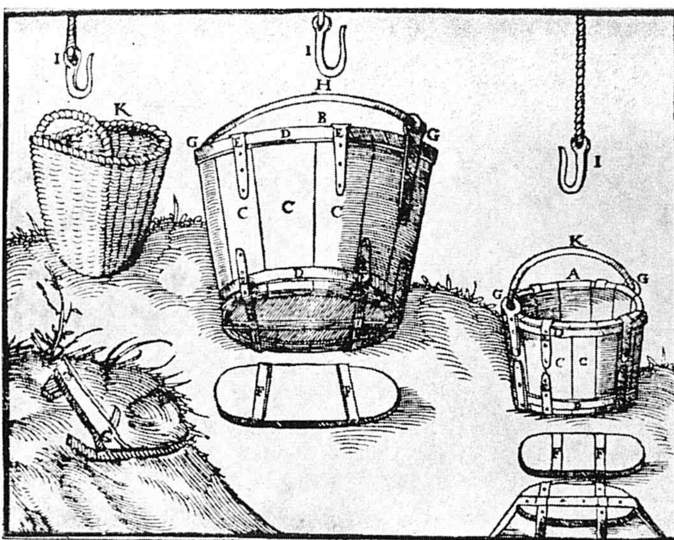
[9] *Weyssenburg.*

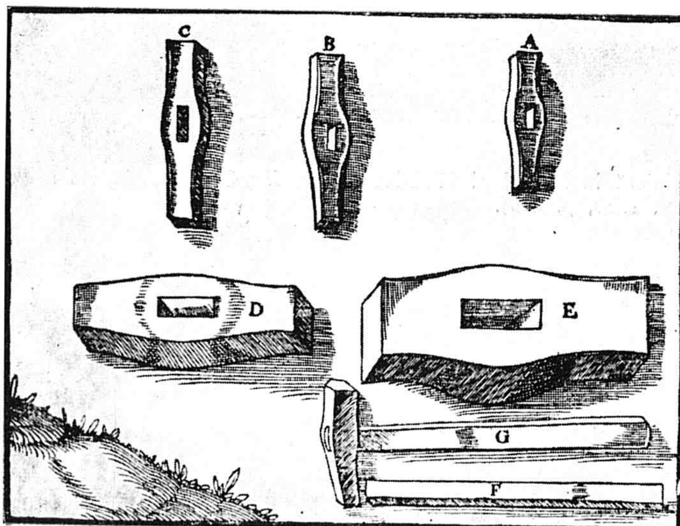

Exploatare minieră în secolul al XVI-lea (desen din Georgius Agricola, *De re metalica*, Basel, 1530, p. 213).

Instrumente de minerit (vîrtej, burdufuri și ciocane) (desene din *De re metalica*, p. 123, 150, 154).

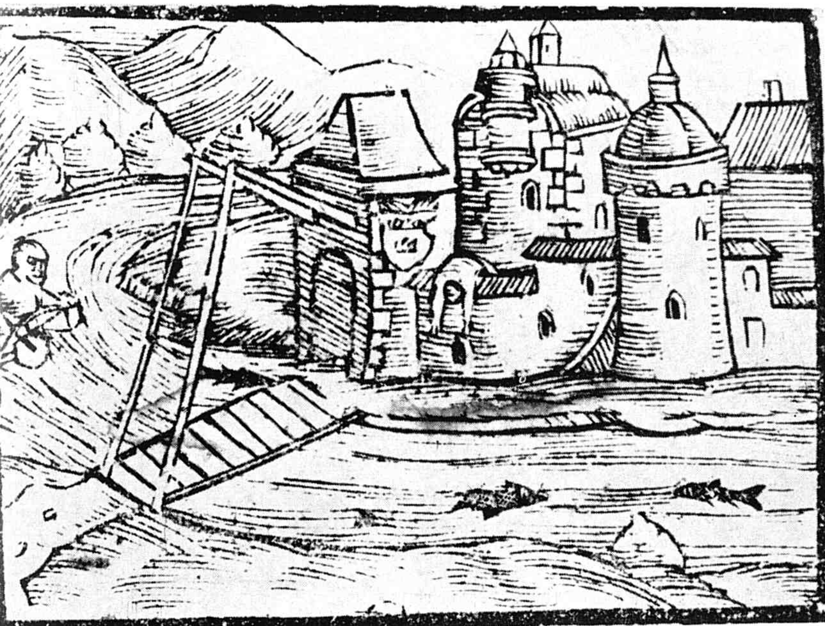

Vedere a pasului Turnu Roşu (miniatură din *Cosmographia* lui Sebastian Münster, ed. Basel, 1598, p. 1262).

Miner transilvănean (miniatură din *Cosmographia* lui Sebastian Münster, ed. Basel, 1598, p. 1264).

Petru Rareş (detaliu după fresca de la mănăstirea Rîşca, reprodusă de N. Iorga, *Domnii români după portrete şi fresce contemporane*, pl. 44).

pentru a-mi fi predată[10] — așa cum veți afla. Înainte de toate el trebuia să ducă negocieri cu tăietorii de sare privind mărimea bolovanilor de sare ca să taie sarea într-o altă formă și mărime. Și în ziua de luni după data de 3 ale acestei <luni — august>, să pună să se facă încercarea și să se taie cîțiva <bolovani> după această <nouă> măsură și cu tăietorii nu s-a discutat nimic despre cît trebuie să li se dea la suta <de bolovani>, voind mai întîi să se ducă tezaurarului[11] <proba de noua> măsură cînd se va fi înțeles cu tăietorii. Apoi a vrut să se înțeleagă cu cărăușii și cu luntrașii[12]. Căci mai înainte ei au cărat sarea mică iar sarea „de căruță"[13] care era în blocuri mari a fost vîndută aici la cămară. Sarea de acum va fi ceva mai mică // decît cum a fost pînă acum, „sarea de p. 265
căruță". Cu tăietorii ar fi trebuit să se ducă tratative mai întîi. Aceștia au fost în mare dezordine din cauza împrejurărilor vremurilor de acum ca și mai înainte. De aceea el nu a putut să discute nimic cu ei. Mai înainte de toate este obiceiul la tăietorii de sare ca atunci cînd sînt primiți la lucru[14]... să li se dăruiască drept confirmare fiecăruia din ei 9 coți de postav Trautner[15] pentru o haină. După aceea el este obligat să lucreze un an întreg. Dar acest lucru nu li s-a dat, și ca urmare nu au putut fi determinați cu vorba să reia lucrul și au fost foarte nerăbdători și au strigat după postav.

Cel ce poate avea de lucru în altă parte nu lucrează bucuros în ocne, și astfel ei s-au angajat în acest anotimp la seceriș, la strînsul bucatelor sau la cositul fînului.

Deci trebuie așteptat în privința negocierii cu ei pînă ce se va comanda postavul pentru ca să nu mai aibă nici un pretext după aceea.

Altminteri el[16] a arătat unde anume să se construiască o magazie pentru sare[17] și a ordonat să se comande lemne pentru aceasta și a trimis după postav la Cluj. Apoi a plecat în grabă la o consfătuire obștească[18] pe care o aveau secuii[19] la Tg. Mureș[20] la șase mile de aici, unde trebuia să vină și episcopul[21],

---

[10] *Eingeben* — übergeben. — *N. Ed.*

[11] Nicolae Gerendi episcop de Transilvania și tezaurar al regatului sub Ferdinand. In timpul luptelor pentru Transilvania au fost doi episcopi rivali ai Transilvaniei, Zápolya numind un episcop, pe Statilius și Ferdinand pe Nicolae Gerendi.

[12] *Schiefflevten.*

[13] *Wagensaltz*, adică sare tăiată în bolovani mari, spre deosebire de *Schijffsaltz*, sarea ce se transportă cu luntrea și care e simțitor mai mică.

[14] Editorul a omis un pasaj socotit de el indescifrabil și fără importanță.

[15] Varietate de postav numită în alte locuri Tratner.

[16] Desigur Marc Pemfflinger. — *N. Ed.*

[17] *Salczhutten.*

[18] *Ein landtsprach.*

[19] *Die Zekell.*

[20] *Wasserhell.*

[21] Nicolae Gerendi, amintit mai sus.

apoi în 4 ale acestei <luni> a plecat de aici la Sibiu, la 9 mile de aici, şi adunarea obştească[22] este în ziua de 9 ale acesteia. De cum se va termina adunarea obştească, el vrea să vină de îndată din nou aici, să rezolve toate problemele şi să plece cu mine la celelalte cămări. Între timp eu am comandat din Cluj postavul, anume 50 de bucăţi de Trautner şi de altele cu 7 1/4 florini bucata, tot postavul care era acolo. În întreaga Transilvanie nu se mai poate face rost de postav. Face în total 360 de florini. 64 de dinari în monedă[23].

Iobst Enser sluga lui Iorg Eysler din Pesta a făcut o plată pentru mine la Cluj în aur în valoare de 112 dinari. Pentru aceasta i-am trimis o scrisoare de credit[24] aşa cum se poate vedea din copia anexată. În total face 322 de florini în aur, pe care să-i plătiţi în răstimp de 14 zile după primirea acelei scrisori numitului domn Jorg Eysler din Buda, şi anume sau în aur sau <socotind> guldenul de aur la 12 β. La acest lucru am fost mînat acum de nevoie[25].

La această ocnă (Turda) nu mi s-a predat ca rest nici un bolovan de sare şi nici nu se afla acolo nimic. Cîteva zile nu au lucrat mai mult de 5 tăietori[26].
p. 266 Eu am lăsat deocamdată să se facă fîn şi să se cosească fîneţele care aparţin curţii cămării. Au mai fost aşteptaţi şi domnii[27] şi între timp tăiau sare pentru ei; cît de mare va fi fost neregula veţi afla mai încolo.

Cînd va veni încoace domnul Marc[28], va mai avea de lucru 3—4 zile pînă să le pună pe toate în ordine şi aceasta se va extinde acuma mult şi asupra celorlalte cămări. Aşadar fug din mîini banii unul cîte unul[29]; mai înainte ca să intrăm în posesiunea tuturor se vor fi consumat 600 de florini. Dar aceasta trebuie să se întîmple, căci pe domnul Marc trebuie să-l întreţin şi cu hrană acolo unde va merge acuma împreună cu mine la cămări, sau unde va zăbovi pe la cămări, căci el mai vrea să călătorească şi cu toată cinstea, cu 30, 40 de însoţitori călare[30], sau <chiar> mai mulţi. Tezaurarul[31] mi-a vorbit şi despre aceasta: că nu va putea fi vorba de aşa ceva[32] pînă ce nu s-ar lua în primire[33] (?) şi s-ar

---

[22] *Landtag.*

[23] Pentru deosebirea dintre guldenii în aur şi în monedă, vezi J. Strieder, *Die Inventur der Firma Fugger aus dem Jahre 1527*, Tübingen, 1905, p. 27 ş.u. — *N. Ed.*

[24] *Ein offen priefli.*

[25] *Gedrungen worden.*

[26] *Uber 5 Hewer.*

[27] *Es hot auch auff die heren gewartt.* Editorul propune tălmăcirea „Es war zeit dass wieder ein Herr Salzbergwerke dort auftrat". Din context se vede mai departe că în raport „die Herren" desemnează pe reprezentanţii Fuggerilor, vezi p. 341, n. 206.

[28] *Herr Marx* = Marc Pemfflinger. În acelaşi fel vestitul Lukas Hirscher este numit în cronica Ostermayer: Lux.

[29] *Bei aintzing .... ehe wir alle in die posses khomen.*

[30] *Mit ein Ros 30, 40 oder mer.*

[31] *Der Schatzmeister* = N. Gerendi, amintit mai sus, şi nu Pemfflinger, cum sugerează editorul în notă.

[32] *Es kundt an das nicht gesein.*

[33] *Bys man sy einnem (einnehm).*

face o rînduială; de aceea deocamdată să ne întreţinem cum vom putea pînă se va vedea ce se mai iveşte[34] (?). Aşa cum văd eu cămările aci, cei 2 000 de florini nu vor ţine nici 14 zile, ori va trebui să iau asupra mea <cheltuiala> şi să-<l> ospătez cu mare pagubă <pentru mine>.

Cămările sînt toate pustii şi nu se află nimic din cele necesare aci şi nu se poate căpăta nimic aci. Toate lucrurile de care e nevoie trebuie poruncite din alte locuri. Cămările trebuie conduse cu aceeaşi autoritate şi ordine ca orice altă exploatare minieră.

La Turda noi ducem lipsă de vîrteje, cai, căpestre, frînghii, fier, oţel, seu, funii mari pentru vîrteje, fîn, lemne, cărbune, piei de bou şi altele de acestea.

Lucruri de acestea nu se găsesc de loc. Fără[35] ele nu se poate, şi deci trebuie să mai socotim că se vor cumpăra cu preţ îndoit, şi în acelaşi timp atunci cînd alergi la piaţă cu un ban[36] care nu împuşcă nimic[37], trebuie să cumperi toate lucrurile la timpul lor, dar acuma, cînd nu este absolut nimic la îndemînă este totul <de făcut> la timp nepotrivit[38]. Şi în ceea ce priveşte suma la care se ridică munca, cheltuielile şi întreţinerea, trebuie să <o ai şi să> o porţi zilnic cu tine.

Aşa cum v-am scris în ultima scrisoare domnul Marc vrea să mă lase pe mine să încasez banii pentru sarea sa, care se va putea ridica într-o lună la aproximativ 2 000 de florini. Aşa cum văd eu lucrurile, nu mă voi putea lăsa pe această nădejde. Puteţi fi încredinţat că acuma, întrucît nu e de jur împrejurul întregii Transilvanii nici un drum liber şi în toate locurile se află trupe, nici un ţăran nu va putea veni aici cu căruţa. Ei au un drum lung pînă aici. Eu nu am văzut încă nici unul <venind> la cămară. Aşa va fi pesemne în toate cămările celelalte.

Pe împrumutul şi acontul lui Marc nu pot să mă bizui şi deci după socote- p. 267
lile mele aş putea fi ţinut în loc[39]. Apoi[40] nu am bani gata. Restul de sare trebuie să fi fost o consolare a sa[41] pe care eu nu mă pot bizui. Va mai trece mult timp pînă ce va fi vîndut acest rest de sare şi va fi transformat în bani. Aflaţi deci: la Dej[42] are cea mai mare cantitate de sare; o sare mică de luntre care nu se vinde aici în ţară şi nici nu se cumpără, ci se transportă afară cu luntrele pentru rege.

---

[34] *Was auffging.*
[35] *An* = ohne.
[36] *Pfenning.*
[37] *Das nichs erscheust.*
[38] Adică plătind mai mult. Textul e destul de confuz.
[39] *Gesaumpt werden.*
[40] *Vernim* = fernhin (?).
[41] *Tröstung.* (Adică doar o făgăduială liniştitoare?).
[42] *Deesch.*

Odinioară regele plătea pe slujbaşi în felul acesta, că le dădea o sută de bolovani de sare în schimbul a 5 florini. Astfel de sare se spune că se află acum încărcată pe luntre la Dej şi din cauza tulburărilor nu a putut fi transportată. De aici se plăteşte pentru transportul pînă la Szolnok[43] <situat> cam la 16 mile de Buda după cum am fost înştiinţat, o sumă de 46 de florini pentru 10 000 de bucăţi. Dar se ivesc multe pagube pînă ce ies luntrele afară, ba se pierde din sare sau se mai sparg luntrele şi se duce sarea la fund. Dar acest lucru trebuie să-l obţineţi de la domnul Marc ca să vă predea acea sare transportată afară pe propriul său risc. Acest lucru îl veţi hotărî cu domnul Ştefan Pemfflinger cu care veţi negocia în privinţa aceasta. Dumneavoastră nu veţi putea să daţi sarea măruntă pe 5 florini. Aşa că regele[44] va trebui să fixeze pentru slujbaşii săi un preţ care să rămînă apoi valabil. Poate că ar putea să valoreze şi 5 florini, pentru că va fi puţină sare <acolo> afară; însă nu ar fi bine din cauza gălăgiei care s-ar face. Ar mai fi şi o altă soluţie dacă aţi primi aici numai sarea de căruţă, atît cantitatea ce se află precum şi aceea care se vinde zilnic. Să încasăm deci noi banii, iar sarea de luntre să v-o livreze el afară pe propria sa cheltuială şi risc întocmai ca şi cum ar vinde-o el afară. Iar dacă ar veni acum de la oficiul comiţilor de cămară[45], va trebui să cheltuiţi şi cu întreţinerea slugilor sale tot timpul pînă ce va fi vîndută sarea şi pe deasupra s-ar mai putea să aveţi şi alte pierderi de acolo. Şi acest punct trebuie să-l discutaţi cu domnul Ştefan.

Faptul că primiţi sarea se face doar dintr-o singură consideraţie[46] // ca să aveţi aici bani şi să nu fiţi stingheriţi.

Dacă aţi dori să scăpaţi repede de sarea mică <ce se află> acolo afară, să vă ajute la aceasta cămara; în ceea ce priveşte banii pe care trebuie să-i scoateţi afară în anul viitor, nu veţi reuşi să ajungeţi a fi singurul care să deţineţi sare şi să o puteţi vinde cu bani, aşa cum veţi afla mai tîrziu. Restanţele el le socoteşte tot ca bani gata, adică datoria (= creanţa) pentru sarea care a fost scoasă afară. Pentru aceasta ar trebui mai întîi să trimitem <la datornici> ca să-i somăm, şi pentru aceasta s-ar cheltui de asemenea bani.

El mi-a oferit să mi le predea, eu am găsit un pretext pentru a nu primi nici o datorie.

Cît se va cheltui într-o săptămînă nu pot încă şti exact. În prima săptă-
p. 268 mînă s-au cheltuit în total 110 florini, dinari. Dar încă nu s-a // început de loc treaba[47]. De aceea nu pot să fac vreo evaluare, căci nu este în fiinţă nici cea mai mică rezervă sau inventar.

---

[43] *Zolnok.*
[44] Ferdinand de Habsburg.
[45] *Kamergraffen-ampt.*
[46] *Wegen eins ansehen.*
[47] *Kain anfang zum Handel.*

În primul rînd am comandat de la Cluj o frînghie de 160 de stînjeni[48] a 4 stînjeni la un florin şi încă alte frînghii pentru puţurile de mină. De asemenea e nevoie la toate cămările de asemenea frînghii pentru vîrtejuri, şi trebuie ca toate cămările să aibă o frînghie la îndemînă şi alte rezerve necesare de care e nevoie zilnic.

Cum veţi aduce aici bani? Eu nu ştiu nici o cale <sigură>. Drumul prin Baia de Criş[49], unde s-a întîmplat paguba[50], nu este prea sigur. Românii[51], care au făcut paguba, abia de acum se vor porni mai rău pentru că nu sînt pedepsiţi.

Dacă vreţi să vă încumetaţi să mergeţi pe acest drum trebuie să-l străbateţi năvalnic călare şi să aveţi alături o căruţă cu oiştea şi cu roţile legate în fier, chiar dacă drumul pe la Oradea[52] ar fi deschis; totuşi cum nu a fost de mult folosit ar fi primejdie şi pe aici; apoi şi pe această cale sînt români. Aşa de mult se pradă acum în război[53], încît pe drumuri vor fi tot felul de oameni. A rămîne atîta vreme fără numerar[54] va pricinui mari pagube. Pe drumul de la Baia de Criş îl veţi putea aduce încoace, cel mai bine dacă veţi lua cîţiva slujitori de la cămară, care să vă însoţească şi să aibă scrisori către unii castelani[55] şi nobili. Dacă însă vi se pare mai bine ca să fie însoţită căruţa de un număr de călăreţi care să vină direct de la Buda încoace, nu se va face atîta vîlvă. Castelanii înşişi poartă vina aceasta, aşa cum a spus-o un român, care a fost tras în ţeapă <zicînd> că au făcut-o la porunca contelui Losonczy[56]. Mărturisirea aceasta o are judele de Braşov[57] <precum> şi cei din Baia de Criş, copia ei mi-o va aduce şi mie Paul Haller[58]; vreau s-o trimit de aci cu primul prilej în afară şi să fie tradusă în limba latină.

Aveţi mai jos un raport despre ocna din Turda[59], despre situaţia ei, despre obiceiuri, despre calea pe care se poate scoate şi modul cum se transportă

---

[48] *Lachtern.*

[49] *Altenberg.*

[50] Este vorba de acţiunea românilor de pe teritoriul cetăţilor Pîncota şi Sebeş făcută din îndemnul castelanului local antiferdinandist. Vezi mai jos p. 294 şi la Gündisch, *Die siebenbürgische Unternehmung der Fugger*, în *Omagiul lui I. Lupaş*, Bucureşti, 1943.

[51] *Die Walachen.*

[52] *Waradein.*

[53] *So bewtt man itzund auff in Krig.* E vorba de lupta dintre Ferdinand şi Zápolya.

[54] *So lang ane Vorlag zusein.* Vorlag = Kapital. — *N. Ed.*

[55] *Burggraffen.*

[56] Antonie Losonczy şi Ştefan Báthory erau stăpînii românilor iobagi mînaţi de ei la săvîrşirea atacului amintit.

[57] *Richter von Kron* (= Lukas Hirscher, jude al Braşovului 1527—1541). Amestecul judelui de Braşov se datoreşte faptului că în convoiul atacat şi jefuit se aflau şi negustorii braşoveni care se înapoiau de la Praga. Au fost ucişi atunci un braşovean, precum şi un funcţionar al Fuggerilor.

[58] Frate cu Petru Haller, venit cu transportul cu pricina. A murit la 14 noiembrie 1530 în timpul asediului Sibiului.

[59] *Thorn.*

<sarea> în afară, despre unele funcţii, despre cum se vinde sarea şi cum se ţine contabilitatea sa. Şi aceasta trebuie să o ştie domnii[60]. Deocamdată în grabă am întrebat în jurul meu, dar mai este mult de adăugat[61], cu timpul vreau chiar să le strîng într-o cărticică despre această ocnă şi alte ocne din Transilvania. În primul rînd la Turda[62] <este> o casă goală, în care nu se află nimic şi care e cu uşile şi încuietorile în stare proastă, alături de ea
p. 269 este un grajd nou de zid pentru 100 de cai, pe care l-a ridicat Iacob Tornali[63]. //

De asemenea la Turda se află una din cele mai bune ocne de la care se poate exploata sare din Transilvania; are sare bună, tare, albă. Tot acolo sînt acum două mine, care sînt în lucru, sînt aşezate foarte aproape una de alta, la vreo 30 de paşi şi fiecare ocnă are 3 puţuri de mină dispuse în triunghi şi la o depărtare unul de altul de un stînjen aflîndu-se pe o colină mică „an einer leyten"[64].

Mina mai mare şi mai spaţioasă are aproximativ mai bine de 70 de stînjeni adîncime iar mina mai mică are cam 30 de stînjeni. Mina mai mare are un vîrtej acoperit cu 2 cai cu care se aduce zilnic la suprafaţă sarea pe care o taie tăietorii, de asemenea şi măruntişul[65], adică aşchiile care sar la cioplire, precum şi apa. În celălalt puţ de mină tăietorii coboară pe nişte scări. În cel de-al treilea este coborît cu ajutorul unui vîrtej manual un cazan mare de aramă în care este foc: aceasta din cauza duhorii.

Aceste mine şi vîrtejuri sînt toate fără schelărie şi fără acoperiş. Lucrătorii zilieri trebuie de aceea să lucreze cu toţii în ploaie. Minele au doar puţuri şi nu şi galerii. Aceasta face, ca să nu fie multă apă, măcar că zilnic se scot cîteva burdufuri[66]. Apa pătrunde în puţuri doar deasupra sării. Sub sare nu se mai află apă. Minele sînt la fund foarte netede, căci jos se lucrează în adîncime şi în lături aşa încît sus rămîne ca o boltă.

În mina cea mare se spune că ar fi mari cantităţi de măruntiş, adică resturi de sare fărîmată, care s-a adunat încă de acum un an sub Tornali şi care împiedică mersul lucrărilor şi trebuie să se scoată afară.

Aproape de ocnele celelalte se mai află una la o depărtare de o bătaie de arbaletă de celelalte, situată tot „an der leytten". Are două puţuri şi are o adîncime de vreo 18 stînjeni. La unul din acestea se află un vîrtej de cai neacoperit. În celălalt, tăietorii intră şi ies pe scări. A fost părăsit acum un an sub Iacob Tornali în timpurile de nelinişte. Aici se vede apa ca într-o fîntînă

---

[60] Conducerea casei Fugger.
[61] *Hott noch vyl anhangs.*
[62] *Tornberg.*
[63] Fost tezaurar al regelui, fost comite al cămărilor de sare în anul precedent.
[64] *An ainer leytten.* Oare pe un dîmb?
[65] *Mille.*
[66] *Bulgen* — găleţi sau burdufuri de piele folosite în mine.

și se spune că pe întregul fund al minei ea ar avea o adîncime cît un stat de om. Se spune că ar fi în aceste ocne sare albă de bună calitate. Tăietorii intrau și ei bucuros în această mină părăsită. Li s-a părut lor[67] că e prea multă apă, de care ei ar fi putut să scape mai adăugînd încă doi cai la ceilalți.

Apoi mai este la ocne o mică forjă de fier dărăpănată, în care abia te poți mișca. Mai este un grajd prost de lemn lipit[68], acoperit cu stuf și pleavă și niște resturi[69] (?) de la 6 vîrtejuri de cai. Mai este o căsuță în care stă magulatorul cu argații săi.

Pentru ocnă e nevoie ca să se aibă la îndemînă zilnic lemne mici și uscate care sînt coborîte în puțuri.

Aceste ocne se află în afara orașului Turda pe un munte[70] lung, lat, pleșuv, ceva mai înalt decît cel pe care e așezat orașul <lîngă> un deal cu vii aflat la o distanță aproximativ egală cu cea dintre Buda și Buda veche. p. 270

Pe lîngă oraș curge o apă tot atît de mare cum este rîul Gran la „Neusohl[71]; se cheamă „Aranyasch"[72] pe ungurește și Guldin pe nemțește[73]. Lîngă ocne, unde ar fi mare nevoie de ele, nu se află nicăieri vreo baracă pentru sarea, care zace deci sub cerul liber <expusă> la ploaie și la furtuni, așa încît adesea se strică și se topește multă sare, făcîndu-se astfel o mare pagubă.

Cu toate că e nevoie să se facă bărăci pe lîngă ocne, totuși înainte de toate este mai judicios[74] să se construiască o magazie sau un șopron mare lîngă apa Arieșului, dar care să fie destul de solidă și la o depărtare de ocnă ca cea dintre Buda și Buda veche. Aici să fie transportată sarea, așa cum se obișnuia și mai înainte, cînd se aducea sarea destinată a fi trimisă în afară pînă jos la această apă, unde <acum> o lasă acoperită cu paie pînă ce-i vine timpul a fi trimisă, dar de multe ori este stricată de ploaie. Apa dulce topește sarea mai mult decît cea sărată.

Și cărăușii de aici, care aveau boi sau cai, au fost mînați la această treabă. Ei au transportat sarea de la ocne pînă la apă, și anume un „tumen"[75], adică 10 000 de bucăți de sare mică pentru luntre cu 2 florini. Nu s-a exportat nici un alt fel de sare pentru rege decît „sare de luntre" iar cea mare s-a vîndut

---

[67] Este o critică la adresa conducerii din anul precedent în fruntea căreia se afla Iacob Tornali.

[68] *Auffgelaimten Hölzerei* (adică lemn lipit cu lut).

[69] *Umbschutt.*

[70] *Gepyrg.*

[71] Celebră localitate minieră din regatul Ungariei, azi Bánska Bistriča în R. S. Cehoslovacă.

[72] = Arieșul.

[73] = De aur — traducerea numelui unguresc.

[74] *Ist aller rotth* (= rat).

[75] În raportul comisarilor imperiali din anul 1552 se folosește cuvîntul de *terminus*, *Hurmuzaki*, II/4, p. 711 ș.u.

aici. Sarea de acum este mai mare, de aceea trebuie să se facă o tocmeală nouă cu fiecare pentru plata tăiatului, a cărăturii și a transportului pe apă.

Cînd se va stabili forma și dimensiunea, voi trimite îndată o probă de mărime.

După aceea au fost iar mînați la treabă cărăușii de aici și din întregul district, care au încărcat sarea de partea aceasta a rîului Arieș și au cărat-o peste apă într-un sat situat la o depărtare de 2 mile de Turda numit Decea[76], au dus-o la malul rîului Mureș[77] și au descărcat-o chiar acolo. De aici s-a plătit prețul pentru cărătură de 8 dinari pentru o sută de bucăți sau 8 florini pentru un „tumen“, adică 10 000 de bucăți.

Rîul Arieș se varsă în rîul Mureș în dreptul unei reședințe nobiliare și al unui sat numit Ciuciu[78], ale lui Ștefan Tomori[79], fostul vicevoievod.

Sarea trebuie transportată de la Turda la Decea cu căruța pentru că Arieșul curge aici foarte repede și are multe cotituri. Acolo la Decea ar trebui să se ridice de asemenea o magazie mare, în care să se depoziteze sarea, ca să nu fie furată și să nu fie stricată de ploaie. Căci acolo adesea trebuie să stea mai mult timp, pînă ce se umflă apele primăvara și se topesc zăpezile; de aceea este nevoie de aceasta <magazie>.

p. 271 Se pare că apa nu se umflă decît la 3—4 ani iar odinioară <se umfla> în fiecare an. Toamna nu se trimite sare în afară, căci apele nu cresc. De aceea nu veți putea să faceți aci o cămară anexă[80]. Dacă ar veni cărăuși, atunci am vinde cît am dori. La Turda se construiesc luntrele pentru transportul sării, luntre mari și mijlocii de același fel și formă ca plutele foarte mari. Acestea sînt transportate apoi de aici pe Arieș[81] pînă la Decea pe Mureș. Ele sînt proprietatea turdenilor și a altor oameni. Luntrele mari transportă fiecare pînă la 2 „tumene“ de sare mică. Acei care posedă luntre <de acestea> și-și cîștigă traiul cu ele, se numesc „celeriști“. Se pare că sînt mulți la număr.

Și cînd regele vrea să-și ducă de aci sarea sa, ei trebuie să iasă cu toții și atunci se ridică numărul lor la o sută. Altminteri mai sînt și bărci mai mici, ca bărcile din Pesta <și care> se numesc „koczy“[82]. Pe acestea își transportă, fiecare pentru sine, sarea de la Decea. După Paști, cînd încep apele Mureșului să crească, atunci mai ales se încarcă toate luntrele de la Decea, care ies din Transilvania și pornesc spre cămările anexe dinafară. Mai înainte trebuie trase afară <din albie> toate trunchiurile de-a lungul parcursului.

---

[76] *Decze.*
[77] *Marusch.*
[78] *Zuczsch.*
[79] Vicevoievod al Transilvaniei 1523—1526.
[80] *Beykhamer.*
[81] Sînt trimise goale spre a fi încărcate la Decea.
[82] După numirea ungurească.

Mai întîi se merge la Vinţul de Jos[83] şi Vurpăr[84], se numără 5 mile pe uscat de la Decea. Acestea sînt două mici tîrguri germane situate faţă în faţă ca Buda în faţa Pestei. Voievodul „Ianus“, acum izgonit[85], le-a dat în schimb nu de mult lui Radu Vodă[86] din Ţara Românească[87], primind pentru acestea un castel[88] în Ţara Românească.

Mai departe se trece pe lîngă un castel, în care îşi are reşedinţa voievodul Transilvaniei; e numit Deva[89], pe nemţeşte Diemrich[90], aparţine ţării. Apoi mai jos pe lîngă un castel numit Varadia[91], apoi pe lîngă <un castel> Şoimoş[92] şi p. 272
după aceasta la Lipova[93] un castel şi tîrg, amîndouă foste proprietăţi ale contelui Jorgen, acuma ale lui „Radicz“[94]. Aici este prima cămară; se socoteşte 17 mile de la Vinţul de Jos la vale, iar pe uscat 24 de mile de la Turda. Timişoara[95] nu este departe de Lipova. Apoi urmează drumul mai departe pe apele Mureşului ieşind de la Lipova pe lîngă un tîrguşor numit Arad[96], unde sînt „franciscani Zocolanţi şi canonici“[97]. Mai departe la Pecica[98], un castel al lui N (!). Mai departe la Cenad[99], un castel, tîrg şi episcopie. De la Lipova sînt 10 mile // pe uscat pînă la Cenad. Se află şi o cămară aci. Dar ele sînt situate prea aproape una de alta[100].

---

[83] *Wincze.*

[84] *Burgh berg.* E vorba de cătunul din faţa Vinţului de Jos şi nu de localitatea cu acelaşi nume la est de Sibiu. Pentru soarta ulterioară a acestor posesiuni date lui Radu de la Afumaţi, vezi *Hurmuzaki,* II/4. p. 721. Pentru rolul lui Marc Pemfflinger şi Reicherstroffer, în această privinţă vezi notiţele lor bibliografice în volumul de faţă.

[85] Ioan Zápolya.

[86] Radu de la Afumaţi.

[87] *Walachay.*

[88] Cetatea Poienari (Argeş).

[89] *Dywa.*

[90] *Demrich.*

[91] *Tot Warady* = Varadia de Mureş.

[92] *Scholmosch.*

[93] *Lippa.*

[94] *Des Radiczschen* — sîrbul Bosić Radićz, partizan al lui Zápolya, care a ajuns curînd să ţină cu oamenii săi cetăţile Lipova şi Şoimoş.

[95] *Temeschwar.*

[96] *Aradot.*

[97] *Des Zocoli frenczen und thumpfaffen alda* — călugări franciscani observanţi, numiţi Zocolanţi, avînd un centru important în Bulgaria din care veneau misionari în Ţara Românească şi în Moldova şi în cursul secolului al XVII-lea. Thumpfaffen trebuie oare descompus în dumpf + pfaffe (= călugări posomorîţi), sau cumva în dumm + pfaffen (= călugări nătărăi)? Amîndouă lecturile sînt în spiritul autorului. Sau cumva = dompfaffen care ar desemna pe canonicii capitlului de Arad.

[98] *Peck.*

[99] *Zanaden.*

[100] Adică cea din Canad de cea din Lipova.

Mai departe se ajunge pe Mureş la un tîrguşor, numit Maka[101], aparţinînd unor nobili. Apoi la Seghedin pe Tisa[102]. Se spune că Mureşul s-ar vărsa în Tisa la o jumătate de milă deasupra Seghedinului. De la Cenad la Seghedin sînt 4 mile pe uscat, aici este o cămară şi ar putea fi <socotită> cămara a doua[103].

Pe Tisa poţi călători apoi unde vrei, în sus; în jos mergi la Belgradul „grecesc"[104].

Învoiala regelui cu „celeriştii" pentru transportul unui „tumen" de sare de luntre de la Decea pînă la Lipova şi chiar pînă la Seghedin este de aproximativ 42 de florini. Şi pentru că regele a plătit pentru transportul de la Turda la Decea pentru un „tumen" 8 florini, aşa cum s-a arătat mai sus, i se scad „celeristului" aceşti bani din preţul transportului său şi i se dau 34 de florini şi el transportă o încărcătură de 2 „tumeni". <Bolovanii de> sare i se predau „celeristului" cu număr. El trebuie să răspundă de acest număr iar pentru pierderi i se reţin de fiecare bolovan de sare mică de luntre cîte 5 dinari.

Celeriştii transportă totodată şi sarea lor proprie. Deocamdată nu ştiu amănunte despre aceasta, dar ei sînt plătiţi jumătate în bani şi jumătate în sare. Cam în 7 zile ei fac drumul de la Decea la Lipova, apoi se opresc în mersul lor mai departe.

Luntrele trebuie lăsate toate aproape[105] pe degeaba cămărilor unde se face descărcarea, acesta ar fi cîştigul comiţilor cămărilor. Am să mă informez mai bine cum[106] ar fi acest lucru. Aşadar s-ar putea peste un timp face o tocmeală mai avantajoasă[107] cu celeriştii şi să li se plătească o sumă fixă pentru luntre, pe cît se va fi făcut tocmeala <cea nouă> mai ieftină. Aceasta ar fi spre folosul regelui. Procedeele de speculă[108] ar trebui toate curmate[109]. Căci se poate avea (?) aci o luntre cu 25 de florini[110] şi merg şi 80 de luntre dintr-o dată şi de două ori într-un an. De-a lungul drumului sînt multe vămi, <care> nu au lăsat nici sarea regelui neştirbită, luînd de la fiecare vas 50 de bucăţi de sare

---

[101] Makó în R. P. Ungară.

[102] *Teyssa.*

[103] *Und mocht die ander Khamer sein* — adică dacă s-ar desfiinţa cămara de la Cenad, care e prea aproape de cea de la Lipova, ce ocupă locul dintîi din această înşirare.

[104] *Kriechsch Weyssen purgk*, grecesc, adică ortodox. Belgradul era numit în evul mediu şi *Alba Graeca.*

[105] *Vorste* = fast?

[106] *Wo das wer.* Sensul nu e destul de clar. Ar părea mai natural *Wie* în loc de *wo.* Sau cumva: *unde* s-ar petrece aceste lucruri?

[107] *Nehner* = billiger. — *N. Ed.*

[108] *Financzen*, explicat de editor în notă ca referindu-se la practicile păgubitoare ale unor indivizi influenţi. De fapt e vorba de abuzurile comiţilor cămărilor.

[109] *Ab thon werden* = abtun...

[110] *Dem ist alzo und gestet ain Schyff hie in 25 fl.* Oare de citit *Dem* = aceluia? Dar nu se vede la cine se referă sau cumva = denn = pentru că?

la Cenad. Tot ca o urmare a vămii trebuie că se datorează şi faptul că la cămară i se dă fiecăruia care cumpără sare 8 bucăţi în plus, ceea ce este o mare pagubă şi greutate pentru rege şi pentru tăietori.

Sarea pe care nu pot să o vîndă la Cojocna[111] o transportă pe drumuri de ţară pînă aici la apă. //

Există două feluri de tăietori, <anume> localnici şi veniţi din altă parte. p. 273
Cei localnici sînt „tăietori pe postav"[112]. Acestora cînd sînt primiţi la lucru, trebuie să li se dea 9 coţi de postav „Trautner" sau de alt fel pentru haine şi care li se dă gratuit ca o confirmare <a contractului> de muncă pe un an. Aceştia nu mai au voie după aceasta să umble după alte munci, şi sînt obligaţi prin acest postav, şi trebuie să rămînă la această muncă, şi tot anul să coboare zilnic în mină. Dacă ei nu intră sînt mînaţi cu forţa. Cîţi ar putea fi la număr, nu pot să vă raportez; anul trecut au fost vreo 70.

Tăietorii străini nu au vreo obligaţie, ci vin şi pleacă, se duc sau nu se duc în mine aşa cum vor ei, taie atîta sare cît vor, în fiecare zi li se încheie slujba; ei nu pot fi reţinuţi, sînt ba mai mulţi, ba mai puţini. Dacă unul din ei într-o zi ar avea de lucru ca zilier în altă parte, nu se duce în ocnă. Aceasta este ordinea care domneşte la ocnă.

Apoi ei sînt ţinuţi în asemenea condiţii, încît nici unul nu face ceva bun. Este un norod îndărătnic, rău, sărac cu desăvîrşire, <atît> localnicii, <cît> şi cei veniţi din altă parte. De prea mare sărăcie, ei nu au putut să se căsătorească. Prin urmare sînt săraci. Se adună cîţiva dintre ei şi taie pe zi pînă la 100 <de bolovani> de sare, şi îndată trebuie să li se plătească 20 de dinari şi într-o clipă i-au şi băut. Nici unul nu aşteaptă plata la săptămînă. Au fost prea mult obişnuiţi cu aceasta[113].

Ei au între ei un conducător[114]. Pe acesta îl numesc ei jude[115]. Toate treburile ce-i privesc trebuie să le rezolve el şi să vorbească pentru ei, şi ceea ce i se ordonă de la conducere în privinţa muncii trebuie să transmită el celorlalţi tăietori şi să se îngrijească de îndeplinire. Are leafa anuală de 12 florini de la cămară şi nu are voie să vină singur la comiţii cămărilor.

Mai au pe unul dintre ei <numit> meşterul minei[116]. Acesta s-ar pricepe la minerit. Are o leafă de ... florini[117] şi lucrează ca şi ceilalţi tăietori. Dacă e nevoie de ceva reparaţie în puţurile din mină ei le fac de mîntuială şi pentru

---

[111] *Kolosch.*

[112] În raportul comisarilor din 1552 ei sînt numiţi *pannuari.*

[113] Aci sînt caracterizaţi toţi muncitorii săraci de la ocne, indiferent de naţionalitatea lor. Ştim doar că printre ei nu se aflau germani şi că personalul superior al cămării de la Turda era compus exclusiv din unguri.

[114] *Obrist.*

[115] *Richter.*

[116] *Bergmayster.*

[117] Lipseşte cifra.

înlocuirea unui stîlp de lemn[118] din puţ li se dau 25 de dinari. În toată ocna nu se ţine un tîmplar. Dacă un lucru se deteriorează, se face unul nou, aşa cum se găseşte de cuviinţă în acel moment.

Tăietorii trebuie să lucreze toţi cu uneltele lor proprii, doar un fierar e ţinut pentru ei pe cheltuiala cămării; acestuia i se plăteşte pe săptămînă 50 de dinari; el oţeleşte uneltele de fier, iar cămara dă oţelul trebuitor.

Cămara este datoare să dea seul trebuitor tăietorilor[119] şi cînd aceştia coboară în ocnă, i se dă fiecăruia o bucată de seu cam cît un pumn, fără de care nu ar vrea nici unul să rămînă înăuntru. Pentru aceasta cămara ţine „un argat pentru seu"[120], numit aşa pe ungureşte; i se dau 12 florini pe an ca leafă.

p. 274 Tăietorii taie împreună între ei <nişte sare asemenea cu> // „sarea noastră pentru femei"[121], după cum la „Soll"[122] <minierii taie> „minereul nostru pentru femei"[123]; ei stabilesc între ei cîtă <sare> trebuie să taie fiecare şi în fiece sîmbătă şi-o scot din mină. Li se plăteşte ca întotdeauna tot 20 de dinari preţul pentru tăierea unei sute de bolovani. Din această <sare> ei lasă deoparte un *Capplan;* aşa numesc ei ce numim noi „*frauen Saltz*". Este mai mare ca bucăţile celelalte.

Comiţii cămărilor, după cum sînt informat, şi-l păstrau odinioară pentru ei. Acest abuz[124] trebuie de asemenea curmat, şi trebuie ca <sarea aceasta> să-i revină regelui. Vara se împrăştie aproape toţi tăietorii de sare veniţi din altă parte, mai ales cînd încep muncile cîmpului, recolta, cositul fînului şi strîngerea lui. Dacă vine cîte un tăietor, taie pînă la 25 sau 50 de bolovani de sare, <care> trebuie să i se plătească pe loc, apoi iar îşi vede de drum. Iarna ei sînt nevoiţi să rămînă.

Această dezordine vine din faptul că ei nu au pe nimeni mai mare peste ei de la care trebuie să ceară de lucru. De aceea ei cred că totul depinde de ei şi de cum socot ei, ca şi cînd ocna ar fi a lor. De aceea ei văd bine că aici trebuie să se facă aproape totul aşa cum vor ei. Astfel şi comiţii cămărilor folosesc forţa faţă de ei şi îi mînă cu sila la lucru şi, cînd nu le place ceva, nu munceşte nici unul, printr-o oprelişte reciprocă, aşa cum s-a întîmplat în ziua de 11 a lunii acesteia, cînd nu s-a dus nici unul la lucru. Şi nu ar fi cu totul nici măcar o sută. Astfel de dezordini vor mai persista, deci, pînă cînd se va lua în cercetare peste tot obiceiul <locului>.

---

[118] *Eim schrengh holtz.*

[119] Pentru a avea lumină în mină.

[120] *Inschlyttknecht.*

[121] *Unser frawen Saltz.* Poate în legătură cu faptul că, în regatul Ungariei, minele constituiau apanajul reginelor.

[122] Identic cu „Neusohl"

[123] *Unser frawen Erz.*

[124] *Financz.*

Iarna, fiecare tăietor taie mai mult decît vara. Iarna taie un om pînă la trei sute de bolovani de sare, iar vara abia o sută. Care să fie cauza, nu pot şti. Ei nu cunosc nici o meserie şi nu au nici o hrană, deci trebuie să fie <de vină> lenevia, trîndăvia şi ticăloşia[125], şi trebuie că acestea au mers sporind. Ceea ce le-a fost reţinut de unii comiţi ai cămării din lefurile lor li s-a dat ulterior înapoi ca bani de ajutor sau sare de ajutor, aşa cum reiese dintr-un registru de socoteală care a fost ţinut pentru ei, şi le-au permis ca fiecare să-şi ia zilnic acasă o bucată de sare în valoare de 3 dinari[126].

Adesea cîte unul nu a stat nici măcar 2 ore în ocnă, tăind abia 10 bolovani, şi a şi luat cu el un bolovan din mină pentru dînsul. Această practică nu s-a ivit de mai multă vreme, ci doar de vreo 6 ani încoace. Balas Czany care a administrat cămările în numele domnului Turzó[127] le-a socotit acest <bolovan> la 2 dinari; trebuie să fi fost la început un ajutor şi din care a ieşit apoi o obişnuinţă rea[128].

Şi în timpul tulburărilor a fost aici un secretar care nu a sărăcit din
cauza slujbei. El le-a şi acordat tăietorilor acest bolovan, // pe care l-a inter- p. 275
zis acum domnul Marc. De aceea s-au indignat. Chiar dacă li s-ar acorda această cantitate, adică să li se socotească la aproximativ 2 dinari, regele ar avea pe loc de la aceasta 1 dinar; apoi ei taie această sare, în afară de cealaltă pentru ei, şi o scot dinăuntru, purtînd-o cu spinarea[129]. Ei spun că aceasta ar fi ajutorul lor şi sarea pentru gospodărie. Se spune că în alte locuri nu s-ar obişnui aşa ceva; la Ocna Sibiului, pe nemţeşte „Saltzburg“ se dă săptămînal fiecăruia mărunţiş cît să umple o pălărie. Aşa cum este actualmente <tăiată> sarea, vreo $4^1/_2$ şi 5 pînă la 6 bolovani cîntăresc cam un chintal[130]. Dacă acum ar începe serios munca, aşa încît să lucreze o sută <de tăietori>, ar fi scoşi deci[131] zilnic o sută de bolovani de sare. Măcar că regele nu plăteşte <tăiatul>,

[125] Autorul se contrazice, întrucît în acelaşi raport (p. 274) arată că vara marea majoritate a tăietorilor erau ocupaţi cu muncile cîmpului, ceea ce explică frecvenţa redusă a tăietorilor, cît şi productivitatea scăzută, atribuită aci „trîndăviei". Este evident că tăietorii erau recrutaţi din rîndurile agricultorilor.

[126] Formularea e ambiguă. Nu se arată clar dacă această evaluare corespunde unei plăţi sau ba.

[127] Alexius Turzó, fiul asociatului lui Iacob Fugger la exploatarea minelor de cupru şi argint din regatul Ungariei. Ajuns tezaurar al regatului şi bucurîndu-se de o situaţie personală, strălucită, a recurs pentru rezolvarea crizei monetare la o alterare a monedei care era de fapt o falsificare. Aceasta a dus la o serie de agitaţii la Buda urmate de confiscări şi arestări îndreptate în primul rînd împotriva casei Fugger. În legătură cu aceste împrejurări, vezi pe lîngă Max Jansen, *Jacob Fugger der Reiche*, Leipzig, 1910, lucrarea mai recentă a lui Léon Schick, *Un grand homme d'affaires au début du XVIe siècle, Jacob Fugger*, Paris, 1957.

[128] Această ieftinire aparentă era de fapt o încercare de a frîna obiceiul de a lua acea sare fără plată.

[129] *Und furen das herauff am leybe.*

[130] = 100 de libre sau funţi, deci = 50 kg. La introducerea sistemului metric chintalul a ajuns = 100 kg.

[131] Scoşi, adică fără plată.

este totuşi o risipă. Cu greu ar putea fi aduşi să renunţe la acest bolovan. Bani iau ei, însă cînd va veni domnul Marc, eu îl voi sfătui ca să li se mai scadă ceva din „Wesch Mascht"[132] şi cînd se vor mai înţelege şi altă dată cu altcineva, să li se mai scadă iar ceva din „Wesch Mascht". Aceasta este şi părerea consiliului cameral, aşa cum reiese dintr-o instrucţiune scrisă.

Mai înainte s-au tăiat două feluri de bolovani de sare; sare de luntre şi sare de căruţe. Sarea de luntre era mai mică. Li s-a plătit pentru tăierea acesteia 10 dinari la suta de bolovani, iar pentru tăierea celei de căruţă 20 de dinari, pe motivul că era atît de mare.

Fiecărui tăietor i se dă pe săptămînă 1 pfening pentru baie[133]; trebuie aşadar să se fi făcut o socoteală de către cei dinainte[134] ca să ştie cîţi lucrători au muncit toată săptămîna.

Fiecare tăietor de sare trebuie să taie la fiecare sută de bolovani încă 8 bucăţi pe deasupra, în total deci 108 bolovani, care se socotesc însă numai drept o sută. Acesta este deci un obicei[135]. Pe deasupra ei trebuie să mai adauge la aceşti 108 bolovani de sare încă 10. Acest <obicei> se numeşte pe ungureşte „Wesch Mascht", <adică> pe nemţeşte „Aruncă alta în locul ei". Nu s-a instaurat de mult, <ci> sub comitele cămărilor Paul Tomori şi în vremea subalternilor săi. În total deci face 118 bolovani de sare, care sînt socotiţi sărmanului om doar ca o sută de bolovani şi pentru care i se plătesc 20 de dinari.

Cei 8 bolovani <daţi în plus> constituie un obicei şi trebuie că a fost introdus pentru că mulţi bolovani se sparg, apoi unii mai conţin şi pămînt şi deci nu se cumpără. De aceea comiţii cămărilor nu vor fi voit să suporte ei pagubele, şi deci acestea au trebuit să se răsfrîngă asupra bieţilor oameni. Aşadar va fi apărut şi acest „Wesch Mascht" prin care au cîştigat[136] de la ei sarea conţinînd pămînt şi cea pe care au socotit-o de mărime nepotrivită. Sarea îşi are vinele sau rizurile ei. La tăiat sarea se despică şi adesea ajunge mai mică decît
p. 276 trebuia să fie după model. Poate că şi tăietorii // nu au fost grijulii şi s-au grăbit, aşa încît nu au nimerit mărimea dorită şi de aceea s-a ajuns încetul cu încetul la una şi la alta.

Se mai întîmplă cîteodată ca să se taie o mare cantitate de sare conţinînd pămînt, pentru că trece o vînă de pămînt prin masivul de sare.

Această sare trebuie primită de la tăietori ca fiind bună, dar comiţii cămărilor au vrut să o cuprindă în „Wesch Mascht" în dauna sărmanilor oameni. Prin aceasta li se face o nedreptate, dar <lucrul> s-a săvîrşit. Însă i-au stricat[137] cu <acordarea> ajutorului, prin faptul că <mai întîi> au fost prea

---

132 Vezi explicaţia mai jos în text.
133 *Baddt pfening.*
134 *Von den alten.*
135 În sens de deprindere rea, nărav.
136 În sensul că au aruncat paguba asupra lor.
137 *Hott man sy verderbt.*

încărcaţi, şi abia după aceea au vrut <comiţii cămărilor> să le vină în ajutor cu <mijlocul> acesta. Fiecare trebuie să ştie pentru cît munceşte. Ei nu revendică doar acel bolovan de sare, ci mai cer şi un alt ajutor; în consecinţă ei nu vor să taie suta de bolovani la preţul de 12 dinari, aşa cum scrie în instrucţiunile cămării. În aceeaşi instrucţiune cămara mai îngăduie să li se scadă acel „Wesch Mascht“ la <preţul de> 12 dinari[138]. Cămara o socoteşte după sarea de luntre, pentru care s-a plătit 10 dinari la suta de bolovani şi sarea de acum va trebui să fie ceva mai mare. Dacă ei acceptă 12 dinari, atunci pe bună dreptate poate să li se anuleze acel „Wesch Mascht“ şi în plus să li se mai socotească bolovanul acela[139] de sare cu 2 dinari. Despre toate acestea nu a discutat domnul Marc încă nimic, a fost amînată <discuţia> pînă la sosirea sa şi pînă ce voi fi adus postavul; atunci se va putea trata mai bine cu ei. Ei au strigat desigur. Nu voiau să primească nici postavul, apoi noi le-am îngăduit un ajutor. Totuşi pînă în cele din urmă după asigurările mele liniştitoare[140] şi <în aşteptarea> sosirii domnului Marc, 42 din ei au tăiat în prima săptămînă 5 150 de bolovani.

Pe deasupra ei au mai cerut de la mine un butoi[141] cu vin, şi 2 florini ca fiind dreptul lor atunci cînd e instalat un nou comite al cămărilor. La aceasta eu le-am răspuns blînd că domnul Marc va fi <noul> lor comite al cămărilor[142], şi deci să amîne <discuţia> pînă la sosirea lui, şi li se vor da 2 florini ca bani de ajutor tot după admiterea domnului Marc. Cu aceasta ei s-au lăsat înduplecaţi şi cînd au venit în ziua de 10 ale zisei luni la adjunctul meu[143] pentru vin şi pentru banii de ajutor, acesta i-a trimis să se plimbe pe ungureşte[144], aşa încît în ziua de 11 ale acestei luni, cînd eu credeam că ei lucrează, nu s-a înfăţişat nici unul, nici măcar zilierii.

Faptul că s-au oprit unii pe alţii <de a veni la lucru> este foarte rău pentru amîndouă părţile. Muncitorii sînt încăpăţînaţi şi deci funcţionarii folosesc faţă de ei forţa. De data aceasta trebuie să rămînă lucrurile aşa, pînă ce va veni domnul Marc şi va face ordine. Şi, după cum mi se pare mie, ei vor fi

---

138 Anularea acelui număr abuziv de bolovani în plus numit „Wesch Mascht" era condiţionată de cămară de acceptarea preţului de 12 dinari pentru tăierea noilor bolovani ce trebuiau să fie mai mici decît cei „de căruţă", plătiţi pînă atunci cu 20 de dinari suta <de bolovani>.

139 Care le fusese socotit mai întîi 3 dinari, apoi 2 dinari, apoi le fusese dat gratuit şi în sfîrşit fusese desfiinţat de M. Pemfflinger.

140 *Vortrostungen* = vertröstungen, avînd şi un sens de a-i purta cu vorba.

141 *Kwffen* = butoi mare.

142 *Fur sich kamergraff werdt.*

143 *Zu meinem Gesellen.*

144 *Auff ungerisch.* În forma aceasta este exprimată dezaprobarea agentului Fuggerilor pentru metodele folosite de personalul în funcţie, adică făcînd parte din personalul dinainte, menţinut de administraţia băncii Fugger. Se vede că administraţia era încă exercitată împreună de oamenii Fuggerilor şi de cadrele superioare ale cămărilor alcătuite exclusiv din unguri. Foarte curînd aveau să fie numiţi la cămări slujbaşi aduşi din Stiria, Carintia, Augsburg.

aduşi lesne la ordinea aceasta, ca nici unul <din tăietorii străini> să nu coboare <de la sine> în ocnă, fără a se fi anunţat în prealabil la magulator, care ar fi căpetenia lor şi de la care ar cere de lucru. În felul acesta ar putea fi lipsiţi pe tăcute de legătura ce-i uneşte între ei[145]. Cei încăpăţînaţi ar putea fi înlăturaţi[146], aşa cum s-a făcut la „Neusohl"[147]. Aceasta nu se poate face aşa de curînd, nici nu ar fi bine, ci abia peste un an, pînă ce se va fi strîns o rezervă bună // de sare şi pînă ce se vor afla toate obiceiurile cămării; abia
p. 277 atunci se va putea gîndi la o ordine <nouă>[148]. Tăietorii nu au nici un orar de lucru în ocnă, fiecare coboară în ocnă cînd vrea şi lucrează cît îi place. Unii taie 25—50 de bucăţi într-un schimb, şi la prînz ies cu toţii din ocnă pentru a mînca. După-masă nu este obiceiul să se coboare în ocnă, în schimb ei se scoală cu atît mai devreme dimineaţa; ar trebui pe bună dreptate să facă zilnic o baie.

Din ocnele mai mari, sarea este scoasă la suprafaţă zilnic la prînz, şi pînă seara dacă în aceeaşi zi a fost multă sare înăuntru. Iar din minele mai mici se scoate o singură dată: sîmbăta.

Zilnic trebuie să se ia în primire de la ei sarea care trebuie numărată, toată cîtă se scoate. Pentru aceasta este pus un slujbaş care, după funcţia sa, se numeşte magulaş sau magulator, care primeşte bolovanii de sare cu număr şi dă fiecăruia cît un răboj[149]. Tot el numără şi sarea cînd se vinde şi se expediază. El stă întotdeauna sus, trebuie să şi doarmă acolo; pînă acum a avut banii săi săptămînal sau bani de hrană, acum ţine de curtea cămării[150]. De la fiecare căruţă primeşte 4 dinari pe care trebuie să-i dea negustorul. Acesta constituie cîştigul său. Leafa sa este de 60 de florini pe an. Ceea ce a avut ca mărunţiş sau sare fărîmată <primită> drept aliment, putea să vîndă şi era tot cîştigul său. Pe lîngă aceasta mai ţine cîţiva argaţi şi cai pentru care primeşte o retribuţie pînă la 6 cai[151].

Apoi se mai ţine un slujbaş care e tot un supraveghetor ca şi magulatorul; se plimbă în sus şi în jos, se cheamă distribuitor de bani[152], cum s-ar zice: cel ce împarte banii şi plăteşte. Tot acesta plăteşte pe tăietori zilnic potrivit cu răbojurile magulatorului îndată ce au cărat sarea la suprafaţă şi au numărat-o. I se dă pe săptămînă cîţiva guldeni ca avans. Leafa sa este de 12 florini.

---

145 *Das hefft entzogen.*

146 *Ablegen.*

147 *Soll.* Aci minerii făceau adesea greve... — *N. Ed.*

148 *Ordnung,* adică organizare.

149 *Rabasch* (interpretarea corectă la Gündisch, *art. cit.).* La editor aflăm în notă lămurirea greşită: răvaş, adică ţidulă, chitanţă.

150 *Ist er im Kamerhoff* (se află în subzistenţă la curtea cămării?)

151 *Besoldung hott in 6 ros.*

152 *Divisor pecuniarum.*

Apoi mai este un slujbaş care deţine o <altă> funcţie şi se numeşte „judecătorul vadului"[153], cum am zice: judecătorul malurilor; vine de acolo, că el este ca şi magulatorul un supraveghetor, şi se numeşte judecător al malurilor pentru faptul că, întrucît toate drumurile sării trebuie să ducă peste rîul Arieş şi fiecare <cărăuş> are un bon de la contabil conţinînd numărul de bolovani pe care îi transportă, acest <judecător> verifică numărul lor încă o dată; dacă găseşte sare în plus, o şi confiscă.

A fost obiceiul ca toate nevoile în legătură cu sarea să fie speculate de comiţii cămărilor[154]. Cînd venea la ei vreunul cu sarea sa <pe care o ducea> pe apă, acesta[155] lua de la el 10 dinari la fiecare sută de bolovani, dacă acela făcea parte din breasla celeriştilor. Dacă însă era un străin, atunci îi lua de <fiece> sută de bolovani 20 de dinari, care îi reveneau lui <= comitelui cămării>. Cu acest <procedeu >îşi asigurau comiţii cămărilor cei 10 dinari de „schink pins" după cum veţi afla mai jos. De la sarea vîndută cu bani peşin[156] (?) nu lua nimic. //

Apoi şi unii preoţi sau mănăstiri sau alţii, au avut în toţi anii bonuri[157] p. 278
de sare în valoare de cîteva sute de florini şi de acolo a luat[158] 10 dinari la suta de bolovani. El[159] trebuie să facă de pază la Baia de Mureş[160], să nu treacă sare fără autorizaţie[161], la două mile de aci, şi atunci cînd se transportă sarea în jos de-a lungul rîului Arieş şi spre Decea, să o păzească. Primeşte de la cămară în fiece săptămînă 50 de dinari şi serviciul a 6 cai şi masa sa. Consilierii camerali au dispus printr-o instrucţiune scrisă să desfiinţeze această slujbă jupuitoare. Ea nu este necesară dacă se procedează cinstit sus la ocnă. Totuşi trebuie lăsată funcţia să mai existe şi să se întîmple cu ea ce se întîmplă cu călugării care sînt lăsaţi să moară în mănăstiri[162].

Apoi mai este un contabil care era plătit sub Iacob Tornali cu 12 florini. Acesta este adjunctul meu şi de preferat tuturor domnilor funcţionari şi fiecărui contabil în parte; unul ca acesta va fi acum subcomite al cămărilor. El mai are printre alte emolumente[163] 4 dinari de fiecare căruţă, adică de la o adeve-

---

[153] *Judex vadi.*
[154] *Alle notturft umb saltz kaufft haben.*
[155] Această referinţă la comiţii cămărilor se îmbină aici cu cele spuse despre judele vadului.
[156] *Par (= bar) vorkaufftem saltz.*
[157] *Saltzvorweisung.*
[158] E vorba aci de comitele cămării spre deosebire de fraza următoare.
[159] Judele vadurilor.
[160] *Vywar.*
[161] *Verpotten saltz.*
[162] Dispoziţie luată în locurile unde principii reformaţi secularizau bunurile bisericii, lăsînd mănăstirile să mai existe pînă la stingerea din viaţă a membrilor comunităţii, nefiind voie să fie primiţi alţii noi.
[163] *Andern zustenden* — autorul se referă la adjunctul său, Benedict Dwt.

rință pe care o scrie pe fiecare căruță tot <mereu> cu același tîlc. Noi... tuturor comiților noștri de la cămările de sare — salutul nostru. Să știți că noi i-am vîndut lui N. din contul regelui o sută de bolovani de sare, pe care să binevoiți să-l lăsați să-i vîndă peste tot locul, în afară de locurile ce țin de cămări, și să binevoiți să-i înapoiați scrisoarea după citire! Dat la... <loc alb>.

Mai sînt la cele două ocne șase cai nenorociți pentru vîrtejuri, toți <împreună> nu valorează 6 florini. Patru dintre ei ar mai merge, doi muncesc înainte de masă, doi după-amiază. Opt cai nu ar fi prea mulți. Pînă acum au fost dați la iarbă și cum erau nevoiți să tragă din greu le-am cumpărat nutreț. Pe lîngă ei, sînt doi argați care îi mînă, au mîncarea și băutura de la cămară. Mai sînt patru „miliariști“[164] la cele două ocne. Aceștia sînt zilierii care aduc la suprafață sarea măruntă[165], adică sarea spartă, fărîmată și făcută pulbere și o cară de la puțuri. Întotdeauna sînt doi din aceștia jos și doi sus, și cei din fundul puțului trebuie să lucreze fără lumină. Leafa lor este de 10 dinari pe toate zilele <săptămînii> și un dinar pe săptămînă pentru baie.

La cămară nu s-a vîndut de loc sare de luntre, ci totul a fost transportat pentru rege la cămările anexe; aci s-a dat slujbașilor ca leafă o sută de bolovani pentru 5 florini.

Sarea de căruță care era aproape încă o dată pe atît de mare s-a vîndut la cămară cărăușilor, care au venit din Ungaria aici după sare sau celeriștilor de aici, care au transportat-o de aici pentru ei pe bărci. Și suta s-a dat cu 3 flo-
p. 279 rini și banii plătiți au fost luați la curtea cămării. Fiecăruia din ei care ia o sută de bolovani i se mai dau pe deasupra încă opt bucăți // dar socoteala se face pe o sută. Acest lucru trebuie să se fi întîmplat din cauza greutăților de la vamă, pentru ca să vină mai bucuros cărăușii aci. Și această <măsură> se numește ajutor.

Peste suma de 3 florini cu care negustorul a cumpărat cei 108 bolovani de sare, el a trebuit să mai dea sus la ocnă încă 10 dinari pe deasupra, pe care îi primește magulatorul și îi varsă la dispoziția regelui. E ceea ce numesc ungurii „Lecz“ sau „Schynk Pins“, a fost o denumire germană și trebuie înțeleasă ca „Schenk-Pfennig“[166]. Toate cele cinci cămări[167] sînt cu totul unguresti[168] și nicăieri nu se găsește vreun tăietor german. „Schynk Pins“ trebuie

[164] *Miliaristen.*
[165] *Mille.*
[166] Pfenigul de dar.
[167] Turda, Cojocna, Dej, Sic, Ocna Sibiului.
[168] Autorul se referă aci în primul rînd la lipsa elementului german din aparatul administrativ al cămărilor, făcînd desigur o comparație cu situația deosebită de la minele de minereu din Ungaria de Nord (azi R. S. Cehoslovacă). Apoi el are în vedere mai ales condițiile de la cămara din Turda. Lipsa de tăietori germani nu poate să mire pe nimeni întrucît nivelul lor de trai nu se împăca cu condițiile nenorocite în care se făcea munca brută în minele amintite. Se pare însă că la Ocna Sibiului luau parte la muncă și orășeni. Vezi raportul comisarilor imperiali din 1552 (*Hurmuzaki,* II/4 p. 711 ș.u.).

să se fi ivit pentru că odinioară se tăia numai sare mică[169] pentru care se plătea tăiatul unei sute de bucăţi cu 10 dinari, şi întrucît s-a început să se taie sare mare, pentru care s-a plătit tăiatul sutei de bolovani cu 20 de dinari, comiţii cămărilor au vrut să încaseze restul de 10 dinari în chipul acesta. Astfel regele poate[170] să taie 100 de bucăţi[171] de sare de căruţă, neplătind mai mult de 10 dinari, adică acelaşi preţ ca pentru sarea de luntre. Tăietorii taie mult mai bucuros sare mică, decît sare mare; la sarea mare regele nu ar avea un cîştig atît de însemnat ca la cea mică. Mărimea de acum va fi bună şi se va potrivi cu măsura pe care nu de mult a trimis-o adunarea stărilor[172] de la o şedinţă a sa[173] cu instrucţiunea de a se pune să se taie sarea după măsura aceasta. Va fi mai întîi mare larmă din partea cărăuşilor şi a celeriştilor pentru că sînt puşi să primească sare mică pentru preţul de 3 florini de mai înainte <pentru sarea mare>. Această larmă se va linişti însă dacă se va reuşi să se tocmească curînd în anul acesta înainte de Paşti[174] tăietori la cămările anexe. Pe apă nu se poate face nimic înainte de Paşti. Dacă veţi avea la toate cămările anexă sare, atunci cărăuşii nu vor avea voie să vină de aiurea[175] după aceasta. Cărăuşii care sînt de aci dimprejur[176] vor trebui cu toţii să facă transporturi şi să care în afară sarea <cînd va fi pace>, pe plata care se va părea mai potrivită comiţilor cămărilor. Sarea va fi scumpă în străinătate după război; nimeni nu intră aci.

Împreună cu aceasta vă trimit o copie latină şi germană <ca să vedeţi> cum s-a ţinut aci socoteala tuturor conturilor <deosebite>, de la care se va putea adopta ceva[177]. Asemenea conturi simple care vor fi necesare vor trebui să fie ţinute şi de oamenii noştri, aşa cum le-au ţinut aceştia. Aşa obişnuiesc ei în contabilitate şi nu e un obicei rău.

Eu v-am indicat o cale pentru scoaterea sării pe apă din Transilvania începînd de la Turda. Mai există o cale de la Dej pe apa Someşului[178] care curge pe lîngă oraş şi este la fel de mare ca Mureşul. Mai întîi ajungi la Satu Mare
şi Mintiu[179], două // tîrguşoare situate faţă în faţă ca Pesta şi Buda. <Satu p. 280
Mare>, a aparţinut voievodului [180]. Este la o distanţă de 12 mile pe uscat

---

169 Adică de luntre.

170 *Gestett.*

171 În text, inadvertenţă: *Wagen* în loc de *Stück.*

172 *Das landtt,* adică adunarea stărilor din Transilvania.

173 *Landtag.*

174 Cum raportul e dat din august, este o contradicţie între acest fapt şi dezideratul privind tăietorii cămărilor anexe: *dis jar mocht auffrichten vor Ostern.*

175 *Herein faren.*

176 *So herumb sein.*

177 *Was nemen mag.*

178 *Samosch.*

179 *Nemen* (= Nemeti).

180 Zápolya. El era voievod al Transilvaniei cînd s-a proclamat rege.

de Dej. Pe apă se socotește încă o dată pe atît; se află la 7 mile de orașul Baia Mare[181]. De la Satu Mare mergi la un castel Tokay pe Tisa, unde a fost învins voievodul[182]. Deasupra Tokayului se spune că s-ar vărsa Someșul în Tisa[183]. Apoi se ajunge pe Tisa la un castel ars denumit Poroslo[184], apoi la un tîrgușor ars numit Szolnok[185]; se spune că se află la 16 mile de Buda și este <acolo> o cămară <de sare>.

Și de la Satu Mare se socotesc de asemenea 24 de mile pînă la Szolnok. Pentru un „tumen“ de sare se plătește de la Dej pînă la Szolnok 46 de florini, adică o treime la Dej, o treime la Satu Mare și o treime la Szolnok.

De acum încolo nu se vor mai da nimănui bonuri pentru sare, așa cum au făcut consilierii camerali. Și cel ce deține astfel de privilegii trebuie să le aducă la cămara din Buda; acolo vor fi verificate și se va face o tranzacție în bani[186], la nivelul minim etc. Ar fi necesar ca asemenea privilegii să aibă fixat un termen[187] pînă cînd se adună de la toate cămările și între timp să nu se mai confirme nimănui nimic sau să li se pună capăt de aci înainte[188], căci astfel de oameni fac mare zarvă. Preotul[189] din Turda a avut și el anual cîteva sute de bolovani de sare, și cînd a primit acest răspuns de la domnul Marx (!) (= Marc) că regele nu va mai da nimănui sare, a cerut o copie a privilegiilor lor pe care le avea de la regele Matei[190]. Călugărul a predicat în aceeași săptămînă că vor veni luteranii printre ei; popii și călugării participă cel mai mult la aceasta[191].

Tăietorii au anunțat că ar fi necesar să se deschidă o nouă mină pentru că vechea ocnă ar fi <prea> adîncă, iar cealaltă nu ar fi suficient de lată pentru ca să poată munci atîția oameni în ea. Ei mai indicau un loc în care să se sape puțul la o distanță de celelalte, cît o bătaie de arbaletă. Lîngă aceasta, la o distanță de o aruncătură de piatră, au cercetat cu cîțiva ani în urmă și au dat curînd de sare la o adîncime de o scară[192]. Însă deasupra ei a venit apa care i-a izgonit; așadar se poate întîmpla la fel în noua mină.

Pentru aceasta s-ar cheltui bani și s-ar merge la întîmplare. Domnul Marx (!) a ordonat ca ei să sape și să cerceteze. De atunci am vorbit cu tăietorii de

---

[181] *Ung. Neustatt.*
[182] La 27 septembrie 1527.
[183] Confuzie cu vărsarea rîului Bodrog în Tisa. — *N. Ed.*
[184] *Poroslo.*
[185] *Szolnok, Zolnok,*
[186] *Mit ihnen aufs geld machen.*
[187] *Aufs wenigst.*
[188] *Fuderlich = fürderlich.*
[189] *Pfarrer.*
[190] Matei Corvin.
[191] *Haben das mayste tayll daran* (nu e clar dacă e vorba aci de privilegii sau de agitațiile amintite?)
[192] *Layttern* (nu cumva: lachtern, stînjen?).

la mina aceea cu apă[193], dacă ar fi bine să se scoată apa din ocnă etc. şi înţeleg că lucrul acesta ar fi de făcut. Această ocnă se zice că ar avea sare bună, albă, şi că nu ar fi mai adîncă de 18 stînjeni avînd două puţuri bune, foarte aproape. Apa nu ar fi în nici un loc mai adîncă de un stat de om, fundul ocnei fiind neted peste tot, şi cred că în 3—4 săptămîni s-ar putea scoate apa şi ar putea fi zvîntată. Pentru aceasta am avea nevoie de şase cai. Mi se pare că ar fi mai bine, decît să deschidem o nouă mină //, pentru aceasta nu s-ar cheltui p. 281
nici 100 de florini. Vom vedea dacă se va dovedi rentabilă. Înainte de a se încerca cu aceasta, eu nu aş sfătui să se pornească cealaltă şi nici n-aş consimţi la aceasta. Ungurii au părăsit-o în timpul tulburărilor pentru nişte cheltuieli mici şi au luat-o pe cea care le era la îndemînă.

Voievodul Ţării Româneşti[194] are şi el în ţara sa sare, la 6 mile depărtare de Turnu Roşu[195] în localitatea numită „Retz“[196]. Sarea nu este atît de bună ca cea din Transilvania. Turnu Roşu este o trecătoare[197] între românii din Ţara Românească şi locuitorii din Transilvania, prin care curge o apă numită Olt. Pe această <trecătoare>, o ţin <cu rîndul> sibienii şi juzii regali cîte o jumătate de an succesiv[198]. Se află la două mile de Sibiu. Aceasta ar fi consecinţa dezordinilor de la ocnele de aci. Românii cumpără bucuros sarea din Transilvania, <dar> vînzarea ei nu este liberă. Ei o duc în Turcia „lest man nicht durch ein 40 gist“[199]. Peter Haller[200] mă înştiinţează că românii aduc acum din nou piper din Turcia. Să sperăm că piperul va ajunge din nou ca şi

---

193 Vezi mai sus p. 316.

194 Radu de la Afumaţi.

195 *Rotten Thurn.*

196 Nu poate fi vorba decît de Ocnele Mari sau de Ocniţa. Numirea de „Retz" e desigur o deformare a numelui mănăstirii Titireci din apropiere.

197 *Ein clausen.*

198 *Ain halb Jahr umb das ander.*

199 Redăm toată fraza al cărei sens e destul de neclar: *Die Walachen kauffen das sybenburgerisch Saltz gern, ist nicht frey zu vorkauffen. Sie füren es in Turkey lest man nicht durch ein 40 gist.* E oare vorba aci de o vamă: *guadragesima*, sau de o monedă cu o valoare medie corespunzînd quarantanului contemporan, sau minimă; *quadrinus* sau *quartinus* — 1/4 dintr-un dinar, sau de o măsură de capacitate (cf. *quadragenarius vas* = 40 de congii, aci fiind vorba de o patruzecime din el?).

200 Aparţinea unei familii patriciene din Nürnberg cu ramificaţii la Anvers, Cracovia, Caşovia, Pojon, Buda, Viena. Tatăl său se stabilise la Buda. Fratele său Paul a venit în 1528 cu personalul trimis de casa Fugger. Se pare că Petru Haller venise de mai înainte cu rosturi proprii. În 1528 el face negoţ mai ales cu mirodenii, postavuri, coloranţi. Realizează mari profituri din comerţul cu Ţara Românească. Ocupă treptat posturile de *burgermaister*, jude al Sibiului, comite al saşilor, tezaurar etc. Rolul său precumpănitor în legătură cu politica aurului din Transilvania este expus în raportul comisarilor din 1552. Vezi şi Goldenberg, *Halerii un capitol din istoria comerţului şi a capitalului comercial din Transilvania în sec. XVI.* în „Studii" 1958, 5, p. 89; vezi mai ales G. Gündisch, *Peter Haller*, în „Deutsche Forschungen im Sudosten", 1944.

mai înainte în Transilvania și de asemenea rubarba (reventul) care acum în urmă <costa> 2 florini, dar este zadarnic[201] a scrie <despre aceasta>.

Urmează mai jos depărtările dintre ocne. Ocna Sibiului pe care transilvănenii[202] o numesc Saltzburg se află la 6 mile mari[203] de Turda. După aceea celelalte cămări se află situate <la distanțe> egale ca pe un plan (?)[204]. De la Turda la Cojocna sînt 2 mile, de la Cojocna la Sic[205] sînt 2 mile, de la Sic la Dej, sînt 2 mile. Față de Sibiu ele se situează astfel: Ocna Sibiului se află lateral la o milă de marginea Sibiului, Turda la 9 mile, Cojocna la 11, Sic la 13 și Dej la 15 mile, Dejul se află totodată la vreo 7 mile depărtare de Baia Mare. De la Turda la Cluj sînt 2 mile.

Ați luat cunoștință despre ce fel de slujbași e nevoie la cămară. Însă cîți slujbași le-ar trebui domnilor[206], în afară de cei cinci slujbași principali, aceasta se va arăta de la sine, zi cu zi. În felul în care se face exploatarea sării la ocne, este de cea mai mare importanță funcția pe care o îndeplinește magulatorul[207]; se impune ca domnii să aibă, pe lîngă acesta, pe omul lor la toate ocnele. Ar trebui să fie șase sau șapte de aceștia pentru că sînt cîte două ocne la o cămară; ei ar nota concomitent cu magulatorul sarea primită și expediată. Și pentru că ocnele se află cam prea departe de curtea cămării, ei ar trebui să pună să li se gătească acolo și ar trebui să i se dea fiecăruia bani pentru hrană pe toată săptămîna. Eu nu aș vrea ca ei să doarmă acolo și să păzească sarea, așa cum face magulatorul cu argații săi. Pentru aceasta trebuie să se aibă încredere în oamenii regelui. Și dacă ar dispare <cumva> ceva, atunci am fi trași și noi la răspundere[208]. După rînduiala existentă, vor fi pierderi multe.
p. 282 Se sparg multe // bucăți de sare și trebuie aruncată o mare cantitate de sare conținînd pămînt care nu se cumpără. Mai înainte magulatorul vindea astfel de bolovani de sare sfărîmată și punea să se taie în locul lor alți bolovani întregi pentru ca să aibă numărul exact.

Comiții cămării nu au vrut să accepte nici o lipsă și de aceea au suferit mari pagube. Dacă de acum încolo oamenii noștri nu vor primi și nici nu vor

---

[201] *Ist ein vorgebens schreyben.* Sensul e cam neclar. *Vorgebens,* trebuie oare îndreptat în *vergebens*, așa cum am procedat la traducerea acestei fraze? Dacă rămînem la forma din text sensul ar putea fi că e numai ***un pretext*** pentru a scrie. Aceste cuvinte par să fie o concluzie generală la digresiunea despre sarea din Țara Românească, provocată pesemne de o comunicare recentă a lui Peter Haller. În paragraful următor se reia firul întrerupt.

[202] Sașii din Transilvania.

[203] *Grosser meyln.*

[204] *Ligen ... gleich als in einem Grund hinauff.* Aci desigur *Grund* = *Grundiss* (plan).

[205] *Zek.*

[206] *Die hern* = „Domnii" = conducătorii întreprinderii Fugger.

[207] În text punctuația defectuoasă alterează sensul frazei, despărțind, în propoziție, subiectul de verbul legat de el.

[208] Această grijă de a-și limita răspunderile caracterizează bine spiritul în care a fost întocmit raportul.

scoate nimic[209], nu mai este nevoie de „judecătorul malurilor"[210] care împiedică doar pe oameni. Mi s-a spus că el ia de la fiecare pentru fiecare sută de bolovani 10 dinari. Aceasta este o împovărare a bieților oameni și nu poate fi tolerată <mai ales> acum că sarea este mai mică, ea trebuie desființată[211]. Eu trebuie să aflu toate acestea mai temeinic. Eu scriu acestea și altele numai pentru ca dv. să puteți avea o dare de seamă exactă.

Acei șase sau șapte slujbași trebuie să știe cu toții bine ungurește și să fie oameni de încredere. Eu mă îngrijesc să aduc aci cu mine patru din aceștia. Vor ști aproape toți, trei sau patru limbi care se vorbesc obișnuit aici în țară[212]: nemțește, ungurește, românește și unul știe și limba polonă. De șapte asemenea slujbași este hotărît nevoie. Alți slujbași mai puțin potriviți se pot găsi și acum. Unul[213] este din Viena, slujește la Wolfgang Koberger[214] în Sibiu; acesta l-a oferit lui Ștefan[215] și s-a rugat pentru el; s-a îndeletnicit cu negoțul de postav. Celălalt poartă numele de Stenzel Karlowitz; tatăl său se numea Heinrich Karlowitz fiind din Cracovia[216]; are o nevastă la Sibiu și, așteptînd să moară tatăl soției sale, nu are nimic în vedere (?)[217]. Antoni Spor poate să-l cunoască, a cumpărat o dată de la el, acum 4 ani, caii și carul. Al treilea se numește Simon Kaiser, fiu al Sibiului, are o căsuță și o mamă, am stat la el în gazdă, a slujit la Mathias Buchfyrer[218] la Buda. Mai are și un frate, îl cheamă Christophor, vrea și el să slujească. Cu acesta din urmă încă nu am stat de vorbă, are o soție sora lui Nicolae Olahul[219], secretarul reginei Maria[220], și este sărac, a slujit la Pesta și la Sibiu. Astfel de oameni vor fi cu toții foarte buni pentru aceste slujbe; toți știu să scrie și să citească și sînt cunoscuți în țară.

Eu m-am înțeles astfel cu ei: Dacă ei nu vor să ia masa la noi și dacă trebuie să stea toată ziua la ocne, noi să le dăm pe săptămînă 50 de dinari ca bani de masă și o leafă de 20 de florini. Dacă însă vor lua masa la noi, atunci să le dăm o leafă de 25 de florini. Slujbașii aceștia vor merita desigur <cheltu-

---

209 Adică punîndu-se capăt traficurilor pe care le făceau funcționarii cămării cu ajutorul și complicitatea „judecătorului malurilor".

210 *Vfer richter.*

211 *Weil das Saltz nun kleiner ist, sol es abgethan werden.*

212 *...Sprachen... die im landt hierin gemein ist; deuczsch, vngerisch valachysch.*

213 Urmează lista celor patru aleși pentru a fi angajați.

214 Familia Koberger era originară tot din Nürnberg, ca și cea a Hallerilor. Pentru activitatea lor la Sibiu cf. Gündisch, *Peter Haller*..., în „Deutsche Forschungen im S. Osten", 1944...

215 Ștefan Pemfflinger.

216 *Kraka.*

217 *Hot nichs fur.*

218 *Mathiasch Buchfyrer* (contabilul).

219 *Ola Miclosch* — cunoscutul cărturar român umanist, pentru care vezi mai jos anexa.

220 Maria de Habsburg, sora lui Carol Quintul și Ferdinand I, văduva regelui Ludovic al II-lea al Ungariei. A guvernat ulterior, în numele fratelui ei Carol, Țările de Jos.

iala aceasta> şi nu trebuie să se facă economie în această privinţă. Alţi slujbaşi nu sînt care să fie folosiţi la această treabă, decît doar unii ca aceştia.

Dacă noi vom avea aici în cele cinci cămări măcar numai un început, şi dacă şi ceilalţi vor veni aici cu drag, cred că nu vor fi greutăţi. Însă truda mare va începe abia cu refacerea cămărilor anexe, de cum ne vom fi înţeles cu cărăuşii pentru transportul pe uscat. Pe cele două căi, pe Mureş şi pe Someş <pe care> se scoate sarea din ţară <Transilvania> dv. ştiţi cum sînt aşezate
p 283 locurile faţă de cele două ape şi unde trebuie aşezate cămările, şi am // arătat şi eu de altfel. Mi se pare că sînt plănuite unele cămări care nu sînt necesare. O cămară bine aşezată asigură tot succesul. Dacă aveţi un plan sau o hartă a acestei ţări s-ar putea vedea toate localităţile de acolo, dacă nu, atunci ar trebui luate informaţii cu orice prilej. Lipova ar fi prima, Seghedin a doua, apoi Peč[221], Agram (Zagreb). În plus mai sînt multe care sînt înscrise pe fişa consiliului cameral[222], acestea sînt aprovizionate toate cu sarea adusă pe Mureş, ca Micălaca[223], Cenad[224], Baja[225], Batha[226], Zakan[227], în Slovenia[228], Varaždin[229]. De la Someş încolo acestea ar fi cămările cele mai importante de întemeiat mai întîi: Szolnok, Pesta[230], Veszprem, Farad[231] (?). Eisenstadt[232]. Dacă s-ar putea ridica într-un an 10 cămări ar fi suficient. Domnul Marc <care> este cunoscător al ţării[233] este şi el de părere că în condiţiile acestor nelinişti nu se poate găsi nicăieri vreo ieşire.

O dată ce vom avea toate cămările în mîinile noastre, şi după ce vă voi fi scris cît mai complet <şi> mai bine despre toate obiceiurile de cum le voi fi aflat, veţi putea apoi arăta consilierilor camerali atît cît va fi necesar.

Încă nu s-a făcut nici un început <în sensul acesta>. Fiecare cămară aproape urmează o practică deosebită. La Dej, Sic şi Cojocna, se taie suta de bolovani pentru 16 dinari, la Ocna Sibiului pentru 18 şi aici <la Turda>

---

[221] *Funffkyrchen.*

[222] *Der kamer roth zedll* (= der Kammerrathzettl).

[223] *Mykelaka*, neidentificat de editor. De fapt este localitatea din Banat, situată la est de Arad.

[224] *Zanad.*

[225] *Baya, la Dunăre. — N. Ed.*

[226] *Batha* (neidentificat de editor), poate Bataszék sau Bata în dreptul localităţii Baja, pe malul celălalt al Dunării.

[227] *Zakan* = Csakany pe Raab? — *N. Ed.*

[228] *Windisch landt.*

[229] *Waraschdt*, pe Drava.

[230] *Pesch
t.*

[231] În text *Waradein;* urmînd direcţia indicată de context, se vede că nu poate fi vorba nicidecum de Oradea, ci de un punct aflat între Veszprem şi Eisenstadt care e chiar la hotarul Austriei; aşadar pare să fie vorba de localitatea Farad.

[232] *Eyssenstadt*, la est de Wiener Neustadt. Nu trebuie confundat cu Eisenburg sau Vasvar care este mult mai la sud.

[233] *Practicus.*

pentru 20 de dinari. Aici se află cămara cea mai neorînduită, iar la Ocna Sibiului cea mai rînduită. Sarea de luntre este cea mai mică, trebuie s-o taie cu toţii pentru 10 dinari. Acei care sînt de mai mult pe la cămări, afirmă că dacă s-ar scoate numai (?)[234] sare de luntre s-ar putea ajunge astfel mai degrabă la ordine. Ar putea să fie şi aşa, dar ar fi o îngreunare pentru sărmanii oameni.

Chintalul de seu topit este evaluat la 2 1/3 şi 2 1/2 florini, fierul la 1 1/2 florini; se aduce din Schytnyk [235] din Zips[236].

Aceste două săptămîni, de la 1 august pînă la 16 ale zisei luni, noi am mai locuit încă în condiţii cu totul nepotrivite[237]. Sîntem pînă la 50 de persoane[238], cu toţii mici şi mari şi <alţi> cîţiva[239] şi 30 de cai. Ei trebuie să fie zilnic gata de luptă. Cînd se reîntoarce domnul Marc vrea să dea concediu la şase persoane din ai săi[240], eu am fost un timp de unul singur şi fără nimeni, căci am lăsat pe ceilalţi să se ducă la Sibiu pentru a-şi aduce îmbrăcăminte ungurească, deoarece sîntem aici numai între unguri[241]. Şi în aceste două săptămîni am cheltuit numai pentru găzduire împreună doar cu ovăzul 83 de florini şi 55 de dinari; altminteri nu a fost cu putinţă. Căci a trebuit să aştept sosirea domnului Marc pînă la reîntoarcerea sa de la Dietă[242] //. p. 284

SOCOTEALA CĂMĂRII DE LA TURDA

1 Tăierea sării cămării de la Turda
12 Cheltuiala cu scoaterea bolovanilor de sare „in Credentiam" (= pe seama) regelui de către oameni dinafară, sau turdeni, de la cămara din Turda.
24 Dăruirea Maiestăţii regeşti
25 Socoteala „tumeniştilor"[243]
26 Daruri de sare pentru biserici „*Salaria ecclesiarum*"
27 Cumpărarea de cai pentru „kepelişti"
28 Diverse <cheltuieli> făcute la ocne
29 Diverse <cheltuieli> făcute la curtea cămării
30 Salariile tăietorilor
31 Subsidiile tăietorilor

---

[234] *Wan man eyttl schyff saltz hybe.*
[235] neidentificat.
[236] *Zips*, regiune la nord de Transilvania, actualmente în U.R.S.S. şi Ungaria.
[237] *Unrechtlich.*
[238] *Persson.* E vorba de personalul de conducere.
[239] *Und etlich und 30 ros.* Acest *etlich* trebuie să se refere la inşii ceilalţi necuprinşi printre „persoane".
[240] *Wyll er den seinen in 6 persson erlawbenn* (= urlauben).
[241] Vezi mai sus p. 280.
[242] *Landtag.*
[243] Vezi mai jos. p. 289.

32 Subsidiile celeriştilor şi cărăuşilor
33 Salariile kepeliştilor
34 Socoteala domnului tezaurar
35 Socoteala domnului comite
36 Salariile domnului comite
37 Salariile vicecămăraşilor
38 Salariile magulatorilor
39 Salariile împărţitorilor de bani
40 Salariile bucătarului şi a chelarului
41 „Usus”. Foloasele domnului comite
42 „Usus“. Foloasele vicecămăraşilor
43 „Usus“. Foloasele magulatorilor
44 Subsidiile păzitorilor vadurilor Decea şi Ocna Mureşului
45 Elemosina (Miluiri)
60 Încasări de bani
61 Cheltuieli
63 Cumpărare de seu
64 Cumpărare de cărbuni
65 Cumpărare de fier şi pîrghii (?) (în text „calivis“)
66 Cumpărare de piei pentru burdufe, *pro Manticis.*
67 Diverse cheltuieli la ocne
71 Cumpărarea postavului pentru tăietori
72 Diverse cheltuieli pentru curtea cămării
74 Cumpărare de ovăz pentru caii kepeliştilor
75 Cositul, strînsul şi căratul fînului pentru caii kepeliştilor
76 Transportul sării de luntre de la ocna din Turda la vadul Arieşului
77 Transportul sării de luntre de la ocna din Cojocna la vadul Arieşului
78 Salariile „celeriştilor“ din Turda trimişi <cu luntrele> de la vadul Arieşului
79 Scoaterea trunchilor de copaci
80 Salariile „cormaniştilor“ pentru încercarea apei
81 Cheltuielile vicecămăraşilor la vremea trimiterii luntrelor
82 Salariile tăietorilor
83 Exacţiunea banilor restanţi
84 Atribuirea banilor la cămări
p. 285 85 „Usus“. Foloasele pentru păzitorii de la Decea şi Ocna Mureşului //
86 Subsidiile tăietorilor
87 Elemosina (= Miluiri)
88 Cumpărarea de ovăz pentru caii kepeliştilor
89 Diverşi curieri (?) *(Diversa cursorialia)*
96 „Usus“. Foloase pentru trimişii maiestăţii regeşti
97 „Usus“. Foloase pentru domnul comite şi vicecămăraşi

102 Cumpărarea de vin pentru folosința d-lui comite și vicecămărașilor
103 Cumpărarea de mirodenii pentru folosința d-lui comite și vicecămărașilor
104 Cumpărare de lemne pentru folosința d-lui comite și vicecămărașilor
106 Cumpărare de ovăz pentru caii în folosința d-lui comite și vicecămărașilor
107 Cumpărarea, cosirea, strînsul și transportul fînului pentru caii d-lui comite și ai vicecămărașului
108 Socoteala domnului comite
109 Socoteala lui Benedict Dwt, vicecămărașul
110 Socoteala lui George Arthahazi, vicecămărașul
112 Ridicarea de șoproane pentru sare
114 Cumpărarea de care și frîe pentru caii kepeliștilor*
Numerele arată foile din registru, anume cîte au fost lăsate pentru un cont.
1 De asemenea socoteala sării, cîtă s-a tăiat într-o săptămînă ei o scriu într-o singură sumă, sîmbăta
12 De asemenea datoriile ei le scriu în contul de distribuire *(Ausgab)* al sării, <unde scriu> ce au dat cu împrumut și iau de la fiecare datornic o scrisoare de datorie
24 De asemenea bonul *(Vorweisung)* pentru sare de la Maiestatea regească, dacă cumva s-a predat sare de către rege *(vorweissung auff saltz . . . wenn irncz vom khonigk saltz verschafft ist worden)*
25 De asemenea contul „tumeniștilor“, este la fel cu cel precedent: unii nobili și eclesiastici au în privilegiile lor să li se dea sare în valoare de cîteva sute de florini *(fur etlich 100 fl. saltz)*, după cum glăsuiesc privilegiile lor — <de pildă> pentru unul din ei, pentru ca să nu facă moară pe o apă, pentru un altul pe motivul prețuirii (?) sale *(von der werdt wegen)* și încă pentru altul pentru o fîneață. Aceștia se numesc „tumeniști“.
26 De asemenea pentru înzestrarea bisericilor, s-a dat unui număr de biserici sare în fiece an.
27 De asemenea pentru cumpărare de cai de kepeliști: s-au cumpărat adesea pe sare.
28 De asemenea tot felul de cheltuieli la ocne, le-au plătit *(gezeugt)* cu sare.
29 De asemenea tot felul de cheltuieli la curtea cămării, plătite cu sare
30 De asemenea gratificarea *(besoldung)* tăietorilor — este numai un butoi de vin și 2 florini — s-a cumpărat pe sare
31 De asemenea ca ajutor pentru tăietori li s-a dat anual cîteva sute de bolovani de sare. S-ar fi ridicat pînă la 100 de florini
32 De asemenea ca ajutor celeriștilor și cărăușilor
33 De asemenea plata *(soldt) pentru „geppel treiber“* . . . i s-a plătit unuia pe un an 12 florini, achitați în sare

* Socoteala pînă aci e scrisă pe latinește. Textul urmează apoi în limba germană.

34 De asemenea în contul tezaurului, ceea ce s-a dat ca sare din porunca sa
35 De asemenea în contul comitelui cămării
36 De asemenea pentru retribuirea *(besoldung)* comitelui cămării
37 De asemenea retribuirea *(soldt)* subcomitelui (!) cămării: pentru fiecare[244] 200 de florini şi 600 de florini pentru întreţinere, plătite tot cu sare
38 De asemenea leafa magulatorilor; au fost întotdeauna cîte doi, fiecăruia 60 de florini plătiţi tot cu sare
39 De asemenea leafa *(soldt)* distribuitorului de bani s-a plătit tot cu sare //
p. 286 40 De asemenea leafa bucătarului şi chelarului, fiecăruia cîte 6 florini <plătiţi> tot cu sare.
41 De asemenea pentru întreţinerea comitelui cămării, ceea ce s-a dat pentru hrana lui
42 De asemenea pentru întreţinerea subcomiţilor cămării, ceea ce s-a dat pentru hrană, mîncare şi băutură. Despre acestea nu am putut să mă lămuresc, unul a avut mai mult ca celălalt
43 De asemenea hrana magulatorului; a avut în fiecare săptămînă banii săi de întreţinere plătiţi în sare; acum are masa sa la curtea cămării; ar fi mai bine dacă i s-ar da banii de întreţinere ca mai înainte
44 De asemenea banii de ajutor pentru 4 păzitori ai malurilor la Dej şi Ocna Mureşului, tot în sare
45 De asemenea milosteniile, tot în sare, constituie şi ele un cont.
Conturile de mai sus sînt toate făcute în sare <arătînd> cui se plăteşte în sare şi ce s-a cumpărat cu sare. În conturile de mai jos s-au primit şi s-au plătit bani peşin şi <se arată> ce au trebuit să cumpere cu bani gata
60 Încasări de bani
62 Cheltuieli de bani
63 Cumpărarea de seu
64 Cumpărarea de cărbune
65 Cumpărarea de fier şi oţel
66 Cumpărarea de piei de bou pentru foale
67 Cheltuieli la ocne
71 Cumpărarea de postav pentru tăietori
72 Cheltuieli la curtea cămării
74 Cumpărarea de ovăz pentru caii de la vîrtej
75 Cosirea fînului pentru caii de la vîrtej
76 Transportul sării de luntre de la ocnele din Turda pînă la apele Arieşului
77 Transportul sării de luntre de la Cojocna la apa Arieşului

---

[244] Cuvintele *ist einem* (adică: pentru fiecare) nu se potrivesc cu contextul în care e vorba de un singur subcomite al cămării (la singular). Dar din comparaţia cu menţiunea nr. 42 unde aflăm pluralul: *der unterkammergraffen kost* rezultă că trebuie corectat şi la nr. 37 *der unterkammergraffen* şi că e vorba şi acolo de doi subcomiţi.

78 Plata *(sold)* celeriştilor din Turda pentru luntrele de sare care sînt expediate pe Arieş
79 Pentru îndepărtarea buştenilor din ape
80 Leafa argaţilor de pe luntre care cercetează apele
81 De asemenea întreţinerea subcomiţilor de cămară cînd se transportă sare cu luntrele, atunci este nevoie de un număr mai mare de oameni de serviciu ca de obicei
82 Leafa (soldt) pentru tăietori
83 Ceea ce se încasează pentru diferenţa de sare luată în cont[245]
84 Expedierea de bani la celelalte cămări
85 Păzitorul malurilor de la Dej şi Ocna Mureşului, adică judecătorul malurilor primeşte pe săptămînă 50 de dinari
86 Ajutoarele tăietorilor
87 Miluiri
88 Cumpărarea de ovăz pentru caii de la vîrtej
89 Leafa pentru curieri
96 Întreţinerea şi hrana pentru trimişii Maiestăţii regale, adică atunci cînd vin voievodul, episcopul şi alţi domni de seamă, atunci trebuie ţinuţi din toate gratuit, cu masă, băutură, furaj <pentru cai>; ei trag la curtea cămării şi este neîncetat un du-te-vino călare de personal străin (?)[246] // p. 287
97 Întreţinerea şi hrana comitelui şi subcomiţilor cămării; despre aceasta eu nu m-am putut lămuri; ei pun la socoteală banii lor de întreţinere şi leafa lor şi apoi se hrănesc pe seama regelui[247]
102 Cumpărarea de vin pentru comitele şi subcomiţii cămării; pe deasupra[248].
103 Se va consuma în fiecare săptămînă un butoi de vin pentru acest personal.
104 <Va trebui> să se cumpere lemne pentru comitele cămării
106 <Va trebui> să se cumpere ovăz pentru caii comitelui cămării
107 <Va trebui> să se facă fîn pentru caii comitelui cămării
108 De asemenea pentru contul comitelui cămării
109 De asemenea pentru contul lui Dwt Benedict, actualmente subalternul meu, este subcomite al cămării.
110 Pentru contul lui George Arthahazi, subcomite al cămării
112 Pentru ridicarea de barăci pentru sare
114 Pentru cumpărarea de funii şi căpestre pentru caii de la vîrtej pentru contul de război

Acesta e numărul conturilor simple pe care le au în registrul lor, titlurile de mai sus sînt scrise deasupra fiecărui cont. Ceea ce vom cheltui noi se va trece în contul fiecăruia acolo unde se cuvine.

---

245 *An den rest ausgeborgtz saltz* (adică pentru costul neacoperit de munca prestată).
246 *Ziben in khamerhoff ein, vnd stetz ein auff vnd zw reytten von andern leutten.*
247 *Sy geben ir kostgelt vnd soldtt vnd zeren dennest auff den khonüglichen.*
248 *Darauff.* Cu sensul de cheltuieli viitoare, după cum vedem din context.

Deci eu v-am trimis în urmă cu domnul Ştefan Pemfflinger o însemnare cu lefurile fiecăruia de la cămară; după ce mi-a arătat-o domnul Marc, mi-a dat-o iarăşi după aceasta domnul tezaurar ca s-o revăd, şi a lăsat să-mi fie predate mie însemnările prin domnul Marc, mai ordonînd pe lîngă aceasta ca noi între timp să ne asigurăm întreţinerea[249] aşa cum dorim, şi însemnările tălmăcite în germană sună astfel:

În vremea lui Iacob Tornali funcţiile au stat astfel: la Dej au fost doi <vice> comiţi ai cămării, slujeau cu 12 cai şi 400 de florini; aceştia vedeau de cămară şi aveau şi teritorii anexe[250]. Mai au fost aici doi magulatori; au avut 120 de florini şi au slujit cu 6 cai. Apoi un contabil cu 12 florini. Apoi un distribuitor de bani cu o leafă de 12 florini. Pentru ei, oamenii lor şi pentru magulator au avut bani de întreţinere 600 de florini. În total 1 144 de florini.

La Sic, de asemenea au fost doi vicecomiţi ai cămării[251] cu 12 cai; au avut leafă 200 de florini, magulatorul[252] 60 de florini, contabilul 12, pentru întreţinere 200 de florini. În total 472.

La Cojocna, doi vicecomiţi ai cămării cu 12 cai, 150 de florini, magulatorul 60 de florini, contabilul 12 florini, pentru întreţinerea lor 150 de florini. În total 372 de florini.

La Turda doi vicecomiţi ai cămării cu 12 cai, 400 de florini; de asemenea doi magulatori 120 de florini, contabilul 12 florini, distribuitorul de bani 12 florini; pentru întreţinerea lor 800 de florini, În total 1 344 de florini.

La Ocna Sibiului doi vicecomiţi ai cămării cu 12 cai; leafa lor este de 200 de florini. Magulatorul 60 de florini, contabilul 12 florini; pentru întreţinerea lor 200 de florini. Total 472 de florini.

Felul cum o să pornim cu întreţinerea, trebuie să-l mai discutăm cînd vom fi cu toţii laolaltă la cămară şi să facem încercare mai întîi cu ungurii. Ar fi bine dacă am putea să ţinem şi noi gospodăria împreună cu oamenii regelui;
p. 288 aceasta s-ar putea realiza, dacă ei ar fi tot atît de numeroşi ca ai noştri //; la aceasta se va putea ajunge cu greu atît de curînd. În alţi ani <ei> s-au întreţinut la toate cămările din dijme[253]. La cămări anul acesta timpul a întîrziat. Deci ca să ducem gospodăria, cum a trebuit să fac eu în aceste două săptămîni, nici nu se poate pretinde.

Ei vor cu toţii să aibă prea destul[254]; ei trec la socoteală în fiecare zi încă o dată pe atît. cît cheltuiesc eu; trebuie să avem o ordine bine fixată; altfel este toată treaba zadarnică. Trebuie deci să am răbdare pînă ce va veni domnul

---

[249] *Wir sollten dieweill alzo hin zeren.*
[250] *Seind mit der khamer vnbgangen vnd haben zugepitten gehapt.*
[251] *Vnterkhamer khamergraffen.*
[252] În text: *magulator* sau *magulasch.*
[253] *Zehenden.*
[254] *Sie wollen alle genug haben.*

Marc şi vreau să mă călăuzesc după însemnările tezaurarului pînă la alte instrucţiuni. Este însă o rînduială ciudată între ei. Ei au leafa şi banii lor de întreţinere şi pe deasupra vedeţi în conturile lor că ei vor să pună totuşi toată întreţinerea pe seama regelui, ca şi cînd ar trebui să dea socoteală doar în glumă[255]. Eu le-am copiat după noul lor registru; multe conturi trebuie scoase şi desfiinţate; dacă am ţine cu ei gospodărie, atunci ar trebui să procurăm toate ustensilele casnice pentru atîtea persoane, <adică> pentru ei şi pentru noi, căci aci nu se află nici un fel de strachină sau farfurie; dacă vom pune deîndată bani împreună, atunci şi ratele lor şi ale noastre vor fi mai mari sau mai mici[256] şi vor fi proteste peste tot aci. De aceea se arată acest lucru <şi celor din> afară, pentru că trebuie să se facă ceva de acum încolo[257].

Episcopul[258] mi-a trimis aci un slujbaş; am fost nevoit să-l primesc cu patru călăreţi[259] şi să-i şi mulţumesc. Nu-mi foloseşte la nimic. A fost la Ianos Deczy[260] şi împreună cu Ferencz Bodo a dat buzna peste bătrînul episcop[261], apoi de hatîrul lui Bodo a ţinut ocupat castelul episcopului[262]. Mi-e silă de el. Vreau să-l trimit de aci, la una din cămări, spre Sic sau Cojocna, trebuie să-i dau banii săi pe o lună.

Pentru treaba care se face avem nevoie doar de servitori fără altă legătură[263]; de aceştia e nevoie la toate; fiecare îşi are utilitatea proprie; dar slujbaşii cu luna nu sînt de nici o ispravă la făcut treabă. Dintre patru călăreţi aş fi avut la dispoziţie doar pe unul, ceilalţi fiind slugile lui[264]. Dar se va ivi prilejul să avem nevoie de asemenea servitori atunci cînd va începe să fie trimisă sarea în afară, cînd răsar multe piedici în cale, astfel încît vicecomiţii cămărilor trebuie să însoţească şi ei transportul mergînd călare, altminteri nu ar fi cu putinţă.

Îndată ce v-am scris, mi-a sosit în ziua de 14 august scrisoarea dv. din 29 iulie; e nevoie deci să răspund doar atît. Înţeleg că nu aţi primit scrisoarea mea din 16 iulie; eu v-am trimis-o din nou în ziua de 1 august cu domnul Ştefan Pemfflinger. A trebuit să vă sosească şi să fi aflat cele ce am tratat cu episcopul

---

255 *Zw pubrei* = ca o farsă (ca şi cum ţinerea socotelilor ar fi ceva neserios).
256 *So werden irer vnd auch vnser zeytten mer vnd minder sein.*
257 *Darnach zaigt man das hinauss an, darczu wirdtt man fuderlich thun müssen.*
258 Nicolae Gerendi.
259 *Ein diener... mit 4 rossen* (Era obiceiul să se desemneze astfel nu doar caii, ci şi călăreţii dintr-o trupă sau ceată de însoţire).
260 I. Deczy.
261 Gosztony, episcopul Transilvaniei mort în primele luni ale anului în curs.
262 *Des byschofs schlos von des Bodo wegen innen gehaltten.*
263 *Einspänige Diener,* care să nu mai tragă pe alţii după ei, cum e cazul cu acela venit cu patru călăreţi.
264 *Vnder 4 rossen hett ich ainen zugebietten die andern seind sein knecht* (El se referă la slujbaşul trimis de episcop).

cu privire la pagubele pricinuite de români şi am lăsat să se trateze de către comite[265] şi Pemfflinger cu voievodul[266].

În privinţa aceasta trebuie să intervină stăpînirea. Nu s-a luat încă nici o
p. 289 măsură represivă[267] (?) regele trebuie să intervină cu seriozitate; toţi sînt uşor de găsit din nou pe // la casele lor într-o clipă se vor refugia iar în pădure. Aşadar tezaurarul[268] a plecat la 15 ale lunii acesteia de la Adunarea obştească a secuilor[269] şi a rămas la reşedinţa sa de la Grind[270] la o milă depărtare de aici, eu am fost la el ca să mă interesez în primul rînd cum stă lucrul cu banii jefuiţi[271]; la aceasta răspunsul său <a fost că> deocamdată au de furcă cu Lyboki, Radicz[272] şi alţii, şi vor fi pedepsiţi şi aceia <=românii> ulterior, dar trebuie să se intervină (?) pe lîngă rege[273]. Apoi <întrebîndu-l> dacă el ar şti o cale pe care s-ar putea aduce bani aici, spune: Andrasch Bathor curăţă[274] acum un drum; el încă nu ştie dacă va rămîne acest <drum (?) cel hotărît> pînă la urmă; consilierii camerali ar şti mai bine să vă informeze despre aceasta acolo afară[275]. De aceea voia să vă scrie. Eu i-am arătat şi faptul că am fost instalat la cămară şi că acolo nu s-ar fi făcut încă nici o ordine şi ce risipă se face; mi-a răspuns că domnul Marc îl va instala pe Ştefan[276] la Ocna Sibiului şi apoi va veni de acolo aici; el trebuie să facă aceasta, căci afară[277] nu i s-ar da pace din pricina banilor. Astfel dv. îmi scrieţi că nu veţi putea de loc să-mi procuraţi bani în aceste vremuri de război[278]; ar fi fost mai bine, dacă în aceste vremuri am fi rămas ca spectatori[279] aşa cum scrieţi şi dv. Dar lucrul s-a început şi noi nu mai putem să dăm înapoi, orice am face; astfel, noi nu putem face altceva decît să ne urmăm calea noastră. Nu se găseşte aici nici un ban; slujitorii lui Kopparten şi ai lui Eysler ar avea bani pînă la 1 000 de florini; ar vrea să-i dea cu 12 β. (?) Iar lucrătorii nu primesc bani, şi în fiecare zi ei trebuie <să fie> plătiţi[280]. Şi nu se

---

[265] *Der* (!) *graffen* — (= den Graffen) adică Nogarola. Acesta venise ca reprezentant osebit al lui Ferdinand, împreună cu Ştefan Pemfflinger în iulie, aducînd poruncile regelui expuse la adunarea de la Aiud.

[266] *Mit dem Weyda* — voievodul Transilvaniei Petru Pereny.

[267] *Es ist nichs wider noch worden.*

[268] *Der Schatz* = Schatzmeister = N. Gerendi.

[269] *Zeklyschen land sprach.*

[270] *Gerend* la est de rîul Arieş.

[271] *Genomenen geld.* E vorba de banii jefuiţi amintiţi mai sus p. 267.

[272] Amîndoi, partizani ai lui Zápolya, îşi masaseră forţele înspre Banat.

[273] *Dem khonig widerwerden.*

[274] *Raumet ... ein weg.*

[275] *Daussen* = draussen — adică nu în Transilvania ci la Buda.

[276] Ştefan Pemfflinger.

[277] *Daussen.*

[278] *Krigsleufften.*

[279] *Wer es besser wer in denen Zeytten ansehen plyben.*

[280] *So nemen die Arbeiter kain Geld, dan alle tage zalt man sy* (?) Exprimarea pare lipsită de logică, dar sensul e cel redat în traducere.

găseşte nici în oraşe nici o monedă, căci nu se face nici un fel de negoţ cît de mic; guldenul nu ar valora nici 5 dinari, toată activitatea este[281] paralizată.

În privinţa întreţinerii, episcopul mi-a ordonat să mă călăuzesc după instrucţiunile pe care le-a lăsat să-mi fie date; despre aceasta vom discuta noi, domnul Marc şi cu mine. Eu nu pot să fac mai mult, le dau banii lor în fiecare lună. Paul Haller şi Andrei sînt la mine; îl voi pune pe Haller la Dej, pe Andrei la Sic. Spre Cojocna trebuie să bat drumurile <eu însumi>. Slujbaşii trebuie să aibă respect. Pe Andrei ei îl socotesc un copil; Lazarus şi convoiul său nu vor putea să intre altfel decît <trecînd prin mijlocul> armatei; ar trebui să fie însoţiţi pe drumurile <care ar fi> sigure de la Oradea încoace.

Haller mă informează că dv. l-aţi fi împrumutat pe judele Braşovului cu 400 de florini la Buda; vreau să-i scriu că, dacă i-a fost dat un împrumut, să mi-l înapoieze mie; dv. desigur îmi veţi scrie <o scrisoare în acest sens>.

Mesagerul este din Sibiu, îşi are acolo soţia. El se cheamă David, i-am dat 6 florini pentru întreţinere, cu aceasta să se hrănească la dus şi întors; dacă i s-ar termina banii de întreţinere să nu-i daţi nimic în plus; să binevoiţi să-l trimiteţi în curînd din nou aici. Argaţi se găsesc suficient de mulţi aici, nu ne sînt de nici un folos, sînt cu toţii unguri. In „Sol"[282] este un băiat, îl cheamă pe ungureşte Michl Khar; să binevoiască Hans Ploss să-l lase să vină aici.

Cel ce vrea acum să treacă <venind> singur, trebuie să ştie să vorbească trei limbi: germană, maghiară şi română; pe acestea le ştie acest mesager, sper că va reuşi să treacă. Eu nu vă pot scrie <alte> ştiri; aici nobilimea, nemţii şi secuii, sînt obligaţi să meargă cu toţii la război, altceva nu aflăm. De la solul Andrasch aflăm că l-ar fi zărit pe Ştefan Báthory de Somlyo, alungat din <regiunea> Satu Mare şi că ar fi prădat peste tot; de asemenea că Gothart Khun[283] ar fi fost învins şi că Radicz ar avea mulţi oameni, şi că la Oradea s-ar afla lefegii, altceva nimic. Servitorului i-am promis o pereche de nădragi dacă aduce răspuns la scrisoare, binevoiţi să-i daţi unde vrea el[284].

Cu aceasta Dumnezeu să vă aibă în pază.
Hans Dernschwam

Adresa:

Respectabilului şi înţeleptului Iacob Hünli, foarte bunului meu prieten de la Buda, în mîinile sale proprii. Cito[285].

---

[281] *Alle Handl* = aci într-un sens mai general decît doar de negoţ.
[282] = „Neusohl".
[283] Kun Gothard, partizan de al lui Zápolya.
[284] *Wo ers daussen haben wyll* (daussen = draussen, afară, în Ungaria, nu în Transilvania).
[285] = Iute.

ANDREI MIHALEVICH „DE FFZYN“

(? — după 1530)

*

În lipsa oricăror date biografice se ştie doar că Andrei Mihalevich a fost un agent mai obscur dalmatin folosit de Ferdinand de Habsburg în unele misiuni cerînd o cunoaştere a limbilor slave. Este probabil că tot în această limbă trebuia să se înţeleagă şi cu românii din Ţara Românească. La sfîrşitul lui ianuarie 1529 i se dau instrucţiuni pentru o misiune secretă în Ţara Românească (A. Veress. *Acta et Epistolae Relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, Budapest, 1914, pp. 176—178). Trebuiau folosite dispoziţiile favorabile manifestate în diferite rînduri de domn — Radu de la Afumaţi — pentru a se obţine, fără o cerere expresă, conlucrarea acestuia la pornirea unor noi tratative de armistiţiu cu turcii, întrucît solii trimişi de Ferdinand cu salvconduct din partea turcilor fuseseră totuşi reţinuţi de aceştia şi împiedicaţi de a-şi continua negocierile. (Este vorba de misiunea încredinţată episcopului Habordanez care, după o intrare pompoasă la Constantinopol cu o suită strălucită şi cu daruri bogate, fusese întemniţat şi ţinut prizonier vreo 8 luni de zile). Însemnătatea unor asemenea tratative era evidentă, căci numai aşa putea fi neutralizat tratatul încheiat în februarie 1528 de Ieronim Laski în numele lui Ioan Zápolya

cu Poarta, dar care nu fusese încă tradus în fapt, fiind nevoie pentru aceasta de prezența efectivă a oștilor turcești. Pînă atunci domnul Țării Românești, primind poruncile Porții transmise de Laski, se grăbise să se asocieze doar în cuvinte acțiunii acestuia (aprilie 1528). Nu fără motiv încercase Laski — dar fără izbîndă — să obțină de la Poartă să-i fie încredințat lui fiul domnului ce era ținut ca ostatic la turci.

Instrucțiile date emisarului lui Ferdinand cuprindeau și un îndemn către domn să se pregătească pentru primăvara sau vara aceea ca să atace pe turci pe neașteptate, cînd s-ar porni și oștile lui Ferdinand, și pînă atunci să arate forțele cu care înțelege să-l sprijine pe acesta. S-ar părea că acest îndemn la luptă trebuia să slujească doar drept motiv aparent al misiunii ce urmărea în realitate găsirea unei modalități de negociere cu Poarta. Se formulează deschis unele sugestii privitoare la condițiile unui armistițiu de 3—9 ani, ce trebuiau făcute domnului sau vreunui om de încredere mai apropiat al domnului, ca acesta să poarte tratative în acest sens sau să obțină un salvconduct de la turci pentru trimiterea altor soli din partea lui Ferdinand, sau măcar să arate calea cea mai bună pentru atingerea acestui scop.

Se observă o ciudățenie în aceste instrucții. Căci în titlul lor destinatarul soliei secrete e numit lămurit Radu, voievodul Țării Românești, iar în corpul textului, nu mai apare el, ci, în locul lui, apare domnul Moldovei, care este numit de șase ori. O explicație a acestei neconcordanțe dintre titlul instrucțiilor și conținutul lor nu poate fi decît aceasta: că s-a folosit pentru misiunea la voievodul Țării Românești un text pregătit pentru o misiune la domnul Moldovei. E probabil că s-a intervenit aproape simultan la amîndoi domnii și că același text redactat mai întîi pentru Petru Rareș a fost folosit, fără alte modificări, pentru Radu.

Acestui fapt i se datorește, poate, și fraza despre desele solii trimise de domn (=Rareș) la rege și despre declarația domnului recunoscîndu-se ca „membru al regatului Ungariei".

Înarmat cu aceste instrucții, emisarul lui Ferdinand este expediat în mare grabă la 1 februarie 1529 cu recomandări stăruitoare să raporteze despre rezultatul misiunii sale cît mai neîntîrziat. Dar moartea lui Radu (2 ianuarie 1529) schimbă împrejurările din Țara Românească. Încă înainte de a fi pășit pe pămîntul ei, Andrei Mihalevich aflase la Buda (vezi Veress, *op. cit.*, p. 185, scrisoarea episcopului Thomas Szalaházi către Ferdinand din 19 februarie) de moartea domnului, dar acest fapt nu-l abătuse din drum. În locul lui Radu a căutat să intre în legătură cu căpetenia boierilor care îl omorîseră, adică cu vornicul Neagul. Raportul de față e tocmai darea de seamă a discuțiilor purtate cu acesta. Interesul său e netăgăduit, căci pe de o parte pune în lumină linia constantă a politicii domnilor Țării Românești, valabilă și acum pentru dușmanii lui Radu, ca și mai înainte pentru acesta, iar pe de alta vădește o viziune realistă a situației generale în preajma noii ofensive a sultanului. Unele lămuriri suplimentare asupra condițiilor în care a fost îndeplinită această misiune pot fi găsite în memoriul alcătuit de Andrei Mihalevich în anul următor, atît pentru a cere unele despăgubiri și răsplăți regale, înfățișînd totodată greutățile întîmpinate și serviciile aduse, cît și pentru a se justifica de învinuirea de a fi trecut la Zápolya, sau cel puțin de a-i fi cerut un salvconduct în acest scop. Este probabil că după expedierea scrisorii de mai sus din Cluj la 1 aprilie 1529, să fi încercat într-adevăr să folosească mijlocirea unora din nenumărații dalmatini și raguzani din slujba lui Zápolya pentru a se salva, părăsind o cauză socotită desigur ca pierdută. În general, impresia pe care o lasă acest memoriu cu socoteli mult umflate este

defavorabilă autorului ei. Trebuie spus însă că el avea de luptat cu cancelaria habsburgică ce nu-i recunoştea valabilitatea misiunii sale în Ţara Românească, sub cuvînt că ea se îndrepta către Radu şi că deci, aflînd de moartea acestuia, nu trebuia să-şi mai continue drumul în Ţara Românească.

Trebuie semnalat faptul că îl mai întîlnim şi sub numele de Andreas Clissensis tot în Veress, *op. cit.*, pp. 185, 192, în două rapoarte ale episcopului de Agria, primul din Buda din 19 februarie amintit mai sus, al doilea tot din Buda, din 21 iunie al aceluiaşi an 1529, anunţînd reîntoarcerea lui la Buda. Raportul său din 10 iunie către Ferdinand nu se mai găseşte (*ibidem*., p. 192 — *N. Ed.*).

Despre misiunea lui Andrei Mihalevich nu s-a ocupat nimeni pînă acum. El apare în Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 46, dar numai în legătură cu acest memoriu publicat în doc. Hurmuzaki şi nu cu raportul său publicat mai apoi de Veress în *Acta et Epistolae Relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (1468—1540), Budapesta, 1914, pp. 187—188, după o copie contemporană din Staatsarchiv din Viena.

RAPORT[1] CĂTRE FERDINAND DESPRE MISIUNEA SA ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ

1529 aprilie 1, Cluj

Radul a murit în ziua de 2 ianuarie şi nu aveam cu cine să tratez, dar ca să nu fie cu totul zadarnică cheltuiala şi obo- p. 187
seala de pînă atuncea, am intrat în Ţara Românească şi am mers la vornic[2], pe care acolo <locuitorii> îl socot ca un fel de palatin, şi despre care auzisem că e devotat Maiestăţii Voastre, şi am vorbit cu el în chipul cel mai mulţumitor[3], dacă aş scrie în ce chip ar fi prea lung, şi l-am îndemnat să vestească Maiestăţii Voastre ştirile sigure <ce le-ar avea> despre sultan[4] şi să se ridice

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de A. Veress în *Acta et Epistolae Relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, Budapest, 1914, pp. 187—189.
[2] *Udvornik* = vornicul Neagul.
[3] *Bono modo.*
[4] Soliman I (1520—1566).

<toţi locuitorii> în jurul Maiestăţii Voastre şi să-l silească[5] pe noul voievod[6] ce va veni ca să fie credincios Maiestăţii Voastre. Am tratat şi despre armistiţiu din imboldul meu[7], cînd prin mine însumi, cînd printr-o altă persoană şi am expus toate condiţiile ca să consimtă turcul la una sau alta <din ele[8]> (?). A dat răspuns Maiestăţii Voastre[9] la toate: a spus că sultanul vine şi va merge
p. 188 de-a dreptul la Buda şi că // a şi făcut vestire ca să se pregătească tot omul. Beglerbegul în sarcina căruia cade să ridice oastea a plecat încă de o lună, şi sultanul merge cu acest scop: să ocupe Ungaria şi să pustiască celelalte stăpîniri ale Maiestăţii Voastre cu foc şi sabie. Aceasta din îndemnul lui Ioan de Zips[10] care crede că turcul îl va ajuta, dar dacă turcul îşi va împlini dorinţa, atunci nu va mai trăi Ioan de Zips, căci turcul a dat altuia Ungaria, şi anume lui Aloisio[11], fiul dogelui Veneţiei, şi îi mai plăteşte chiar şi o leafă. Turcul se va porni de sărbătoarea sfîntului Gheorghe. Se spune că ei[12] nu pot lua armele alături de Maiestatea Voastră, deoarece Maiestatea Voastră este departe, dar se vor îngriji să nu se ridice alături de turc. <El> spune că va îndemna[13] pe voievodul care va fi să fie credincios <Maiestăţii Voastre> şi să trimită un sol la Maiestatea Voastră. Se mai spune că atunci cînd va veni turcul, Ioan de Zips se va strădui cu zvonuri mincinoase să atragă poporul de partea sa, zicînd că turcul nu vine ca să distrugă ţara, ci ca s-o elibereze şi să i-o înapoieze, şi poate că poporul neştiutor va fi înşelat. Deci sfătuieşte ca să-l gonească pe Ioan de Zips din ţară înainte de venirea turcului, şi astfel vi se vor alătura mai iute Maiestăţii Voastre ungurii căzuţi în rătăcire şi Maiestatea Voastră va putea să atace pe duşman cu mai mare siguranţă. Mai zicea ca <şi> principii imperiali, şi toţi ceilalţi supuşi ai Maiestăţii Voastre să nu-şi cruţe mijloacele lor. Căci dacă turcul va fi înfrînt acuma ei vor fi de-a pururi bogaţi. Iar dacă turcul va învinge pe Maiestatea

---

[5] *Tegant* = cogant; vezi *Hurmuzaki*, II/1, p. 74... *induxi tamen eum ad hoc... ut... Maiestati Vestrae sinceram fidelitatem exhibeant, suumque prefectum eorum consilio exhibere coganti* Expresia de: *suum prefectum* înlocuieşte aci noţiunea de domn (vezi mai jos — *prefectus illius provincie per Thurcum electus, factus et missus est...*). În textul latin publicat aci punctuaţia e greşită. De ex. ... *vaivodam etiam novum, qui erit. Ita tegant...* etc.

[6] Autorul nu pare să cunoască nici încercarea efemeră a lui Basarab, nici instalarea lui Moise cel adus de turci.

[7] *Ex me ipso.*

[8] *Dixi huic vel huic Turcus consentiret.*

[9] în text: *dedit Maiestatis (!) Vestrae relationem* (mai probabil: Maiestati Vestrae)

[10] Zápolya.

[11] Aloisio (sau sub altă formă Ludovico) Gritti, fiul natural al dogelui Andrea Gritti (1523—1538), favoritul marelui vizir Ibrahim. Pentru rolul său în legătură cu ţările noastre vezi în volumul de faţă notiţa despre I. Laski şi relatările lui Tranquillo, della Valle şi Museo care povestesc uciderea sa la Mediaş. Este interesant de obsevat că, încă de la începutul anului 1529 el este bănuit de a urmări acapararea coroanei Ungariei în folosul său.

[12] Românii.

[13] *Admonere.*

Voastră — ceea ce să ferească Dumnezeu — vor cădea cu siguranță în aceeași robie în care ne aflăm noi.

După aceea am întrebat ce forțe va avea turcul. A spus că dacă turcul își va porni toate forțele sale și dintr-o parte și din alta a mării, nu poate porni mai mult de 150 000 de oameni cu buni și cu răi, din care jumătate nu sînt buni pentru luptă. Printre aceștia vor fi cel mult 15 000 de pușcași[14] și 5 000 de arcași. Va avea 60 de bombarde, iar luntre cu puțin mai multe ca pe vremea războiului cu Ludovic[15].

Despre armistițiu spune astfel. Turcul nu va ține pace cu Maiestatea Voastră decît dacă Maiestatea Voastră i-ar făgădui să-i plătească tribut perpetuu nu numai pentru Ungaria, dar și pentru toate stăpînirile sale și dacă i s-ar închina lui. Am voit să mă duc eu însumi, dar lucrul nu este lipsit de primejdii. Abia am venit aci[16] pentru a trimite mai înainte cîte două sau trei scrisori (?), după aceea voi încerca să ies <și eu>. Dacă voi cădea eu în cursă, poate vor sosi scrisorile. Dacă se vor prăpădi scrisorile poate mă va<re>-aduce Dumnezeu pe mine. Mai înainte am scris în unele scrisori Maiestății Voastră că Sofiul[17] va lua armele împotriva turcului, dar s-au împăcat. Iar năvile au fost duse pentru transport. Acestea cîte le scriu, spune vornicul că sînt toate adevărate.

Dat în Cluj în Joia <de după Paște>. //

Mai sfătuia pe Maiestatea Voastră să nu-l atace pe turc înainte de a fi ajuns p. 189
<acesta> la Buda, și să <pună să> se ridice de pe o mare întindere de-a lungul căii sale toate lucrurile, iar cele ce nu pot fi ridicate să fie mistuite prin foc.

Turcul a trimis un voievod în Țara Românească, dar pînă acum <locuitorii> nu l-au primit <ca domn>.

[RAPORT CĂTRE REGELE FERDINAND DE HABSBURG][18]

1530

... Să-și amintească Maiestatea Voastră cum am mers din porunca Maies- p. 74
tății Voastre ... în țara ce-mi fusese hotărîtă mie, și cum nu am putut găsi pe omul acela, la care mă trimisese Maiestatea Voastră, deoarece era mort[19], și m-am îngrijit să găsesc un altul cu ajutorul căruia să pot duce la capăt însărcinările mele din partea Maiestății Voastre. Cum acestea nu puteau fi duse la împlinire în nici un chip, nu m-am lăsat totuși fără a-l îndemna stăruitor la credință și a-i cere și sfatul și <totodată> ca să observe venirea dușmanului, gîndul

[14] *Pixidarii* (= archebuzieri).
[15] Ludovic al II-lea, regele Ungariei, căzut la Mohács în 1526.
[16] La Cluj, de unde e datată scrisoarea și unde se afla oarecum încercuit de forțele antiferdinandiste.
[17] Tahmasp I din dinastia Safavidă, șah al Persiei (1524—1576).
[18] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Hurmuzaki*, II/1, p. 74 ș.u.
[19] Radu de la Afumați.

şi forţele lui, pe care toate le-am cules[20] întocmai, după cum ştie foarte bine Maiestatea Voastră. Pe deasupra, deşi am fost silit să fac mari făgăduieli[21], l-am convins totuşi la aceasta: ca ei[22] să arate faţă de supuşii transilvăneni ai Maiestăţii Voastre sentimente de bună vecinătate şi mai întîi să arate credinţă sinceră Maiestăţii Voastre şi să silească prin sfatul lor pe domnul lor[23] <să arate şi el credinţă> ... şi aceasta s-a împlinit ... Căci în toată vara aceasta supuşii Maiestăţii Voastre nu au fost supăraţi de ei, deşi totuşi domnul acestei ţări a fost făcut şi trimis de turc. Iar celălalt, acel vestit moldovean <care> nu a fost făcut domn de către turci, ba chiar a făgăduit credinţă şi a primit lefuri bune de la tezaurul Maiestăţii Voastre, a fost găsit a fi un straşnic rebel[24].

Şi <chiar> dacă, după ce am aflat că a murit acel om la care mă trimisese Maiestatea Voastră, nu m-aş mai fi dus la nimeni, mi se pare că ar fi fost de ajuns din partea mea şi atîta că am fost gata să-mi primejduiesc capul meu, fără a mai vorbi de alte lucruri mai puţin preţioase, pentru împlinirea poruncilor Maiestăţii Voastre.

Aşadar milostive Doamne, dacă dintr-o întîmplare nenorocită sau pentru nenorocul meu, a fost mort Radul şi nu am putut duce la capăt mandatul precum doream eu, căci ar fi fost şi mai uşor pentru mine, Maiestatea Voastră să binevoiască să considere o atare rîvnă ... etc. Căci am pierdut tot ce am avut, şi nu pot trăi dacă Maiestatea Voastră nu se va milostivi să-mi dea cu ce <să-mi> ţin zilele. Cînd m-a trimis[25] Maiestatea Voastră mi s-a dat de cheltuială 50 de florini ungureşti de aur şi eu am spus d-lui episcop de Trento[26] că
p. 75 nu ajung pentru un drum atît de lung, chiar dacă aş putea merge acolo şi înapoi de-a dreptul şi fără primejdie, şi să fie încredinţată // Maiestatea Voastră că am cheltuit cea mai mare parte din aceşti bani cu curieri şi cu cei ce m-au dus şi apoi m-au readus în Transilvania, şi acolo am rămas multă vreme ascuns, căci nu aveam în vedere atît viaţa mea, cît cinstea Maiestăţii Voastre ca să nu cad în mîinile duşmanilor; aşa m-a sfătuit întotdeauna şi tezaurarul[27] dar nu mi-a dat nici un subsidiu, şi nici nu mi-a plătit pe de-a întregul ce mi se cuvenea. Aşadar în acea călătorie am cheltuit din banii mei 95 de florini ungureşti de aur şi am avut o pagubă de patruzeci de florini ...

[Cere să fie despăgubit etc. Gata să culeagă informaţii despre turci pe la raguzani etc ... A mai suferit şi alte pagube ... A auzit că ar fi spus unii despre
p. 76 el că ar fi trecut la Ioan de Zips (Zápolya). E o minciună.] Ei au spus că am

[20] *Decerpsi.*
[21] *Licet pollicitis sum coactus facere.*
[22] Românii.
[23] *Suumque prefectum* = Moise vodă.
[24] *Quam rebellis inventus est* = Petru Rareş.
[25] În Ţara Românească.
[26] Bernardino Clesio.
[27] Nicolae Gerendi, episcopul Transilvaniei şi tezaurarul numit de Ferdinand.

scris oamenilor lui Ioan rugîndu-i să-mi facă rost de un salvconduct. Dar cum stăteam sechestrat[28] în Transilvania și nici nu îndrăzneam să ies de acolo, ce am făcut? Am trimis pe un om cu scrisoarea mea la niște cunoscuți ai d-lui Petru Krosyth, scriindu-le că sînt servitorul acestui domn, și că am venit în Transilvania pentru o datorie, și că acum aș vrea să plec, dar aud că toți cei care nu au scrisori de salvconduct sînt jefuiți și asupriți, și astfel unul din ei mi-a trimis scrisoarea sa ca să-mi fie ca o asigurare[29], dar eu totuși neîncrezîndu-mă în acea scrisoare nu m-am dus la el, deși m-a chemat. Dar am venit pe alt drum, și am voit să-mi fac rost și de o scrisoare a lui Ioan ca să pot fi fără teamă[30] cînd voi umbla printre oamenii săi, și acest lucru l-am învățat de la negustori care dincolo de Tisa se foloseau de scrisoarea lui Ioan și de ceastălaltă parte de scrisoarea Maiestății Voastre. Deci Maiestatea Voastră să nu dea vreo crezare unor atare zvonuri etc.[31]

---

[28] *Reclusus.* Se referă la situația creată de evenimentele care au precedat lupta de la Feldioara. Drumul spre vest era închis de partizanii lui Zápolya. Cel prin Moldova de expedițiile pregătite contra Transilvaniei.

[29] *Me assecurando.*

[30] *Tutus.*

[31] Autorul acestor rînduri era înapoi la Buda la 21 iunie 1529. Toată expediția durase de la 19 februarie la 20 iunie, deci patru luni.

JAN OCIESKI

(1501—1563)

Solul polon Jan Ocieski care a fost trimis la Poartă şi a străbătut Moldova în două rînduri, în februarie 1531 şi apoi în mai 1533, în timpul conflictului pentru Pocuţia, era un subaltern imediat al cancelarului Poloniei, Szydlowiecki, care era şi castelan al Cracoviei. În 1531 Jan Ocieski era „notarius terrae Cracovensis". Misiunea sa din 1531 a fost de o mare însemnătate, căci de succesul ei avea să depindă linia urmată de regele Poloniei în raporturile sale cu Moldova. După ocuparea Pocuţiei de către Petru Rareş în decembrie 1530, Polonia trebuia să-şi precizeze mai întîi propria ei poziţie faţă de Poartă, deoarece nu se încheiase nici o pace după incursiunea turcilor din 1525. Numai după aceea urma să obţină din partea Porţii fie presiuni asupra lui Petru de a restitui Pocuţia, fie mînă liberă împotriva sa. Căci situaţia lui de vasal al Porţii ar fi putut atrage o solidarizare a acesteia cu acţiunea domnului moldovean. Ocieski a pornit la drum însoţit de o escortă de zece călăreţi şi de un tălmaci — în speţă Vasile Armeanul, dintre armenii din Polonia, probabil de pe la Liov, stabiliţi în condiţii asemănătoare cu cei din Moldova de-a lungul drumului comercial cunoscut. Instrucţiile oficiale îi prescriau

să se plîngă de incursiunile lui Petru în Polonia, arătînd pierderile suferite, și stăruind asupra prieteniei polono-turce. Totodată el trebuia să afle care este atitudinea sultanului în chestiunea Pocuției; Ocieski avea să se bucure de tot sprijinul lui Aloisio Gritti, favoritul marelui vizir Ibrahim, impus ca arbitru al conflictului dintre cei doi regi rivali ai Ungariei și gata să preia aceeași calitate în conflictul moldo-polon. Dealtminteri solia era trimisă chiar la sugestia lui Gritti (I. Corfus, *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareș și Polonia, în* „Romanoslavica", X (1964), p. 333). Solia trebuind să rămînă neștiută de Petru Rareș, Ocieski a ocolit Moldova trecînd munții Maramureșului spre Transilvania, apoi Carpații spre Țara Românească, de unde a plecat pe furiș trecînd Dunărea la Nicopole. Îndată ce a ajuns în Imperiul otoman a trimis cancelarului probabil chiar de la Nicopole o scrisoare în care descria peripețiile călătoriei sale.

Ajungînd la 4 aprilie 1531 la Constantinopol, el a avut întrevederi diplomatice cu tălmaciul Porții, Ionus beg, care îi destăinui convorbirea marelui vizir Ibrahim cu solul lui Petru Rareș. El a fost primit în audiență de marele vizir și de sultan. Tot atunci a fost rugat de Ștefan Lăcustă să-l sprijine pentru a obține domnia Moldovei.

În îndeplinirea misiunii sale s-a folosit de auxiliarii cei mai variați. Un rol apreciabil a jucat și marele blănar al sultanului, grecul Andrei Carcocandela, recomandat de Gritti și Ibrahim solului polon, care s-a și grăbit să anunțe la Cracovia sosirea iminentă a acestuia în vederea cumpărării de blănuri de samur, atrăgînd în chip osebit atenția cancelarului să-l primească cu toată cinstea și să-i facă toate înlesnirile.

Mulțumită succesului soliei, în iunie cancelarul polon putea comunica ducelui Albert de Prusia răspunsul Porții. În baza acestuia, s-a pus la cale expediția de reocupare a Pocuției, încheiată cu lupta legată de numele satului Obertyn (22 august 1531).

Curînd s-a întors și Ocieski la Cracovia călătorind prin Belgrad, Oradea și Buda. Al doilea drum la Poartă avea să-l facă în 1533.

În adevăr, după acțiunea de la Obertyn au urmat explicațiile trimise Porții prin solia lui Wiłamowski plecată în octombrie 1531, urmată de solia solemnă a lui Opalinski plecată din Polonia în octombrie 1532 pentru a încheia la Constantinopol „pace perpetuă" cu sultanul. Aceasta a atras după sine o nouă misiune a lui Ocieski la Poartă spre a duce actul de ratificare a tratatului. Acest act frumos pictat și înflorit a fost dus într-un săculeț prețios, anume făcut, și înfățișat după instrucțiile amănunțite întocmite pentru sol, care trebuia totodată să descopere și să repatrieze pe polonii aflați în robie la turci. La înapoierea sa prin Țara Românească, a venit însoțit de boierul muntean Petru Pitarul. El însuși s-a întors bolnav, și ca atare a cerut îngăduința să mai zăbovească încă o lună la Cracovia înainte de a veni la curte care se afla la Wilna. Tălmaciul său Vasile Armeanul însă nu s-a mai întors de loc, a murit pe drum, și bineînțeles s-a bănuit că ar fi avut ciumă.

Ocieski a continuat cariera sa cu succes, fiind trimis în diferite misiuni la Roma, în Austria etc. A fost succesiv mare judecător, subcancelar (1556) și cancelar al coroanei polone (1552). A murit în 1563.

Descrierea călătoriei lui Ocieski prin Transilvania și Țara Românească a fost publicată de N. Iorga în *Studii de istorie și istorie literară,* apărute în revista „Literatura și arta

română IV", 1899, pp. 144—45 şi apoi în *Studii şi documente*, vol. XXIII, pp. 7—10, doc. 12, în capitolul: Acte din Arhivele din Königsberg.

A mai lăsat şi un jurnal al călătoriei prin Imperiul otoman care a fost publicat după o traducere germană contemporană sub formă de extras de N. Iorga în aceeaşi revistă (*ibidem*, pp. 145—148). Şi scrisoarea descriind călătoria lui Ocieski prin Ţara Românească, şi jurnalul călătoriei redat de N. Iorga lipsesc din colecţia *Acta Tomiciana*, poate datorită faptului că se aflau în Arhiva din Königsberg.

Prezenţa în acest loc a scrisorii al cărui destinatar nu este cunoscut poate ajuta la identificarea lui. Din *Acta Tomiciana* se poate constata că ducele Albert al Prusiei, nepotul regelui Sigismund I, era informat constant chiar de cancelar de mersul tratativelor cu Poarta. Nu o dată cancelarul îl anunţă că îi trimite diferite piese din corespondenţa primită. Aşa la 5 iunie 1531 îi trimite scrisoarea de la Ocieski. Există şi alte comunicări făcute de Ocieski direct cancelarului. De aceea e sigur că şi descrierea de faţă făcea parte dintr-o dare de seamă adresată cancelarului.

De un interes real este şi jurnalul amintit ce cuprinde informaţii preţioase asupra raporturilor lui Petru Rareş cu turcii.

Sensul misiunii lui Ocieski, precum şi al celor următoare trimise de poloni la Poartă e expus în mod mai general de I. Ursu în: *Die Auswärtige Politik des Petru Rareş Fürst der Moldau (1527—1538)*, şi cu o serie de precizări noi de I. Corfus, *op. cit.*, după ultimele volume din *Acta Tomiciana*.

Textul lui Ocieski este analizat de N. Iorga în *Studii de istorie literară* (pp. 139—144), cît şi în articolul *Relaţiile Moldovei cu Polonii* în „Convorbiri literare", XXXV (1901), pp. 335—336. El însuşi e menţionat de Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 96.

[RAPORT CĂTRE CANCELARUL POLONIEI]

1531 martie 19

Cred că domnul palatin de Sandomir a trimis domniei voastre scrisorile mele scrise din Cluj către domnia voastră şi trimise în mîinile domniei sale prin servitorul <lui>[2] Friedrich Smalcz cu p. 144
numele de Iurg, prin care <scrisori> povesteam despre cursele care mi se pregăteau de către domnul Moldovei[3] în acel drum pe care ştia că-l voi face. Şi cum era primejdie să merg pe acolo pe unde îmi pusesem în gînd, am fost

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin al scrisorii publicate de N. Iorga în *Studii de istorie şi istorie literară*, apărute în „Literatura şi Arta Română", IV, 1899, pp. 144—145.

[2] *Per servitorem Friedrich Smalcz Iurgi nomine*. Acest Friedrich Smalcz, care era din Posnania, fusese pus de I. Zápolya la cămara din Baia Mare unde a reuşit să introducă un sistem mai modern de zdrobire a minereului care a dat rezultate foarte apreciate (cf. *Hurmuzaki*, II/4, p. 741). E probabil că servitorul său Iuri, amintit în text, era polon.

[3] *Per Moldavum* = Petru Rareş.

nevoit să mă las condus de Ioan Scherenczi[4], bărbat nobil şi însemnat, care îşi avea castelul său la marginea Ţării Româneşti şi să înaintez cu cele mai mari şiretlicuri prin dealurile[5] foarte dese şi prin munţi[6] într-adevăr foarte primejdioşi şi prin locuri pustii şi deşerte în dauna sănătăţii şi a cailor, încît prea puţin a lipsit să nu ne prăpădim şi caii şi viaţa. Trei zile am poposit în pădurile dintre munţi unde nu am văzut nici sat, nici picior de om şi nici măcar vre o pasăre sau cel mai mic vierme. Şi deşi numitul Ioan Scherenczi cunoştea destul de bine drumul acesta, totuşi după ce ne-a fost însoţitor abia două zile, în ziua a treia urîndu-i-se de drumul nespus de greu, a fost nevoit să ne părăsească. După ce a poruncit unui număr însemnat de români, iobagii săi[7] ca să pregătească drumul (pe unde cred că niciodată n-a mers picior de om) ne-a lăsat pe noi să ne urmăm drumul aproape fără nici o nădejde. Pe acei munţi foarte înalţi erau aşternute zăpezi atît de înalte, încît ne-au vlăguit pe toţi, şi pe noi, şi caii noştri, şi aceştia au fost siliţi de cele mai multe ori să înainteze printre nămeţi ce le ajungeau pînă la gît. Doi cai ai lui Vasile[8] s-au prăpădit cu totul. Mă tem şi eu că şi ai mei vor pieri. Dar timpul nu îngăduie să amintim de acel chin nespus şi de primejdiile atît de grele ale călătoriei noastre.

p. 145 Cum însă trebuie să trimit de aci cu cea mai mare grabă pe acel sol, care a fost însărcinat să dea aceste scrisori domniei voastre, voi scrie mai pe scurt decît aşi fi vrut şi decît cere această treabă, <anume> unde sînt acum şi ce se întîmplă cu mine.

Intrînd pe pămîntul Ţării Româneşti[9] îmi pusesem în gînd să mă duc mai întîi la voievod[10], după cum este obiceiul, spre a-i cere să-mi fie îngăduit să trec prin ţara sa mergînd de la serenisimul şi prea milostivul rege, stăpînul meu, la împărat[11] şi acest sfat îmi fusese dat încă de la Oradea[12]. Şi cum el (domnul) colinda zile <întregi> prin ţara lui de colo-colo, am întrebat şi am cercetat cu foarte multă stăruinţă unde s-ar afla, şi niciodată nu am putut

---

[4] *Duce Ioanne Scherenczi.*

[5] *Montes.*

[6] *Alpes.*

[7] *Colonis suis.*

[8] În 1528 se menţionează un „Ivasil Armenus", sol şi interpret al regelui Poloniei, care s-a întors de la Poartă cu scrisori de la marele vizir Ibrahim paşa şi de la dragomanul Ionus beg (cf. N. I o r g a, *op. cit.*, p. 140, n.l.). În 1530, Vasile Armeanul se ducea la Constantinopol împreună cu Ioan Lodwigowski, ambasador al regelui. În 1532 el e trimis să-l înlocuiască pe tălmaciul moldovean ce însoţea pe solul moldovean şi pe delegatul turc expediat de Gritti de la Tîrgovişte la 11 mai la Cracovia şi de acolo la Buda. În toamna anului 1533 moare pe drum venind de la Poartă.

[9] *Transalpinense terra.*

[10] *Waywoda* (= Vlad Vodă Înecatul (1530—1532) care era ginerele lui Petru Rareş).

[11] Sultanul Soliman I.

[12] *Waradini.*

să știu sigur din cauza desei sale mutări din loc, ca unul ce stă acum într-un loc, mîine se abate într-altul, pînă ce, în sfîrșit, sătul de atîta amînare, cînd ași fi vrut să zbor dacă s-ar fi putut, înțelegînd că nu ași fi departe de Dunăre și că locul de trecere a Dunării din dreptul Nicopolului se află sub puterea turcilor, m-am abătut pe furiș spre malul Dunării la Turnu turcilor[13], Holewnijkul[14] întărit cu zid din fața Nicopolului pe care l-a pustiit odinioară regele Ioan cel din zilele noastre[15].

S-a întîmplat deci că îndată ce am ajuns la acel turn, după ce mai înainte poruncisem lui Vasile să-mi facă vorbele cu comandantul din Turnu[16] și să ceară sloboda trecere pe Dunăre spre Nicopole, totul mi s-a împlinit după voie. Mai înainte ca eu să fi ajuns la Turnu, Vasile a trecut Dunărea la Nicopole, spre a se îngriji mai întîi de găzduire și de altele asemănătoare. Iar mie, care urmam mult după aceea pe Vasile, mi-au venit în întîmpinare doi turci, urîndu-mi bun sosit și cerîndu-mi să binevoiesc a mă ascunde deocamdată în satul așezat sub acel turn pînă ce va veni tălmaciul de la care trebuia să aflu mai apoi spre ce loc de găzduire trebuia să mă îndrept la Nicopole.

În sfîrșit după ce am înțeles cu mare bucurie că sînt în afară de orice teamă, rînduind turcii două luntre, adică una pentru cai, cealaltă pentru mine, mi-am făcut astăzi intrarea la Nicopole cu destul de mare cinste, i s-a dat lui Vasile găzduire după plac și, îndată ce am descălecat, am fost primit la locul de găzduire de către locțiitorul sangeac[17]-begului; am fost dăruit cu pește, pîine, precum și cu fîn și am fost rugat să nu am nici o grijă de cai pe a doua zi <căci> mi se vor da <chiar> lucruri mai însemnate din partea sa, numai doar să le cer. Iar deoarece Mehmed, sangeac-begul acelui ținut de margine[18], nu se află acum la Nicopole, mi s-a pus în vedere să mă duc la el și mi s-a dat chiar un turc drept călăuză. Iar de la acest sangeac trag nădejdea că voi avea călăuze pînă la Constantinopol.

[Urmează cîteva fraze lipsite de interes despre prestigiul de care se bucură regele Poloniei la turci și o menționare a lui Gritti în legătură cu unele lucruri importante ce nu le poate scrie neavînd un cifru. Se teme ca pînă la sosirea sa în Polonia să le uite!][19]

---

[13] *Turrim Thurcarum* (= Turnu, Kule al turcilor) lîngă Turnu Măgurele.

[14] Numire slavă întîlnită încă de la sfîrșitul secolului al XIV-lea (cf. Gr. Florescu, *Cetatea Turnu*, în „Revista istorică română", XV, 1945, p. 461).

[15] Ioan Zápolya care în 1522 cînd era voievod al Transilvaniei, a făcut două expediții în Țara Românească împotriva lui Mehmed beg (N. Iorga, *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea*, extras din An. Acad. Rom., Mem. sect. Ist., seria a II-a, t. XIX, p. 18; și *Studii de istorie și istorie literară*, în „Literatura și arta română", IV, 1899, p. 140, n. 2).

[16] *Prefecto turris.*

[17] *Vice-Sandziak.*

[18] *Mechmeth, sandzak horum confinium.*

[19] Nereproduse de N. Iorga aci. Ele sînt însă redate în *Studii și documente*, XXIII, p. 9.

Nu pot să scriu acum domniei voastre nici o veste sigură, deoarece nu sînt încă la Poarta împărătească şi nici nu am văzut pînă acum vreun om de seamă. Totuşi umblă zvonul din spusa tuturor oamenilor de rînd că în vara viitoare împăratul[20] va ataca Viena cu o armată foarte puternică. Şi chiar Mehmed beg, sangeac-begul acestui <ţinut de> margine se va duce să cucerească Sibiul[21]. S-a poruncit Ţării Româneşti să pregătească zahereaua cu cît mai mare îmbelşugare pentru că atunci cînd vor porni vara şeicele[22] să se dea toate cele de trebuinţă şi să le încarce în corăbii. Să îndepărteze Dumnezeu cel atotputernic această pacoste de la poporul creştin, căci într-adevăr pe drept cuvînt se spune că turcul este biciul lui Dumnezeu. Rar vezi aici turc care să aibă mai puţin de trei robi creştini. Cele ce le voi afla mai apoi mă voi grăbi să le scriu domniei voastre . . .

De la Nicopole, în duminica „Letare Ierusalem"[23], în anul domnului 1531.

Ian (Ioannes) Ocieski

Pe verso: Povestire de cum i-a mers în drum spre hanul turcesc solului Maiestăţii Sale regelui Poloniei, Johan Vzyessy (1531).

---

[20] Sultanul.

[21] *Sobinium.* Acest oraş rămăsese credincios lui Ferdinand de Habsburg, constituind un centru de rezistenţă ce nu va putea fi adus la capitulare decît în 1536.

[22] *Nassadi* (termen folosit de slavi şi unguri pentru vasele de pe Dunăre care alcătuiau flotila de război. În textul publicat în *Studii şi documente*, XXIII, p. 9, cuvîntul este redat greşit Massadi (?).

[23] A patra duminică a postului = 19 martie 1531.

ERCOLE DALMATUL

(? — după 1534)

*

Aventurierul Ercole Dalmatul, al cărui nume lipsește atît din manuscrisul publicat parțial în *Hurmuzaki*, cît și din reproducerea integrală a textului respectiv din *Diariile* lui Sanudo, a fost identificat de editorii colecției *Acta Tomiciana* care redau la rîndul lor textul după *Diarii*. El se numea Hercule Daissoli și a fost un timp în slujba lui Zápolya, servind ocazional și lui Ieronim Laski de secretar. Îl vedem ocupîndu-se de redactarea de mici broșuri de propagandă pentru Zápolya și împotriva lui Ferdinand de Habsburg. Despre activitatea sa anterioară nu cunoaștem decît amănuntele cuprinse în scrisoarea datată de el din 12 martie 1532. Despre cea posterioară știm doar că la 28 martie 1534 era la Cracovia unde umanistul de la Louvain Ioannes Campensis observa că acest *Hercules quidam* își permite să vorbească de rău pe Erasm de Roterdam „fără a-și da seama cît este de luat în rîs de toată lumea".

Trecerea sa prin Moldova s-a făcut probabil într-un moment cînd umbla să-și facă un rost. Pornit din Franța în aprilie 1531 cu scrisori către Sinioria Veneției, a trebuit să plece în grabă fără a mai fi putut întocmi descrierea strălucitei întreceri cavalerești de la Paris

pe care i-o ceruse patricianul Polo Contarini, şi de aceea după un an îi adresează o altă descriere: aceea a călătoriei făcute de el prin toată Europa. De la început apar unele elemente dubioase. Plecat în grabă din Veneţia se duce la regele Ferdinand de Habsburg la Praga, unde rămîne cam două luni (per una expeditione del Serenissimo re d'Ingilterra, et non essendomi presentata occasione restai di trattare) fără a se arăta grăbit să părăsească curtea din Praga. De acolo se duce la adversarul lui Ferdinand, celălalt rege al Ungariei, pe care ar fi dorit să-l afle la Buda, dar care se afla la Alba Iulia, într-un loc de jur împrejur bîntuit de ciumă, după cum afirmă cu oarecare exagerare.

Aci e acuzat că ar fi ferdinandist, de aceea probabil nu capătă nici o slujbă de la Zápolya şi folosind ocrotirea conaţionalului său dalmatin, Ioan Statilius, ajuns episcop al Transilvaniei, se duce să-şi piardă vremea în castelul acestuia, probabil Gilău, autorul relaţiei fugind de preocupări socotite inutile şi vorbind doar de vînătorile şi distracţiile de aci. Dar Statilius era rudă prin alianţă şi prieten (?) cu Petru Rareş — şi iată-l pe aventurier pornind spre Moldova. De rosturile sale acolo nu spune nici un cuvînt, ci doar faptul că *se afla în Moldova în momentul înfrîngerii de la Obertyn.* Despre rănirea domnului iarăşi nu pomeneşte nimic, dînd în schimb un fel de buletin-inventar al pieselor de artilerie capturate de poloni şi al stindardelor agăţate apoi de ei în catedrala de la Cracovia. E curios faptul că el afirmă că a stat *toată vara* în castelul episcopului, iar lupta de la Obertyn a avut loc la 22 august, cînd pretinde că se afla în Moldova.

Aceeaşi neprecizie observăm şi în menţionarea intervenţiei lui Statilius pentru armistiţiu. Ercole vorbeşte de venirea acestuia în Moldova ca urmînd îndată după înfrîngerea lui Petru Rareş, căruia episcopul i-ar fi adus mîngîierile făţarnice ale lui Zápolya. Dar în realitate acea apariţie a lui Statilius în Moldova este din ianuarie următor.

Dar nici în Moldova nu s-a oprit prea mult Ercole, ci aflînd că pleacă Laski — pe care îl numeşte aci „domnul voievod" <al Transilvaniei>, aşa cum se şi intitula acesta: Palatin de Sieradz şi voievod al Transilvaniei — şi că merge la împărat, s-a grăbit să plece şi el la Cracovia, unde însă a sosit prea tîrziu căci acesta plecase, dar i s-a dat lui să-i ducă o corespondenţă de la Constantinopol ce îi era adresată, lucru de care Ercole s-a bucurat mult ţinînd să mulţumească pe „signor vaivoda molto mio amico et patron". De aci încolo urmează itinerarul şi descrierea locurilor străbătute, şi înşirarea principilor care le stăpîneau, cu o serie de lămuriri pe de lături, ca cele despre înfiriparea unei ligi antihabsburgice a unor principi care aveau să se întrunească la Strasbourg, urmată de recomandarea: „acest lucru este foarte secret, şi vă rog deci să nu-l spuneţi nimănui!" Apoi prin Lipsca, Bamberg, Nürnberg se îndreaptă spre Spira unde trebuia să se întîlnească ambasadorul lui Zápolya — Laski — cu împăratul Carol Quintul şi cu Ferdinand. Dar aflînd că nu mai are loc întrevederea de la Spira trece la Augsburg şi de aci la Insbruck unde se aflau Ferdinand şi Laski care se despart fără nici un alt rezultat pozitiv decît doar redactarea şi expedierea unei voluminoase corespondenţe la diverşi principi din Germania, toate de mîna lui Ercole!

O invitaţie trimisă mai apoi de împărat pentru o întîlnire a delegaţilor la Passau la 2 februarie şi sosită la Pojon (Bratislava) prilejuieşte o nouă expediţie de scrisori, tot de mîna lui. Un scurt popas la Buda, de unde lipsea regele, şi Ercole cu patronul său se duc iar la Cracovia. Curînd după aceea Laski porneşte iar la drum, dar singur de astădată,

pentru a obţine ca la adunarea de la Strasbourg să fie invitat şi Zápolya. Între timp, Ercole traduce pe latineşte scrisoarea de încurajare a sultanului adresată lui Zápolya, în vederea tipăririi ei în Germania *a la confusion di questi do fratelli* (Carol al V-lea şi Ferdinand). Epistola dalmatului se încheia cu anunţul sosirii apropiate a lui Gritti în Polonia, fără a se şti bine pentru care motiv, ceea ce stîrneşte mare perturbare. El trebuia să treacă prin Moldova şi „Rusia" în Polonia şi de acolo în Ungaria la Zápolya. Se credea că vine pentru a face pace şi împăcare cu domnul Moldovei (per accordar le cose del Valaco et per far pace tra lui e il re din Polonia).

Ercole abia aşteaptă să-l vadă „mai mult decît aşteaptă evreii pe Mesia" şi afirmă că ar părăsi bucuros slujba oricărui principe ca să-l servească pe el şi nu i-ar fi o slugă fără de folos..."

Pe lîngă descrierea călătoriei, autorul dă o serie de informaţii despre împrejurările din Polonia, despre curte şi familia regelui etc. E probabil că în felul acesta se oferea ca informator, poate nu cu totul dezinteresat. Relaţia de faţă trebuie folosită cu prudenţă avînd în vedere nepotrivirile semnalate. Manuscrisul acestui text se află în biblioteca Marciană la Veneţia. El a fost publicat mai întîi în anul 1894 în *Hurmuzaki*, VIII, pp. 57—8 în chip de fragment privind Moldova. Ulterior (1901) a apărut in extenso în Sanudo, *Diarii* t. 56, col. 129—138 şi tot astfel în 1950 în *Acta Tomiciana*, t. 14, pp. 193—200, unde se mai dă şi numele complet după *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. 33, *Acta Comitialia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb, 1912, vol. 1, nr. 96, pp. 147—148. La noi Ercole Dalmatul este cuprins de Sadi Ionescu, în *op. cit.*, pp. 46—47 şi pomenit de R. Ortiz, *Per la gloria della cultura italiana in Rumania*, Bucureşti, 1916, ca „primul călător italian în România care a lăsat însemnări neîndoioase şi a *descris* lupta de la Obertyn" şi menţionat şi de Cl. Isopescu, în *Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento* — în „Bulletin de la section historique de l'Académie roumaine", t. XVI, Bucureşti, 1929, p. 13.

[RELAŢIA CĂLĂTORIEI ÎN TRANSILVANIA ŞI ÎN MOLDOVA][1]

M-am dus în Ungaria, crezînd că-l găsesc
p. 58 la Buda pe rege[2] care se afla în Transilvania şi a trebuit, cam împotriva voinţei mele, să mă duc la Maiestatea Sa <regele> pe care l-am găsit la Alba Iulia, împresurat din toate părţile de molima grozavă a ciumei. Acolo am fost pîrît de unii din vechii mei rivali că aş fi bănuit a fi partizanul lui Ferdinand[3], deşi regele nu credea aceasta, cunoscîndu-mi credinţa şi sinceritatea dovedită de atîtea ori, totuşi pentru a-i lăsa de o parte pe cei răi[4] şi pentru a fugi de ciumă, m-am retras într-un castel al monseniorului reverendisim <episcopul>

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, VIII, p. 58.
[2] Ioan I Zápolya.
[3] Ferdinand I de Habsburg, rege al Ungariei (1526), al Boemiei (1527) şi împărat (1556—1564).
[4] *Per dar loca alli tristi.*

Transilvaniei, dalmatin de-al nostru[5], lîngă care am stat toată vara, îndeletnicindu-mă cu fel de fel de vînători[6] care sînt foarte frumoase în aceste părţi unde sînt cei mai buni şoimi de munte[7] şi ereţi[8].

Văzînd că îmi pierd timpul cu lucruri deşarte, m-am hotărît să mă duc la curtea ducelui Moldovei[9], rudă şi prieten al episcopului nostru al Transilvaniei, de care am fost binevăzut şi bine primit şi care mi-a dăruit un bun buestraş moldovenesc[10].

Dar soarta a voit ca pe cînd eram eu acolo, să aibă domnia sa parte de cea mai ruşinoasă înfrîngere[11] care s-a văzut vreodată în lume din partea a 7 000 de poloni care au înfrînt 20 000 de moldoveni[12], au măcelărit peste 7 000 de moldoveni şi le-au luat toată artileria care era de peste 50 de tunuri de bronz şi trei steaguri aurite, dintre care se spune că unul este steagul de investire dăruit de sultan[13] <la înscăunare>. Şi aceste <steaguri> sînt atîrnate în catedrala din Cracovia. Bombardele sînt ca mortierele, puţin mai lungi. Acestea au fost odinioară ale regelui Poloniei, Ioan Albert[14], fratele acestui rege[15], înfrînt[16] de ducele Moldovei, acel prea viteaz căpitan Ştefan[17], care a învins[18] pe regele Matiaş[19] al Ungariei, afară numai de o bombardă care este un alt Certaldo (?) de XX[20], ce aparţinuse lui Ferdinand şi pe care ducele o capturase cînd a înfrînt trupele lui Ferdinand în Transilvania, sub Sibiu[21].

---

[5] Ioan Statilius, episcop al Transilvaniei, dalmatin de origine, partizan al lui Ioan Zápolya. A murit în 1542.

[6] *Dandomi a càzze e fraisse.*

[7] *Astari.*

[8] *Sparviseri.*

[9] Petru Rareş.

[10] *Et mi dono un ben portanto valacho.*

[11] Lupta de la Obertyn (22 august 1531).

[12] Vezi N. Iorga, *Acte şi Fragmente*, I, p. 11.

[13] Soliman Magnificul.

[14] *Zuan Alberto* = Ioan I Albert, rege al Poloniei (1492—1501).

[15] Sigismund I, rege al Poloniei (1506—1548).

[16] În lupta de la Codrul Cosminului (26 octombrie 1497). Vezi şi *Acte şi Fragmente*, în *loc. cit.*

[17] Ştefan cel Mare, domnul Moldovei.

[18] La Baia (15 decembrie 1467).

[19] Rege al Ungariei (1458—1490).

[20] *un altro Certaldo (?) di XX.* În Sanudo şi în *Acta Tomiciana:* Cataldo. Este numele unui armurier vestit care a iscălit şi sabia lui Francisc I purtată de acesta în luptă de la Pavia din 1524: *Chataldo me fecit.*

[21] *Bisin*, în loc de Sibin = Sibiu, care a fost asediat, fără succes, de Ştefan Báthory, cu ajutor de la Petru Rareş, în toamna anului 1529. Autorul face confuzie cu lupta de la Feldioara din acelaşi an (22 iunie 1529) în care moldovenii învingători au pus mîna pe toate tunurile duşmanului fugărit. În Acta Tomiciana: *Bisti* cu o lămurire în notă: Bistriţa unde însă trimite la I. Ursu, *Die Auswärtige politik des Petru Rareş*, p. 17, care nu se referă la aceasta.

Vă trimit relația tipărită[22] despre această înfrîngere. După victoria polonilor, moldovenii au învins la 4 februarie pe poloni <care erau în număr> de 500, alții zic 1 000; și episcopul Transilvaniei[23] a fost trimis îndată de către regele Ungariei[24] la sus-numitul duce spre a-l îndemna să nu fie mîhnit căci acestea erau roadele soartei pe care și Maiestatea Sa le gustase și chiar și altele și mai grozave și nu-i va precupeți nici o favoare, oferindu-se etc. <să facă pe mediatorul>[25], după cum făcuse și ducele pentru rege. Și s-a obținut un armistițiu de la regele Poloniei pe timp de două luni, adică pe întreaga lună aprilie, deși regele Poloniei voia <un armistițiu> pe un an întreg, numai doar <cu condiția> ca, în această lună, ducele să nu facă vreo incursiune[26], nici el însuși și nici prin alții și nici <să aducă> vreo vătămare în țara Maiestății Sale. Și li s-a îngăduit și unuia, și celuilalt să poată duce tratative și într-o țară, și în cealaltă, condiție pe care n-a vrut ducele să o primească și s-a mulțumit cu <un armistițiu de două luni>; și nu voi mai adăuga nimic despre el. După ce s-a întîmplat înfrîngerea pomenită mai sus, aflînd că măritul voievod al Transilvaniei[27] pleca de la curtea regelui Ioan[28] pentru a merge la împărat[29], mi-am luat rămas bun de la duce, am trecut prin Moldova, <și> prin Rusia și am venit în Polonia la curte etc.

---

22 *La historia impressa.*
23 Vezi mențiunea trecerii lui Statilius prin Brașov spre Moldova la 9 ianuarie 1532, în *Hurmuzaki*, II/4, p. 31.
24 Ioan I Zápolya.
25 În această calitate regele Poloniei îi trimise ca ambasador pe Laurențiu Miszkowski.
26 *Novita.*
27 Ieronim Laski.
28 Ioan I Zápolya.
29 Carol Quintul (1520—1556).

FRANCESCO DELLA VALLE, PADOVANUL

(? — după 1545)

Despre Francesco della Valle nu ştim decît ce vrea el să spună. El declară că e padovan şi că este nepotul lui Giovanni Oddo care în 1531 era medicul dogelui Andrea Gritti. Recomandat de acest unchi, el este trimis de doge spre a intra în slujba fiului său natural, Aloisio, care trăia la Constantinopol unde se îmbogăţise din negoţul de pietre scumpe, şi unde ocupa o situaţie mult invidiată, fiind favoritul marelui vizir Ibrahim, el însuşi în cea mai mare favoare pe lîngă sultan. Ascensiunea sa din ultimii ani fusese ameţitoare. Intermediar folosit de Laski în 1528 pentru a obţine protecţia Porţii pentru Zápolya, el ajunge însuşi un fel de protector al acestuia din urmă, tinzînd însă să i se substituie. În 1529 la apărarea Budei asediată de Ferdinand, el joacă rolul principal. În 1530 e numit tezaurar şi guvernator al Ungariei. Totodată influenţa sa este majoră în rezolvarea anumitor probleme de politică externă supuse Porţii. În conflictul dintre Polonia şi Moldova lui Petru Rareş, Gritti este folosit intensiv de diplomaţia polonă, care merge atît de departe încît prin Laski îl amăgeşte în 1533 cu oferta mîinii prinţesei Isabella

(viitoarea soţie a lui Zápolya). În 1531 cînd a intrat în slujbă della Valle, comunicările confidenţiale dintre Cracovia şi Pera îşi croiseră un făgaş fără surprize.

Spre deosebire de Tranquillo care în relaţia sa urmăreşte dinăuntru diferitele urzeli şi planuri care au dus la desnodămîntul din 1534, della Valle nu are decît o viziune pur exterioară. Plecat din Veneţia la 21 iulie 1531, el îşi preia slujba la stăpînul său din Constantinopol fără a preciza măcar o dată în ce calitate fusese tocmit. Căci judecînd după spusele sale s-ar părea că el ocupă funcţia de sfătuitor şi confident. Formula folosită de el e că a fost chemat „al suo servizio". El nu locuieşte în casa lui Aloisio, ci stă împreună cu fiul acestuia Antonio, într-o altă casă, desigur tot atît de bogată. Descrierile se ţin lanţ, începînd cu Constantinopolul şi cu casa somptuoasă de la Pera a fiului dogelui.

La începutul primăverii îl însoţeşte pe stăpînul său în prima sa călătorie prin Ţara Românească în drum spre Ungaria (1532), iar doi ani după aceea în a doua terminată crunt la Mediaş, prin uciderea lui Gritti şi căderea sa proprie într-un fel de robie din care a fost scos mulţumită intervenţiei arhiepiscopului de Kalocsa Fr. Frangepani. Pus în libertate, a putut să se întoarcă la Veneţia în 1535, cînd a relatat lui Andrea Gritti sfîrşitul năprasnic al strălucitului Aloisio.

Peste mai bine de zece ani, la cererea lui Matteo Dandolo, procuratorul republicii Veneţiene, Francesco della Valle îşi scrie relaţia în trei exemplare, pentru Dandolo şi încă doi senatori, contele Rambello Collato şi Ser Giovanni Gritti „podesta et capitaneo di Treviso". Mai tîrziu, la cererea lui Aloisio Pisani, mai scoate o altă versiune pe care recunoaşte că a mai corectat-o şi completat-o cu noi amănunte. Din toate aceste manuscrise nu a rămas decît o copie din secolul al XVII-lea, făcută după acest ultim text. A fost publicat de Ivan Nagy cu foarte multe greşeli, în revista de istorie maghiară „Magyar Történelmi Tár", anul III (1857), pp. 15—16 sub titlul: *Una breva narracione della grandezza virtu, valore, et della infelice morte dell' Ill<ustrissi>mo Sign<or> Conte Alouise Gritti del Serenissi<im>o S<ign>or Andrea Gritti Principe de Ven<eti>a Conte del gra<n> Contado di Marmarus in Ongaria Gen<era>le Gov<ernato>re di esso Regno et General Cap<ita>no dell esercito Regio, apresso Sulimano Imperator de Turchi, et Alla Maesta del Re Giovanni d'Ongaria.*

După acest text a fost tradusă aci partea privitoare la ţările noastre. Informaţiile cuprinse în relaţia lui della Valle nu sînt totdeauna exacte, poate datorită faptului că textul — care ne-a parvenit numai într-o copie tîrzie, editată apoi cu greşeli vădite — este şi el supus unor îndoieli justificate. Autorul însuşi mărturiseşte că versiunea pe care a redactat-o pentru Aloisio Pisani nu este identică cu cele trei versiuni iniţiale, fiind „corectată" şi „completată" (adică amplificată) ulterior.

Depoziţiile lui della Valle ca martor ocular nu concordă totdeauna cu ale celorlalţi martori oculari ai dramei de la Mediaş, fiecare din ei căutînd să-şi atribuie un rol de prim plan şi să ascundă, sub o serie de amănunte închipuite, faptul cert că l-au părăsit pe Gritti, în panica provocată de defecţiunea trupelor maghiare ce-l escortau. Cu atît mai puţină încredere poate fi acordată celor povestite despre ultimele clipe ale lui Gritti la care nu a asistat nici unul din ei. Pretinsa acţiune a lui della Valle pentru a apăra măcar cadavrul

stăpînului său este tot atît de fictivă ca şi discuţiile dintre autor şi Gritti în ajunul desnodămîntului fatal. De asemenea luxul de amănunte din propria sa odisee, povestită cu o prolixitate nemărginită, nu face decît să indice clar caracterul romanţat al unei însemnate părţi a acestei scrieri.

Se dau şi o serie de precizări, dar se întîmplă destul de des ca ele să fie greşite. Astfel, în călătoria din 1532 itinerarul nu e cel arătat: Braşov, Cluj, Sibiu, Oradea, Buda, ci de la Braşov a trecut întîi la Sibiu, sau mai bine zis prin faţa Sibiului, şi mai apoi la Cluj. Dar autorul insistă mai ales asupra descrierilor, care par uneori împrumutate de aiurea, decît asupra firului povestirii. Datele relative la călătoria a doua: şederea la Braşov (6 iulie — 21 iulie), sosirea în faţa Mediaşului (27 iulie), intrarea în oraş (14 august), parlamentările cu asediatorii (28 septembrie) etc., a căror prezenţă ar părea să implice păstrarea unor însemnări directe şi imediate, sînt în dezacord hotărît cu cele din relaţia lui Museo şi cu însemnările Cronicii lui Ostermayer.

Înseşi faptele esenţiale sînt altfel redate decît la ceilalţi martori. Aducerea capului lui Czibák de către Bátthyány — într-o scenă dramatică petrecută la uşa cortului lui Gritti de faţă cu Mailat şi Gothard Kun — nu se potriveşte cu povestirea lui Museo. Dealtminteri după acesta, Mailat plecase spre Făgăraş înainte de omorîrea lui Czibák, amănunt confirmat şi de Cronica lui Ostermayer. Saşii din Mediaş nu s-au închis în biserica întărită, ci în cetăţuia oraşului etc. Laski nu a venit de la Constantinopol împreună cu Gritti, ci a sosit două zile după uciderea lui Czibák pe care a dezaprobat-o şi, după cum afirmă, a plecat aproape îndată la Buda. El nu venise ca să capete voievodatul Transilvaniei, căci purta acest titlu încă de patru ani.

Dar şi redactarea suferă de o lipsă de consecvenţă suprinzătoare. De pildă, după ce autorul laudă peste măsură pe Urban Bátthyány la prima sa menţiune în text, îl arată apoi procedînd într-un chip cu totul opus acestei caracterizări.

Constatarea unor asemenea nepotriviri deşteaptă o îndoială firească, privind unele afirmaţii importante care nu se mai găsesc la alţi martori contemporani, de pildă cea relativă la cursa pregătită lui Gritti de Petru Rareş în 1532 sau cea privind însărcinarea dată de sultan lui Gritti în 1534 de a încasa el tributul Ţării Româneşti. Totodată se constată omiterea unor incidente consemnate precis în alte izvoare: de pildă tulburările turcilor din suita lui Antonio Gritti la porţile Braşovului în aşteptarea sosirii „Guvernatorului Ungariei", relatate în Cronica lui Ostermayer etc.

Aşadar, acest text acceptat şi folosit de mai toţi istoricii va trebui să fie supus unei analize critice pentru a-i stabili gradul de veracitate. Relaţia a fost folosită de I. K. Schuller în *Ludwig Grittis Ende*, reconstituire publicată în „Archiv des Vereins...", „Neue Folge", II/2, p. 165—198, după mărturia lui della Valle şi Museo. Deşi observă erorile de datare, nu pune totuşi la îndoială povestirea faptelor.

Relaţia a fost folosită la noi de I. Ursu în capitolul despre uciderea lui Gritti din lucrarea sa *Die auswärtige Politik des Petru Rareş, Fürst von Moldau 1528—1537*, Viena, 1908, pp. 106—119, unde este luată ca mărturie de bază şi completată apoi de celelalte mărturii ale lui Tranquillo şi Museo.

De Francesco della Valle s-au ocupat la noi: R. Ortiz în *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, Bucureşti, 1916, p. 104 şi Cl. Isopescu în *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana nel cinquecento*, în „Bulletin de la section historique" (Acad. Rom., pp. 13—17) (crede însă că della Valle ar fi fost şi în Moldova!).

Apare la Sadi Ionescu, în *op. cit.*, p. 51 şi la N. Iorga, în *op. cit.*, I, Bucureşti, 1928, p. 92.

[RELAŢIA CĂLĂTORIILOR DIN 1532 ŞI 1534 în ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI TRANSILVANIA]

. . . După[1] <începutul> anului 1532, Soli-
man, hotărîndu-se să plece cu o armată foarte mare în Austria împotriva lui p. 21
Ferdinand, porunci stăpînului meu[2] să plece mai înainte din Constantinopol
şi să meargă în Ungaria; astfel, la 26 februarie al acelui an, stăpînul meu a
plecat cu toată curtea sa[3] şi a sosit la Adrianopol . . . // de aci a urmat drumul p. 22
însoţit de o gardă de 500 <de ostaşi> călări[4], greci şi turci; . . . la Nicopole

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian, publicat în „Magyar Történelmi Tár", III (1857), pp. 21—52.

[2] Aloisio Gritti, vezi Kretschmayr R., *Gritti Alajos*, Budapesta, 1901; F. Révész, *Gritti Alajos*, în Erdélyi Múzeum, 1890.

[3] După o corespondenţă din Constantinopol cu data de 2 martie 1532 — el trebuia să meargă mai întîi în Polonia pentru a împăca pe domnul Moldovei cu regele Poloniei, iar de acolo să-şi continue drumul în Ungaria. Vezi *Hurmuzaki*, VIII, p. 57, doc. 75 din 2 martie 1532.

[4] Cifra e confirmată şi de documentul citat în nota precedentă.

a fost întîmpinat cu multă cinste de sangeac-beg, care l-a găzduit într-un castel clădit pe o înălțime pe lîngă care curge Dunărea, un fluviu foarte mare. În acel loc [la Nicopole] Aloisio Gritti nu s-a oprit mai mult de două zile și în ziua următoare a trecut Dunărea cu toată oastea sa ajungînd în Țara Românească. Acea noapte a petrecut-o cu toți ai săi sub corturi și a doua zi de dimineață s-a îndreptat călare către orașul Tîrgoviște[5], reședința domnului acelei țări[6], care i-a ieșit în întîmpinare cu o prea frumoasă ceată de însoțire și l-a poftit să-l găzduiască în oraș. Stăpînul meu i-a mulțumit pentru marea sa curtenie, dar nevoind să primească pofteala, s-a așezat cu toată oastea sa în cîmp, unde erau întinse corturile. I s-au dăruit de către domnul țării mulți cai de munte[7] și provizii de tot felul, iar el la rîndul său i-a dat domnului, în dar, patru cai turcești prea frumoși și veșminte foarte bogate din fir de aur și mătase.

Tîrgoviștea este un oraș nu prea mare, așezat în șes și înconjurat de ziduri. Castelul din acel <oraș>, în care locuiește domnul țării, e împrejmuit cu pari de stejar foarte groși. Locuitorii trăiesc după legea ortodoxă și se îmbracă cu haine lungi, purtînd pe cap căciuli[8] asemenea celor croate. Limba lor e puțin deosebită de limba noastră italiană; ei își zic în limba lor romani[9], spunînd că au venit din vremuri străvechi, de la Roma, pentru a se așeza în această țară; și cînd vreunul întreabă dacă știe careva să vorbească în limba
p. 23 lor valahă, ei spun în felul acesta: știi // românește[10], adică știi să vorbești limba română[11], din cauză că limba lor s-a stricat. Căci ei sînt oameni barbari și aspri în obiceiuri[12]. În acest oraș a fost înălțată o biserică a sfîntului Francisc <avînd> cîțiva călugări observanți[13], care fac slujba bisericească potrivit regulelor bisericii romane. Această țară e foarte mănoasă, are de toate în afară de vin; în locul căruia obișnuiesc oamenii să bea bere[14]. Pe un deal în

---

[5] *Tragovista.*

[6] Vlad Inecatul (iunie 1530 — septembrie 1532). El era ginerele lui Petru Rareș cu care se afla în raporturi foarte strînse. De aceea pare foarte neverosimilă toată povestea așa zisei ambuscade pregătite de domnul Moldovei lui Gritti, culminînd cu apariția Domnului Țării Românești în fruntea unei mari trupe de călăreți gata să pornească împotriva socrului său în apărarea lui Gritti.

[7] *Molti roncini.*

[8] *Capeletti.*

[9] *Romei.*

[10] *Sti Rominești?...*

[11] *Sai tu romano?*

[12] *Direi costumi.* Autorul amestecă împreună crîmpeie luate de la diferiți scriitori și nu oferă de fapt o mărturie directă și proprie. Acestui fapt i se datoresc judecățile grăbite, precum și afirmația curioasă că aci în țară s-ar consuma doar bere, lipsind vinul (!).

[13] Călugări franciscani din comunitatea reformată a observanților.

[14] *Cervogia.*

faţa oraşului se află o mănăsire, sau mai degrabă o abaţie foarte mare[15], în care locuiesc nişte călugări greci[16], care ne-au făcut o foarte bună primire şi ne-au povestit toată istoria aşezării locuitorilor din această ţară, după cum urmează. Precum că împăratul Traian, învingînd şi cucerind această ţară, a împărţit-o între soldaţii săi şi a prefăcut-o în colonie romană, încît aceştia trăgîndu-se, după cum se spune, din vechi <colonişti> păstrează numele de romani. Dar, în decursul veacurilor, au schimonosit aşa de mult numele, ca şi obiceiurile şi limba, că abia îi mai poţi înţelege, de aceea îşi zic astăzi români[17]. Aceasta este tot ce am putut afla de la acei călugări. Stăpînul meu s-a oprit aci cîteva zile, apoi s-a hotărît să treacă în ţara voievodului Petru[18], domnul Moldovei sau al Valahiei de sus[19], după cum vrem să-i spunem. Această ţară este vecină cu tătarii, cu polonii şi cu Ţara Românească[20], pomenită mai sus. El făcea acest drum pentru a trata cu acest voievod Petru. După ce a mers două zile a fost înştiinţat de garda sa, care călărea totdeauna înainte pentru a asigura drumul, să nu treacă mai departe, pentru că acel Petru i-a pregătit o cursă <pîndindu-l> cu 15 000 de călăreţi cu gîndul să ne taie pe toţi în bucăţi. Aflînd acest lucru stăpînul meu şi încredinţîndu-se că ştirea era adevărată, a hotărît să se întoarcă înapoi; din care cauză am călărit toată noaptea aceea cît şi ziua următoare, întorcîndu-ne la Tîrgovişte. Domnul acestui oraş care aflase despre acest lucru de la curieri ai stăpînului meu, i-a ieşit în întîmpinare cu mare oaste de călăreţi, dar nefiind <acesta> urmărit de duşmani, n-a avut nevoie de ajutorul lui. Deci neizbutind Petru, voievodul Moldovei, să-şi ducă la îndeplinire gîndul, după pofta inimii sale cele rele[21], s-a prefăcut mirat că stăpînul meu s-a întors înapoi cu atîta grabă şi şi-a trimis solii săi după el pînă la Tîrgovişte cu multe daruri, spre a-i cîştiga bunăvoinţa, arătîndu-se gata să-i stea în ajutor el însuşi cu <toate> forţele sale armate.

Stăpînul meu, tot atît de // priceput pe cît era de chibzuit[22], a făcut o p. 24
bună primire solilor şi a primit bucuros darurile, arătîndu-se foarte vesel şi dînd la rîndul său patru cai turceşti deosebit de frumoşi şi multe lumînări de ceară albă, dulciuri alese, şi multe veşminte frumoase de aur şi mătase, cinstind îndeosebi cu daruri foarte frumoase şi pe soli, pe care i-a trimis apoi de la el cu cuvintele cele mai îndatoritoare.

După ce a rămas stăpînul meu destul de multe zile în această tabără, a plecat şi a trecut în Transilvania, care e despărţită de Ţara Românească prin

[15] Mănăstirea Dealului.
[16] Adică ortodocşi.
[17] *Romei.*
[18] Petru Rareş.
[19] *Valahia superiore.*
[20] *Valahia inferiore.*
[21] Autorul, atribuindu-i lui Petru rolul principal la pieirea lui Gritti, nu scapă nici un prilej de a-l înnegri.
[22] *Non meno accorto che prudente.*

niște munți mari și sălbatici, și a ajuns mai întîi la orașul Brașov[23], și întinzînd corturile și-a așezat tabăra pe șesul de lîngă oraș. A fost bine primit de conducătorii acelui oraș, care i-au trimis multe merinde și nenumărate daruri. Orașul Brașov nu este prea mare, așezat în loc șes, întărit cu ziduri și înconjurat de niște dealuri mîndre și roditoare, e foarte frumos, are mulți locuitori; de aci începe provincia Transilvaniei, care este destul de întinsă și foarte bogată în toate acele lucruri care sînt de trebuință pentru traiul oamenilor. Are multe mine cu felurite metale, mai ales mine de aur și de argint, care răsar din pămînt ca plantele, și multe ocne de sare, care îndestulează nu numai această provincie, ci și Ungaria și alte țări vecine. Se mai găsesc aci și niște mine cu un fel de ceară[24] de culoare pămîntie, pe care locuitorii o folosesc, de obicei în loc de ceara obișnuită. Limba locuitorilor de aci se deosebește prea puțin de limba germană și ei se îmbracă după obiceiul vechilor germani[25]. Orașele din această provincie se cîrmuiesc pe seama lor[26], dar dau ascultare și tribut regelui Ungariei. Acolo se află multe castele și nenumărate stăpîniri cu stăpîni osebiți[27], care la marginea acestei provincii se cheamă secui[28] și prin felul lor de trai se deosebesc de cei amintiți mai sus, întrucît limba ca și toate obiceiurile lor sînt ca ale ungurilor; și sînt totuși un neam barbar.

Deoarece stăpînul meu ajunsese într-o țară creștină, a găsit cu cale să nu se slujească de robii săi turci, cum făcea mai înainte, ci să aibă mulți nobili creștini în slujba sa; dintre aceștia, a dat sarcina de seneșal[29] unui nobil croat de seamă, care se cheamă Gheorghe..., iar pe mine m-a făcut paharnic și cămăraș de taină[30].

A plecat apoi din Brașov și, urmîndu-și drumul, a ajuns la Cluj[31], un oraș așezat în cîmpie, înconjurat cu ziduri; cu clădiri foarte frumoase și bine populat și cercetat de numeroși negustori. Aci găsind în închisoare pe Andrea Pizzacomino, un nobil din Padova care fusese condamnat de către regele Ioan[32] pentru unele acuzații false, văzîndu-l că e nevinovat l-a slobozit și l-a ținut la curte pe lîngă domnia sa prea strălucită pînă cînd a ajuns la Buda;

---

[23] *Brassovia.*
[24] Oare ozocherita? Vezi și relația lui Massaro.
[25] Se referă aci numai la sași.
[26] *A lor posta.*
[27] *Et infinite giurisditioni di Signori particolari* (spre deosebire de comunitățile săsești).
[28] Pentru constituția „națiunii" secuiești, vezi relația lui Verancsics în volumul de față.
[29] *Siniscalco.*
[30] *Coppiero e segreto suo camariero.* Toată paranteza care urmează e tot atît de puțin controlabilă ca și numirea autorului drept cămăraș de taină al lui Gritti.
(cont. notei 30, 31 p. 58):
[31] *Collusvar.*
[32] Ioan I Zápolya.

după aceea l-a trimis în Maramureş şi i-a dat în seamă ocnele de acolo[33], dar guvernatorul Maramureşului, care fusese pus acolo de stăpînul meu şi care se numea Toma Nádasdy[34], s-a răsculat împotriva stăpînului meu şi ieşind cu o mare ceată din castel şi împresurînd locuinţa lui Pizzacomine, l-a ucis cu o lovitură de archebuză, iar oamenii acestuia au venit cu toţii la Buda, la stăpînul meu, în slujba sa.

Stăpînul meu a sosit apoi la Sibiu[35], oraş care se afla pe atunci în stăpînirea regelui Ferdinand[36] şi din această cauză, şi-a aşezat tabăra departe de acel oraş, unde se afla un episcop[37] de al cărui nume nu-mi amintesc; acesta, dorind să vorbească cu stăpînul meu, i-a trimis soli ca să-i ceară ostatici, pentru a fi mai sigur că poate să se întoarcă în oraş; şi el i-a trimis, foarte bucuros, pe fiul său, domnul Antonio însoţit de un mare număr de nobili de la curtea sa, iar episcopul i-a trimis ca ostatic pe un nepot al său, apoi stăpînul meu, cu o parte din oamenii săi, a pornit în întîmpinarea <episcopului> care ieşise din cetate cu mai bine de două sute de călăreţi. După ce s-au întîlnit şi s-au schimbat saluturile cuvenite, obişnuite între principi, au discutat o bună bucată de vreme apoi s-au întors la locuinţele lor.

În timpul acesta, domnul Antonio a fost bine primit de cei din cetate şi tratat cu multă cinste şi ospătat împreună cu ceilalţi nobili, cu bucate alese şi felurite bunătăţi; tot la fel a fost ospătat şi nepotul episcopului de către nobilii noştri de la curte.

Oraşul Sibiu este aşezat la şes, nu e prea mare şi e înconjurat cu ziduri: este foarte puternic mulţumită unui mic rîu, care îi face înconjurul, şi e aşezat pe un deal, pe care se ridică palatul unde locuieşte episcopul, o clădire foarte mare şi foarte frumoasă cu vederea asupra întregului oraş şi a cîmpiei dimprejur.

Plecînd de aci, stăpînul meu a ieşit din Transilvania şi a intrat în Ungaria, unde a ajuns mai întîi la Oradea[38]; aci a fost întîmpinat de Emeric

---

[33] Numirea fără asentimentul lui Zápolya a unei persoane care fusese condamnată de acesta indică spiritul în care venea Gritti în Ungaria. Pentru acele ocne vezi şi *Hurmuzaki*, II/4, pp. 39—40, doc. 23.

[34] În text: *a dimandato Tomaso Nadasde (= adimandato)*. Toma Nádasdy (1498—1562) joacă un rol important în luptele care s-au dus între Ferdinand şi Zápolya. Mai întîi partizan al lui Ferdinand, trece în 1529 în tabăra lui Zápolya care îi dăruieşte, la rîndul său, cetatea Făgăraşului cu domeniul ei. Se împotriveşte la numirea lui Gritti ca guvernator al Ungariei (1531) şi-şi atrage prin aceasta ura marelui demnitar turc. După moartea lui Gritti părăseşte definitiv pe Zápolya şi trece de partea lui Ferdinand.

[35] *Cebin*. Sosirea în faţa Sibiului a avut loc înainte şi nu după etapa la Cluj.

[36] Sibiul rămăsese ultimul centru de rezistenţă al partidei lui Ferdinand în Transilvania. Vezi I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareş, Fürst von Moldau*, Viena, 1908, p. 98 şi passim.

[37] Nicolae Gerendi, episcopul Transilvaniei, reprezentantul lui Ferdinand.

[38] *Varadino*. Oradea nu făcea parte din Transilvania, ci din regiunile anexe numite *Partes* sau *Partium*.

Czibák[39], episcopul de acolo, care i-a dat stăpînului meu, după cum e obiceiul, daruri de preț, și el lui.

Oradea este un oraș mic așezat în cîmpie fără nici un fel de ziduri sau alte întărituri de orice fel, și este o episcopie de cea mai mare însemnătate, fiind învestită cu puteri spirituale și temporale[40], așa cum au toate celelalte episcopii din acest regat. Are în acest oraș un castel, o clădire puternică și foarte frumoasă, în care se află locuința episcopului și biserica episcopală. [E amintit regele Ladislau cel sfînt și mormîntul său de la Oradea ca și statuia sa pe soclul său înalt.]

p. 35 Plecînd de aci și trecînd Tisa, un rîu foarte mare, numit de cei vechi „Tibischo", stăpînul meu sosi, în iulie din acel an 1532, la Pesta.

[Urmează descrierea Budei, expunerea rolului lui Gritti în campania din 1532 contra lui Ferdinand și tratativele de pace între Ferdinand și Soliman I.]

Pe cînd solii lui Ferdinand tratau cu Soliman armistițiul sau pacea, după cum aveau împuternicirea, a venit un curier din Viena cu scrisori de la Ferdinand către Soliman, în care Maiestatea Sa se plîngea că pe cînd solii săi se aflau la Constantinopol și tratau pacea dorită, Emeric Czibak, episcopul de Oradea și vicevoievodul Transilvaniei, a pornit cu armata să ocupe un castel al său din acea provincie, numit Hunedoara[41], care castel este foarte puternic, fiind săpat în stîncă, deasupra unui munte, neputîndu-se pătrunde în el, decît cu o funie trasă de o macara. Aflînd acest lucru, Soliman a însărcinat pe stăpînul meu să scrie numaidecît episcopului să ridice asediul; și așa s-a și făcut. Episcopul nu numai că nu a vrut să asculte de porunca sa, ba mai mult chiar, urmînd
p. 36 mai departe cu // asediul, a și ocupat castelul pe care nici n-ar fi putut să-l dobîndească în alt chip, el neputînd fi luat cu asalt.

Aflînd de pierderea castelului, Ferdinand a scris îndată solilor săi ca aceștia să se plîngă lui Soliman de acest lucru, spunîndu-i că nu era drept, nici cinstit, ca, în timp de armistițiu și tocmai cînd se trata pacea, oamenii lui să asedieze și să ocupe cu forța cetățile sale. Se poate crede că Soliman, scîrbit de asemenea lucruri și cele ce mai aveau să urmeze (cum vom arăta la rîndul său), a poruncit stăpînului meu să pedepsească pe acel episcop[42].

În acest timp, Soliman plecă cu o mare oaste, pentru a merge în Persia contra Sofiului[43]. Dar mai înainte a trimis înapoi pe solii lui Ferdinand și a

---

[39] *Czibak*. Avea mari proprietăți în comitatul Bihor; partizan statornic al lui Zápolya, acesta îl numește — fără a fi fost cleric — episcop de Oradea, iar în 1533 îl însărcinează cu guvernarea Transilvaniei. Pentru rolul jucat în aceste împrejurări vezi I. Ursu, *op. cit.*, p. 106 ș.u.

[40] Episcopul de Oradea era totodată și comite de Bihor.

[41] *Ugnat-var* (Hunyadvár).

[42] Se vede clar că autorul, exploatînd acest incident povestit și de Tranquillo, caută să motiveze uciderea mișelească a lui Czibak, atribuindu-i sultanului porunci fanteziste.

[43] Sofi sau Sufi — șahul Persiei.

poruncit stăpînului meu să se întoarcă în Ungaria şi să se întîlnească cu regele Ioan pentru a trata pacea cu Ferdinand...

După plecarea lui Soliman în Persia, cum s-a mai spus, a plecat şi Khair ed-Din paşa[44], zis Barbarossa, cu o armată mare şi s-a îndreptat spre Barbaria[45] şi tot atunci a plecat şi stăpînul meu spre Ungaria cu o trupă de o mie de călăreţi şi o mie de pedeştri, parte turci şi parte greci, între care se aflau 200 de ieniceri din garda lui Soliman, pe care acesta îi dăduse pentru paza lui personală. Mai a luat cu sine şi pe al doilea fiu al său, Petru, pentru a-l pune în stăpînirea marelui comitat al Maramureşului; acesta era un copil de 12 ani...

Stăpînul meu a plecat, după cum am spus, la 15 mai în anul 1534 şi a urmat chiar acelaşi drum // pe care îl urmase mai înainte[46] şi a fost întîmpinat p. 37
şi cinstit cu daruri de sangeac begii provinciilor pe unde trecea, cum am spus mai sus. El a mers pe acest drum pentru că avea însărcinare din partea sultanului ca, ajungînd la Tîrgovişte, să scoată tributul pe care domnul Ţării Româneşti îl plăteşte în fiecare an şi care este de 13 000 de ducaţi; întrucît acel domn[47] se scuza că nu îi putea plăti atunci acea sumă de bani. De aci stăpînul meu a trimis ca stafetă un turc la Soliman (care, după cum arătam mai sus, trecuse în Asia pentru a se lupta cu perşii) cu înştiinţarea că a putut scoate de la domnul Ţării Româneşti plata datorată, şi că totuşi (?) trebuie să facă rost <şi> de alţi bani[48]. După plecarea stafetei au venit la stăpînul meu solii lui Petru[49], domnul Moldovei, şi i-au adus multe daruri, el oferindu-se prin solii săi să-i stea la îndemînă cu braţul <său>, cu bani, cu oameni şi cu tot ceea ce ar fi de nevoie. Stăpînul meu a adus multe mulţumiri solilor şi a trimis prin ei, domnului Moldovei, în dar, patru cai turceşti prea frumoşi, veşminte de aur şi mătase foarte bogate şi multe dulciuri alese, dăruind şi solilor îndeosebi haine mîndre de mătase.

A plecat apoi din ţinutul Tîrgoviştei cu toată oastea sa şi a luat-o spre Transilvania şi la 6 iulie a sosit la Braşov[50]. Aici a fost întîmpinat de fiul său,

---

[44] *Ayradin Bassa* (Kairedin Barbarossa), unul din cei mai de seamă marinari ai secolului al XVI-lea. Ca guvernator al Algeriei, s-a pus sub protecţia sultanului Selim I; Soliman I l-a mai numit ulterior amiral al tuturor flotelor sale (1535—1544). Era un duşman al lui Gritti.

[45] E numit astfel teritoriul de pe coasta nordică a Africii, în care sînt cuprinse statele Libia, Tunisia, Algeria, Marocul.

[46] În anul 1532.

[47] Vlad Vintilă de la Slatina (septembrie 1532 — august 1535). Ştirea despre încasarea tributului este suspectă ca şi tăcerea asupra incidentului cu boierii veniţi la Gritti.

[48] *Accisandolo (acusandolo? avisandolo?) che: haveva potuto riscuoter da quel Sigre (Signore) la pension debita, e che pero gli bisognava far nova provisione di danari.* Formularea este destul de ambiguă, lăsînd impresia că avem de-a face cu o frază negativă din care s-a omis din greşeală negaţia: che <non> haveva... etc. *pero* = şi totuşi, şi *de aceea.*

[49] Petru Rareş.

[50] *Brazzovca* (!)

domnul Anton, care venise de la Buda pînă aci pentru a-i ieşi înainte, împreună cu Ioan Dóczy[51], tezaurarul regatului Ungariei, şi Urban Batthyány[52], nobil croat, cu studii la Universitatea din Padova, cărturar desăvîrşit în limba greacă şi în cea latină ca şi în limba vulgară, viteaz în luptă, foarte ager la minte şi la judecată şi cu cele mai bune purtări, în sfîrşit, înzestrat cu toate acele însuşiri rare pe care le poţi dori la un suflet nobil. Pentru toate aceste merite, pe care le cunoştea domnul guvernator, îl numise pe Batthyány care comanda atunci 200 de călăreţi[53], comandant[54] al întregii oştiri. Au venit aceşti domni în întîmpinarea stăpînului meu, însoţiţi de patru mii de călăreţi unguri înarmaţi după cum le e obiceiul şi cu cai foarte buni. Oastea întreagă şi-a aşezat tabăra în cîmpia Braşovului şi conducătorii oraşului au venit cu nenumărate daruri, să
p 38 sărute mîna domnului guvernator[55], şi împreună cu ei şi mulţi nobili unguri // pentru a-l recunoaşte de căpetenie a lor şi de guvernator al întregului regat al Ungariei. Printre aceşti seniori erau şi Gothard Kun[56] şi Ştefan Mailat[57], oameni cu mulţi şi foarte puternici aderenţi în aceste părţi; stăpînul meu i-a primit cu multă cinste, dăruindu-le şi cai şi veşminte mîndre, împăcînd apoi, ca guvernator general, cu multă înţelepciune şi dreptate, toate pricinile civile şi criminale dintre ei.

În timpul acesta, Emeric Czibak, episcopul de Oradea şi vicevoievodul Transilvaniei, răsculase tot poporul din această provincie cu gîndul ca, atunci

---

[51] *Dóczy*. Partizan al lui Zápolya, trecut cu totul de partea lui Gritti, care l-a numit viceguvernator şi vicetezaurar, el însuşi fiind guvernator şi tezaurar al Ungariei. Avea comanda a 200 de ostaşi călări. A pierit împreună cu Gritti la Mediaş.

[52] *Bachiani*. Nu era croat, ci dintr-o veche familie de magnaţi unguri. În 1526 era secretar al regelui Ludovic al II-lea folosit de acesta în misiuni secrete (vezi I. Chr. Engel, *Monumenta Ungrica*, p. 218). Acesta îşi datoreşte faima uciderii lui Czibak. Mai tîrziu fiind tezaurar al reginei Isabella Zápolya, a fost otrăvit de Martinuzzi. Pentru felul cum se manifesta acest suflet „nobil", vezi mai sus aprecierea lui Tranquillo, precum şi relaţia de faţă.

[53] Vezi relaţia lui Museo unde cifra e de 300 de călăreţi.

[54] *Fargente* (corect: *sargente maggior*).

[55] Gritti.

[56] *Gothard Kun*, general al lui Zápolya, era descendent al unei familii nobile, originară din secuime. Fusese ales de Dieta ţinută la Turda căpitan al Transilvaniei. Împreună cu Mailat, care ţinea Făgăraşul, şi cu Czibak, episcopul de Oradea, numit de Zápolya, voievod al Transilvaniei, după moartea foarte recentă a lui Stefan Báthory, el reprezenta o forţă ce se putea opune unei încercări a lui Gritti, care venea cu o întreagă oaste de unguri şi turci, avînd şi o trupă de români, dată de domnul Ţării Româneşti. El nu a murit, mai apoi, sfîşiat de cîini la Constantinopol (!) împreună cu Stefan Mailat, cum afirmă autorul la capătul povestirii sale, ci la asediul Oradiei în 1536.

[57] *Mailato*. Nobil român din Ţara Oltului, la început partizan al lui Ferdinand, care-i încredinţează împreună cu Perenyi cetatea Făgăraşului, trece foarte curînd de partea lui Zápolya, care, după moartea lui Czibak, îl numeşte voievod al Transilvaniei (1534—1540). Trecînd dintr-o tabără în alta, ajunge să-şi creeze o situaţie preponderentă în Transilvania, din care va încerca să facă un stat de sine stătător. Luat prizonier de turci în 1541, moare în 1550 în Cele şapte turnuri la Constantinopol. Vezi, Béla Majláth, *Majláth István*, Budapesta, 1898; Oct. Popa, *Ştefan Mailat*, Braşov, 1932.

cînd noi ne vom găsi prin munți, să se arunce asupra noastră și să ne măcelărească. Nimeni dintre noi n-a putut înțelege gîndul care l-a împins pe acest episcop să facă o asemenea ispravă nenorocită; — decît că a fost îndemnat poate de nefericita fire a ungurilor (care nu văd de loc cu ochi buni în țara lor pe străinii de nici un fel, fie mari sau mici) și astfel nici el nu vedea cu ochi buni măreția domnului guvernator, sau că se temea în adevăr că acesta era însărcinat să-l pedepsească pentru vina de a nu fi dat ascultare poruncii sultanului, de a ridica asediul castelului lui Ferdinand, cum am arătat mai sus.

Aflînd această veste[58], domnul guvernator a împărtășit-o în taină lui Dóczy și a hotărît să pună mîna pe Emeric. Astfel, trimise îndată după Urban Batthyány și-i porunci ca în noaptea aceea chiar să ia cu el, dar cu cea mai mare grijă cu putință, o trupă bună de călăreți, pînă la 500 de oameni, parte unguri și parte turci, bine înarmați, și să meargă să-l caute pe Emeric Czibak, despre care fusese înștiințat, prin spionii săi, că se afla cu tabăra dincolo de rîul ce se numește Mureș[59], la o depărtare de zece mile italiene[60], și găsindu-l să-l ia prizonier și să i-l aducă. Batthyány plecă cu această poruncă și se îndreptă spre acel rîu, pe care-l trecu, prin vad, împreună cu ceata lui și acolo prinzînd străjile episcopului și, aflînd de la ele unde se găsea stăpînul lor, le taie capul ca să poată îndeplini cu mai multă siguranță ordinul primit. Pe la miezul nopții Batthyány ajunse în locul unde poposise episcopul, care se afla atunci, cu o parte din ceata sa, într-un sătuleț[61] sub cortul său întins lîngă biserica satului. În liniște, făcînd cît mai puțin zgomot au tăiat frînghiile // cortului, apoi un p. 39
turc a coborît de pe cal, l-a apucat pe episcop, prin surprindere, și cu hangerul i-a tăiat capul pe care l-a pus într-un sac; Batthyány apoi se întoarse în grabă la Brașov și îl înfățișă domnului guvernator. Acesta se afla, în acel moment, șezînd la ușa cortului său în tovărășia mai multor nobili unguri, între care se găseau Gothard Kun și Ștefan Mailat. Văzînd acel cap, pe care îl cunoșteau, se tulburară cu toții.

Stăpînul meu, băgînd de seamă acest lucru, le zise: „Nu le-am poruncit eu aceasta. Eu îl voiam viu, și nu mort", vădind multă durere, întocmai ca Iuliu Cezar, cînd trădătorul din Egipt îi înfățișă cinstitul cap al marelui Pompei. Acei domni își luară rămas bun în tăcere, se întoarseră în corturile lor și peste noapte fugiră la casele lor. În tabără se auzeau pretutindeni mari murmure, căci fiecare își spunea părerea sa asupra acestui fapt; și îndeobște toți erau foarte întristați din această cauză ca de o prevestire a unei nenorociri viitoare. Stăpînul meu

[58] Adică despre pregătirile lui Czibak.
[59] Greșit, în loc de Olt.
[60] 1 milă italiană = 1 852 m.
[61] E vorba de satul Felmer, care însă nu se afla dincolo de Mureș, cum greșit afirmă autorul, ci în apropierea Oltului, la cîțiva kilometri de Făgăraș, unde intenționa de altfel să meargă Czibak. Vezi I. U r s u, *op. cit.*, p. 114.

trimise capul în oraşul Braşov, călugărilor franciscani, ca să-l înmormînteze, şi în aceeaşi seară dădu taberei semnalul de plecare.

În ziua de 21 iulie, stăpînul meu plecă cu toată oastea din tabăra de la Braşov şi se îndreptă spre Mediaş[62] unde ajunse în ziua de 27 şi tăbărî cu toată oastea în apropierea acestui oraş, care se află în Transilvania, aşezat într-o vale înconjurată de cîteva dealuri ce-l domină, şi unde se află biserica cea mare întărită întocmai ca un castel destul de mare.

În acelaşi timp, un nepot al răposatului episcop numit Nicolae Pataki păstra în ascultarea sa poporul ridicat de unchiul său — dînd de ştire tuturor că voia să răzbune moartea celui ucis. El se îndreptă către toţi nobilii din Ungaria şi Transilvania, către secui şi către mulţi alţii din vecinătate, ca să-i vină în ajutor împotriva stăpînului meu, făcîndu-le cunoscut că acesta avea cu sine un foarte mare tezaur şi puteau astfel să scoată cîştiguri însemnate. A fost foarte uşor să cîştige inimile acelora care veniseră pentru o asemenea treabă, fiind cu toţii foarte lacomi de pradă. Între cei care au venit erau şi Gothard Kun şi
p. 40 Ştefan Mailat, şi aceştia fiind ostaşi încercaţi // şi cu numeroşi aderenţi li s-a încredinţat lor conducerea acţiunii; în scurt timp se adunară peste 40 000 de călăreţi şi nenumăraţi pedeştri[64].

Stăpînul meu aflînd că era ameninţat din spate de o armată mare, condusă de atîţia nobili aţîţaţi de lăcomie, se hotărî să se retragă în oraş cu toată oastea sa, gîndind că, prin primirea de noi ajutoare din diferite părţi, îşi va putea spori forţele. Chemă deci la sine pe magistraţii acelui oraş şi le aduse la cunoştinţă că, aflînd că Nicolae Pataki se apropie din spate cu o armată mare, aşa cum prevăzuse el, a hotărît, pentru siguranţa sa, să se retragă pentru cîteva zile în oraş, cu toţi oamenii săi. <Magistraţii> se lăsau foarte greu, nu voiau cu nici un preţ să-i dea oraşul pe mînă şi stăpînul meu, văzîndu-i atît de îndărătnici, luă hotărîrea de a-i aresta; ducîndu-se la îndeplinire acest lucru şi aflîndu-se ei în atare primejdie îi predară cetatea pe mînă, cu condiţia ca oraşul să fie păzit seara <şi> de străjile lui şi de ale lor, şi ca ei cu familiile lor şi cu avutul lor să se retragă în biserica cea mare, care era, cum am arătat mai sus, un fel de cetăţuie. În această ţară este obiceiul ca în fiecare oraş şi chiar în sate, biserica mai mare — dacă sînt mai multe — să fie întărită ca un castel, iar dacă e numai una, aceea să fie prefăcută în fortăreaţă[65]; aceasta pentru a putea scăpa din timp de incursiunile[66], pe care obişnuiesc să le facă adesea unii, mai ales cînd au ca spioni <tot felul de> negustori care trec din loc în loc.

---

[62] Megieş.

[64] v. *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. IV, Braşov, 1903, p. 502. Era o armată „populară" formată mai ales din „ţărani slab înarmaţi".

[65] Şi Tranquillo şi Museo spun lămurit că e vorba de cetăţuia din Mediaş şi deci nu de o biserică întărită. Della Valle însă ştie că există asemenea biserici şi presupune că ar fi vorba de una dintre acestea.

[66] În text greşit: „*corriere*" în loc de „*correrie*".

Stăpînul meu se mulţumi numai cu oraşul, lăsînd cetăţuia în mîna orăşenilor, pentru a se adăposti în ea împreună cu avutul lor; dar aceasta după părerea multora n-a fost o socoteală bună, deoarece tocmai faptul că cetăţuia se afla în mîna acelor oameni a fost cauza morţii stăpînului meu, cum voi arăta la locul său.

Aşadar, stăpînul meu intră cu toate trupele sale în oraş la 14 august[67], unde şi le cantonă în voie; a doua zi după Sf. Rochus[68] oastea duşmană ajunse în apropierea oraşului şi-şi aşeză tabăra la vreo două mile italiene depărtare de oraş. Atunci stăpînul meu încredinţă apărarea oraşului lui Urban Batthyány, numindu-l căpitan general al acelei acţiuni, ca unul în care avea cea mai mare încredere, şi-i porunci să aibă grijă să pună străji la // ziduri, să le schimbe des, p. 41
<să vadă> să nu le lipsească nimic şi să le cerceteze necontenit. Batthyány îndeplini toate acestea cu cel mai mare zel, punînd străji la ziduri pretutindeni unde era nevoie şi ţinînd tot timpul trupele sub arme. Totodată trimise la Buda pe polonul Ieronim Laski[69] (care venise cu stăpînul meu de la Constantinopol, sperînd să obţină, pentru slujbele sale credincioase şi pentru marea sa destoinicie, voievodatul Transilvaniei) cu scopul de a mijloci cu turcii ce se aflau în armata de la Dunăre pentru paza Budei ca ei să coboare din vasele[70] lor şi să vină în ajutorul lui. Regele Ioan[71], care se afla pe atunci la Buda, puse să-l aresteze pe Laski şi-l închise în castel sub pază foarte mare şi apoi chemă pe sangeac begul care era comandantul armatei de la Dunăre şi-i vorbi astfel: „Soliman te-a trimis cu oaste la Buda pentru a păzi această cetate, şi astfel nu poţi pleca de aici sub nici un cuvînt". Şi pentru ca sangeac begul să n-aibă pricină de plecare . . . îi făgădui să meargă el însuşi în ajutorul stăpînului meu, cu un mare număr de călăreţi, şi în urma acestor îndemnuri sangeac begul a consimţit să rămînă la armata sa. În ziua următoare, regele Ioan plecă din Buda cu o mie de călăreţi unguri bine înarmaţi şi veni la Oradea, unde poposi cu toată curtea sa, şi pe cei o mie de călăreţi, împreună cu mulţi alţii recrutaţi la Oradea, îi trimise în ajutorul ungurilor şi împotriva noastră. Cauza care l-a făcut pe rege să devină duşmanul nostru nu poate fi de loc înţeleasă decît presupunînd că a fost cuprins de vreo bănuială şi de gelozie[72], văzînd că stăpînul meu venea în Ungaria atît de puternic şi cu mijloace atît de bogate şi însărcinări însemnate din partea lui Soliman. În aceleaşi zile, cînd trimisese pe Laski la Buda, <stăpînul meu> ceru şi sangeac begului din Nicopole să-i vină cît mai degrabă în ajutor cu un număr cît mai mare de oameni. Ungurii, duşmani, pentru a împiedica sosirea ajutorului care putea veni, închiseră trecătorile cu un foarte mare număr

[67] *La vigilia della madonna d'Agosto.*
[68] 17 august.
[69] Inexact, venise din Ungaria. Titlul de voievod al Transilvaniei îl purta de mai de mult.
[70] *Dismontasseo in terza* (= terra).
[71] Ioan I Zápolya.
[72] *Gelosia di Stato.*

p. 42 de // oameni, atît pedeştri cît şi călări, încît sangeac begul de la Nicopole n-a putut trece cu nici un chip prin aceste locuri[73], mai degrabă din cauza tăriei naturale a poziţiei — trecătorile fiind în munţi şi foarte înguste — decît datorită vitejiei ungurilor care le păzeau.

Se aduse la cunoştinţa stăpînului meu că Petru, voievodul Moldovei, îi trimitea în ajutor 12 mii de călăreţi; aceştia şi sosiră peste cîteva zile după înştiinţare, dar se alăturară duşmanilor noştri de afară, spre răul nostru. Văzînd acest lucru, stăpînul meu se hotărî să treacă la luptă, şi în dimineaţa zilei de 10 septembrie scoase o mare parte din trupele sale afară din oraş şi le aşeză în ordine de bătaie; împărţi cavaleria în trei sau patru escadroane şi infanteria într-un batalion, dar duşmanii nu voiau să iasă din lagărul întărit, căci erau cu toţii aşa de bine întăriţi în şanţuri, că nu li se putea face nici un rău, mai ales că era lipsă de artilerie. Înţelegînd că nu se putea face nimic, se hotărî să se retragă mai degrabă în oraş decît să meargă la Nicopole, aşa cum îl sfătuiau să facă mulţi dintre ai noştri, şi să-şi urmeze drumul spre Ungaria prin Belgrad; cum nu a vrut să consimtă la aceasta s-a închis în oraş; în fiecare zi aveau loc hărţuieli cu destule pierderi şi dintr-o parte şi din alta.

Într-o seară, stăpînul meu chemă la sine pe domnul Anton, fiul său, pe Ioan Dóczy, pe Urban Batthyány, şi pe Kasim paşa[74], comandantul ienicerilor din escorta sa, şi se sfătui cu ei ce era de făcut cu privire la împresurarea lor. Fiul său spuse că ar fi de părere, dacă ar găsi cu cale şi tatăl său, să iasă afară din oraş şi ori să lupte şi să-şi continue drumul, ori să ia calea întoarsă, mai înainte ca duşmanii să se întărească şi mai mult, şi să ajungă şi mai îndrăzneţi. Batthyány zise „Părerea mea este, dacă n-aveţi nimic împotrivă, să încercăm să ajungem la o înţelegere cu duşmanii noştri, pentru că împresurarea noastră e plină de primejdii“, şi a adăugat multe în sprijinul acestora pentru ca să se pornească la înfăptuirea celor arătate. Dóczy a lăudat cu multe cuvinte frumoase propunerea lui Batthyány şi temeiurile <sale> adevărate şi puternice. Kasim paşa era de părere ca să se iasă din oraş în ordine de bătaie şi dacă duşmanul se va arăta tot astfel ca în zilele trecute, să se îndrepte în ordine strînsă spre Nicopole. Stăpînul meu încuviinţă propunerea lui Batthyány şi hotărî ca Dóczy să meargă să trateze cu inamicul . . .

[Urmează o digresiune despre un sfat dat de Gian Giacomo Trivulzio lui Carol al VIII-lea regele Franţei.]

p. 43 În dimineaţa următoare trimise un trîmbiţaş să dea de ştire lui Ştefan Mailat şi Gothard Kun să vină să parlamenteze cu Dóczy, şi astfel şi o parte şi cealaltă s-au întîlnit pentru a trata împreună afară din oraşul Mediaş, pe cîmp, însoţiţi de destulă armată de pază şi de o parte şi de cealaltă, cu toate că se dăduseră ostatici. Tratativele au durat vreo trei sau patru zile, dar nu s-a putut

---

[73] Afirmaţie gratuită.

[74] *Cassin Bassa.*

ajunge la nici o înţelegere; cauza a fost, după cum s-a aflat din urmarea faptelor, că duşmanii unguri ar fi făcut orice înţelegere cu stăpînul meu, dar ei voiau <să le fie dat> pe mînă, Dóczy; căci, ziceau ei, // episcopul fusese ucis din vina p. 44
lui, şi nu din vina stăpînului meu. Dar despre acest lucru Dóczy n-a spus nici o vorbă stăpînului meu de teamă ca acesta să nu-şi schimbe gîndul şi să trimită pentru a trata înţelegerea pe fiul său Anton, sau pe altcineva care i se părea potrivit.

Neputîndu-se ajunge la o înţelegere, în ziua de 28 septembrie, oastea duşmană ieşi din lagărul întărit şi veni în cîmp deschis sub zidurile oraşului, fără să-şi sape şanţuri sau altfel de adăpost, ştiind că în oraş nu mai aveau praf de puşcă pentru artilerie; ceea ce era adevărat. De îndată ce stăpînul meu îşi dădu seama că se afla împresurat de inamic, temîndu-se de mai rău, a poruncit oamenilor săi să se înarmeze şi să se urce pe ziduri pentru a lua măsuri pretutindeni unde era nevoie. Peste noapte, inamicul a pus în poziţie de luptă opt tunuri mari cu care începu să bată zidurile în colţul oraşului din acea parte unde îşi aşezaseră tabăra moldovenii, care erau despărţiţi de unguri printr-un mic pîrîu ce curgea la mijloc, între cele două armate.

Artileria a continuat să tragă pînă a doua zi la ora 4; apoi a încetat, deoarece, pînă la această oră, zidul se surpase pe o lungime de mai bine de patruzeci de paşi. Totuşi oraşul nu era descoperit, deoarece înăuntru fusese ridicat din lemn şi pămînt un meterez cu mult mai tare decît zidul însuşi. Inamicii, văzînd acest lucru, n-au dat semnalul pentru atac, ci au rămas cu cavaleria lor neclintiţi, în ordine de luptă. Stăpînul meu a făcut atunci semn[75] seneşalului său să aducă oamenilor băutură şi mîncare, şi mergînd spre cvartir pentru a se îngriji de aceasta au auzit deodată detunături puternice de archebuze. Preceptorul domnului Petru, fiul stăpînului meu, se duse la fereastră să vadă ce se petrecea şi văzu că orăşenii, care se retrăseseră în cetăţuia bisericii, făceau semne duşmanilor cu un steag alb, loveau cu ciocanele în clopote şi cu glas tare strigau: „Intraţi, intraţi în oraş, că acum e timpul potrivit“. Ucideau pe ai noştri cu focuri din flinte bine ţintite, astfel că tot oraşul fu răscolit; prin oraş se auzeau trîmbiţele noastre care dădeau alarma. Văzînd noi acest lucru, am lăsat cele ale hranei de o parte şi încălecînd, am aşteptat în faţa locuinţei stăpînului meu, (care // se afla în faţa cetăţuii) să înceteze împuşcăturile inamicului, apoi, îm- p. 45
prăştiindu-ne, ne-am dus în galop la locul unde îl lăsasem pe stăpînul meu, care se şi încredinţase şi văzuse şi el însuşi trădarea orăşenilor, şi, voind să ia cît mai devreme măsuri împotriva acestor tulburări atît de primejdioase, trimise un turc îmbrăcat moldoveneşte, să vorbească cu comandantul moldovenilor[76] şi să vadă dacă acesta i-ar putea mijloci salvarea. Turcul se întoarse în <oraş>

[75] În text greşit „*molto*“ în loc de *moto*.

[76] Toader, logofătul lui Petru Rareş. Vezi U r s u I., *Die auswärtige Politik des Peter Rareş, Fürst von Moldau*, pp. 111—116.

şi vorbi în taină cu stăpînul meu, dîndu-i o scrisoare; acesta de cum o citi încălecă, trimise după domnul Petru, fiul său, şi-i porunci să meargă afară cu turcul acolo unde-l va conduce. Şi astfel plecă cu el şi merse la comandantul moldovenilor. Turcul se întoarse în oraş şi ajungînd la stăpînul meu vorbi din nou în taină cu domnia sa; şi el chemă atunci pe domnul Anton, fiul său, şi-i porunci să meargă cu acel turc unde-l va conduce. „Tată, îi zise acesta cu însufleţire, de vreme ce tot trebuie să murim, să murim mai bine cu armele în mînă". Iar el îi răspunse: „Fă ce ţi-am spus, şi nu-mi mai mări durerea". Domnul Anton porunci să i se dea o mantie albă, o îmbrăcă şi ieşi din oraş cu acel turc care-l conduse acolo unde se afla domnul Petru fratele său. În acelaşi timp veni un turc, în fuga calului spre stăpînul meu şi strigă: „Domnule, domnule, ungurii pradă tabăra voastră". Domnia sa întrebă dacă duşmanii au pătruns în oraş. El <turcul> răspunse: „Nu, ostaşii voştri, ungurii sînt cei care pradă". Stăpînul meu se miră mult de una ca asta şi mustră tare necredinţa ungurilor: tocmai oamenii lui să-l trădeze? şi întorcîndu-se spre mine îmi porunci să mă duc să văd dacă era adevărat ceea ce i se spusese. Eu, după ce am văzut cu ochii mei prădăciunile, m-am întors şi am spus că era foarte adevărat. El nu răspunse nimic altceva decît că mulţumea lui Dumnezeu pentru toate.

Turcul care condusese pe cei doi copii ai lui afară din <oraş> se întoarse înăuntru. Văzînd că purta la capelă o ramură verde, îl întrebai dacă acesta era semnul lagărului inamic; el răspunse <că da> şi-l întrebai dacă cunoştea şi parola, şi el îmi răspunse că <parola> era „Dumnezeu şi sf. Gheorghe". Cînd am văzut că norocul l-a părăsit pe stăpînul meu, că treburile sale ajunseseră
p. 46 rău // şi că totul era pierdut, m-am hotărît, din dorinţa de a mă salva — cum este în firea fiecăruia — să port şi eu acel semn. Am intrat deci într-o grădină din apropiere, şi luînd o ramură de piersic, mi-am legat-o deasupra coifului[77]. Stăpînul meu văzînd că soarta îi era potrivnică şi că toate planurile sale erau la pămînt, după ce s-a gîndit cîtva timp se întoarse către noi, care îl însoţeam şi ne vorbi cu cuvinte prieteneşti şi blînde, astfel: „Mă doare foarte mult că gîndul cu care v-am adus cu mine în aceste părţi nu s-a împlinit. Căci dacă aş fi ajuns în Ungaria, după cum doream, voiam să vă arăt prin fapte vouă, tuturor servitorilor mei credincioşi, dragostea pe care o am pentru voi şi să vă arăt cît de mulţumit eram de slujba voastră, dînd fiecăruia o răsplată vrednică de ea. Acum însă, deoarece soarta invidioasă de binele altuia ne-a zădărnicit planurile şi ne-a spulberat orice nădejde, trebuie, să mă plec voinţii lui Dumnezeu şi să îndur totul cu voie bună şi resemnare; iar voi, pătrunzînd cu mintea voastră tainele din inima mea, să vă mulţumiţi cu bunăvoinţa mea. Altceva nu vă pot da, pentru că am pierdut totul. Atît vă pot spune că nu veţi avea nimic de suferit, deoarece inamicul numai pe mine mă vrea. Staţi deci liniştiţi şi nu vă

77 Această mărturisire nu se potriveşte cu urmarea povestirii unde autorul pretinde a fi fost dintre ultimii credincioşi rămaşi pe lîngă Gritti.

înspăimîntați". Cei care se aflau atunci lîngă el și cărora le-a spus aceste cuvinte erau magnificul domn Ioan Gritti, o rudă de a sa, turcul care condusese pe fiii lui afară din oraș și eu doar cu patru flăcăi[78], pentru că toți ceilalți din oamenii noștri fugiseră de teama dușmanilor care, chemați de orășenii din cetățuie, intraseră în oraș și măcelăreau cu o furie sălbatică pe toți aceia care le ieșeau în cale.

Unul din acei servitori ai săi care stăteau în preajma lui îl întrebă unde voia să meargă, spunîndu-i că nu ar trebui să se dea pe mîna moldovenilor, deoarece știa bine cît de mult îl dușmăneau, amintindu-i de cursa pe care i-o întinseseră, în anul trecut[79], cum s-a spus mai sus, pentru a-l măcelări cu toți ai săi. El îi răspunse că atunci erau alte vremuri, și ca dovadă, stăpînul meu îi dădu în mînă scrisoarea comandantului moldovenilor, pe care i-o adusese acel turc, ca s-o citească. <Scrisoarea>era scrisă în latinește și cuprindea următoarele:
„Domnule Gritti, // ieșiți afară fără nici o teamă cu fiii, cu lucrurile și servitorii p. 47
<Domniei Voastre> și cu cine doriți, căci noi vă făgăduim pe Dumnezeu, pe fecioara Maria, pe cele patru stihii, pe pîine, pe vin, pe spada noastră, că veți fi în siguranță și oriunde veți voi să mergeți, veți avea escortă sigură. Spre încredințarea acestei făgăduieli vă trimitem această scrisoare, pecetluită cu pecetea domnului nostru Petru al Moldovei"[80].

Servitorul, după ce citi scrisoarea o înapoie domniei sale prea strălucite, care o băgă în buzunarul dolmanului; apoi <servitorul> îi răspunse: „Se împlinesc acum patru ani de cînd vă slujesc în împrejurări fericite și mi-ar părea <că aș cădea> în cea mai mare vină dacă v-aș părăsi în acest ceas de mare cumpănă. Ce se va întîmpla cu Domnia Ta, se va întîmpla și cu mine". Și astfel ieși din oraș; nu a rămas nimeni care să nu iasă împreună cu Domnia Sa, afară de magnificul Ioan Gritti.

Dincolo de poarta orașului se afla în partea stîngă a drumului o mlaștină, iar în dreapta un zid lung de o bătaie de archebuză. Cînd am ajuns la capătul zidului, am putut vedea tot lagărul dușmanilor noștri și mai ales pe acela al domnului Moldovei care își așezase tabăra (cum s-a spus) în partea aceasta. Parte din aceștia, moldoveni ca și unguri, se cățărau în neorînduială pe zidul orașului, și parte intrau în oraș.

De cum ne văzură dușmanii, veni un oștean călare gonind înaintea noastră. Stăpînul meu se întoarse spre turc, care era cu noi, și îl întrebă dacă îl cunoștea <pe oștean> și el răspunse că nu, și adăugă: „Să ne oprim și să vedem ce vrea să spună". Cînd ajunse în dreptul stăpînului meu, călărețul îl izbi cu un pumn în spate și întorcîndu-și repede calul, îi smulse din cap căciula de samur. Domnia Sa nu făcu nimic ca să se apere, căci nici nu se putea apăra.

---

[78] *Rogazzi* (ragazzi).

[79] Autorul afirmă că acest fapt s-ar fi petrecut în 1532, deci cu doi ani mai înainte.

[80] Afirmație cu totul neverosimilă, ca toată scena citirii scrisorii pecetluite cu pecetea domnului, pe care Gritti o poartă în buzunar!

deoarece era slăbit de boală și aceasta era ziua cînd îi veneau frigurile[81], care a fost și ultima din viața sa.

Cînd văzui această faptă atît de josnică însufleții pe servitori prin cuvinte ca să mă ajute, să-l pedepsesc pe acel cîine și în aceeași clipă îl izbii cu calul și străpungîndu-l cu spada dintr-o parte în alta îl doborîi la pămînt; servitorii îl măcelăriră cu hangerele[82]. Stăpînul meu, întorcîndu-se spre noi, striga pe turcește[83] „ingitima, ingitima", adică „nu faceți asta, nu faceți asta". Iar noi <strigam> „Să ne întoarcem stăpîne în oraș că sîntem trădați". Dar el răs-
p. 48 punse cu hotărîre: „<Oamenii> aceștia sînt aci pentru // mine, nu pentru voi: întoarce-te tu, ca să poți scăpa, și dacă Dumnezeu te ajută să te întorci la Veneția, povestește sărmanului meu bătrîn tot ceea ce ai văzut"[84].

Pe cînd vorbea astfel moldovenii se apropiau în mare goană de noi și eu, văzînd că forțele mele nu ajungeau ca să-l apăr față de atîția oșteni care păreau niște lupi înfuriați, m-am hotărît să fug în oraș și așa am și făcut, cu mare primejdie a vieții.

El (stăpînul meu) <fu prins de> moldoveni și condus la corturile lor. Veniră apoi ungurii ca să-l ia din mîinile moldovenilor pentru că așa fuseseră înțeleși; iar ca celelalte prăzi pe care aveau să le mai facă moldovenii, să le rămînă lor.

Stăpînul meu[85] fu foarte mirat cînd văzu că moldovenii își călcaseră credința și asigurările pe care le dăduseră și se plînse tare de acest lucru, făgăduindu-le apoi că dacă îl salvează, după cum îi făgăduiseră, le va da 100 000 de ducați. Aceia răspunseră că nu puteau face altfel decît să-l dea în mîna ungurilor, deoarece așa se înțeleseseră; iar el adăugă pe deasupra: „Băgați bine de seamă ce faceți; căci știți doar că eu reprezint pe Soliman; și acestea sînt însărcinările pe care mi le-a dat"; și zicînd acestea le scoase din buzunarul dolmanului și le arătă. Aceia le-au luat dar nu i le-au mai înapoiat, ci l-au dat pe el numaidecît pe mîna ungurilor care l-au dus la cortul lui Ștefan Mailat și Gothard Kun.

---

[81] *Delle sua febre cartana.*

[82] Invenție pură.

[83] Amănunt ciudat. De ce trebuia Gritti să vorbească pe turcește cu della Valle și cu cei patru „flăcăi" despre care nu s-a spus nicăieri că au fost turci? Vezi mai sus p. 335 contradicția flagrantă dintre afirmația dintîi și inventarea acelui „servitor" căruia Gritti îi dă să citească scrisoarea latinească a moldovenilor.

[84] Prin cuvintele acestea, atribuite lui Gritti, della Valle își justifica fuga, ale cărei împrejurări le-a potrivit cît mai dramatic pentru a-și arăta devotamentul.

[85] Relația uciderii lui Gritti nu este făcută pe baza unor constatări directe, și nici pe ale unor mărturii serioase culese după aceea, ci este o romanțare cu elemente inventate ca scoaterea din buzunar a împuternicirii sultanului (!) sau tocmeala cu moldovenii cărora le oferă 100 000 de ducați sau apoi cu Mailat și Kun, cărora le oferă în afară de prada făcută 200 000 de scuzi!

Sosind aci cei doi domni îl întrebară pentru care cuvînt a pus el să-l omoare pe episcop. El răspunse că nu făptuise nici odată un astfel de asasinat, adevărul era că el îl voia pe episcop viu și nu mort, pentru a afla cauza care-l mînase să răscoale populația din Transilvania împotriva sa.

Soldații unguri, ca niște cîini turbați, strigau în gura mare: „Ucideți pe turcul acesta", și Mailat îl înștiință numaidecît că moartea lui <era hotărîtă>. <Stăpînul meu> îi răspunse: „Băgați bine de seamă ce faceți, căci toți știți că eu reprezint persoana lui Soliman și că am fost altă dată ales de către Maiestatea Sa Regele Ioan și de voi domnii și baronii țării, guvernator general și comandant al armatei și apoi confirmat de sultan. Fiți siguri, deci, că Soliman va ține seama de aceste fapte și le va socoti ca o jignire adusă chiar lui și va căuta // să o răzbune cu armele, fapt care va fi spre marea pagubă p. 49
a Ungariei; și voi veți fi de vină. De aceea mulțumiți-vă cu atît și lăsați-mă să mă întorc la Constantinopol și pentru aceasta *făgăduiesc să vă dau, în afară de prada pe care ați făcut-o, 200 000 de scuzi*". Crudul Mailat îi răspunse: „Domnii aceștia îți vor moartea". Iar el le zise cu blîndețe: „Sanguis meus super vos et super filios vestros[86]; deci pentru numele lui Dumnezeu, căutați să terminați mai repede, dar mai înainte îngăduiți-mi să-mi împlinesc datoria față de sfînta biserică, ca să mor creștinește". Ceea ce îi făgăduiră. După aceea <Mailat> îl dădu pe mîna cîtorva oameni de ai săi ca să-l ucidă. Dar nimeni nu voia să-l ucidă[87]. Atunci veni în față un nobil și îi zise: „Domnule, dacă vreți să-mi dați mie încălțămintea pe care o are în picioare, am să-i tai eu capul". Dorința i s-a împlinit îndată și el nemilosul *cu o lovitură de spadă îi tăie <capul>*[88].

Așa s-a sfîrșit viața stăpînului meu Ludovic Gritti. Capul lui fu trimis voievodului moldovean, Petru, iar corpul fu trimis a doua zi de acei domni la Mediaș, ca să fie îngropat în biserica Sf. Francisc. Acel călău îi trase din picioare cizmele care erau din postav de culoare violetă și găsi în buzunarele lor două pungi pline cu pietre scumpe de foarte mare preț și le vîndu lui Nicolae Pataki (care era nepotul lui Emeric, cum am spus mai sus) pentru 38 de galbeni ungurești și un cal[89].

Această întîmplare mi-a fost povestită de servitorii care au avut norocul să scape și pe care i-am întîlnit la curtea regelui Ioan, după ce am fost eliberat. Îmi spuseră că au fost de față la tot ce s-a întîmplat. Pe lîngă aceasta am auzit și pe mai mulți domni unguri vorbind despre aceasta, mai ales pe Pataki, pe cînd eram prizonierul lui. Acesta le povestea castelanului și altora care

---

[86] „Sîngele meu <să cadă> asupra voastră și asupra copiilor voștri", ceea ce constituie un blestem. Nu se înțelege cum de a putut fi rostit cu blîndețe.

[87] În text greșit: „*Viderlo*", în loc de „uciderlo".

[88] Pentru aprecierea veracității acestei părți a relațiunii vezi și relația lui Ag. Museo p. 367.

[89] Suma nu corespunde valorii presupuse a acestor giuvaere.

rămăseseră acasă, şi nu se ferea de mine, oriunde ar fi fost, încredinţat că nu înţelegeam limba lui — aşa cum mă prefăceam.

Cînd am intrat în oraş am aruncat mai întîi spada[90] în mlaştină împreună cu teaca ce era legată de oblîncul[91] şeii (deoarece purtam la coapsă iataganul potrivit obiceiului ţării, pentru ca să nu fiu recunoscut datorită spadei). Mă hotărîi să ies împreună cu ungurii pe poarta care ducea la tabăra lor, pentru că între tabăra ungurilor şi aceea a moldovenilor trecea o mică apă care ve-
p. 50 nea // în oraş şi punea în mişcare nişte mori. Acestea le-am făcut pentru că înţelegeam destul de bine limba lor şi pentru că eram îmbrăcat ca ei şi purtam aceeaşi insignă şi ştiam numele taberei; de aceea nu mă temeam de loc că ei m-ar recunoaşte şi chiar cînd eram în tabăra lor am auzit un vlăjgan care venea în fuga unui căluţ[92] cu o suliţă mică în mînă şi care spunea în limba ungurească: „voi da şi eu în turcul ăsta"; mă întorsei într-acolo unde îmi arăta fugind flăcăul[93] şi văzui trupul unui bărbat mort, gol, pe pămînt, trunchiat de cap şi înţelesei din cuvintele tînărului că acela era trupul stăpînului meu, cum şi era în adevăr. De aceea l-am lovit[94] pe băiat cu calul şi l-am împins, astfel încît l-am silit să se lase de isprava sa jalnică şi rău gîndită şi am trecut mai departe prin tabăra aceluia; nu am fost recunoscut de nimeni şi m-am dus unde mă călăuzea soarta. Apoi nu prea departe de tabără, am găsit un sat şi de cum am ajuns în el am văzut o femeie care mă întrebă al cui slujitor eram şi unde mă duceam. Eu i-am spus că eram slujitorul episcopului Transilvaniei[95] şi că mă duceam să găsesc pe domnia sa pentru a-i duce vestea morţii lui Gritti şi a celor întîmplate. Ea îmi spuse: „Fiule, nu te duce, căci ţăranii sînt în drum şi te vor ucide pentru că merge zvonul că voi aţi făcut prăzi foarte mari; de aceea şi ei îşi vor partea lor, şi din această cauză au ieşit la drumul mare şi vor face mult rău!"

Auzind această veste, am stat cîtva timp pe gînduri şi apoi m-am hotărît să mă adăpostesc pentru acea noapte la această femeie, căci ea mă poftea cu cuvinte bune şi cu mare stăruinţă. Apoi, noaptea auzii larmă mare <făcută> de oamenii cu caii care erau cantonaţi în acel sat, şi am auzit cum vorbeau ei între ei că se duceau la curtea regelui Ioan să-i povestească despre cele întîmplate; auzind aceasta socotii că erau soldaţi din tabără, precum şi erau, şi mă hotărîi să călăresc în urma lor, făcîndu-mi socoteala (cînd voi fi ajuns

---

[90] *Stovo* (stocco?).

[91] *Arzone*.

[92] *Rondino*. Greşit în loc de: roncino = căluţ de munte.

[93] În text urmează: *didone* (di dona?) fără sens.

[94] E o reeditare a pretinsului gest făcut pentru a-l răzbuna pe Gritti împotriva celui ce-l îmbrîncise şi-i luase căciula de samur (p. 335). Cît priveşte aflarea trupului aruncat în starea aceasta în tabără, ea nu se potriveşte cu afirmaţia autorului de la p. 337, că trupul a fost trimis a doua zi să fie îngropat la Mediaş în biserica sf. Francisc.

[95] Statilius.

la curte) să-mi găsesc vreo căpătuială pentru acea iarnă. Primisem în dar[96] o cergă[97] de la acea femeie şi am acoperit calul ca să se bage mai puţin de seamă[98] şi să nu fiu nici eu recunoscut datorită lui. Aveam de asemenea un suman[99] cu care îmi acoperii dolmanul şi armele pe care le aveam pe spate. Am făcut aceasta pentru a fi mai puţin bătător la ochi faţă de oamenii care mă păzeau // şi pentru a nu fi cunoscut de vreunul din ei; căci era de bănuit p. 51
că petrecînd multă vreme printre ei mulţi trebuiau să mă cunoască după cum şi eu cunoşteam pe mulţi dintre ei. Acea femeie nu a vrut nici o răsplată pentru acele lucruri, nici pentru cină, nici pentru hrana calului, ceea ce mă face să cred că ea era luminată de Dumnezeu să-mi dea ajutor în această împrejurare. Măcar că eu eram în stare de a o putea mulţumi, avînd în buzunarul dolmanului vreo 160 de soldini ungureşti[100], dar lăsasem mult mai mult în tabără, împreună cu alte lucruri scumpe, căci nu avusesem timpul să mă duc să le iau cu mine din cauza primejdiei atît de mari. Opt zile după această întîmplare (urmînd tabăra care se ducea înaintea regelui Ioan), călăuzit de trista mea soartă, fiind recunoscut de ei drept slujitorul lui Gritti, am fost luat prizonier de soldaţii lui Nicolae Pataki[101] şi predat în mîinile sale. Acesta, după cum voi spune la locul potrivit, îmi arătă apoi nişte pietre scumpe şi îmi spuse cum le cumpărase, de la cine şi pe cît, cum <am spus> mai sus; printre acestea se afla o scobitoare de aur care avea în mijloc două pietre scumpe de foarte mare preţ, adică o piatră de rubin de mărimea unui grăunte de bob[102] şi o peruzea de aceeaşi mărime la capătul căreia era un diamant foarte şlefuit şi de foarte mare preţ. Celelalte nestemate erau toate mari şi frumoase şi cum nu se poate mai scumpe, făcînd o avere.

Dóczy a fost prins în cele din urmă de unguri şi ucis pentru că ei aveau — după cum s-a spus — încredinţarea că el fusese cauza de căpetenie a morţii episcopului. Acest lucru l-am auzit de la soldaţii care au trecut noaptea prin satul pomenit şi pe urmă şi de la Pataki.

Dintre oamenii stăpînului meu care rămăseseră în oraş, strălucitul domn Ioan Gritti şi preceptorul[103] domnului Petru au fost salvaţi de Gothard Kun împreună cu o mare parte din unguri. Într-adevăr mulţi turci au murit şi mulţi au fost luaţi prizonieri de duşmani, afară de o ceată mărişoară care număra vreo 200, care strînşi laolaltă, cu armele în mînă[104], porniră să în-

[96] *In cortesia.*
[97] *Schiavina.*
[98] Amănunt de-a dreptul naiv.
[99] *Gabanello.*
[100] *Soldini* — monetă de argint de mică valoare.
[101] Nu se cunosc alte date despre el în afară de cele din relaţia de faţă.
[102] *Un robino in cogholo grande.*
[103] *M. del Sig. Pietro.*
[104] *Con l'armi bassi.*

frunte primejdia[105] și trecură prin armata dușmană, căci nimeni nu i-a întrebat
unde mergeau. Eu nu am văzut nici acest lucru, dar l-am auzit povestit de
Pataki. Turcii luați în prinsoare de moldoveni erau uciși cu o foarte mare
p. 52 cruzime în felul acesta. // Acei <oameni> neomenoși ca niște fiare îi duceau
afară din oraș pe un deal și îi despuiau la piele, punîndu-i să treacă prin mij-
locul lor, iar unii dintre ei îi loveau cum se face cu acei care trec printre
sulițe[106], zdrobindu-i de vii[107], care cu o armă care cu alta; cu care erau loviți
cu cruzime și erau apoi mînați în tabără unul după altul <unde> le tăiau
capul. Ceea ce era o priveliște înspăimîntătoare pentru cei ce o vedeau. Această
cruzime am văzut-o eu, căci cum nu trecusem de mult, nu eram prea departe[108]
<de ei>. Fiii stăpînului meu au fost duși de moldoveni și predați lui Petru,
stăpînul lor — după cum am auzit după aceea — cînd am fost liberat din
mîinile lui Pataki prin bunătatea lui Francisc Frangipan[109], arhiepiscopul de
Kalocsa[110] — chiar de la solii lui Petru, domnul Moldovei, care veniseră la
curtea regelui Ioan unde mă aflam[111], acesta <Petru> a pus să-i ucidă, îne-
cîndu-l pe unul — și acesta era Domnul Petre, și tăindu-i capul lui Anton.

---

105 *Si missero alla ventura . . .*

106 *Passano per le piche.*

107 *Placiandoli nella vita.*

108 *Passando oltra non era lontanus.* Totuși amănuntele date aici nu corespund cu cele date de Museo.

109 *Frangapan*, arhiepiscop de Kalocsa (1528), a fost unul din partizanii cei mai credincioși ai lui Zápolya, care i-a încredințat mai multe misiuni importante în străinătate.

110 *Collocia.* Oraș în Ungaria. Reședință metropolitană de care ținea și episcopia catolică a Transilvaniei.

111 Afirmație tot atît de verosimilă ca și pretinsele informații date de solii moldoveni la o dată și într-un loc ce plutesc în vagul cel mai desăvîrșit.

PETRE OPALINSKI

(? — 1551)

*

Petre Opalinski, castelan de Lodz (1530) şi magistru al curţii (1531) lui Sigismund al II-lea August, fiul regelui Sigismund I şi coregent al Poloniei, a fost trimis la 2 octombrie 1532 în solie la Poartă pentru încheierea unui tratat de „pace perpetuă" care avea să constituie prima acţiune de izolare şi încercuire a lui Petru Rareş şi să pregătească totodată aşezarea turcilor pe o parte din teritoriul Moldovei, ce se va înfăptui în 1538 cînd le va deschide calea spre noi cotropiri.

Drumul spre Constantinopol trebuia să fie tot cel urmat de soliile precedente trecînd prin Buda şi Belgrad. La Buda solul trebuia să-l informeze pe Zápolya de scopul misiunii sale, cerîndu-i concursul diplomatic pe lîngă Poartă şi eventualul ajutor militar dacă ar reîncepe cumva din nou războiul cu Moldova. În acelaşi timp solul trebuia să-l caute oriunde pe Gritti, fie în Ungaria sau la Constantinopol, pentru a obţine sprijinul lui la Poartă. Acest lucru era cu atît mai necesar, cu cît bunăvoinţa sultanului faţă de Polonia se cam alterase în ultima vreme, poate şi din cauza deselor incursiuni polone în Moldova ce au urmat după reluarea Pocuţiei, dar mai ales din faptul că în armata lui Ferdinand de

Habsburg se înrolaseră mercenari poloni. Însuşi Gritti se rostise de curînd cu vehemenţă împotriva acestui fapt al polonilor. Trebuia deci recîştigat pentru cauza lor.

Pacea „perpetuă" s-a încheiat la începutul anului 1533 (după 15 ianuarie). Solul era prevenit de turci că va fi atacat pe drumul de întoarcere de oamenii lui Petru Rareş. I s-a mai spus că acesta pusese să-l urmărească încă de la plecarea sa din Cracovia, spre a fi atacat pe teritoriul lui Ferdinand, pentru a nu da loc bănuielilor. Solul care era încredinţat de adevărul acestui fapt, chiar fără dovezi, şi care se temea şi de trecerea Balcanilor, a călătorit cu pază turcească pînă la Nicopole, de unde a intrat apoi pe teritoriul Ţării Româneşti. Aci se manifestă de îndată efectele noului tratat polono-turc. Domnul foloseşte prilejul trecerii solului pentru a-i asocia ca tovarăş de drum pe trimisul său — Petru Pitarul — care avea să meargă împreună cu el la regele Poloniei spre a-i duce asigurarea devotamentului său şi rugămintea de a-l considera ca pe un fiu şi un devotat al lui... etc. Întrevederea solului cu domnul nu e lipsită de un element dramatic. El e primit în mare taină în „ora a treia" a nopţii, fără de martori în întuneric („fără luminare"), domnul stînd cu buzduganul şi sabia înaintea sa şi la picioare cu doi cîini. Faptul că solul accentuează că *nu erau decît ei doi* îndreptăţeşte presupunerea că ei se puteau înţelege şi fără tălmaci, afară doar dacă totuşi a luat parte la întrevedere şi Petru Pitarul, care ştia desigur despre ce era vorba. Este iarăşi curios cum de a putut să-i dea domnul să citească cele *trei* scrisori ale lui Petru Rareş cînd ei stăteau în întuneric şi cînd a putut totuşi să constate solul că scrisorile erau scrise „rutenice" (cu alfabet chirilic).

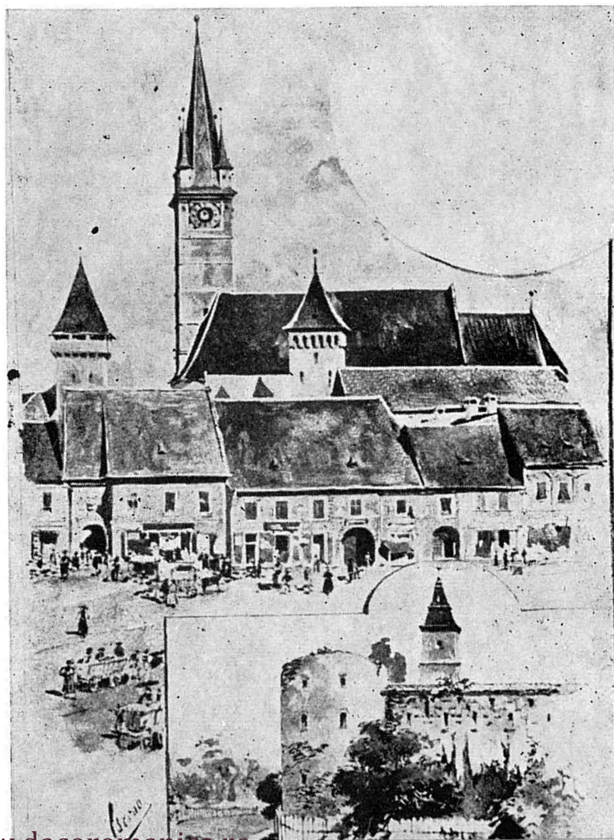
Cu toată spaima solului, el recunoaşte că a străbătut în siguranţă Ţara Românească. Dar la Braşov îl mai înfricoşează judele şi cu tot consiliul orăşenesc, vorbindu-i de recompensele oferite de domnul Moldovei secuilor ca să-l prindă „viu sau mort". Trecînd la Mediaş, el a văzut *cîteva mii de români* din cetăţile lui Petru Rareş... de-a lungul drumurilor... şi a tuturor munţilor... învăţaţi anume ca să-l prindă şi să-l ducă la el... Aflînd că nu s-au arătat nici voievodul şi nici vicevoievodul Transilvaniei ca să-l escorteze mai departe, se opreşte la Mediaş şi aşteaptă „ca şi asediat" mai bine de opt zile, neîndrăznind să iasă din oraş de teama „miilor de oameni" de afară. Şi aci orăşenii din Mediaş îl sperie cu cursele ce i s-ar întinde la Cluj! Solul îşi cîntăreşte sorţii de scăpare. Nu mai rămînea decît o măsură extremă: să fie reţinuţi solii moldoveni din Polonia, şi cei de la Buda spre a putea fi daţi în schimbul lui cînd va încăpea pe mîinile duşmanilor. Dar venirea lui E. Balassa „căpitanul" lui Gritti şi a lui Kesseri cu 500 de călăreţi aduce o rază de speranţă. Nu suficientă totuşi, căci a trebuit ca şi orăşenii din Mediaş să li se alăture pentru a-i oferi solului siguranţa dorită pînă la castelul Gilău al episcopului Transilvaniei (Statilius) care probabil avea să-l ia în grija sa. Dar acum după potolirea spaimei inspirate de Petru Rareş, se iveşte un nou subiect de înfiorare mai grozav: anume frica de a păţi vreo năpastă din partea lui Zápolya, ai cărui sfetnici îl bănuiesc că ar urzi ceva împotriva lui.

Cititorul rămîne cu o îndoială că toată această cursă pusă la cale împotriva lui Opalinski, aşa cum o descrie şi o vede el, este mult exagerată. Căci este evident că, dacă ar fi fost acele mii de oameni masaţi pe drumuri şi pe munţi şi ar fi avut un gînd rău, nu le-ar fi fost greu să-l execute.

Aloisio Gritti (desen reprodus în *Magyar nemzet története*, V, Budapest, 1897, p. 87).

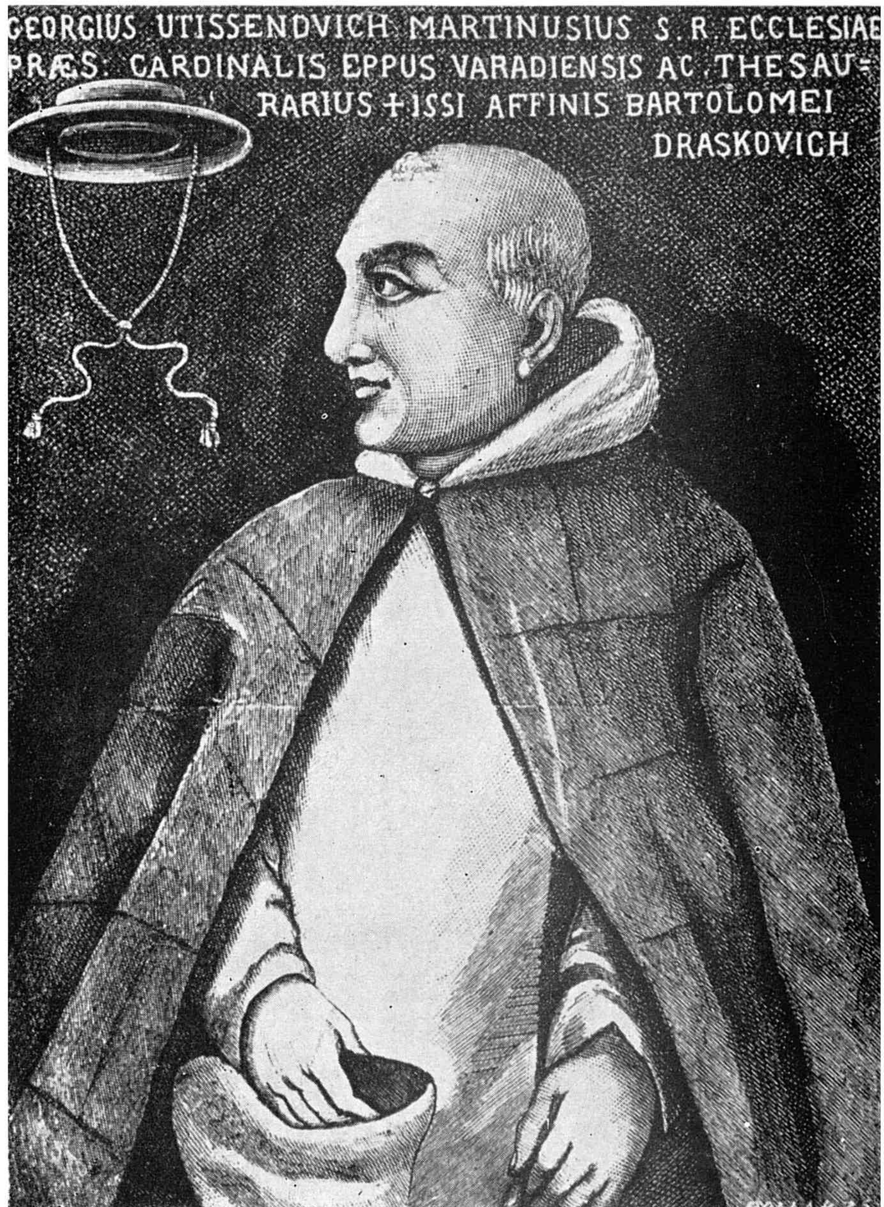

Fortăreaţa Mediaş şi bastionul lui Gritti (după gravura reprodusă în *Magyar nemzet története*, V, p. 107).

Mercenari germani la 1541 (desen reprodus în albumul *Deutsches Leben der Vergangenheit in Bilden*, vol. I, Jena, 1908, p. 256, fig. 869).

Cardinalul George Martinuzzi (după gravura reprodusă în *Magyar nemzet története*, V, p. 159).

Anton Verancsics (dupa gravura reprodusă în *Archivio storica per la Dalmazia*, voi. XIX, fasc. 113, p. 234).

Dar în călătoria sa observăm parcă un crescendo: mai întîi îl sperie turcii cu ce era să fie în trecut, şi el tremură la trecerea Balcanilor, apoi în Ţara Românească îl sperie domnul cu perspectivele de viitor ce-l aşteaptă în Transilvania, şi aşa pe rînd îl alarmează braşovenii şi în sfîrşit medieşenii. Toate acestea se suprapun, şi în scrisoarea din urmă el atribuie domnului unele din spusele orăşenilor de peste munţi sau chiar din propriile sale gînduri. Dovadă că la el este vorba de o stare psihică anormală este faptul că îndată după încetarea spaimei de Petru Rareş el îşi făureşte un nou motiv de groază, o dată ajuns în castelul episcopal al lui Statilius. Ne-am putea întreba dacă aci nu ar fi vorba poate de nemulţumirea acestuia faţă de situaţia creată atît Moldovei cît şi Ungariei încercuite definitiv de turci în cazul ocupării acestor ţări de către sultan. Apoi legătura tot mai strînsă a polonilor cu Gritti, manifestată şi cu prilejul acestui tratat întreţinea bănuielile trezite încă de cîţiva ani asupra adevăratelor planuri ale sultanului şi ale puternicului aventurier veneţian.

Amîndouă scrisorile lui Opalinski au fost publicate în colecţia *Acta Tomiciana*, vol. XV, pp. 189—191, doc. 142 şi pp. 206—214, doc. 151. Ele au fost rezumate sau mai degrabă povestite pe româneşte de I. Corfus în articolul său: *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareş şi Polonia*, publicat în „Romanoslavica", X (1964), pp. 331—332. Despre misiunea lui Opalinski este vorba tot acolo p. 329.

RAPORT CĂTRE REGELE POLONIEI SIGISMUND I[1]

1533

13 martie 1533, Mediaş.

Nu mă îndoiesc că Maiestatea Voastră este
p. 189 mirată de lunga zăbavă a reîntoarcerii mele înaintea Sa, dar nu s-a putut face altfel din voinţa domnului palatin al Moldovei[2], duşmanul Maiestăţii Voastre. Sînt aproape opt săptămîni de cînd am fost lăsat să plec din Constantinopol de către împăratul turcilor[3], şi aş fi fost de mult la Cracovia dacă nu m-ar fi ţinut în loc grozavele curse pe care mi le-a pregătit cu cea mai mare grijă Palatinul Moldovei, atît la ducere cît şi la întoarcere, şi în Moldova, şi în Ungaria, şi în Transilvania, şi prin el însuşi şi prin oamenii săi, şi le pregăteşte mai ales acuma ca să mă poată lua la el viu sau mort.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în culegerea polonă de documente *Acta Tomiciana*, vol. XV, pp. 189—191, doc. 142.

[2] *Palatinus Valachiae*. Polonii folosesc des numirea de Valahia pentru Moldova. Aci e vorba de Petru Rareş.

[3] Soliman I.

Mai întîi să binevoiască Maiestatea Voastră să afle că împăratul turcilor şi Ibrahim paşa[4] au fost înştiinţaţi cît mai neîndoios — şi totodată şi eu — că voievodul îşi pregătise împotriva mea prin anumite locuri ale cetăţilor sale pe care le are în Transilvania, vreo sută de călăreţi, care să mă prindă sau să mă omoare cînd mergeam la sultan, şi să se îngrijească mai ales să mă aducă viu la el, voind prin aceasta să împiedice negocierile Maiestăţii Voastre cu împăratul. Dar cu mila lui Dumnezeu eu am scăpat cum nu se poate mai bine de aceste curse şi am ajuns teafăr la Constantinopol.

Apoi din nou la Constantinopol am fost prevenit[5] şi mi s-a spus sigur că la întoarcerea mea îmi sînt pregătite şi în Ţara Românească[6] şi în Ungaria aceleaşi curse, şi încă şi mai mari, şi mai ales în Munţii Balcani ai turcilor din vecinătatea Ţării Româneşti, prin care <munţi> m-au condus turcii pînă la Nicopole. Din Nicopole am mers de-a dreptul la palatinul Ţării Româneşti, Vlad voievodul[7], cu care am tratat multe lucruri, după săvîrşirea cărora a trimis la mine dorind să se poată întîlni noaptea cu mine sau la el sau la locul meu de găzduire. Eu m-am arătat gata să merg la el şi am fost în taină în ora a treia a nopţii. Îmi făcu cunoscut că avea să-mi spună un lucru tainic şi de mare însemnătate pentru mine. // Am venit <în întuneric>, fără lumînare p. 190
în cămăruţa sa[8] unde l-am găsit — fiind doar noi doi — şezînd cu buzduganul[9] şi sabia[10] înaintea sa şi cu doi cîini. A început a zice: „Văd că voi sînteţi solul regelui Poloniei ce trataţi pacea comună, şi <sînteţi> un om bun, vreau pe credinţa voastră să vă descopăr o taină pe care să nu o ştie nimeni, deoarece priveşte viaţa voastră: de aci încolo[11] trebuie să trăiesc în bună vecinătate cu regele vostru, precum şi vreau, şi voiesc să încep de pe acum să mă port drept şi cu credinţă faţă de el şi să mă îngrijesc de primejdia voastră şi de ocara (?)[12] ce s-ar aduce regelui. Domnul Moldovei[13] a trimis la mine trei soli cu trei scrisori ca să mă convingă în multe chipuri şi să mă roage să poruncesc supuşilor mei să vă răpună şi să vă ucidă pe cînd vă urmaţi drumul, arătîndu-se gata să răspundă la aceste fapte cu toată prietenia sa, zicînd că această faptă îmi este de mare trebuinţă şi mie ca şi lui, şi zicînd că se poate săvîrşi în aşa mare taină încît să nu ştie nimeni de unde vine. Şi a zis: „Eu lucrul acesta vi-l dezvălui în taină şi ca la spovedanie. În ţara mea voi sînteţi în siguranţă, dar în alte locuri să fiţi cu grijă pentru siguranţa voastră pentru

[4] *Ibrahim Basscha,* favorit al sultanului şi mare vizir (1523—1536).
[5] *Precaverunt* (praecaverunt).
[6] *Multania.*
[7] Vlad Vintilă.
[8] *Ad stubam.*
[9] *Bulawa.*
[10] *Zabla.*
[11] *Postquam iam.*
[12] *Regis levitati.*
[13] *Palatinus Bogdan Valachiae.*

care eu vă voi ajuta precum[14] pot". A vrut ca eu să citesc scrisorile moldoveanului[15], dar eu n-am putut să le citesc căci erau <cu litere> ruteneşti[16]. Eu i-am mulţumit domnului palatin în numele Maiestăţii Voastre şi i-am spus că de aceea îl îndemna acela[17] pe Domn la aceste fapte, pe care el însuşi nu îndrăznea să le săvîrşească din cauza împăratului, pentru ca să-l atragă pe domnul palatin în această primejdie şi să-l facă prin aceasta să fie urît de împărat şi duşmănit de rege de care el însuşi se teme, şi încă altele de acest fel despre falsitatea omului. Deci sub paza strălucitului domn Vlad voievodul am străbătut în siguranţă Ţara Românească pînă la hotarele Ungariei[18].

Am venit apoi în Transilvania unde am găsit de-a lungul tuturor drumurilor fără deosebire pe unde trebuia să trec, pe secui[19] pe români şi pe toţi supuşii palatinului Moldovei din cetăţile pe care le are în Transilvania pregătiţi şi învăţaţi şi înarmaţi, ca sau să mă prindă, sau să mă ucidă şi să împiedice treburile Maiestăţii Voastre. Iar eu, fugind de aceste curse, am sosit pînă la cetatea Mediaş[20], în care după ce a înţeles el că mă aflu acolo, a trimis îndată cîteva mii de oameni de jur împrejurul cetăţii unde sînt acum, ca să mă pîndească cu luare aminte şi apoi cînd aş ieşi, sau să mă prindă, sau să mă ucidă. Pe deasupra a mai făgăduit tuturor, şi supuşilor săi şi unor oameni străini răsplăţile cele mai mari pentru oricare din ei m-ar duce la el viu sau mort. Aşadar, înconjurat de aceşti oameni, eu sînt aci în această cetate Mediaş încă de opt zile, ca şi cum aş fi asediat, căci nu pot nicidecum ieşi de aci fără primejdie, nici eu şi nici orăşenii. Negreşit domnii medieşeni ar vrea cu tot dinadinsul să-mi vină în ajutor, dar văd că nu pot ţine piept la atîţi oameni pe care îi văd că sînt bine instruiţi şi pregătiţi şi mai ales se tem de alte curse şi mai primejdioase dinspre Cluj[21], căci ei ştiu că mi s-au pregătit aceste curse prin tot locul, iar orăşenii se tem nu numai pentru mine, dar chiar şi pentru ei. Pentru orice întîmplare aşadar am vrut să vestesc pe Maiestatea Voastră despre acest lucru, fie că i-ar sosi scrisoarea mea, fie că nu, pentru care lucru sînt în îndoială scriind acestea. Iar dacă ar ajunge în mîinile Maiestăţii Voastre, rog prea smerit să binevoiască să reţină la ea pe solii palatinului Moldovei ce aud că
p. 191 ar fi acolo, pînă la întoarcerea mea. Aud că ar mai fi şi alţi // soli la strălucitul rege Ioan[22] cu privire la care voi cere de asemenea ca să fie reţinuţi la Maiestatea Sa, pentru că dacă s-ar întîmpla cumva rău cu mine să nu ducă

---

[14] *Ubi (= uti?) possum.*
[15] *Valachi.*
[16] *Ruthenicae* = scrise cu alfabetul chirilic.
[17] Petru Rareş.
[18] În realitate ale Transilvaniei.
[19] *Czakloss.*
[20] *Meggessch.*
[21] *Coloswar.*
[22] *Zápolya.*

lipsă Maiestatea Voastră şi de aci şi de acolo de unii prinşi care ar putea fi daţi în schimbul[23] meu în această privinţă. Totuşi eu mă voi sili ca să nu se întîmple cu mila lui Dumnezeu nimic spre jignirea Maiestăţii Voastre şi să poată fi luate măsuri în toată siguranţa în privinţa primejdiei vieţii mele. Despre treburile ce le-am tratat cu turcii nu îndrăznesc să scriu nimic în această scrisoare care nu ştiu de va veni în mîinile Maiestăţii Voastre sau ale voievodului Petru care mă pîndeşte pe mine şi totodată şi pe cei mai mărunţi ce trec pe drum[24].

RAPORT CĂTRE REGELE COREGENT SIGISMUND AUGUST (?)[25]

20 martie 1533, Gilău.

... [Despre pacea cu turcii. I s-a pus în vedere domnului Moldovei să nu mai îndrăznească să calce această pace etc.] p. 207

Am fost şi la palatinul Munteniei[26] cu care am tratat cu succes[27] şi am încheiat înţelegere cu sfetnicii // săi, ca de acum încolo nu numai să facă bine p. 208 să nu vină în ajutor moldoveanului[28], aşa precum se laudă acesta, ci palatinul făgăduieşte Maiestăţii Voastre şi fiului său[29] prea strălucit că va fi ca un fiu şi un devotat al său, iar boierii lui[30] au făgăduit că vor arăta toată supunerea Maiestăţii Voastre şi vor trimite solii lor la Maiestatea Voastră care să confirme acest lucru.

...Apoi, prea luminate rege, să binevoiască Maiestatea Voastră să afle p. 209 că la curtea împăratului am aflat neîndoios că mai înainte de a fi plecat eu din Cracovia, palatinul Moldovei[31] a şi presimţit că voi pleca la turc, şi vrînd să pună piedici la această pace a trimis două sute de călăreţi din cetăţile pe care le are în Transilvania, ca sau să mă prindă sau să mă răpună în vreun loc supus regelui Ferdinand (!)[32] ca să nu fie lipsit de o dezvinovăţire faţă de

[23] *Recompensa.*
[24] *Euntes.*
[25] *Acta Tomiciana*, XV, pp. 206—211, doc. 151.
[26] *Multaniae.* Vlad Vintilă.
[27] *Per honestas occasiones egi.*
[28] *Valacho.*
[29] Se vede deci că şi această scrisoare era adresată tot lui Sigismund I şi nu fiului său Sigismund August, cum se arată greşit în regestul din Acta Tomiciana.
[30] *Domini eius.*
[31] *Valachiae.*
[32] De comparat cu scrisoarea anterioară unde vorbeşte de pregătirile făcute pe *teritoriul cetăţilor din Transilvania stăpînite de el*, deci fără vreo legătură cu Ferdinand. Se constată de asemenea că versiunea iniţială este amplificată în scrisoarea aceasta, în care nu mai e vorba de simpla sa ucidere, ci de prinderea sa pentru a afla de la el toate tainele regelui!

împărat[33] cum că omorul nu s-a făptuit pe pămîntul de sub stăpînirea sa. Acest lucru e cunoscut și de sultan și de pașă. La întoarcere, pe cînd eram la domnul palatin al Munteniei, acesta m-a chemat la el în taină la ora a treia a nopții și mi-a spus să mă feresc, deoarece palatinul Moldovei a trimis la el trei rînduri de scrisori și trei soli ca să-l convingă în multe chipuri și să-l roage ca atunci cînd mă întorc la Maiestatea Voastră să poruncească sau să mă prindă și să mă trimită la el, sau să mă ucidă și să ia toate lucrurile, făgăduindu-i, dacă ar face aceasta, să răspundă la această faptă cu <toată> bunăvoința. „Căci dacă eu" (a zis el) voi avea în mînă pe acest sol care este magistrul curții[34] și care știe secretele regelui și știe de la pașă ce se va întîmpla cu tine și cu mine, le vom ști pe toate, și cînd eu voi cunoaște tainele regelui, atunci regele va înapoia și prinșii, și mașinile de război și voi ajunge ușor la o bună înțelegere". El a voit ca aceasta să se facă în munții Brașovului, în vecinătate cu Transilvania, Muntenia, Moldova[35] și Țara secuilor[36] și care sînt foarte greu de trecut.

După ce am sosit la Brașov, fiind lăsat să plec în voie de la munteni, mi-au spus în taină, și domnul jude și cîrmuitor[37] al Brașovului și domnii consilieri, că secuii au fost învățați și rînduiți de palatinul Moldovei ca să mă jefuiască la reîntoarcerea mea la Maiestatea Voastră și să mă trimită la el, sau dacă nu s-ar putea face altfel, măcar să mă răpună în orice chip, făgăduind oricăruia din ei, de orice treaptă ar fi, o sumă anumită de bani și aceasta mult mai mare dacă m-ar duce la el viu sau (!) mort[38]. Aceste lucruri sînt bine știute pretutindeni de toată lumea de aci. Aud că el tratează despre pace cu Maiestatea Voastră[39], dar planurile[40] acestea pe care le făurește aduc cu ele dușmănie și nu bună înțelegere. Pînă acum, prealuminate rege, am luat măsuri pentru siguranța mea și ferirea de jignire a Maiestății Voastre. Ce va fi cu mine mai apoi, e în mîinile lui Dumnezeu. Am venit apoi la Mediaș unde am găsit cîteva mii de români din cetățile voievodului Petru, de-a lungul drumurilor, al tuturor munților pe unde mi-era drumul, învățați[41] ca să mă prindă și să mă ducă la el. Căci el are aci trei cetăți foarte bune <anume> Cetatea de Baltă[42], Ciceiul[43] și Ungurașul[44], precum și orașul Bistrița, și din aceste locuri

[33] Sultanul Soliman.
[34] *Magister curiae.*
[35] *Valachiae.*
[36] *Ceculiae.*
[37] *Praefectus* (burgmaistru) — Lukas Hirscher („Parvus", Kis Lukács, burgmaistru al Brașovului (1527—1541), pe care Cronica Ostermayer îl numește Klein Lux.)
[38] Desigur sensul e: viu decît mort.
[39] vezi I. Corfus, *op. cit.*, p. 331.
[40] *Incepta.*
[41] *Instructorum.*
[42] *Kikellovar.*
[43] *Czüczul.*
[44] *Balwani.*

i-a strîns pe toţi contra mea. Eu cînd am văzut că lipsesc şi voievodul şi vice-voievodul // ţării[45], şi că nu este cine să mă conducă în siguranţă, am rămas p. 210
aci în Mediaş aproape asediat opt zile. Aşadar <orăşenii> în mare nesiguranţă păzeau zidurile şi cetatea cu grijă pentru ei şi pentru mine.

Iar după aceea au alergat cu călărime numeroasă măritul domn Emeric Balassa[46], căpitanul strălucitului domn guvernator[47], şi măritul domn Mihail Kesseri[48], comite de Valcău[49], pe vremuri tovarăşul meu de învăţătură la Bolonia, şi uniţi cu medieşenii m-au însoţit pînă la Gilău[50] cu cinci sute de călăreţi, şi vrînd să cîştige bunăvoinţa Maiestăţii Voastre nu şi-au cruţat nici strădania nici cheltuiala pentru a întîmpina jignirea Maiestăţii Voastre şi primejdia mea.

Dar acum este altceva care mă înspăimîntă mai mult ca palatinul. [E bănuit de sfetnicii lui Zápolya că ar fi trimis să urzească ceva împotriva acestuia.] De aceea mă tem să nu păţesc printr-un meşteşug oarecare vreo năpastă de aceasta, pe care nu am meritat-o de loc . . .

---

[45] *Palatinum et vicepalatinum terrae.* Voievodul Transilvaniei era Ştefan Báthory; vice-voievozi erau Alexe Bethlen şi Nicolae de Tileagd.

[46] *Emeribalasch.* Magnat ungur, susţinător al lui Zápolya, ajunge prin 1539—1540 voievod al Transilvaniei împreună cu Ştefan Mailat. În anii următori trece alternativ ba la Ferdinand, ba la tînărul Ioan Sigismund Zápolya şi ajunge să-şi creeze o situaţie preponderentă în zona de margine dintre Transilvania de Nord şi Ungaria.

[47] Aloisio Gritti.

[48] *Kesserius.*

[49] *Bolkowc r.*

[50] *Gelu.*

NICOLAIE ISKRZYCKI STAROSTE DE CAMENIȚA

(? — după sept. 1533)

*

Autorul acestei relații, Nicolaie Iskrzycki, era șambelan de Camenița, avînd în 1533 temporar calitatea de „capitaneus" (staroste) de Camenița în lipsa voievodului Podoliei, titularul acestui post. În urma demisiei hatmanului Ian Tarnowski, nemulțumit de a nu fi fost numit castelan de Cracovia după moartea cancelarului care deținea acest post, Iskrzycki și-a asumat și comanda armatei de mercenari tocmită de Tarnowski pentru a păzi granița dinspre Moldova, precum și celelalte rosturi ale sale. Camenița așezată în fața Hotinului oferea prima posibilitate de contact între Moldova și Polonia. Încă din 1533 Iskrzycki a avut prilejul să întîlnească pe unul din solii lui Petru Rareș trimis la Cracovia, anume Avram de Bănila, celălalt, Petru Vartic, fiind reținut un timp la granița polonă. Acești soli veneau într-un moment cînd regele, preocupat de pregătirea unui război împotriva Moscovei, se mutase la Wilna. Tratativele cu Moldova, precum și cu tătarii veniți să ceară daruri, aveau de scop asigurarea neutralității acestora. Dar neacceptarea de către Moldova a pierderii Pocuției a zădărnicit această încercare de normalizare a raporturilor moldo-polone făcută în ciuda faptului că, potrivit noului tratat de

„pace perpetuă", sultanul nu-i recunoştea domnului Moldovei dreptul de a primi sau trimite soli decît numai trecînd pe la Poartă. Aşadar după insuccesul tratativelor oficiale purtate de solii moldoveni, acreditaţi anume pe lîngă rege, Petru Rareş a mai încercat şi calea unor tratative particulare ca cele pornite mai înainte, folosind intermediul voievodului Podoliei Ştefan Lanckoronski. De astădată s-a adresat lui Tarnowski, care l-a trimis pe Iskrzycki în Moldova la domn. Întrevederea era însă dinainte sortită insuccesului, deşi domnul făcuse unele concesii faţă de intransigenţa sa de pînă atunci, renunţînd chiar şi la Pocuţia, dar cerînd să fie despăgubit de pagubele suferite de pe urma incursiunilor polone în Moldova.

Gîndul său era de a ajunge la o rezolvare a conflictului fără amestecul păgînilor care sînt „ca un cîine printre sfinţi". El propune şi o înţelegere pentru a ţine în frîu pe tătari, pe care polonii erau siliţi să-i plătească spre a-şi cumpăra liniştea. Era o încercare *in extremis* de a împiedica destrămarea lumii creştine în folosul turcilor prin amestecul acestora în conflictul moldo-polon.

Textul raportului lui Iskrzycki se află reprodus în *Hurmuzaki*, supliment II/1, pp. 69—70, însoţit şi de o traducere franceză pp. 78—79. A fost publicat în marea colecţie de documente polone *Acta Tomiciana*, XV, pp. 587—591.

Despre misiunea lui Iskrzycki se ocupă şi I. Ursu în *Die Auswärtige Politik des Peter Rareş, Fürst von Moldau (1527—1538)* şi I. Corfus, în *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petre Rareş şi Polonia*, în „Romanoslavica", X (1964), pp. 333—334. Iskrzycki e menţionat de Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 52.

[CONVORBIREA DINTRE ISKRZYCKI STAROSTE DE CAMENIŢA ŞI PETRU, VOIEVOD AL MOLDOVENILOR][1]

1533, septembrie (1—15)

p. 72 Cînd am venit şi am fost dus la dînsul[2], atunci am spus aşa: „Măria Ta ai binevoit să ceri ca să vin la Măria Ta. Eu am venit la cererea şi cu salvconductul Măriei Tale, deci Măria Ta să binevoiască să-mi spuie, care este nevoia pentru care Măria Ta a cerut ca eu să vin."

A răspuns: „De aceea am trimis după tine, pentru că vreau să discut cu tine, ca slugă a Măriei Sale regelui[3] şi ca vecin. Domnul vostru, după ce m-a bătut şi mi-a pustiit ţara, nu vrea să se măsoare pe faţă cu mine. Ar fi mai bine şi mai cuviincios ca să mă despăgubească şi să mi se dea acea bucată de ţară, pe care am cerut-o pentru marile mele pagube, făcîndu-mă prin aceasta îndatorat faţă de dînsul, decît să-şi puie toată nădejdea în păgîni, căci nici-

[1] Traducerea s-a făcut după textul polon publicat de *Hurmuzaki*, supliment, II/1, pp. 72—76 şi controlat şi după textul din Acta Tomiciana, XV, pp. 587—591.
[2] Petru Rareş.
[3] Sigismund I al Poloniei (1506—1548).

odată nu am auzit aceasta: ca un cîine să aibă treabă între sfinți, sau să ajungă la ceva bun. Așa este păgînul între domnii creștini, căci cea mai mare bucurie a păgînilor, și vicleșugul lor, este să ațîțe ceartă între domnii creștini. Măria Sa regele tău, după ce și-a călcat jurămîntul față de mine și mi-a făcut mari pagube, nu vrea să ție seamă de răbdarea mea, pe care o am, nu pentru altceva, ci numai pentru ca să nu se verse sîngele creștinilor".

La aceasta i-am răspuns: „Dacă aș fi știut că voi auzi așa ceva de la Măria Ta și că vei vorbi în acest chip despre regele, domnul meu cel milostiv, care, dacă este vreun domn creștin care să strălucească în lumea întreagă prin virtuți de stăpînitor și prin dreptate, atunci acela este Măria Sa regele, și dacă nu aș fi apărat de salvconduct, atunci aș ști să dau un răspuns cum se cuvine și să dovedesc oricui că Măria Sa regele nu a făcut nimic din cele ce nu s-ar fi cuvenit să facă un domn creștin".

După aceea mi-a spus: „Pentru aceasta te-am chemat, ca să vorbesc cu tine despre aceste lucruri, deci nu trebuie să ții seamă de salvconduct: spune ce gîndești".

După aceea l-am întrebat: „Cînd Măria Ta te-ai urcat în scaun, oare Măria Ta nu ai întărit jurămîntul cu domnul meu și cu țara Măriei // Sale p. 73
regelui, să păzești și să ții pacea încheiată de demult, sau nu este așa?"

Mi-a răspuns: „Măria Sa regele și cu mine am întărit-o între noi".

I-am spus: „Atunci, din ce pricină Măria Ta ai atacat și ai luat acea țărișoară de margine, Pocuția, în disprețul domnului meu, Măria Sa regele, și spre paguba supușilor săi, și Măria Ta ai ținut-o o jumătate de an și cîteva săptămîni. Măria Sa regele, așteptînd ca Măria Ta să te căiești, a răbdat așa de mult. După aceea, Măria Sa regele, văzînd o așa mare nedreptate făptuită în disprețul său, a pus de a fost trimis un număr de oameni acolo. Ce s-a întîmplat după aceea în mai multe rînduri, nu este nevoie să mai amintesc, este un fapt de curînd întîmplat, stăruie în amintirea fiecăruia. Este deci un fapt lămurit că domnul hatman[4] cu acei oameni nu a făcut nimic altceva decît să cucerească și să obțină propria și dreapta țară a Măriei Sale regelui, precum a și dobîndit-o. Las pe Măria Ta să judece, cine este vinovat, cel ce începe sau cel ce urmează după cele începute de altul?"

La aceasta mi-a răspuns: „Eu nu am jurat regelui pentru țara Pocuției, ci pentru coroana Poloniei și țările Rusiei și Podoliei și am trecut peste Nistru, care mă desparte de Polonia, numai după ce oamenii Măriei Sale regelui m-au prădat peste Nistru, și cu aceasta mi se pare că Măria Sa regele și-a călcat jurămîntul".

La aceasta am zis: „Voi spune și pricina acestui lucru, de ce s-a întîmplat așa. După bătălia cu izbîndă de la Obertyn[5] nu s-a făcut nici o năvălire în

[4] Ian Tarnowski, marele hatman al Coroanei, care a condamnat forțele polone victorioase la Obertyn.
[5] La 22 august 1531.

ţara Măriei Tale, ceea ce s-ar fi putut face atunci; însă începutul l-au făcut oamenii Măriei Tale, anume Orîş[6], care a năvălit cu <ştirea> Măriei Tale, cu tătari, în satul Măriei Sale regelui, Ksieza[7], unde au tăiat mulţi oameni şi pe alţii, pe care i-au prins atunci, i-au vîndut ca robi la Cetatea Albă, şi au început lupta după obiceiul păgînesc. Deci, abia după aceea domnul hatman a poruncit să se intre în ţara Măriei Tale; deci începutul a fost înainte de aceasta, aşa cum am mai spus".

La aceasta mi-a spus: „Toate le spui în chip părtinitor". Şi după aceea m-a lăsat să mă duc la gazdă.

După aceea nu m-a mai chemat la dînsul, decît a patra zi. Cînd am venit, nu mi s-a arătat el însuşi, ci m-au primit patru boieri, care mă aşteptau în odaia lui. Mi-au spus că domnul este bolnav, „nu poate să se întîlnească cu tine". Cînd am vrut să mă întorc la gazdă, mi-au spus: „Pane Iskrzycki, ar fi mai bine ca să-l convingi pe domnul tău". Eu am spus că nu sînt nicidecum un sol, ca să pot împăca lucrurile, sau să stărui pentru aceasta şi să schimb ceva. De asemenea persoana mea nu este cea potrivită, care să împace pe nişte stăpînitori aşa de mari. Totuşi aş vedea cu bucurie că se face pace şi nu se varsă sîngele creştinilor.

Boierii au spus: „Ai putea face prin domnul hatman şi prin panii pe care îi vei socoti potriviţi, ca să intervină şi să împace pe domnul nostru cu Măria Sa regele, ca Măria Sa regele să binevoiască să trimită pe solul său. Dacă ar veni solul, atunci lucrul acesta s-ar aşeza cu uşurinţă şi l-ar duce la bun sfîrşit, pentru că domnul nostru, fiind stăpînul nostru, nu se ia întotdeauna după sfaturile noastre şi, precum singur ştii acum, nu dă voie să se spuie un cuvînt despre aceasta, pînă nu va veni solul, ca să se facă pace, ci spune că va face război".

Eu le-am răspuns că oamenii înţelepţi se călăuzesc după faptele din trecut şi făptuiesc după ele. Cine socoteşte că anume lucruri nu vor izbuti, că-i vor
p. 74 aduce pagubă şi nu // folos, nu le face cu plăcere, nici nu încearcă aşa ceva. Şi cu aceasta am plecat.

După aceea, a doua zi am fost chemat de voievod şi mi-a cerut şi m-a rugat, la fel ca mai înainte boierii lui, ca să rog pe domnul hatman şi pe domnii pe care i-aş cunoaşte să intervină la Măria Sa regele, pentru ca Măria Sa regele să binevoiască să-i dea acea ţară, Pocuţia, care este pricină de mare duşmănie între coroana Poloniei şi ţara Moldovei. „Eu nu sînt un domn bătrîn, şi totuşi ţin minte că de patru ori s-a dus război pentru această Pocuţie, care

---

[6] Orîş, boier moldovean, nu apare în sfatul lui Petru Rareş. Un boier cu acest nume apare în timpul lui Despot. Vasile Orîş, probabil un urmaş al său, a fost mare hatman al Moldovei sub Ieremia Movilă.

[7] Ksieza, sat în Podolia (azi în R. S. S. Ucraina), între Nistru şi Braţlav în dreptul oraşului Soroca. Acest nume este omis în traducerea franceză din colecţia *Hurmuzaki*.

nu face cît se cheltuieşte neîncetat pentru ea şi cît sînge s-a vărsat pentru ea. Dacă Măria Sa nu vrea să facă aceasta, atunci să mă despăgubească pentru pagubele mele şi, deşi aceasta nu ar fi destul pentru ele, aş putea face pace. Căci, precum îmi spune solul împăratului tătarilor[8], care este la mine, Măria Sa regele trebuie să-i dea în fiecare an cincisprezece mii de galbeni şi alte daruri în valoare de cinci mii de galbeni. Deci, dacă Măria Sa regele ar face pace cu mine, iar eu mi-aş îndeplini cele cuvenite în slujba lui, atunci nu ar mai trebui să dea nimic tătarilor, căci dacă într-un an ar opri să li se mai dea acestea, aş interveni eu cu toată credinţa şi stăruinţa — dacă tătarii ar intra în ţara Măriei Sale regelui — ca să-i nimicim cu totul şi să fie spre cinstea şi bucuria Măriei Sale. De asemenea milostivirea sa poate să observe răbdarea mea, pe care o am pentru pagubele mele, aşteptînd ca Măria Sa să se căiască, deşi nu am nici o avere, căci de un an şi mai mult mă ţin cu ce mi-a dat, după bunăvoia sa, regele Ianuş[9] prin episcopul Transilvaniei[10]. Iar dacă Măria Sa regele vostru nu va voi să termine cu mine, vezi această icoană a sfintei Învieri, deasupra mea, pe care am jurat şi mai înainte şi jur şi acuma că nu voi înceta şi mă voi răzbuna, chiar dacă-mi voi pune capul; iar acela în care Măria Sa regele are nădejde[11] nu mă va împiedica în aceasta, pentru că eu voi şti cu ce, şi cum, să-i umplu gura[12] şi eu nu voi renunţa, chiar de ar fi să se prăvălească lumea toată asupra mea".

La aceasta eu i-am răspuns că „nu am venit aici pentru aceasta, ca să mă amestec în aceste lucruri, ci crezînd că Măria Ta va trata şi se va înţelege cu mine asupra unor chestiuni de vecinătate şi de graniţă, pentru că în aceste vremi, după datoria slujbei mele, am vegheat ca din partea supuşilor Măriei Sale regelui să nu se întîmple nici o pricină de nelinişte la graniţe, şi astfel şi acum pentru aceea am venit, vrînd să discut despre buna vecinătate şi s-o păstrăm. Dar acele lucruri pe care le-am auzit, nu ştiu dacă aş avea ce să spun şi să dau de ştire domnului voievod al Rusiei şi celorlalţi pani". Şi cu acestea mi-am luat rămas bun de la dînsul.

În timpul cînd am fost acolo, erau de asemenea la dînsul solul tătăresc şi cel al Moscovei, care erau acolo, cînd am plecat; am stat de vorbă cu ei şi cu alţii, de la care nu am putut afla nimic altceva decît că <domnul> este hotărît să înceapă lupta.

---

[8] Sahib Ghirai I, han al tătarilor din Crimeea (1532—1551).

[9] Ioan Zápolya.

[10] Statilius.

[11] Gritti — Petru Rareş ştia de rolul lui în tratativele cu Polonii. Duşmănia lui şi punerea la cale de pe atunci a scoaterii lui Petru Rareş din domnie se manifestă încă din luna iunie a acestui an în convorbirile lui Gritti cu Andrei Teczynski, castelanul Cracoviei, care se opreşte la Constantinopol în drumul său spre Ierusalim. (I. Corfus, *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareş şi Polonia*, în „Romanoslavica", X, 1964).

[12] Aceasta ar permite bănuiala că în 1532 cînd Gritti a ridicat cu vehemenţă chestiunea mercenarilor poloni ai lui Ferdinand de Habsburg, el fusese cîştigat cu bani de Petru Rareş.

AGOSTINO MUSEO

(?—după 1535)

*

Agostino Museo din Treviso, călugăr augustinian, a fost prior al mănăstirii sfînta Margareta din orașul său natal în anii 1524—1526.

În 1526 a însoțit pe solul Veneției Carlo Contarini la Spira și Insbruck. A cercetat apoi ca predicator diferite orașe din Italia, ca Genova și Veneția, unde a stat doi ani (1529—1530), ținînd predici în bisericile San Stefano și San Marco.

Împreună cu fratele său Giuseppe — care era profesor de drept canonic — Agostino a fost chemat de Aloisio Gritti, guvernatorul Ungariei, pentru a iniția în teologie pe fiul acestuia, Antonio Gritti, care deși în vîrstă fragedă fusese desemnat ca episcop ales de Agria (Eger). Amîndoi părăsiră Veneția, ajungînd prin Innsbruck, Nürnberg, Lipsca și Cracovia la Buda, unde se afla Antonio Gritti, pe care Museo l-a însoțit în Transilvania.

A rămas timp de doi ani și jumătate în slujba lui Gritti. După uciderea acestuia la Mediaș, a părăsit Transilvania împreună cu un alt italian, Pietro din Cremona, înapoindu-se prin Buda la Viena, unde îl aflăm în februarie 1535 cu prilejul anchetei făcute asupra uciderii lui Gritti în prezența unui trimis al sultanului. Bănuit a fi un spion al lui Zápolya, puțin a lipsit să nu fie pus la tortură („Magyar Történelmi Tár", III, 1857, pp. 102—110).

De aci avea să se înapoieze în Italia, ca toţi italienii care fuseseră în slujba lui Gritti. Din acest moment i se pierde urma. Singurele informaţii de care dispunem cu privire la viaţa lui Agostino Museo sînt cele aflate din răspunsurile sale la interogatorul la care a fost supus la Viena şi care a fost publicat în „Magyar Történelmi Tár", III, pp. 75—81, sub titlul: *Harmadik emlék T. Museo Ágoston és cremai Péter vallomásai a császári marsall kérdéseire* (Fr. Augustini Musei Tarvisini Constitutio sive Interrogatio a Mareschalco Caes. Mai, sibi et socio Petro Cremensi post facta suum de Buda in Viennam redditum. Anno 1535). O copie a fost trimisă în mare taină de oratorul Veneţiei de la Viena Fr. Contarini la Siniorie.

Povestirea despre uciderea lui Gritti la Mediaş, intitulată: *De expugnatione Megghes*, a fost publicată în aceeaşi revistă maghiară (*ibidem*, pp. 61—74). Această relaţie este mai serioasă şi mai veridică decît povestirea romanţată a lui Francesco della Valle sau rechizitoriul pătimaş al lui Tranquillo Andronico.

A fost folosită de I. Ursu, alături de relaţia lui della Valle, în *Die Auswärtige Politik des Petru Rareş, Fürst von Moldau (1527—1538)*, pp. 106—119.

Relaţia lui Museo e menţionată de Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 50.

RELAŢIA CĂLĂTORIEI ÎN TRANSILVANIA[1]

1534 În ziua de 1 martie, am părăsit Buda împre-
p. 63 ună cu domnul Antonio Gritti, fiul strălucitului domn guvernator[2]. Din ordinul acestui domn guvernator şi după cum îi poruncise <acesta> prin scrisorile sale date din Constantinopol, sus-numitului domn Antonio, şi cu încuviinţarea regelui[3] am plecat de acolo, cu scopul de a veni la Braşov[4], cetate care este aşezată la hotarul Transilvaniei, în apropierea dealurilor şi munţilor ce despart Transilvania de provincia Valahia, ce este numită Transalpina . . .

[Urmează aprecierea autorului asupra numărului de ieniceri aflaţi la Buda.]

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în „Magyar Történelmi Tár" III. (1857), pp. 63—73.

[2] Aloisio Gritti.

[3] Ioan Zápolya, încoronat la 11 noiembrie 1526, rege al Ungariei.

[4] *Brassovia.*

Cînd am ajuns aproape de Oradea[5], ni s-au alăturat slujitorii călări ai domnului guvernator, <care se aflau> pe atunci sub comanda lui Ioan Dóczy[6], viceguvernator şi vistier în lipsa acestui domn guvernator[7], al cărui căpitan general era <tocmai> acest Ioan Dóczy, care slujea cu un număr de două sute de călăreţi, după cum cred, fără a călca adevărul; de asemenea <ni s-au alăturat> Urban Batthyány[8] care slujea cu trei sute de călăreţi ca şi Gaspar Perusich[9], croatul care slujea cu două sute. Cu totul eram cu siguranţă opt sute de călăreţi, după cum[10] cred. În <ziua> sărbătoarei Buneivestiri a Fericitei Fecioare, adică în ziua de 25 martie, eram la Oradea unde am fost primiţi cu cinste de domnul Czibák[11] şi unde am rămas cinci zile, dacă nu mă înşel.

În ziua următoare, am ajuns la Tileagd[12]; de aci am început să înaintăm puţin cîte puţin în Transilvania; adică am mers în fiecare zi două mile ungureşti[13] sau cel mult trei <mile>; iar toată săptămîna sfîntă am petrecut-o în oraşul Cluj unde am luat parte la <slujbele> bisericeşti, ne-am spovedit, ne-am împărtăşit cu toţii şi am sărbătorit cu evlavie ziua prea sfîntă a Paştilor, după cum se cuvine unor preoţi. În care timp, turcii care erau cu noi au locuit în mahalalele acelei cetăţi.

În ziua a doua a Paştilor, am fost la biserică dimineaţa; am prînzit cu p. 64
feţele cele mai de seamă, adică cu domnul Ioan Dóczy şi cu domnul Antonio. După încheierea prînzului, am pornit şi ne-am depărtat de acolo; am mers trei mile şi am ajuns la Turda unde sînt ocnele. Am rămas aci zece sau douăsprezece zile, sau poate <chiar> cincisprezece; în aceste <zile>, domnul Dóczy şi domnul Antonio au ţinut o Dietă cu transilvănenii în vederea venirii domnului guvernator; la acea Dietă au luat parte nobilii transilvăneni cei mai de seamă şi mai aleşi. Aceştia au numit apoi un căpitan pentru Transilvania[14] care a fost domnul Gotthard Kun[15], dîndu-i-se oarecare înlesniri şi mijloace băneşti.

Plecînd de la Turda[16], am ajuns în sfîrşit la Mediaş[17], după patru sau cinci zile de drum.

---

[5] *Waradino.*
[6] *Joanni Docci.* Vezi asupra lui, relaţia lui Francesco della Valle.
[7] Adică vicetezaurar, Gritti fiind tezaurar al Ungariei.
[8] *Bachiany item Urbanus.* Vezi relaţia lui della Valle.
[9] *Gaspar Perusich.*
[10] *Sine dubio vel (= ut) cogito.*
[11] *Cybac.* = Emeric Czibák, numit de Zápolya episcop de Oradea şi comite de Bihor.
[12] *Thelegd.*
[13] Mila ungară avea 7,586 km.
[14] *Pro Transijlvanie republica.*
[15] *Gothard Kun.* Vezi asupra lui, relaţia lui della Valle.
[16] *Torda.*
[17] *Megghes.*

[De aici autorul se duce la Buda și Agria pentru a obține instalarea sa în beneficiile bisericești acordate de Gritti și confirmate de „regele" Ioan Zápolya. Apoi revine la Buda.]

...Am plecat de la Buda și am ajuns în dimineața sărbătoarei „Corpus Christi"[18] la Oradea unde am întîlnit în drum pe toți țăranii, cîți ieșeau din oraș — era ora prînzului — înarmați cu sulițe noi, cu flinte[19] etc. deoarece se vestise în acel ținut că oricine ar avea putință să-și cumpere arme de tot felul, să și le și cumpere, și ca pe deasupra[20] cei care nu ar avea putința <să-și cumpere>, fiind prea săraci, să vină în orașul Oradea, căci aci s-ar da acum fiecăruia arme potrivite. Astfel că toată regiunea supusă domnului Czibák se înarma, nu știu din ce cauză.

Plecat din Oradea, am intrat în Transilvania unde am văzut o mulțime nespus de mare de sulițe <și> de lănci <ce erau cărate> cu căruțele, și anume de cele de care se folosesc călăreții unguri și români, dar întrebînd prin tălmaciul pe care îl aveam cu mine pe țăranii ce mînau carele, încotro aveau de gînd să le ducă, mi-au spus că la Gilău[21]. Căci la Gilău este cetatea domnului Statilius[22], episcopul actual al Transilvaniei; și mi s-a spus că de aici Statilius le va trimite în Moldova, iar aceasta se petrecea aproape de ținutul care se numește Huedin[23], lîngă un sat de pe moșia aceluia. Cum am înoptat în acel sat,
p. 65 o[24] mătușă bătrîioară // ne-a întrebat cine sîntem și încotro mergem, și cînd a auzit de la noi că sîntem slujitorii lui Gritti, într-a cărui întîmpinare aveam de gînd să mergem la Brașov, a scos un oftat, zicînd: „O sărmanilor, unde mergeți? Nu vă veți mai întoarce la noi, căci veți pieri cu toții!" Gospodarul casei a adăugat: „Într-adevăr și noi, sărmanii, ne temem foarte tare să nu avem anul acesta un seceriș nenorocit[25]. „De ce?" spun eu. „De oarece, a zis el, așa s-a vestit ca să ne ridicăm cu toții la semnul și la porunca stăpînirii Transilvaniei, căci domnii Transilvaniei nu vor îngădui ca să treacă Gritti prin acest stat cu turcii, fie că ar aduce pace sau război". Eu am tăcut și, după cum se cuvenea[26], am dat de știre stăpînului meu despre tot ce văzusem și auzisem.

În timpul acesta domnul Antonio și Dóczy veniseră cu armata de la Mediaș la Brașov. Așadar eu m-am dus de-a dreptul la Mediaș și de aci am ajuns la cetatea Sighișoara, apoi la Brașov, de sărbătoarea sfîntului Ioan Botezăto-

---

[18] Joi 4 iunie 1534.
[19] *Pixidibus.*
[20] Superiusq.
[21] *Jalu.* Sat în raionul Cluj, reg. Cluj.
[22] Joan Statilius. Vezi asupra lui relația lui Ercole Dalmatul, p. 314, n. 5.
[23] *Hugnad*, comună, reședința raionului Huedin, reg. Cluj.
[24] *Qudam* — corect: quaedam.
[25] *Ne non pessimus (!) messes hoc anno habere.*
[26] Greșit: *ut docuit* (ut decuit).

rul[27] unde i-am găsit pe toţi <cei> pe care îi lăsasem mai înainte la Mediaş. Este la o depărtare de o sută de mile de Buda.

Aci m-am îmbolnăvit din cauza arşiţei şi din mila Domnului m-am însănătoşit. În acest timp erau trimişi zilnic curieri la Constantinopol <trecînd> de la Ioan Dóczy şi Antonio Gritti spre domnul guvernator şi de la domnul guvernator înapoi la Braşov. Aceştia îl vesteau să nu vină prin Transilvania şi îi arătau şi cauza: <anume> că se organizează facţiuni. Şi că tot astfel îi trimite răspuns şi regele să vină mai degrabă prin locurile pustii din Nandor Alba, din comitatul Timişoarei, adică prin Belgrad. Căci se temeau şi de moldovean[28].

În sfîrşit de sărbătoarea sfîntului apostol Iacob[29], în luna iulie, a fost domnul guvernator în Ţara Românească unde avea treabă cu domnul Ţării Româneşti[30]. Apoi de aci a trecut munţii la 1 august şi a intrat în Transilvania unde şi-a aşezat mai întîi tabăra în cîmpiile Braşovului şi noi tot atunci în acelaşi loc, la o depărtare cam de o milă italiană[31] de oraşul Braşovului.

. . . În tot acest timp, Urban Batthyány fusese pe lîngă domnul guvernator, cînd la Constantinopol cînd în Ţara Românească, mai întîi singur, apoi cu 200 de călăreţi cu care se afla pe lîngă domnul guvernator la ieşirea lui din Ţara Românească. Iar noi toţi ceilalţi ne-am dus în întîmpinarea domnului guvernator, căruia i-am ieşit înainte dincolo de Braşov, pe drumul pe care se merge în Ţara Românească; el era îmbrăcat cu o haină scurtă pe care turcii o numesc manta[32] de fir // iar pe deasupra o haină din damasc[33] purpurie[34] şi şalvari[35] p. 66
de catifea neagră înflorată cu aur; călărea[36] un prea frumos cal de 500 de florini; avea un buzdugan[37] nespus de bogat la şa, scările <de la şa>[38] şi pintenii[39] şi toate podoabele de la harnaşament şi chiar şi de la sabie <erau> de aur şi de argint; avea podoabele valtrapului[40] de aur şi 40 de înaintaşi[41], şi slugi

---

[27] 24 iunie.
[28] Petru Rareş.
[29] 25 iulie.
[30] *Wayvoda Transalpinae* — Vlad Vintilă (1532—1535).
[31] Mila italiană varia, avînd la Roma, Genova şi în Sicilia 1,460 m, în Lombardia 1,785 m, iar în Piemont 2,466 m.
[32] *Mantene.*
[33] *Comoca.*
[34] *Chesmesino.*
[35] *Saluaria.*
[36] *Equitans.*
[37] *Bosdoganum.*
[38] *Staphas.*
[39] *Calcaria.*
[40] *Scuffias.*
[41] *predutes* //, probabil: *praeduces* (= fie călăuze înaintaşi ce alcătuiau avangarda escortei personale a lui Gritti sau *predauci* = Uscoci) cu rosturi asemănătoare acelor ale arnăuţilor din secolele XVI—XVIII. În glosariul lui Bartal acest cuvînt din eroare este asociat cu termenul precedent de *scuphias* fără nici o legătură logică între ele. p. 91

multe, aproape 198 de cămile încărcate, 30 de catîri, patru carete; în una din acestea se afla fiul său cel mai mic, Pietro, împreună cu trei slugi ale sale, în celelalte trei alţi copii, cîntăreţi şi servitori, fiecare din ei pentru o slujbă anumită.

Avea cu el 900 de pedestraşi, aproape 1 000 de călăreţi turci, după cum socotesc, şi în afară de aceştia alţii, fie negustori, fie grămătici etc. Toţi aceştia, adăugîndu-se la armata noastră, puteau să fie cam 2 800 de bărbaţi, cărora li se adăugau 300 de călăreţi români din Ţara Românească (pe care domnul Ţării îi dăduse domnului guvernator) şi noi eram cu totul cam 3 000 de oameni, pedestraşi, puşcaşi[42] şi călăreţi . . .[43], 3 000 şi şi-au aşezat taberele în părţile Braşovului unde se aflau cam 200 de corturi şi 50 . . . 250 . . .

În timp ce ne aflam aici, <căci> am stat aici 13 sau 15 zile, a venit la d<omnul> guvernator— în satul unde ne dusesem să-l întîmpinăm pe domnul guvernator — Statilius, episcopul Transilvaniei, care a fost la acesta în Ţara Românească[43a] şi îl aşteptase multe zile la Braşov, şi <acest> Statilius a venit şi cu Mailat[44] <care este> acum voievod al Transilvaniei, şi acolo au avut nu o dată multe convorbiri cu domnul guvernator. În sfîrşit, după ce au făgăduit multe lucruri domnului guvernator, au plecat episcopul spre Alba Iulia şi Gilău, Mailat spre Făgăraş.

În acest timp s-a răspîndit zvonul că tabăra de la Agria (Eger) era asediată de Francisc Bebek[45] şi Serédy[46] şi se spunea că are nevoie de un grabnic ajutor <şi> Urban Batthyány a fost numit căpitan al întregii armate a domnului guvernator.

În ajunul sărbătorii sfîntului Laurenţiu[47], el este trimis cu 200 de călăreţi şi 500 <de oşteni> aleşi, parte dintre turci, parte dintre unguri în apărarea cetăţii Agria (Eger) (după cum spun şi cred toţi). Dar se pusese la cale, în taină, altceva, anume în noaptea sărbătorii sfintei Clara, la 12 august, domnul Czi-
p. 67 bák a fost măcelărit de aceştia, care au năvălit noaptea, // în tăcere, asupra lui în primul somn pe cînd dormea în cort în preajma bisericii, într-un sat din apropierea Braşovului[48], adică la o depărtare de o zi de drum. Aici unii dintre

[42] *Pixidarii.*

[43] Lacună în text.

[43a] Textul este confuz: *qui etiam ad ipsum fuerat in Transalpinam, et, diebus multis cum exspectarat apud Brassoviam.*

[44] Ştefan Mailat, voievod al Transilvaniei (1534—1540).

[45] *Bebech.* Francisc Bebek de Pelsöcz a înfrînt în 1529, ca partizan al lui Ferdinand, trupele lui Zápolya la Caşovia şi Agria. A trecut alternativ de partea lui Zápolya, Ferdinand şi Isabella, văduva lui Zápolya, fiind ucis în 1556 în urma unui complot urzit împotriva reginei.

[46] Gaspar Serédy, partizan credincios al lui Ferdinand, a ocupat în 1528 cetăţile Likava şi Trenčin, iar în 1530 cetatea Agria (Eger).

[47] 9 august.

[48] În satul Felmer, care se află la 15 km spre nord de Făgăraş.

oştenii domnului Czibák au fost luaţi prizonieri, alţii au fost răniţi <iar> alţii au fost nimiciţi cu totul.

În ziua următoare, capul domnului Czibák însuşi a fost adus de un turc în faţa domnului guvernator, în mijlocul taberei <care se afla> atunci sub Braşov; şi cînd l-a simţit un cîine pe care îl dăruise altădată domnul Czibák lui Antonio Gritti, a început îndată să urle îngrozitor şi să plîngă şi nu s-a oprit, cu toate că a fost gonit şi bătut, şi a urlat prin toată tabăra. Iar domnul guvernator cu faţa mîhnită a văzut acea privelişte a capului tăiat şi l-a chemat pe domnul Laski care se înapoiase în seara dinainte la Braşov <venind> din Ungaria; şi acesta era foarte mîhnit, numai Ioan Dóczy se vedea că tresaltă de bucurie; şi după ce au vorbit cîtva, domnul guvernator a poruncit să fie îngropat cu cinste capul aceluia în biserica cea mare din Braşov, într-un giulgiu curat ce a pus să-i fie adus din cortul său. Iar în ziua următoare, după sfatul lui Dóczy, domnul guvernator a venit spre locul unde fusese ucis domnul Czibák şi după ce am trecut rîul acela[49] (lîngă care am întîlnit în cale pe Urban Batthyány împreună cu tovarăşii săi de arme, înapoindu-se de la isprava <lor>) ne-am aşezat tabăra aproape de rîu, nu departe de un mic deal pe care se afla bisericuţa cîmpenească în care în dimineaţa acelei zile fusese îngropat trupul domnului Czibák pe care îl puseseră în car pentru ca să-l ducă pînă la Braşov — dar care începuse să duhnească greu, măcar că mai apoi a fost strămutat de Mailat la Făgăraş, unde a fost înmormîntat cu cinste (după cum se spune)...

În ziua următoare, am sosit, pe ploaie, în apropiere, adică dincolo de satul unde fusese decapitat domnul Czibák; şi l-am găsit încă arzînd şi fumegînd şi am privit locul acela cînd am trecut dincolo de el spre o pădure şi acolo ne-am aşezat tabăra pentru două zile; de aci, în sfîrşit, am ajuns la Mediaş unde ne-am aşezat tabăra în cîmp, lîngă rîu; căci <orăşenii> nu au voit să ne primească în oraş, ci zidiseră toate porţile afară de una, înaintea căreia şi în dosul căreia puseseră pază de bărbaţi înarmaţi. Am stat aşadar <cantonaţi> în cîmp pînă în ajunul sărbătorii sfîntului Bartolomeu, 23 august.

În <tot> acest timp, judele (primarul) şi juraţii ieşeau adesea <din oraş> p. 68
<venind> spre tabără. Ei au adus cupe de argint aurite în dar domnului guvernator, domnului Antonio şi domnului Pietro, totuşi deoarece domnul guvernator fusese înştiinţat[50] de anumiţi trimişi <ai săi> că un număr de domni din Transilvania ridică şi adună oaste împotriva sa, a hotărît, după sfatul lui Dóczy, să intre în cetatea Mediaşului pentru ca să se apere acolo de duşmani, lucru pe care l-a înfăptuit Dóczy prin vicleşug, căci atunci cînd au fost chemaţi judele şi fruntaşii cetăţii la Dóczy, domnul guvernator a poruncit să fie reţinuţi pe cînd duceau tratative[51] în cortul aceluiaşi Dóczy şi nu le-a dat drumul

---

[49] Oltul.
[50] În text: *factus et* (corect: factus est).
[51] *Conpatantes* — desigur: compacantes.

pînă ce nu i-au deschis cetatea; nici nu s-a lăsat să nu pună în acea noapte pe Gaspar Perusich să amenințe că, dacă nu ar deschide îndată cetatea din porunca judelui, întreaga <sa> oștire va lua cu asalt orașul de îndată. Aceștia au făgăduit că în dimineața următoare se vor supune neîntîrziat, ca pînă atunci să golească, noaptea, casele de bunurile lor și să și le păzească în castel. Dimineața am intrat în orașul Mediaș; și toți, lăsîndu-și casele goale, în afară <doar> de merindele <care se aflau> în multe <din ele> — și pe care desigur nu le putuseră aduce <cu ei> într-un timp atît de scurt —, se închid în castel, afară de cîțiva, împreună cu judele, care mulțumiți cu puțin lucru, au rămas în casele lor. S-au împărțit cvartirurile <și> am fost cu toții găzduiți. Cu privire la castel, eram cu toții de aceeași părere, adică să nu rămînă în mîinile lor; vedeam cu toții că de aci ne paște ușor întreaga noastră pieire. Dar la îndemnul lui Dóczy, a fost lăsat <în pace> căci ne spunea astfel: „Oricînd vom voi, va fi în mîna noastră".

Atunci în vreo patru sau șase zile vine împotriva noastră o adunătură de 2 000 de oameni de tot felul înarmați și-și așază tabăra la o depărtare de o milă și jumătate italiană, într-un loc apărat de mlaștini, pe drumul care duce la Brașov. Ca să-i atace, domnul guvernator a ieșit din cetate cu oștirea, lăsînd în spate un număr de pedestrași și călăreți împreună cu Dóczy și cu Antonio, fiul său, pentru paza cetății, dar aceia nu au îndrăznit niciodată să se prindă în luptă, nici să iasă din mlaștini. Văzînd domnul guvernator aceasta, după ce i-a poftit la luptă timp de trei săptămîni fără ca ei să îndrăznească <să se lupte>, s-a înapoiat în cetate cu oștirea teafără.

Iar cînd în noaptea următoare s-au retras dușmanii din acel loc pentru ca să se unească cu alții, mai ales secui[52], domnul guvernator a trimis, după ei,
p. 69 noaptea // aproape pe toți călăreții și pușcașii <săi>, și călări și în trăsuri, cît de multe au putut avea; <și> aceștia i-au urmărit noaptea în marș forțat zece mile ungurești, dar cei care mergeau înainte în fruntea coloanei s-au abătut din drumul pe care înaintaseră aceia, și cînd s-a făcut ziuă au văzut că se află într-un loc la o depărtare de o jumătate de milă ungurească de locul în care înnoptaseră aceia, fiind despărțiți de ei printr-un deal, iar dis-de-dimineață au plecat din acel loc și astfel s-au întors la Mediaș cu treaba neîmplinită <și> foarte obosiți; dar despre aceasta vom vorbi altă dată.

În sfîrșit, dușmanii după ce s-au adunat în număr mare s-au reîntors ca să asedieze cetatea[53] și își așază acum taberele lor <acolo chiar> unde ai noștri își avuseseră mai înainte taberele; numărul lor creștea zi cu zi <ajungînd> pînă la 35 000 de oameni. Dintre aceștia, cea mai mare parte <era> totuși

---

[52] *Scytulis.*

[53] La 21 septembrie 1534 armata ardeleană sub comanda lui Ștefan Mailat și Gothard Kun, împreună cu armata moldovenească sub ordinele vornicului Huru, a început asediul cetății Mediaș.

alcătuită din ţărani, fără arme şi nepricepuţi la luptă; în toată această mulţime <erau> cam 5 000 de călăreţi, restul era norod de ţărani. Acest asediu s-a prelungit pînă în ajunul <sărbătorii> sfîntului Mihail, 28 septembrie.

[Cei din oraş se pregătesc să aştepte coborîrea duşmanilor de pe înălţime.]

Şi iată domnul guvernator se suie în turnul de deasupra porţii ce priveşte în partea aceea şi vede cum gloata de ţărani este împinsă la luptă ca o turmă de vite şi că este înfricoşată; porunceşte să se îndrepte puştile împotriva lor şi puşcaşii îndată se apropie tot mai mult şi încep să-i pună pe fugă, aceia sînt cuprinşi de teamă, cad ici şi colo răniţi de flinte, se învîrtesc ca o turmă de capre sau de porci cînd o ia la fugă. Neîntîrziat porunceşte domnul guvernator să fie scoasă pe poartă o bombardă mai mică şi să fie îndreptată împotriva duşmanului, şi aceasta, tunînd cu mare zgomot, a tras asupra pedestraşilor de patru ori şi atît <de tare> i-a pus pe fugă şi i-a împrăştiat[54], încît puşcaşii noştri au ajuns pînă la acei nenorociţi şi îndreptîndu-şi gura flintelor spre spatele lor şi trăgînd au culcat trei- patru la pămînt. Dacă şi călăreţii noştri ar fi pornit la rîndul lor împotriva călăreţilor <duşmani>, desigur s-ar fi sfîrşit cu duşmanii. În ziua aceea lucrul s-a terminat cu plecarea duşmanilor, care au luat cu ei de acolo în căruţe 30 de leşuri pe care le-au îngropat.

În sfîrşit în ajunul sf. Mihail Arhanghelul, duşmanii, plecînd din locul unde se aflau, se apropie de oraş şi îl împresoară. Erau cam în număr de 30 000 de <oameni>. În timpul nopţii ei îndreaptă bombardele spre acea parte a oraşului unde zidul era mai slab <adică> unde nu se făcuse încă întăriturile pe dinăuntru. Aflînd acest lucru domnul guvernator porunceşte să se facă noaptea întăriturile, ceea ce s-a şi făcut. Apoi şi judele şi cei care rămăseseră cu el în oraş pînă în ziua aceea se refugiază în acea noapte în cetăţuie. Dar toţi orăşenii juraseră domnului guvernator că nu vor lua niciodată armele împotriva lui sau a lor săi, ceea ce îi juraseră de asemenea toţi servitorii săi unguri <precum> şi Batthyány. Fuseseră împărţite din primele zile, pentru fiece noapte şi zi, străjile la ziduri şi turnuri. Aşa s-a făcut întotdeauna şi aşa s-a făcut şi în noaptea
aceasta şi în ziua următoare // . Apoi au lipsit alimentele: căci nu toţi aveau p. 70
grîu sau carne sau nutreţ pentru cai, ba chiar tăiau caii pentru mîncare şi îi sărau. Doar foarte puţini mîncau pîine din lipsa unor mori, căci fiecare îşi rîşnea cu rîşniţa de mînă numai atît grîu cît îi trebuia pentru acea zi şi mîncau doar nişte turtiţe din aluat necrescut[55].

Totuşi domnul guvernator avea pietre scumpe în valoare de 350 de mii de galbeni, vase de aur, de argint, împodobite cu pietre scumpe, veşminte, mobile scumpe, cai, cămile, catîri de povară, slugi, haine şi podoabe de ale sale, apoi stofe de lînă, de mătase, de aur, adică de brocart, atît italieneşti cît şi de Brusa, — el singur avea <lucruri> în valoare de un milion şi <chiar> peste,

---

[54] *Ex ordine distrahit.*
[55] *Placentulis vero azymis.*

aceasta după socoteala tuturor. Antonio Gritti avea peste zece mii de florini în argint, în aur, în bani, cai şi mobile. Fiecare dintre ai noştri avea cîte ceva şi nu era comişel[56] care să nu fi pierdut lucruri măcar de zece sau de douăzeci de florini, ca şi toţi ceilalţi, fiecare după seama sa. Eu, în ceea ce mă priveşte, am pierdut mai bine de 300 de florini în lucruri, în ceva pietre scumpe, în vase mici de argint, inele de aur, veşminte, cai, podoabe pentru cai şi aşternut pentru pat, covoare şi cărţi . . .

[A doua zi, Gritti bolnav inspectează posturile şi merge să se odihnească.] Era ora prînzului. Orăşenii cheamă din turn duşmanii şi trag asupra casei lui Gritti. Gritti se scoală, încalecă, merge la mănăstire unde era Antonio şi întreabă: „Unde sînt ungurii mei?"

Iar toţi adunaţi, afară de cîţiva care erau cu orăşenii, erau încălecaţi, gata a ieşi din oraş, nicidecum a se lupta sau apăra, căci erau înţeleşi cu duşmanii şi cu saşii care erau în cetăţuie ca să nu lupte contra lor. În acest timp domnul guvernator chemă pe cîţiva din servitorii <şi> soldaţii unguri, care stăteau închişi în mănăstire, şi ieşind aceştia îl urmează pînă la un colţ de unde îl părăsesc şi se reîntorc la mănăstire, în afară doar de domnul Francisc Dobó, cămăraşul Transilvaniei, acesta l-a urmat pînă la moarte şi a pierdut totul din cauza aceasta.

[Ungurii deschid duşmanului porţile oraşului, saşii deschid porţile mai mici din zidurile de incintă. Turcii sînt măcelăriţi. Unii sînt capturaţi de moldoveni, tîrîţi în tabăra acestora de la poalele dealului şi tăiaţi acolo. Pretutindeni este dezordine, larmă, încăierare. Se porneşte o ploaie cumplită.]

Pe cînd se petrec acestea, domnul guvernator şade lîngă poarta larg deschisă a oraşului, obosit şi muncit de gînduri şi zice: „Mie-e sete". O slugă îi aduce apă. O bea, căci îl chinuise paroxismul frigurilor şi după fiorii de frig acum îl apucau căldurile. Iată că vine Batthyány călare pe un cal turcesc şi întreabă: „Ce avem de făcut, mărite stăpîne?" El a răspuns: „Ce <e de făcut>? Ce mi-aţi făgăduit voi cu toţii? Ce aţi jurat? De ce am revărsat asupra voastră atîţia bani? De ce aţi primit de la mine atîtea haine, atîtea daruri şi chiar caii pe care i-aţi tăiat în acest asediu, eu vi i-am plătit pe de-întregul cu aur? Şi acum întrebaţi ce trebuie făcut? Desigur asta trebuie făcut: să ducem luptă bărbătească, să ţinem piept duşmanilor şi de va trebui, să murim cu glorie". Dar acela a întors spatele şi a plecat în tăcere şi de îndată soldaţii săi au început
p. 73 lupta lăuntrică în oraş cu turcii şi s-au apucat să-i taie pe aceştia. //

Lucrurile se întîmplă <astfel>. Domnul guvernator cheamă la sine pe Antonio, porunceşte să-i fie adus fiul mai mic Pietro şi cere să i se aducă pietrele sale scumpe. A venit tezaurarul[57] şi i-a adus toate nestematele, dintre care unele erau „legate"[58] altele nu. Atunci pe cele care erau legate le-a ascuns în

[56] *Agazo.*
[57] *Casnadierbassi* (hazinedar başî).
[58] *Ligatae* (montate?)

cismele sale[59] şi pe celelalte le-a dat lui Antonio care a făcut la fel, <şi> căruia i-a poruncit — cum era armat — să-şi lase îndată armele şi să se înfăşoare în „chepeneagul"[60] pe care îl avea la îndemînă legat de şaua de pe cal după moda ungurească, şi îndată cum a văzut pe moldoveni că intră în cetate, a poruncit ca Antonio şi Pietro amîndoi să se ducă printre moldoveni şi i-a dat lui Pietro în mînă scrisoarea voievodului Moldovei către[61] el pe care să o ducă făţiş, iar Antonio a spus mai întîi: „Mai degrabă să murim bărbăteşte cu arma în mînă" — <şi el> a spus: „Mergi, tu nu ştii acum ce fac eu". Şi îndată au fost prinşi de moldoveni şi duşi de acolo. A plecat după ei domnul guvernator care de departe se uita după fii, binecuvîntîndu-i de trei ori, şi îndată după aceea a fost el însuşi prins de un moldovean bărbos care l-a dus la nişte cuptoare afară din oraş la o depărtare de o jumătate de milă italiană, l-a dat jos de pe cal şi i-a luat şi calpacul de samur scump şi l-a dezbrăcat de haine, pînă la cămaşă, lăsîndu-i cizmele şi a fost dat pe mîna lui Francisc Kendi, pe atunci vicevoievodul Transilvaniei[62], care e de limbă ungurească şi de neam transilvănean, după cum se spune — şi deşi îl auzea pe acesta că îi spunea multe <cuvinte> el nu i-a răspuns nici o vorbă şi, făcînd semn unui comis al lui Mailat, acesta a ridicat sabia ca să-l taie pe domnul guvernator <ce stătea> aplecat pe mîini şi pe genunchi în noroi, pe drumul carelor lîngă cuptor strigînd: „Pentru Dumnezeu, sfîrşiţi mai repede" şi i-a tăiat capul. Asupra cadavrului său au săvîrşit cele mai cumplite cruzimi...

Autorul laudă purtarea lui Gothard Kun care a pus în libertate pe Ioan Gritti şi pe mulţi alţi unguri şi turci din suita lui Aloisio Gritti, printre care se afla şi el.

---

[59] *Calciamentis.*

[60] *Ceppenichus.*

[61] Despre ce scrisoare e vorba aci? Probabil de scrisoarea dată de logofătul moldovean care l-a întîmpinat pe Gritti în Ţara Românească (cf. Tranquillo p. 251) şi nu de documentul fantezist închipuit de Fr. della Valle.

[62] În 1533—1534, împreună cu Ştefan Mailat.

MICHAEL POSGAY

(? — după XII 1535)

*

Despre acest agent al lui Ferdinand nu ştim aproape nimic, decît ceea ce reiese din scrisoarea de faţă care însă pune unele probleme. Într-adevăr textul este departe de a fi clar. Se mai întrevede şi eventualitatea unei citiri greşite, aşa că poate suferi două interpretări. Dacă este corectă citirea textului, aşa cum a fost reprodus în Veress, *Acta et Epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, „Noverit Maiestas Vestra Sacratissima quod dum oratorem domini vaivodae moldavensis cum relatione plena remisisset . . .", singura interpretare posibilă ar fi că regele Ferdinand a slobozit de plecare pe solul domnului Moldovei trimis pînă la el, dîndu-i răspunsul complet (relatione plena) şi că Michael Posgay, autorul raportului, a trebuit să-l conducă o bucată de drum, probabil numai pînă la graniţa Moldovei, după cum se deduce din explicaţia ce o dă a cauzei neprevăzute pentru care l-a însoţit chiar pînă la domn (care se afla pe atunci la Iaşi). Aşadar, o dată ajuns în Moldova, a aflat că Ştefan Mailat, voievodul Transilvaniei, îi aţinea calea prin toate locurile pe unde ar fi putut trece înapoi la Ferdinand. De aceea domnul îi dă 20 de moldoveni înarmaţi cu securi care să-i deschidă calea prin munţii şi lo-

curile neumblate ale Maramureşului. Drumul prin munţi pînă la „Serednye" (în Ucraina subcarpatică), de unde îşi trimite scrisoarea la 7 decembrie, a ţinut şase zile şi şase nopţi. Ar însemna deci că plecarea sa ar fi trebuit să aibă loc în jurul datei de 1 decembrie. Dar la această dată domnul Moldovei trimite la Ferdinand pe Grigore Rosemberger, calificat uneori drept secretar al său şi pe care îl folosea în diferite solii, între altele şi la regele Poloniei (N. Iorga, în *Istoria românilor*, vol. V, p. 373, îl numeşte „pîrcălabul de Cotnari, neamţul Grigore Rosemberger"). Domnul adaugă rugămintea ca Ferdinand să trimită un salvconduct pentru el „ad locum destinatum". Această trimitere aproape sau chiar de tot simultană a lui Rosemberger cu plecarea lui Posgay ar sugera, poate, o reconsiderare a textului, care cu o imperceptibilă modificare s-ar potrivi împrejurărilor arătate. Incertitudinea se leagă de subiectul verbului *remisisset*. În prima interpretare acesta ar fi Ferdinand de Habsburg. Într-alta, ar fi dimpotrivă Petru Rareş, textul suferind doar o uşoară modificare: dom*inus* waivo*da* în loc de dom*ini* waivo*dae*. În această tălmăcire Posgay plecat împreună cu solul domnului Moldovei (Rosemberger) a trebuit să se întoarcă din drum, să meargă iar la domn şi să pornească apoi prin Maramureş. A plecat tot atunci şi Rosemberger? În relatarea greutăţilor întîmpinate autorul foloseşte tot timpul singularul. Dar în a doua parte a raportului său, văzîndu-se reţinut de boală în Rusia subcarpatică, el rezumă punctele pe care trebuia să le comunice din gură lui Ferdinand şi pe care nu îndrăznea să le transmită prin mesageri. Este deci de presupus că a încredinţat acest raport confidenţial lui Rosemberger spre a-l preda lui Ferdinand, la Viena. Ştim că acesta a sosit la începutul anului 1536 la Viena, unde a anunţat regelui intenţia domnului de a porni împotriva turcilor chiar în primăvara aceea şi a cerut mijlocirea unui armistiţiu cu Polonia de 4—7 ani. Probabil că tot atunci i-a înmînat şi raportul lui Posgay. Se înţelege deci cum de Rosemberger a putut călători înainte de a avea salvconductul lui Ferdinand, căci mergea însoţit de emisarul acestuia.

În raport se vorbeşte de alt drum *„decît cel pe care veniserăm"*. Ar fi deci vorba de drumul prin Polonia (folosit şi de Reicherstorffer în 1527), care acum nu ar mai fi sigur din cauza urmărilor incursiunii lui Petru Rareş în Pocuţia, spre deosebire de cel prin Maramureş, folosit de Reicherstorffer la plecarea sa din Moldova după a doua sa misiune la Petru Rareş (aprilie 1535), şi pe care se îndrepta şi Posgay acum.

Raportul lui Posgay se completează şi se luminează mai bine, dacă e confruntat cu relaţia misiunii lui M. Pemfflinger şi Bánffy din 1536, precum şi cu documentul nedatat, publicat în *Hurmuzaki*, II, 1, pp. 96—97 şi atribuit din greşeală de unii cercetători lui Reicherstorffer. Această confruntare îngăduie deci o datare aproximativă.

Sensul raportului se apropie de cel al discuţiilor cu cei doi emisari de seamă amintiţi mai sus. Situaţia însă se schimbase mult prin supunerea Sibiului după o aşteptare desnădăjduită. Planul expus prin Posgay se întemeia pe acest punct de sprijin esenţial pentru ralierea Transilvaniei, apoi pe ajutorul împăratului Carol Quintul, precum şi pe absenţa sultanului reţinut în Persia. Dar în ianuarie se reîntoarce Soliman I victorios, iar Polonii folosesc situaţia favorabilă lor determinînd expediţia împotriva Moldovei.

Textul de faţă a fost publicat de A. Veress în *Acta et Epistolae Relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia (1468—1546)*, Budapesta, 1914, pp. 255—256.

SOLIA[1] LA VOIEVODUL MOLDOVEI <RAREŞ>

1535 decembrie 7, Serednye

Să afle Maiestatea Voastră[2] că întrucît solul
p. 255 domnului Moldovei pe care l-a trimis înapoi cu răspunsul complet[3] nu a îndrăznit nicidecum să se întoarcă pe acelaşi drum pe care veniserăm, din cauza tulburărilor de acum şi m-a îndemnat deci ca să-l conduc pe alt drum ca să nu sufere Maiestatea Voastră vreo pagubă în această privinţă, a trebuit să merg cu el pînă la domnul voievod. Dar cînd Mailat a aflat de venirea mea mi-a închis calea din toate părţile. Auzind aceasta domnul voievod mi-a dat
p. 256 douăzeci de români[4] înarmaţi cu securi, care m-au dus pînă în Maramureş prin munţii cei mai sălbatici, pregătind trecerea prin locuri pustii şi tăind copaci uriaşi de o înălţime uimitoare. Am zăbovit prin munţi şase zile şi şase

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de A. Veress în *Acta et Epistolae Relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, pp. 255—256.
[2] Ferdinand.
[3] *Relatione plena.*
[4] *Balahos.*

nopți, datorită cărui fapt și caii au rămas prin munți ba istoviți de nemîncare, ba rupți de oboseala unor marșuri lungi și repetate. Din partea mea m-aș fi grăbit cu toată rîvna să vin eu insumi la Maiestatea Voastră, dar m-a chinuit o pacoste[5] de boală, <însă> dacă îmi va hărăzi Cel de sus să scap de ea cît de cît, voi veni în grabă umblînd ziua și noaptea. Căci nu îndrăznesc să informez pe Maiestatea Voastră nici prin scrisoare și nici prin trimiși despre niște răspunsuri[6] ce va trebui să le aduc înaintea Maiestății Voastre.

Măritul domn Petru voievodul și stăpînul pe veci al Moldovei își arată slujba sa prea credincioasă Maiestății Voastre ca domnului său prea îndurător[7] și roagă pe Maiestatea Voastră să binevoiască să-și trimită cît de curînd omul său la împărat[8] ca să se pornească îndată toate oștile[9] Maiestății Sale, deoarece acum a și sosit timpul, căci Satana l-a și luat[10] pe împăratul turcilor[11] și împreună cu el și trupele sale. Și mai roagă pe Maiestatea Voastră să trimită un alt om la regele Poloniei[12] pentru a pregăti pacea[13]. Și să aibă grijă Maiestatea Voastră de orașul Sibiu care acuma este foarte rău strîmtorat de Mailat. Mai se roagă apoi domnul Moldovei ca să trimită Maiestatea Voastră cît de iute pe măritul Baltazar Bánffy cu 1 000 de călăreți cel puțin, și cum va auzi că domnul Bánffy a ajuns în sfîrșit în Maramureș (pe drumul acela se află cetatea Ciceu[14] care este a acestui domn voievod), el făgăduiește să-i trimită acolo în întîmpinarea domnului Bánffy cam 20 000 de oameni, care să meargă împreună cu acesta la Sibiu, iar însuși domnul voievod va merge la Brașov. Mai spune că nu ar avea încredere în nimeni altul pentru a i se încredința Transilvania, decît numai doar în domnul Bánffy, fratele său prea iubit, astfel ca nici un altul să nu cîrmuiască acea țară <a Transilvaniei> și acela să fie voievod al Transilvaniei[15] . . .

Dat din castelul Serednye în ajunul zămislirii <Fecioarei> Maria

. . . Mihail Posgay cu mîna proprie.

---

[5] *Infortivum — infortunium.*

[6] *Verbis.*

[7] Suzeran.

[8] Carol Quintul.

[9] *Universa castra.*

[10] *Abstulit.* Aluzie la luptele purtate de turci în Persia în intervalul dintre 1533—1536.

[11] Soliman I.

[12] Sigismund I (1506—1548).

[13] Vezi I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareș, Fürst von Moldau*, p. 130. Corespondența lui Ferdinand în această chestiune e publicată în *Hurmuzaki*, supliment II/1, pp. 98—99; vezi și în volumul de față notița biografică despre Glinčić (Klincsics).

[14] *Chichowa.*

[15] Această idee revine curînd după aceea în discuțiile sale purtate cu Bánffy și Pemfflinger, pe care aceștia le raportează lui Ferdinand. Experiența cu Mailat — care fusese de partea lui Ferdinand și o dată numit voievod al Transilvaniei, nu fără ajutorul lui Petru Rareș, s-a dovedit adversarul Habsburgului și dușmanul domnului Moldovei — era prea actuală pentru a nu-și da seama că o cooperare în Transilvania nu ar fi posibilă decît cu cineva bucurîndu-se de încrederea sa; vezi mai jos relația lui Pemfflinger și Bánffy.

MARC PEMFFLINGER ŞI BALTHAZAR BÁNFFY

(1536)

Comitele saşilor Marc Pemfflinger, care a fost sufletul rezistenţei acestora împotriva stăpînirii lui Ioan Zápolya şi partizanul cel mai convins al lui Ferdinand I de Habsburg în lupta pentru coroana Ungariei, nu era originar din Transilvania, ci dintr-o familie din Suabia, intrată în slujba lui Vladislav al II-lea şi înnobilată. Un frate al său, Ştefan, era „provisor" al cetăţii Buda. Recomandat călduros de episcopul de Vácz, cancelarul lui Ludovic al II-lea, a venit la Sibiu în anul 1521. Insurîndu-se cu Clara Tobiasch, văduva comitelui saşilor Iohann Lulai, i-a urmat în curînd în slujbă. A fost *iudex regius* la Sibiu. În 1528 este comite al cămărilor de sare. Averea considerabilă pe care i-o adusese soţia, şi care consta atît în posesiuni teritoriale foarte însemnate cît şi în bani, a cheltuit-o toată în serviciul lui Ferdinand, care i-a dat în schimb titluri goale asupra unor posesiuni ce nu erau în stăpînirea lui şi pe care nu le-a putut niciodată valorifica. Numit de el baron de Ciceu şi de Cetatea de Baltă, posesiuni care se aflau de fapt în mîinile domnului Moldovei, Petru Rareş, el îi cere lui Ferdinand la 18 mai 1530, fără nici un gînd de ironie, să-i mai dea pe lîngă acestea pentru el şi fiul său oraşul Nicopole — „Nicopoia Mică", altminteri numită Turnu, azi Turnu Măgurele — şi Giurgiu!! Învinuit de lipsă de zel de către

George Reicherstorffer, care voia să-şi atribuie exclusiv rolul de apărător al intereselor lui Ferdinand, în darea sa de seamă a misiunii în Transilvania, el dă dimpotrivă dovada unei îndărătnice statornicii în credinţă. Ruinat de cheltuielile făcute pentru Ferdinand, precum şi de amenzile la care e supus, începînd chiar din 1527 cînd trebuie să se răscumpere cu 4 000 de florini de aur, despuiat de posesiunile sale de către Zápolya, el ajunge după expresia sa „ca pasărea călătoare ce nu mai are unde să-şi odihnească măcar capul". Amăgiţi de făgăduieli zădarnice de ajutor, sibienii asediaţi care ajunseseră la începutul lui 1536 la limita puterilor lor, chinuiţi de foame şi de boală şi somaţi de Zápolya, se îndatorează să-şi înceteze rezistenţa dacă pînă la sfîrşitul lunii februarie 1536 ei nu ar primi ajutor de la Ferdinand. Pemfflinger aleargă la Viena pentru a cere ajutor, plănuind să se adreseze şi domnului Moldovei care se apropiase din nou de Ferdinand. Călătoria aceasta nu s-a putut face decît cu mare zăbavă şi într-un chip destul de neobişnuit. Din motive de oportunitate solia trimisă de Ferdinand în Moldova, în 1536, consta din doi reprezentanţi, M. Pemfflinger şi nobilul maghiar ferdinandist Balthazar Bánffy, cu trecere la Petru Rareş, a cărui prezenţă trebuia să compenseze faptul că celălalt sol purta titlul de baron de Ciceu şi Cetatea de Baltă.

Balthazar Bánffy, nobil maghiar din Transilvania, rudă prin alianţă cu Petru Rareş, trebuia să stabilească legătura cu domnul, folosind încrederea manifestată de acesta faţă de el. În a doua jumătate a anului 1535, Petru Rareş ceruse lui Ferdinand să trimită cît de curînd măcar 5 000 — 6 000 de soldaţi cu maşini de război necesare, punîndu-i sub comanda lui Balthazar Bánffy, afinul său... o persoană în care se poate încrede. De asemenea mai cerea ca pînă la instalarea autorităţii lui Ferdinand în Transilvania ... să nu dea slujba de voievod al Transilvaniei nimănui fără ştirea domnului şi fără a fi dezbătut împreună acest lucru prin scrisori sau prin soli (această demnitate trebuind, se gîndea el, să-i revină lui Bánffy). În decembrie (1535) Rareş îşi precizează din nou cererea: Să fie trimis Bánffy în Maramureş cu 5 000 de oameni care să se unească celor 20 000 ai domnului ce ar aştepta la Ciceu pentru a porni împreună spre Sibiu. Şi mai tîrziu Bánffy este socotit de Ieronim Laski *persona grata* pe lîngă Rareş pe care l-ar putea îndepărta de la politica sa alături de Poartă (vezi Veress, *Acta et Epistolae Relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia I*, p. 256 şi 261 şi *Hurmuzaki*, II/1, pp. 214, 215 scrisorile lui Laski din Constantinopol din 5 februarie 1541, 11 februarie, 13 iulie 1541).

Solii abia porniţi la 13 ianuarie 1536 din Viena, întîlnindu-l pe solul domnului moldovean — Grigore Rosemberger, trimis de acesta la Ferdinand, îl întorc din cale ca să-i ducă în Moldova la domn, „pentru ca misiunea lor să capete mai multă greutate şi să se poată îndeplini cu atît mai sigur şi mai statornic", dîndu-i pe unul din însoţitorii lor ca să ducă în locul lui scrisorile adresate lui Ferdinand. Călătoria nu pare să se fi făcut împreună de cei doi soli, cel puţin pentru o parte din drum. La 24 februarie Marc Pemfflinger scrie din Caşovia că îl aşteaptă de 11 zile pe Bánffy în drum *(in via)* şi nu ştie cînd va sosi. Cu solul domnului Moldovei a avut multe neajunsuri de întîmpinat. O scrisoare a lui Bánffy expediată de acesta lui Rareş printr-un om al său, trimis împreună cu omul lui Rosemberger în Moldova, a căzut în mîinile duşmanului de vreo lună de zile. E probabil că în acea scrisoare Bánffy îl anunţa pe domn de sosirea sa şi a lui Pemfflinger cerîndu-i desigur un salvconduct pentru

amîndoi. Vestea despre capturarea acelei scrisori a impus o nouă linie de acţiune. Nemaiputîndu-se aştepta vreun răspuns la acea scrisoare nu se putea şti cum ar fi primit Marc Pemfflinger, calificat chiar în scrisoarea lui Ferdinand de „baròn de Ciceu şi de Cetatea de Baltă" (!).

Solii, sfătuindu-se deci între ei, au hotărît să umble cu cea mai mare băgare de seamă „pătrunzînd mai bine şi mai adînc cugetul moldoveanului, ca să nu fie primejduită negocierea care ne stă în faţă o dată cu noi înşi-ne, şi am hotărît ca domnul Bánffy să meargă el însuşi la moldovean ca afin, şi de la el să le iscodească pe toate, şi fiecare în parte, şi să afle cum trebuie pornită treaba". Din păcate Bánffy o dată plecat în Moldova nu a mai dat semn de viaţă, lăsîndu-l pe tovarăşul său de solie să-l aştepte nemîngîiat la Caşovia de unde scria la 22 aprilie „Şi acuma a trecut o lună întreagă şi jumătate de cînd Bánffy stă la moldovean, şi pînă acuma nu a trimis nici soli nici scrisori, şi nici nu am putut avea vreo veste de la el. Am trimis trei servitori de-ai mei cu scrisori către el, şi nici unul dintre ei nu s-a întors. Nu ştiu cum trebuie să tălmăcesc acest fapt, cînd ştiu sigur că domnul Bánffy este acolo. De aceea am stat în aşteptare, tot aşteptînd, şi din oră în oră aştept un trimis şi o scrisoare de la Bánffy... (*Hurmuzaki*, II/1, p. 105). Bánffy ajunsese cu bine în Moldova, fiind condus prin Polonia şi însoţit de oamenii lui Ieronim Laski care se şi grăbeşte să-i scrie lui Ferdinand pentru a-l depărta de gîndul unei alianţe cu Rareş care nu ar avea forţe suficiente pentru a cuceri Transilvania, şi ale cărui prădăciuni ar înstrăina de Ferdinand populaţia Transilvaniei. Totodată Laski arată că a împărtăşit acest punct de vedere şi prin viu grai solilor Bánffy şi Pemfflinger. Despre negocierile urmate pomeneşte scrisoarea scrisă împreună de cei doi soli din Caşovia (tocmai la 31 iulie) unde au aşteptat reîntoarcerea lui Petru Gerendi trimis de ei la Rareş după înapoierea lor din Moldova, în urma invitaţiei urgente îndreptate de acesta ca răspuns la răpirea de către Zápolya a cetăţii Unguraş. Dar, pînă la sosirea lui Gerendi, Zápolya a şi trimis făgăduieli şi propuneri de împăcare, reuşind să abată furtuna gata să se dezlănţuie. În răspunsul său domnul arăta că altele erau împrejurările acum după supunerea Sibiului şi altele fuseseră perspectivele înaintea acestei capitulări. Este vrednic de observat că pe lîngă raportul scris de amîndoi solii împreună într-un sens favorabil lui Petru Rareş, Marc Pemfflinger a mai trimis şi un altul al lui personal purtînd aceeaşi dată, în care punea la îndoială sinceritatea domnului Moldovei şi de care desigur nu a pomenit tovarăşului său de solie. S-ar părea că în această misiune rostul lui Bánffy era mai mult aparent, de agent de legătură bine văzut de domn, şi că prezenţa lui Pemflinger era aceea a unui observator vigilent al negocierilor. Aceasta a fost ultima solie a lui Pemfflinger, care curînd după aceea murea deznădăjduit şi sărac. Una din ultimele sale acţiuni a fost recomandarea lui Ieronim Laski lui Ferdinand, care l-a primit în slujbă în 1536.

Atît relaţia întocmită împreună de amîndoi solii, cît şi cea osebită a lui Pemfflinger constituie un document însemnat pentru urmărirea politicii lui Petru Rareş, ameninţat din toate părţile şi prins între dorul de răzbunare şi prudenţa impusă de condiţiile vitrege în care se afla.

Pentru M. Pemfflinger există o bibliografie bogată. Vom cita pe Teutsch, *Geschichte der Siebenbürgischen Sachsen für das sächsiche Volk*, ed. a II-a, Leipzig, 1874.

Pentru discuţia asupra rolului său în Transilvania şi a poziţiei sale faţă de Reicherstorffer, vezi Schuler — *Georg Reicherstorffer und seine Zeit*, în „Archiv für Kunde der Öster-

reichischen Geschichtsquellen", XXI, 1859 şi Hochsmann în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", 1908, 1909.

Pentru o mărturie contemporană asupra lui vezi mai sus relaţia lui Dernschwam din 1528 în care apare şi M. Pemfflinger în calitate de comite al Cămării de sare din Transilvania.

Pentru solia din 1536 vezi Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 52.

[SOLIA LOR ÎN MOLDOVA LA PETRU RAREȘ][1]

31 iulie 1536

. . . De ce nu am scris pînă acum Maiestății Voastre? Ne-au împiedicat felurite cauze și pricini. Căci de cum am sosit cu
p. 111 Bánffy la voievodul moldovean au <și> fost la el în solie trimișii împăratului turcilor[2] și ai lui Ioan de Zips[3]. Sultanul <îi> cerea să dea 6 000 de oameni în ajutorul lui Ioanisbek[4], deoarece Transilvania avea să dea 3 000 de oameni, iar Țara Românească 4 000 de oameni contra Maiestății Voastre pentru prădarea Moraviei și a Sileziei. Și a făgăduit turcul moldoveanului că, dacă va face aceasta, îl va ierta de moartea lui Gritti[5] și că ar încuviința ca el să dobîn-

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin al raportului lor către Ferdinand publicat în *Hurmuzaki*, II/1, pp. 110—112.
[2] Soliman I.
[3] Ioan I Zápolya. Purtase titlul de comite de Zips. Ferdinandiștii nu-i recunoșteau calitatea regală și îl desemnau deci astfel.
[4] *Același.*
[5] Vezi relațiile lui Tranquillo, della Valle și A. Museo pentru moartea lui Gritti.

dească pe veci pămînturile şi stăpînirile pentru care se poartă război cu regele Poloniei. Iar trimisul lui <Ioan de> Zips îi promitea marea cu sarea şi i-a vestit multe lucruri spre ocara Maiestăţii Voastre şi a depreciat demnitatea şi starea Maiestăţii Voastre. Totuşi voievodul, fără a ţine seama de făgăduielile unuia şi altuia, nu a primit cererea să dea trupe contra Maiestăţii Voastre. Cînd cei din Transilvania şi cei din Ţara Românească au aflat acest lucru s-au împotrivit şi ei să dea trupe.

Cu voievodul moldovean, înaintea altor discuţii, am tratat mai multe lucruri despre expediţia ce trebuia făcută în Transilvania, aşa precum se oferise Maiestăţii Voastre prin scrisori şi soli. El mi-a răspuns că este adevărat că a trimis soli la Maiestatea Voastră şi a promis să aducă Transilvania în stăpînirea Maiestăţii Voastre. Ceea ce s-ar fi putut face chiar cu uşurinţă întrucît nu fusese pierdut Sibiul atunci cînd ne-a trimis Maiestatea Voastră înaintea pierderii acestuia. Acuma însă după pierderea Sibiului este mai greu să meargă înainte cu expediţia în Transilvania, din faptul că el are mulţi care îi sînt duşmani, anume turcul, tătarii, regele Poloniei[6] şi Ioanisbeck, şi nu ar putea ţine piept puterii lor fără ajutorul osebit al trupelor Maiestăţii Voastre sau al împăratului[7]. Mai ales că dacă ar începe războiul nimeni nu i-ar da ajutor, deoarece Maiestatea Voastră, de cînd a luat conducerea, nu i-a dat pînă acum nici un sprijin la cererile sale repetate; totuşi el este gata — numai ca şi Maiestatea Voastră să trimită cîteva mii de oameni în anul acesta în părţile acestea care să vină în ajutorul lui — şi este gata, nu numai să ocupe Transilvania, dar chiar să atace părţile de sub ascultarea sultanului, şi tot imperiul turcesc cu întreaga sa putere, şi mergînd el însuşi la luptă, să facă slujbă Maiestăţii Voastre şi întregii creştinătăţi. Ne-a mai spus multe lucruri, şi chiar foarte multe, de mare folos, în acest scop[8] şi a dat <unele> sfaturi pe care Maiestatea Voastră le va afla la timpul potrivit.

[La întoarcerea din Moldova Pemfflinger merge la Hust şi Munkać, de unde capturează sarea destinată de Zápolya turcilor ... şi care trebuia transportată pe Tisa etc.]

În timpul acesta s-a întîmplat că voievodul Ioan de Zips pentru a-l vătăma pe acest moldovean să pună mîna prin vicleşug şi înşelare pe castelul Unguraş[9] şi să-l ia de la el. Moldoveanul aflînd aceasta s-a mîniat şi, poate vrînd să se răzbune, a trimis la noi şi ne-a vestit să fim gata ca să intrăm împreună cu el în Transilvania. Aşadar noi mînaţi de mare bucurie am trimis de îndată pe distin-

---

[6] Sigismund I.

[7] Carol Quintul.

[8] ... *Plurima in hanc rem necessaria.*

[9] *Balvanos.*

sul Petru Gerendi, servitorul Maiestății Voastre, la voievodul moldovean vestindu-l că noi sîntem gata să mergem cu trupele noastre acolo unde va porunci Măria Sa[10], deoarece la dorința lui am venit acolo în scopul acesta, numai doar să ne facă cunoscut Măria Sa unde va trebui să mergem și în ce loc îl vom afla. Din suflet am rugat pe Măria Sa să nu-și mute acest gînd sfînt, ci <acum> în sfîrșit să și-l urmeze, și nu va fi lipsit întru nimic de sprijinul nostru. În acest timp voievodul <Ioan> de Zips și-a trimis solii la moldovean, făgăduind să-i înapoieze cetatea Unguraș și să-i mai dăruiască pe lîngă aceasta și alte lucruri mai mari. Petru Gerendi s-a înapoiat în zilele acestea și ne-a relatat, următoarele despre moldovean. „Eu", a zis acesta, „sînt gata să slujesc pe Maiestatea
p. 112 cezaree și catolică[11] //, și pe cea regească[12], și toată creștinătatea, punîndu-mi capul și domnia mea, și nu-mi voi cruța nici viața nici averea, ci sînt pregătit să înfrunt toate <primejdiile> pentru apărarea creștinătății și pentru binele obștesc, numai doar ca Maiestățile lor să-și dea concursul și sprijinul ca să pot să-mi urmez gîndul meu mai ușor și fără vătămarea mea și a acestei țări a Moldovei. Căci de pretutindeni sîntem înconjurați, și eu, și țara mea, de mari dușmani. Dacă voi face vreo expediție militară aceștia se vor ridica împotriva mea, și dacă nu voi avea cine să-mi dea ajutor, și voi fi părăsit de Maiestățile lor, voi pieri, și eu împreună cu țara. Din aceasta ar putea fi primejduită și Maiestatea Sa și toată creștinătatea, și nu voi fi adus nici un folos nici Maiestăților lor; ci Maiestățile lor să facă așa: să binevoiască să trimită încă din anul acesta cinci mii de oameni cu mașini de război, de cele ce sparg zidurile. Să nu se îndoiască Maiestățile lor, căci fără doar și poate, orice s-ar întîmpla, voi reda cu ajutorul lui Dumnezeu întreaga țară a Transilvaniei Maiestăților lor și prin aceasta voi aduce și o lovitură nu mică stăpînirii turcilor.

„Iar cînd vor veni Maiestățile lor să facă o expediție generală împotriva turcilor, să trimită 15 000 de oameni la care voi adăuga din țara mea 45 000 de oameni aleși, 20 000 ai Transilvaniei și 25 000 ai Țării Românești". Cu aceștia cu ajutorul lui Dumnezeu vrea el[13] să meargă pînă la Constantinopol. Iar dacă Maiestățile Voastre s-ar îndoi de oferta sa, atunci el vrea să dea chezășie și încredințare[14] Maiestăților Voastre, <și> acestea am vrut să le comunicăm Maiestății Voastre pentru credința noastră față de ea . . .

Din Cașovia din ultima zi a lui iulie 1536

Balthazar Bánffy

Marc Pemfflinger

---

[10] *Sua Magnificentia* — Rareș.
[11] Carol Quintul.
[12] Ferdinand.
[13] *Velit* (Rareș). Se trece iar la vorbirea indirectă.
[14] *Maiestates Vestras assecurare et certas reddere vult.*

MARC PEMFFLINGER[15]

31 iulie 1536

Din scrisoarea scrisă împreună către Maiestatea Voastră aceasta va înțelege nestatornicia moldoveanului, măcar că el ar zice că înțelegerea pe care o are cu Ioanisbek ar fi prefăcută, şi el o face tocmai pentru a-l înşela pe acest Ioan şi pentru a putea purcede cu el ca şi cu Gritti, totuşi este obiceiul şi deprinderea barbarilor ca să-şi întoarcă mantaua de unde suflă vîntul. El vede că soarta Maiestăţii Voastre atîrnă de izbînda împăratului, şi se aşteaptă la înfrîngerea lui. Aş crede totuşi că moldoveanul nu trebuie refuzat cu totul de Maiestatea Voastră. Cu timpul ar putea sluji nu puţin Maiestăţilor Voastre mai ales împotriva turcilor. Va trebui ţinut şi mai departe cu speranţa în bunăvoinţa Maiestăţii Voastre ....

---

[15] *Ibidem* — raportul lui Pemfflinger singur către Ferdinand.

ITINERAR TURC

(1538)

*

În timpul expedițiilor lor, sultanii puneau să se scrie un jurnal (*ruzname*) care cuprindea pe scurt istoricul acelor expediții.

Dintre cele opt jurnale ale expedițiilor lui Soliman Magnificul (1521, 1522, 1526, 1529, 1532, 1534, 1536, și 1538), ultimul se ocupă de campania din Moldova.

Acest jurnal, deosebit de interesant, cuprinde însemnarea pe scurt a tuturor etapelor parcurse de oștirea otomană în cursul trecerii prin Dobrogea și Moldova, astfel că în ciuda alterării numelor de localități românești — dintre care unele nu au putut încă fi identificate — se poate totuși reconstitui în linii mari itinerarul.

Prezența oștirii din Anatolia, pe lîngă cea din Rumelia, arată clar că sultanul considera Moldova ca o țară greu de cucerit. Astfel se explică cererea de supunere adresată lui Petru Rareș de către sultan, înainte de a trece Dunărea în Moldova, și așteptarea timp de 10 zile a răspunsului, în speranța de a evita războiul.

Din itinerar mai rezultă că armată otomană a stat 6 zile în fața Sucevei unde sultanul a pus domn pe Ștefan Lăcustă, căruia i s-au supus marii boieri, conducători ai oștii moldovenești, în frunte cu Mihu portarul de Suceava și cu logofătul Trotușan. Itinerarul confirmă

astfel trădarea acestor boieri care au pus pe Rareş în imposibilitatea de a se opune năvălitorilor.

Jurnalul expediţiei din 1538 a fost scos la iveală de nişangiul Ahmed Feridun Ruksanzade, ginerele marelui vizir Rustem paşa, care a luat parte la mai multe campanii ale lui Soliman Magnificul, murind în 1583.

Mare colecţionar de documente oficiale, Ahmed Feridun a alcătuit în 1574 o colecţie de documente cunoscută sub numele de *Munşaat es- Selatin* (Documente ale sultanilor), publicată la Constantinopol în 1848—1849 şi apoi în 1858 (Jurnalul expediţiei din Moldova se află la p. 602 ş.u.).

Hammer l-a tradus fragmentar, cu unele greşeli în adaosele la *Geschichte des osmanischen Reiches* (ediţia I, volumul II/2, p. 399).

A fost tradus în limba română de A. Antalffy sub titlul: *Münsaat ab Salatin al lui Rukhsanzade Ahmed Feridun bei (Nişangi) ca izvor pentru istoria românilor*, în „Buletinul Comisiei istorice a României", XII (1934), pp. 20—23. Iar N. Iorga a reprodus cîteva nume de localităţi din Moldova după traducerea lui Hammer în *Cronicile turceşti ca izvor pentru istoria românilor*, p. 21, n. 4. De Jurnalul expediţiei din 1538 s-a ocupat şi Fr. Babinger în *Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, pp. 106—108.

Textul ce urmează e luat după versiunea lui Antalffy cu unele modificări, atît în privinţa traducerii cît şi a identificărilor de locuri. Unele identificări ale localităţilor din Moldova sînt datorate tov. Al. Gonţa care a întocmit *Indicele numelor de locuri. A. Moldova, sec. XIV—XVII (1384—1625)* (în mss. la Institutul de istorie „N. Iorga" al Academiei R.S.R.).

ITINERAR TURC

19 Însemnarea drumurilor[1], popasurilor și a întîmplărilor ivite în expediția preaslăvitului padișah[2] Soliman cu oștile sale norocoase și victorioase pentru cucerirea Moldovei. Datat la 11 ale lunii Safer ül- muzaffer, anul 945 în ziua de luni[3].

20 ... Marți, în a 10-a zi a lunii Rebi'ül evvel anul 945[4], popas la conacul „Ab-Duna"[5], este cale de o zi mai scurtă.

---

[1] Reproducem cu mici modificări traducerea făcută de A. Antalffy după textul turc editat de Ruksanzade Ahmed Feridun: *Munșa'at es-selatin*, ed. I, vol. II, Stambul, 1858, p. 602, în „Buletinul Comisiei istorice", XIII, 1934, pp. 19—23.

[2] *Padișah-i Gemgiak*, adică padișah a cărui slavă se aseamănă cu aceea a regelui legendar al Persiei antice, Gem.

[3] 8 iulie 1538.

[4] 6 august 1538.

[5] Neidentificat. S-ar putea citi și Ab Döne — apă care face vîrtejuri.

Miercuri, în a 11-a zi a aceleiaşi luni, popas[6]. S-a ţinut un divan şi venind omul lui Petru[7], domnul[8] Moldovei, mi-a sărutat mîna, iar Sinan Celebi[9] care a ajuns călăuză[10], trebuind să se ducă să cheme pe domnul Moldovei ca să se înfăţişeze înaintea tronului <sultanului>, a fost trimis cu românii[11].

Joi în a 11-a zi[12] a aceleiaşi luni în cătunul „Karaghöz“[13]. Vineri, în a 12-a zi a aceleiaşi luni la Balcik[14], este cale de o zi <de mers> şi un ţinut greu de străbătut, plin de păduri şi strîmt. Sîmbătă în a 13-a zi[15] a aceleiaşi luni, popas. 21
Duminică, în a 14-a zi a aceleiaşi luni, în tîrgul Kavarna. Luni în a 15-a zi a aceleiaşi luni în tîrgul Papazlîk[16], este cale de o zi lungă de <drum>. Marţi, în a 16-a zi a aceleiaşi luni, la conacul din Tatlîgea[17], este cale de o zi scurtă <de drum>. Miercuri, în a 17-a zi a aceleiaşi luni, pînă la conacul din Sütköiu[18], este un drum neted şi este aproape. Joi în a 18-a zi a aceleiaşi luni <la> Istria[19], este cale de o zi scurtă <de mers> şi drumul este neted.

Vineri în a 20-a zi[20] a aceleiaşi luni, în tîrgul Babadag[21]. Sarî Saltîk <Baba> este înmormîntat aci.

Sîmbătă, în a 21-a zi a aceleiaşi luni, popas. Sosind Sinan Celebi, care fusese trimis pentru a chema pe domnul Moldovei[22] să vină <să se închine>, a adus vestea că sus numitul ghiaur <vrea să> vină. Padişahul a făcut un pelerinaj la Sarî Saltîk Baba[23]. Duminică, în 22 a aceleiaşi luni, popas. Padişahul a pornit la vînătoare, locuitorii oraşului fiind scoşi ca hăitaşi.

S-a vînat lîngă Babadag. Luni în 23 a aceleiaşi luni, popas. Cortul împărătesc a pornit, marţi în a 24-a a aceleiaşi luni, la conacul din tîrgul Cătălui[24],

---

[6] La menzilul numit Sultan Ceairî. Vezi Ibrahim Pecevi, *Tarih* (Istorie), Istanbul, I, 1864—1865, p. 208.

[7] *Petri* — Petru Rareş. La cronicarul Pecevi, p. 208, se arată că e vorba de un kapugi başi (portar) venit împreună cu un tălmaci, aducînd sultanului o scrisoare de la Petru Rareş.

[8] În text se foloseşte termenul de „*bei*".

[9] Sinan Celebi, român de origine, era emin (intendent) de Caffa, Pecevi, *op. cit.*

[10] *Kulaghuz.*

[11] Valahi, adică cu solul lui Petru Rareş şi cu un tălmaci (Pecevi, *op. cit.*).

[12] 7 august 1538.

[13] *Karaghöz — Karaiesi.*

[14] *Balîk.*

[15] = 9 august.

[16] Neidentificat.

[17] Sat la nord de Mangalia, azi „23 August".

[18] Sat la nord de Constanţa, pe malul lacului Siutghiol, astăzi satul Ovidiu.

[19] *Istria-baghî* = vechea cetate Istria pe lacul Sinoe.

[20] Copistul a sărit de la 18 la 20 Rebi'ül-evvel; probabil pentru a compensa repetarea datei de 11 Rebi'ül-evvel.

[21] *Baba Kasabasî.*

[22] *Kara Büghdai.*

[23] Adică la mormîntul acestuia aflat la Babadag de unde nu plecase încă sultanul.

[24] *Kerik-i Katalui.*

este cale de o zi mijlocie. Drumul este neted, dar aici este puţină apă şi locul de popas <este> strîmt.

Miercuri în a 25-a a aceleiaşi luni s-a mers pînă la conacul din schela Isaccei[25]; pînă aci este cale de o zi mai scurtă. Aruncîndu-se un pod peste Dunăre, se ia drumul Moldovei[26].

Joi, în a 26-a zi a aceleiaşi luni, popas. Yahia paşa oghlu, cu oastea din Semendria, a întîlnit tabăra <sultanului>. Vineri, în a 27-a zi a aceleiaşi luni, popas. Ţinîndu-se un divan, beii din Rumelia[27], care erau de faţă, au sărutat mîna <sultanului>; Husrev paşa[28] trecînd în Rumelia, s-a poruncit ca vizirul Mehmed paşa[29] să fie seraschier pînă la sosirea lui Rustem paşa[30], beilerbegul Anatoliei. Iar Haidar Celebi, care era mai înainte defterdar, a primit porunca să păzească podul care se făcea peste Dunăre, la Isaccea. Apoi s-a poruncit să treacă cei din Anatolia. Cei din Rumelia începînd să treacă după chindie, trecerea podului s-a isprăvit pînă dimineaţă. Sîmbătă în a 28-a zi a aceleiaşi luni, popas. Oastea din Anatolia a început trecerea, duminică, în a 29-a zi[31] a aceleiaşi luni şi cortul împărătesc a pornit.

22 Luna Rebi'ül ahîr, anul 945.

Luni, în prima zi a aceleiaşi luni[32], la conacul din Vamoş-Köyü[33]. Padişahul trecînd cu bine peste pod, paşalele i-au făcut alai împreună cu oastea din Rumelia. Marţi în a 2-a <zi> a aceleiaşi luni, popas. Miercuri în a 3-a zi a aceleiaşi luni, la conacul de la capătul Cahulului[34]. Joi, în a 4-a zi a aceleiaşi luni, <la> conacul de la Iezerul Roşu[35]. Este cale de o zi lungă <de mers>. Doi neferi şi-au pierdut capetele pentru că au dat foc unei case. Vineri, în a 5-a zi a aceleiaşi luni, popas. Sîmbătă 6 trecînd apa Prutului[36], s-a făcut popas în tîrgul[37] numit Falciu[38]. Duminică, în a 7-a zi a aceleiaşi luni la conacul de pe apa Prutului[39]. Luni, a 8-a zi a aceleiaşi luni, popas. Marţi, în a 9-a zi a aceleiaşi

[25] *Ishakgy.*

[26] Pecevi *(op. cit.)* arată că Sinan Celebi se întorsese aducînd vestea că Petru Rareş se pregătea de război. Această contradicţie nu poate fi înlăturată decît dacă am socoti că vestea adusă de el sîmbătă e greşit redată, omiţîndu-se negaţia: *nu* <vrea să vină>.

[27] *Rumili.*

[28] Husrev beg sau Ghazi Khosrev, guvernator al Bosniei (1518), Albaniei (1521) şi Serbiei, vestit prin expediţiile sale războinice. A murit în 1541.

[29] Mehmed paşa, al III-lea vizir.

[30] Rustem paşa (1500—1561), guvernator de Diyarbekr, beilerbeg al Anatoliei şi mare vizir (1544—1553, 1555—1561). Era ginerele sultanului Soliman.

[31] În text greşit: a 19-a.

[32] 26 august 1538.

[33] Poate vechea vamă de la Oblucita.

[34] *Kahve-başî.* E vorba probabil de extremitatea nordică a lacului Cahul.

[35] *Kîzîl Ghiol*, sat, raion Cahul (R.S.S.M.).

[36] *Berud.*

[37] *Kasaba.*

[38] În text greşit: *Kîlcin* în loc de „Fîlcin".

[39] Probabil Răciuleşti.

luni, popas. Miercuri, în a 10-a s-a ajuns în satul Stănilești[40] (?). Joi în a 11-a zi a aceleiași luni la Değirmenli köyü[41]. Vineri în a 12-a zi a aceleiași luni, la conacul din satul Podoleni[42] (?). Sîmbătă în a 13-a zi a aceleiași luni, la conacul lui vodă[43] care este în mijlocul unei păduri. Duminică în a 14-a zi a aceleiași luni, la conacul de la podul Jijiei[44]. Luni în a 15-a zi a aceleiași luni la conacul din tîrgul Iașilor.[45] În această zi a venit în întîmpinarea noastră hanul tătarilor[46]. Marți în a 16-a zi a aceleiași luni la conacul Fîntîna lui vodă[47]. Miercuri, în a 17-a zi a aceleiași luni, la conacul Tîrgul Frumos[48]. Joi în a 18-a zi a aceleiași luni la conacul din Hărmănești[49]. Vineri în a 19-a zi a aceleiași luni, la o veche mănăstire, care a fost dărîmată[50]. Sîmbătă, în a 20-a zi a aceleiași luni, la conacul din Răușeni[51].

Duminică în a 21-a zi a aceleiași luni, la Suceava[52], capitala domnului Mol- 23
dovei. Luni, în a 22-a zi a aceleiași luni, popas. Marți, 23 popas. Miercuri în a 24-a zi a aceleiași luni, popas. Joi în a 25-a zi a aceleiași luni, popas. Vineri, în a 26-a zi a aceleiași luni, popas. Sîmbătă, în a 27-a zi a aceleiași luni, popas. S-a ținut un divan și s-a numit domn pentru Țara Moldovei un vlăstar din familia domnească[53] cu numele de <Cetne[54]> (?) fost domn. Boierii fugiți au venit și au sărutat mîna <domnului>. Padișahul, ocrotitorul lumii, a binevoit să se întoarcă și a pornit spre capitala sa. Duminică în a 28-a zi a aceleiași luni, plecînd din Suceava, s-a poposit în localitatea numită Iandoș[55]. Luni în a 29-a zi a aceleiași luni, la conacul Agheșen[56]. Marți, în ultima zi a aceleiași luni, s-a poposit în localitatea numită Ispini[57].

---

[40] În text *S<î>k<în>tan kariesi.*
[41] *Değirmenli köyü*, adică: satul cu mori. Probabil Rîsești.
[42] *Budan köyü* sau poate Bogdana din apropiere.
[43] *Voyvoda Konagî* — Bohotin (?)
[44] *Rize Köprüsü,* în loc de Jije Köprüsü.
[45] *Iaș Pazarî.*
[46] Sahib Ghirai, han al tătarilor din Crimeea (1532—1551).
[47] *Voivoda bînarî.* Poate Fîntîna lui Păcuraru, în marginea tîrgului Iași.
[48] *Fermus Pazarî.*
[49] *Hermansîz,* sat, raion Pașcani, reg. Iași.
[50] Mănăstirea veche de la Probota, dărîmată de turci.
[51] *Aursan köyü.*
[52] *Siciav.* Boierii au predat cetatea fără luptă (*Hurmuzaki,* II/1, pp. 197—206).
[53] Ștefan Lăcustă (1538—1541).
[54] Ștefan cel Mare. În text lacună.
[55] Sau: Bandos. Poate Bănești (?)
[56] Icușeni (?) raion Botoșani.
[57] *Ispini* — Iosipeni? sat pe Bahlui.

NICOLAE ARMEANUL

(? — după 1542)

*

Nicolae Armeanul ca atîţi alţi armeni din Polonia din vremea aceasta — ca de pildă Vasile Armeanul care îl însoţise pe Ocieski în Turcia unde a şi murit de ciumă în anul 1533 — apare ca tălmaci al solilor poloni trimişi la Poartă. În 1542 cu prilejul trecerii sale prin Moldova la înapoierea de la Constantinopol, el a avut o convorbire cu Petru Rareş reinstalat de vreun an în domnie şi silit să-şi trimită acum fiul ostatic la Poartă. Convorbirea care a avut loc, trei zile după ducerea tînărului fiu de domn peste Dunăre în Turcia, capătă un caracter dramatic prin recunoaşterea finalităţii acestui act care însă nu frînează veleităţile antiturceşti ale domnului. Acestea se concretizează în acordul încheiat cu Ioachim de Brandenburg la 24 iunie 1542 şi împrumutul pe care i-l dă în valoare de 200 000 de florini ungureşti. Relaţia lui Nicolae Armeanul este adresată lui Mihai Lobotzki la Cracovia şi este publicată în *Hurmuzaki*, II/1, p. 224, după documentele aflate în Arhiva imperială şi regală din Viena.

[DESPRE DISPOZIŢIA LUI PETRU RAREŞ FAŢĂ DE TURCI][1]

1542

2 iunie 1542

Cînd am fost la voievodul Moldovei[2] la întoarcere, a trimis moldoveanul răspuns Maiestăţii Sale[3] să nu zăbovească p. 224
Maiestatea Sa atîta timp în Lituania, ci să se apropie de graniţa Poloniei: „Căci eu ştiu tot gîndul turcului, ce încearcă el, dar eu, spune <el>, vreau întotdeauna să-i dau de ştire Maiestăţii regeşti totul despre încercările turcilor. Şi dacă aş vedea că vreun rege creştin s-ar ridica cu putere şi credinţă împotriva turcilor, atunci m-aş alătura cu credinţă de el şi l-aş ajuta din toate puterile. Acum însă nu pot face altfel, căci nu am la cine să alerg, trebuie să fac ce porunceşte turcul. Ştiu <bine> că a trebuit să-i trimit pe fiul meu[4] <şi că

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Hurmuzaki*, II/1, p. 224.
[2] Petru Rareş, în a doua domnie (1541—1546).
[3] Sigismund I, regele Poloniei.
[4] Iliaş Rareş, viitor domn al Moldovei.

el> va trebui jertfit pentru creştini, dar şi de aceasta nu mă îngrijesc de loc, de cînd fiul meu a fost dus peste Dunăre, din acea zi eu îl socotesc ca mort. Totuşi eu păstrez această hotărîre şi părere nestrămutată ca să ţin cu creştinii pînă la pieirea capului meu".

Şi a adăugat: „Spune-i regelui Poloniei să nu se încreadă nicidecum în turci şi în prietenia lor, căci eu sînt la ei şi am de a face cu ei şi am pătruns tainiţele gîndului[5] lor şi urzelile lor contra creştinilor". Şi a mai spus: „Dacă domnul Tarnowski[6] mi-ar fi dat acele trupe pe care le-a avut în Hotin, după cum îl rugasem, nu l-aş fi lăsat atunci pe împăratul turcilor[7] să iasă nevătămat din Moldova. Să-i spui regelui tău să nu se bizuie pe prietenia turcilor".

---

[5] *Viscera* (măruntaiele).

[6] Ian Tarnowski (1488—1561), castelan al Cracoviei şi mare hatman al Coroanei.

[7] Soliman I. Petru Rareş se referă la acţiunea polonilor din 1538 care au înlesnit campania lui Soliman contra Moldovei.

EMISARI DIN TRANSILVANIA ÎN ŢĂRILE ROMÂNEŞTI

în 1542

*

Amestecul turcilor în lupta dintre Ferdinand de Habsburg şi Isabella Zápolya (în numele fiului ei Ioan Sigismund) pentru coroana Ungariei (1540) şi instaurarea unui paşalîc la Buda au impus domnilor din Moldova şi Ţara Românească participarea la expediţiile din Ungaria şi Transilvania poruncite în aparenţă pentru menţinerea drepturilor fiului lui Ioan Zápolya. Redăm aci cîteva ecouri ale împrejurărilor din Ţara Românească şi Moldova în legătură cu aceste expediţii, precum şi cu speranţa zadarnică a domnilor într-o acţiune a ligii creştine dezbinate de interese mărunte care întîrziau campania plănuită contra Budei.

În septembrie 1542 conducerea oraşului Braşov a fost neliniştită de cererea trimisă de domnul Ţării Româneşti, Radu Paisie, să i se lase drum liber prin Transilvania pe la cetatea Bran, pentru a trece cu oastea în Ţara Bîrsei şi de acolo spre Buda, unde era chemat din porunca sultanului Soliman I. Refuzul Braşovenilor (însoţit de ameninţarea ca dacă va veni domnul cu oastea vor avea cîinii şi ciorile cu ce se hrăni) a fost urmat, în chiar aceeaşi zi, de trimiterea unuia din juraţi la domn, spre a vorbi cît mai limpede şi a culege şi informaţii.

Acesta l-a găsit pe domn în drum cu oastea spre Severin şi Orşova, Braşovul rămînînd deci deocamdată la adăpostul vreunei acţiuni duşmănoase.

Despre preferinţele domnului mărturiseşte actul său de închinare către Ferdinand de Habsburg din 7 ianuarie 1543 (*Hurmuzaki*, I/2, pp. 240—242).

În acelaşi timp braşovenii îşi aveau emisarii lor şi în Moldova de unde primejdia era mai ameninţătoare. La 20 octombrie judele Braşovului, Johann Fux, vestea pe ferdinandişti, prin George Werner din Eperjes, că Petru Rareş i-a trimis un curier cu rugămintea să-i dea un însoţitor pînă la domnul Ţării Româneşti pentru a-l chema cu oştile sale în Ţara Bîrsei. Domnul însă şi trecuse Oltul spre Orşova, şi deci teama braşovenilor a mai fost potolită pentru un timp din partea aceasta. În schimb Petru Rareş se afla la Tîrgu Trotuş gata a pătrunde în secuime. Cu zece zile mai înainte (10 octombrie), trimisul ordinelor Transilvaniei a putut vedea oştile strînse la Bahlui şi auzi din chiar gura domnului ameninţări şi cuvinte de răzbunare.

[EMISAR DIN BRAŞOV CU ŞTIRI DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]]

1542

22 sept. 1542

... Întorcîndu-se din Ţara Românească la noi fratele nostru juratul în ziua a XX-a a acestei luni septembrie s-a îngrijit să ne dea seama de cele văzute de el cu ochii săi ... anume că turcul stă pe capul acestui Radu voievod[2], şi că atîta l-a silit, că a şi pornit pe drum cu ostaşii săi mergînd spre Orşova[3] în direcţia Severinului şi totuşi el face aceasta cu totul fără voia sa. Şi ne-a dat de ştire, rugîndu-ne pentru Dumnezeu ca să vestim pe domnia voastră milostivă ca să poarte aceeaşi grijă neadormită, căci este foarte sigur că dacă în anul acesta s-ar da prilejul turcului să înainteze

---

[1] Traducerea s-a făcut după scrisoarea judelui şi juraţilor oraşului Braşov către episcopul Martinuzzi publicată în *Hurmuzaki*, II/1, p. 232.

[2] Radu Paisie, domn al Ţării Româneşti (1535—1545).

[3] *Ad Russawa vadens. Zewryn versus tendente.*

nestingherit, şi principii creştini nu vor lua asupra lor grija de a apăra Ungaria împotriva turcilor[4], atunci nici Radu vodă însuşi şi nici chiar nici un creştin nu va mai rămîne în Ţara Românească, cît şi în Transilvania sau chiar în Ungaria. Şi pe cînd Radu vodă spunea fratelui nostru aceste cuvinte ca să ni le aducă la cunoştinţă, curgeau lăcrimile din ochii lui. Şi iarăşi şi iarăşi se ruga de dragul lui Dumnezeu prin fratele nostru că dacă ar fi vreo împrejurare mai bună a creştinătăţii sau dacă am avea vreo nădejde bună din vreun loc oarecare să nu pregetăm să-i dăm de veste Măriei Sale, căci el ar vrea să se tragă înapoi din acea expediţie.

ANONIM[5] DESPRE PORNIREA EXPEDIŢIEI LUI PETRU RAREŞ CONTRA TRANSILVANIEI

10 octombrie 1542 Turda

...A venit trimisul <nostru> care ne-a raportat că voievodul moldovean Petru s-a pornit din Suceava cu oastea sa şi cu bombarde năruitoare de ziduri, care forţează <orice> cetate sau oraş oricît de întărit, şi că a sosit la oraşul său numit Bahlui, unde pregătise să se adune oastea cît de iute[6]; acolo a fost trimisul împreună cu Petru voievodul şi a văzut cele pomenite mai sus. Şi a mai adăugat trimisul că a auzit din gura acestui voievod multe cuvinte de ocară cu care ocăra pe domnii regatului Ungariei şi pe Domnia Voastră, între altele ca fiind fără credinţă şi trădători, adăugînd că a auzit şi aceasta, că acest voievod Petru întrebîndu-i pe ai săi cîte mile sînt de la Buda pînă la oraşul Alba Regală[7] unde zace îngropat trupul prealuminatului răposat domn al nostru, regele[8], după ce i s-a spus, a jurat că de cum va ajunge la Alba Regală, îndată, căutînd mormîntul şi dezgropînd cadavrul răposatului nostru rege, va pune să fie spînzurat acel cadavru ca fiind leşul unui trădător al său învederat.

---

[4] Pentru acţiunea plănuită de Ioachim de Brandenburg şi lipsa de solidaritate a principilor creştini, care încep abia la 7 decembrie 1542 atacul Budei, vezi H. Traub, *Kurfürst Ioachim II von Brandenburg und der Türkenfeldzug vom Jahre 1542*, p. 108.

[5] Traducerea s-a făcut după textul latin al apelului ordinelor nobililor din Transilvania către Martinuzzi publicat de A. Veress, în *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1929, pp. 27—29. Fragmentul de faţă este pe pp. 28—29.

[6] În text: *quantum post* (corect: *quantum potest*).

[7] Stuhlweissenburg.

[8] Ioan Zápolya.

ANTON VERANCSICS (VERANTIO)

(1504—1543)

*

Anton Verancsics s-a născut la Sebenico la 29 mai 1504. După tată aparţinea unei familii nobile locale, după mamă se trăgea dintr-un neam de seamă din Traù. El însuşi îşi zicea „Traguniensis" (din Traù). Se mai cunoaşte un frate al său, „Michael". Prima învăţătură a primit-o la Traù, trecînd apoi la Universitatea din Padova. S-a bucurat o vreme de ocrotirea unchiului său, Petru Berislavić, episcop de Veszprem (Ungaria), care a căzut împreună cu prelaţii Ungariei în lupta de la Mohács. În această împrejurare a fost ajutat de un alt unchi, Ioan Statilius, prepozit de Veszprem apoi de Buda, ajuns după aceea secretar regal al lui I. Zápolya şi episcop al Transilvaniei. Acesta însă, avînd o fire tiranică şi aspră şi mai fiind şi de o zgîrcenie îndeobşte recunoscută, apăsa greu asupra tînărului Anton şi fratelui acestuia Michael, care studiase pînă atunci la universităţile din Viena şi Cracovia şi care a preferat să se retragă la Sebenico decît să i se supună. Numit prepozit al capitlului Transilvaniei, Anton Verancsics trebuia să administreze bunurile bisericeşti în lipsa unchiului său, trimis în diferite misiuni diplomatice în străinătate sau stînd pe lîngă rege. El însuşi în calitate de secretar regal a fost trimis în diferite solii la

regele Sigismund I al Poloniei, la dogele Veneţiei, de două ori, la papii Clement al VII-lea şi Paul al III-lea, din nou în Polonia, apoi în 1534 la Francisc I al Franţei, iar în 1535 la Henric al VIII-lea al Angliei şi la Ferdinand I de Habsburg, rege contestat al Ungariei şi necontestat al Boemiei. Misiunile sale erau în legătură cu situaţia creată de existenţa celor doi regi rivali ai Ungariei. Unele din solii se adresau aliaţilor antihabsburgici (Francisc I, papa Clement al VII-lea, regele Sigismund I al Poloniei), altele puterilor rămase oarecum în afara conflictului (Veneţia, Anglia). În acelaşi timp s-au purtat tratative şi între cei doi regi ai Ungariei, ajungîndu-se în 1536 la compromisul realizat prin tratatul secret de la Oradea, care admitea situaţia de fapt pe tot timpul vieţii lui I. Zápolya, urmînd ca după aceea tot ce stăpînise acesta să treacă în posesiunea lui Ferdinand de Habsburg. Dar această învoială şubredă nu a împiedicat redeschiderea războiului la moartea lui Zápolya, care lăsa un fiu nou-născut Ioan Sigismund, a cărui existenţă zădărnicea împăcarea încercată. În jurul acestui copil s-au purtat lupte crunte în afară — ajungîndu-se la înfiinţarea paşalîcului de la Buda şi la crearea principatului Transilvaniei — şi lupte încă şi mai necruţătoare între cei ce căutau să acapareze puterea efectivă în stat. Trecerea pe planul întîi a lui Martinuzzi, „guvernatorul şi tezaurarul Ungariei", a influenţat şi situaţia lui Verancsics. În 1542 murea episcopul Transilvaniei, Statilius, unchiul şi sprijinitorul lui Verancsics. În 1549 acesta îşi părăseşte prepozitura şi călătoreşte în Polonia unde este foarte interesat de descoperirea unei însemnate părţi din *Decadele* lui Bonfini socotite pierdute şi se gîndeşte chiar să se consacre editării textului găsit. Retras din slujbă se duce la Sebenico de unde călătoreşte împreună cu nepoţii săi prin Italia. Curînd se hotărăşte să treacă în slujba lui Ferdinand care îl numeşte consilier şi episcop de Pécs. Abia acum primeşte ordinele călugăreşti, în ciuda faptului că ocupase ani de-a rîndul prepozitura capitlului de Alba Iulia. În 1553 merge în misiune la beglerbegul de la Buda. Trimis, împreună cu Anton Zay, în solie la sultanul Soliman (1553) urmează curtea sau mai bine zis tabăra acestuia aproape cinci ani de zile, ajungînd pînă în Persia. În 1556 sosind la Poartă noul trimis imperial Busbecq se încheie armistiţiul. Verancsics se întoarce în august 1557 şi este numit episcop de Agria (Eger). Zece ani după aceea e din nou trimis ca ambasador al lui Maximilian al II-lea de Habsburg la sultanul Selim al II-lea (1567). După încheierea păcii cu turcii, e numit arhiepiscop de Strigoniu şi vicerege al Ungariei (septembrie 1569). În această calitate îl încoronează pe Rudolf al II-lea. Moare la Pojon la 15 iulie 1573, zece zile după înălţarea sa la cardinalat.

Erudit, în legătură cu umaniştii cei mai de seamă, cunoscînd pe Erasm şi pe Melanchton, prieten cu unii din reformatorii vremii sale, şi printre alţii cu Honter, el părea mai degrabă sortit să li se alăture lor decît să ajungă primat al Ungariei. Lipsa sa de prejudecăţi s-a putut vădi în timpul cît a stat ca prepozit la Alba Iulia cu familia sa naturală: o soţie fără cununie şi doi fii nelegitimi. Fiind canonic, deşi neconsacrat, nu se putea totuşi căsători. Trecerea sa în slujba lui Ferdinand i-a impus un nou stil de viaţă. Cît a stat în Turcia a tradus cronicile turceşti găsite la Ankara. Traducerea cunoscută sub numele de *Codex verantianus* a fost folosită ulterior de Leunclavius. El a lăsat o operă istorică concepută într-un stil modern, lipsit de artificii retorice, discursuri imitate după antici etc. pe care le aflăm la contemporanul şi corespondentul său Tranquillo Andronico. Epoca tratată de el începe cu anul 1490, al morţii lui Matei Corvin. Autorul stăruie asupra unor momente hotărîtoare:

luarea Belgradului (1521), împrejurările din 1523, trecînd apoi, după dezastrul de la Mohács, la redarea situației din 1536, a expediției lui Soliman I din 1538, a morții lui Ioan Zápolya și a evenimentelor ce au urmat: transformarea Budei în pașalîc, frămîntările ulterioare, situația din 1543 ... din 1551 ... etc.

Redactarea scrierilor istorice nu s-a făcut dintr-o dată, urmînd ordinea cronologică a evenimentelor, ci pornind de la o prezentare bine închegată, anume cea a expediției lui Soliman, a purces la anumite completări sub formă de fragmente, unele din ele făcînd parte din scrisori prezentate apoi de editori în ordinea lor logică. Pe lîngă aceste scrieri mai avem un dialog al său cu fratele său Michael despre solia sa în Turcia din anul 1553, precum și o descriere a călătoriei sale prin Peninsula Balcanică pînă la Constantinopol.

Un capitol din seria sa istorică, și anume cel privind apelul reginei Isabella Zápolya către Soliman, și urmările decurgînd de aci, a fost adresat lui Paulo Giovio împreună cu lămuriri socotite necesare la capitolul privitor la Ungaria din istoria scrisă de acesta. A lăsat și o scurtă viață a lui Martinuzzi.

Catalogul operelor sale a fost publicat de G. M. Kováchich. Opera sa a fost editată fragmentar de același G. M. Kováchich în *Scriptores rerum hungaricarum minores*, vol. I, II, Budapesta, 1798, și apoi integral de L. Szalay și G. Wenzel în *Monumenta Hungariae Historica*, s. II, *Scriptores*, vol. II—VI, IX—X, XIX—XX și XXXII, Budapesta, 1857—1875 (vol. II conținînd opera sa istorică, iar celelalte corespondența).

O nouă ediție a lucrării, *Expeditionis Solymanni in Moldaviam et Transilvaniam libri III. De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpinae liber tertius*, se datorează lui K. Eperjessy, care a tipărit-o la Budapesta în 1944 în colecția „Bibliotheca scriptorum medii recentiorisque aevorum".

Partea cea mai închegată a operei sale este: *Liber de rebus hungaricis anni 1536* (*Mon. Hung. Hist.*, *Scriptores*, II, pp. 37—50) și *De apparatu Ioannis regis contra Solimanum caesarem in Transilvaniam invadentem* (*ibidem*, pp. 50—119).

De acest capitol se leagă încercarea sa de prezentare geografică și istorică: *De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpinae* (*ibidem*, pp. 119—150). Unele părți privitoare la Țara Românească și Moldova din studiul *De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpinae,* pe care îl dăm în traducere, au fost reproduse de Al. Papiu Ilarian în *Tesauru de monumente istorice* (vol. III, pp. 176—182) însoțite de o traducere, fără însă a respecta ordinea în care se aflau în text.

Autorul n-a cunoscut decît din auzite Țara Românească și Moldova, dar a cunoscut efectiv Transilvania, locuind o vreme la Alba Iulia. Descrierea sa nu poate fi datată cu precizie, întrucît din text se vede că autorul a revenit de mai multe ori asupra celor scrise. Din corespondența sa cu Pomarius (Baumgarten), un erudit sas din Bistrița, aflăm că în iulie 1549 el nu considera încă descrierea sa ca terminată. El propunea lui Pomarius să publice împreună această descriere însoțită de 200 de inscripții latine din Transilvania cu reproduceri ale unor monumente antice locale, anexînd și o hartă ce avea să fie făcută de corespondentul său. Faptul că acest proiect nu s-a realizat e poate de pus în legătură cu apariția *Chorographiei Transilvaniei* a lui Reicherstorffer în 1550.

Cu privire la Transilvania a mai rămas de la Verancsics un studiu despre organizarea juridică a secuilor — *De Siculis Transilvaniae* — publicat în volumul al III-lea din colecţia lui Szalay şi Wenzel şi de asemenea cîteva însemnări luate în pripă ca material informativ, publicate sub titlul: *Magistratus septem civitatum Transylvaniae*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", vol. X (1872), p. 124 ş.u.

Părţi importante din aceste articole au fost reproduse sau rezumate în notele însoţind relaţia pe care o dăm mai jos.

Au fost incluse de asemenea în culegerea de faţă părţile privitoare la virtuţile militare ale românilor şi la instabilitatea căsătoriilor cuprinse în *De apparatu Ioannis regis contra Solimanum caesarem in Transilvaniam invadentem (Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, II, pp. 75, 85).

Verancsics a lăsat şi o corespondenţă bogată în care se află şi schimbul său de scrisori cu Tranquillo Andronico. A rămas de la el şi o scrisoare de recomandaţie dată lui Despot către curtea Habsburgilor la solicitarea acestuia. Ea răspunde la primul demers cunoscut al noului pretendent pe lîngă împărat. În ea e cuprinsă o notiţă biografică a acestuia după datele înfăţişate de el. (*Idem*, XIX. pp. 103—106 cu data 22 septembrie 1559).

Biografia lui Verancsics a fost scrisă de nepotul său, Fausto Verancsics, fiul fratelui său Michael, şi publicată de G. M. Kováchich în *Scriptores rerum Hungaricarum minores*, I, Buda, 1798, pp. 194—201.

De Verancsics s-au mai ocupat abatele H. Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, S. Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, I. Chr. Engel în *Weltgeschichte . . .*, p. 158 ş.u. unde rezumă pe Fortis, P. Matkovich, *Putovanje Antuna Vrancica*, j, 1553 (Călătoria lui Anton Verancsics în 1552) în „Rad jugoslovenske Akademije", LXXI, Zagreb, 1884; J. Acsády, *Verancsics A<ntal> és Szerémi György* (Anton Verancsics şi Gheorghe Szerémi) în „Irodalom Történeti Közlemények", Budapesta, 1894; Sörös Pongrác, *Verancsics és a reformáció* (Verancsics şi Reforma) în „Katolikus Szemle", Budapesta, 1897 şi *Verancsics Antal élete*, Esztergom, 1898; L. Siklóssy, *Verancsics Antal mint műpártoló* în „Budapesti Szemle", 1918; Florio Banfi în „Archivio storico per la Dalmazia", IX, 1934, fasc. 102, pp. 1—25 (265—288) şi X, 1935, fasc. 113, pp. 5—8 (233—240), iar la noi N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, I, Bucureşti, 1928, pp. 164—165.

Există două portrete ale lui Verancsics. Unul pictat şi gravat la Constantinopol a fost publicat de Fl. Banfi în „Archivio storico per la Dalmazia", vol. XIX, fasc. 113, p. 234 (vezi şi vol. XVII, fasc. 102, p. 264). Celălalt mai tîrziu reprodus tot în vol. XIX, pp. 236, 237, după două exemplare aproape identice este binecunoscut, fiind reprodus în multe lucrări.

DESCRIEREA TRANSILVANIEI, MOLDOVEI ŞI ŢĂRII ROMÂNEŞTI[1]

<după 1549>

După ce am cuprins în primele două cărţi p. 120
expediţia sultanului turcilor Soliman din anul 1538 în Moldova şi în Transilvania împotriva voievodului Petru[2] şi a regelui Ioan[3], am vrut să lămuresc în cartea a treia şi aşezarea acestor două ţări, adăugînd la acestea neapărat şi Ţara Românească drept care trebuia să mă opresc în tot locul, arătînd adică în ce legătură stau între ele, ce obiceiuri au oamenii, ce rituri, ce oraşe, ce rîuri şi altele de acelaşi fel, după cum socoteam că cere subiectul . . . . Căci multe am ajuns să cunosc cu ochii mei, ca unul ce am stat multă vreme în Transilvania, <dar> cele mai multe m-am străduit să le cunosc după tradiţie şi povestirea localnicilor[4].

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, II, pp. 119—151.

[2] Petru Rareş.

[3] Zápolya.

[4] *Plura indigenarum consuetudine ac relatu, data opera studui cognoscere.*

... Căci eu cum știu bine limba maghiară, care este pentru mine o a doua limbă[5], cît și limba slavă[6], care este limba mea părintească și de baștină — de la care <limbă> au împrumutat multe atît ungurii cît și românii, după cum voi arăta mai jos — mi-e ușor poate, fără să mă laud, să cunosc lucrurile mai de aproape decît cei care au fost departe de putința acestei cunoașteri...

p. 121 ... Iar despre <condiția> romanilor, a hunilor și ale celorlalte „națiuni" de tot felul care au stăpînit aceste țări, în ce stare au fost odinioară la vremea lor, ce să spun? cînd în acest veac al nostru nespus de degenerat[7], sau cu puțini ani mai înainte, s-a făcut în Ungaria, în Croația, în Slovenia, în Transilvania, în Moldova și în Țara Românească o așa mare prefacere și schimbare a moravurilor, a numirilor, a stăpînirilor și a hotarelor, încît nu mai recunoști nici Ungaria în Ungaria, nici țările celelalte în ființa lor...

p. 122 Voi spune în cît mai puține cuvinte se va putea, ce am pornit eu să fac, și desigur nu ca niște lucruri noi sau necunoscute cu desăvîrșire... îndemnat mai ales de acest <gînd>, ca luînd seama la zdruncinarea creștinilor pe care zi de zi îi bîntuie și îi frămîntă noi răscoale, să fie făcuți atenți aceia de care atîrnă soarta și salvarea statelor creștine, și treziți la primejdia extremă care amenință tot restul Europei din pierderea acestor țări, ei să vegheze și să se străduiască din toate puterile ca măcar Transilvania — deoarece, cu Țara Românească și
p. 123 cu Moldova încă de mult se întîmplă rău — să nu cadă în puterea turcilor //. Căci dacă s-ar întîmpla această nenorocire — de care să ne ferească Dumnezeu — atunci turcii, pătrunzînd în ea întocmai ca pana <de spart lemne> în trunchiul de copac, vor avea putința să ajungă ușor la oricare din țările vecine ale creștinilor fără mare luptă, și suprimînd chiar numele Dunării vor împinge mai adînc în Germania Istrul[8] și vor întinde mai departe stăpînirea lor, atît de prielnică ar fi Transilvania pentru succesele acestui tiran...

Aceasta negreșit, așa precum este întărită pe dinăuntru de felurite obstacole ba ale munților, ba ale apelor și drumurilor și e păzită în afară în toate direcțiile de munții cei mai înalți și mai abrupți, cum dacă ar fi înconjurată de zidurile cele mai puternice, <tot astfel> îndrăznesc să spun că ar putea singură și prin ea însăși să îndestuleze cu grîne în cea mai mare parte puterea[9] turcească și să o întrețină cu ajutoare bănești, atît de mănoasă este în bucate, îmbelșugată în vii, bogată în vite și plină de tot felul de minereuri de metale și de sare. Apoi turcii ar cerceta cu mai mare silință și sîrguință măruntaiele acestui pămînt decît ai noștri, care au fost lipsiți de oameni, de bani și de orice mijloace,

---

[5] *Accessoria.*
[6] *Illyricae.*
[7] *Corruptissimo.*
[8] Autorul folosește acest nume pentru jumătatea orientală a Dunării aflată sub stăpînirea turcească.
[9] *Vim* (în sensul de stăpînire întemeiată pe violență).

ca să nu zic că acestea au fost irosite cu desăvîrșire de neîncetatele lupte în afară și răscoale înăuntru...

... <Istoricii> confundînd numele geților și goților, și de asemenea ale danilor și dacilor, au socotit că geții și tracii, ale celor două Tracii — întrucît au locuit pe amîndouă malurile Istrului ar fi același lucru cu moesii[10].

... Căci și Strabo susține că geții și dacii ar fi unul și același popor desigur sci- p. 124
tic, dar împărțit pe așezări deosebite, și că una din ele ocupa regiunea mediterană (centrală) spre Germania, iar cealaltă mai învecinată cu Pontul ar locui în partea de răsărit. Același lucru îl crede și Pliniu, decît doar că erau numiți geți de către greci și daci de către romani.

[Despre marea împărăție a lui Burebista, împărțită după aceea în patru, și mai apoi în două ...] Au împărțit statul în două și unii s-au numit daci, alții geți, și unul și celălalt neam de oameni <fiind> socotit odinioară ca neam de robi[11]. Iar geții erau negreșit aceia care acum <ca> moldoveni se întind cu Istrul în răsărit pînă la Pontul Euxin.

Iar davii, apoi dacii, azi se numesc transilvăneni și munteni, dintre care aceștia ajung la miazăzi pînă la Istru, iar aceia se îndreaptă către apus spre Ungaria și se întind pînă la Tisa[12], care era odinioară marginea[13] întărită a Daciei.

... Dar în veacul nostru, li s-a dat acelora alt nume, căci aproape toți p. 126
apusenii numesc pe moldoveni dani și pe munteni draguli[14] măcar că nici românii înșiși nu folosesc <aceste nume>, căci ei își zic romani, și nici vecinilor nu le sînt destul de cunoscute, ci numai doar din auzite, și nu tuturor, ci doar acelora care se îndeletnicesc cu literele.

Dar se crede că acest <nume> le-a venit lor prin fapta turcilor de la niște principi ai lor, care întrucît și înăuntru s-au purtat mai destoinic în cîrmuirea țării, și în afară s-au arătat mari și vrednici de prețuire mulțumită virtuții lor, a trecut asupra lor gloria tuturor înaintașilor, și numele lor s-a întins asupra întregului popor, și s-a început mai întîi de către turci a-i numi draguli[15] de la prea viteazul lor principe Dragula[16]. Apoi de aici numele s-a răspîndit la italieni, și aceștia folosindu-l în scrierile <lor> necunoscînd atît de bine un alt <nume>, celelalte neamuri și l-au însușit și ele.

---

[10] *Mysis.*

[11] *Servile ... genus* (autorul are în minte numirile de Geta și Davus date unor sclavi din teatrul lui Menandru și Plaut).

[12] *Tibiscum.*

[13] *Limes.*

[14] Originea acestei păreri greșite trebuie căutată la Enea Silviu Piccolomini care pomenește de Dănești și Drăculești, precum și la Volterrano care cel dintîi deschide calea acestei confuzii făcînd o legătură arbitrară între daci și dani (vezi anexa p. 478).

[15] Afirmație gratuită, ca și toată demonstrația.

[16] Dracula, adică Vlad Țepeș, după numele tatălui sau Vlad Dracul.

La fel şi din aceeaşi pricină s-a întîmplat şi cu moldovenii, care au primit de la turci înşişi numele de bogdani după voievodul Bogdan[17], mare principe şi nu mai prejos de Dragula, tot pentru însemnătatea isprăvilor sale săvîrşite contra aceloraşi turci. Trebuie să se ştie totuşi că aceste două nume îşi trag originea din vorbirea slavă, ceea ce am mai spus că se întîmplă şi în limba ungurească şi cea românească în ceea ce priveşte foarte multe cuvinte, iar cauza acestui fapt
p. 127 o vom arăta // la locul său. Aşadar nu trebuie numiţi moldovenii: dani, după cum fac unii autori mai noi, ci bogdani de la Bog care înseamnă Dumnezeu şi Dan, „cel dăruit", de unde rezultă numele Deodatus[18]. Astfel şi Dragula[19] e un diminutiv de mîngîiere de la Drago, ceea ce înseamnă „cel drag" din care cauză dacă s-ar îngădui pe latineşte ar trebui să se spună Charulus[20]. Însă vom lăsa deoparte deocamdată atît acestea, cît şi celelalte <afirmaţii> străvechi.

Apoi fiind măcinaţi şi geţii, şi dacii mai întîi de răscoale lăuntrice (de care şi acuma, pînă în ziua de azi, sînt agitaţi spre pierzania lor[21]), apoi zdrobiţi de armele romanilor, după ce au pierdut şi unii, şi alţii regele pe care l-au avut în urmă, anume Decebal, au căzut sub jugul roman.

[Despre huni, care ar fi unguri . . . etc.].

Dar chiar şi în vremea noastră aceste state se deosebesc printr-o întreită împărţire în Transilvania, Ţara Românească şi Moldova. Şi locuitorii acestora se numesc români, iar ai aceleia numite la început: secui, unguri şi saşi[22]; şi că această împărţire a rămas de la tradiţia aceea străveche a geţilor şi dacilor pînă în vremurile noastre, sînt lesne îndemnat să cred din citirea lui Strabo.

p. 128 . . . Aşadar Transilvania şi Moldova se ating în aşa fel în partea de miazănoapte, încît întinzîndu-se una dinspre răsărit şi cealaltă dinspre apus[23], amîndouă cuprind parcă cu braţele lor şi înconjură Ţara Românească, ce se întinde spre miazăzi pînă la Istru.

Iar Moldova se mărgineşte la răsărit cu Marea Neagră şi gurile Istrului, la apus cu Transilvania şi rîul Ceremuş[24] şi Munţii Carpaţi, la miazănoapte cu cele trei Rusii: Rusia Albă, Rusia de Sus şi Rusia de Jos, care se numeşte acum şi Podolia[25], şi Rutenia[26], şi odinioară a fost locuită de roxolani, dinspre mia-

---

[17] Probabil că autorul se referă aci la Ştefan cel Mare.
[18] Adică traducerea numelui de Bogdan.
[19] În realitate „dracul" poreclă a lui Vlad Dracul, domn al Ţării Româneşti (1436—1442, 1443—1446).
[20] De la: *carus* = scump.
[21] *Exitiabiliter*.
[22] Vezi *Observaţii critice*, p. 424 ş.u.
[23] Orientare greşită.
[24] *Ciabrum*.
[25] Voievodat în Polonia, la nordul Moldovei, cu reşedinţa la Cameniţa.
[26] Numită şi Rusia Roşie, mai tîrziu Galiţia.

zăzi este mărginită de Istru, de Moesia de jos, care este Bulgaria sau Triballia[27], şi de Tracia care este „Romania".

Iar Transilvania se mărgineşte la răsărit cu Ţara Românească[28] (!), la apus cu Ungaria pe unde se merge la Oradea urmînd Crişul, la miazănoapte cu Munţii Carpaţi unde ei despart Podolia, provincie a Sarmatiei sau Poloniei, de Transilvania, la miazăzi cu Moesia de sus sau — cum am mai spus — Serbia şi cu acea parte a fluviului Tisa care, cotind[29] la cetatea Seghedin, se varsă în Dunăre lîngă oraşul numit odinioară Axium[30], de la care începînd şi pînă la mare, după cîte afirmă Ptolemeu, Dunărea, curgînd printre popoare ilirice (slave), este numită: Istru[31]. Totuşi locul său nu se cunoaşte precis acum[32] afară dacă am face cumva vreo altă presupunere //

Însă privitor la ştirile vrednice a fi amintite ce pot fi aduse de mine, fie p. 129
după scrieri, fie doar din auzite cu privire la aşezarea Moldovei şi a Ţării Româneşti — căci am hotărît să vorbesc în urmă de tot despre Transilvania care îmi este mai cunoscută — eu aflu că acestea sînt ţinuturi destul de întinse, că Moldova după unii ar fi mai mică iar după alţii mai mare decît Ţara Românească şi mai acoperită de munţi şi de păduri pînă la rîul Prut[33]. Iar cît se prelungeşte mai departe se întinde toată într-un şir nesfîrşit de cîmpii pînă la rîul Nistru[34].

Ţara Românească este mai netedă[35] şi cu o aşezare mult mai lină şi se deosebeşte mai mult prin frumuseţea îmbietoare a locurilor. Totuşi şi una, şi alta au o climă sănătoasă, un pămînt roditor şi sînt foarte bogate în vin, în bucate, în vite şi în herghelii.

Moldova toată este brăzdată de patru rîuri mai însemnate care toate <curg> mai întîi de la miazănoapte la răsărit apoi cotesc puţin spre miazăzi şi trei (!) <din ele> se varsă în Istru.

Cele mai de seamă sînt: Nistrul, care e numit de cosmografii din vechime Tyras, Prutul care <e numit de ei> Jerassus şi Siretul[36] precum şi Moldova după care au numit băştinaşii <ţara> Moldovei şi care se varsă la miazăzi după tîrgul numit „Romanvasar", ceea ce înseamnă tîrgul Roman.

---

27 *Triballis,* neam tracic la nord de Balcani.

28 Confuzie cu Moldova.

29 Tisa nu face nici o cotitură la Seghedin dar aşa era reprezentată în hărţile contemporane. Vezi harta Transilvaniei în *Cosmografia* lui Honterus, Zürich, 1552.

30 Azi Titel.

31 Nume dat în antichitate cursului Dunării de la Porţile de Fier pînă la vărsarea ei.

32 Pentru această neprecizie vezi textul lui Enea Silviu Piccolomini unde e vorba de un braţ care ar lega Dunărea de Marea Adriatică (în legătură poate cu numirea peninsulei Istria) vezi şi textul lui Gromo care confundă Dunărea cu Sava (vol. II al seriei de faţă).

33 *Pruth.*

34 *Nezter.*

35 *Planior.*

36 *Zeretus.*

Mai mare ca toate este Nistrul și e singur navigabil. Mai este scăldată și de alte multe izvoare și rîuri mai mici, dar numai pînă la rîul Prut pînă unde <pămîntul ei> se întinde și se înalță <formînd> munți. Și nici nu este de mirare că Strabo a zis că țara geților e lipsită de ape, căci el a vrut să se înțeleagă acest lucru despre acea regiune care se întinde de la Prut pînă la mare. Căci toată este numai pămînt șes unde umblă doar turmele cu păstorii lor, avînd doar puțuri
p. 130 pentru adăparea vitelor, și încă rare. //

Și cînd același Strabo numește această parte a Moldovei în cartea a VII-a, „Deșertul geților“, iar partea cealaltă îndreptată spre apus, dinspre Poloni, este numită în vremea noastră Moldova de la rîul Molda, cum am zice Morile davilor[37], sînt îndemnat să cred — întrucît este cam în mijlocul acestui ținut — că această parte a fost locuită de davi, și cealaltă de geți, și că este același popor, deosebit doar prin nume și așezare, așa cum au spus și cosmografii antici și cei mai noi . . . etc.

Țara Românească, dacă nu pomenim diversele ape <mai neînsemnate> care curg prin ea prin tot locul, este scăldată doar de Olt, care se naște la locuitorii din secuime ai Munților Carpați și <trece> din Transilvania prin munții Sibiului în <mijlocul> cărora este cetatea Tălmaciului[38] clădită pe ruinele unui municipiu roman și Turnu Roșu care e un post de apărare împotriva năvălirii turcilor, și o dată ajuns acolo este bun de navigație, și cotind mai întîi spre apus pînă începe să se apropie de cîmpia Sibiului, apoi de aci întorcîndu-se spre miazăzi se varsă în Istru în fața Nicopolului.

Poporul care locuiește aceste pămînturi în vremea noastră este acel al vala-
p. 131 hilor[39] care își trage originea de la romani deși // cu un nume mult schimbat[40].
Despre acest lucru, întrucît mulți bîjbîie și autorii se pronunță în diferite feluri, îmi voi spune puțin mai pe larg și părerea mea în această privință.

Scriu mulți autori, și aproape toți cei moderni susțin ca lucru sigur, că valahii sînt numiți după un oarecare bărbat roman Flaccus sub conducerea căruia a fost adusă în aceste regiuni o colonie romană ca să-i supună pe daci, și că deci <ei> ar fi numiți oarecum flacci. Căci ei spun că mai apoi, după trecerea a multă vreme și prin <tot felul de> legături cu neamuri și limbi felurite, s-a ajuns că din stricarea numelui de flacci să se formeze cel al valahilor, cum ar fi al flacilor. [Autorul combate această părere trecînd în revistă (pp. 131—133) cuceririle romane în Tracia, Tesalia, Iliric și arată că sub August nu s-a purtat nici o luptă împotriva dacilor. În sfîrșit Traian, al XII-lea împărat de la August încoace, a învins pe daci . . . etc.]

p. 133 Întrucît îl privește pe Flaccus, nu văd nicăieri că sub conducerea sau auspiciile acestui Flaccus s-ar fi adăugat fie geții fie dacii sau orice altă națiune a

[37] *Molae davorum.* Etimologie fantezistă. Vezi mai jos *Observațiile critice.*
[38] *Tolmatium oppidum.*
[39] *Valacchi.*
[40] *Nomine longe alieno.*

acestor locuri la Imperiul roman. Sînt pomeniți aci Lucullus, Flaminius ... August și în sfîrșit Traian, dar nici un Flaccus.

Iar de cîte isprăvi au făcut toți aceștia în aceste regiuni sînt pline toate istoriile, și ne-am putea mira de ce din numele nici unuia din aceștia nu s-a format numele valahilor.

Apoi dacă acest popor trebuia să-și dobîndească acest nume de la vreun învingător ar fi trebuit cu cea mai mare dreptate și îndreptățire să-l dobîndească de la Traian ...

[Aurelian a pierdut Dacia] ... Galienus a transportat locuitorii în Moesia română și a făcut două Dacii și le-a numit Dacia Ripensis și Dacia Mediterranea, și acestea se învecinau cu Bosnia.

Acești daci se întind <și> în ziua de azi foarte departe prin tot Iliricul
din Macedonia și Panonia de jos pînă la Istru și la țărmul dalmatic și locuiesc
mai ales prin păduri și munți și se numesc vlahi sau vlasi[41], cu un nume al
cărui tîlc îl voi arăta mai departe. Și dintre aceștia sînt acei așa-ziși martolozi[42]
<cu un> nume care s-a răspîndit la turci, numiți <astfel> de la șiretenia ho- p. 134
țească și iuțeala lor, nume care fără discuție a crescut în Europa mulțumită tîlhăriilor lor și s-a lățit în toată împărăția turcilor. Chiar de aceea toți cei care au intrat în rîndurile lor sînt dăruiți printr-un hrisov împărătesc cu scutirea tuturor dărilor ...

... Însă pentru ca să se lămurească această îndoială prin argumente mai
sigure, și să se arate hotărît că valahii își trag originea de la romani, voi aduce
două argumente, iar judecata va fi a cititorilor, și anume a acelora care cunosc
mai multe limbi. Lăsînd // de o parte nenumăratele cuvinte pe care valahii le p. 135
au întocmai și cu același înțeles ca în limba latină și în dialectele italienilor[43], cînd întreabă ei pe cineva dacă știe să vorbească pe limba valahă spun: „Oare știi românește?“[44], sau <cînd întreabă> dacă este valah, îl întreabă: dacă este român[45]. Totuși ei mai rostesc și multe cuvinte pe ungurește și pe limba slavă, dar aceasta din cauza diverselor schimbări ale țării lor, și a vecinătății pe care o au ici cu rutenii și polonii, și colo cu bulgarii, rascianii și sirmienii[46]. Aci totuși s-a mai adăugat și altceva. Căci la toate popoarele ce se folosesc de limba slavă[47], ca la dalmați, croați, sloveni[48], bosniaci, rasciani, bulgari, stirieni, carinthieni, ruteni și chiar și la poloni și boemi, italienii din Dalmația sînt numiți vlahi

[41] *Wlazorum sive Wlahorum.*

[42] Cete de călăreți voluntari care în timp de război primeau soldă iar în timp de pace trăiau din jefuirea populației de pe graniță. Erau formate din băștinași români, sîrbi, unguri.

[43] *Italorum vernacula,*

[44] *Scisne ... Romane?*

[45] *Num Romanus sit.*

[46] *Rascianis et Syrmiis* = sîrbii.

[47] *Illygrico sermone.*

[48] *Sclavos.*

sau vlasi[49], și despre ei se crede că sînt cu mult cei mai vechi și decît Romanii și decît Ungurii[50]. Căci atunci cînd au venit Hunii din Sciția citim în cronicile Ungurilor că în Panonia locuiau felurite neamuri atrase de rodnicia pămîntului, și mai ales Longobarzi și Italieni, sub un oarecare tetrarh Matrinus, bărbat războinic și guvernator al romanilor, care ținea de asemenea sub autoritatea romanilor amîndouă Moesiile, Ahaia, Tracia, Macedonia. Deci după ce au fost Italienii alungați din Panonia și așa cum mărturisesc aceste cronici, după ce li s-a îngăduit din partea hunilor să treacă nestingheriți Marea Adriatică mergînd în Apulia, iar valahii, care erau păstorii lor rămînînd acolo din propriul lor imbold, cînd ungurii au urmat în stăpînire ei au adoptat de la iliri numele de vlazi sau vlahi cu care îi găsiseră pe aceștia numiți și i-au numit vlazi[51]. Apoi după aceea schimbîndu-se cu fiecare zi și lăsîndu-se de sălbăticia scitică, și păstrînd folo-
p. 136 sirea literelor romane, au numit după o terminație // și un cuvînt mai blînd valahi pe cei pe care îi numiseră <mai înainte> vlahi.

Orașe nu sînt deloc în acele țări și nici o civilizație orășenească, și nici clădiri mai impunătoare. În Moldova sînt doar trei cetăți de piatră, în primul rînd Suceava, reședința domnească, apoi Hotinul[52] și Neamțul[53], acesta așezat la granița secuilor, iar acela la acea a Poloniei. Satele arată ca niște colibe de păstori împrăștiate peste tot locul, tîrgurile[54] nu sînt întărite cu nici un fel de îngrădituri, iar casele țărănești[55] sînt puțin ridicate de la pămînt și făcute din lemn, lipite cu lut și acoperite cu paie sau stuf.

În Țara Românească, Tîrgoviște[56] este singurul oraș mai însemnat, destul de întins și capitala țării, mai sînt două cetăți de piatră, dar nu așa însemnate ca să fie vrednice a fi arătate pe nume[57]. Celelalte toate sînt aproape ca în Moldova. De altfel potrivit cu decretele împăraților vechi și ale împăraților turcești de acum, lor nici nu le este îngăduit să întemeieze cetăți și fortărețe, nici să-și împrejmuiască orașele cu ziduri și întărituri, toată puterea țării stînd numai în numărul și vitejia ostașilor[58].

---

[49] *Wlahy sau Wlazy.*
[50] *qui quidem et Romanis et Hungaris, longe creduntur esse vetustissimi.*
[51] *Olazak.*
[52] *Hothyn.*
[53] *Nemuz.*
[54] *oppida* (termen folosit pînă aci de autor pentru cetăți).
[55] *Domos agrestes.*
[56] *Tergovistum.*
[57] *Non tales ut nominentur.* Notă marginală: „București... cetățuie lîngă Dîmbovița și Poenari, aproape de Argeș". În original numele proprii au forma *Bukarest, Dombovissa, Argias.*
[58] Notă marginală: „Totuși în Moldova au fost ridicate cu multă muncă și mari cheltuieli multe biserici, clădiri mărețe și frumoase. Putna este locul unde se înmormîntează domnii".

Limba e aceeași pentru amîndouă popoarele ca și credința creștină de rit ortodox, din cauză, credem că, după cum arată Strabo[59], se cunoșteau mai bine cu grecii și erau cu ei în legături foarte strînse. Obiceiurile lor sînt barbare. La îmbrăcăminte nu se aseamănă, căci muntenii au căzut aproape de tot și la obiceiurile și la portul turcilor, pe cînd moldovenii țin morțiș la portul lor și acela dintre ei care ar adopta de la turci sau de la oricare alt // neam vreo parte p. 137
a portului sau a armelor lor sau orice alt lucru de acest fel e pedepsit cu moartea.

Principii lor se numesc voievozi, ceea ce înseamnă conducători de oaste, de la *voy* sau *voyniza*, care în limba ilirică (slavă) înseamnă oaste, și *vody*, care înseamnă a conduce. De aceea ei numesc pe soldați voinici și spun „voievati" pentru: a face slujbă ostășească. La domnie, urmează copiii legitimi, precum și cei nelegitimi; aceasta din cauză că ei pot încheia nepedepsiți mai multe căsătorii deși numai una e legiuită[60], dar și pe aceasta ei pot s-o desfacă, dacă nu le place, chiar și dacă s-au născut copii dintr-însa, fără a săvîrși prin aceasta vreo fărădelege, dînd carte de despărțire și, plătindu-i soției, în semn de desfacere a căsătoriei, o sumă neînsemnată de bani.

Odinioară acești principi erau întăriți de regii Ungariei, care cîteodată puneau alți principi sau îi aduceau din nou în scaun pe cei alungați — astfel regele Ioan[61] a adus înapoi pe Radu[62] și pe Vlad[63]; față de acești regi principii se legau solemn jurînd credință regilor și le plăteau un tribut anual sau ascultau de ei, ca unii ce prin armele multor regi din vechime fuseseră alipiți sau mai bine zis readuși sub atîrnarea Ungariei. Căci foarte adeseori simțind cum se trezește în cugetul lor oarecare duh al puterii lor de altădată și căutînd să-și așeze iarăși vechea lor stăpînire, cădeau din nou în răzvrătire. Într-acolo tindeau mai ales muntenii în timpul domniilor lui Carol[64], Ludovic[65] și Sigismund[66], *căci stăpînirea ungurească era mai urîtă decît se poate spune*[67]. Căci ei, urmînd pilda rea a principilor greci[68], au chemat pe turci în ajutor împotriva lui Sigismund în vremea domniei lui Murad al II-lea[69] și Sigismund, luptîndu-se cu ei la Ni-

[59] Autorul se referă la strămoșii acestora, adică la geți și daci, despre care face mențiune celebrul geograf grec Strabo.

[60] Formulare neclară. S-ar crede că e vorba de o pluritate simultană de căsnicii, cînd în realitate autorul deploră existența unor legături nelegitime.

[61] Ioan Zápolya.

[62] Radu de la Afumați, domn al Țării Românești (1520—1529).

[63] Pentru acțiunea lui Zápolya pînă în 1524, vezi mai sus relația lui Bocignoli.

[64] Carol Robert, rege al Ungariei (1308—1342).

[65] Ludovic cel mare, fiul lui Carol Robert, domnește 1342—1382.

[66] Sigismund de Luxemburg, domnește 1387—1437.

[67] Schița istorică ce urmează nu are altă valoare decît să arate gradul de informație al autorului.

[68] Bizantini.

[69] Murad al II-lea, sultan otoman (1421—1431).

copole[70], i-a învins şi a cucerit oraşul. Şi în alte rînduri au mai făcut adesea acelaşi lucru, şi în vremurile din urmă înţelegîndu-se tainic între ei moldovenii
p. 138 şi muntenii // cu gîndul hotărît la răscoală, după obiceiul lor, au făcut strînsă prietenie cu Murad; dar au fost din nou întorşi la credinţă de Ioan de Hunedoara[71], bărbat prea vestit din acea vreme, şi siliţi să se supună regelui Vladislav[72] şi să plătească tributul obişnuit.

După aceea, Mahomed[73], împăratul turcilor, întărindu-şi puterea s-a lăsat de prietenia muntenilor, pe care voia mai bine să-i aibă ca robi decît ca prieteni, şi scornind uşor un prilej — de care au întotdeauna prea destule domnitorii barbari şi tirani — a supus mai întîi cu puterea pe munteni, apoi pe moldoveni şi scutindu-i de toate celelalte îndatoriri, i-a silit să plătească turcilor tributul pe care mai înainte îl dăduseră ungurilor, astfel că în clipa de faţă ei mai recunosc pe regii Ungariei doar prin oarecare credinţă şi supunere, şi aceasta numai dacă se tem, după cum s-a văzut lămurit cu Petru[74], alungat acum de Soliman[75].

În privinţa încheierii căsătoriilor şi a respectării lor, aceleaşi obiceiuri şi aceleaşi legi sînt pentru toţi, dar la oamenii de rînd neîngrădirea[76] este încă şi mai mare. Căci pe fetele pe care voiesc să le aibă ca tovarăşe de viaţă ei mai adeseori le răpesc decît primesc să le fie date în căsătorie, socotind că aşa este mai cu cale, şi că în chipul acesta legătura între soţi va fi mai tare decît dacă ele le-ar fi fost dăruite de părinţi prin bună învoire, sau de la prima peţire. Iar după ce lucrul s-a desăvîrşit, ei se prefac că nu le pare rău şi se împacă fără greutate, prin mijlocirea prietenilor şi rudelor celor două părţi.

De altfel oamenii sînt foarte puţin primitori[77], nu sînt supuşi nici unei reguli[78], socotesc că nu e lucru mare să facă moarte de om, sînt foarte lacomi de bani şi născuţi pentru furt[79]. Nu sînt arătoşi nici ca statură, nici ca înfăţişare; sînt negricioşi la chip, cu plete şi cu barbă, de o înfăţişare foarte aspră şi sînt foarte răbdători la orice munci şi lipsuri.

---

[70] E vorba de Nicopolea mică sau Turnul şi nu de cetatea din dreapta Dunării unde, precum se ştie, creştinii au fost învinşi (vezi *Hurmuzaki*, I/2, pp. 395 şi 415).

[71] *Joannes Hunyadi* (1440—1444).

[72] Vladislav I, regele Ungariei (1440—1444).

[73] Mahomed al II-lea (1451—1481).

[74] Petru Rareş în prima domnie (1527—1538). Aluzie la actul de supunere al lui faţă de Ferdinand în 1535 cînd se aştepta la atacul turcilor.

[75] Soliman I, sultan otoman (1520—1566).

[76] *Licentia*. Răpirile menţionate nu sînt efectul unei licenţe cum crede autorul, ci perpetuarea unei tradiţii străvechi.

[77] Afirmaţie în dezacord cu toate mărturiile şi toate caracterizările românilor.

[78] *Nulli cultui dediti*. Cuvintele acestea pot fi tălmăcite în mai multe feluri, după cum e socotit cuvîntul *cultus* ca însemnînd religie, civilizaţie, instrucţie etc. Pentru fondul chestiunii vezi *Observaţiile critice*.

[79] Judecată pătimaşă inspirată de expediţiile lui Petru Rareş în Transilvania.

Ei se luptă mai mult călare[80]. Trupe de pedestraşi nu folosesc ei de loc, decît doar pentru a // hărţui pe duşmani în locuri muntoase, şi, şi pe acestea le au risipite şi fără rînduială. p. 139

Armele principale ale moldovenilor sînt ca şi la tătari: scutul, lancea, sabia şi săgeţile; platoşă grea nu are nimeni; puţini, şi numai din cei mai bogaţi, au doar cămăşi de zale[81] şi coif de oţel; dar, drept platoşă, ei toţi îmbracă nişte haine de in, umplute cu bumbac în grosime de trei, patru degete, mai ales în partea umerilor şi pînă la coate — după cum se poate vedea pe ţesăturile străvechi — şi cu cusături în iţe dese la depărtare de un deget şi jumătate una de alta, şi sînt socotite drept platoşă căci sabia nu le poate pătrunde.

Îmbrăcămintea şi podoabele boierilor — căci aşa se numesc nobilii la amîndouă aceste naţiuni — le sînt proprii lor[82] şi sînt făcute după o anumită regulă. <Boierii> se împodobesc cu multe inele, cu o haină de mătase şi de fir de aur, înflorată cu un fel de ciucuri, apoi cu lanţuri la gît şi brăţări şi cu alte asemenea podoabe, care atîrnă în jos de la umărul stîng de-a curmezişul pieptului pe sub braţul drept pînă la coapse[83].

Muntenii n-au nici un fel de regulă în privinţa îmbrăcămintei şi a armelor[84], pe toate acestea le au la fel cu turcii, din cauza unor obiceiuri comune. Ca şi cînd ar fi cuprinşi de o nebunie înnăscută, ei obişnuiesc să-şi omoare aproape pe toţi domnii, fie în ascuns, fie pe faţă[85]; şi toată averea lui să şi-o împartă între ei (moldovenii <însă> o păstrează pînă la <ultima> lescae pentru urmaşul la tron), şi e cea mai mare minune ca cineva să ajungă să domnească măcar pînă la trei ani, ori să moară în scaun de moarte firească. Altă dată în răstimp de doi ani au dat gata şi cîte doi sau trei // domni, şi nici nu se află nici unul p. 140 din neamul acestora care să nu ştie de mai înainte că merge la moarte sigură atunci cînd este făcut domn. Dar ei sînt aşa de hotărîţi în acest gînd al lor, încît dacă ar fi ridicaţi la domnie pentru o singură zi, o mie de inşi, şi în aceeaşi zi ar fi cu toţii ucişi, le-ar urma îndată fără înfricoşare alţi o mie, socotind că au avut o moarte bună şi fericită aceia care au apucat să se aşeze măcar o dată în scaunul domniei. Atîta e de mare pofta de glorie care se găseşte şi la un neam barbar[86].

Moldovenii sînt mai blînzi de felul lor şi nu sînt aşa de aprigi faţă de domnii lor; cînd au apucat să-l ridice pe unul în scaun şi să-l primească drept

---

[80] Notă marginală: „Să mai vorbim şi de caii lor mărunţi, răbdători la trudă şi la foame, fără să ceară multă îngrijire, mai ales dacă sînt adăpaţi".

[81] *Lorica hamata.*

[82] *Proprius.*

[83] Notă marginală „cu o pungă de stofă ... cu cîţiva galbeni în ea".

[84] *Re vestiaria aut militari.*

[85] Aluzie desigur la uciderea lui Radu de la Afumaţi şi a lui Vlad Vintilă.

[86] Autorul urmărind un efect retoric recurge aci la exagerări vădite. Notă marginală „Moldovenii sînt mai războinici decît muntenii care îi şi recunosc ca atare, iar muntenii sînt mai primitori decît moldovenii".

domn, îl slujesc cu credință și îl însoțesc cu iubire, decît doar dacă noul domn nu alunecă cumva spre tiranie și ei văd că sînt disprețuiți de el. Pe unul ca acesta, ei caută desigur să-l scoată din mijlocul lor, sau să-l alunge din domnie, precum l-au alungat, în zilele noastre, pe voievodul Petru, cu ajutorul lui Soliman, împăratul turcesc[87].

[Descrierea Transilvaniei]

Țara are o înfățișare mai mult rotundă decît prelungă, ca mărime nu este prea mare, căci într-adevăr dacă cercetezi fie lungimea, fie lățimea, nu depășește douăzeci și cinci de mile unguresti[88]. Acea parte care este locuită de secui și care pornind de aci se întinde spre Brașov[89] cît și spre cetatea Făgărașului[90] și pînă la Sibiu[91] este cea mai sălbatică, amestecată, pe alocuri, cu păduri, văi și munți[92]. Căci are păduri umbroase, pline de farmec și este udată de rîuri nesecate, și în tot locul se ivesc dealuri însorite, acoperite de vii și îndeobște din fiecare parte, ori încotro <te-ai îndrepta>, cîmpia este aproape și nu este strîmtă. Regiunea este dealtminteri foarte potrivită pentru toate semănăturile și dacă vrei să o
p. 141 compari întru toate cu toate acele <regiuni> // ce se fălesc cu rodnicia gliei, cu îmbelșugarea bucatelor, cu mulțimea turmelor, cu rîurile, izvoarele <și> cursurile <lor> de apă, cu blîndețea aerului, în sfîrșit cu toate cele ce sînt pentru folosul omului, nu va rămîne mai prejos pentru nici una <din ele> și va întrece pe cele mai multe. Căci în adevăr ea este atît de bogată în grîne și chiar în vinuri, încît adeseori se vine de aci chiar în ajutorul Ungariei și al țărilor vecine, și vasul de vin de 300 de urne[93] revine la 70 <de dinari>[94], cîbla[95] de grîne la 10 dinari: ceea ce am putut vedea și anul trecut, și anul acesta[96]. Dar vinurile, fie că le vrei tari sau slabe, și aspre sau dulci, ori albe sau roșii, sau roșietice — și ți le alegi potrivit cu fiecare anotimp — sînt așa bune la gust și de soi așa ales, încît nu mai dorești nici vinurile de Falern[97] din Campania, și

---

[87] Se referă la evenimentele din 1538 cînd într-adevăr boierii au fost bucuroși să-l primească pe Ștefan Lăcustă adus de turci.

[88] Mila ung. = 8 354 m.

[89] *Brassoviae.*

[90] *Fogaras.*

[91] *Cibinium.*

[92] În altă parte, Verancsics definește așezarea secuimii altfel: Această regiune atinge spre răsărit Moldova și munții ei, spre apus Muntenia (Transalpina) (!) spre miazănoapte ajunge la Polonia de jos (Polonia inferior). Vezi *De Siculis Transsylvaniae*, în *Monumenta Hungariae Historica*, s. II, *Scriptores*, vol. III, Budapesta, 1857, p. 285.

[93] Măsură de capacitate = un centenar (100 de libre sau 33 de cupe).

[94] Monedă de schimb = 1/100 florin.

[95] *Cubulus* — măsură de capacitate egală cu o vadră.

[96] Pentru prețurile curente vezi și Cronica lui Ostermayer (J. Kemény, *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*).

[97] Regiune în nordul Campaniei (Italia), renumită în antichitate, pentru vinurile ei.

chiar comparîndu-le între ele îți plac cu mult mai mult acestea. Iar aur și argint se scoate aproape din orice munte: nu este nici o apă curgătoare în care să nu se spele aur; și aș cuteza să susțin că întreaga Transilvanie este așezată pe sare (și pînă într-atît, încît în multe locuri de pe rîul Mureș[98] se înalță malurile săpate în sare). Iar secuii o scot chiar la ei acasă, răscolind doar pămîntul la o palmă jumătate, și atunci cînd vor să o folosească scot mult venit din <sare> și regii Ungariei. Produce și fier, și plumb; iar cît despre orice fel de poame, ca mere și pere, nu rămîne în urma Italiei, nu numai ca gust, ci chiar ca belșug de pomet, iar în ce privește piersicile, mai ales cele pe care le produce pămîntul din Alba Iulia, o și întrece cu ușurință și <oamenii> le păstrează pînă în anul următor atît de proaspete, încît ai spune că atunci au fost culese. Fînețe se află din belșug, precum și alte pășuni în tot locul pentru vitele de tras. Căldura aerului <este> potrivită pretutindeni, nu este viciată de nici o negură răufăcătoare, ci <țara> este sănătoasă și cu totul vestită prin așezarea și frumusețea locurilor și este bună pentru vînătoare și pentru urmărirea unor plăceri alese și felurite. Orașele sale // întărite și mai de seamă <sînt>: Clujul[99], Sibiul, p. 142
Brașovul, Bistrița[100], Mediașul[101], Sighișoara[102], Sebeșul[103] și Alba Iulia, reședința episcopală[104]. Cetățile sînt foarte numeroase: Hunedoara[105], Deva[106], Făgărașul, Stremțul[107], Ciceul[108], Ungurașul[109], Gilăul[110] și multe altele pe care nu le scriu pentru a nu fi prea lung. Rîuri: Mureșul[111], Oltul[112], Bîrsa[113], Bistrița[114], Tîrnava mare și mică[115], Someșul[116]. Unul din ele e numit cel Mare și

---

98 *Marissum.*
99 *Colosvarium.*
100 *Bistricia.*
101 *Meggyesium.*
102 *Segesvarum.*
103 *Sabesum.*
104 Afirmație conformă cu situația pînă prin 1542.
105 *Hwunjad.*
106 *Dewa.*
107 *Dyod.* Aproape de Teiuș. N-a durat prea mult. Construită de Ioan de Hunedoara, în secolul al XV-lea, a fost dărîmată de Ioan Sigismund în 1562.
108 *Chicho.*
109 *Balvanyos.*
110 *Gyalu.*
111 *Marysius.*
112 *Alutas.*
113 *Burtia.*
114 *Bistricium.*
115 *Chichulius major et minor.*
116 *Zamosus.* De tradus prin plural: *Someșurile.*

celălalt <e> numit de unguri „Visszafolyó“[117], adică apa care curge înapoi, deoarece venind mai întîi de la apus spre răsărit şi îndreptîndu-se apoi într-acolo de unde vine, se uneşte cu <Someşul> cel Mare lîngă oraşul Dej[118]. Pe lîngă acestea Sebeşul, Streiul[119] şi Arieşul[120], care este numit de unguri „Aranyos“, adică <rîul> cel de aur, fie pentru că se spală în el mult aur, fie de la munţii de aur din care izvorăşte. Se merge cu luntrea pe Mureş, pe Olt, pe Someş şi pe Arieş, dar numai atunci cînd <apele> sînt umflate sau de multe ploi sau de topirea zăpezilor de pe munţi. Mai mari ca celelalte <sînt> Mureşul <şi> Oltul, şi acesta se varsă în Dunăre iar acela în Tisa[121]; amîndouă primesc în ele aproape toate celelalte <rîuri>; Mureşul <primeşte> Arieşul, Ampoiul[122], Sebeşul, Tîrnava Mare <şi> pe cea Mică; Oltul, mai mare, primeşte Pîrîul negru[123], cum i se zice, Vîrghişul[124], Homorodul[125], Bîrsa care udă Braşovul şi Cibinul de la care s-a dat numele oraşului şi Streiul[126], foarte cunoscut prin tezaurul lui Decebal, regele dacilor, şi prin Sarmizegetusa, odinioară capitala sa, acum numită Grădişte[127], adică „locul cetăţii“. Şi unul, şi altul au torente nenumărate pe care le slobozeşte fiecare vale a sa. Arieşul are un curs navigabil, de abia patru mile ungureşti de la oraşul Turda[128] pînă la Mureş. Someşul <îl are> cu mult mai lung de la oraşul Dej pînă la Tisa (şi un oraş, şi celălalt[129] <sînt> vestite prin ocne) şi bolovanii de sare sînt transportaţi de pe acel rîu al Arieşului spre Mureş şi de pe Someş spre Tisa, şi acesta primeşte <rîul> Bistriţa. În adevăr toate sînt bogate în peşte şi sînt renumite prin nisipul ce poartă aur. //

p. 143 Este locuită de „trei naţiuni“: secuii, ungurii, saşii[130], aş adăuga totuşi şi pe români[131], care, deşi îi ajung uşor la număr, totuşi nu au nici o libertate[132], nici o nobilime, nici un drept al lor în afară de un număr mic locuind în

---

[117] *Visafolyó*. Verancsics n-are o idee clară despre cursul Someşului Mic, care, după cum se ştie, curge pînă la Apahida spre răsărit, apoi coteşte spre nord şi, numai după ce se uneşte cu Someşul Mare la Dej, se îndreaptă spre nord-vest. Vezi şi hărţile contemporane, de pildă ale lui Reicherstorffer din *Chorographia Transilvaniae*, ed. 1595.

[118] *Dees*.

[119] *Sargeti*.

[120] *Aranyas*.

[121] *Tibiscum*.

[122] *Ompay*.

[123] *Nigram aquam*.

[124] *Vargiscum*.

[125] *Hamerodium*.

[126] Greşit. Streiul nu se varsă în Olt, ci în Mureş.

[127] *Varhel*.

[128] *Thorda*.

[129] Adică Turda şi Dejul.

[130] *Saxones*.

[131] *Valachos*.

[132] *Libertas* (în înţelesul de privilegii).

districtul Haţeg[133] în care se crede că a fost capitala lui Decebal şi care pe vremea lui Ioan de Hunedoara[134], băştinaş de acolo, a dobîndit nobleţea pentru că întotdeauna au luat parte neobosit la lupta împotriva turcilor[135]. Ceilalţi toţi sînt oameni de rînd, iobagi ai ungurilor şi fără aşezări ale lor, răspîndiţi pretutindeni, prin toată ţara, locuind arareori în locuri deschise, de cele mai multe ori retraşi prin păduri şi ei împreună cu turmele lor duc o viaţă nenorocită[136].

Iar că secuii sînt de neam hunic[137] nu se îndoieşte nimeni. [Urmează le- p. 144
genda lui Chaba] ... Aceasta este originea secuilor; de aci se trage aşadar nobleţea de care se bucură îndeobşte cu toţii, chiar dacă mînuiesc plugul şi sapa[138]; de aci se trage privilegiul de a fi cu totul scutiţi şi slobozi de censurile anuale şi de cererea unor servicii, fiind supuşi doar la două asemenea îndatoriri. Căci atunci cînd războiul ameninţă pe regi, ei sînt siliţi să plece pe seama lor la oaste; e drept în condiţii diferite[139], dacă vor păzi străvechiul lor privilegiu. Căci dacă vor trebui să se lupte cu un duşman de la răsărit, sau de la nord, sau dinăuntrul hotarelor ţării, toţi iau armele, om cu om pînă la unul şi nu se retrag din luptă pînă nu se sfîrşeşte; iar dacă războiul se poartă împotriva apusenilor, <atunci ei> trimit a zecea parte şi nu urmează tabăra p. 145
mai mult de cincisprezece zile. Împotriva celor de la miazăzi merg jumătate

---

[133] *Hazak.*

[134] *Hunyady.*

[135] Verancsics nu era bine informat. În afară de Ţara Haţegului, numeroase districte româneşti privilegiate se aflau răspîndite în multe părţi ale Transilvaniei, mai ales în regiunile mărginaşe ale Transilvaniei, ca Ţara Oltului (adică Făgăraşul), Banatul, Bihorul, Maramureşul. Vezi *Vechile districte româneşti de peste munţi*, în „Revista istorică română", XIII/3 (1942—1943), pp. 19—30. Pentru bibliografie vezi şi Lupaş, *Réalités historiques dans le voïvodat de Transylvanie*, în *La Transylvanie*, Bucureşti, 1938, p. 160 ş.u.

[136] De comparat cu afirmaţia lui Reicherstorffer ... „Valachi etiam hanc terram sed sparsim sine certa sede incolunt". Pentru o discuţie mai atentă vezi mai jos *Observaţiile critice*, p. 424 ş.u.

[137] Vechii cronicari — şi după ei şi Verancsics — îi consideră ca urmaşi ai hunilor; istoricii mai noi îi coboară din avari (J. Thúry), din bulgari (Gy. Pauler), din pecenegi (L. Réthy). După teoria cea mai răspîndită azi, s-ar trage din cabari. Vezi Gy. Németh, *A székelyek eredetének kérdése* (Problema originii secuilor), în „Századok", 1935, pp. 125—156, unde sînt puse în discuţie diferitele teorii. Pentru bibliografie, vezi şi *La Transylvanie*, p. 193 ş.u.

[138] În articolul: *De Siculis Transilvaniae*, în care Verancsics se ocupă mai ales de drepturile juridice, se dau următoarele amănunte: secuii se împart în trei clase *(ordines)* 1) fruntaşii, care sînt numiţi nobili, 2) cei din clasa de mijloc, numiţi cavaleri *(lófők)*; 3) poporul de rînd sau plebeii, care se află în clientela nobililor mai mari. Totuşi nu formează caste închise; chiar unii de jos pot să ajungă pe treapta cea mai înaltă dacă au mijloace şi prieteni *(Monumenta Hungariae Historica*, III).

[139] Obligaţiile militare erau în raport cu averea fiecăruia: fruntaşii erau obligaţi să meargă la război însoţiţi de cel puţin trei ostaşi; călăreţii serveau cu calul lor; secuii de rînd erau pedestraşi. La intervale anumite se făceau inspecţii *(collustratio)* şi cei care între timp se îmbogăţiseră sau sărăciseră erau ridicaţi sau coborîţi la clasa corespunzătoare averii.

din ei şi suportă războiul cît timp pot[140]. În vremea aceasta, de cînd cu prăbuşirea regatului au primit chiar şi ei o ştirbire a libertăţii lor, cînd au fost aduşi să dea ajutor patriei mai des <ca pînă acum>, adică negreşit atunci şi acolo unde o cerea nevoia. Acelaşi lucru li s-a întîmplat şi cu tributurile acelea care trebuiau plătite în boi[141]. După dreptul străvechi, ei dădeau fiecărui rege numai trei <boi>, adică fiecare familie sau, cum spuneau ei, fiecare poartă dădea cîte un bou la încoronare, la căsătorie şi la naşterea primului băiat; dacă se năştea o fată, erau scutiţi de-al treilea tribut. Acum, lăsînd uitat vechiul obicei, sau <fie> ca un subsidiu de război, ei nu se împotriveau să dea mai des ajutor atunci cînd regele li-l cerea pentru apărarea patriei[142].

De altminteri neamul secuiesc este neobişnuit de spornic în zămislirea urmaşilor, într-atîta încît astăzi se pot strînge sub arme pînă la 30 000 de oameni fără a fi lipsiţi de apărare la ei acasă. Ei folosesc de cele mai multe ori lupta călare, fără nici un material de război, fără nici un echipament anume şi fără a se deosebi prin nici o podoabă militară; ei luptă aprig, bizuindu-se pe număr şi pe străvechea lor vitejie. Nu sună din trîmbiţa militară, ci din corn, şi dacă nu încep lupta la timp, cuprinşi de plictiseala taberei se împrăştie iute şi pe nesimţite.

Ei au moravuri cu totul sălbatice; dar ca unii care mai păstrează pînă acum primitivitatea scitică se deosebesc de unguri aproape în toate obiceiurile, legile şi felul lor de a trăi; afară <doar> de religie; şi nu se aseamănă nicidecum nici chiar ca limbă cînd vorbesc după chipul strămoşilor[143].

p. 146 În loc de litere, sapă în chip de răboj[144] un fel de semne pe beţe // cu patru muchii şi trag crestături de la dreapta la stînga ca evreii, egiptenii şi turcii, dintre care una sau cel mult două, la care se adaugă unele puncte, înfăţişează mai multe înţelesuri decît ar fi după numărul semnelor. La băştinaşi e îndeobşte cunoscut că hunii s-au folosit de ele[145].

---

[140] Atribuţiile lor sînt precizate şi în documentul lui Vladislav al II-lea din 1499. Vezi „Székely Oklevéltár" (Arhiva privitoare la istoria secuilor), vol. III, Cluj, 1890, p. 138 ş.u.

[141] Darea boului, numită de la obiceiul de a înfiera boii aleşi pentru dar: înfierarea boilor (ung. *ökörsütés*, lat. *signatura boum*).

[142] În realitate secuii au opus o rezistenţă crîncenă la noile impozite, *Hurmuzaki*, II, pp. 306—307.

[143] Pentru o părere contrară, vezi *Chorographia Transilvaniei* a lui Reicherstorffer.

[144] *Tesere.*

[145] O descriere interesantă dă Gy. Sebestyén, în studiul său *Rovás és rovásirás* (Răbojul şi scrierea cu răboaje), publicat în „Ethnographia", XV (1904), p. 20. Probe din această scriere dă K l a j o B o g a, în *„Székelyföld történetirója a XVII-ik században"* (Istoriograful secuimii în secolul al XVII-lea), Cluj, 1914, pp. 64—65. După afirmaţia lui Simon de Keza: „Blachis commixtis litteris ipsorum uti perhibentur" s-a încercat să se atribuie românilor această scriere (B. P. Hasdeu, Th. Burada). Vezi I. P u ş c a r i u, *Alfabetul secuilor şi slovele cirilice*, în An. Ac. Rom., Mem. secţ. ist., s. II, t. XXVII. O interesantă încercare de a rezolva problema la P. P. P a n a i t e s c u, *Războiul în istoria Transilvaniei*, în „Revista itsorică română", 1938, p. 37.

La adunări[146] vin înarmaţi; fruntaşii stau în cerc, ceilalţi stau de jur împrejur, protestînd cu mare larmă şi refuzînd cu tărie să-şi dea încuviinţarea dacă nu le place cumva ceea ce se hotărăşte. Cînd se hotărăşte ceva împotriva părerii <=voinţei> tuturor, ei rabdă deocamdată, dar întorc totuşi vătămarea împotriva făptuitorului, prin a cărui faptă sau îndărătnicie au fost supuşi unei sarcini neobişnuite. Pentru răzbunarea aceasta toţi merg în cete şi dau buzna în casa aceluia şi o dărîmă pînă la pămînt şi dacă din întîmplare cineva ar născoci vreo regulă nouă, care nu ar ţine seama de privilegiile lor, îl urmăresc chiar cu armele şi, prinzîndu-l, în adunare, îl ucid în văzul tuturor. Iar casele celor pe care le-au dărîmat, atunci cînd află că ei s-au căit de asemenea fapte, li le reclădesc cu toţii şi se împacă cu ei. Se îmbracă după portul unguresc, dar nu atît de ticluit, nici cu atîta grijă. Lucrează ogoarele, cresc cele mai bune herghelii, au belşug de grîu, dar nu de vin peste tot, şi în locul acestuia beau bere[147].

Naţiunea săsească ce se trage, fără îndoială, din popoarele saxone[148] din Germania, foarte puternice odinioară în război pe vremea împăraţilor romani Otto[149] şi apoi[150] Carol cel Mare[151], regele francilor, părăsindu-şi patria s-a strămutat în această ţară — căci noi vedem fie din cronicile maghiare, fie din povestirea bătrînilor din acest neam, care au primit ca din mîna strămoşilor lor amintirea acestui fapt şi au păstrat-o pînă în vremea noastră, că în timpul regelui Géza[152] şi apoi a sfîntului Ştefan[153] felurite neamuri, ca: boemi, poloni, greci // armeni, pecenegi[154], saxoni, thuringi, renani, cumani, latini[155] şi mulţi p. 147

---

[146] Adică la adunările „naţiunii", unde se tratau afacerile care priveau naţiunea secuiască. Chestiunile care priveau ţara întreagă se tratau în Dietă, unde trimeteau, ca şi celelalte „două naţiuni", deputaţi.

[147] Statutele „naţiunii" secuieşti în H. Marczali, *Enchiridion Fontium Historiae Hungarorum*, Budapesta, 1901, p. 428 passim.

[148] În ciuda numelui, saşii nu se trag din saxoni; ei au venit în Ardeal din Flandra şi din regiunea Rinului şi a Moselei şi erau numiţi, la început „Teutonici" şi „Flandrenses" (românii ardeleni îi numesc pînă astăzi, în batjocură, floandări). Sînt numiţi saxoni, în documente, începînd din secolul al XIII-lea, după dreptul cutumiar saxon ce li s-a acordat de regii Ungariei. Vezi *La Transylvanie*, p. 205.

[149] Cei trei împăraţi din dinastia saxonă: Otto I (962—973), Otto al II-lea (973—983), Otto al III-lea (983—1002).

[150] Sequenţa e inversată, Othonii au venit după Carol.

[151] Carol cel Mare (771—814) cucereşte Saxonia după un război crîncen de 30 de ani (772—804). Dar nu atunci au emigrat saşii în Ungaria ci în sec. al XII-lea.

[152] *Gheycha*. Géza (cit. Gheiza) e tatăl lui Ştefan cel Sfînt, dar n-a fost rege, ci duce al ungurilor, înainte de întemeierea regatului (927—997).

[153] Ştefan cel Sfînt, primul rege al Ungariei (1000—1038).

[154] *Bessi*.

[155] Întregul fragment e reprodus după I. de Thuroczi, *Chronica Hungarorum*; cf. Schwandtner, *Scriptorum rerum hungaricarum veteres, ac genuini*, Viena, 1746, p. 90. Latini erau numiţi mai ales valonii, veniţi o dată cu coloniştii saşi.

alţii au venit în Ungaria şi, trăind acolc mult timp cu ungurii în bună înţelegere, au fost uşor primiţi de ei şi în legături de căsătorie şi în obştea nobililor. Iar bătrînii băştinaşi amintesc mai adevărat despre începuturile lor în această provincie. Odinioară, spun ei, răzvrătindu-se aceştia împotriva principilor lor şi chiar ucigînd pe unii din ei, nu au îndrăznit să mai rămînă în patrie şi unii, strămutîndu-se în alte locuri, o parte a ajuns în Panonia. Regele care domnea în acel timp, deşi nu vedea cu ochi buni pe germani din cauza războaielor neîncetate pe care le purtau împotriva ungurilor, totuşi s-a înduioşat de exilul pribegilor şi, cu scopul de a popula din nou cu coloni ţara pe care o pustiiseră felurite neamuri duşmane, nu i-a alungat, ci le-a dat în Transilvania[156], spre a le locui ca şi în ascuns, locuri mai puţin întinse, mai sălbatice şi mai abrupte şi a hotărît ca ei să fie coloni, care la unguri se numesc şi iobagi[157]. Ei îşi păstrează pînă în ziua de azi obiceiurile, limba strămoşească. Sînt foarte harnici <şi> muncitori cu foarte mare aplecare la cîrmuirea <oraşului>, la negoţ şi la toate artele meşteşugăreşti. Jaful sau hoţia nici nu se pomeneşte printre ei; se hrănesc cu mîncări <ce sînt> mai mult trebuitoare traiului decît prea alese <la gust>. Sînt mai atenţi şi doritori să-şi sporească zestrea casei şi alte scule decît oricare alt neam din acea provincie şi, nerîvnind de loc la <bunul> altuia, se mulţumesc cu al lor; şi sînt atît de doritori să ridice clădiri, să cultive ogoare şi să sădească vii, încît nu este astăzi aproape nici o parte a Transilvaniei mai frumoasă şi mai roditoare decît cea pe care o locuiesc saşii; şi regii, văzînd aceasta, cu timpul, le-au dat legi pentru ei şi drepturi orăşeneşti şi le-au dat voie să-şi înconjure cetăţile cu ziduri[158].

p. 148 În afară de censul obişnuit // li se cer bani ori de cîte ori şi oricît vor regii, iar <saşii> nu îi plătesc cu rea voinţă sau cu îndărătnicie, ci întrucît s-au abătut de la vrednicia ostăşească a strămoşilor lor, desigur din cauza pierderii libertăţii la ei acasă, ei se luptă ca pedestraşi, sînt foarte puternici între zidurile <cetăţii> lor, <dar> nu ţin piept multă vreme în cîmp deschis; aşa se întîmplă că la expediţiile regale ei ajută mai bucuros cu ajutoare băneşti

---

[156] Saşii n-au venit o dată, ci în grupuri succesive. Primul grup, în vremea regelui Géza al II-lea (1141—1161), se aşază în împrejurimile Sibiului; al doilea, pe la sfîrşitul veacului al XIII-lea, colonizează regiunea Tîrnavelor, al treilea grup, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, ocupă regiunea Bistriţei. Vezi G. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürgen Sachsen*, vol. I, ed. a IV-a, Sibiu, 1925. Astfel deci, Verancsics greşit pune colonizarea lor în vremea lui Ştefan cel Sfînt şi — în urma unei confuzii de nume — a tatălui său, ducele Géza. Totuşi versiunea adoptată de Verancsics de la vechii cronicari unguri este susţinută, recent, şi de unii istorici saşi. Cf. K. Schönemann, *Die Deutschen in Ungarn bis zum 12 Jahrhundert*, Berlin şi Leipzig, 1923.

[157] Termenul poate da naştere la confuzii. În realitate regimul comunităţilor săseşti s-a deosebit de cel iobăgesc de pe moşiile nobiliare.

[158] Aceasta în legătură cu ivirea primejdiei turceşti pentru Transilvania, în timpul lui Sigismund de Luxemburg. Pentru autonomia administrativă şi juridică a saşilor, vezi H. Marczali, *op. cit.*, pp. 144 şi 443.

decît cu oaste. De altfel, soţiile acestor negustori îndeplinesc aceleaşi munci ca şi bărbaţii şi se întrec cu cinste cu soţii lor pentru sporirea averii[159]; împotriva obiceiului ungurilor, ei mărită fetele ajunse la vîrsta de 20 de ani; iar pe cele care nu sînt nubile etc. . . .[160].

Ungurii care deţin rangul nobilimii celei mai de seamă din întreaga Transilvanie se trag din huni[161]; dar după un timp destul de lung, după cum spun ei, le-au urmat secuii; ei au aceleaşi obiceiuri, acelaşi port şi aceleaşi legi şi limbă ca ceilalţi unguri din Panonia, afară doar că au şi unele trăsături proprii, deosebire care nu se află numai între regate şi între provincii, ci chiar între oraşe şi pînă chiar şi între familii.

Cultivă foarte bine pămîntul, nu locuiesc în oraşe, ci la ţară, în castele şi în case[162]; cei care sînt mai bogaţi clădesc <case> de piatră chiar dacă nu sînt prea înalte, încăpătoare şi destul de frumoase, alţii le ridică din lemn. Trăiesc ca oameni cioplîţi[163] şi aspiră la moravuri mai alese, au mese îmbelşugate şi le plac mirodeniile tot atît ca şi locuitorilor Panoniei; se îndeletnicesc cu vînătoarea şi îndeosebi cu cea de păsări; se îmbracă prea frumos[164] şi cu cea mai mare grijă, dar rar în mătase; le plac totuşi culorile variate, niciodată nu poartă negru, decît atunci cînd sînt în doliu. Nu se îngrijesc mai de loc de cum le sînt picioarele încălţate şi capul acoperit. Poporul este foarte viteaz, în război nu cunoaşte frica, <este> cu rîvnă în apărarea ţării, ceva mai zăbavnic la pornirea unui război şi la intrarea în luptă şi e de mai mare ajutor
în retragere, decît dacă ar ataca din faţă // şi pînă într-atît încît, adeseori, ca p. 149
unii ce sînt hărţuiţi, nu ştiu să termine războiul pornit şi lupta începută decît după măcelul cumplit al lor sau al duşmanilor, ceea ce au arătat desluşit cu prilejul uciderii lui Aloisio Gritti[165]. Căci mai înainte de a fi hotărît pieirea lui, l-au îndemnat să se retragă paşnic din ţară, măcar că nu putea să înfăptuiască ceea ce plănuise spre pieirea multor nobili de frunte, iertîndu-i-se chiar moartea lui Czibák, bărbat de bună seamă viteaz şi mare. Dar atunci cînd nu au ajuns la nici un capăt cu răbdarea, i-au pus capăt cu sabia, chiar fără voia principelui[166].

---

[159] Observaţie făcută şi de N. Olahus şi de vestitul călător turc din secolul al XVII-lea, Evlia Celebi. Vezi *Evlia Cselebi magyarországi utazásai.* (Călătoriile în Ungaria) vol. I, Budapesta, 1904, p. 146.

[160] Fraza lăsată neterminată în text, şi cu punctuaţia greşită.

[161] Verancsics urmează vechile cronici ungureşti, după care hunii şi ungurii — veniţi şi unii şi alţii din Scitia — au aceeaşi origine.

[162] *Pagatim arces ac domos.*

[163] *Politice* (adică cu rafinamentul îngăduit de bunăstarea lor).

[164] *Eleganter.*

[165] Aprecierile care urmează nu corespund cu faptele întîmplate. Vezi relaţiile lui Tranquillo, della Valle, Museo din care nu reiese că Gritti ar fi putut pleca nevătămat de la Mediaş. Pentru caracterizarea nobilimii, vezi şi relaţia lui Massaro.

[166] E vorba de Ioan Zápolya al cărui rol în pieirea lui Gritti nu poate totuşi fi contestat.

Pentru a dobîndi înnobilarea, nici o artă și nici o pregătire nu e mai potrivită decît meșteșugul armelor și îndeletnicirea literelor. Cea mai mare glorie este să dobori pe dușman de pe cal, cu lancea. În războaie, ei luptă călare; odinioară, toți erau „catafracti“[167], acum toți sînt „veliți“[168], ușor înarmați, nu este nici o îndoială că ei au împrumutat acest obicei de la turci. Căci pe vremea regelui Mathias[169] folosirea catafracților se bucura de cea mai mare trecere, cu glorie nespusă, și izbînzi strălucite; sub Vladislav[170] și sub Ludovic[171], fiul său, a început încetul cu încetul să fie lăsată la o parte, iar după dezastrul de la Mohács[172], ei au fost chiar desființați și au dispărut cu totul o dată cu disciplina militară, și le-au urmat acei pe care ei îi numesc cu un cuvînt al lor husari[173], fie pentru a lupta cu mai multă ușurință, îndemnați de iuțeala cailor turcești, sau mai degrabă pentru că din voia războaielor se răspîndește obiceiul pentru toți muritorii ca cei învinși să-și însușească moravurile învingătorilor.

Armele lor <sînt> coiful de oțel, cămașa de zale[174], iataganul turcesc <pe care îl> numesc sabie[175], în stînga <poartă> scutul care <le> apără tot pieptul și capul, în dreapta mînușa de fier și lancea cu un steguleț de mătase prins sub vîrf; au cai de multe feluri, dar cei mai buni sînt cei turcești pe care îi păstrează pentru clipa hotărîtoare <a luptei>, pentru că sînt și mai iuți
p. 150 și mai sprinteni ca ceilalți, și că pot trece ușor la cele două feluri de luptă //
și sînt învățați să înainteze și să alerge îndărăt păstrînd anumite reguli.

În sfîrșit cum aceste neamuri atît de deosebite locuiesc aceeași țară, este atîta armonie și înțelegere între ele[176], încît nimic nu este mai uimitor. Și chiar dacă uneori se întîmplă să se răscoale — ceea ce obișnuiește să se întîmple chiar între frați — totuși îndată ce se ivește un dușman din afară, se ajunge iar la buna înțelegere din amîndouă părțile și se apără pe ei înșiși și bunurile lor cu o iscusință și pricepere minunată[177]. Căci chiar dacă au putut încerca toate aceste dezastre ale ungurilor și schimbările de regi, totuși pînă acum au

[167] *Cataphracti* = călăreți cu armuri grele alcătuind cavaleria grea.

[168] *Velites* = cavaleria ușoară.

[169] Matei Corvin (1458—1490).

[170] Vladislav al II-lea, unul din regii cei mai slabi ai Ungariei (1490—1516).

[171] Ludovic al II-lea, rege al Ungariei, căzut la Mohács (1516—1526).

[172] În anul 1526.

[173] „Hussaroni", de la ung. *huszár* (la români: hînsari). O cavalerie ușoară, care apare o dată cu transformările armatelor în Europa, cînd rolul hotărîtor trece de la cavaleria grea la cavaleria ușoară și la infanterie — formațiuni recrutate din oameni lipsiți de avere. Transformările din Ungaria se datoresc, așa cum arată și Verancsics, apariției la granița de sud a turcilor cînd se vede că armata feudală nu poate ține piept spahiilor și ienicerilor.

[174] *Lorica hamata.*

[175] *Zablam* (corect: *szablya*).

[176] Afirmație neexactă dezmințită de context.

[177] Aluzie la unirea celor trei națiuni încheiată la 1437 la Căpîlna, reînnoită în 1459 la Mediaș, și în 1505 la Sighișoara.

păstrat ţara <lor> ferită de sabie şi pîrjol. Toţi sînt împărţiţi în şapte scaune. Ale secuilor sînt acestea: Odorhei[178] şi Cristur[179], Ciuc[180] şi Gurghiu[181], Mureş[182], Chezdi[183], Şepşi[184], Orbai[185], Arieş[186]. Ale saşilor: Orăştie[187], Sebeş[188], Miercurea[189], Sibiu[190], Alţina[191], Cincu[192], Chizd[193]. Comitatele ungureşti[194], se numesc: Alba, Tîrnava[195], Cluj[196], Dobîca[197], Solnoc[198], Turda[199], şi Hunedoara[200]; fiecare din aceste comitate au în fruntea lor — la secui şi unguri — comiţi, bărbaţi care să fie în stare să îndeplinească slujbele publice[201], la saşi au în frunte judecători regali[202].

De aceea, păstrîndu-şi rînduiala în acest chip, fie că se face o expediţie războinică, fie că li se cere censul regesc sau că trebuie să se săvîrşească o

---

[178] *Udvarhel.*
[179] *Kereztwr.*
[180] *Chyk.*
[181] *Gyurgio.*
[182] *Maros.*
[183] *Kyzdi.*
[184] *Sepsy.*
[185] *Orbay.*
[186] *Aranyas.*
[187] *Zaazvaros.*
[188] *Sebes.*
[189] *Zerdahel.*
[190] *Zepen.*
[191] *Olthyan.*
[192] *Syngh.*
[193] *Kyzdy* (Kézd). Azi satul Saschiz (de la ung. Szászkézd = Chizdul săsesc), lîngă Sighişoara. G. Reicherstorffer în *Chorographia Transilvaniae* adaugă încă două, ca separate de celelalte: Mediaş şi Şeica. De altfel lista scaunelor variază de la un autor la altul. Însuşi Verancsics a lăsat într-o însemnare făcută în pripă patru variante foarte deosebite una de alta: au fost publicate în „Archiv für Siebenbürgische Landeskunde", s.n., X (1872), p. 235 ş.u. — sub titlul: *Magistratus septem civitatum Transylvanarum.*
[194] Adică administrate de nobilimea maghiară.
[195] *Kikulliensem.*
[196] *Colos.*
[197] *Doboca.*
[198] *Zolnok.* Este vorba de Solnocul interior. Pînă la separarea Transilvaniei de Ungaria, Solnocul de mijloc aparţinea Ungariei propriu-zise.
[199] *Thorda.*
[200] *Hunyad.*
[201] Comitatele ungureşti aveau în frunte cîte un comite ungur; la secui exista un comite ca reprezentant al regelui peste toate scaunele, adică peste toată secuimea. Altminteri scaunele secuieşti aveau o administraţie asemănătoare în multe privinţe cu a scaunelor săseşti: Vezi H. Connert, *Die Stuhlverfassung in Szeklerlande und auf dem Königsboden bis zum Ende des 15. Jahrhunderts*, Sibiu, 1906.
[202] Organizarea scaunelor săseşti o descrie Verancsics în însemnările amintite mai sus: În fruntea fiecărui scaun stătea un jude regal *(judex regius)*, numit de rege, şi pe lîngă aceştia cîte un jude de scaun (*judex terrestris* sau *judex sedis*) ales de popor. Toate scaunele erau supuse judelui regal al Sibiului (Consul seu magister civium... *cui subiecti sunt magistratus reliquarum civitatum).* Vezi „Archiv" .... an. X (1872).

treabă laolaltă, ei duc la împlinire ceea ce vor, fără nici un fel de tratative şi fără pierdere de vreme. Şi socotesc că această împărţire a ei <Transilvania> în şapte scaune vine de la „cele şapte cetăţi", străvechiul nume al transilvănenilor.

Căci după cum spun cronicile ungurilor, plecînd hunii din Sciţia[203] cu o mare gloată de oameni şi intrînd în provincia care se numeşte acum Ardeal[204], s-au împărţit în şapte armate dintre care fiecare era alcătuită din 30 857 de oameni înarmaţi şi li s-a dat fiecăreia în parte cîte un conducător şi li s-au
p. 151 încredinţat tot atîtea locuri în care, ridicîndu-şi // cetăţi de pămînt, să-şi ţină soţiile şi copiii, pînă ce vor pleca în Panonia. Visează, aşadar, cei care sînt de părere că numai saşii se numesc în limba lor Siebenburgenses de la cele şapte cetăţi: Cluj, Sibiu şi celelalte, pe care ei înşişi le-au clădit şi mărit. Dar chiar toţi transilvănenii trebuie să fie denumiţi cu acest nume de la acele şapte cetăţi de pămînt ale hunilor pe care le-au ridicat <acolo> unde au fost aşezate taberele. Dar pentru ca să nu crească la o lucrare mică un cap prea mare, iată aceasta este aşezarea, aceasta este starea acestor provincii. Atîta ameninţă şi turcii şi tătarii din toate părţile Ţara Românească şi Moldova, şi apasă asupra lor, încît chiar şi Transilvania însăşi atîrnă doar de un fir de păr.

[Despre virtuţile militare ale românilor[205]]

(După 1538)

p. 75 ... Dar s-a temut Soliman ca nu cumva, cînd ar încerca el să ocupe Transilvania, sau Ţara Românească sau Moldova, toate aceste ţări să se unească împreună şi să se apere în parte prin curse, în parte — ceea ce de asemenea nu este greu de crezut — prin forţă, deoarece sînt foarte bine apărate de munţii cei mai abrupţi, de pădurile cele mai grele de străbătut, de cele mai mari prăpăstii, de rîuri repezi şi de torente primejdioase, cu căi şi poteci nespus de strîmte, cu o cavalerie uimitor de numeroasă, şi o armată ţărănească atît de pricepută şi atît de dîrză în atacarea duşmanului în asemenea locuri grele, încît cei ce nu ar vedea acest lucru, cu greu ar putea fi făcuţi să-l creadă.

---

[203] Adică ungurii. Vechile cronici ungureşti, din care îşi ia Verancsics informaţia, nu fac deosebire între huni şi unguri, după ei aceştia sînt un singur neam venit în Panonia din Sciţia în două valuri, la interval de cîteva generaţii. Sciţia e localizată de aceste cronici, la nordul Mării Negre, între Don şi Urali. O amplă descriere la I. de Thuroczi, în Schwandtner, *op. cit.*, pp. 49—50.

[204] Erdeul (forma modernă: *Erdély*), de unde şi româneşte Ardeal, are înţelesul — ca şi corespondentul său latin — de <ţara de> dincolo de pădure.

[205] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, II, p. 75: „Despre pregătirile regelui Ioan contra sultanului Soliman ce năvălea în Transilvania".

îmbrăcaţi într-o dimie de culoare brună, grosolană şi peste măsură de păroasă, acoperiţi pe cap cu o căciulă ascuţită de acelaşi fel în formă de piramidă şi încălţaţi cu opinci[206] (?) şi cu feţele negre din cauza bărbii, a părului lung şi nepieptănat, înarmaţi doar cu un ţepoi[207] şi o coasă legată de o prăjină, nespus de sprinteni, aleargă departe în mare număr prin acele păduri şi munţi şi atacă peste tot locul deopotrivă rîndurile duşmanilor, fie ele cele din faţă sau de la mijloc sau de la urmă, şi chiar în toate nopţile îi hărţuiesc cu mai mari pierderi pentru aceia, prădîndu-i, ba încăierîndu-se cu ei în mici lupte şi silindu-i să stea treji . . .

[Despre căsătoriile la români]

. . . Ar fi de spus aci cîte ceva despre căsătoriile românilor, cît de puţin p. 85
consideră ei şi legăturile căsătoriei şi pe cele ale celorlalte alianţe sau rudenii de sînge.

La români, urmează deopotrivă, la domnie, copiii nelegitimi ca şi cei legitimi. Căci le este îngăduit tuturor îndeobşte de a avea două şi trei soţii, iar boierilor şi celor mai de seamă chiar mai multe, iar voievozii sînt slobozi să aibă cîte vor. Deci şi cînd au una pe care o şi numesc soţie nedespărţită şi o cinstesc ba cu titlul de doamnă, ba cu autoritatea şi rangul său şi cu cinstea cea mai înaltă înaintea altora, şi păstrează aceeaşi căsnicie, ei totuşi iubesc pe copiii ţiitoarelor tot atît cît şi pe copiii <soţiei> fără vreo piedică din faptul că aceia sînt <copii> de concubine[208], şi toţi sînt socotiţi legitimi şi vin la moştenire.

Şi tot neamul acestor voievozi, mai ales din Ţara Românească, se ţine veşnic de vărsări de sînge şi de fapte crude[209]. Căci atunci cînd unul din ei a ajuns în culmea puterii, ceilalţi care au vreo legătură cu el, fie de frate sau de alt grad de rudenie — căci numai doar părinţii îşi cruţă fiii şi fiii pe părinţi —, fug pînă la ultimul prin ţări străine dacă nu vor să fie ucişi.

Cei care pot fi prinşi, fie că sînt omorîţi de el, sau, dacă cumva omenia l-ar îndemna să se dea în lături de la crimă, li se taie măcar nasul, ca fiind însemnaţi în acest chip să fie lipsiţi de dreptul de a urma la tronul părintesc [— *vezi p. 72* — Nici Petru voievodul nu şi-a cruţat fraţii].

Luarea de la Petru Rareş a Ciceului şi Cetăţii de Baltă

Acum dîndu-i-se regelui Ioan prilejul prielnic de a recupera acele cetăţi,
prilej ce nu s-ar fi putut dori mai bun chiar de la Dumnezeu, a poruncit p. 116
îndată ca să pornească George Utissenius[210], despre care s-a vorbit mai sus,

[206] *Perone calceati.*
[207] *Sparo.*
[208] Rigiditatea de care dă dovada aci autorul e în oarecare contradicţie cu lărgimea de spirit pe care a manifestat-o în organizarea propriei sale vieţi de familie.
[209] (Notă marginală). „Cruzimea românilor, sau mai degrabă neomenia lor".
[210] Martinuzzi, ulterior guvernator al Transilvaniei (1541—1551).

cu curtenii şi oştile de mercenari, la voievodul Petru, care era la Ciceu, şi să-l facă atent şi la celelalte rele şi la primejdia chiar a vieţii sale care l-ar ameninţa dacă ar ajunge în puterea noului voievod, şi să-i spună hotărît, că nu va putea scăpa în alt chip decît dacă se încredinţează ocrotirii sale şi îi trece în stăpînire aceste cetăţi; altminteri, dacă ar stărui în refuzul său, atunci ar porunci să fie atacate <cetăţile> cu cea mai mare putere. Căci se temea mult ca nu cumva sultanul, ca unul ce biruise Moldova şi care îşi îndrepta armele şi urgia sa împotriva Transilvaniei, să le fi cerut de la noul voievod, şi socotea
p. 117 // că trebuie să ia măsuri dinainte, căci acest lucru putea uşor fi îndeplinit de duşman. Aşadar văzînd el[211] că nu este atît de puternic încît să poată să se împotrivească regelui Ioan, deoarece nu avea nici o încredere nici în ai săi... consimţind fără greutate (!) la voinţa regelui, a predat cetatea Ciceu şi s-a încredinţat şi pe sine îndurării acestuia. Şi puţine zile după aceea şi Cetatea de Baltă a fost luată în stăpînire. Şi dacă regele nu s-ar fi grăbit să încerce acest lucru, ar fi pierdut acest frumos prilej. Căci fără îndoială că şi Petru ar fi fost omorît de pîrcălabul acelei cetăţi, pentru a se pune bine cu noul voievod, în chiar acea zi în care a fost împresurată cetatea — ceea ce după aceea am aflat chiar de la el[212] — sau l-ar fi dus viu în captivitate împreună cu soţia şi copiii, şi cetăţile acestea nu le-ar mai fi dobîndit <regele> sau niciodată, sau doar cu cea mai mare trudă <mult> după aceea. Se spune că atunci cînd purta tratativele cu George Utissenius şi acesta spunea că printre cei dintîi care sînt în dregătoriile cele mai înalte la regele său şi se bucură de cea mai mare autoritate este socotit el <= George> pentru ca să-i dea mai mare încredinţare pentru siguranţa lui, şi să-l aducă mai uşor la predarea cetăţii — el a răspuns astfel: „Şi eu în Moldova, nu de mult, eram cel dintîi şi cel mai mare, dar să ştii că toţi care primesc şi ţin de la altul stăpînirea şi dominaţia, dacă se sumeţesc şi se mîndresc, vor cădea în aceeaşi ocară şi nenorocire, în care mă vezi şi pe mine căzut astăzi". Mărturisire adevărată, dar ca şi a frigienilor, prea tîrzie.

[Descrierea văii Oituzului][213]

p. 108 Este aleasă[214] valea Oituzului, numită astfel de la torentul foarte repede care curge prin ea, plină de primejdii pentru cei ce trec pe ea şi aşezată chiar

[211] Petru Rareş.

[212] Verancsics l-a văzut cînd a pornit spre Constantinopol, şi a descris atitudinea sa cu aceeaşi notă de admiraţie nemărturisită ca pentru răspunsul dat de domn lui Martinuzzi.

[213] Din capitolul: *Despre pregătirile regelui Ioan contra sultanului ce năvălea în Transilvania.*

[214] Pentru pregătirile de apărare împotriva turcilor intraţi în Moldova dacă ar încerca să treacă pe acea vale în Transilvania.

la granița Transilvaniei și a Moldovei, căci nu putea fi alta mai lesnicioasă pentru sultan ca să intre din Moldova în Transilvania, și nici mai potrivită pentru noi ca să-l așteptăm, din cauza greutăților de care trebuiau să se izbească oștile dușmane. Mai întîi era povîrnită și greu de urcat, întinzîndu-se astfel încît abia era destul de încăpătoare pentru doi călăreți mergînd în același timp, apoi de amîndouă părțile se ridicau malurile <ei> foarte înalte, abrupte și îmbrăcate cu păduri foarte dese și foarte mari, iar înaintea defileului se întindea o cîmpie deschisă și încăpătoare pentru o armată numeroasă. Așadar, în aceste <locuri> lîngă satul numit Brețc, a poruncit <Zápolya> să se posteze voievodul Transilvaniei Ștefan Mailat, împreună cu toți secuii, care sînt locuitori ai acestor locuri și vecini ai Moldovei, și cu o mare parte de transilvăneni, și să pună să iscodească ce se petrece mai deosebit la Soliman în Moldova.

[Capturarea de către Soliman a comorilor lui Petru Rareș]

Iar sultanul s-a întors la Constantinopol după ce a capturat o uriașă comoară, precum și mult bănet, pe care după cum am auzit îl îngropase voievo- p. 114
dul Petru în niște butoaie foarte mari de vin în chiar cetatea Suceava, și nenumărate veșminte de lînă și de mătase și bătute cu ținte de aur, pe care le-a găsit, și după ce fuseseră pricinuite Moldovei cele mai mari pagube — și aceasta nu atît din partea turcilor, pe care pînă atunci îi oprise chiar de la început sultanul <de la jaf>, cît mai ales din partea tătarilor, care, născuți pentru a distruge toate bunurile omenești, aprindeau în tot locul, chiar la intrarea lor, focuri nespus de mari și făceau măcel; totuși — pe cît era cu putință din partea lui — au fost și aceștia de asemenea opriți. Apoi a ocupat și acea parte a Moldovei care se întinde de la rîul Prut pînă la fluviul Nistru și care aparține cetății cu același nume — <Cetatea> Albă de la Nistru — pentru că e foarte bogată în vite, și pentru a avea întotdeauna mîna sa asupra grumazului acelei țări.

OBSERVAŢII CRITICE

O cercetare mai atentă a *Descrierii* lui Verancsics scoate în evidenţă caracterul său destul de neunitar şi aproape haotic. Lucrul este explicabil, căci pe de o parte avem de a face cu o lucrare neajunsă la cristalizarea din urmă, ci rămasă în curs de elaborare, pe de alta constatăm o deviere tot mai accentuată de la planul iniţial. O confirmare a acestui punct de vedere aflăm în înseşi cuvintele autorului. În adevăr, la începutul descrierii el arată scopul ce şi-a propus, şi anume să lămurească aşezarea celor trei ţări (Transilvania, Moldova şi Ţara Românească) *„arătînd în ce legătură stau între ele, ce obiceiuri au oamenii, ce reguli, ce oraşe, ce rîuri şi altele de acelaşi fel...”* Dar cu vreo zece ani după aceea scriind lui Pomarius (Baumgarten) în iulie 1549, el pomeneşte de descrierea aceasta care nu este încă gata şi pe care se gîndeşte să o publice împreună cu o colecţie de 200 de inscripţii antice şi însoţite de o hartă pe care o aşteaptă de la iscusinţa corespondentului său. Se vede limpede cauza pentru care lucrarea nu putea fi gata, şi anume faptul că acum ea era axată pe alt plan, accentul punîndu-se pe antichitate şi pe problemele ridicate de ea. Concepută mai întîi cu un adaos lămuritor la primele

două cărți consacrate expediției lui Soliman, scrise în 1538—1540, ea a căpătat în curînd și un sens propriu de discuție filologică a trecutului mai depărtat al vechii populații dacice de pe teritoriul celor trei țări, alcătuind împreună Dacia, anume Transilvania, Moldova și Țara Românească.

Dar transformarea nu a fost totală, căci autorul nu a renunțat la planul său dintîi în urmărirea noului plan, ci a introdus o serie de demonstrații oarecum independente într-o expunere veșnic întreruptă. Uneori și aceste demonstrații sînt tăiate de alte intervenții arbitrare în detrimentul unei succesiuni cronologice firești. Așa, de pildă, după o discuție asupra geto-dacilor, intervine o digresiune despre barbaria adusă de *huni* (p. 124) ce se leagă greu de partea imediat următoare despre creșterea puterii dacilor sub Burebista (pp. 124—125). O nouă digresiune despre geți (identificați cu moldovenii) și despre daci (identificați cu muntenii și transilvănenii) considerați din punctul de vedere al situării lor geografice de către Volterrano și Ptolemeu (pp. 125—126), atrage după sine o discuție a numirii de *dani și draguli*, adică de fapt a desemnării Dăneștilor și Drăculeștilor folosite de Enea Silviu în *Cosmographia* sa, de unde a trecut întocmai în textul lui Volterrano și în Cronica din Nürnberg. Dar Verancsics crede greșit că această numire e dată de apuseni *moldovenilor* și *muntenilor* (!) (pp. 126—127) ca o consecință probabil a confuziei relevată de el la autorii apuseni (de prin secolul al XV-lea) între numirea de *daci* și de *dani*, ca de altminteri și între cele de *goți* și de *geți*. După explicația exactă a numelui de Bogdania dat de turci moldovenilor, el crede că poate da una similară și numelui de draguli atribuit muntenilor (!). Urmează două digresiuni de valoare inegală, una propunînd derivarea numelui Moldovei de la Molae Davorum (!) (p. 130), cealaltă combătînd etimologia lui Enea Silviu care derivă numele Valahiei de la Flaccus (pp. 131—134). În sfîrșit părăsind teritoriul Daciei Felix și trecînd în Dacia Ripensis și Dacia Mediterranea, ajunge să vorbească de vlahii sau vlasii din Peninsula Balcanică (pp. 134—135). Numai după aceea își reia firul expunerii trecînd la menționarea orașelor din Moldova și Țara Românească. Este evident că avem aci o serie de exemple ale introducerii unui material nou într-un text închegat într-o primă formă. Dar aci mai observăm și o altă dovadă a instabilității textului, anume existența unor întregiri sub formă de *note marginale* care completează și corectează unele afirmații din text. Este sigur că aceste note au un caracter provizoriu, urmînd a fi integrate mai apoi în textul definitiv.

Trebuie subliniat că aceste interpolări și digresiuni evidente se află numai în prima jumătate a textului, și anume cea privind Moldova și Țara Românească. Cea privind Transilvania are un caracter mult mai omogen. E probabil că autorul a rămas la prima sa redactare constînd într-o descriere propriu-zisă a reliefului și a populației, cu unele reminiscențe istorice tîrzii, fără a urmări discuții erudite cu privire la antichitățile sale. Am crede deci că după anul 1549, cînd el mai lucra la *Descrierea* celor trei țări surori, după cum rezultă din scrisoarea sa către Pomarius — la o dată pe care nu o putem preciza — a renunțat la acest gînd. Această renunțare poate fi pusă în legătură cu profunda schimbare adusă întregii sale vieți prin trecerea sa în slujba lui Ferdinand de Habsburg, dar poate fi datorită și apariției în 1550 a *Chorographiei Transilvaniei* a lui G. Reicherstorffer.

Nu este nici o îndoială că el a cunoscut această lucrare, precum și *Chorographia Moldovei* pe care a și folosit-o în parte. Am crede chiar că s-a inspirat din prefața acesteia în digresiunea sa despre primejdia turcească (pp. 122—123) strecurată în text după partea introductivă, unde își precizează atitudinea față de izvoarele și scrierile predecesorilor săi. Se arată mai departe imensul rezervor pe care l-ar constitui pentru turci Transilvania cu bogățiile sale. Îndată după aceea fără nici o tranziție, încheindu-se digresiunea, se revine la firul întrerupt o clipă. „Așadar deși și (autorii) cei vechi au scris multe și felurite știri despre acestea..." etc. Foarte curînd însă surprindem parcă o discuție directă între el și Reicherstorffer cu privire la problema presupusei identități a dacilor cu moesii. Reicherstorffer în *Chorographia Transilvaniae* afirmă mai întîi că această identitate este azi unanim recunoscută, nefiind nimeni care să îndrăznească să o tăgăduiască din toată mulțimea diversă a autorilor *(receptius est hodie quam quis negare audeat in tanta praesertim autorum qui sectandi erant diversitate).* Dar în aceeași suflare invocă verdictul lui Ptolemeu „... care nu recunoaște nimic moesilor în acea parte unde locuiesc românii" (valahi) (!), adică în Dacia. În continuare vorbește despre cele două Moesii ca și cum l-ar cita tot pe Ptolemeu — adăugînd însă la urmă că și Ptolemeu adoptă într-un loc această părere. Aci e probabil o confuzie între acesta și Pliniu. La prima afirmație, în aparență atît de categorică, a lui Reicherstorffer „*Porro Moesos olim fuisse qui nunc Valachi sunt*", Verancsics răspunde că autorii mai vechi confundînd numele danilor și dacilor... au crezut că dacii și tracii celor două Tracii sînt tot una cu moesii, dar au lăsat pe seama urmașilor această problemă în întregime nerezolvată — și că dintre autorii mai recenți nici Sabellicus nu se pronunță hotărît într-un sens sau altul din cauza vechimii...

Dar mai există la amîndoi autorii niște similitudini de apreciere și de formulare care sînt destul de sugestive. Astfel vorbind de Moldova constatăm o serie de corespondențe:

LA REICHERSTORFFER	LA VERANCSICS
Urmarea la domnie și a copiilor nelegitimi.	Idem — Pluralitatea căsătoriilor, divorțul.
Țara a fost sub regii unguri.	Idem, amplificat.
Românii sînt un popor aspru și barbar... „*nullis penitus legibus obsequentes*".	Idem... ei sînt „*nulli cultui dediti*".
Supunerea față de domn (apoi, în ediția a II-a) adaosul despre luptele fratricide pentru domnie.	Spre deosebire de munteni sînt devotați domnului dacă nu e tiran. Luptele pentru domnie. Soarta domnilor...

Această constatare e valabilă și pentru *Chorographia Transilvaniei.* Și aci în caracterizarea situației românilor aflăm o similitudine de exprimare care trebuie subliniată.

E vrednic de semnalat un fapt destul de curios cu privire la atitudinea lui Verancsics față de populația românească din Transilvania. În prima jumătate a *Descrierii,* atunci cînd vorbește în treacăt de populația Transilvaniei, el numește doar cele „trei națiuni: secui, unguri și sași" (p. 127). Și de asemenea (p. 130)... „Transilvania... e locuită de trei națiuni [ce trăiesc] în cea mai minunată armonie și unitate, adică de secui, de unguri și de sași..." Nicăieri aci nu e vorba de o populație românească în Transilvania. Dar cînd se

apucă mai de aproape de descrierea Transilvaniei, observăm o schimbare aproape totală. După declarația *„Este locuită de trei națiuni: secuii, ungurii, sașii"*, se simte dator să arate și situația de fapt: *„aș adăuga totuși și pe români, care deși îi ajung ușor la număr (pe ceilalți) nu au totuși nici o libertate, nici o nobilime, nici un drept al lor"*. [În afară de cei din Țara Hațegului, înnobilați pentru lupta lor împotriva turcilor] „ceilalți toți sînt oameni de rînd, iobagi ai ungurilor și fără așezări ale lor, ci răspîndiți pretutindeni, prin toată țara, locuind arareori în locuri deschise, de cele mai multe ori retrași prin păduri, și ei împreună cu turmele lor duc o viață nenorocită".

Este interesant de spus că și Reicherstorffer folosește o formulă destul de asemănătoare, înșirînd mai întîi cele „trei națiuni" și adăugînd apoi că și *românii locuiesc această țară etc.* Pentru sensul termenului de „națiune" în Transilvania în vremea aceasta vezi și *Observațiile critice* la Reicherstorffer.

LA REICHERSTORFFER	LA VERANCSICS
4 v° *Valachi etiam hanc terram sed sparsim, sine certa sede incolunt*	p. 143 *adiungam tamen et Valachos,* qui quamlibet harum facile magnitudine aequant, verum nulla illis libertas, nulla nobilitas, nullum proprium ius, praeterquam paucis districtum Hazak incolentibus ... etc ...
3 r° Inter quos ipsi quoque Valachi, eiusdem provinciae incolae, in quibusdam desertis possessionibus et villis resident	Caeteri plebei omnes, Hungarorum coloni et *sine propriis sedibus, sed sparsi hinc inde per totum regnum,* rari in apertis locis incolae, montibus ac sylvis, plerumque cum suo pecora pariter abditi sordide vitam ducunt.

În schimb, Nicolae Olahus în descrierea Transilvaniei vorbește hotărît chiar de la început de populația ei constînd din *patru națiuni.* Amintim în treacăt că Enea Silviu în *Cosmografia* sa pomenește *trei națiuni,* anume germanii, secuii și *românii.* Textul său precum se știe a trecut întocmai și în Cronica din Nürnberg.

Pot fi descoperite și destule elemente comune între descrierea lui Olahus și a lui Verancsics: de exemplu cu privire la sași, și mai ales cu privire la secui. Dacă vom urmări la această descriere partea pur descriptivă, alcătuind scheletul întregii lucrări, vom vedea că începe de la p. 127 cu împărțirea Daciei în Transilvania, Țara Românească și Moldova, urmează apoi partea relativă la acestea din urmă cu arătarea hotarelor respective, a reliefului, a cursurilor de apă, a orașelor și cetăților, precum și caracterizarea generală a românilor cu următoarele puncte: limba, religia, portul, obiceiurile — oamenii de rînd: căsătoria, firea, înfățișarea, modul de luptă, armele moldovenilor, portul boierilor moldoveni, armele și portul muntenilor, atitudinea lor față de domn și luptele interne pentru domnie. Se vede

deci că avem de a face cu un plan coerent ce dispare sub acumularea adaosului ulterior. Legînd împreună toate aceste puncte, obţinem imaginea formei dintîi a lucrării. Planul descrierii Transilvaniei este mult mai evident. Mai întîi o înşirare entuziastă o bogăţiilor ţării, apoi punctele următoare: oraşe, cetăţi, ape, împărţirea în „trei naţiuni": românii, secuii, saşii. Ungurii, cu modul lor de luptă, armele lor etc. Armonia (!) între cele „3 naţiuni". Împărţirea în scaune. Consideraţii despre numele Transilvaniei în legătură cu cele şapte cetăţi.

În ce priveşte atitudinea sa faţă de români, autorul e influenţat şi de sentimentele ce le nutrea pentru Petru Rareş şi pe care le mărturisea fără înconjur. Dacă atunci cînd povesteşte acţiunea lui Zápolya — care s-a grăbit să-l trimită pe Martinuzzi cu o armată întreagă să asedieze cetatea Ciceu unde se refugiase domnul, pentru a o „recupera" de la el — Verancsics simte josnicia faptei şi caută justificări, ajungînd chiar să pretindă că prin această acţiune i-ar fi salvat viaţa domnului fugar primejduită de însuşi pîrcălabul său, sau dacă apoi devine aproape admirativ cînd redă răspunsul lui Petru Rareş către Martinuzzi pe care acesta îl face atent asupra soartei nestatornice, — în schimb mai apoi, cînd Zápolya trebuie să-l lase pe fostul domn să plece la Poartă unde avea să fie în grea cumpănă — Verancsics deplînge faptul că nimeni nu a reuşit să-l otrăvească mai înainte, exprimînd sentimentul celor din jurul lui Zápolya. La această animozitate a lui se mai adaugă şi reacţia unanimă a membrilor claselor privilegiate din Transilvania faţă de iobagul român fără existenţă legală, silit sau să fie rob sau să trăiască pe de lături şi pe dinafară, cum trăiesc românii „retraşi prin păduri"... „fără nici un privilegiu, nici o nobilime, nici un drept al lor..." De aci pînă în a vedea în el un element primejdios, aplecat spre furt şi crud nu este decît un pas.

Dar aceste sentimente nu-l împiedică să recunoască realitatea de sub decorul ficţiunilor juridice şi să aşeze printre „naţiuni" şi pe români care ajung uşor la număr „naţiunile" celelalte din Transilvania. Aşa a judecat şi Reicherstorffer, şi se pare că Verancsics nu o dată s-a lăsat influenţat de el, adoptîndu-i anumite formule, după cum uneori i-a şi combătut anumite păreri din domeniul istoriei. Despre vitejia în luptă a ţăranilor români şi despre marile lor însuşiri ostăşeşti el vorbeşte cu o netăgăduită admiraţie. S-ar părea că în paginile scrise prin 1538—1539, el este dispus să privească cu mai multă bunăvoinţă pe români decît în cele ce au urmat după înapoierea lui Petru în Moldova.

Dar Verancsics a cunoscut şi descrierea Transilvaniei din lucrarea lui Nicolae Olahus — *Hungaria* — rămasă inedită pînă în secolul al XVIII-lea, şi s-au putut detecta unele influenţe.

Aşadar *De Situ Transylvaniae Moldaviae et Transalpinae* nu se înfăţişează ca o lucrare încheiată, coerentă, unitară, ci ca o juxtapunere a două feluri de lucrări: una descriptivă privind Transilvania, şi o alta de dibuiri filologice în jurul românilor (moldoveni şi munteni) şi a romanităţii lor. Descrierea Transilvaniei se întemeiază pe realitatea contemporană, excursia în trecutul românilor şi al dacilor pe fişe de erudiţie. Pentru vremea contemporană a încercat ce e drept să folosească şi scrieri contemporane, ca de pildă *Chorographia Moldovei* a lui Reicherstorffer, dar şi aceasta datoreşte puţin observaţiei directe.

ANEXA I

TEXTE ORIGINALE

PETRUS OPALINSKI MAGISTER CURIAE SIGISMUNDI AUGUSTI REGIS POLONIAE

1533, III 13.

Non dubito mirari V. S. M^{tem} de tam longo et tardo meo ad se reditu, qui aliter esse nequit, volente ita domino palatino Valachiae, hoste V.M^{tis}. Ab octo fere septimanis per Thurcorum imperatorem ex Constantinopoli expeditus sum iamque diu Cracoviae essem, nisi me impedissent insidiae maximae, quas mihi et eunti, et redeunti palatinus Valachiae et in Moldavia et in Ungaria, et in Transsilvania per se et per submissas personas sollicitissime paraverat et parat nunc maxime, ut me vel vivum vel mortuum apud se habere possit.

Scire imprimis dignetur V.S.M. quod Thurcorum Imperator et Imbrahim Basscha certissimo edocti sunt atque ego simul, quod contra me euntem ad caesarem woyewoda in certis locis ex castris suis quae in Transilvania habet, aliquot centum equites instruxerat, ut me euntem vel caperent, vel occiderent, idque curarent maxime, ut me vivum adducerent, volens hoc pacto negotia V.M^{tis} cum caesare interrumpere. Has insidias ego, ex dei gratia, commode nimis effugi salvusque ad Constantinopolim veni.

Iterum in Constantinopoli denuo precaverunt me et certo retulerunt mihi iterum redeunti et in Multania et in Ungaria easdem et maiores insidias esse structas maximeque in montibus Thurcorum Balchani, Valachiae contiguis, per quos me conduxerunt thurci usque ad Nicopolim. Ex Nicopoli recte profectus sum ad palatinum Multaniae Wlad woyewoda cum quo multa ne-
p. 190 gotia egi, quibus peractis misit ad me postea, cupiens ut mecum // nocte convenire possit, vel apud se, vel in hospitio meo. Ego me ad illum iturum obtuli et ivi secrete tertia hora noctis. Significaverat mihi, quod rem secretam et maximi momenti mecum esset dicturus. Veni sine candela ad stubam, inveni metsecundum tantum, sedentem cum bulawa et zabla coram eo iacente, cum duobus caniculis. Incepit dicere: Video vos esse regis Poloniae nuntium tractantem pacem communem et hominem bonum, volo ad fidem vestram secretum vobis dicere, quod nemo sciat, quia tangit vitam vestram; postquam iam debeo vivere in bona vicinitate cum rege vestro, sicut volo, iam volo incipere recte et fideliter me gerere erga illum et providere vestro periculo et regis levitati. Palatinus Bogdan Valachiae misit ad me ternis litteris tres nuntios, multis modis mihi persuadens et me petens, ut ego vos per viam euntem meis subditis committerem perdere et occidere, offerens se mihi id omni amicitia referre, dicens quod hoc mihi etiam esset necessarium sicut sibi, dicens hoc posse esse ita secrete, quod nullus sciet, quorsum venit. Dixitque: ego hoc vobis revelo in secreto et confessione, in meo dominio estis tutus, sed alibi sitis de vestra securitate sollicitus quam iuvabo ubi possum. Voluit ut perlegerem litteras Valachi, sed nescivi legere, quia fuerunt ruthenicae. Ego domino palatino egi gratias nomine V.M[tis], dixique eum hoc propterea persuasisse suae dominationi, ut quod ipse facere non fuit ausus propter caesarem, ut istum dominum palatinum in hoc periculum induceret atque eo ad odium caesaris, ad hostilitatem regiae M[tis] induceret, quam solus timet, et reliquia id genus de perfidia hominis. Praesidio itaque magnifici domini Wladi woyewodae securus pertransivi Multaniam usque ad fines Ungariae.

Veni postea in Transsilvaniam, ubi inveni Czahloss, Valachos et omnes subditos palatini Moldaviae ex castris quae in Transsilvania habet, paratos et instructos et armatos esse per omnes quascumque vias, ubicumque me divertere deberem, ut me vel caperent vel occiderent et negotia V.R.M[tis] impedirent. Quas ego insidias fugiendo, veni usque ad Megessch civitatem, in qua ubi me ipse intellexit, aliquot milia hominum mox misit, ut me circumcirca civitatem, ubi nunc sum, diligenter observarent et mox, ubi exirem, ut me vel caperent vel occiderent. Insuper omnibus, et suis et alienis subditis, pollicitus est munera maxima quicumque me vel vivum vel mortuum ad eum deferret. Itaque circumdatus istis homnibus sum hic in ista civitate Megies ab octo iam diebus per modum obsidionis, quod nusquam tute egredi possim, et nec cives propter me. Vellent quidem mihi libentissime adesse domini medieschenses, sed non sufficiunt tot hominibus resistere, quos instructos et paratos esse vident et

maxime timent insidias etiam maiores ex parte Coloswar, sciunt enim per omnia loca istas insidias mihi esse paratas, cives autem non modo mihi, sed et ipsismet timent. In omnem eventum itaque volui eam rem significare V.M^{ti}R., sive perveniant litterae, sive non, de quibus mihi scribenti dubium est. Si autem pervenient in manus V.M^{tis}S. humillime supplico, retinere apud se velit nuntios palatini Moldaviae, quos istic esse audio, usque ad meum ad se reditum. Audio apud ser^{mum} regem Ioannem alios etiam eius esse // nuntios, p. 191
pro quibus agam etiam apud suam M^{tem}, ut retineantur, quod si forte minus prospere mecum cederet, ut hic et illic me in hoc recompensa non desit V.M.^{tibus}. Dabo tamen ego operam, ne quid ex dei gratia et V.M.^{te} indignum accidat, et vitae meae periculo tuto provideri possit.

De negotiis quae apud Turcum egi, in istis litteris nihil audeo scribere, quae nescio si in manus V. M^{tis} vel Petri Woyewodae devenient, qui me et minimos euntes observat...

[PETRU OPALINSKI CATRE REGELE POLONIEI SIGISMUND AUG.]

1533, 20 martie.

(Despre pacea cu turcii. I s-a pus în vedere domnului Moldovei să nu p. 207
mai îndrăznească să meargă împotriva acestei păci...etc.)

Apud palatinum Multaniae etiam fui. Cum quo per honestas occasiones egi et cum consiliariis // suis conclusi, quod deinceps non solum non adesse de- p. 208
bent Valacho, ita ut ipse se iactitat, sed palatinus V.M^{ti} atque eius filio serenissimo servitoris et filii loco se futurum pollicetur, domini autem eius omni obsequio V.M^{ti} se non defuturos polliciti sunt atque ad V.M^{tem} oratores suos mittent, qui hoc confirment... etc.

...Caeterum serenissime rex, scire M.V. dignetur, quod in aula caesaris p. 209
certo rescivi, quod antequam ex Cracovia abiissem, iam palatinus Valachiae praesenserat meam profectionem ad Thurcum, qui volens pacem istam impedire, ducentos equos ex castris Transsilvaniae que illic habet, misit, qui me vel caperent, vel perderent in aliquo loco subdito regi Ferdinando, ut sibi excusatio non defuisset apud caesarem caedem non in sua dicione esse factam. Haec res et caesari et bassae cognita est. In reditu, ubi apud dominum palatinum Multaniae essem, hora tertia noctis me secreto ad se vocavit, et in secreto mihi dixit, ut mihi caverem, dixitque quod palatinus Valachiae misit ad eum ternas litteras et tres nuntios, multis modis persuadens et rogans, ut me redeuntem ad V.M^{tem} iuberet vel capere et ad se mittere, vel occidere et res omnes aufere, promittens si id faceret, se illi cum benevolentia eam operam relaturum. Si enim ego (inquit) istum oratorum habebo, qui est magister curiae, scit regis secreta et a

basscha scit, quid de te et de me futurum est, omnia sciemus, et ego quando sciam regis secreta et captivos et tormenta bellica restituet rex, et ad concordiam facile perveniam. Voluit autem ut hoc fieret in montibus Brasschoviensibus Transsylvaniae, Multaniae, Valachiae, Ceculiae contiguis hisque admodum durissimis transitu.

Postquam in Brasschoviam veni, iam a Multanis liber factus, dominus iudex et praefectus Brasschoviensis cum dominis consiliariis mihi etiam secreto dixerunt Ceculienses per palatinum Valachiae instructos et ordinatos esse, ut me redeuntem ad V.M^{tem} depraedarent et ad ea mitterent, vel si aliter esse nequit, saltem quocumque modo me perderent, promittens unicuique ex illis, cuiuscumque sit ordinis, nominatam summam pecuniae, eamque plurimam si me vel vivum vel mortuum illi afferrent. Haec passim publica hic sunt omnibus. Audio illum agere de pace cum V.M^{te}, sed incepta ista eius, quae cudit, hostilitatem non concordiam prae se ferunt. Hactenus, serenissime rex, consului securitati meae atque V.M^{tis} indignitati. Quid postea erit mecum, in Dei est manibus. Veni postea in Megessch ubi repperi aliquot milia Valachorum istructorum ex castris Petri Waywodae per vias, montes omnes, qua mihi iter erat ut me caperent atque ad illum deducerent. Habet enim hic tria castra optima: Kikellowar, Czüczul et Balwani et Bistriciam civitatem: ex eis locis omnes congessit contra me. Ego ubi vidi absentes esse et palatinum et vicepalatinum terrae, neque esset qui tuto me conduceret, mansi hic in Megessch fere in obsidione octo dies, itaque minus tuti et muros et civitatem observabant et sibi et mihi consulentes. Postea vero magnificus dominus Emeri Balasch capitaneus ill <ustrissimi> domini gubernatoris et magnificus dominus Michael Kesserius, comes in Bolkowar, olim condiscipulus meus Bononiensis, accurrerunt numeroso equitatu, iuncti cum Megesschensibus, comitati sunt me usque ad Gelu cum quinque centis equis. Qui volentes sibi parare gratiam V. M^{tis}, neque labori neque impensis pepercerunt, ut indignitati V.M^{tis} et meo periculo providerent . . . Interim aliud est quod magis mihi terrori est quam palatinus [e bănuit de sfetnicii lui Zápolya că ar fi trimis să urzească ceva împotriva acestuia]. Inde ego mihi timeo ne aliquid id genus arte mihi accidat, quo ego minime sum promeritus . . . etc.

ANEXA II

MĂRTURII INDIRECTE

PETRUS RANSANUS

(1420—1492)

Petrus Ransanus s-a născut în anul 1420 la Palermo (Sicilia); a murit în 1492. Făcea parte din ordinul dominicanilor şi a ajuns preceptorul fiilor lui Ferdinand I, regele Neapolului. În 1478 papa Sixt al IV-lea l-a numit episcop de Luceria (Italia). În 1488 este trimis de regele său ca ambasador la curtea lui Matei Corvin. Tocmai avea în pregătire o lucrare de istorie universală *Omnium temporum annales*. Sosit aici, a scris, după exemplul compatriotului său A. Bonfini, şi ca o completare a operei sale, o istorie a Ungariei, pe care o dedică reginei Beatrice. A fost editată abia în anul 1558, la Basel, cu următorul titlu: *Epitome rerum Hungaricarum velut per indices descripta, auctore Petro Ransano, apud Mathiam regem olim triennium legato. Nunc primum edita, una cum appendice quadam, opera Joan Sambuci*, Viennae, 1558.

Ediţii mai tîrzii: în secolul al XVIII-lea J.G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, vol. I, Viena, 1746, p. 322 ş. u.; în secolul al XIX-lea, Mátyás Florian, *Historiae Hungariae Fontes domestici*, IV, Pécs, 1885.

Ransanus a folosit pentru istoria Ungariei izvoare puţine — între care şi cronica lui Ioan Thuróczi — fără a vădi un adevărat spirit critic. Dar fiind scrisă clar, în stil curgător. ea a fost mult citată alături de lucrarea lui Bonfini.

În lucrare este cuprinsă şi o scurtă descriere a Transilvaniei, care a contribuit, în mare măsură, la cunoaşterea acestei ţări.

Dintre lucrările care se ocupă cu viaţa şi opera lui Ransanus, mai noi sînt următoarele: F. A. Termini, *Pietro Ransano umanista palermitano*, Palermo, 1915; A. Csiha, *Petri Ransani Epitome*, Hajdúböszörmény, 1932; T. Kardos, *P. Ransano in Ungheria*, Roma, 1947.

O DESCRIERE A TRANSILVANIEI[1]

... Locuitorii de la Tisa transportă la Dunăre p. 333
sare gemă din Maramureş, unde se găsesc multe ocne; de aici o transportă în alte părţi ale Ungariei. Nu departe de aici se află <comitatul> Bihor[2] în care se găseşte oraşul Oradea[3], vestit pentru biserica în care este înmormîntat sfîntul trup al fericitului Ladislau[4]. În fruntea acestei biserici stă Joannes Bocnius, bărbat cu mintea ascuţită, cu multă ştiinţă de carte şi cu foarte multă experienţă în multe lucruri, şi din această pricină, foarte iubit de augustul Matei; din porunca acestuia a fost însărcinat cu numeroase solii de cea mai mare însemnătate, datorită cărora a cîştigat mare cinste şi slavă. A clădit cetatea inexpugnabilă a

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin: *Petri Ransani... Epitome rerum Hungaricarum*, publicat în J. G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, vol. I, Viena, 1746, p. 333 ş.u.

[2] *Bihorensis.*

[3] *Varadinum oppidum.*

[4] Ladislau, zis cel Sfînt, rege al Ungariei (1077—1095).

Oradiei, al cărei zid uriaș, precum și turnurile și locuințele foarte încăpătoare ... arată destul de limpede măreția sufletească a celui ce le-a întemeiat. A înzestrat sfîntul lăcaș, al cărui preot este, atît cu odăjdii de preț pentru preoți, cît și cu
p. 334 vase de argint și, pe lîngă acestea, cu cărți // mari care se numesc graduare și antifonare[5] și sînt împodobite atît de minunat din toate părțile, încît pot fi socotite, și nu fără dreptate, a fi o danie făcută lui Dumnezeu de vreun rege mare și foarte bogat. Apoi <vine> comitatul Békés[6], care ține de Transilvania; este în hotar cu <comitatul> Arad[7], care și-a luat numele de la orașul Arad, unde se află mormîntul regelui Bela care a fost orb[8]. Vecine cu acesta sînt comitatele Zarand și Torontal, și, lîngă rîul Tisa, Csongrád[9] și Cenad[10]. <Comitatul> Timiș se întinde către Moesia Superioară și e numit după orașul Timiș, care este înconjurat de numeroase sate ... Comitatul Sătmar, bogat mai ales în mine de aur și argint, se întinde peste munți. Se află acolo un oraș ce se cheamă Baia Mare[11] ... apoi, comitatul Ugocea[12]; (Aceste comitate însă sînt în „Marmația"[13], o regiune care, după cum am arătat mai sus, e numită de popor Maramureș)[14] ... Maramureșul, în care se găsesc multe ocne și cinci tîrguri, și numeroase sate. Cel al Transilvaniei[15], în care se găsesc șapte orașe ale sașilor. Dintre ele mai însemnate sînt acestea: Saxonia (sic)[16], Sibiu, Brașov, Bistrița, Cluj[17]; care în limba sarmaților înseamnă orașul școlilor[18]; în acest oraș s-a născut augustul Matei <Corvin>[19] căruia i-am închinat această carte. În afară de acestea mai sînt: Alba Iulia, unde se găsesc ocne, și țara secuilor[20], după care sînt locuitorii numiți cu un termen corupt, așa cum afirmă unii: siculi[21]. Căci se spune că ei s-ar

---

[5] Cărți bisericești catolice.
[6] *Bekesiensis*, azi în Ungaria, la granița cu România.
[7] *Orodiensis*.
[8] Bela al II-lea (cel orb), rege al Ungariei (1131—1141).
[9] În Ungaria pe ambele maluri ale Tisei.
[10] Azi în Ungaria, la granița cu România (o parte din el alipit la județul Arad).
[11] *Rivulum minerarum*, greșit, în loc de *Rivulum Dominarum*.
[12] *Ugochiensis*. Cea mai mare parte înglobat în fostul județ Satu Mare.
[13] *Marmatia*.
[14] *Marmarosam*. Înțeles ca o regiune în care sînt cuprinse comitatele Satu Mare, Bereg, Ugocea și Maramureș.
[15] *Transilvaniensis*. Autorul are noțiuni foarte vagi despre Transilvania, care nu era un comitat, ci un voievodat și cuprindea trei regiuni: Tinutul sașilor (fondus regius), Țara Secuilor și comitatele nobiliare (între care și comitatul Alba, unde se afla Alba Iulia capitala voievodatului).
[16] Oare Sebeșul săsesc sau Orăștie (numit pe ungurește Szászváros)?
[17] *Colosvarum*.
[18] Interpretare greșită. În nici o limbă n-are acest înțeles.
[19] Casa în care s-a născut se mai păstrează încă.
[20] *Patria Scytulorum*.
[21] Autorul fiind sicilian arată un interes deosebit pentru această potrivire de nume cu cel al vechilor siculi din patria sa. În realitate s-a folosit această numire din cauza unei apropieri pur fonetice cu numirea de Zekel, secui.

trage din sciţi[22]. Sînt însă unii care, coborînd mai adînc în trecut, socotesc că ei trebuie să fie numiţi, de fapt, „siculi" şi nu „scythuli". Căci ei vor ca neamul acesta de oameni să fie coborîţi din siculii, care stăpînesc Sicilia, insulă aşezată tocmai la capătul Italiei[23].

Se spune aşadar, că odinioară o legiune a acelei naţiuni ar fi luptat sub Attila, fostul stăpînitor al Panoniei; deci, după cum din multe alte părţi ale lumii, tot astfel şi din Sicilia s-au adunat mulţi oameni în oastea lui Attila, pentru a sluji sub acest conducător, mai vestit decît care nu se afla pe atunci nimeni în toată lumea. După ce a murit acesta şi după ce uriaşa lui oaste a fost nimicită în cea mai mare parte — pe cînd unii au luat-o spre alte meleaguri — legiunea secuilor şi-a statornicit aşezări în acest loc, de care este vorba aici[24].

Amestecîndu-se apoi, prin legături de căsătorie, cu vecinii, şi-au schimbat limba neamului lor şi au alta, de care se folosesc pînă în ziua de azi. Este un neam de oameni crunţi: atît de mult s-au sălbaticit aceia care îşi aveau obîrşia în Sicilia, numai schimbîndu-şi patria şi împrumutînd obiceiurile altor neamuri străine. Ei nu dau regelui nici un fel de dări, doar din cînd în cînd dau cîte un bou[25] înfierat <anume>, nu după porunca vreunui edict, ci la cererea regelui, cînd acest lucru e impus de vreo nevoie sau folos al ţării.

---

[22] Este versiunea vechilor cronici ungureşti.

[23] Teorie născocită de umanişti.

[24] Se regăseşte aci legenda lui Ciaba, fiul lui Attila — din cronicile ungureşti şi îndeosebi aceea a lui Thuróczi.

[25] Această contribuţie, legată mai ales de persoana regelui, era numită „înfierarea boilor" şi avea un caracter mai mult excepţional.

FELIX PETANCIĆ

(circa 1445 — după 1517)

*

Felix Petančić s-a născut la Raguza la o dată fixată cu aproximaţie în anul 1445. El aparţinea familiei raguzane Brutus. Numele de Petančić (sau în formă latinizată: *Petancius* sau *de Petanciis*) a fost adoptat de el după un străbunic care apare în 1447 în registrele Raguzei ca *Georgius Johannis de Petano*, *sartor* (croitor), *habitator Ragusii*. În actele notariale el poartă împreună cu fratele său Ştefan numele patronimic de Brutus.

Institutor şi apoi funcţionar la secţia criminală a republicii raguzane, el pleacă în 1487 la Buda unde lucrează la vestita bibliotecă corviniană avînd conducerea a treizeci de copişti şi miniaturişti, şi de unde se înapoiază înainte de moartea regelui Matei Corvin în 1490.

În anii următori exercită o activitate de caligraf, şi poate datorită acestei iscusinţe ca şi a cunoaşterii limbilor este trimis în diferite misiuni diplomatice ale republicii raguzane. Ajuns în 1496 notar public şi judecător *(tabellio et iudex ordinarius)* el pleacă la Zengg (Senj) unde e calificat drept: *notarius civitatis regiae Segniensis*. La sfîrşitul anului 1501 el reapare la Buda cu titlul de cancelar al oraşului regesc Zengg. Este folosit aci de regele Ungariei Vladislav al II-lea care fusese chemat din Polonia ca să-i urmeze vestitului Matei Corvin.

Petančić se consacră din nou manuscriselor, lucrînd el însuşi ca miniaturist. I se atribuie în mod cert ilustrarea unor manuscrise preţioase risipite acum în diferite biblioteci mari din Paris, Nürnberg, Budapesta. Activitatea lui la Buda e menţionată de celebrul umanist Nicolae Olahus care l-a cunoscut în timpul şederii sale aci, şi anume între anii 1510 şi 1516. Olahus îl declară pictor foarte priceput şi subliniază faptul că mai ştie în afară de latină şi greacă şi limbile mai rare „caldaică" şi arabă. Datorită acestor calităţi, precum şi experienţei cîştigate în soliile raguzane, el este trimis de rege în diferite misiuni la Rodos (sediul cavalerilor ioaniţi) la Raguza, în Spania şi în Franţa în legătură cu pornirea unei expediţii cruciate împotriva turcilor. Reîntors de la Rodos, el a înfăţişat regelui în 1502 memoriul său *Despre drumurile pe care trebuie să se pornească expediţia împotriva turcilor* (De itineribus quibus aggrediendi sunt Turci). Se pare că tot atunci i-a înmînat regelui şi un alt memoriu despre imperiul turcesc în care descria administraţia, justiţia, organizarea militară şi financiară a acestui stat. Textul manuscris se înfăţişa ca un sul de pergament ilustrat cu miniaturi, reprezentînd pe sultanii otomani şi pe marii viziri. Atît textul, cît şi miniaturile i se datoresc lui. Pe baza unor argumente stilistice i se mai atribuie în vremea din urmă încă un manuscris cu miniaturi intitulat *Historia turcica* aflat în biblioteca municipală din Nürnberg, a cărui datare mai e încă supusă discuţiei. Cum în text sultanul Baiazid e arătat ca domnind în vremea aceea, ar însemna că manuscrisul e anterior depunerii sale, care a avut loc în 1502, şi că deci a fost compus înainte de călătoria autorului la Rodos. Ilustrarea sa rămasă neterminată ar fi fost deci întreruptă de această plecare, şi apoi părăsită definitiv în urma detronării sultanului, pe care şi apucase Petančić să-l reprezinte într-una din miniaturile principale ale acestui ms.

O altă misiune care i s-a încredinţat a fost aceea de a merge la curtea regelui Franţei, Ludovic al XII-lea, spre a face portretele celor două nepoate ale acestuia, dintre care urma să-şi aleagă regele Ungariei, Vladislav al II-lea, pe viitoarea sa soţie. În anul 1513 Petančić a fost trimis în misiune la sultanul Selim I la Constantinopol. După aceea nu se mai ştie nimic despre el. Nu se cunoaşte data exactă a morţii sale. Ea a urmat după moartea regelui în 1517, şi înainte de tipărirea la Viena, la 1 iulie 1522, a memoriului *De itineribus* prin grija prietenului său, umanistul Ioannes Cuspinianus, sub titlul *Felicis Petancii cancellarii Segniae Dissertatio de itineribus aggrediendi turcam ad Vladislaum Hungariae et Bohemiae regem.* Acest text a mai fost retipărit de 16 ori pînă în 1793. A fost cuprins şi în colecţia lui Bongars şi apoi în cea a lui Schwandtner (*Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini).* La noi a fost reprodus de A. Veress în *Acta et Epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (pp. 110—111). Manuscrisul nu ni s-a păstrat.

După el s-au făcut trei traduceri germane în 1550, 1560 şi 1584, o versiune italiană contemporană, rămasă în manuscris, apoi o ultimă traducere sîrbo-croată (1958). O traducere germană a fost cuprinsă în lucrarea publicată în 1578 la Basel de către Nicolaus Höniger von Konigshofen an der Tauber, sub titlul: *Hofhaltung des türkischen Keysers und Othomanischen Reichs beschreibung*... capitolul e intitulat: „Weg und Strass den Türken zu uberziehen..."

Al doilea memoriu — care priveşte, aşa cum s-a arătat, imperiul turcesc — a fost tipărit la Viena în 1532 de către Martinus Oinoprepius după unul din cele două manuscrise preţioase

cu miniaturi, executate de Petančić. Celălalt, care fusese în posesiunea lui Ioannes Cuspinianus și folosit de acesta la propria sa descriere a armatei și imperiului turcesc, a dispărut fără urmă.

Al treilea memoriu — *Historia turcica* — nu a văzut lumina tiparului.

Primul memoriu sau disertația *De itineribus* se referă la cinci drumuri pentru îndreptarea unei expediții contra turcilor. Acestea sînt: 1) din Panonia la Belgrad-Niș-Pirot-Sofia-Filipopol-Adrianopol... etc.; 2) varianta a doua trece de la Belgrad la mănăstirea Ravanița-Mosch-Cosova ... Filipopol... etc.; 3) al treilea drum (reprodus de noi) este prin Transilvania și Țara Românească; 4) al patrulea drum e prin Dalmația, pe la „Varbosania", cetatea Cluč etc.; 5) în sfîrșit ultimul drum corespunde anticei Via Egnatia.

Fragmentul privitor la drumul prin țara noastră vădește cunoștințe foarte inegale asupra realităților din părțile acestea. Descrierea drumului e foarte sumară, constînd de fapt în însemnarea unor puncte de reper, unele situate cu oarecare precizie, ca de exemplu Vadul Crișului, altele vădind o mare confuzie, ca de exemplu localizarea orașului Vaslui, care apare aci datorită faimei victoriei lui Ștefan cel Mare asupra turcilor în 1475. Autorul pare de altminteri să localizeze aci și victoria lui Vlad Țepeș (!).

Cît privește descrierea Tîrgoviștei, s-ar părea că în arătarea sistemului de apărare folosind mlaștinile înconjurătoare intră și oarecare împrumuturi relative la sistemul de apărare al Sibiului. Merită să fie semnalat faptul că această descriere a „Tîrgoviștei" a fost înglobată *tale quale* în textul latin al cosmografiei lui Sebastian Münster (ed. din Basel, 1550).

Despre Petančić s-au ocupat în treacăt mai mulți istorici, dar abia începînd din 1879 a putut fi reconstituită biografia sa.

Multă vreme s-a crezut că solul lui Vladislav al II-lea care apare cu funcția de cancelar de Zengg era altul decît Felix raguzanul, caligraful și miniaturistul de la biblioteca corviniană, și astfel diferitele biografii încercate înainte de stabilirea legăturii între cele două activități ale lui Petančić sînt necomplete și greșite. Ca exemplu poate fi dată notița biografică din S. Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Viena, Zara, 1856, pp. 249—250, în care Petančić (Petanzio) e arătat greșit a fi din Sebenico. Abia în 1879 a fost demonstrată identitatea dintre diplomat și pictor, precum și calitatea acestuia de raguzan în articolul lui Petar Malković — *Pictovanja po balkonskom poluotoku XVI vieka*, publicat în „Rad Jugoslavenska Akademijie znanosti i umietnosti", XLIX, Zagreb, 1879, pp. 103—164. Au urmat Florio Banfi cu *Felix ragusinus* în „Archivio Storico per la Dalmazia", XXIV (1947) fasc. 142, p. 378 ș.u., apoi materialul inedit documentar de la Dubrovnik (Raguza) înfățișat în 1959 de P. Kolendić în „Glas" publicat de Academia de științe de la Belgrad, și în sfîrșit, studiul critic de ansamblu al lui Dragutin Kniewald intitulat *Feliks Petančić i njegova djela*, Belgrad, 1961.

Activitatea sa de pictor a fost înfățișată într-o serie de articole din care cităm Tibor Kardas: *Il codice Kalmáncseki di nuova in Ungheria*, în „Corvina", 1939, pp. 257—258 și Ilona Berkovits, *Felice Petanzio ragusino capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino*, în *loc. cit.*, 1940, pp. 57—84 și *La miniatura nella corte di Mattia Corvino*, în *loc. cit.*, 1941, p. 543 ș.u.

DESPRE DRUMURILE PE CARE TREBUIE SĂ SE PORNEASCĂ EXPEDIŢIA CONTRA TURCILOR[1]

Este şi al treilea drum, mai potrivit şi mai puţin obositor, care duce din Panonia în Tracia şi în alte locuri vecine mării ... Buda e la o depărtare de 80 000 de paşi de Oradea, între ele mai aflîndu-se regiunile cumanilor şi rîul Tisa. De aci pînă la tîrgul Vadul Crişului[2], este o cale de o zi, pe un drum peste tot neted. De acolo pe o vale lungă se deschide accesul spre Cluj sau Timişoara[3]. Apoi spre Sibiu pe un drum de aceeaşi lungime şi foarte uşor. Acest oraş este capitala Transilvaniei[4], regiune care obişnuia, să se numească obişnuit Transilvania sau „Herdelia"[5]. Este inexpugnabilă prin luptă,

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin reprodus de A. Veress în *Acta et Epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, pp. 110—111.

[2] *Rhium* — Rew.

[3] *Coluswar sive Themisvar* — confuzie evidentă, fiind vorba de două oraşe situate în locuri mult prea diferite pentru a se putea ajunge la amîndouă prin defileul sau valea amintită care asigura legătura numai cu Clujul.

[4] *Septem Castris (Siebenburgen).*

[5] Ardealul.

căci zămislește ostași dîrzi și foarte viteji. În ea se află cetatea Hunedoara nespus de tare prin poziția locului, de unde s-a născut Ioan[6], tatăl divului rege Matei.

. . . După Sibiu urmează Corona sau Brașov, ultimul oraș al Transilvaniei alăturat munților care despart această provincie de Valahia Mare sau Dacia. De aci în ziua a treia ajungi la Tîrgoviște[7], capitala românilor[8] și reședința osebită a domnilor, <făcută> inaccesibilă nu prin ziduri sau încinsă de întărituri, ci prin șanțuri, val și metereze întărite pe dinafară doar cu pari ascuțiți și este așezată între mlaștini care o închid[9], cu păduri mocirloase și bălți, așa că aproape toată regiunea de jur împrejur este de netrecut. Aceasta este provincia numită Dacia de către antici, colonie a romanilor din care cauză băștinașii ei și în vremea noastră se folosesc pretutindeni de graiul latin. Acest neam este primitiv, crud, aplecat spre ghicit și spre prevestiri[10], ahtiat întotdeauna de jaf și pradă[11]. Din aceste locuri, abătîndu-se de la drumul ce se îndreaptă spre trecerea către Vidin și Nicopole, se înfățișează pe stînga cetatea Vaslui (!) așezată cam la mijloc între Valahia <Mare> (= Țara Românească) și cea Mică (sau Moldova). Dracula[12] împreună cu puțini <luptători> dar aleși, atunci cînd Mahomed, împăratul turcilor, cuprinsese Valahia Mare și se grăbea să o ocupe pe cea mică, l-a atacat aci în a doua veghe a nopții, și l-a pus pe fugă cu mare măcel al <oamenilor> săi și l-a silit să-și facă întoarsă calea cu mare rușine. Aci, în sfîrșit, Ștefan, domnul[13] Moldovei, a înfrînt în așa fel pe Soliman pașa și comandantul „Romaniei" (= beglerbegul Rumeliei), încît din 30 000 de turci, foarte puțini, și anume cei care din întîmplare călăreau cai mai iuți, au mai scăpat. La vreo 30 de mii de pași depărtare de Vaslui se trece Dunărea la orașul Brăila (Brilagum sive Braillovum oppidum) dincolo de care ai în față Grecia[14], mergînd dincolo de cele șapte guri ale Dunării pînă la mare unde este tabăra de la Varna[15], vestită mai întîi prin lupta împăratului Sigismund[16] alături și cu ducele Burgundiei[17], iar apoi prin uciderea lui Vladislav regele Ungariei și al Poloniei și a legatului apostolic.

---

[6] Ioan de Hunedoara.

[7] *Tragovisius.*

[8] *Metropolis Valachorum.*

[9] *Paludes obductas.*

[10] *Divinationibus et auguriis dedita.*

[11] Ca și informațiile autorului, caracterizările sale nu se întemeiază pe o experiență directă, ci doar pe zvonuri vădit calomnioase și răuvoitoare.

[12] Vlad Țepeș. Aci autorul confundă lupta lui Vlad Țepeș cu turcii din 1462 care s-a petrecut în Țara Românească, cu lupta lui Ștefan cel Mare de la Vaslui în 1475.

[13] *Princeps.*

[14] Aci în sensul de Peninsula Balcanică.

[15] Se referă la lupta din 1444 pe care însă o confundă cu cea de la Nicopole.

[16] Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei și împărat al Germaniei, care a luat parte la lupta de la Nicopole.

[17] Fiul ducelui Filip cel Îndrăzneț, pe atunci purtînd titlul de comite de Nevers, cunoscut mai apoi sub numele de Ioan fără Frică.

ŞTEFAN BRODARICS

(1470—1539)

*

Ştefan Brodarics a avut un rol însemnat în istoria politică şi culturală a Ungariei, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, ca om politic, diplomat şi erudit.

S-a născut în Slovenia pe la 1470, se pare dintr-o familie modestă, şi a făcut studiile în Italia la Padova. A fost episcop de Sirmiu, apoi de Pécs şi în cele din urmă de Vácz. Sub Ludovic al II-lea a fost cancelar al Ungariei şi în lupta de la Mohács, pe care avea s-o descrie ca martor ocular, figurează printre consilierii regelui.

În luptele interne care au urmat după dezastrul de la Mohács, Brodarics se alătură lui Zápolya, pe care-l serveşte, pînă la moartea sa, în 1539.

Zápolya l-a folosit pe Brodarics pentru misiunile diplomatice importante. Astfel de pildă în 1527 este trimis la regele Poloniei ca să-i ceară ajutor contra lui Ferdinand.

În anul 1532 e trimis la Tîrgovişte, chemat anume de Aloisio Gritti, comisarul sultanului pentru Ungaria, care, în drum spre Buda, s-a oprit pentru o vreme în Ţara Românească.

A avut un rol de seamă în împăcarea realizată prin pacea de la Oradea (1538), prin care Ioan Zápolya şi Ferdinand de Habsburg îşi împart Ungaria între ei.

În sfîrşit, tot el avea să fie trimis în Polonia pentru a mijloci căsătoria lui Ioan Zápolya cu fiica regelui Sigismund, Isabella (1539).

Brodarics a trăit în strînsă legătură cu umaniştii însemnaţi ai vremii, ca Nicolaus Olahus, A. Verancsics, G. A. Burgio, nunţiul papal în Ungaria. S-a îndeletnicit şi cu studiul istoriei.

Îndemnat poate şi de prietenii săi, scrie pentru regele Poloniei istoria campaniei din 1526, dînd o largă dezvoltare luptei de la Mohács la care a participat. În povestire autorul cuprinde şi o scurtă descriere a Transilvaniei pe care o redăm mai jos.

Lucrarea a fost tipărită la Cracovia, în anul 1527, sub titlul: *De Conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohács verissima descriptio*. A mai fost editată o dată, în 1568, la Basel ca anexă la opera lui Bonfini *(Rerum Ungaricarum decades)*, apoi în 1688, la Strasbourg (sub titlul *Narratio de Proelio ad Mohazium*); şi în vol. VIII al colecţiei *Acta Tomiciana*, Poznan, 1852—1915. Textul lui Brodarics a mai fost folosit de Gáspár Heltai la alcătuirea operei sale: *Chronica az magyaroknak dolgairól* (Cronica despre faptele Ungurilor), Cluj, 1575.

Despre viaţa şi opera lui Brodarics s-au scris numeroase studii, dintre care amintim: S. Székely, *Brodarics István élete és működése* (Viaţa şi activitatea lui Şt. Brodarics), în „Történelmi Tár", 1888, idem, *A Brodaricsok* (Familia Brodarics), în „Századok", 1913, idem, *Brodarics István szereplése János király oldalán* (Rolul lui Şt. Brodarics pe lîngă regele Ioan Zápolya), în „Századok", 1914; Sörös Pongrác, *Ierosimi Brodarics István* (Ştefan Brodarics de Ierosim), Budapesta, 1907.

DESCRIEREA TRANSILVANIEI[1]

Înainte de 1527

...Dincolo de munţii despre care am spus că se întind de la Carpaţi pînă la Severin, se află Transilvania, care a făcut odinioară parte din Dacia. Capitala ei, Alba Iulia, este numită astfel fie după Cezar, sau, mai degrabă după Gyula[2], odinioară principe al hunilor. Are numeroase oraşe foarte însemnate, printre care Sibiu, Braşov[3], Cluj[4], Bistriţa[5] şi mai multe altele, întemeiate şi locuite de germani, pe care noi îi numim saşi. În ea se găsesc secuii, un neam de oameni crînceni şi războinici; între ei nu sînt nobili şi ţărani, p. 760

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin: *Clades in campo Mohácz in qua Ludovicus occidit, a D. Stephano Broderith, olim procancelario descripta;* publicată ca anexă la opera lui *Bonfini: Rerum Ungaricarum decades...*, Basel, 1568, pp. 757—774.

[2] *Hijula.*

[3] *Brassovia.*

[4] *Colosium.*

[5] *Bistricia.*

ci toţi se socotesc egali în drepturi, asemenea elveţienilor. Transilvania însăşi
este foarte bogată în tot felul de lucruri, şi îndeosebi în aur, argint şi alte metale:
p. 761 la acestea <se adaugă> sarea de ocnă. // Creşte cai vestiţi, are din belşug vin,
dar acesta nu e tot aşa de bun ca cel din Ungaria şi Slavonia. Transilvania este
cuprinsă între cele două Valahii[6]: Ţara Românească[7] şi Moldova: cea dintîi
vecină cu Dunărea, a doua cu Marea Neagră[8]; acestea două împreună cu Tran-
silvania ocupă astăzi acea parte a Europei care fusese pe vremuri Dacia. Astfel,
tot acest pămînt de peste Dunăre care cuprinde nu numai Ungaria Ulterioară[9],
ci şi Transilvania cu cele două ţări româneşti este înconjurat din toate părţile de
Dunăre, Munţii Carpaţi, Marea Neagră şi din nou de aceeaşi Dunăre.

---

[6] *Valachiae*.
[7] *Transalpina*.
[8] *Mari Euxino*.
[9] Ungaria de la est de Dunăre.

IVAN PERESVETOV

(? — ?)

*

Nu se cunosc date biografice precise asupra lui Ivan Semenovici Peresvetov. Un timp s-a pus chiar la îndoială existenţa sa concretă, şi data lucrărilor care îi poartă numele. Această problemă a inspirat o literatură bogată. După ultimele rezultate ale cercetărilor şi discuţiilor purtate s-a ajuns la acceptarea în general a amănuntelor pe care le dă în cursul operelor sale despre viaţa sa. Se pare că era originar din Lituania.

Ivan Semenovici Peresvetov, originar din Lituania, se trăgea dintr-o veche şi cunoscută familie de slujitori militari ruşi. A călătorit în mai multe ţări, căutînd slujbă ca militar, a stat trei ani (1530—1533) la Buda la curtea regelui Ioan Zápolya, trei ani în Boemia, în slujba regelui Ferdinand şi cinci luni la Suceava, la curtea lui Petru Rareş, domnul Moldovei, de unde a trecut în Lituania şi apoi în Rusia. Este autorul mai multor scrieri, toate în limba rusă, între altele *Despre sultanul turcesc Mahomed*, *Despre împăratul Constantin al grecilor*, *Jalba cea mică şi cea mare către ţarul Ivan*. Numai aceasta din urmă ne interesează aci, căci în ea vorbeşte despre şederea la curtea lui Petru Rareş şi reproduce pe larg o serie de consideraţii pe care

le atribuie acestui domn moldovean. (Vezi şi P. P Panaitescu *Petre Rareş şi Moscova* în vol. *În memoria lui Vasile Pârvan*, Buc., 1934, p. 13 şi urm.).

Dintre operele lui Peresvetov a fost publicată mai întîi scrierea despre sultanul Mahomed în „ Ученые записки Казанского университета (Cazan, 1, 1865, pp. 21—27) apoi a urmat o ediţie completă a lui V. T. Rjiga, (Ржига) în Чтения в обществе истории и древностей российских при Московском университете (кн. 1, отд. II м 1908, стр. 59—84) (I. S. Peresvetov, publicist din secolul al XVI-lea), Moscova, 1908. (Textul tradus de noi mai jos corespunde la pp. 59—69); textul publicat de Rjiga a fost tradus în româneşte de Şt. Ciobanu, în *Domnitorul Moldovei Petru Rareş în literatura rusă veche*, în „Revista istorică română", (XIV) 1944, p. 316 ş.u. cu greşeli, confuzii şi omisiuni (reprodus de G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, pp. 21—31).

Ediţia lui Rjiga reproduce un manuscris lacunar şi rezumat; ea este azi înlocuită cu ediţia îngrijită de A. A. Zimin şi publicată de Academia de Ştiinţe a U.R.S.S. *Сочинения И. Пересветова.* Подготовил текст А. А. Зимин. Под редакцией Д. С Лихачева, Москва—Ленинград, Изд. Акад. Наук СССР, 1956. *(Operele lui I. Peresvetov)*, Moscova—Leningrad, 1956, ediţie critică folosind cele mai bune manuscrise. După această ediţie s-a alcătuit prezenta traducere a *Jalbei celei mari* care cuprinde consideraţii politice atribuite lui Petru Rareş (pp. 170—184 în ediţia Zimin).

Despre Peresvetov s-a scris mult în istoria literară rusă şi sovietică, semnalăm studiul critic al lui G. Belicenko, *Problema cuprinsului şi redacţiilor operelor lui Ivan Peresvetov*, Leningrad, 1928, „CI", nr. 3, pp. 327—331, iar în limba germană Werner Philipp, *Ivan Peresvetov und seine Schriften zur Erneuerung des Moskauer Reiches*, Berlin, 1935, p. 123.

Ultima lucrare sovietică despre I. Peresvetov şi vremea lui este a lui A. A. Zimin: И. С. Пересветов и его современники . . . . ., Акад. наук, СССР, 1958 *(I. S. Peresvetov şi contemporanii săi)*, Moscova, 1958.

Opera lui Peresvetov este interesantă pentru tendinţa ei de a sprijini monarhia feudală autoritară şi centralizatoare a statului. Autorul atacă nobilimea feudală şi cere ţarului să întemeieze o domnie absolută sprjinită pe slujitori militari. În *Jalba cea mare către ţar*, el pune aceste idei în gura lui Petru Rareş, domnul Moldovei, care sfătuieşte pe ţarul Rusiei să nu se încreadă în marea nobilime şi să întărească oastea de slujitori. Unii comentatori ai operei lui Peresvetov au crezut că aceste cuvinte puse în gura domnului Moldovei, reprezintă numai ideile lui Peresvetov şi că Petru Rareş nu le-a pronunţat niciodată (de exemplu Rjiga în introducerea la ediţia sa). Alţi editori şi comentatori sînt însă de părere că Peresvetov a putut fi influenţat de ideile domnului în timpul şederii sale în Moldova [vezi W. Philipp, *op. cit;* şi Pypin, *История русской литературы*, II, St. Petersburg, 1898, p. 496 ş.u.].

Ştim după ultimele cercetări ale istoriografiei noastre, că Petru Rareş a purtat o luptă grea împotriva boierimii mari, pentru a stabili o domnie centralizatoare. El era, de asemenea, cum spune Peresvetov, un prieten şi aliat al Rusiei.

În privinţa datei la care a stat Peresvetov la Suceava, nu avem informaţii precise. Scrierea sa: *Jalba cea mare* este scrisă în 1549 şi în ea spune că s-a întors în Rusia prin Lituania acum 11 ani, deci în 1538, după ce şezuse cinci luni în Moldova.

Aşadar, după spusele sale, a stat în Moldova, în anii 1537—1538 şi a plecat din acea ţară în anul marii năvăliri a turcilor sub sultanul Soliman, poate tocmai ca urmare a acelui război.

A. A. Zimin, în *I. S. Peresvetov şi contemporanii săi*, p. 314, se întreabă dacă Peresvetov a putut trece din Moldova la Moscova prin Polonia în 1538, cînd Polonia se afla în război cu Moldova. S-a argumentat de alţii că prin mijlocirea regelui Ungariei s-a încheiat pace la Hotin între Petru Rareş şi hatmanul Poloniei şi că mulţi moldoveni au putut atunci trece în ţara vecină, fugind înaintea turcilor.

Totuşi, A. A. Zimin consideră mai sigură prezenţa acestui scriitor în Moldova, la curtea lui Petru Rareş, în anul 1534—1535 şi afirmă că acest fapt a avut asupra îndrumării lui urmări hotărîtoare: în Moldova a aflat de la curtea aliată cu Rusia despre puterea acestui stat şi tot acolo a întîlnit pe moscovitul Vasca Merţalov, care l-a informat despre stările ruseşti. Aceste împrejurări l-au convins pe Peresvetov să plece în Rusia şi să ceară slujbă de la ţar . . .

Dar se mai ivesc şi unele împrejurări destul de tulburătoare. Cînd potrivit spuselor sale vine Peresvetov la Moscova în 1538, el nu înfăţişează tînărului Ivan Vasilievici învăţămintele proaspăt culese din gura domnului Moldovei împreună cu asigurările privind horoscopul viitorului autocrat citit de el în stele, ci îi înmînează doar celelalte două cărţulii despre Mahomed cuceritorul şi despre Constantin, zadarnicul său împotrivitor. Abia în 1549, ca o întărire a acelor cărţulii neţinute în seamă, scrie *Jalba cea mare* în care apare viu şi prezent (deşi mort încă din 1546), şi cu o fizionomie pe care nici istoria nici contemporanii săi nu i-au cunoscut-o, acest ciudat personaj în care nimeni nu poate recunoaşte sub artificiul creaţiei literare figura reală a domnului Moldovei.

Trebuie să amintim că pe lîngă *Jalba cea mare* există şi o lucrare atribuită lui Peresvetov, intitulată *Despre Petru voievodul Moldovei*, publicată în anexele ediţiei lui Zimin (pp. 341—349). Această scriere însă este o prescurtare şi o prelucrare tendenţioasă a scrierii lui Peresvetov *(Întîia jalbă)*, în care s-au modificat părerile autorului împotriva boierimii mari. Altfel nu aduce nimic în plus faţă de textul *Jalbei*. Prelucrarea se datoreşte altui autor rus de mai tîrziu, cum au dovedit editorii şi comentatorii amintiţi ai operei lui Peresvetov. Pentru acest motiv nici nu am reprodus în traducerea noastră părţile din această prelucrare, care vorbesc de Petru Rareş.

JALBA CEA MARE[1]

1537—1538

Înțelepciunea filozofilor greci și a doctorilor latini, rugăciunea către Dumnezeu a lui Petru domnul Moldovei și despre dreptate.

Dacă vreun țar și-ar pierde însușirile sale de oștean și s-ar lăsa cuprins
p. 170 de mare blîndețe, aceasta va fi spre folosul dușmanilor săi, <căci> țarul <acela>
nu se va <mai> gîndi la oaste, nici la orînduială în împărăția lui, <ci> el va
petrece cu aceia care îi aprind inima cu vrăji și cu multe chipuri înșelătoare,
iar asupra ostașilor lui va aduce mare amărăciune și asupra întregii lui împărății mari nenorociri de la nobilii săi, încît nimic nu-i va fi drag, nici înțelepciunea, nici oastea, nici viața împărăției aceleia, nici învățăturile ostășești care ar ajunge la dînsul, iar sfaturile înțelepte pentru cîrmuirea împărăției sale, el va începe să le nesocotească.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul publicat de A. A. Zimin, *Сочинения И. Пересветова*, Moscova—Leningrad, 1956, pp. 170—184.

Şi aşa spune Petru, domnul Moldovei: „Dacă vrei să ai înţelepciune împărătească, şi ai cunoştinţe despre meşteşugul ostăşesc şi despre aşezămintele vieţii împărăteşti, atunci să citeşti pînă la sfîrşit <cărţile> despre luarea Ţarigradului; să nu te leneveşti întru aceasta, căci acolo vei afla tot ajutorul de la Dumnezeu: Dumnezeu ajută pe cel ce nu se leneveşte, pe cel ce primeşte truda şi cheamă în ajutor pe Dumnezeu, <ajută> pe cel care iubeşte dreptatea şi judecă cu judecata dreaptă, <căci> dreptatea este pentru Dumnezeu bucurie din suflet, iar pentru împărat mare înţelepciune".

Am băgat de seamă, stăpîne, că Petru, voievodul Moldovei, era foarte voitor de bine faţă de tine, stăpîne, şi faţă de împărăţia ta. Şi eu, stăpîne, de aceea, auzind acele cuvinte de la dînsul, le-am scris şi le-am adus la tine, stăpîne, slujindu-ţi ţie, după cum îţi va place stăpîne slujba mea, a robului tău. Aşa a spus voievodul Moldovei Petru: „Grecii s-au lenevit de a lupta cu putere pentru credinţa creştină împotriva necredincioşilor şi ei acum de nevoie
apără credinţa busurmanilor[1a] de cei ce o atacă. Împăratul turcesc // ia de la p. 171
greci şi de la sîrbi copii de şapte ani pentru a-i învăţa meşteşugul armelor şi pentru a-i creşte în legea lui; şi aceia despărţiţi de copiii lor plîng cu mare plîngere, dar nu-şi pot ajuta cu nimic".

Stăpînului binecredincios, marelui ţar şi marelui cneaz Ivan Vasilievici[2] a toată Rusia, se închină şi robul său, care a venit din Lituania, Ivaşco, fiul lui Semen Peresvetov. Am adus la tine stăpîne, cuvinte de la mulţi domni ai regatelor şi de la Petru voievodul Moldovei pentru treburile tale împărăteşti. Şi stăpîne, acele cuvinte şi treburi le-am pus în vistieria ta împărătească, iar pe mine, robul tău, pentru acele cuvinte şi treburi, ai poruncit, stăpîne, să fiu bine miluit. Şi după porunca ta, stăpîne, eu, robul tău, am fost foarte bine miluit, iar aceste lucruri şi treburi, stăpîne, pînă acum n-au fost înaintea ta, stăpîne. Dar, stăpîne, acele cuvinte le-am adus înaintea ta, înaintea stăpînului, iar trebile tale de domn alcătuiesc slujba mea.

Iar în acele regate, stăpîne, obîrşia ta împărătească şi semnele cereşti erau foarte lăudate şi le slăveau şi le preamăreau filozofii înţelepţi greci şi doctorii latini şi au spus aşa pentru acele cuvinte „se cuvine unui astfel de stăpînitor oştean, născut înţelept cu darul lui Dumnezeu, asemenea cuvinte să fie scrise cu aur şi să le ţie la dînsul mulţi ani şi după dînsul să lase altui ţar asemenea lucruri şi slava sa împărătească".

Iar eu, stăpîne, am primit acele cuvinte în acele regate de la oameni înţelepţi. Cum îţi place, stăpîne, mica slujbă a robului tău? Şi eu stăpîne, cu acele cuvinte, am ieşit din Lituania acum unsprezece ani slujindu-ţi ţie, binecredinciosule ţar, cu credinţă, amintindu-mi de moşii şi strămoşii mei, Peresvet şi Oslabia, călugări care au slujit cu credinţă stăpînitorilor ruşi, marilor cneji,

---

[1a] Busurmani — musulmani.

[2] Ivan al IV-lea cel Groaznic, ţarul Rusiei (1533—1584).

moşii şi strămoşii tăi, cu binecuvîntarea lui Serghie, făcătorul de minuni, în bătălia de la Don, sub marele cneaz Dimitrie Ivanovici[3], şi au pătimit pentru credinţa creştină, şi pentru sfînta biserică, şi pentru cinstea stăpînului lor şi şi-au pierdut capetele acolo. Iar eu, robul tău, de asemenea am venit la numele tău împărătesc, ca să te slujesc întru toate, stăpîne, cît îmi va ajuta Dumnezeu.

Scriu despre tine, stăpîne, filozofii cei înţelepţi, despre marele ţar binecredincios, că slava ta, stăpîne, va fi mare în veci ca şi despre cezarul August
p. 172 şi despre împăratul Alexandru Macedon, la fel şi despre tine, // stăpîne, scriu acei filozofi înţelepţi şi despre ştiinţa ta ostăşească şi despre marea ta înţelepciune. Şi aceasta citesc <ei> în cărţile lor cele înţelepte, cum vei aşeza mare dreptate în împărăţia ta şi vei mîngîia pe Dumnezeu cu bucurie de la inimă. Şi aşa citesc filozofii cei înţelepţi că nu va fi aşa dreptate sub soare, ca în împărăţia ta, stăpîne, căci din pricina marii tale înţelepciuni şi a străşniciei de stăpîn, judecătorii cei înşelători se vor deştepta ca din somn şi se vor ruşina de faptele lor înşelătoare şi singuri se vor minuna cum au judecat cu înşelăciune şi au adunat necurăţenie, au păcătuit de nenumărate ori înaintea lui Dumnezeu.

Deci aşa scriu despre tine, stăpîne, Tu eşti stăpînitor groaznic şi înţelept, pe cei păcătoşi îi vei aduce la pocăinţă şi vei aşeza dreptate în împărăţia ta şi vei aduce bucurie de la inima lui Dumnezeu. La cezarul August a venit un ostaş cu înfăţişare săracă şi i-a adus mare înţelepciune ostăşească şi el l-a miluit pentru aceasta, l-a ţinut pe lîngă dînsul, pe el şi neamul lui. De asemenea şi la împăratul Alexandru a venit un oştean cu înfăţişare săracă, cu mare înţelepciune ostăşească. De la cei bogaţi înţelepciune ostăşească nu izvorăşte niciodată. Iar dacă un viteaz se îmbogăţeşte, chiar şi el se dă lenei; celui bogat îi place liniştea. Pe ostaş întotdeauna să-l îngrijeşti ca pe şoim, să-i veseleşti inima, să nu-i îngădui să fie supărat cu nimic.

Iar eu, robul tău, Ivaşco Peresvetov, au trecut unsprezece ani şi nu pot ajunge la tine, stăpîne, binecredincios <şi> mare ţar, şi nobilii tăi nu mă lasă să viu la tine, la stăpînul meu. Iar la venirea mea, stăpîne, ai poruncit boierului tău, Mihail Iurievici, să mă îngrijească pentru toate, pe mine, robul tău. Şi curînd, stăpîne, după ce ai dat porunca ta de stăpîn, Mihail Iurevici a murit, iar eu, stăpîne, stau pînă acum fără vreo hotărîre de a ta, nu pot ajunge la tine, stăpîne, ca să mă închin, să te rog pentru un privilegiu. Iar omul sosit din altă parte nu poate trăi în împărăţia ta, stăpîne, fără privilegii şi fără tain. Şi te-am întîlnit, stăpîne, la o sărbătoare în biserică, la naşterea preasfintei născătoare de Dumnezeu şi ţi-am dat, stăpîne, două cărţi mici cu cu-
p. 173 vintele tale împărăteşti, pe care le-am adus din // altă parte, slujindu-te pe tine, stăpînitor binecredincios, mare ţar. Şi tu, stăpîne, pe mine robul tău, nu

[3] Aluzie la bătălia de la Kulikovo din 1389, între ruşi şi tătari cîştigată de cei dintîi conduşi de cneazul Dimitrie Donskoi.

m-ai încredințat nimănui. Și dacă ție, stăpîne, marelui țar, nu ți-a plăcut mica mea slujbă și cuvintele pe care eu le-am adus din alte țări și regate, auzite de la mulți oameni înțelepți și doctori și filozofi despre obîrșia ta împărătească înțeleaptă de la Dumnezeu, precum scriu despre tine, marele țar, după semnele cerului[4] și despre împărăția ta și despre înțelepciunea ta în meșteșugul ostășesc: să aperi credința creștină și s-o mărești și pe cei necredincioși să-i întorci la credință și slava lui Dumnezeu s-o ridici și să introduci dreptatea în împărăția ta și să faci lui Dumnezeu bucurie de la inimă, atunci tu, stăpîne, poruncește ca acele două mici cărți aduse de mine să mi se dea înapoi. Și această carte de față, după ce o vei citi, stăpîne, poruncește să mi se dea înapoi, binecredinciosule împărat, dacă nu-ți va place.

Am venit, stăpîne, din Ungaria, în Moldova[5] și am fost cinci luni la Petru, voievodul Moldovei, la Suceava. Și el, despre tine, stăpîne, despre marele țar binecredincios și despre împărăția ta vorbește în fiecare zi și se roagă lui Dumnezeu să înmulțească credința creștină. Și el spune: „Așa a fost credința grecilor puternică și noi ne mîndream cu dînsa, iar acum ne mîndrim cu împărăția Rusiei". Și vorbește astfel: „Doamne, apăr-o de necredincioși și de toate ereziile. Și pe acela nu-l laudă, care depune jurămînt și apoi trădează, aceasta este o mare erezie, căci aceia nu luptă pentru credința creștină și nu slujesc stăpînului cu credință. Și pe acela nu-l laudă, care dă voie să se facă oaste deosebită în împărăția lui, pe cel care dă orașe și ținuturi să le stăpînească nobilii, și nobilii din lacrimile și sîngele neamului creștinesc se îmbogățesc cu agonisită necinstită. Și cînd ies din orașe și din ținuturi, pe care le au pentru întreținere, și se judecă pe cîmp pentru nedreptățile lor, atunci de amîndouă părțile se face mare păcat, depun jurămînt pentru vinovăție amîndoi, pîrîșul și pîrîtul, unul, mărturisind, învinuiește de nedreptatea ce i s-a făcut, iar celălalt se apără de orice vină și aduc hulă lui Dumnezeu, nu țin // jurămîntul cu tărie, prin aceasta supără foarte mult pe Dumnezeu; ce este tare în credința creștină, pe acesta nu-l țin cu tărie". p. 174

Așa vorbește voievodul Moldovei despre primul sultan turcesc Mahomed[6]: Și împăratul necredincios a făcut lucruri plăcute lui Dumnezeu și a așezat în împărăția lui mare înțelepciune și dreptate, prin toată împărăția lui a răspîndit pe judecătorii săi credincioși, i-a înzestrat cu miluire din victoria sa, cu care să poată trăi din an în an. Și a poruncit ca judecata de la curte să se judece în toată împărăția fără părtinire, și veniturile de la judecăți a poruncit să le aducă la dînsul, la vistierie, ca să nu se ispitească și să nu cadă în păcat și să nu mînie pe Dumnezeu. Și pe care îl miluiește pentru slujba lui credincioasă,

---

[4] Rezultă de aci că filozofii și doctorii de care vorbește Peresvetov erau mai degrabă niște astrologi, care pretindeau să ghicească viitorul din „semnele cerului".

[5] Волоскую землю.

[6] Mahomed II, cuceritorul Constantinopolului (1451—1481), care, contrar afirmației autorului, n-a fost cel dintîi sultan al turcilor, ci primul sultan așezat la Constantinopol.

cu vreun oraș sau ținut, îl trimite la judecătorii săi și poruncește să-i dea din vistierie îndată după catastiful de venituri. Iar dacă judecătorul judecă strîmb, atunci îi este scris acest fel de moarte după legiuirea lui Mahomed: îl ridică deasupra unei prăpastii adînci și îl aruncă în jos în prăpastie și <îi> spun așa: „Nu ai știut să rămîi cu nume bun și să slujești stăpînitorului cu credință“. Iar pe alții îi jupoaie de vii și le spune așa: „Cînd îți va crește pielea ți se va ierta vina ta“. După legiuirea lui Mahomed trăiesc și împărații de acum cu mare strășnicie și înțelepciune, iar pe cei vinovați îi dau morții, și dacă află pe cineva vinovat nu-l cruță, chiar dacă este dintre cei mai mari, și-i pedepsesc după faptele lor și spun așa: „și de la Dumnezeu este scris, fiecăruia după faptele lui“.

Și așa vorbește voievodul Moldovei: „Stă scris în cărțile înțelepților, scriu filozofii și doctorii despre binecredinciosul marele țar al Rusiei și marele cneaz, Ivan Vasilievici, a toată Rusia că va fi la dînsul, în împărăția lui, așa de mare înțelepciune și dreptate și groază împotriva judecătorilor nedrepți din cauza marii lui înțelepciuni înnăscute de la Dumnezeu.“

Așa vorbește voievodul Moldovei, despre împărăția rusească, cum că nobilii țarului rus singuri se îmbogățesc și se dedau lenii, iar împărăția lui o sărăcesc și cu aceasta ei își zic slugile lui, pentru că merg la slujba lui împodobiți
p. 175 și călări, și cu <mulți> oameni <de ai> lor, // dar nu luptă cu putere pentru credința creștină și nu joacă jocul cel amar al morții împotriva dușmanului, prin aceasta mint lui Dumnezeu și stăpînului lor.

Deci așa vorbește voievodul Moldovei: „Sînt mulți aceia care n-au inimă bună și se tem de moarte și nu vor să moară pentru credința creștină, ca și cum n-ar fi să moară niciodată. Cel bogat nu se gîndește la război, se gîndește la liniște și chiar dacă un viteaz se îmbogățește, și acela se dă lenei“.

Așa vorbește voievodul Moldovei: „Să-l ții pe oștean cum crești un șoim, și întotdeauna să-i veselești inima și să nu-i îngădui să fie supărat cu nimic“.

Deci așa vorbește voievodul Moldovei: „Unui stăpînitor așa de puternic i se cade să aibă la dînsul în vistierie venitul din toată împărăția sa și din vistieria sa să înveselească inimile oștenilor săi. Atunci vistieria lui nu va avea sfîrșit și împărăția lui nu va avea scădere. Care dintre ostași va juca jocul aspru al morții împotriva dușmanului stăpînului său și va lupta cu tărie pentru credința creștină, deci unui asemenea oștean să i se dăruiască miluire din vistieria stăpînitorului, și pre ceilalți oșteni să-i îndemne și să-i aducă aproape de dînsul, și în toate să-i creadă și să-i iubească, întocmai ca un părinte pe copiii lui, și să fie darnic față de dînșii, mîna darnică niciodată nu sărăcește și agonisește slavă pentru țar, căci dărnicia țarului pentru oșteni, aceasta este și înțelepciunea lui“.

Deci așa vorbește voievodul Moldovei despre tine, despre marele țar binecredincios, stăpînul meu. „Un astfel de stăpînitor se cuvine să ție 20 000 de tineri oșteni viteji cu arme de foc, bine învățați și să stea la cîmp grămadă, la

margini, la cetăţi, să le apere de duşmani, de împăratul Crîmului[7], înzestrîndu-i din vistieria sa cu miluire, cu tain pe fiecare an şi să se obişnuiască să trăiască la cîmp şi să dea război cu duşmanul, împăratul Crîmului. Deci acei 20 000 vor fi mai buni decît 100 000 şi părţile lui de margine vor fi bogate şi nu sărăcite de duşmani. Şi un ţar aşa de puternic poate să facă toate acestea".

Aşa vorbeşte Petru, voievodul Moldovei, despre împărăţia grecească: „Nobilii greci în vremea împăratului Constantin Ivanovici[8] stăpîneau împărăţia, nu ţineau în seamă întru nimic jurămintele, // trădau şi vindeau pe p. 176
mită împărăţia cu judecăţile lor nedrepte şi din lacrimile şi din sîngele creştinilor îşi umpleau bogăţiile cu agonisită necurată şi ei înşişi s-au lenevit să lupte cu tărie pentru credinţa creştină şi pe împărat l-au depărtat de la oastea lui prin vrăji şi înşelăciuni, pe calea ereziei şi a vrăjitoriei. Şi astfel împărăţia grecească, şi credinţa creştină, şi frumuseţea bisericilor le-au predat spre batjocură turcilor de alt neam. Şi acum înşişi grecii pentru trufia lor şi pentru fărădelegile lor şi pentru lenevirea lor răscumpără credinţa lor creştină de la împăratul turcesc, dau dări mari împăratului turcesc şi ei înşişi se află în robie la împăratul turcesc, pentru trufia şi lenevirea lor. Grecii şi sîrbii se bagă la turci ca să pască oile şi cămilele lor, şi cei mai fruntaşi dintre greci şi aceia fac negoţ".

Vorbeşte voievodul Moldovei cu lacrimi mari pentru această credinţă creştină a împărăţiei ruseşti şi totdeauna roagă pe Dumnezeu să înmulţească credinţa creştină din Impărăţia de Răsărit, prin ţarul rus, binecredinciosul mare cneaz Ivan Vasilievici a toată Rusia. Cu această împărăţie rusească şi acum se mîndreşte toată credinţa grecească şi nădăjduieşte în Dumnezeu mare milă şi ajutor de la Dumnezeu să fie dezrobiţi prin ţarul rusesc de silnicia împăratului turcesc de alt neam.

Şi spune voievodul Moldovei: „Într-o împărăţie aşa de mare, puternică şi slăvită şi bogată întru toate, împărăţia Moscovei, este oare dreptate în acea împărăţie"? Deci la el slujea un locuitor din Moscova, Vasca Merţalov[9] şi el pe acesta l-a întrebat: „Tu cunoşti foarte bine această împărăţie a Moscovei, spune-mi adevărat". Şi el a spus lui Petru, voievodul Moldovei: „Credinţa creştină, stăpîne, este bună, de toate <e> belşug şi frumuseţea bisericilor este mare, dar dreptate nu este". Şi la aceasta Petru voievod a plîns şi a spus aşa: „Dacă nu este dreptate, atunci nimic nu este".

Şi aşa a spus voievodul Moldovei: „Dreptatea adevărată este Hristos, ea străluceşte pe toată înălţimea cerului şi pe lăţimea pămîntului şi în adîncimea subpămînteană, strălucind mai mult ca soarele, toate i se închină, cele cereşti

---

[7] Hanul tătarilor din Crimeea.

[8] Constantin al XI-lea Dragases (1448—1453).

[9] Acest rus din Moscova, în slujbă la curtea lui Petru Rareş, nu este cunoscut din alte izvoare.

și pămîntești și subpămîntești, și toate slăvesc sfîntul său nume și-l laudă, căci
p. 177 // sfînt este domnul Dumnezeu, puternic și tare și fără de moarte, și mare este Dumnezeul creștinilor, și minunate faptele lui, mult răbdător și prea milostiv. Și în care împărăție este dreptate, în aceea și Dumnezeu locuiește și-i dă ajutorul său cel mare și sfînt și mînia lui Dumnezeu nu se ridică împotriva acelei împărății. Mai presus decît dreptatea în Sfînta Scriptură nu este nimic. Dreptatea este pentru Dumnezeu bucurie la inimă, iar pentru împărat mare înțelepciune și putere. Miluiește doamne credința creștină de nedreptatea lor. Așa s-a apucat diavolul cu toate nedreptățile de greci, care nu iubeau credința creștină, pentru că credința creștină o iubește Dumnezeu <ea> este mai bună decît toate credințele; Dumnezeu o iubește și diavolul se străduiește pentru toate nedreptățile".

Deci acum scriu filozofii cei înțelepți și doctorii despre binecredinciosul țar și marele cneaz Ivan Vasilievici a toată Rusia, că el va fi înțelept și va aduce o dreptate în împărăția lui. Și așa vorbește voievodul Moldovei și se roagă milei lui Dumnezeu, rugîndu-se: „Doamne, dă marea mila ta pentru ca acea înțelepciune a lui să nu o piardă marele țar binecredincios, și ca această împărăție a Rusiei să nu fie părăsită de Dumnezeu pentru păcatele noastre și să strălucească cu credință creștină, ca împărăție liberă. Deci noi nu avem să zicem despre credința grecească, așa cum <zicem> despre evrei și armeni, că ea nu are țar liber și nu are împărăție liberă, și noi ne mîndrim cu împărăția rusească și cu țarul creștin de credință grecească".

Și așa a spus voievodul Moldovei: „Păzește doamne întru mulți ani <împărăția rusească> și pentru înmulțirea credinței creștine".

Și despre aceasta mult se miră Petru, voievodul Moldovei, și spune așa: „Marele stăpînitor și puternicul țar binecredincios îndură așa mare supărare de la dușmanul său, țarul[10] de la Cazan, cel mai mare dușman îi este țarul de la Cazan și nu se cuvine să rabde așa de mult de la dînsul. Așa a fost
p. 178 Mahomed sultanul, împăratul turcesc, // dădea dare la Țarigrad împăraților drept-credincioși, trăia cu mare umilință, fără război, iar tatăl său fusese tîlhar pe mare și întemeiase țara turcească și a așezat poporul în ea[11]. Și după aceea, pentru păcatele noastre, Mahomed sultanul, împăratul turcesc, din neam de tîlhar s-a ridicat în scaun și a luat Țarigradul și a biruit pe binecredinciosul împărat Constantin și a batjocorit credința creștină și a necinstit frumusețea bisericilor, a luat clopotele bisericilor și crucile le-a ridicat de pe biserică, a luat icoanele făcătoare de minuni din biserici și în biserici a făcut meceturi pentru rugăciunile lor necurate".

Și Petru, voievodul Moldovei, a vorbit așa și a rugat pe Dumnezeu: „Doamne, fii milostiv pentru țarul rusesc, binecredinciosul, marele cneaz Ivan

[10] Hanul.

[11] Nu tatăl lui Mahomed al II-lea, Murat al II-lea, ci strămoșii lui de la începutul veacului al XIV-lea fuseseră șefi de bande în Asia Mică.

Vasilievici a toată Rusia şi pentru împărăţia lui, ca să nu-l prindă <tot> aşa nobilii lui cu vrăji de la ereziile lor şi cu înşelăciunea lor a marilor bogăţii, cu lenea lor să nu-l depărteze de oştire, temîndu-se de moarte, ca şi cum cei bogaţi n-ar muri, aşa cum l-au depărtat de oştire nobilii pe binecredinciosul împărat Constantin Ivanovici al Ţarigradului, prin vrăjile şi ereziile lor şi pentru lenevirea, pentru înşelăciunea lor, ei au prăpădit împărăţia binecredincioasă şi pe împăratul binecredincios l-au pierdut prin sabia străinilor".

Filozofii cei înţelepţi nu laudă de la început faptul că unii nobili se apropie de ţar, nu prin vrednicii ostăşeşti, nici prin alte dovezi de înţelepciune, ci despre aceştia aşa vorbesc filozofii cei înţelepţi: „Aceştia sînt vrăjitori şi eretici, ei iau de la ţar norocul şi înţelepciunea împărătească, şi aprind inima împăratului pentru dînşii cu erezie şi vrăjitorie şi umilesc oştirea".

Şi aceasta vorbeşte voievodul Moldovei: „Unii ca aceia trebuie arşi cu foc şi să li se dea şi alte chipuri de moarte rea, pentru ca răutăţile să nu se înmulţească. Vina lor este nemăsurată pentru că ei slăbesc oştirea ţarului şi ademenesc gîndul ţarului. Iar ţarul fără oştire nu poate fi. Îngerii lui Dumnezeu şi puterile cereşti, nici acelea nici un ceas nu lasă din mîinile lor armele lor cu flăcări, păzesc neamul omenesc de orice pacoste, de la Adam şi pînă în această vreme, iar ţarului pămîntesc cum îi va fi oare fără oaste? Ţarul este puternic şi slăvit prin oşteni. Ţarul trebuie să fie în împărăţia sa cu binefacere dumnezeiască şi cu mare înţelepciune, şi faţă de oşteni să fie ca un părinte faţă de copiii // săi, darnic, căci dărnicia împărătească faţă de oşteni este înţelepciune, p. 179
mîna cea darnică cu nimic nu sărăceşte, şi-şi agoniseşte mare slavă".

Şi aşa a spus Petru, voievodul Moldovei: „Sub binecredinciosul împărat Constantin la Ţarigrad oştenii slăbiseră şi sărăciseră, iar vameşii se îmbogăţiseră. Şi unii oşteni, văzînd această nepăsare a binecredinciosului împărat faţă de oştire, părăsind şi ei oştirea, se făceau vameşi şi împărăţia împăratului Constantin o sărăceau şi, de asemenea, şi vistieria împărătească şi numai vameşii se îmbogăţeau şi începeau să prade vistieria împărătească. Deci stăpînitorul cînd vrea să ia din vistieria împărătească zece ruble, ei iau pentru ţar zece ruble, iar pentru dînşii 100 de ruble. Şi pe cine îi trimitea la ei, <dintre> nobilii împăratului şi aceia împărţeau cu acei vameşi şi sărăceau împărăţia binecredinciosului împărat Constantin şi vistieria împărătească, şi ei înşişi se îmbogăţeau din sîngele şi din lacrimile neamului creştinesc. Iar nobilii unii pe alţii se pîrau împăratului Constantin pentru miluire de tain, şi pentru oraşe, şi pentru dregătorii, ca nişte cîini flămînzi, rîvnind la sîngele şi la lacrimile neamului creştinesc. Şi împăratul le făcea toată voia şi întru toate le înveselea inimile şi le îngăduia să facă cu oaste deosebită război în împărăţia lui, şi prin toate acestea a mîniat pe Dumnezeu".

Şi aşa a spus voievodul Moldovei: „Judecata grecilor era nedreaptă şi negoţul lor era necurat, negustorul nu ştia să aşeze preţurile mărfii sale, întîi

își vindea sufletul, apoi își vindea marfa, adunarea lor era necurată. Iar nobilii împăratului se gîndeau cu viclenia lor la orașe și ținuturi și cu înșelăciune diavolească dezgropau din morminte ca tîlharii pe morții de curînd îngropați și prădau mormintele sărace, iar pe acel om mort îl înjunghiau cu țăpușa sau
p. 180 îl tăiau cu sabia, îl ungeau cu sînge și-l aruncau în casa unui om bogat // și puneau ca pîrîș pe un denunțător, care întru nimic nu știa de Dumnezeu și-l condamnau cu judecată nedreaptă, iar curtea lui și bogăția lui din casă o jefuiau. Se îmbogățeau în chip necurat cu înșelăciune diavolească și strășnicia împăratului nu se arăta față de ei, întru toate au mîniat pe Dumnezeu și au uitat de învățăturile lui Dumnezeu și ale sfinților părinți. Deci pentru aceasta domnul Dumnezeu s-a mîniat pe ei cu mînia sa nepotolită, a trimis asupra lor robia străină a lui Mahomed sultanul, împăratul turcesc, de neam de jos dintre tîlhari. Și Mahomed sultanul biruind pe împăratul Constantin și luînd sub apăsarea sa credința creștinească, dată de Dumnezeu pentru păcatele lor și trufia lor, pentru că au depărtat lumea de la împărat și nu dădeau voie jeluitorilor să vie la împărat și nu era nici o lege în împărăția lui Constantin pentru nimeni din partea nobililor lui Constantin, și ei, nobilii singuri, făceau mare supărare în împărăție și săraceau împărăția, deci ei au depărtat de la împărat nu numai lumea și pe jeluitori, ci au depărtat de la împărat <însăși> mila lui Dumnezeu și au abătut-o de la el".

Și așa a spus voievodul Moldovei cu lacrimi despre credința creștinească: „Pentru păcatele noastre s-a întîmplat că am căzut în robia necredinciosului de alt neam, pentru fără de legea cea mare grecească, pentru că grecii au lăsat lumina pentru întuneric, au căzut întru totul în erezie și au mîniat pe Dumnezeu cu mînie nepotolită. Deci necredinciosul de alt neam, Mahomed sultanul, împăratul turcesc, a cunoscut puterea lui Dumnezeu, a luat orașul împărătesc Țarigrad și a cîrmuit cu judecată dreaptă, pe care o iubește Dumnezeu, în toată împărăția lui și a mîngîiat pe Dumnezeu cu bucurie de la inimă și de aceea Dumnezeu îl ajută, <de> a cucerit multe împărății. Iar el a așezat mare dreptate în împărăția lui și a așezat negoțul negustorilor, să cumpere și să vîndă cu un cuvînt, chiar pentru 1 000 de ruble. Și a spus așa: Faceți dreptate în împărăția mea, dată de Dumnezeu, vedeți că Dumnezeu iubește dreptatea, iar pentru nedreptate se mînie cu mînia sa nepotolită și el mie mi-a dat, unui împărat mic, <să biruiesc> pe un împărat mare[12]. Țineți-vă de învățătura lui Dumnezeu, fiți mulțumiți cu sudoarea feței voastre, precum a poruncit Dumnezeu primului nostru părinte, Adam, cînd l-a făcut și i-a dat tot pămîntul în stăpînirea lui și i-a poruncit // să lucreze pămîntul și din sudoarea feței să-și mănînce pîinea. Și Adam a îndeplinit învățătura lui Dumnezeu și nouă de

---

[12] În realitate raportul de forțe între Bizanț și turci, în vremea cuceririi Constantinopolului, era invers de cît cel afirmat de autor: Sultanul era un „mare împărat" și stăpînirile împăratului bizantin se reduceau la marginile capitalei sale.

asemenea ni se cuvine să ascultăm pe Dumnezeu întru toate şi cu dreptatea să-i dăm bucurie din inimă".

Şi aşa a spus domnul Moldovei: „Dumnezeu nu iubeşte credinţa, ci dreptatea. Adevărata dreptate este Hristos Dumnezeul nostru, fiul iubit al lui Dumnezeu, într-o treime, într-o dumnezeire nedespărţită, o dumnezeire şi o putere. Şi ne-a lăsat Evanghelia dreptăţii, iubind credinţa creştină deasupra tuturor credinţelor şi ne-a arătat calea împărăţiei cerurilor în Evanghelie. Şi grecii citeau Evanghelia şi alţii o ascultau, dar voia lui Dumnezeu n-o făceau, huleau pe Dumnezeu şi au căzut în erezie şi întru toate diavolul a înşelat pe nobilii lui Constantin, care făceau toată voia lui diavolească, întru toate au batjocorit pe Dumnezeu, pe ei înşişi s-au înşelat, şi împărăţia lui Constantin au adus-o întru toate la înşelăciune, şi au dus la robie neamul creştinesc, care nu căzuse în înşelăciune, făcînd <ei> voia diavolului.

Cînd domnul Dumnezeu a izgonit pe Adam din rai, el călcase porunca lui Dumnezeu şi atunci diavolul l-a ispitit şi a luat şi zapis de la dînsul. Şi Adam ar fi pierit pe vecie, dar domnul Dumnezeu şi-a arătat mila sa şi cu pătimirea sa de bunăvoie şi sfîntă a scos pe Adam din iad şi a rupt zapisul[13]. Unul este Dumnezeu peste toată lumea şi cei ce înscriu[14] pe oameni la muncă, pe veci îl înşală şi bucură pe diavol şi cei care înşală pentru o haină scumpă se înscriu pe ei înşişi la muncă de veci, şi unii, şi alţii vor pieri în veci".

Şi aşa a spus voievodul Moldovei: „Care ţară este sub robie în acea ţară se fac toate relele: tîlhării şi furturi şi supărări şi mare scădere a toată împărăţia, şi toate mînie pe Dumnezeu şi bucură pe diavol. Deci la binecredinciosul împărat Constantin nobilii lui s-au umplut de toate acele fărădelegi şi au mîniat pe Dumnezeu, de aceea la ei cei vii pizmuiau pe cei morţi, iar cei liberi pe cei robiţi, din vina nobililor lui Constantin. Iar pe binecredinciosul împărat Constantin l-au înconjurat cu farmece şi vrăji, şi l-au prins, şi au depărtat de la dînsul înţelepciunea ostăşească, şi vitejia lui au umilit-o, şi sabia împărătească de ostaş au lepădat-o şi l-au adus la o viaţă desfrînată. Cu numele era împărat, dar nu putea porunci nimănui, nici capul să-l scoată din casă, nici să umble o verstă din cauza nenorocirilor şi supărărilor pricinuite de nobilii săi: toată împărăţia era zălogită la nobilii lui şi era pusă pe numele lor ca feude ale lor. Au aşteptat înţelepciunea împăratului şi nu a venit. Şi grecii au uitat aceasta: că domnul Dumnezeu a arătat semn lui Faraon, împăratul Egiptului, <şi> l-a înecat în mare pe el şi pe nobilii lui pentru că el a robit pe izraeliţi, deci semn mare de la Dumnezeu, pentru că Dumnezeu nu iubeşte trufia şi robirea, iar grecii pentru aceasta au pierit, pentru trufie şi robire. Iar izraelitenii s-au înmulţit şi s-au trufit şi au uitat de Dumnezeu şi

[13] Zapisul lui Adam dat diavolului face parte din literatura apocrifă, din care s-a inspirat şi pictura bisericească a secolului al XVI-lea din Moldova.

[14] Aservesc.

au pierit în robie şi în risipă şi nu au o împărăţie liberă şi un împărat şi nu au cunoscut pe fiul lui Dumnezeu Hristos, împăratul ceresc, inima lor s-a împietrit în trufie".

Şi a spus domnul Moldovei: „Din toate se vede că cei trufaşi, cărora Dumnezeu le stă împotrivă, pier şi Dumnezeu aruncă asupra lor mînia sa nepotolită în veci, pentru nedreptatea <lor>, iar dreptatea Dumnezeu o iubeşte mai presus de toate. Împăratul turcesc, Mahomed sultanul, a aşezat mare dreptate în împărăţia sa, era de alt neam, dar a adus lui Dumnezeu bucurie din inimă. Dacă pe lîngă acea dreptate s-ar fi adăugat şi credinţa creştinească, atunci şi îngerii ar fi vorbit cu dînsul".

Şi a spus Petru, voievodul Moldovei, despre împărăţia Cazanului: „Dacă
vreţi să cuceriţi împărăţia Cazanului, atunci chemînd pe Dumnezeu în ajutor,
iar pe voi necruţîndu-vă întru nimic, trimiteţi oastea la Cazan, ridicînd ini-
mile ostaşilor voştri prin miluirea împărătească, cu miluire şi bună îndemnare,
iar alţi ostaşi viteji să-i trimiteţi la ulusurile[15] Cazanului şi porunciţi să le
ardă şi pe oameni să-i taie şi să-i prindă. Şi Dumnezeu vă va milui, şi vă va da
ajutorul său sfînt, ca să-i cuceriţi şi să-i botezaţi chiar cu sila. Şi am auzit
despre această ţară, despre împărăţia Cazanului, de la mulţi oşteni, care au
fost în împărăţia Cazanului, ce spun despre ea, asemănînd-o cu o ţară a raiului
prin marea bogăţie. Şi pentru aceasta foarte ne minunăm că o astfel de ţară
p. 183 mică, foarte bogată, se află <chiar> sub gheara unui ţar aşa de mare // şi de
puternic şi este în duşmănie cu dînsul şi el o rabdă de aşa multă vreme şi
primeşte mare supărare de la dînsa. Chiar dacă o astfel de ţărişoară bogată ar
fi şi în prietenie, încă n-ar putea s-o rabde pentru astfel de bogăţie[16]".

Stăpîne binecredincios şi mare ţar şi mare cneaz Ivan Vasilievici a toată Rusia, am fost la Suceava, la voievodul Moldovei, cinci luni eu robul tău Ivaneţ Semenov, fiul lui Peresvetov, şi am văzut marea lui înţelepciune şi acele cuvinte le-a spus din învăţătura înţelepciunii filozofice, pentru că, stăpîne, însuşi voievodul Petru era un filozof şi un doctor înţelept şi pe el îl slujeau mulţi oameni înţelepţi, filozofi şi doctori. Şi el, stăpîne, a citit în cărţile sale înţelepte cu doctorii şi cu filozofii săi cei înţelepţi, pentru obîrşia ta împărătească după semnele cereşti, că tu vei fi un împărat mare şi Dumnezeu va birui pe duşmanii tăi, stăpîne. Şi cu ajutorul lui Dumnezeu a citit în cărţi că vei stăpîni, stăpîne, multe împărăţii. Numai, stăpîne, aceasta au citit, în cărţile lor cele înţelepte ale prevestirilor, că va veni asupra ta, stăpîne, o încercare ca asupra împăratului Constantin al Ţarigradului cu vrăji din farmece. Aceasta înseamnă pentru ei umilirea oştirii tale înţelepte. Nobilii tăi vor dobîndi dragostea ta împărătească cu vrăji şi cu farmece cu înşelăciune, nu după neam, nici după rang, nici după vrednicii ostăşeşti, nici după înţelepciune, care în-

---

[15] Sate tătăreşti, formînd o ginte.
[16] Cazanul, care se afla în conflict cu Rusia, avea să fie cucerit de aceasta în 1552.

țelepciune ți-ar fi fost de folos ție, stăpîne, pentru slava ta împărătească în împărăția ta. Și ei citesc aceasta că acele farmece și vrăji îți iau înțelepciunea ta cea înnăscută de la Dumnezeu și norocul tău și slăbesc oștirea ta pentru care te-a născut Dumnezeu pe tine, binecredinciosule mare împărat, și aprind inima ta de împărat cu mare dragoste către dînșii și nu vei putea fi fără dînșii nici un ceas.

Și am văzut, stăpîne, cum Petru, voievodul Moldovei, a stat înaintea icoanei precuratei stăpînei noastre născătoare de Dumnezeu și s-a rugat cu lacrimi pentru tine să ai mulți ani cu sănătate și pentru ca domnul Dumnezeu să desăvîrșească înțelepciunea către cele ostășești, care sînt înnăscute și date de Dumnezeu, și fericirea pentru înmulțirea credinței creștine și pentru îm-
plinirea dreptății în împărăția ta. Așa le-au arătat cărțile lor, // despre naște- p. 184
rea ta împărătească după semnul ceresc și Dumnezeu să te mîntuiască cu marea <și> sfînta sa milă de încercarea dușmănoasă a nobililor tăi și de farmecele tuturor căilor lor înșelătoare, ca Dumnezeu să-și arate sfînta sa milă și pe tine să nu te părăsească cele dăruite de Dumnezeu din naștere, <adică> înțelepciunea împărătească și norocul în cele ostășești, pentru care te-a născut Dumnezeu.

Și așa a spus voievodul Moldovei: „Numai să-l păzească Dumnezeu de această încercare a nobililor lui, căci un astfel de țar înțelept în cele ostășești și fericit în războaie nu va mai fi sub soare și va așeza în împărăția sa mare dreptate și pentru aceasta domnul Dumnezeu îi va supune multe împărății".

Și pe mine, robul tău, Ivașco fiul lui Semen Peresvetov, mă îndemna Petru, voievodul Moldovei, să-i slujesc lui, și eu robul tău, stăpîne al meu, auzind astfel de cuvinte de la oamenii înțelepți, de la mulți și mari doctori și filozofi, despre tine, despre marele stăpînitor și despre obîrșia ta împărătească cu înțelepciune de la Dumnezeu și noroc în cele ostășești, am lăsat o slujbă bogată și fără grijă și am venit la tine stăpîne, binecredinciosule mare țar, cu acele cuvinte și cu treburi ostășești, ca să-ți slujesc cum îți place ție, stăpîne, mica slujbă a robului tău.

FABIO MIGNANELLI

*

Fabio Mignanelli era nunţiu apostolic în Germania, unde funcţiona ca legat papal vestitul umanist Hijeronimo Aleandro, tocmai în vremea expediţiei lui Soliman I în Moldova (toamna anului 1538). Din Linz unde se afla atunci regele Ferdinand, apoi de la Viena ei au informat continuu Vaticanul despre ecourile venite din Moldova. Unele din comunicări sînt făcute împreună de legat şi de nunţiu, altele cum este cea de faţă care cuprinde şi o foarte scurtă descriere a Ţării Româneşti şi a Moldovei, îi aparţin doar acestuia din urmă. Aceste ştiri, întemeiate pe relaţiile ungurilor veniţi de curînd la curtea din Viena, unde se dădea o mare importanţă evenimentelor din Moldova din pricina vecinătăţii ei cu Transilvania, erau îndreptate la Roma către cardinalul Alessandro Farnese, influentul nepot al papei Paul al III-lea (Farnese). Autorul aminteşte de pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe (1484), cele două baze ale apărării Moldovei faţă de turci, urmată apoi de aservirea consacrată prin urcarea în scaun a lui Ştefan Lăcustă, crescut la Constantinopol şi denunţă primejdia generală rezultată din victoria otomană.

Scrisoarea, trimisă din Viena la 22 noiembrie 1538, a fost publicată după originalul păstrat în Arhivele Vaticanului, în colecţia *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, vol. III, pp. 265—266 şi reprodusă de A. Veress în *Acta et Epistolae Relationum Transilvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*. Budapesta 1914, I, pp. 249—95, doc. nr. 249.

DESPRE MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]

1538 noiembrie 22

... Toată Valahia, şi cea mare[2] şi cea mică, p. 295
are pe întinsul său locuri nespus de mănoase, iar cea mică[3] e cîrmuită de Voievodul Transalpin, şi cea mare de Moldovean, şi unul şi celălalt obişnuiau să fie tributari ai vechilor regi ai Ungariei.

Toată Valahia împreună poate ridica între 40 000 şi 50 000 de ostaşi călare, iar Moldova singură 30 000. În timpul regelui Matei sultanul a ocupat partea din Moldova cu cetăţile dinspre Marea Neagră, adică Chilia şi Cetatea Albă şi cu acest frîu în mînă şi-a întins tot mai mult puterea, pînă ce domnii, cel muntean şi cel moldovean, au fost rupţi de regatul Ungariei şi făcuţi tributari Sultanului care a înaintat tot mereu cîştigînd mai mult teren.

[1] Traducerea s-a făcut după textul reprodus de A. Veress, în *Acta et Epistolae Relationum Transilvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, pp. 294—295.
[2] Aci = Moldova — de obicei însă numire dată Ţării Româneşti.
[3] Aci Ţara Românească.

Şi printre multele sale victorii cele mai vestite sînt mai întîi ocuparea Belgradului, şi apoi moartea regelui Ludovic. În faţa turcilor rămîn deschise şi fără apărare toate cîmpiile acestei regiuni.

Moldova îndeosebi este strîns legată de Transilvania, care este o provincie mică dar însemnată prin rodnicia ei şi prin aurul şi argintul care se extrag. Şi nu are putinţa de a se apăra, căci noul domn al Moldovei[4] care e fiul natural a lui Sandrin[5], e în vîrstă de 30 de ani şi din aceştia 25 i-a petrecut la curtea sultanului unde a fost mutat datorită străduinţelor tatălui său, aşa că este ca un paşă. El are oaste tot atîta cît are şi Transilvania, este ţinut de turc la bunul său plac, şi de aci a urmat destrămarea totală a restului regatului Ungariei care pînă în ceasul de faţă e înstrăinat în cea mai mare parte de la calea cea adevărată a catolicismului de către turcime.

---

[4] Ştefan Lăcustă.

[5] Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare.

ANEXA III

DESCRIERI GEOGRAFICE

ENEA SILVIU PICCOLOMINI

(1405—1464)

Enea Silviu Piccolomini, cunoscut ca papă sub numele de Pius al II-lea (1458—1464), s-a născut la 18 octombrie 1405 la Corsignano. Stabilit mai întîi în 1422 la Siena, însoţi în 1432 pe episcopul Fermo Domenico Capranica la conciliul de la Basel. A jucat un rol activ în opoziţia conciliară împotriva lui Eugen al IV-lea, ajungînd secretarul antipapii Felix al V-lea, şi a apărat în lucrarea sa *Libellus* (1440) teoria superiorităţii conciliului asupra papii.

Trimis la Dieta de la Frankfurt, unde a căpătat din mîna împăratului Frederic al III-lea coroana de poet (27 iulie 1442), Enea Silviu a intrat în slujba sa ca secretar al cancelariei imperiale şi apoi ca ambasador la Roma (1445).

Dedicîndu-se în 1446 carierei ecleziastice, Piccolomini a avut un rol însemnat în încheierea concordatului din februarie 1447. Numit de Nicolae al V-lea episcop de Triest (19 aprilie 1447) şi apoi episcop de Siena (23 septembrie 1450), a căpătat de la Frederic al III-lea titlul de principe şi de consilier imperial. Ca legat papal în Boemia, Moravia, Silezia şi ducatele austriece, Piccolomini desfăşoară o vie activitate în vederea organizării unei cruciade

împotriva turcilor. Ales papă (19 august 1458), convoacă în acest scop o Dietă la Mantua (iunie 1459), dar abia la 22 octombrie 1463 a putut promulga războiul sfînt. Dar curînd, şi anume la 15 august 1464, moartea îl răpune la Ancona.

În opera sa multiplă se află şi unele aluzii la români. În discursul pronunţat în 1454 în Dieta de la Ratisbona aminteşte de evenimentele din Moldova, punîndu-le în legătură cu cele din Polonia (*Orationes politicae et ecclesiasticae* III, ed. Mansi, Lucca, 1755—1759, pp. 82—83), iar în alte discursuri enumeră pe români printre popoarele care luptă împotriva turcilor (I, p. 387, discurs XVIII, *Ad Alfonsum regem*...; II, p. 204, *Oratoribus ducis Sabaudiae in Conventu Mantovano;* II, p. 211, *Oratoribus Regis Castillae*).

Opera sa geografică *Historia rerum ubique gestarum locorumque descriptio*, cunoscută sub numele de *Cosmographia*, tipărită în 1501, cuprinde o descriere a regiunilor locuite de români, a căror presupusă descendenţă din Flaccus e dedusă din versurile lui Ovidiu (*Epistolae ex Ponto*, liber, IV, eleg. IX), greşit interpretate şi dînd o deosebită amploare afirmaţiilor umaniştilor italieni Poggio Bracciolini şi Flavio Biondo care susţinuseră originea latină a românilor. Opera lui Enea Silviu Piccolomini a fost folosită de toţi scriitorii din secolul al XVI-lea şi cu osebire de autorii de geografii sau enciclopedii istorico-geografice sau de geografii italieni de la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Împrumuturi din textul său se regăsesc atît la anumiţi călători care au străbătut ţările noastre, cît şi la primii cronicari moldoveni în legătură cu latinitatea românilor.

De asemenea şi autobiografia în 12 cărţi intitulată *Commentarium rerum memorabilium quae temporibus suis contingerunt ecc.*, Romae, Ex Typographia Dominici Basa, MDLXXXIII, cuprinde unele date privitoare la originea latină a românilor (C. IX., p. 408), la legenda lui Flaccus (c. X, p. 544), la domnia şi cruzimile lui Vlad Ţepeş etc.

De Enea Silviu Piccolomini s-au ocupat:
G. Voigt, *E. S. Piccolomini als Papst Pius II*, Berlin, 1856—63; V. Weiss, *A. S. Piccolomini als Papst Pius II*, Graz, 1897; W. Boulting, *Aenea Silvio*, Londra, 1908; C. M. Ady, *Pius II*, Londra, 1913; Th. Buyken, *E. S. Piccolomini, sein Leben und Werken bis zum Episkopat*, Bonn şi Köln, 1931; V. Rossi, *Il Quatro-cento*, ed. a II-a, Milan, 1933; A. Berg, *S. S. Piccolomini in seiner Bedeutung als Geograph*, Diss., Halle-Wittenberg, 1901.

Legăturile lui Enea Silviu Piccolomini cu românii au fost cercetate de R. Ortiz în lucrarea *Per la Storia della cultura Italiana in Rumania*, Bucureşti, 1916 care a reprodus şi vestita afirmaţie privitoare la Flaccus (p. 20, n. 2); Al. Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiene de secoli XIV e XV*, în „Ephemeris Dacoromana, Annuario della Scuola Romena di Roma", I, 1923, pp. 364—373; Claudio Isopesco, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento* în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine", t. XVI, Bucureşti, 1929, pp. 4—6.

COSMOGRAFIA[1]

Cap. II. Despre regiunea Transilvaniei, <despre> sași, secui și români, popoare ce locuiesc în ea

Regiunea Transilvaniei este așezată dincolo p. 226
de Dunăre. A fost locuită odinioară de daci, popoare viteze și vestite prin
multele înfrîngeri ale romanilor: în vremea noastră e locuită de trei popoare[2]:
sașii[3], secuii și românii. Sașii își trag originea din Saxonia, bărbați puternici și
deprinși cu lupta. Ei sînt numiți, după cele șapte cetăți (orașe) pe care le
locuiesc, „Siebenbürgeri“ în limba lor maternă. Secuii sînt socotiți cei mai
vechi unguri[4], primii dintre toți cei care au venit din Ungaria veche în această
provincie. De aceea deși își cultivă pămîntul cu mîinile lor trăind la țară și
își pasc turmele lor, totuși ei sînt numiți nobili și cînd se întîlnesc între ei, p. 227

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin Aeneae Sylvii Picolominei postea Pii II Papae *Opera Geographica et Historica* (Helmstadii MDCIC), pp. 226, 227, 228, 229.
[2] *Gentes.*
[3] *Teutones.*
[4] Teorie adoptată de unii cronicari maghiari.

fiecare îl salută pe celălalt zicîndu-i: „nobile domn ...“; şi nici nu plătesc dări, decît în anul cînd se încoronează regele Ungariei. Iar atunci i se predau regelui atîţia boi cîţi capi de familie sînt, şi se spune că numărul lor ar trece de 60 de mii. Şi cînd li se porunceşte să iasă la război, dacă nu se supun, atunci sînt pedepsiţi cu pedeapsa capitală, iar bunurile lor sînt confiscate. Românii[5] sînt un neam italic, după cum vom arăta ceva mai apoi, totuşi vei găsi printre transilvăneni puţini bărbaţi cu experienţă[6] care să nu cunoască limba ungară ... etc.

... Ioan de Hunedoara[7], a cărui reputaţie o întunecă pe a celorlalţi, nu a sporit atît gloria ungurilor cît a românilor din mijlocul cărora se născuse.
p. 228 Valahia[8] este o regiune foarte vastă care începînd de la <hotarele> Transilvaniei se întinde pînă la Marea Neagră, este netedă aproape în întregime şi e lipsită de <cursuri de> ape. Spre miazăzi se află fluviul Dunărea, la nord sînt ruşii[9] pe care cei din vremea noastră îi numesc ruteni, şi către rîul Nistru[10] neamurile nomade ale sciţilor pe care îi numim azi tătari.

Acest pămînt a fost locuit odinioară de geţi, care l-au pus pe fugă ruşinoasă pe Darius fiul lui Histaspe şi au pricinuit multe înfrîngeri Traciei. În cele din urmă au fost subjugaţi şi zdrobiţi de forţele romane. Şi a fost dusă acolo o colonie de romani, care să-i ţină în frîu pe Daci, sub conducerea unui oarecare Flaccus, după care a fost numită Flacchia. Apoi după o lungă bucată de timp, alterîndu-se numele, aşa cum se întîmplă, a fost numită Valahia, şi în loc de flacci <locuitorii> au fost numiţi valahi. Acest popor pînă acum are un grai roman, deşi schimbat în mare parte şi abia putînd fi înţeles de un om din Italia.

Printre valahi (români) în vremea noastră au fost două facţiuni, una a Danilor şi cealaltă a Dragulilor[11], dar cum aceştia erau mai slabi decît Danii şi erau asupriţi de ei în tot felul, au chemat pe turci în ajutor, şi ajutaţi de forţele acestora au zdrobit pe Dani, aproape nimicindu-i. Iar Danii primind ajutor de la Ioan de Hunedoara, care cîrmuia Ungaria, acesta <prin acţiunea sa> nu i-a reinstalat într-atît pe aceia, cît a dobîndit pentru sine însuşi glorie şi bogăţii, ca unul care smulgînd pămînturile Danilor de sub puterea turcilor, le-a ocupat el, reţinîndu-le ca posesiuni perpetue pentru sine şi pentru urmaşii săi. Românii populează şi insulele Dunării, dintre care insula Peuce[12] era vestită

---

[5] *Valachi.*
[6] *Exercitatos.*
[7] *Huniades.*
[8] Aci este vorba de Ţara Românească împreună cu Moldova.
[9] *Roxani.*
[10] *Fluvium Thiram.*
[11] E vorba de Dăneşti şi Drăculeşti.
[12] Asupra localizării sale se mai poartă discuţii între erudiţi, mai ales pe baza mărturiei lui Arrian despre expediţia peste Dunăre a lui Alexandru Macedon.

la. antici şi au aşezări şi în Tracia. O parte dintre români se află sub puterea turcilor, o parte sub unguri.

Nu-mi scapă faptul cît este de grea descrierea unor provincii cînd şi autorii înşişi după care trebuie să te iei, nu numai că se arată a fi diverşi, dar şi între ei se contrazic şi nu se înţeleg de loc, <iar> şi hotarele acestor provincii p. 229
se schimbă adesea după autoritatea şi puterea suzeranilor[13]. Căci o provinçie care a fost odinioară foarte întinsă, // în vremea noastră este sau dispărută sau foarte mică. Şi dimpotrivă una care a fost <aproape> inexistentă sau extrem de mică, acum o vedem foarte întinsă şi înfloritoare...

Cap. IV. Despre originea turcilor şi răspîndirea, felul de viaţă şi obiceiurile lor

[Sultanul Mahomed]... a pus tributuri grele pe români, naţiuni prea viteze şi războinice stăpînind departe, dincolo de Dunăre (cum am spus mai înainte) după ce <acestea> au fost învinse în luptă.

AENEAS SILVIUS PICCOLOMINI

COSMOGRAPHIA

Cap. II. De Transilvania regione. Teutonibus. Siculis et Valachis populis eam incolentibus

Transilvania regio est ultra Danubium sita, quam Daci quondam incoluere, feroces populi et multis Romanorum cladibus insignes: nostra aetate tres incolunt gentes, Teutones, Siculi et Valachi. Teutones e Saxonia originem habent, viri fortes et bello exercitati, a septem civitatibus quas inhabitant Siebenburgenses patrio sermone appellati. Siculi Hungarorum vetustissimi creduntur, primi omnium qui ex Hungaria veteri in hanc provinciam venerint. Eam ob causam quamvis agros suis colunt manibus, se rure viventes, greges pecorum pascunt, nobiles tamen appellantur, et concurrentes invicem, alter alterum generosum dominum salutant, nec tributa pendunt, nisi quo anno rex Hungariae coronatur. Tunc enim quot sunt patres familias, tot boves regi tradunt, quorum numerum supra sexaginta millia esse ferunt. Jussi vero in bellum exire nisi pareant, capitali poena plectuntur, bona fisco applicantur. Valachi genus Italicum sunt, quemadmodum paulo post referemus, paucos tamen apud Transylvanos invenias viros exercitatos Hungariae linguae nescios... etc.

---

[13] *Dominantium.*

...Joanes Huniades cuius nomen caeteros obnubilat, non tam Hungaris quam Valachis ex quibus natus erat, gloriam auxit.

Valachia perquam lata regio est, a Transsylvanis incipiens usque in Euxinum protensa pelagus, plana ferme tota, et aquarum indiga, cuius meridiem Ister fluvius excipit, septentrionem Roxani occupant, quos nostra aetas Ruthenos appellat, et versus fluvium Thiram nomades scytharum genus, quos Tartaros hodie vocitamus. Hanc terram incoluerunt quondam Getae, qui Darium Hystaspis filium turpi fuga repulerunt et Thraciam pluribus cladibus affecerunt. Postremo Romanis armis subacti ac deleti sunt. Et Colonia Romanorum, quae Dacos coerceret, eo deducta duce quondam Flacco, a quo Flaccia nuncupata. Exin longo temporis tractu, corrupto ut fit vocabulo, Valachia dicta, et pro Flaccis Valachi appellati. Sermo adhuc genti Romanus est, quamvis magna ex parte mutatus et homini Italico vix intelligibilis. Inter Valachos tempestate nostra duae factiones fuere, altera Danorum, altera Dragularum: sed ii cum Danis impares essent, atque ab iis multifarie opprimerentur, Turcas in auxilium vocavere, quorum armis adjuti, Danos pene ad internecionem deleverunt. Danis vero Ioannes Huniades Hungarorum imperio fretus opem ferens, non tam illos restituit quam sibi ipsi claritatem et opes acquisivit. Quippe qui Danorum agros ex potestate Turcarum ereptos et sibi et posteris perpetua possessione retinendos occupavit. Valachi et insulas Istri accolunt, inter quas Peucen apud veteres fama notam, et in Thracia quoque sedes habent. Valachorum pars Turcarum imperio, pars Hungaris subjacet. Non me latet dificillimam esse provinciarum descriptionem quando et authores ipsi, quos imitari oportet, non solum varii, verum et inter se contrarii ac magnopere dissentientes inveniuntur, et ipsarum provinciarum limites pro dominantium authoritate ac potentia saepenumero commutati. Nam quae provincia latissima quondam fuit, aetate nostra, aut extincta est, aut permodica. Contra vero quae nulla vel minima extitit, nunc latissimam, florentissimamque videmus... etc. (p. 229).

Cap. IV. De Turcarum origine et propagatione, victu, et moribus eorum

[Sultanul Mahomet]. Is Valachis, fortissimis et belicosissimis nationibus trans Danubium (ut ante diximus) late dominantibus, bello attritis tributa gravia imperavit.

CRONICA DIN NÜRNBERG

(1493)

*

Cronica din Nürnberg este o creație monumentală a tiparului german care caută să pună la îndemîna unui public mai vast cunoștințe despre istoria lumii. Textul acestui vestit incunabul a fost compilat de istoricul umanist din Nürnberg Hartman Schedel (1440—1514), care a dat în anul 1493 vestitul *Liber Chronicarum* cuprinzînd istoria lumii pînă în anul 1492. Toată istoria omenirii e împărțită în șase perioade din care ultima e mai dezvoltată ca toate celelalte cinci împreună. Lucrarea, tipărită de vestitul tipograf Anton Koberger și îmbogățită cu 2 000 de xilografii, a avut o răspîndire extraordinară. În 1494 a apărut versiunea germană a lui George Alt. Cronica din Nürnberg este, după vestita Biblie germană, tipărită de același Anton Koberger, în 1483, cel mai cunoscut incunabul din lume. În cronica aceasta a fost cuprins întocmai și textul lui Enea Silviu Piccolomini despre Transilvania (fo CCLXXro) și Țara Românească (*ibidem*, vo).

RAFFAELO MAFFEI
ZIS VOLTERRANO

(1451—1522)

*

Raffaelo Maffei, zis Volterranus sau Volterrano, s-a născut la 17 februarie 1451 la Volterra în Toscana. Era fiul lui Gherardo Maffei, secretar apostolic şi camerier secret al papii Paul al II-lea (1464—1471). A însoţit în 1477 în Ungaria pe cardinalul de Aragon numit legat apostolic.

În 1480 s-a întors în Italia, la Roma; s-a stabilit apoi la Volterra unde a întemeiat o academie. A murit la Roma la 25 ianuarie 1522.

A lăsat lucrări de istorie, geografie şi teologie, printre care citām: *Vitae summorum pontificum Sixti IV et Innocentii VIII, Alessandri VI, Pii III.* A făcut traduceri din lucrările lui Homer, Procopius, Grigorie de Nazians. Dar cea mai însemnată operă a sa e enciclopedia intitulată: *Commentariorum rerum urbanarum libri XXXVIII*, publicată la Roma în 1506.

În cartea a VIII-a pomeneşte de români, fie amintind victoria lui Basarab din anul 1330 sau lupta de la Baia (1467), fie stăruind asupra originii latine a limbii române. De cele mai multe ori îl rezumă pe Bonfini şi îl copiază pe Enea Silviu.

De Volterrano s-au ocupat:

Benedetto Falconcini, *Vita del'Nobil'uomo et gran servo di dio Raffaello Maffei, detto il Volterrano*, Roma, 1722; Girolamo Tiraboschi, *Storia della letteratura italiana*, Milan, 1833, IV, p. 6; Fr. Flamini, *Il Cinquecento*, Milan, p. 343; Paoli Revelli, *La Geografia del Cinquecento*, în „Bolletino della Reale Societa geografica", ş. V. vol. II, nr. 2, p. 239; Alberto Magnoghi, *d'Anania e Botero*, Ciriè, 1914, p. 87. Iar dintre români Al. Lăpedatu, *Cum s-a alcătuit tradiţia naţională despre originile Ţării Româneşti*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", II, 1923, Cluj, 1924, p. 292, şi Cl. Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, în „Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine", XVI, 1929, p. 7—12.

[DESPRE DANI ŞI DRAGULI][1]

p. 184 Căci în loc de daci ei numesc acum Dani o facţiune[2] din acest popor. Iar pe cealaltă facţiune <o numesc> Draguli. Şi cum aceştia erau mai slabi decît Danii, au chemat odinioară în ajutor pe turci, cu forţele cărora au zdrobit pe Dani aproape nimicindu-i.

Pe aceştia i-a reinstalat tatăl regelui Matei, Ioan de Hunedoara, care cîrmuia Ungaria şi, smulgîndu-i de sub turci împreună cu pămînturile ocupate, le-a dobîndit pentru sine şi ai săi şi pentru cauza creştină[3]. Acum o parte din Valahia ascultă de turci, o parte de regii Ungariei, iar domnul ei poartă numele de comite palatin al Valahiei (!)[4]. Ei aleg un duce pe care îl

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin al Comentariilor lui Volterrano, ed. Basel, 1559, p. 184.

[2] O bună parte din text a fost împrumutată de autor din Cosmografia lui Enea Silviu Piccolomini.

[3] *Tum nomini Christiano.*

[4] Afirmaţie gratuită, care e în contradicţie cu fraza imediat următoare.

Dregători otomani, desenați de Felix Petancić (după reproducerile publicate de Dragutin Kniewald, *Feliks Petancić i njegova diela*, Beograd, 1961, pl. II).

Portretul lui Aeneas Silviu Piccolomini; în stînga cardinal; în dreapta devenit papa Pius al II-lea (medalie) (reproduceri din A. Haidacher, *Geschichte des Päpste in Bildern*, Ed. F. H. Kerle, Heidelberg, 1965).

numesc voievod. Odinioară cînd această ţară a fost ocupată[5] de tătari pe vremea regelui Ludovic[6], a redobîndit-o Bogdan voievod[7], care după aceea s-a depărtat de Ludovic. Apoi iarăşi în timpul domniei lui Sigismund s-a răsculat voievodul Ştefan[8] şi „Dania“[9], şi „Valahia“, şi toată regiunea de dincolo de Dunăre, însă constrîns de forţele regeşti, Ştefan a fost silit să se împace şi să ceară iertare pentru trecut.

---

[5] *Captam.*
[6] Ludovic de Anjou, rege al Ungariei (1342—1382).
[7] Autorul confundă pe Bogdan cu Dragoş.
[8] Al Moldovei.
[9] Aci facţiunea Danilor s-a transformat în ţară: Dania.

ANTONIO BONFINI

(1434—1503)

*

Antonio Bonfini, umanist italian, s-a născut la Ascoli, în 1434. A funcţionat o vreme ca profesor în diferite oraşe ale Italiei; în anul 1486 ajunge la curtea lui Matei Corvin unde i se încredinţează postul de secretar şi lector al reginei Beatrice. Din însărcinarea regelui scrie o istorie a ungurilor, care începînd cu descrierea Sciţiei — patria originară a ungurilor — se întinde pînă la anul 1495. Lucrarea, împărţită după modelul lui Titus Livius în decade, cuprinde patru decade de cîte 10 cărţi, decada a cincea n-a fost terminată decît pe jumătate, de aici şi titlul cărţii: *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*. Originalul s-a pierdut. După o copie defectuoasă au fost tipărite de M. Brenner primele 30 de cărţi (Basel, 1543); o altă parte a fost scoasă de Gáspár Heltai (Cluj, 1561); prima ediţie completă apare sub îngrijirea lui J. Sambucus la Basel, în 1568. Alte ediţii se datoresc lui K. Bél (Lipsca, 1711); J. Fogel — B. Iványi — L. Juhász (4 vol., Budapesta, 1936—1941). A avut şi două traduceri în limba germană (prima: Basel, 1545; a doua Frankfurt, 1581). Gaspár Heltai a tipărit o foarte liberă traducere a ei în limba maghiară (Cluj, 1575).

Cît priveşte valoarea documentară a lucrării, trebuie distinse două părţi: partea întîia (primele 28 de cărţi) este o compilaţie de izvoare maghiare — a fost folosită mai ales cronica lui Thuróczi — şi de informaţii străine. Ea e alcătuită după moda Renaşterii, retoric, fără a ţine seama de exactitatea cronologică a faptelor şi de legătura logică dintre ele. Începînd cu anul 1471, autorul descrie fapte pe care le-a cunoscut ca martor ocular, această parte constituie astfel un izvor de mîna întîi.

Dintre numeroasele studii care se ocupă de viaţa şi opera lui Bonfini amintim următoarele: M. Zsilinszky, *Bonfinius Antal történetiró jellemzése* (Caracterizarea istoricului A. B.) în „Századok", 1877; L. Tóth, *Bonfini in Ungheria* (extras din volumul omagial *Bonfini*), Ascoli Piceno, 1928; idem, *Analecta Bonfiniana* în rev. „Turul", 1929; Cl. Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*..., p. 17—19; L. Juhász, *Thuróczy és Bonfini krónikának összehasonlitása Zsigmondtól Mátyásig* (Paralele între cronica lui Thuróczy şi a lui Bonfini de la Sigismund pînă la Matei Corvin), 1938.

[DESPRE LIMBA ROMÂNILOR][1]

p. 304 Căci românii se trag din romani, ceea ce mărturisește pînă în vremea de acum limba lor, care, deși se afla în mijlocul unor neamuri barbare atî de felurite, nu a putut fi răpusă. Ei au locuit de partea cealaltă a Dunării pe care odinioară o populau dacii și geții, căci partea de dincoace au ocupat-o apoi bulgarii care au venit din Sarmația. Căci din legiunile și din coloniile duse în Dacia de Traian și de ceilalți împărați romani s-au tras românii, pe care Pius[2] îi derivă din Flaccus în virtutea unei pronunții germane . . .

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin al Decadelor *(Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia)*, ediția din Basel, 1568, pp. 304—305; 542.

[2] Pius al II-lea — Enea Silviu Piccolomini.

Deși năvăliri barbare de tot felul s-au revărsat asupra provinciei Dacia p. 542
și asupra poporului roman și asupra regiunii geților împreună cu Panonia, totuși s-a văzut că n-au putut fi răpuse coloniile și legiunile romane care se dezvoltaseră de curînd.

Înecate sub valul de barbari, ele totuși mai exală limba romană, și ca să nu o părăsească nicidecum, se împotrivesc cu atîta îndîrjire, încît îi vezi că luptă nu atît pentru păstrarea neatinsă a vieții cît a limbii. Căci cine nu s-ar minuna — dacă ar sta să socotească desele puhoaie ale sarmaților și goților, și de asemenea ale hunilor, vandalilor și gepizilor și incursiunile germanilor și longobarzilor — că s-au mai păstrat încă pînă acum la daci și geți rămășițele limbii romane?

Dincolo de acești munți despre care am spus că se întind de la Carpați la Severin, se află Transilvania, odinioară o parte a Daciei. Capitala ei Alba Iulia a fost numită astfel, fie după C. Iulius Caesar, fie mai degrabă după Hyula, un șef al hunilor. Sînt foarte multe orașe prea alese, dintre care Sibiul, Brașovul, Clujul, Bistrița și multe altele întemeiate și locuite de germani pe care noi îi numim sași. În ea sînt <și> secui, neam de oameni crunt și războinic, dintre care nimeni nu este nici nobil, nici țăran, toți sînt socotiți de aceeași seamă, aidoma elvețienilor.

Transilvania însăși este nespus de productivă, mai ales în aur, argint și alte metale; pe lîngă acestea mai sînt munți de sare; prăsește cai din cei mai de soi, are belșug de vin, dar nu de o bunătate egală cu a celor din Ungaria și Slavonia. Transilvania este încinsă de cele două Valahii: <adică>, Țara Românească și Moldova. Aceea aproape de Dunăre, aceasta de Marea Neagră și amîndouă împreună cu Transilvania ocupă acea parte a Europei care odinioară a fost Dacia.

NICOLAUS OLAHUS

(1493—1568)

*

Nicolae „Olahus" s-a născut în Sibiu la 10 ianuarie 1493, ca fiu al judelui regesc Stoian sau Ştefan (scoborîtor din viţa domnească a Drăculeştilor şi nepot de soră al lui Ioan Corvin de Huniade) şi al Varvarei Huszár.

La vîrsta de 17 ani, tînărul Nicolae a ajuns aprod la curtea regelui Vladislav al II-lea al Ungariei, dar îndrăgind mai mult cărţile şi cultura, a ales cariera ecleziastică, ajungînd mai întîi canonic de Strigoniu.

La 1522 a devenit secretar al regelui Ludovic al II-lea şi al reginei Maria de Habsburg, pe care o servi cu multă credinţă şi după zilele întunecate ce au urmat dezastrului de la Mohács.

Nicolae „Olahus" a însoţit în pribegie pe regina văduvă pînă la Augsburg iar de acolo la Bruxelles (1530), capitala Ţărilor de Jos, cu a căror guvernare a fost învestită de fratele ei împăratul Carol Quintul.

Ca sfetnic al guvernatoarei, a fost solicitat adesea de umaniştii cei mai de seamă, printre care şi vestitul Erasm de Rotterdam.

După încheierea păcii de la Oradea Mare (1538) între cei doi competitori la tronul Ungariei — Ferdinand I de Habsburg şi Ioan Zápolya — Nicolae s-a întors în Ungaria, de unde întristat de jalnica stare a ţării se înapoiază în Belgia, dar rechemat de Ferdinand I revine în ţară, pentru a deveni secretar şi consilier la curtea sa. În 1543 a fost numit episcop de Zagreb, iar la 7 mai 1553 a fost înaintat la treapta de arhiepiscop de Strigoniu şi primat al Ungariei.

Nicolae „Olahus", deşi crescut sub influenţa umanismului laicizant, a urmărit în tinereţe cu interes şi simpatie curentul de reformă religioasă; totuşi, o dată înălţat la cea mai înaltă treaptă a ierarhiei catolice din Ungaria, a devenit un zelos apărător al contrareformei, combătînd din toate puterile luteranismul răspîndit mai cu seamă în rîndurile saşilor.

El a scris un fel de catehism pentru uzul preoţilor spre a-i lămuri asupra temeiurilor credinţei şi un *Breviarium* (carte de rugăciuni) apărută la Viena în 1558; totodată a reorganizat şcoala din Tyrnau (1554—1556), înfiinţînd un seminar şi ajutînd cu mijloace materiale pe elevii săraci studioşi.

În 1558 Nicolae „Olahus" a căpătat titlul de baron al Imperiului habsburgic iar în 1562 a devenit chiar regent (locţiitor) al coroanei ungare. Răsplătit pentru meritele sale cu multe şi rare distincţii, Nicolae Olahus a murit la Pojon (Bratislava) la 14 ianuarie 1568, fiind înmormîntat în biserica Sf. Nicolae din Tyrnau.

Acest om de cultură a cunoscut multe limbi: româna, maghiara, germana şi latina, iar în călătoriile sale din apusul Europei a învăţat greaca şi franceza.

Nicolae „Olahus" a întreţinut legături de prietenie cu mulţi umanişti contemporani, dintre care cel mai celebru a fost, fără îndoială, Erasm din Rotterdam. El a scris prin 1536—1537 în limba latină o lucrare istorico-etnografică intitulată *Hungaria* în care aminteşte de originea sa românească, şi de românii din Ţara Românească, Moldova şi Transilvania.

A mai compus şi o altă scriere istorică privind pe *Attila*, precum şi o cronică *(Chronicon)*, începînd cu încoronarea regelui Matei Corvin şi terminînd cu aceea a lui Ferdinand de Habsburg.

Pe lîngă scrierile sale istorico-geografice şi religioase amintite mai sus, a mai lăsat o bogată corespondenţă care a fost publicată în colecţia *Monumenta Hungariae Historica*, vol. XXV.

Hungaria a fost tipărită în secolul al XVIII-lea sub titlul: *Hungaria sive de originibus gentis, regionis, situ, divisionis, habitu atque opportunitatibus* de Mathias Bél în Adparatus ad Historiam Hungariae, Pozson, 1735.

O altă ediţie care se datoreşte lui Koller a apărut la Viena în 1763. O traducere românească parţială a dat I. Lupaş în 1945, după T. Cipariu în „Arhiva pentru filologie şi istorie", Blaj, 1867, pp. 711—714. E menţionată în Veress *Bibliografia româno-ungară*, I, 188 şi 249.

Despre Nicolae Olahus au scris în ţara noastră I. Lupaş, *Doi umanişti români în secolul al XVI-lea*, extras din „Anal. Acad. Rom., Mem. sect. ist., a III-a, t. VIII (1928), mem. 5, pp. 117—145 + II pl. şi Şt. Bezdechi, *Nicolaus Olahus, primul umanist de origine română*, Aninoasa-Gorj, 1939, p. 128.

Cap. XII[1]

[DESPRE DACIA]

p. 54 Acea parte ... care este dincolo de rîul Tisa se numea odinioară, după cum ne spune Ptolemeu — Dacia. Aceasta, atingînd spre nord o parte a Sarmației[2], se întinde de la Munții Carpați pînă la cotitura rîului Tyras[3]. Iar spre sud[4] se mărginește cu Dunărea acolo unde începe să fie numită Istru, spre apus cu Tisa și Iazigii Metanaști[5]. Ea cuprinde țările: Valahia mare, care se numește și Țara Românească (Transalpina),

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat la Viena în 1763, cartea I cap. XII—XIX, p. 54 și urm.
[2] Poloniei.
[3] Nistrul.
[4] *Austrum.*
[5] În stepa din dreapta acestui rîu unde s-au așezat Cumanii în secolul al XIII-lea.

Moldova, Transilvania, Maramureşul, ţara dintre Someşuri[6], Crişana[7], Nyir[8], ţara dintre Timişuri[9], Ţara Românească, de care se spune că s-a numit odinioară Flaccia, după Flaccus care a dus acolo o colonie de romani: începînd din munţii care o despart de Transilvania se întinde cam pînă la Marea p. 55
Neagră. Pămîntul este şes şi lipsit de ape. Spre nord se atinge cu roxanii care se numesc acum ruteni, spre sud cu acea parte a Ungariei orientată spre Timişoara şi cîmpia „Maxons“[10], iar spre răsărit cu fluviul Dunării care o desparte de Mysia inferioară[11].

Principele ei se numeşte voievod; în vremea noastră de acum <voievod> este Radu[12] care este bogat şi puternic, şi-şi are capitala în oraşul Tîrgovişte. Se spune că el poate, atunci cînd se iveşte nevoia, să strîngă înăuntrul hotarelor sale pînă la patruzeci de mii de oameni înarmaţi şi să-i ducă la război. Este supus regelui[13] căruia îi prestează jurămînt de credinţă prin solii săi. În această ţară din vremurile strămoşilor noştri pînă în vremea noastră au fost două familii, la început născute din aceeaşi spiţă: una a Dăneştilor[14], de la Dan voievodul, cealaltă a Drăculeştilor, de la Dragul[15] despre care aminteşte Enea Silviu în *Europa*, capitolul II. Dintre aceştia se fac voievozii legiuiţi ba cu ajutorul regelui nostru, ba cu al împăratului turcesc. Aceste două familii se luptă între ele pînă în ziua de azi; fiecare din ele străduindu-se din toate puterile ca să fie făcut voievod unul din familia sa, cînd cu sprijinul turcilor, cînd cu al ungurilor. Cel care este mai puternic, dacă bănuieşte pe altul, nu numai din tabăra adversă, dar chiar din familia sa, că umblă după domnie, îl omoară sau îl prinde şi adesea îi taie nările sau alte mădulare. Şi acest lucru, care s-a întîmplat adesea altădată, s-a întîmplat şi de curînd[16]...

. . . .

---

[6] *Szamosköz.*

[7] *Keresköz* (traducerea literală: ţara dintre Crişuri).

[8] Vezi mai jos nota 94.

[9] De fapt regiunea cotul Timişului.

[10] *Maxons* — vezi mai jos p. 496.

[11] Bulgaria.

[12] Radu de la Afumaţi.

[13] Regelui Ungariei — afirmaţie mult prea puţin nuanţată. În realitate această supunere era cu totul intermitentă.

[14] Danorum.

[15] Vlad Ţepeş.

[16] Urmează însemnarea filiaţiei din „Manzilla" de la Argeş şi Marina sora lui Ioan de Hunedoara şi arătarea împrejurărilor în care s-a refugiat în Transilvania Stoian-Ştefan, părintele autorului, precum şi cele ale uciderii rudei sale de aproape Mihnea la Sibiu. Fragmentul acesta fiind destul de cunoscut a fost omis de noi din redarea paginilor de descriere geografică pe care le înfăţişăm aci în versiunea noastră românească.

Cap. XIII

DESPRE MOLDOVA

p. 59 Ţara Moldovei se leagă cu partea de răsărit a Ţării Româneşti[17], către nord-vest cu Polonii, către nord-est locuitorii sînt despărţiţi prin Podolia de tătarii destul de apropiaţi care sînt vecini cu Marea de Azov. Şi principele acestei ţări se numeşte voievod, dar nu este expus la atîtea schimbări primejdioase ca cel din Ţara Românească. Totuşi şi acesta prestează, întocmai ca acela, jurămînt de credinţă regelui Ungariei. Şi pentru ca să rămînă statornici în credinţă ei stăpînesc cîteva cetăţi în Transilvania din liberalitatea regilor Ungariei. În vremea noastră domneşte în această ţară Petru voievod[18]. Moldovenii se folosesc de aceeaşi limbă, acelaşi rit şi aceeaşi religie ca şi cei din Ţara Românească, dar la îmbrăcăminte se deosebesc în oarecare măsură. Ei
p. 60 se socotesc mai aleşi şi mai viteji // ca cei din Ţara Românească şi îi întrec în privinţa cailor. Foarte adesea s-au depărtat de regele Ungariei, foarte adesea au purtat război cu regele Poloniei. Se spune că ar putea să strîngă cam patruzeci de mii şi mai bine de oameni înarmaţi. Graiul lor şi al celorlalţi români a fost odinioară cel roman ca fiind colonii ale romanilor. În vremea noastră se deosebeşte foarte mult de el, măcar că multe cuvinte de ale lor pot fi înţelese de latini.

Cap. XIV

DESPRE TRANSILVANIA

Transilvania este încinsă de jur împrejur de munţi foarte înalţi şi mai ales din partea care e în hotar cu Ţara Românească: dar măcar dintr-o lature orientată spre nord şi spre Moldoveni oferă un acces mai uşor. Din Ungaria se deschid spre ea trei căi, şi ele sînt anevoioase şi grele. Una se numeşte calea Mezeşului din spre partea pe unde curge Someşul, cealaltă se numeşte a „Crişului"[19] pe unde curge Crişul, a treia e numită Poarta de Fier[20] pe unde curge Mureşul. Din Ţara Românească drumul de pătrundere este îngust şi greu.
p. 61 De aceea turcii // care năvăleau pe aci în Transilvania au fost adesea crunt înfrînţi de o oaste mică. Ai putea mai degrabă să supui toată Ungaria <ve-

[17] Textul e destul de confuz: Moldavia regio ab oriente coniungitur Transalpinae; ad Septentrionem occidentem versus Polonis; ad Boream, interposita Podolia non longe absunt a Tartaris, qui vicini sunt Ponti Maeotidos.
[18] Petru Rareş.
[19] *Keres*. Este vorba de Crişul Repede.
[20] Confuzie cu Porţile de Fier de pe valea Bistrei unde se trece din Banat în Transilvania.

nind> din Transilvania, care e lungă de vreo treizeci de mile ungureşti şi
lată cam tot pe atîta, sau ceva mai puţin, decît să supui Transilvania <ve-
nind> din Ungaria. Căci drumurile ei pot uşor fi închise cu copaci tăiaţi.
Iar poporul este vînjos, războinic, înarmat şi înzestrat cu cai zdraveni şi
buni. Ţara întreagă are pe rînd ba şesuri, ba păduri. Ea este brăzdată după
cum vom arăta mai jos apoi de cursuri şi cotituri de ape şi are ogoare mă-
noase. Are belşug de vin, aur, argint, fier şi alte metale, pe lîngă care mai e
plină de sare; este nespus de bogată în boi, fiare sălbatice, urşi, peşti, încît
nu poţi să învinuieşti natura că nu ar fi adunat în această ţară toate bună-
tăţile vieţii. În ea sînt patru neamuri deosebite: ungurii, secuii, saşii şi ro-
mânii. Dintre aceştia saşii sînt socotiţi ca mai puţin apţi pentru luptă. Un-
gurii şi secuii folosesc aceeaşi limbă, decît doar că secuii au unele cuvinte pro-
prii neamului lor, despre care vom vorbi mai pe larg la sfîrşitul lucrării.
Saşii // sînt după cît se spune nişte colonii de saxoni din Germania aduse aci p. 62
de Carol cel Mare; ceea ce ar pleda pentru adevărul acestei păreri este ase-
mănarea de limbă[21] dintre amîndouă aceste popoare. Românii, după cum
este tradiţia, sînt nişte colonii ale romanilor. Dovada acestui lucru este faptul
că au multe puncte comune cu vorbirea romană.
În această Transilvanie îşi iau obîrşia rîurile Şieul[22], Bistriţa[23], cele două
Someşuri[24], cel mare şi cel mic, care e numit în vorbirea obişnuită „Viszsza
Folyó", adică cel ce curge de-a îndăratelea şi cele două Crişuri[25] numite odi-
nioară „Cusus"[26]: cel repede şi cel alb, Mureşul[27] care odinioară era numit Amo-
rois, Marisus sau Morossus, Arieşul[28], Tîrnavele[29] şi Ampoiul[30]. Acestea mai
apoi sporite de diverse rîuri, atît dinăuntrul cît şi dinafara Transilvaniei, devin
navigabile în cea mai mare parte a lor. Şieul izvorăşte din Ţara secuilor spre
nord, şi unindu-se mai întîi cu rîul Bistriţa care scaldă oraşul <Bistriţa> destul
de însemnat prin bogăţia sa şi numărul orăşenilor, se varsă mai sus de orăşelul
Dej — în ai cărui munţi se sapă sare — în Someşul Mare care a izvorît la poalele
munţilor Moldovei. În apropierea acestui tîrg îl primeşte şi pe Someşul Mic
născut mai sus de orăşelul Oşorhei[31] la poalele Muntelui Calata situat spre sud //. p. 63
De aci curgînd între doi munţi înalţi se uneşte cu Tisa mai sus de satul Naddi[32]

[21] Pentru o opinie contrară vezi relaţia lui Verancsics.
[22] *Saió.*
[23] *Bistricia.*
[24] *Sámos.*
[25] *Keüres.*
[26] Greşeală evidentă de transcriere în loc de: Crisus.
[27] *Marus.*
[28] *Aranyas.*
[29] *Kikelö.*
[30] *Ompay.*
[31] *Oppidum Vasarhely.*
[32] Corectat în notă de editor ca fiind Számoszeg (în Ungaria).

și mai jos de tîrgul Namen. Între izvoarele Someșului Mic și ale Crișului Repede și Munții Românilor[33] pînă la rîul Someșul Mare sînt cetățile Gilău[34], Almaș, Huedin[35], precum și Oșorhei, Sic[36], Iclod, Mintiu[37], Olpret [azi Bobîlna], Recea Cristur[38] Mihăești[39], „Ciobar"[40]. Nu departe de Gilău se naște și Crișul Repede în locul numit „Kewresfew", adică obîrșia Crișului. Acesta, curgînd spre sud cu mare vuet printre stînci și prin strîmtorile munților, înaintează cu dese cotituri și îndoituri ca și cum s-ar întoarce foarte adesea înapoi, încît trebuie trecut de vreo douăzeci de ori într-o zi; mai întîi scaldă satul Negreni[41], apoi afară din Transilvania cetățile Vadul[42] și Tileagd, în sfîrșit orașul Oradea, curge drept spre sud și primind amîndouă Crișurile, cel negru și cel Alb, se varsă în Tisa mai sus de Csongrád. Crișul Negru izvorăște din Munții Beiușului lîngă cetatea Batîr[43], iar Crișul Alb din Munții Meridionali[44] ai Transilvaniei lîngă orășelul Abrud, de unde curge spre sud pe lîngă Baia de Criș și Tăuți[45] spre cetatea Gyula[46] și Bekes și se unește cu celelalte două Crișuri în locul amintit. Iar izvorul rîului Mureș sau Marisus își ia începutul în Țara secuilor, și primind Gurghiul[47] și alte pîraie născute cam pe aceeași întindere, pătrunde în adîncul Transilvaniei, și în sfîrșit nu departe de // tîrgul Grind primește rîul Arieș ce curge spre sud în Munții Septentrionali[48] situați lîngă orășelul Abrud, și spre răsărit și nord, pe lîngă satele Lupșa, Trăscău[49] și orășelul Turda în ai cărui munți se află sare. Și este numit de aceea *Aranyas*, pentru că poartă nisip de aur, întocmai așa cum se amintește de rîurile Tago din Spania și Pactol din Lidia. Căci Aranyas pe ungurește înseamnă „de aur". De aici acest Mureș primind mai sus de Alba Iulia — care este reședința episcopului Transilvaniei (vestită prin biserica ei catedrală și prin multele și bogatele prebende și prin mormîntul lui Ioan de Hunedoara) — Tîrnavele, Ampoiul și alte rîuri mici, și lîngă aceeași Alba Iulia despărțind între ele tîrgurile Vinț și Vurpăr[50], curge spre sud între orășelul

p. 64

[33] *Alpes Valachorum*.
[34] *Gyalu*.
[35] *Hunyad*.
[36] *Seek*.
[37] *Nemethi* — probabil Mintiul Gherlei.
[38] *Kereszthur* ar putea fi și Cristorel—Șoimeni.
[39] *Mihaly*.
[40] ...Oare Zimboru Mare?
[41] *Feketeteü* (=lacul negru numit și lacul Crișului).
[42] *Reüv*.
[43] *Fekete Báthor*.
[44] *Montibus Transylvaniae meridionalibus*, aci Munții Apuseni.
[45] *Felthót*. Identificare probabilă, întrucît Tăuți e pe un mic afluent al Crișului Alb la oarecare distanță de albia acestuia.
[46] În Ungaria.
[47] *Gergyn*.
[48] Vezi mai sus n. 44.
[49] *Thoroszko*, azi Rimetea.
[50] *Borberek*.

Orăştie şi Rapoltul Mare[51] (la o depărtare de două mile de care se află aşezată preaputernica cetate Hunedoara la poalele Munţilor Meridionali) nu departe de Deva[52], cetate clădită pe un munte foarte înalt, pe lîngă Căpruţa[53] şi Vărădia[54], între munţi ce se înalţă din amîndouă părţile şi care varsă în el cele mai multe pîraie, apoi trecînd pe lîngă cetatea Lipova, prepozitura şi biserica colegială[55] de Arad şi cetatea Nădlac[56], se varsă în Tisa în dreptul orăşelului Seghedin.

Între izvorul Arieşului şi vărsarea lui, începînd de la nord spre sud se află p. 65
orăşelele şi satele Sîncrai[57], Decea[58], unde se încarcă luntrele cu sare, Mirăslău[59], Trăscău (Rimetea), Aiud, Stremţi[60], cetatea Stînca sfîntului Mihail[61], Lupşa, Poşaga[62], Zlatna, Băcîia[63], de asemenea Chibulcut[64], Şintereag[65], Bonţida, Ludoşul (de Mureş), Cojocna unde se extrage sare din munte şi altele. Oraşul Cluj, în limba germană Klausenburg care după tradiţie ar fi fost odinioară Zeugma, este strălucit şi prin aşezare şi prin mijloacele sale şi abundenţa de toate bogăţiile şi prin negustori. Apoi abaţia Cluj-mănaştur, orăşelul Turda lîngă care de asemenea se taie sare şi multe altele. Dincolo de acestea pe sub Ţara secuilor înăuntrul munţilor care se înalţă spre răsărit dominînd Ţara Românească[66] şi care spre sud despart Transilvania de Ungaria[67] se află orăşelele: Reghin, Tîrgu Mureş, Săcadat[68], Tirimia[69], Noşlac[70], Saroşu[70bis], Odorhei, „Réhalom"[71], Cetatea de Baltă nu mai puţin întărită pe cît e de frumoasă.

Oraşele mari sînt Mediaş întărit prin poziţie şi prin meşteşug şi foarte favorabil pentru folosul oamenilor, alt oraş, Braşov sau Corona, numit mai înainte „Zemigethusa" (!) aşezat la hotarul Transilvaniei spre răsărit, vestit şi prin întă-

---

51 *Rapolth.*
52 *Demia.*
53 *Kapronczam.*
54 *Varalyam* = Vărădia de Mureş.
55 Capitlul de Arad.
56 *Nagylak.*
57 *Sanctus Rex.*
58 *Detze* — Observăm că este mai la nord de Sîncrai.
59 Aceeaşi observaţie şi pentru Mirăslău.
60 *Dyod.*
61 *Szent Mihaly Kew* — fostă cetate a episcopilor Transilvaniei în secolul al XIV-lea la vest de Alba Iulia.
62 *Polsaga.*
63 *Bakay* = Băcîia sau Băcăinţi.
64 Kebelkewth — autorul a trecut la alte localităţi părăsind bazinul Arieşului.
65 *Somkerek.*
66 Confuzie cu Moldova.
67 Adică Transilvania de Banat.
68 *Zakad.*
69 *Tirimia* (în fostul judeţ Mureş—Turda).
70 *Nagglak.*
70bis Saaros — la sud de Dumbrăveni.
71 Probabil greşit transcris în loc de Köhalom, adică Rupea.

rituri și prin marele număr de orășeni și negustori iar în ce privește hrana extrem de potrivit. Și pe deasupra mai este și o piață de schimb pentru românii din Țara Românească și ceilalți oameni dinafară. Vecină cu ea este cetatea Bran, nespus de tare și ca o închizătoare și poartă a Transilvaniei așezată într-un loc foarte abrupt prin care se intră în Țara Românească.

p. 66 Cap. XV

Aci sînt șapte orașe care se numesc Scaune săsești: Sibiu, Sebeșul săsesc sau *Millenbach*, odinioară *Sabesus*, Sighișoara, Orăștie sau Brosz, Vinț, Biertan și Alțina. Conducerea tuturor acestora numită obișnuit „judicatus regius“ o conferă regele. De fiecare din acestea depind multe tîrguri și sate.

Sibiul, capitala celor șapte scaune săsești, este clădit în ce privește partea de răsărit și de miazăzi, pe deal, iar în privința celorlalte părți, pe coastele acestui deal. În locul mai înalt al orașului se află un izvor din care apa dusă pe niște uluci cade într-un bazin, de care se folosește o mare parte din locuitori. Pe unde se intră în oraș venind dinspre apus, în locul mai lăsat al orașului, pătrunde un braț al rîului Cibin care curgînd în afara zidurilor cu belșug de apă se varsă în rîul Olt, nu departe de Turnu Roșu, după ce a primit mai întîi multe pîraie
p. 67 izvorîte din părțile de nord ale Țării secuilor //. De brațul acesta sînt acționate morile de grîne și celelalte <mori> din cuprinsul zidurilor făcute pentru folosirea orășenilor. Mare și puternic este acest oraș, și nu numai împodobit cu clădiri mărețe, ci și înfloritor de toate negoțurile <precum> și de alte bogății. Apoi mai este și foarte bine întărit pe lîngă ziduri — care sînt late și solide — cu turnuri dese și cu un șanț cu apă lat și adînc ce îl înconjoară din toate părțile afară de răsărit. Iar pe dinafară este încins de jur împrejur din toate părțile orașului de iazuri foarte late și adînci, în cîte trei și patru șiruri, pe alocuri ajungînd chiar la <o lățime de> o milă italiană; datorită cărora dușmanul nu are acces pe nicăieri la zidurile orașului, decît doar pe drumurile care duc din diferitele regiuni la porțile orașului. Și acestea sînt destul de întărite prin val, închizători și alte întărituri, încît orașul nu ar putea fi cucerit decît prin foame, sau prin nepăsarea orășenilor, sau vrajba <dintre ei>, prin care au fost adesea primejduite orașele <chiar și cele mai> puternice. Nu departe de aci, la poalele munților care sînt spre Țara Românească, este un turn foarte bine întărit ce se află sub ascultarea Sibienilor, și care se numește Turnu Roșu. Pe aci au năvălit adesea Turcii în Transilvania pe drumurile grele de munte spre marele lor prăpăd.

III. Nu departe de Sibiu se află tîrgul Ocna Sibiului lîngă care se sapă sare. Lîngă orașul Orăștie, a cărui conducere ereditară în familia noastră o
p. 68 exercita fratele meu Matei Olahul, într-un loc frumos // și roditor și prielnic a fi locuit din cauza apropierii acelui rîu se află la o milă mai spre nord un

sat care se numește al Pîinei[72], pe latinește (satul) *Panis*. Alături de el se întinde cîmpia cu același nume, netedă și răsfirată, care este vrednică a fi pomenită prin marele măcel de turci, dar și de unguri, din vremea regelui Matei, cînd fiind voievod al Transilvaniei Ștefan Báthory, turcii conduși de Balibeg, trecînd munții în număr de șaizeci de mii de călăreți, după tradiție, au năvălit în Transilvania. Acestora le-a ieșit împotrivă Ștefan, strîngînd în grabă toate forțele Transilvaniei care se puteau strînge și chemînd în ajutor și pe Pavel chinezul, comitele de Timiș, i-a surprins pe Turci pe această cîmpie, unde s-au săvîrșit atîtea ucideri de o parte și de alta încît am auzit de la cei care au luat parte la luptă că pîrîul care curge în mijlocul cîmpului era amestecat cu sînge. Balibeg cu puțini <de ai săi> a scăpat cu greu prin munți, dintre ai noștri cea mai mare parte a pierit. Voievodul Ștefan Báthory fiind aruncat de pe calul său ce fusese rănit de dușmani, a fost totuși ajutat de ai săi și a scăpat teafăr: în locul în care căzuse a ridicat după aceea o capelă, spre veșnica pomenire a acestui fapt. Episcopul Transilvaniei din acea vreme a pierdut în acea luptă două sute de călăreți împlătoșați. // p. 69

În căutarea trupurilor lor a plecat și el cînd le-a adus înapoi cu alai de înmormîntare la Alba Iulia, care se află cam la vreo trei mile depărtare de această cîmpie. Atît de mare a fost pietatea acestui bărbat vrednic față de <ostașii> săi uciși de dușmani în apărarea patriei.

Sașii au niște contribuții (census) fixe pe care le plătesc regelui. Dar adesea li se cere mai mult decît <censul> legiuit. Ei sînt uimitor de mult dedați agriculturii și altor munci: femeile îndeplinesc aceleași treburi ca și bărbații și sînt foarte răbdătoare la muncă. Datorită acestui fapt sașii sînt bogați, primesc oaspeții <lor> cu cinste și îi ospătează strălucit.

Făgărașul este o cetate foarte bine întărită, ridicată la poalele munților care despart Transilvania de Țara Românească, este plăcută la vedere datorită rîurilor ce se prăvălesc din munți și în care sînt păstrăvi și alți pești mai aleși, și datorită și altor frumuseți. Această cetate e ca un mic ducat. Are în supunerea sa pe boierii români <de Făgăraș> care ascultă de castelan ca de un domn al lor.

Cap. XVI p. 70

Mai sus de rîul Someș, care precum am amintit mai înainte, curge mai întîi între doi munți spre apus pînă la Munții Septentrionali, este orășelul Baia Mare[73] precum și Baia Sprie[74] în jurul cărora sînt minele de aur, de argint și de alte metale. Aci spre sud ți se ivește regiunea dintre Someșuri[75] numită astfel,

---

[72] *Kenyér.*
[73] *Riculus Dominarum.*
[74] *Felsew Banya.*
[75] *Szamosköz.*

pentru că este între rîurile Someş şi Tisa, în care sînt orăşelele Veler[76], Varalya[77], Mediaşu aurit[78], Doboltj[79], Săsar[80], Wilak[81], Agriş[82], Paled[83], Forgolo[84] şi multe altele pe lîngă acestea.

La nord şi la vest de Someş este Comitatul Maramureşului, în care de partea
p. 71 aceasta a Tisei lîngă tîrgul Rona, sînt ocne de sare din care se taie sarea cu ciocane de fier întocmai ca piatra din cariere. Aceste ocne împreună cu cetatea Hust situată pe muntele înalt de pe malul Tisei, şi cu Vysk şi alte tîrguri supuse acestora, aparţin reginelor Ungariei în temeiul darului de nuntă[85]. Cetatea // şi tîrgul „Zewlews"[86], vrednic de luare aminte prin biserica sa parohială cu venituri bogate, apoi Dolha[87], Salak[88], Vari[89] şi foarte multe tîrguri sînt aşezate acolo.

II. Iar acea regiune care este cuprinsă dincolo de rîul amintit mai sus, Someş, şi dincoace de Silvania[90], în care sînt foarte multe sate de români se numeşte Sălaj[91]. Acolo se pot vedea printre alte orăşele: Zalău[92] iar pe malul de răsărit al Someşului, Satu Mare şi pe cel apusean Nemethy[93]. Apoi spre sud, între rîurile Tisa şi Someş şi munţii Oradiei care se află spre răsărit, şi pînă la tîrgul Debreţin ţi se iveşte în faţă regiunea Nierkeuz[94] în care sînt tîrgurile Craidolţ[95], Domăneşti[96], Carei[97], Săntău[98], Bathe[99], Kallo[100], Marghita[101], Beltiug[102],

---

[76] *Velete* în Ungaria (com. Szatmar).
[77] *Varalya* neidentificat.
[78] *Medyes.*
[79] *Dabotz.*
[80] *Zathar* (adică: Zazar).
[81] *Wilak* (Wilok) azi în R. S. S. Ucraina.
[82] *Egri.*
[83] *Paled.* Palad azi în com. Szatmar în Ungaria la sud de Wilok.
[84] *Forgolo* la sud-est de Wilok.
[85] *Donationis propter nuptias.*
[86] *Zwelews* dincolo de Tisa, la vest de Hust în R. S. S. Ucraina.
[87] *Dolha* (lîngă Hust în R. S. S. Ucraina).
[88] *Salak* (f. Salank) lîngă „Zewlews".
[89] *Vari* în fostul comitat Bereg — în R. S. S. Ucraina.
[90] *Montem Sylvosum.*
[91] *Sylaghysagh.*
[92] *Zehota,* probabil greşit transcris.
[93] Satu Mare era format din două tîrguri unite împreună sub numirea dublă de Szathmar-Nemethy.
[94] Autorul extinde această regiune şi asupra unor porţiuni din Bihor şi Sălaj.
[95] *Darocz.*
[96] *Domanhyda.*
[97] *Karol.*
[98] *Zántho.*
[99] *Bathe,* localitate dispărută în Ungaria.
[100] În Ungaria, în Szabolcs.
[101] *Sancta Margareta.*
[102] *Belthewk,* ar putea corespunde şi la Nyir-Beltik în Ungaria.

Harta Transilvaniei de Sebastian Münster (reprodusă din *Cosmographia*, Basel, ed. 1568, p. 1038)

a

b

Sebastian Münster (gravură din *Cosmographia*, Basel, ed. 1598, foaia de titlu).

Nicolae Olahus (după gravura reprodusă pe coperta lucrării lui Şt. Bezdechi, *Nicolae Olahus primul umanist de origină română*, Aninoasa-Gorj, 1939).

Săcuieni[103], Marcos[104], Bezermeny[105], Guta[106], Salard[107], Istard[108]. Mai jos de acestea spre răsărit este orașul Oradia, reședința episcopului, strălucită prin biserica sa catedrală, mormîntul Sfîntului Ladislau, regele vestit prin minunile sale, precum și al împăratului Sigismund în care din așezămîntul aceluiași împărat se cîntă ziua și noaptea Psalmii lui David la mormîntul său de către preoți care se schimbă pe rînd. Cetățuia sa atrage privirile, ba cu statuia ecvestră de bronz a Sfîntului Ladislau de o masă uriașă, ba cu măreția edificiilor pe care le-a ridicat episcopul Sigismund Turzo, fostul meu ocrotitor[109]. Iar orașul cu acest nume este tăiat dinspre nord de rîul Criș, bogat în apă după ce a fost sporit cu multe alte rîuri. Născut ca mic izvor în Transilvania mai sus de tîrgul Huedin și cetatea Bologa[110] // el este numit cel repede, sau iute, din cauza cursului său repezit, după cum socot eu. Dinspre sud, mai sus de cetate se varsă rîușorul Pecea[111], un braț firav al acestui Criș. p. 72

În vecinătate sînt localitățile Episcopia[112], Biharia[113], Keresztes[114] și foarte multe tîrguri. Spre apus sînt cîmpii foarte întinse, nespus de bune pentru pășunarea vitelor etc. . . . Debrețin etc. . . .

Între cele trei Crișuri: cel repede, cel negru și cel alb, pe o întindere de pămînt care se numește Țara Crișurilor[115] spre poalele munților este cetatea Batîr[116], precum și Ireg[117] iar mai jos de acestea sînt îndreptate spre sud orășelele Chesa[118], Zadan[119], Mezewgyan[120], Keleser[121], Iermata (neagră)[122]. De aci p. 73

---

[103] *Zekelhida.*

[104] Markosfalva pe rîul Bereteu la sud de Leșmir.

[105] *Bezermeny* în Ungaria în Szabolcs.

[106] *Guta* (= Gut) în Ungaria în Szabolcs.

[107] *Salard* la nord de Oradea.

[108] *Istard* (= Esztar?) în Bihorul din Ungaria.

[109] *Nutricus.*

[110] *Sebes.*

[111] *Petze.*

[112] *Pöspeky.*

[113] *Bihorium.*

[114] Keresztes — azi în Ungaria.

[115] *Kewres kewz.*

[116] *Fekete Bator* pe Crișul Negru.

[117] *Ireg*, localitate dispărută lîngă Arad.

[118] *Chesa* la Crișul Negru, mai la est.

[119] *Zadan* = Zsadány în Ungaria.

[120] Mezewgyan la N. V. de Salonta, azi în Ungaria.

[121] localitate dispărută la N. V. de Salonta în care a fost înglobată.

[122] Gyarmad pe Crișul Negru la N. de Zerind.

mai spre răsărit cetatea Gywla[123], Bezely[124], Theleky[125], Mişca[126], Talpos[127], Sarkad[128], Tăuţi[129].

Iar regiunea care se întinde spre sud între rîurile Crişul Alb şi Mureş se numeşte Ţara Mureşului. În ea, către dealul cu podgorii, numit „Mocra"[130], pe care se fac vinurile cele mai bune, sînt cetăţile Şoimuş[131], Lipova, Şiria[132], apoi către malul Crişului Pîncota[133], Zarand[134], Cherechi[135]. Mai la sud de acestea se află orăşelele Şimand[136], Sf. Paul[137], prepozitura de Arad de faimă considerabilă, cetatea Nădlac,[138] orăşelele Bozzas[139], „Rawashaza"[140], Kwthas[141], Peregul[142], „Hethes"[143], Sanctus Ladislaus[144], Czongrad[145] şi foarte multe altele.

Cap. XVII

DESPRE PROVINCIA TIMIŞEANĂ ŞI VECINĂTĂŢILE EI

Din stînca sau muntele care domină orăşelul Caransebeş izvorăşte rîul Timiş, care, scăldîndu-l pe acela cît şi castelul şi orăşelul Lugoş, ai cărui locuitori sînt aproape toţi oşteni călare dedaţi slujbei ostăşeşti, precum şi Possa[146], curge

---

[123] în Ungaria. Autorul greşeşte situîndu-o la răsărit de Iermata poate dintr-o confuzie cu un alt Gyarmad: (Fuzes Gyarmad).

[124] neidentificat probabil localitate dispărută.

[125] neidentificat probabil localitate dispărută.

[126] mai la sud de Crişul negru pe afluentul Sartos.

[127] lîngă Batâr.

[128] în Ungaria la N. E. de Gyula.

[129] *Felthot* — pe Crişul negru, lîngă Batâr.

[130] *Makra.*

[131] *Solymos* pe Mureş.

[132] *Világoswár.*

[133] *Pankotha.*

[134] *Zarád.*

[135] *Kerek* la N. V. de Şiria.

[136] *Simand* — Se află mai la nord de localităţile amintite.

[137] *Paly* la N. de Arad.

[138] *Nagylak.*

[139] loc. dispărută în Ungaria (com. Csanad).

[140] neidentificat.

[141] localitate dispărută lîngă Macea la N. de Arad.

[142] *Pereg.*

[143] *Hethes* neidentificat.

[144] *Sanctus Ladislaus* = Szent Laszlo între Cenad şi Seghedin.

[145] În Ungaria.

[146] Localitate dispărută lîngă Recaş.

spre sud şi ajunge la puternica cetate Timişoara, numită după acest rîu. Această cetate ţine piept turcilor, ca odată trecută Dunărea la Semendria // să nu poată trece Timişul şi să năvălească în Ungaria. Locul acesta este populat şi îmbelşugat în tot felul de provizii şi mai ales în peşti. Rîul Timiş, curgînd mai întîi pe cîmpii foarte întinse, se varsă, parte în Dunăre pe malul septentrional al rîului la mijloc între Semendria şi Taurunus sau Belgrad, parte ceva mai spre apus, formînd cîteva insule (dintre care unele, pline de trestii şi de arbori, par să se mişte încoace şi încolo de bătaia puternică a vînturilor, şi chiar să plutească), şi făcînd o cotitură se varsă lîngă Tytel pe malul estic al Tisei, şi astfel duce şi prinosul său tot în Dunăre. Regiunea situată între acest Timiş şi rîul Mureş se numeşte Timişana[147]. p. 74

Pe malul de vest al Timişului este Sarad[148] avînd pe malul celălalt Ictar[149] şi Recas[150], Tzona[151], Beregsău[152], Ciacova[153], „Aracha"[154], cetăţile Becicherecul mic[155] şi cel mare[156] precum şi multe alte orăşele. Şi începînd la nord, din regiunea de pe ţărmul de est al Mureşului spre sud se înşiră la rînd Bezere[157], Zeüdy[158], Zevoldin[159], Ezeriş[160], Sanctus Michael[161], episcopia Cenadului vrednică de respect pentru vechea sa biserică şi priinţa locului....

Între acest rîu Timiş şi Dunăre este o cîmpie care se numeşte Maxons şi în mijlocul său este cetatea „Somlyo de pădure"[162], iar către Timişoara se vede cetatea Somlyo de cîmpie[163]. Pe această vastă cîmpie de la cetatea Timişoara pînă la malul Dunării în regiunea care se întinde pe douăsprezece şi mai bine de mile ungureşti, a cărei cetate turcească Semendria e situată mai spre sud, p. 76

147 *Temesköz.*

148 *Sarad,* cetate dispărută la N. E. de Timişoara.

149 *Iktar* pe Timiş.

150 *Rekas* pe Timiş.

151 *Tzona* neidentificat.

152 *Beregza* la vest de Timişoara.

153 *Czokoan.*

154 *Aracha,* loc. dispărută cîndva pe Bîrzova.

155 *Beche.*

156 *Bechkereke.*

157 Localitate dispărută.

158 Localitate dispărută pe Bîrzova.

159 Neidentificat.

160 *Egres,* lîngă Bocşa.

161 Sînt trei localităţi cu acest nume, două la sud-vest de Timişoara, şi a treia pe Bîrzova.

162 *Sylvoso* (corect: sylvosa) *arx.* Numele Ersomlyo tradus înseamnă: Somlyo de pădure = = Vărădia.

163 *Campestris arx Somlyo* — corespunde la numirea Mezö Somlyo, adică: Somlyo de cîmpie purtat în trecut de Şemlacul Mare.

se spune că se văd adesea turme de cerbi, de căprioare şi de pui de căprioară în număr de 3—4 mii şi chiar mai mult. Căci vînarea lor nu e fără primejdie pentru ai noştri din cauza Turcilor, şi nici pentru ei din partea alor noştri, decît dacă ar ieşi atunci trei sute sau mai bine de călăreţi ...

... De aici avem cetatea Severin mai jos de podul lui Traian cu alte trei cetăţi Orşova, Peth[164], Mehadia ce le sînt supuse (turcilor). Cel care era mai mare peste ele se numea *ban*, dregătorie de mare cinste printre ai noştri. Se împlinesc cam şaisprezece ani acum sau cam pe atît de cînd am pierdut acest *Banat* din nepăsarea conducătorilor noştri. Nu departe de Severin se spune că este o fîntînă ţîşnitoare pe care locuitorii o numesc a Sfintei Cruci, a cărei apă — după cum am auzit de la mulţi — biruie metehnele trupului; ea nu păstrează nimic spurcat în unda sa, iar hoiturile de animale moarte, care au fost aruncate înăuntru
p. 77 pentru // a o încerca, au fost puţin după aceea aruncate afară: iar noaptea se
văd acolo nu ştiu ce fel de făclii care ard. De aceea chiar şi turcii ţin această fîntînă în mare cinste. Acestea le-am auzit odinioară de la slugile lui Barnaba Belay, banul acestui loc ...

Podul lui Traian ... etc. istoric — inscripţie ...

Cap. XVIII

DESPRE BOGĂŢIILE UNGARIEI

p. 81 ... Vinurile din Transilvania şi din Slovenia sînt citate în ultimul rînd în ordinea bunătăţii ...

p. 83 ... Caii sînt foarte buni, iuţi şi se disting prin eleganţă şi frumuseţe. Dintre ei sînt socotiţi mai buni cei prăsiţi în Transilvania, Ţara secuilor şi Valahia. Mulţi dintre aceştia îi întrec şi pe cei turceşti, căci sînt şi nespus de iuţi şi frumoşi. ... peşti ... etc.

Cap. XIX

p. 87

DESPRE CELELALTE RESURSE ALE UNGARIEI

... Iar minelele de aur şi de argint exploatate acum sînt, după cum am anun-
p. 88 ţat, lîngă oraşele numite miniere, adică Cremnitz // etc. ... etc. ... apoi la
Baia Mare, şi în cele din urmă în Transilvania.

... Aurul este de trei feluri: unul solid <care> se găseşte printre pietre în stare masivă <e> destul de curat şi pur de la natură. Aur de acesta pe care alţii l-au aflat de mărimi deosebite, eu l-am aflat de mărimea unui ou de găină în greutate de peste o sută de ducaţi. De curînd mi-a scris episcopul Transilva-

[164] Cetate regală ţinînd de Banatul de Severin. La sud-vest de Orşova, probabil la Dubova unde sînt nişte urme de ziduri.

niei Nicolae Gerendi că a aflat o bucată de aur de acesta în greutate de trei sute cincizeci de ducaţi, şi mi-a mai scris că un ţăran de lîngă orăşelul Abrud[165], care este în Transilvania acolo unde Crişul Alb curge printre munţi spre Ungaria[166], a găsit aur de acesta în mărimea unei pîini ţărăneşti, cîntărind mai bine de o mie şase sute de ducaţi. Se mai descoperă de acesta şi de mărimea unei nuci sau unor pietricele. Al doilea <fel de aur> se extrage cu meşteşug din minereuri ce cuprind la o laltă aur, argint şi cupru. Iar al treilea se spală din albiile cu nisip ale pîraielor (care sînt foarte numeroase pe lîngă rîul Arieş, despre care am amintit mai sus) şi de aceea se numeşte aur „din nisip", sau aur „din spă- p. 89
lare"[167]. Primul şi ultimul din aceste feluri este produs de Transilvania, cel de la mijloc de celelalte părţi ale Transilvaniei, după cum s-a arătat mai sus.

...La Zips este un izvor care preface fierul în cupru. În Ungaria este un pămînt care dă o ceară din care se fac lumînări.

Sînt mulţi munţi cu sare fosilă, printre aceştia sînt cinci care se exploatează acum în Transilvania, <anume> aproape de oraşele Ocna Sibiului, Turda, Dej, Sic, Cojocna, iar în Maramureş este unul, şi un al doilea aproape de tîrgul Rona. Aceste locuri se numesc cămări, iar cei din fruntea lor cămăraşi. Unele care sînt în Transilvania ţin de fiscul regelui, altele din Maramureş sînt ale reginei Ungariei primite ca dar de nuntă. Ceilalţi munţi de sare care sînt foarte numeroşi sînt opriţi // a fi exploataţi, sub mare pedeapsă, decît doar cu consimţămîntul p. 90
şi porunca regelui, pentru a spori prin aceasta cîştigul regelui şi al reginei. La fel se purcede şi cu munţii producînd aur, argint şi minereuri care sînt foarte numeroşi pe lîngă cei amintiţi mai sus. Sarea care se sapă şi se taie în Transilvania obişnuieşte să fie transportată cu luntrea pe cele două rîuri Mureş şi Someş pînă la rîul Tisa, şi de aci să fie distribuită şi dată în vînzare prin toată Ungaria. Iar cea din Maramureş este cărată, parte în care trase de şaisprezece boi şi mai bine, parte în nävi, pînă în părţile de sus ale Ungariei care sînt dincoace de Tisa de sus, la cămările reginei spre folosinţa acestor regiuni şi celor vecine. Această sare ungurească o folosesc nu numai ungurii, ci şi sîrbii, bosniacii şi turcii. Sînt şi în Transilvania lîngă Cojocna pîraie sărate ce curg la vale din munţi, de a căror apă se folosesc ţăranii ca să dea gust mîncării, dovadă hotărîtă că această sare este excelentă. Dacă ar binevoi să se străduiască puţin ar putea să o pună la fiert[168]. Unii cred că motivul pentru care nu încearcă aceasta se datoreşte faptului că există o abundenţă destul de mare de sare de cealaltă. p. 93

...Între rîurile Mureş şi Crişul Alb, în afara Transilvaniei, este un sat care a fost numit după orăşelul vecin purtînd acest nume: Şimand, care are aproape pe toţi locuitorii şchiopi, orbi, oameni cu picioarele sau braţele sucite,

---

[165] *Abrugh-Banya.*
[166] Adică afară din Transilvania, în Ţara Crişurilor.
[167] *Arenosum sive lavatile.*
[168] *Coqui posse*, adică să obţină sare prin evaporare.

sau însemnaţi de vreo altă diformitate a trupului. Acolo ei nu primesc la ei pe nimeni sănătos, din care fapt se vede că ei se fălesc mult că atrag privirile cu trupurile lor pocite. Negreşit este un lucru pe care nu-l suportă natura, dar se zvoneşte că părinţii fie că îi orbesc pe copiii nou-născuţi sau le sucesc oasele şi încheieturile mădularelor ca să fie asemenea cu ei datorită trupului lor pocit. Aceştia chiar de la început pentru ca să se deosebească de ceilalţi şi prin limbă, aşa cum se deosebesc prin aspectul trupului, şi-au creat propria lor limbă pe care s-o vorbească între ei şi să nu fie cunoscută de nimeni dinafară, ci numai de concetăţenii lor, şi pe care ai noştri o numesc limba orbilor. Ei se bucură de acest privilegiu, ca să fie scutiţi de celelalte sarcini ce trebuie suportate de ceilalţi unguri şi, ca prin toate părţile Ungariei, să umble cîntînd cîntece de cerşit ca să-şi facă rost de hrană şi de cîştig pentru ei şi pentru ai lor .....

SEBASTIAN MÜNSTER

1489—1552

*

Celebrul umanist ebraizant şi cosmograf german s-a născut la Ingelheim în 1489. Mai întîi călugăr franciscan, a studiat la universităţile din Heidelberg şi Tubingen. Chemat la Heidelberg a profesat teologia şi ebraica (1524) pe care le-a predat apoi la Basel (1528). Aderînd la Reformă, s-a ocupat de editări şi traduceri de texte religioase din limba ebraică. (A tipărit monumentala Biblie ebraică.) Dar lucrarea sa de căpetenie a fost celebra *Cosmografie sau descriere a lumii („Beschreibung aller Länder")* care a cunoscut o răspîndire extraordinară. Apare în acelaşi timp în limba latină şi în cea germană la 1544 şi aproape în toţi anii a mai urmat apoi cîte o nouă ediţie germană (1545, 1546, 1548, 1550... etc). În limba franceză apare în 1552, tot atunci în cea engleză. În limba italiană apare la Veneţia în 1548. Textul se îmbogăţeşte cu fiecare ediţie. Lucrarea a avut 120 de colaboratori invitaţi de Münster din toată lumea germană să-şi dea concursul la această încercare de a da o descriere destinată nu eruditilor, ci tuturor ştiutorilor de carte ce foloseau limba vulgară. În vederea acestui public au fost folosite o serie de elemente pitoreşti, ca cele de pildă privind fuga lui Matei Corvin prin Transilvania sau ospăţul fioros al lui Vlad Ţepeş. Sebastian Münster a murit de ciumă la 23 mai 1552.

COSMOGRAFIA

VALAHIA

Acea parte a Traciei care se numea odinioară
p. 917 Getica, unde Darius fiul lui Histaspe era gata să piară, este numită astăzi Valahia după Flacii de neam roman. Căci romanii după ce au învins pe geţi şi i-au distrus au trimis acolo o colonie sub conducerea unui oarecare Flaccus, de unde i s-a zis mai întîi Flacia, apoi dintr-o corupţie a acestui cuvînt: Valahia. În sprijinul acestei opinii se invocă graiul roman care se mai păstrează pînă şi acum la acest neam, dar totuşi atît de corupt în întregime încît abia este înţeles de un roman. Dacii mai apoi au ocupat această ţară[1] după care a fost numită cîtva timp Dacia. Acuma o stăpînesc saşii[2], secuii şi românii.

[1] Autorul neştiind că dacii şi geţii reprezintă acelaşi popor şi căutînd a-şi explica numirea de Dacia dată ţării geţilor presupune existenţa unei ocupări a acesteia de către daci *după cucerirea romană* (!). Vezi textul original latin pp. 506, ş.u.

[2] *Teutones.*

Saşii, bărbaţi viteji trimişi acolo din Saxonia de către Carol cel Mare, sînt numiţi în graiul părintesc[3] Siebenbürger[4], după cele şapte oraşe în care locuiesc, deşi alţii atribuie aceasta sciţilor, după cum am amintit mai sus. Românii se îndeletnicesc înainte de toate cu munca cîmpului şi creşterea vitelor, ceea ce atestă originea poporului. Valahia este o regiune întinsă care începînd din Transilvania se extinde pînă la Marea Neagră, e netedă aproape toată şi lipsită de ape, partea de sud e scăldată de fluviul Istru. Această ţară au locuit-o odinioară, precum am spus, geţii, dar în cele din urmă a fost cucerită de romani şi colonia romanilor corupîndu-i-se numele, după cum se întîmplă, a fost numită Valahia. O parte din ea e supusă împărăţiei turcilor, o parte ungurilor.

DESPRE UNGARIA

Transilvania, provincia regatului Ungariei

Regiunea aceasta este înconjurată de pretutindeni de munţi înalţi, întocmai p. 918
ca o cetate întărită cu metereze, şi aşa se face că este aproape inexpugnabilă prin luptă. Ea creşte de asemenea ostaşi vrednici şi foarte viteji. În afara munţilor locuiesc românii spre răsărit, miazăzi şi miazănoapte. Partea Valahiei dinspre miazănoapte se numeşte Moldova, şi locuitorii ei sînt oameni aspri şi crunţi şi sînt un bici greu pentru Transilvăneni. Ea are bărbaţi războinici şi care sînt întotdeauna pregătiţi să poarte război. Capitala ţării se numeşte Suceava, iar în vorbirea obişnuită[5] Sotzschen. Se spune că ţara este inexpugnabilă. Regele Matei al Ungariei a încercat să-i supună <pe moldoveni> puterii sale, dar atacat din toate părţile prin stratagemele lor a suferit o grea înfrîngere şi abia a scăpat el însuşi cu fuga, venind în ţara secuilor, în vorbire obişnuită: Zeckenland. Iar ţara secuilor este o regiune osebită din Transilvania, ai cărei locuitori au altă limbă decît Transilvănenii[6]. Căci Transilvănenii vorbesc în cea mai mare parte limba germană[7], iar secuii vorbesc ungureşte şi au trei cetăţi de frunte pe care ei le numesc scaune, anume: Chizd, Orbai şi Şepşi, în care fac judecăţi şi se adună de cîte ori vor să discute vreo chestiune mai cu greutate care să privească întreaga regiune. Am anexat aci o mică hartă a Transilvaniei cu regiunile adiacente ca să vezi aşezarea ţărilor în care a fost împărţită Dacia, anume Ţara Românească[8], Bulgaria (!), Transilvania, Serbia (!), Rascia (!), Moldova etc.

---

[3] *Patrio sermone* (adică în limba germană).
[4] *Siebenburgenses.*
[5] Adică în limba germană.
[6] Adică decît saşii din Transilvania.
[7] Autorul se referă la saşi.
[8] *Valachiam.*

Orașele Transilvaniei

p. 919 Dintre multele orașe pe care le are Transilvania, mai însemnate sînt socotite Sibiul, Brașovul, Sighișoara, Mediașul, Bistrița numită în vorbirea obișnuită Nösen, Clujul, Sebeșul Săsesc, Alba Iulia etc. Iar capitala este Sibiul, în vorbirea obișnuită Hermanstadt care este aproape tot atît de mare ca Viena din Austria și este foarte bine întărită. Nu este accesibilă decît la o mie de pași depărtare din cauza deselor iazuri și bălți ce o încing. Voievodul[9] a împresurat-o în vremurile noastre timp de șapte ani, dar încercarea sa a fost zadarnică. Nu departe de aci, spre sud se află Turnu Roșu, cetate foarte puternică așezată în munți lîngă cursul unui rîu, unde se deschide un drum îngust printre munți spre <această> țară, și este ca un meterez al întregii țări, în așa fel că nimeni nu poate pătrunde din acea parte dacă comandantul cetății îi pune stavilă; mai este și altă cetate puternică mai jos de orășelul Sebeșul Săsesc, lîngă orășelul Orăștie, și acolo rîul dintre plaiuri și munții înzăpeziți este drumul care duce în Transilvania. Apoi „Corona“ — în vorbirea obișnuită Cronenstadt — este numită de unguri Presovia (Brașov) după un rîu ce curge alături și este al doilea oraș al țării, după Sibiu. Pe ogoarele sale cresc multe bucate, abundă în vite, se face vin acolo, dar lipsit de dulceață. De aci se deschide un drum îngust prin munți spre Tîrgoviște și acest drum este străjuit de cetatea Bran[10] ca să nu poată dușmanul pătrunde ușor.

Negustorii greci vin cu marfă pînă la acest oraș, aducînd cu ei mirodenii, <pînze de> bumbac[11], de in, covoare și altele de acestea, care sînt transportate mai departe pînă la Buda. Tîrgoviște, în vorbirea obișnuită Tervis, capitala Țării Românești[12] și cetatea de scaun a domnilor este inaccesibilă, <măcar că> nu e încinsă de ziduri sau întărituri de zidărie, ci de șanț, val și metereze <întărite> doar cu pari ascuțiți înfipți pe dinafară, <și e> așezată între mlaștini care se adaugă la păduri mocirloase și la bălți, așa că iarna aproape toată regiunea de jur împrejur este de netrecut. Aceasta este provincia Dacia despre care am amintit mai sus, numită de către antici Colonia romanilor. Din care cauză și în vremea noastră băștinașii ei se folosesc pretutindeni de graiul latin. Acest neam este primitiv, crud, aplecat spre ghicit și spre prevestiri, ahtiat întotdeauna de jaf și pradă. Și acest loc e la o depărtare de două zile de drum de Brașov, și azi turcul își are acolo slujbașul[13] (?) și printre români locuiesc <și> și germani <și> turci și creștini. Între Tîrgoviște și Brașov este tîrgul Cîmpulung[14] locuit de creștini, și acolo este locul de desfacere a măr-

---

[9] Ioan Zápolya căruia ferdinandiștii îi contestau titlul de rege.
[10] *Turzfest.*
[11] *Gossipium.*
[12] *Metropolis Valachorum.*
[13] *Praefectum.*
[14] *Langenau.*

furilor pe care le transportă de la Tîrgoviște în Transilvania. În această regiune se mai află tîrgul[15] Hunedoara nespus de tare prin poziția locului, unde s-a născut Ioan, tatăl regelui Matei.

Despre rodnicia Transilvaniei

Transilvania are o populație numeroasă care se folosește în mare parte de o limbă germanică[16], mai ales săsească, ceea ce se poate vedea cu osebire în „Altland"[17]. Ei pot să scoată la luptă cam o sută de mii de oameni înarmați, deoarece secuii în locul birului[18] de care sînt scutiți, afară doar cînd moare regele, merg cu toții la oaste. Cînd moare regele fiecare cap de gospodărie[19] dă un bou. Lîngă tîrgul Mediaș se face vin în mare cantitate, și de aceea cîmpia aceea se numește Țara Vinului[20]. Și în Moldova se face un vin roșu și gros, dar care vatămă capul și nu se poate păstra mai mult de un an. În tîrgul Ocna Sibiului se sapă sarea din pămînt, precum și în țara secuilor <unde> se extrage sarea cea mai albă lîngă satul Odorhei[21] și se transportă în Țara Bîrsei[22] pînă la Brașov. La Cluj, nu departe de Turda, se sapă iarăși sare. Locuitorii Clujului se folosesc parte de limba germană și parte de cea ungurească. Nici un oraș din această țară nu este mai vechi ca Alba Iulia numită în vorbirea obișnuită Weissenburg, și acolo este reședința episcopală. Lîngă orășelul Zlatna se sapă aurul, ca și în Baia de Criș[23] și se găsesc uneori particule de mărimea alunelor. În sfîrșit Transilvania este nespus de productivă în vite, vin, bucate și de asemenea în aur și argint; acolo unele rîuri poartă firișoare de aur, și trag cîteodată fragmente de aur de o livră și jumătate[24], și este înconjurată de pretutindeni de munți în chip // de cunună. În păduri sînt p. 920
boi cu coamă, și bouri, și sînt și cai sălbatici, și amîndouă aceste specii sînt de o iuțeală uimitoare, iar coamele cailor ajung pînă la pămînt. Lîngă satul „Eisenberg"[25] este o mină de fier. Rîurile principale ale țării sînt Oltul, în vorbirea obișnuită „der Alt", și Mureșul, amîndouă navigabile.

---

[15] *Oppidum* (corect ar fi trebuit să fie menționat castelul).
[16] Vezi mai sus n. 6.
[17] *Altland* — numire dată părții dinspre Olt din regiunea Sibiului.
[18] *Tributi.*
[19] *Pater familias.*
[20] *Vinifera regio* (Weinland) regiunea dinspre Mediaș.
[21] *Aderhell.*
[22] *Burgeland* (Bursenland?).
[23] *Altenburg.*
[24] *sesquilibralia.*
[25] Nu cunoaștem nici un sat cu acest nume în această regiune. Știm că se scotea fier la Ghelar, la sud-vest de Hunedoara.

Despre administrația Transilvaniei

Regii Ungariei au cîrmuit multă vreme această țară printr-un guvernator provincial rînduit acolo pe care îl numeau în limba lor voievod. Iar acesta, era obiceiul să fie ales de către cele trei limbi, adică de secui, de români și de sași, și el era un locotenent al regelui, ba chiar unii din ei au ajuns la demnitatea regească, ceea ce se vădește în privința lui Matei de Hunedoara sau Corvinul. Sfîntul Ștefan, regele Ungariei, a adus sub jugul său regiunea muntoasă a Transilvaniei și a constrîns cu armele poporul ei la supunere. Și intrînd cu armata în acea provincie, a găsit la curtea ducelui Gyula, care era de neamul său, dar se depărtase de la credința <datorată>, un mare tezaur de aur și argint, pe care și-l adunase ducele din jafuri și prădăciuni și din care <regele> a ridicat biserica atît de bogată de la Alba regală. În regatul său foarte întins regele a avut și alți voievozi sau palatini[26], mai ales în Bosnia și Muntenia[27]. Așadar regele Matei l-a luat prizonier pe Dracula în munții Transilvaniei și l-a dus în prinsoare la Buda unde l-a pedepsit cu temnița zece ani. Se amintește că Dracula era de o cruzime și de o dreptate nemaiauzită. Se povestește că atunci cînd solii turcilor au refuzat să-și scoată în semn de cinstire turbanele <invocînd> datina strămoșească, el, ca o confirmare a acestei datini, a pus să li se înfigă trei cuie în cap, ca să nu mai poată să și le scoată; și că a tras în țeapă nenumărați turci, iar el stînd printre ei se ospăta strălucit cu prietenii. Și pe deasupra că a strîns la un strălucit ospăț pe toți cerșetorii și leneșii, pe cei chinuiți de boală și de soartă, pe cei bătrîni și prăpădiți care nu mai erau buni la nimic, apoi cînd erau îmbuibați de mîncare și de vin, i-a nimicit dîndu-le foc. Se mai spune de asemenea că adesea a pus să li se jupoaie picioarele prizonierilor turci și să li se frece cu sare pisată și apoi cînd aceia se văitau de durerea tălpilor frecate cu sare punea să fie aduse capre care cu limba lor aspră le mai măreau încă chinul. Unui negustor florentin care întreba cu mare grijă cum să-și ferească banii <de primejdia hoților> i-a poruncit să-i lase noaptea în mijlocul drumului și, după ce nu i-a lipsit nimic din banii numărați, l-a lăsat să plece nevătămat. S-a purtat cu atîta asprime încît în <acea> țară barbară putea orișicine să stea cu avuțiile sale în mijlocul pădurilor în cea mai mare siguranță. Pe acest <Dracula> l-a reașezat apoi Matei în vechea sa demnitate, dar a fost ucis în lupta cu turcii și capul său trimis în dar lui Mahomed.

---

[26] Termen impropriu, palatinul avînd alt sens în regatul Ungariei. Numai la poloni întîlnim folosirea lui pentru voievozii români.

[27] *Montosa Valachia.*

SEBASTIAN MÜNSTER

COSMOGRAPHIA[1]

VALACHIA

Ea pars Thraciae quae Getica olim dicebatur, ubi Darius Hidaspis filius pene perijt, hodie Valachia appellatur à Flaccis Quiritum gente. Romani enim superatis Getis atque deletis, Flacci cuiusdam ductu eò Coloniam miserunt, unde primum Flaccia, de inde corrupta uoce Valachia dicta. Astipulatur huic opinioni Romanus sermo, qui adhuc in ea gente durat, adeo tamem ex omni parte corruptus, ut uix Romano homini intelligatur. Daci postea eam terram occupauerunt, à quibus aliquandiu etiam Dacia dicta fuit, nunc Teutones, Ceculi & Valachi tenent. Teutones fortes uiri è Saxonia illuc à Carolo magno transmissi, à septem urbibus quas habitant Siebenburgenses patrio sermone uocantur, licet alij Scythis id ascribant, ut supra memorauimus. Agriculturae reiqe pecuariae Valachi ut primum student, quod originem gentis arguit. Est Valachia lata regio à Transsyluanis incipiens, usque in Euxinum protensa pelagus, plana fermè tota & aquarum indigua cuius meridiem Ister fluuius excipit. Hanc terram incoluere quondam ut diximus Getae, postremo uero Romanis armis subacta, & colonia Romanorum corrupto, ut fit uocabulo, Valachia dicta. Pars eius Turcarum imperio pars Vngaris paret.

p. 917

DE VNGARIA

Transsyluania Vngarici regni prouincia

Regio haec undique magnis alpibus ceu ciuitas propugnaculis munita circummuratur, quare fit ut bello fere insuperabilis sit. Parit quoque strennuos ac fortissimos milites. Extra alpes habitant Vualachi, orientem, meridiem & septentrionem uersus. Ea pars Vualachiae quae est à septentrione, uocatur Moldauia, sunt que habitatores eius homines saeui & feroces, atqe durum flagellum Transsyluanorum. Habet homines bellicosos, & qui semper ad bella gerenda sunt parati. Metropolis regionis uocatur Sossauia, uulgo Sotzschen. Aiunt terram esse inexpugnabilem. Matthias rex Vngariae conatus est illos suo imperio subiugare, at circumuentus dolis illorum, grauem accepit cladem, uix que ipse effugit, ueniens in Ceculiam, uulgo Zeckenland. Est autem Ceculia peculiaris quaedam regio in Transsyluania, cuius incolae aliam quàm Transsyluani habent linguam. Transsyluani enim pro maiori parte loquuntur Germanice,

p. 918

[1] Ed. din Bassel din 1550.

at Ceculi loquuntur Vngaricè, habent que tres praecipuas ciuitates quas sedes uocant, scilicet Kysdi, Orbai & Schepsi, in quibus ius dicunt, connueniunt que ibi quoties aliquid arduum tractare uolunt, quod que totam concernit regionem. Apposuimus hic tabulam paruam Transsyluaniae cum adiacentibus regionibus, ut uideas situm terrarum in quas distracta est Dacia, nempe Vualachiam, Bulgariam, Transsyluaniam, Seruiam, Rasciam, Moldauiam & caetera.

Ciuitates Transsyluaniae

p. 919 Inter multas ciuitates quas habet Transsyluania, insigniores habentur Hermenstat, Cronenstat, Schespurg, Meduuisch, Bistricium uulgo Noesen, Clausenburg, Millenbach, Vueissenburg & c. Metropolis uero est Cibinium, uulgo Hermenstat, qui ferè tantae est magnitudinis quantae Vienna Austriae, optime munita. Non patet accessus ad eam ad mille passus propter frequentes piscinas et paludes eam cingentes. Vuaiuoda nostris temporibus obsidione cinxit eam 7 annis, sed inanis fuit conatus eius. Non procul hinc uersus meridiem est Rubea turris, arx fortissima, sita in alpibus iuxta decurrentem amnem, ubi angustus inter montes introitus patet in regionem, estque ceu propugnaculum totius terrae, ut ab illa parte nemo ingredi queat, si arcis praefectus repagula obijciat. Est & alia fortis arx infra oppidum Millenbach iuxta Bros oppidum, ubi quoque fluuium inter conualles & niuosas alpes iter est quod ducit in Transsyluaniam. Caeterum Coronam uulgo Cronenstat, Vngari praetercurrente riuo uocant Pressouiam, estque altera regionis post Cibinium ciuitas. Crescit in agro eius plurimum frumenti, abundat pecoribus, crescit uinum ibi, sed austerum. Patet hinc iter angustum per alpes ad Tergouistum idemque iter per arcem Turzfest custoditur ne hosti facilis introitus pateat. Negociantur Graeci usque ad hanc ciuitatem, adferentes aromata, gossipium, linum, tapetia & similia, quae ultra usque ad Budam uehuntur. Tergouistus[1] uulgo Teruis metropolis Valachorum & sedes peculiaris principum, inaccessibilis, non muro, non moenibus cincta, sed fossa, uallo & aggeribus, tantum cum sudibus praeacutis exterius positis, sita inter paludes obductas lutosis syluis et lacunis aquarum, ita quod hyeme tota penè circumfinitima regio immeabilis sit, haec est prouincia Daciae, cuius supra quoque meminimus, dicta apud ueteres Rom. colonia. Vnde eius aborigines hac etiam nostra tempestate passim latino utuntur colloqio. Est ea gens barbara, crudelis diuinationibus & augurijs dedita, rapinis semper & praedae inhians. Distat autem hic locus duorum dierum itinere à Corona, habet que hodie Turca ibi praefectum, & habitant inter Valachos Graeci, Teutones, Turcae & Cristiani. Inter Tergouistum & Coronam est oppidum Langenau, quod Christiani inhabitant, estque ibi depositio mercium, quam a Tergouisto in Transsyluaniam transportant. Est etiam in hac regione Huniad oppidum, loci natura munitissimum unde Io. pater Matthiae regis oriundus fuit.

[1] De aci pînă la sfîrşitul paragrafului a fost folosit textul lui Petančić.

De fertilitate Transsyluaniae

Habet Transsyluania numerosum populum qui permagna parte utitur germanica lingua, potissimum Saxonica, id quod in Altlandia peculiariter, deprehendi potest. Possunt producere ad bellum ferè 100 millia armatorum, quia Ceculi loco tributi à quo liberi sunt, nisi quando rex moritur, omnes ad militiam proficiscuntur. Quando rex moritur, quilibet paterfamilias dat bouem unum. Iuxta oppidum Meduuisch crescit uinum in magna copia atque ob id appellatur agerville Vinifera regio. In Moldauia quoque crescit uinum rubeum et densum, sed quod plurimum laedit capita, nec potest ultra annum seruari. In oppido Salzburg foditur sal è terra, sicut & in Ceculia apud uicum Aderhell albissimum foditur sal, quod uehitur in Burgelandiam usque ad Coronam. Apud Clausenburgum haud procul à Torrenburgo foditur etiam sal. Habitatores Clausenburgi utuntur partim Germanica et partim Vngarica lingua. Nulla ciuitas in ea regione uetustior est Alba Iulia, quam uulgo Vueissenburg uocant, estque ibi sedes episcopalis. Iuxta oppidum Schlotten, foditur aurum, sicut & in Altenburg, & inueniuntur, nonnunquam particulae magnitudine auelannae nucis. In summa, Transsyluania pecoris, uini frumenţi, item auri & argenti feracissima, ubi amnes nonnulli aurea ramenta ferunt, aurique fragmenta quandoque sesquilibralia trahunt, quum montibus sit undique circumsepta in coronae // speciem. In syluis iubati boues & uri ac sylvestres etiam equi, p. 920
utrisque eorum mira pernicitas: at equis iuba sunt ad terram usque demissa. Apud uicum Eisenberg est minera ferri. Praecipui regionis fluuii, Aluta uulgo der Alt, & Morossus, uterque nauigabilis.

De administratione Transsyluaniae

Reges Vngariae multo tempore gubernauerunt hanc regionem per subordinatum illuc prouincialem praefectum, quem lingua sua uocauerunt Vuaiuodam. Is autem eligi consueuit à tribus linguis, nempe Ceculis, Vualachis & Teutonibus, eratque locum tenens regis, quin & quidam eorum ad regiam uenerunt dignitatem, id quod patet in Matthia Huniade seu Coruino. Diuus Stephanus rex Vngariae subiugauit imperio suo montosam Transsyluaniae terram atque armis populum eius ad fidem compulsit. Ingressus autem cum exercitu in prouinciam illam, inuenit in curia ducis Gyulae, qui de suo genere erat, sed desciuerat à fide, magnum thezaurum auri & argenti, quem dux rapinis & depredationibus coaceruauerat, & ex illo construxit sumptuosissimam basilicam Albae regalis. Habuit rex & alios in latissimo regno suo Vuaiuodas seu palatinos, praesertim in Bosna & in montosa Valachia. Vnde rex Mathias Draculam in Transsyluaniae montibus Vaiuodam cepit, captiuumque Budam duxit, & decennali carcere

mulctauit. Inauditae crudelitatis & iustitiae Draculam fuisse memorant. Aiunt hunc turcarum legatis in praeueneratione pilea Phrygia ex patriae instituto deponere recusantibus, confirmandi moris gratia, tres capiti clauos affixisse, ne amplius amoueri possent. Innumeros palis Turcas perfixisse, & inter eos cum amicis laute discubuisse. Mendicos insuper omnes deperditae ignauiae, miserabilisque ualetudinis & fortunae senes & decrepitos ad nihilumque utiles, lautissimo conuiuio excepisse, deinde cibo uinoque completos iniecto igni absumpsiesse. Item Turcis saepe captiuis cute pedes exuisse, contusoque sale perfricuisse, mox lugentes salsis plantis capras adhibuisse, quae linguae asperitate cruciatum augerent. Mercatorem Florentinum de asseruandis pecunijs sollicite percunctantem, in media deponere uia iussisse, & nil de numerata nocte pecunia mentientem incolumem dimisisse. In barbara regione tanta seueritate usum, ut in media quisque sylua cum rebus tutissimus esse posset. Hunc deinde Matthias in pristinam dignitatem sanè restituit, sed in Turcico deinde bello caesus, caput ad Mahumetem dono missum.

COSMOGRAPHIA[1]

VALACHEY CAP. XC

p. 1426 Gegen Mittag stosst Walachey an das Wasser Histrum das ist die Thonaw und gegen Mitnacht reicht sie an die Völker Roxolanos die man jetzund die Ruthener und Reussen nennt. Es haben vor zeiten die Geten diss Landt besessen mit andern anstossenden Ländern. Und
p. 1427 alss die Römer sie nachmals mit gewalt under sich brachten/ ist diss Landt von einem Römischen Hauptmann/ der Flaccus hies Flaccia genannt worden/ und darnach mit der zeit ist der Namm etwas verendert worden/ ist darauss worden Valachia/ das wir Deutschen Walachey nennen. Sie haben sich im Landt vast der Römischen Sprache gebraucht; ist aber vast verkehrt/ dass auch ein Italiäner ein Walachen kümerlich verstehen mag. Doch schreiben ettliche/ dass an manchen ort in der Walachey die Römische Sprach unverletzt bleibe.

Diss Land heissen die Türcken Carabogdana, und wird getheilt in gross und klein Walachey. Die grosse wird sonsten genennt din Moldaw: die kleine aber Transalpina, oder schlechtlich die kleine Walachey. Diss Landt hat keine Bäum/ dahero die Einwohner nur Stuppeln brennen und gedörzten Kühdausch. Diese Provinzien hatten vor diesem eigene Herren. Nachdem aber zweeh

[1] Ed. sporită din Basel 1628.

Vettern Daan und Merches umb die Walachey mit einander stritten /hieng sich der eine an der Türcken/ und der ander an König Sigmund in Ungarn. Der Türck aber erhielt das Land und macht es ihm Zinssbar. Er setzet jetztund einem Gubernator dahin/ welchen sie in jrer Sprach Waywoda nennen/ der sitzet zu Ternowizza[2]. Dieser bezahlt dem Türcken gemeinlich 70 000 Ducaten dess jars. Biss weilen aber so jhrer viel zusammen kommen/ so begeren Waywoden zu werden/ geschieht es dass sie ein mehrerers anbieten und bezahlen/ wie dann etwann 200 000 Ducaten/ etwan auch mehr bezahlt wird/ ohne die verehrungen/ so sie den geizige Passa geben müssen/ wie der in Walachey/ sonder er bezahlt jm nur ein gewissen Tribut, — /und muss jm so er krieg hat/ mit einer Anzahl Pferdt zuziehen/ deren es ein grosse menge hat in disen Landen. Die Moldawer sein böse und grimmige Leut und ein sondere Geysel der Siebenbürger/ man findet gut Kriegsvolvk darinn/ die allzeit zum Streit bereit seindt. Die Hauptstatt darinn der Waywoda wohnt/ heisst Sossauia/ zu Teutsch Sotschen. Es ist ein unüberwindlich Landt. Es ist König Matthias von Ungern mit grossen Volck aus den Siebenbürgen dareyn gezogen/ dass er sie straffet und under sich brächte: aber sie namen sich einer flucht an/ und da sich die Ungern jre Feind gar nichts besorgten/ kehrten sie vmb und fielen in sie /brachten sie vast alle vmb. Es entran König Matthias und kam allein müd und hellig in Zeckel Landt/ kehrt ein bey einem Schulmeister/ und wolt mit essen/ es were ihm lieb oder leid. Der Schulmeister wolt ihm nit willfahren, beklagt er hatt Kraut kocht für sich von sein Hausfraw/ er dörfft keiner Gest dazu. In summa der König wolt nicht aus dem Hauss/ der Schulmeister musst ihn lassen essen. Er hatte ihm kein Gelt zu geben: aber sagt ihm zu/ er wolt jhm bey dem König nicht wenig behülflich seyn/ liess ihm auch zur letzte ein sylberin Stegreiff/ und schiede also unbekannt von jhm. Nun trug es sich zu in nachgehenden zeiten/ dass der Schulmeister kam eins Handels halb gehn Ofen/ und als ar den König sahe/ erschrack er: dann er kennet ihn dass er mit ihm in seinem Haus hett Kraut gessen und er dennoch jm das mit unwillen geben hett. Der König erkennt auch den Schulmeister und fragt ihn ob er der und der were/ antwort ihm der Schulmeister ja/ da lud in der König/ gab jm ein Schloss und gross Gut dazu/ unnd sprach/ Er hatt nie das gelebt/ also woll hatt jhm das Kraut geschmecket/ dann er war ganz hungerig. Er dorfft sich nicht geben zu erkennen bey den Siebenbürgern: dan es war ein trefflich grosser hauff von den Siebenbürgern vmbkommen in der Moldaw.

Von Transsylvania oder Siebenbürgen, XCI

Das Land Siebenbürgen ist allenhalben mit Bergen umgeben gleich wie eine Statt mit guten Bolwerken und Mawren. Es hält bey 24. Mail in der länge/ und gleich so vil in der breyte. Es ist darin ein sonderbare Provinz

[2] Tîrgovişte.

Ceculia oder Ciculia sonsten auch Zeckelland genant/ welche auch ein sonderbar volck hat/ so sich nit der Teutschen sprach gebraucht/ wie die andern Siebenbürger/ sondern sie reden Ungerisch. Dis Land ligt bey dem ursprung des Flusses Marisch gegen Mitnacht. Es seyn diese Siculer ein wild /kriegisch Volck/ und vermöge ein mächtige Reuterey in das Feld ausszurüsten/ wie sie dann 1595/ jren Fürsten Sigismundo Batori mit 40 000 pferden zugezogen wider den Türcken. Sie haben kein underschied der ständt sonder es hält sich einer stands halber so gut als der ander. Sie haben vor andern Siebenbürgern sonders freyheiten.

Es hat 3. Hauptfläcken die sie Stül nennen /Kysdi/ Orbay und Szepsi/ da halten sie Gericht/ und kommen zusammen/ so sie etwas handlen wollen dass das Land antrift. Dass du aber sehest wo Siebenbürg ligt/ und was Länder daran stossen/ hab ich dir hie ein gemein Täfelin für Augen gestellt/ das fürderlich die Landschaft Daciam begreifft/ mit welchen der Römische Kayser so vil zu thun hatte und zu unsern zeiten zertheilt Walachey/ Bulgarey Transsylvaniam, Seruiam/ Rasciam/ Moldauiam/ etc.

Nun wollen wir für uns nemen das Land von Siebenbürgen. Das ist wie gemeldt /mit hohen/ rauchen/ und Schneebergen umbgeben/ und inwendig vol mit Stetten erbawen/ under welchen die fürnemsten sind Hermenstat /Cronenstatt/ Schessburg /Medwisch/ Nösen/ Klausenburg/ Millenbach/ Weissenburg/ Henisch/ Funia/ Thörenburg/ Gela/ Buda/ Apehid/ Steck/ Burgloss/ Reteck/ Sduberdorf, Kalberga, Maldesdorf, Zumbolt, Regen, Wenden, Petersdorf, Bogotz, Budeck, Betten, Metzersdorf, Oda/ S. Jörg/ Lochmitz/ Boncyd etc. Under diesen Stätten solle Hermenstatt/ die vesteste seyn /Nösen oder Bisterzes die schönste, Klausenburg die volckreichste.

Von Hermenstatt. Cap. XCII

p. 1428 Die Hauptstatt dieses Lands ist Cibinium zu Teutsch Hermenstatt/ das ist ein grosse Statt/ nicht viel kleiner dann Wien/ ist auch wol verwart/ und besonder auff ein viertheil Meil hat sie gerings vmb viel grösses Weyer/ derenthalb man nicht hinzu kommen mag. Es hatt sie der Weywoda zu unsern zeiten sieben jar lang belägert/ hat sie aber nicht mögen gewinnen. Nicht fern darvon gegen Mittag ligt der Rotthurn/ ein Starck Schloss in dem Gebirg am Wasser/ da ein enger gang in das Landt ist/ das ist gleich als ein Bollwerck des Landts/ dass niemands darein kommen mag durch diese Strass/ es werde jm dan gut willig zu gelassen. Des gleichen ligt ein starck Schloss under Millenbach bey der Statt Bross/ da auch am Wasser ein eyngang ins Landt ist zwischen den hohen Schneebergen.

Cronenstatt. Cap. XCIII

Vressouiam nennen die Ungern diese Statt/ von dem Wasser das da fürlauft/ und ist die ander fürnemste Statt im Landt. Es wechst viel Frucht darumb/ haben auch viel Viehs/ aber sawr Wein ziehen sie. Es geht von dieser Statt ein Strass durch das Hochgebirg gen Teruis/ und die wird verhüt durch das starck Schloss Turtzfest /dass der Türck an dem ort nicht ins Landt kommen mag. Es handthieren die Griechen biss gen Cronenstatt, bringen Gewürz, Leinwand /Teppich/ und der gleichen Dinge dahin/ darnach führen die Cornstetter (sic) solche Waar bis gen Ofen.

Tergovista/ Tervis Cap. XCIV

Under dem Türcken ist diese Statt/ der auch ein Landtvogt da hat /ligt p. 1429
zwo tagreiss fern von Cronenstatt/ es seind viel Secten da /Walachen/ Griechen/ Teutschen/ Türcken und Christen. Die Christen gebrauchen sich der Griechischen Sitten. Zwischen Tervis und Cronenstatt ligt Langenaw ein Christen Statt/ da ist ein Niderlag der Güter so von Tervis geführt werden in die Siebenbürg.

Von fruchtbarkeit der Siebenbürg. Cap. XCV

Es ist ein trefflich gross Volck in diesem Landt/ gebrauchen sich der Teutschen Sprach: dann sie sind vor zeiten auss Sachsenland dareyn kommen/ wie die dann noch in Altlandt ihres alten herkommen in der Sprach gute anzeigung geben/ mitdem dass sie datten und watten[3] wie die nider Teutschen. Sie vermögen ins Feld bey 100 000 Mann/ und haben darunter zweymal so viel Pferd als Fussvolck; dann die Zeckeln müssen alle ausziehen/ sie geben sonst kein Tribut/ aussgenommen so der König stirbt/ gibt jeglicher ein Ochsen. Bey der Statt Mesdwisch wächst viel Wein/ darumb auch dieselbig Gegenheit wird genannt das Weinlandt. In der Moldaw wächst auch Wein der ist Rot und gar dick, schwächt sehr die Köpff/ und mag sich über jahr nicht enthalten. Zu Saltzburg grebt man Saltz auss der Erden. Dessgleichen im Zeckelland bey dem Marckt Aderhell grebt man viel Saltz/ das man in Burgenlandt biss gen Cronenstatt führt, Item bey Klausenburg beim Fläcken Torenburg grebt man auch Saltz. Zu Klausenburg gebrauchen sich die Eynwohner zum theil der Ungarischen /vnnd zum theil der Teutschen Spraach. Kein eltere Statt ist im Landt dann Alba Iulia, zu Teutsch: Weissenburg/ da ist ein Bisthumb. Bey der Statt Schlotten[4] die du zur lincken am ort der Tafeln sihest liegen/ grebt

[3] Adică în loc de: *das* şi *was*, spun *dat* şi *wat*.
[4] Zlatna.

man Gold desgleichen zu Altenburg[5] und man findet under weilen knollen so gross als Heselnuss/ ja man hat mir zeigt ein stuck lauter Golds/ das man auff 20 oder 21 Ducaten schätzt/ wie es im Erdrich gefunden unnd in der mitte ein Steinlein einschleust einer halben Haselnuss gross/ und dardurch Goldäderlein gehn/ ist ein wunder-schön stuck trefflich hübscher farben/ ist in Ungern gefunden/ unnd einem guten Herzen geschenckt worden. Wo die Goldgruben seind/ da grebt man den, Grad heraus/ unnd schwembt ihn mit Wasser zeucht also die Brösamlein herauss. Es führen auch die Flüss in Siebenbürgen Goldtkörnlein: bissweilen werdenn auch zimblicke stücker gefunden wie ein Finger. Zu Eysenburg[6] ist ein Erzgruben von eysen. Die fürnemesten Wasser im Landt seind der Alt und die Mürisch/ beyde Schiffreich.

Von der Siebenbürgern Regierung. Cap. XXCVI

Von vielen jahren haben die König von Ungern nicht durch sich selbs /sonder durch Landtvögt regiert das Landt von Siebenbürgen unnd die haben sie nach ihrer Sprasch gennant Weyvoden oder Woywoden. Sie seind erwehlt worden von dreyen Spraachen von Zeckeln/ von den Walachen/ unnd von den Teutschen/ unnd haben regiert an des Königs statt/ ja von Johann Huniad seind die Weywoden kommen an das Königlich Regiment/ wie das offenbar ist worden in König Matthia. Es hat der Heylig König Stephan under sich bracht das Birgig Landt Transsylvaniam oder Siebenbürg/ unnd das Volck mit gewalt zum Glauben bracht. Es fand König Stephan in des Herzogen von Siebenbürg Hof /der sain Vetter war/ aber vom Glauben abgetretten (er hiess Gyula) ein grossen Schatz von Gold unnd Silber/ den der Herzog mit Rauben vast hett erobert/ damit bawet er das Münster zu Stulweisenburg. Es hat das Königreich von Ungern sonst auch noch viel andere Landtschafften gehabt eh sie der Türck eingenommen hat/ derein die König Landtvögt haben gesetzt/ unnd besonder in Bossen/ das hernach zu einem sonderlichen Königreich ward auffgerichtet/ unnd in der Bergechtigen Walachey da er auch ein Waywoden hat gehabt von vielen jaren her. Zu den zeiten Königs Matthias von Ungern/ ist Woywoden *in Siebenbürgen*[7] gewesen/ der streng/ ja Tyrannisch Mann Dracula[8] den König Matthias fieng und 10 iar in der Gefengnuss hielt. Man list wunderbarliche ding von seiner Tyrannischen Gerechtigkeit. Alss auff ein zeit der Türck hett ein Botschafft verordnet zu diesen Dracula/ und sie vor ihm stunden/ und nach gewohnheit die Slappen nit abzugen von dem Haupt bestetiget der Dracula jhnen jhren Brauch unnd liess jhnen mit dreien Neglen

[5] Baia de Criş.
[6] Vezi mai sus p. 504 n. 25.
[7] Lămurire greşită ce apare doar în versiunea germană.
[8] Vlad Ţepeş.

die Schlappen auff den Kopff neglen/ damit sie ihre Hütlein nimmer dörfften abziehen. Zu einer andern zeit alss er viel Türcken hatt in Spisse gesteckt/ liess er under die Spiess zurichten einen wolbereiten Tisch/ lebt wol mit seinen Freunden under den armen sterbenden Menschen. Zu einer andern zeit verzamblet er alle armutselige Bettler/ unnd liess /ihnen zurichten ein gut Maal und als sie wol gessen unnd getrunken hetten zündete das Haus an und verbrennt sie alle. Item wann er Türcken gefangen hat/ lies er ihnen die Haut abschinden under den Füssen/ und streichen Salz darein/ und liess Geisten oder Ziegen herzuführen die mit ihren rauhen Zungen das Salz ableckten/ mehret also den arbeitseligen Leuten ihre Marter. Zu einer andern zeit kam ein Kauffmann von Florenz in sein Herrlichkeit/ der hat viel Gelts und wust nicht wem er es solt vertrawen/ da gebot ihm Dracula dass ers zehlt /unnd legt es übernacht auff die Gassen/ fand es auch am Morgen ohnversehret. Da war kein Wald so ungehewr/ es mocht ihn jedermann mit Gelt und Gut durchwandlen. Als nun dieser Dracula 10 jahr in der Gefengknuss gewesen/ und wider in sein Herrschaft ward gelassen /war er endlich in einem Türckischen Krieg erschlagen/ und sein Haupt für ein Schenke dem Türkischen Keyser gebracht.

Nach denselbingen zeiten haben ihnen die Türkischen Kayser Siebenbürgen zinssbar gemacht/ und nach ihrem gefallen Waywoden gesetzt. Die bezalten dem Türcken järlich 60 000 Ducaten. Petrus Waywoda hat diese Summe gedoppelt und den Türcken järlich versprochen 120 000 Ducaten . . . etc.

INDICE*

* Indicele a fost întocmit de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca și P. Cernovodeanu. Introducerile, textele originale în limbi străine însoțind traducerile românești, precum și indicațiile bibliografice nu au fost incluse în acest indice. În cursul lucrării au apărut unele nume în forma dublă; de ex. *Ghillebert* și *Guillebert*, prima formă fiind cea redată de editorul principal, cealaltă folosită de cei mai mulți istorici români. Aceste forme au fost păstrate amîndouă spre a nu denatura titlurile și citatele întîlnite. Tot astfel *Gritti* apare ca *Aloisio* și ca *Ludovico* după diferiții autori de relații. Deasemenea numele lui *Tranquillus Andronicus* apare uneori inversat, numele patronimic de *Andronicus* fiind luat drept pronume.

B

C

D

E

F

G

H

I

J

K

L

M

N

O

P

Ş

Ţ

V

W

Y

Z

REPERTORIU CRONOLOGIC

Ibn Battuta în Dobrogea 1330 sau 1331 — redactarea relaţiei mult mai tîrzie.
Itinerar grec — sf. sec. XIV.
Itinerarul din Bruges — Ţara Românească 1380—1390.
P. Sparnau şi U. Tennstädt, Ţara Românească, 1386.
I. Schiltberger, Ţara Românească 1396 redactare tîrzie.
P. v. Rez Ţara Românească, 1396.
I. de Sultanieh Ţara Românească în. de 1403; Transilvania în. de 1409.
Zosima Moldova 1419.
G. de Lannoy Moldova 1421.
I. Schiltberger Moldova 1427
I. de Ryza episcop catolic în Moldova 1420—1438 scrisoare din martie 1431
I. Marchia inchizitor în Transilvania 1436
Const. Mihailovici de Ostroviţa participă în oastea sultanului la campania din Ţara Românească din 1462
G. Angiolello participă în oastea sultanului la campania din Moldova 1476
Ladislau slujitorul lui Vlad Ţepeş, observator în Moldova 1476
M. Muriano Moldova 1502—1503 +; rapoarte din dec. 1502 şi ian. 1503
S. Taurinus Transilvania 1517—1519
F. Massaro Transilvania, iulie 1519
M. Bocignoli Ţara Românească în. de 1512; scrisoare cu informaţii 1524
G. Reicherstorffer I-a misiune în Moldova, înainte de 20 august 1527; în Transilvania 20 august 1527—1528
S. Glinčić trimis în Moldova în iunie 1527; trimis în Ţara Românească în noiembrie 1527 — raport XI. 1527; trimis în Moldova la 6 martie 1536
I. Laski în Transilvania oct. 1527 — scrisoare oct. 1527; în Ţara Românească în. de 10 aprilie 1528
T. Andronicus în Ţara Românească în. de 10 aprilie 1528
H. Dernschwam în Transilvania în. de 2 aug. 1528 — raport; revine în Transilvania în 1531 pentru a scoate personalul casei Fugger sechestrat în Sibiu în urma evenimentelor din 1529
A. Mihalevici de Ffzyn Ţara Românească febr. martie? 1529; Transilvania — raport din 1 aprilie 1529
J. Ocieski Ţara Românească martie 1531 — raport 19 martie 1531; trece din nou prin Ţara Românească în 1533, înapoindu-se dintr-o nouă misiune la Poartă
Ercole Dalmatul în Transilvania, la Alba Iulia şi Gilău toată vara anului 1531; în Moldova, pe vremea luptei de la Obertyn (22 aug.)?
F. della Valle I-a călătorie în Ţara Românească după martie 1532, apoi în Transilvania

P. Opalinski Țara Românească în. de martie 1533; Transilvania martie 1533, 2 rapoarte 13 martie 1533, 20 martie 1533

N. Iszkrzycki în Moldova în. de 13 sept. 1533, raport 13 sept. 1533

A. Museo Transilvania martie—octombrie 1534, relație din 1535

F. della Valle a II-a călătorie în Țara Românească după 15 mai 1534, apoi în Transilvania

T. Andronicus în. de august 1534 Țara Românească, Transilvania

G. Reicherstorffer a II-a misiune în Moldova în. de 4 aprilie 1535

M. Posgay misiune în Moldova, dec. 1535 trece prin Maramureș

M. Pemfflinger și B. Bánffy în Moldova iulie 1536

Itinerar turc, iulie 1538

I. Laski în Moldova oct. 1539, scrisoare din 22 oct. 1539

A. Verancsics prepozit al capitlului Transilvaniei pînă în 1542; trece la Ferdinand de Habsburg în 1549
lucrarea sa *De Situ*... concepută ca un adaus la relația asupra campaniei lui Soliman I din anul 1538 — a fost pornită probabil prin 1540 și socotită de el neterminată în 1549

N. Armeanul Moldova iunie 1542

Mărturii indirecte

P. Ransanus în Ungaria 1488; scrie o istorie a Ungariei tip. în 1558 de Sambucus la Basel... *Epitome rerum hungaricarum*

F. Petančić înfățișează regelui Vladislav la 1502 *De Itineribus*... tipărit apoi la 1. VII. 1522

S. Brodarics, chemat în 1532 la Tîrgoviște de Gritti; scrie o istorie a luptei de la Mohács în care dă și o scurtă descriere a Transilvaniei. tip. la Cracovia în 1527 *De conflictu Hungaro*

I. Peresvetov, afirmă că ar fi fost în Moldova în slujba lui Petru Rareș, deci înainte de 1538 (?); *Jalba cea mare* nu a fost publicată decît în 1908 la Moscova

F. Mignanelli, scrisoare din 22. XI. 1538

Descrieri geografice

Enea Silviu Piccolomini, + 1446 — „*Cosmografia*" tip. 1501, dar partea despre români e cuprinsă în Cronica din Nürnberg, tip. la 1493, trad. germ. 1494

R. Volterrano + 1522 — „*Comentarii*" tip. la Roma 1506

A. Bonfini + 1503 — „*Decadele*" merg pînă în 1495, tip. întîi la 1543 la Basel

N. Olahus, scrie prin 1536—1537 Hungaria, tip. la Pojon 1735

Seb. Münster, „*Cosmografia*", 1544 la Basel, redate aci extrase dintr-o ed. lat. din 1550 Basel; o ed. germ. sporită din 1628

LISTA ILUSTRAŢIILOR

Monoxilă (detaliu dintr-o miniatură din sec. XV reprodusă de P. Lacroix, *Moeurs, usages et costumes au Moyen Age*, Paris, 1877, p. 277, fig. 191).

Hartă a Dunării cu miniaturile cetăţilor Turnu, Giurgiu şi Silistra (după Cod. Lat. 7239 al Bibliotecii Naţionale din Paris, reprodusă de Fr. Babinger, *Eine Balkankarte aus dem Ende des XIV Jahrhundert*, în „Zeitschrift für Balkanologie", Wiesbaden, II, 1964, p. 6).

Vedere fantezistă a unui oraş din Ţara Românească la 1493 (gravură din Hart. Schedel, *Chronicorum liber. Norimb.*, Koburger, 1493, f. CCLXXXVI v°).

Mahomet II „cuceritorul", sultanul Turciei (miniatură de pictorul Sinan bey, reprodusă de Celal Esad Arseven, *L'Art Turc*, Istanbul, 1939, pl. 18).

Neagoe Basarab cu familia sa (după fresca din mănăstirea Curtea de Argeş reprodusă de N. Iorga, *Domnii români după portrete şi fresce contemporane*, Sibiu, 1939, pl. 38).

Stema oraşelor săseşti din Transilvania (reprodusă din *Chorographia Transilvaniae*).

Stema lui Georg Reichestorffer (reprodusă din *Chorographia Transilvaniae*).

Harta Transilvaniei alcătuită de Honterus la 1532 (reprodusă după M. Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, vol. II, Bucureşti, 1938, pl. 40).

Vedere a oraşului Sibiu (miniatură din *Cosmographia* lui Sebastian Münster, ed. Basel, 1568, p. 1039).

Vedere a oraşului Braşov (miniatură din *Cosmographia* lui S. Münster, ed. Basel, 1598, p. 1262).

Exploatare minieră în secolul al XVI-lea (desen din Georgius Agricola, *De re metalica*, Basel, 1530, p. 213).

Instrumente de minerit (vîrtej, burdufuri şi ciocane) (desene din *De re metalica*, p. 123, 150, 154).

Vedere a pasului Turnu Roşu (miniatură din *Cosmographia* lui Sebastian Münster, ed. Basel, 1598, p. 1262).

Miner transilvănean (miniatură din *Cosmographia* lui Sebastian Münster, ed. Basel, 1598, p. 1264).

Petru Rareş (detaliu după fresca de la mănăstirea Rîşca, reprodusă de N. Iorga, *Domnii români după portrete şi fresce contemporane*, pl. 44).

Aloisio Gritti (desen reprodus în *Magyar nemzet története*, V, Budapest, 1897, p. 87).

Fortăreaţa Mediaş şi bastionul lui Gritti (după gravura reprodusă în *Magyar nemzet története*, V, p. 107).

Mercenari germani la 1541 (desen reprodus în albumul *Deutsches Leben der Vergangenheit in Bilden*, vol. I, Jena, 1908, p. 256, fig. 869).

Cardinalul George Martinuzzi (după gravura reprodusă în *Magyar nemzet története*, V, p. 159).

Anton Verancsics (după gravura reprodusă în *Archivio storica per la Dalmazia*, vol. XIX, fasc. 113, p. 234).

Dregători otomani, desenaţi de Felix Petancić (după reproducerile publicate de Dragutin Koniewald, *Feliks Petancić i njegova diela*, Beograd, 1961, pl. II).

Portretul lui Aeneas Silviu Piccolomini; în stînga cardinal; în dreapta devenit papa Pius al II-lea (medalie) (reproduceri din A. Haidacher, *Geschichte des Päpste in Bildern*, Ed. F. H. Kerle, Heidelberg 1965).

Harta Transilvaniei de Sebastian Münster (reprodusă din *Cosmographia*, Basel, ed. 1568, p. 1038).

Nicolae Olahus (după gravura reprodusă pe coperta lucrării lui Şt. Bezdechi, *Nicolae Olahus primul umanist de origine română*, Aninoasa-Gorj, 1939).

Sebastian Münster (gravură din *Cosmographia*, Basel, ed. 1598, foaia de titlu).

Galeră din secolul al XV-lea (detaliu dintr-o frescă de la mănăstirea Suceviţa reprodusă în albumul Rumania. *Painted churches of Moldavia*, New-York, 1962, pl. XXX).

Steagul oştirilor moldovene în timpul lui Ştefan cel Mare (după originalul aflat la Muzeul Militar Central din Bucureşti).

Ioan I Zápolya, rege al Ungariei şi voievod al Transilvaniei (acuarelă din *Trachten Kabinet von Siebenbürgen*, vol. I, pl. I).

Marcus Pemfflinger, jude regal al Sibiului 1522—1536 (acuarelă din *Trachten Kabinet von Siebenbürgen*, vol. II, pl. 23).

CUPRINS

Redactor resp. de carte: ELENA CURTOV
Tehnoredactor: Florica Weidle

Dat la cules 26. 07. 1967. Bun de tipar 19. 03. 1968. Tiraj 5000+139+40 ex. legate 1/1. Hîrtie scris I A 80 g/m². Format 70×90/16. Coli editoriale 47,11. Coli tipar 40,00 + 7 colițe. A. 7829. Indici de clasificare zecimală: pentru bibliotecile mari 9 (R), pentru bibliotecile mici 9 (R).

Tiparul executat sub comanda nr. 655/1967,
la Întreprinderea Poligrafică Cluj, str. Brassai nr. 5—7,
Cluj — Republica Socialistă România.

Lei 34,—